

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DİL VE EDEBİYATİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİL VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**BORÇALI (GÜRCÜSTAN) KARAPAPAK / TEREKEME AŞI
(İNCELEME - METİNLER - SÖZLÜK)**

DOKTORA TEZİ

Bahadır GÜNE

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR

OCAK - 2013

TRABZON

ONAY

Bahadır GÜNEŞ tarafından hazırlanan “Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme - Metinler - Sözlük)” adlı bu çalışma 04/02/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oy birliği / ~~oy çokluğu~~) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (Danışman)

Prof. Dr. Osman Kemal KAYRA

Doç. Dr. Suat UNGAN

Doç. Dr. Mehmet ÇOĞ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım .../.../...

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

B LD R M

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Bahadır GÜNEŞ
04.01.2013

ÖN SÖZ

Türkçenin ağızlarıyla ilgili çalışmalar özellikle son yıllarda büyük bir artış göstererek Türklük bilimi araştırmalarının en önemli kollarından biri hâline gelmiştir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılmakla birlikte, son yıllarda belirgin bir şekilde Türkiye dışında yaşayan Türk ağızları da akademik seviyede araştırmalara konu olmaktadır. Yapılan incelemelerin önemli bir bölümünü lisansüstü tezler oluşturmaktadır.

Bu çalışma da Türkiye dışında, bugün Gürcistan sınırları içinde kalan Borçalı bölgesinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağızını esas almaktadır. Araştırmada 2010 yılında bölgeden tarafımızca derlenen ağız malzemesine dayanarak ses bilgisi, şekil bilgisi ve ana hatlarıyla söz dizimi incelemesi yapılmıştır. Bunun yanında araştırmada, yörenin tarihi, sosyal, ekonomik yapısı ve çalışmaya kaynaklık eden araştırmaların kısa özeti, sonuç, metinler, sözlük ve ekler bulunmaktadır.

Bu araştırmayı yaparken destek olan isimleri burada anmayı zevkli bir görev addediyorum. Lisansüstü eğitimine başladığım günden beri ilgi ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar'a çok teşekkür eder, emeği geçen bütün hocalarıma minnet borcumu belirtmek isterim. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızını çalışmam için beni teşvik eden, derleme çalışmalarında gerekli imkânları sağlayan, kaynak temininde yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerini bilim âlemine adeta yeniden tanıtan Doç. Dr. Semra Alyılmaz'a teşekkür ederim. Borçalı'da derleme yaptığım günlerde yardımlarını esirgemeyen Fahri Valehoğlu, Musa Hacıyev ve Afik Muhtaroglu'ya; Rusça ile ilgili konularda yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Badegül Can'a ve bu çalışmayı destekleyen Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimine teşekkür ederim.

Bu aşamaya gelmemde en büyük pay şüphesiz anneme ve babama aittir; hakları ödenmez, var olsunlar. Desteğini her daim hissettiren sevgili ve kıymetli eşim Elif'e sabrı ve özverisi için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Trabzon, 2013

Bahadır GÜNEŞ

Ç NDEK LER

ÖN SÖZ.....	IV
Ç NDEK LER.....	V
ÖZET.....	XXVI
ABSTRACT	XXVII
ÇEV R YAZI A RETLER	XXVIII
KISALTMALAR.....	XXXI
G R	1-11

B R NC BÖLÜM

1. A IZ ARA TIRMALARI VE BORÇALI KARAPAPAK / TEREKEME	
TÜRKLER	12-42
1.1. Ağız Araştırmaları.....	12
1.1.1. Ağız Araştırmalarının Önemi.....	12
1.1.2. Ağız Araştırmalarında Çeviri Yazı.....	16
1.1.3. Ağız Araştırmalarının Tarihî Seyri.....	18
1.1.3.1. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmalarının Tarihî Seyri	18
1.1.3.2. Azerbaycan Türkçesi Ağızları.....	24
1.1.3.2.1. Borçalı Karapapak / Terekeme Ağızının Azerbaycan Türkçesi Ağızları İçindeki Yeri.....	28
1.2. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri.....	30
1.2.1. Borçalı Adı.....	30
1.2.2. Karapapak ve Terekeme Adları.....	30
1.2.3. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri	32
1.2.4. Borçalı Karapapak / Terekeme Kültürü Hakkında.....	36
1.2.5. Borçalı'nın Coğrafi Konumu ve Nüfusu	38
1.2.6. İklim ve Bitki Örtüsü.....	39
1.2.7. İktisadi Yapı.....	39
1.2.8. Eğitim - Öğretim.....	41

1.2.9. Dinî Yapı.....	42
-----------------------	----

K NC BÖLÜM

2. SES B LG S	43-177
2.1. Ünlüler	43
2.1.1. Ünlü Çeşitleri	43
2.1.1.1. Normal Süreli Ünlüler.....	43
2.1.1.1.1. á Ünlüsü.....	44
2.1.1.1.2. â Ünlüsü.....	45
2.1.1.1.3. ä Ünlüsü.....	46
2.1.1.1.4. è Ünlüsü.....	46
2.1.1.1.5. ê Ünlüsü.....	46
2.1.1.1.6. í Ünlüsü	47
2.1.1.1.7. ï Ünlüsü	49
2.1.1.1.8. ï Ünlüsü	49
2.1.1.1.9. ó Ünlüsü.....	50
2.1.1.1.10. ô Ünlüsü.....	51
2.1.1.1.11. õ Ünlüsü.....	52
2.1.1.1.12. ú Ünlüsü.....	52
2.1.1.2. Uzun Ünlüler	53
ā Ünlüsü	54
ē Ünlüsü	55
ē Ünlüsü	55
ī Ünlüsü.....	56
ī Ünlüsü.....	56
ō Ünlüsü	57
ō Ünlüsü	58
ū Ünlüsü.....	59
ū Ünlüsü	59
2.1.1.2.1. Asli Uzun Ünlüler	59

2.1.1.2.2. İkincil Uzun Ünlüler	61
2.1.1.2.2.1. Ses Olaylarıyla İlgili İkincil Uzun Ünlüler.....	61
2.1.1.2.2.1.1. Ünsüz Düşmesiyle Oluşan İkincil Uzun Ünlüler	61
2.1.1.2.2.1.2. Hece Kaynaşması ve Hece Düşmesiyle Oluşan İkincil Uzun Ünlüler	63
2.1.1.2.2.1.3. Ünlü Karşılaşmasıyla Oluşan İkincil Uzun Ünlüler.....	64
2.1.1.2.2.2. Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler.....	65
2.1.1.3. Kısa Ünlüler.....	65
2.1.1.4. İkiz Ünlüler.....	67
2.1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler	67
2.1.1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler	68
2.1.1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler.....	69
2.1.2. Ünlü Uyumu.....	69
2.1.2.1. Büyük Ünlü Uyumu / Kalınlık - İncelik Uyumu.....	70
2.1.2.1.1. Alınma Kelimelerde Büyük Ünlü Uyumu.....	70
2.1.2.1.1.1. Gerileyici Benzeştirme Yoluyla	70
2.1.2.1.1.2. İlerleyici Benzeştirme Yoluyla	72
2.1.2.1.1.3. İlerleyici - Gerileyici Benzeştirme Yoluyla.....	73
2.1.2.1.2. Büyük Ünlü Uyumunun Yarım Kalması.....	74
2.1.2.1.3. Büyük Ünlü Uyumunun Bozulması.....	74
2.1.2.2. Küçük Ünlü Uyumu / Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu.....	76
2.1.2.2.1. Düzlük - Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması.....	76
2.1.2.3. Genişlik - Darlık Uyumu.....	78
2.1.3. Ünlü Değişmeleri.....	78
2.1.3.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi	78
2.1.3.1.1. Karakteristik Olanlar	79
2.1.3.1.1.1. a > e Değişmesi	79
2.1.3.1.2. Karakteristik Olmayanlar	80
2.1.3.1.2.1. ı > i Değişmesi	80
2.1.3.1.2.2. a > è Değişmesi	81
2.1.3.1.2.3. o > ö Değişmesi.....	81
2.1.3.1.2.4. u > ü Değişmesi.....	81
2.1.3.1.2.5. u > e Değişmesi.....	81

2.1.3.1.2.6. u > i Değişmesi.....	82
2.1.3.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	82
2.1.3.2.1. Karakteristik Olanlar.....	83
2.1.3.2.1.1. e > a Değişmesi.....	83
2.1.3.2.2. Karakteristik Olmayanlar.....	83
2.1.3.2.2.1. i > ı Değişmesi.....	84
2.1.3.2.2.2. ö > o Değişmesi.....	84
2.1.3.2.2.3. ü > u Değişmesi.....	85
2.1.3.2.2.4. i > a Değişmesi.....	85
2.1.3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	85
2.1.3.3.1. Karakteristik Olanlar.....	86
2.1.3.3.1.1. a > o Değişmesi.....	86
2.1.3.3.1.2. e > ö Değişmesi.....	86
2.1.3.3.2. Karakteristik Olmayanlar.....	87
2.1.3.3.2.1. e > o Değişmesi.....	87
2.1.3.3.2.2. a > u Değişmesi.....	87
2.1.3.3.2.3. a > â Değişmesi.....	87
2.1.3.3.2.4. e > ê Değişmesi.....	88
2.1.3.3.2.5. i > ü / ũ Değişmesi.....	88
2.1.3.3.2.6. ı > u Değişmesi.....	88
2.1.3.3.2.7. i > u / ũ / ú Değişmesi.....	89
2.1.3.3.2.8. i > ö Değişmesi.....	89
2.1.3.3.2.9. i > ĩ Değişmesi.....	89
2.1.3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	89
2.1.3.4.1. ö > é Değişmesi.....	90
2.1.3.4.2. u > ı / ĩ Değişmesi.....	90
2.1.3.4.3. o > a Değişmesi.....	90
2.1.3.4.4. o > é Değişmesi.....	91
2.1.3.4.5. o > ı Değişmesi.....	91
2.1.3.4.6. o > ĩ / ĩ Değişmesi.....	91
2.1.3.4.7. ü > é Değişmesi.....	91
2.1.3.4.8. ü > i / ĩ / ĩ Değişmesi.....	92

2.1.3.5. Geniş Ünlülerin Darlaşması	92
2.1.3.5.1. e > è Değişmesi	92
2.1.3.5.2. a > ı / í / ĩ Değişmesi	93
2.1.3.5.3. e > i / ı Değişmesi	93
2.1.3.5.4. o > ó / u / ū / ü Değişmesi	93
2.1.3.5.5. ö > ü Değişmesi	94
2.1.3.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	94
2.1.3.6.1. i > è Değişmesi	94
2.1.3.6.2. i > e Değişmesi	95
2.1.3.6.3. u > ö Değişmesi	95
2.1.3.6.4. ü > ö / õ Değişmesi	95
2.1.3.6.5. i > ě Değişmesi	96
2.1.3.6.6. i > a Değişmesi	96
2.1.3.6.7. i > á Değişmesi	96
2.1.3.6.8. u > o Değişmesi	96
2.1.4. Ünlü Düşmesi	97
2.1.4.1. Vurgusuz Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi	97
2.1.4.2. Art Arda ve Yan Yana Gelen Ünlülerden Birinin Düşmesi	98
2.1.4.3. Akıcı Ünsüzlerin Etkisiyle Ünlü Düşmesi	98
2.1.4.4. Hızlı Söyleyişten Kaynaklanan Ünlü Düşmesi	99
2.1.5. Ünlü Türemesi	99
2.1.5.1. Karakteristik Olanlar	99
2.1.5.1.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi	99
2.1.5.1.2. Kelime İçinde Ünlü Türemesi	100
2.1.5.2. Karakteristik Olmayanlar	100
2.1.5.2.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi	100
2.1.5.2.2. Kelime İçinde Ünlü Türemesi	100
2.1.5.2.3. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi	101
2.1.6. Ünlü Birleşmesi / Kaynaşma	101
2.2. Ünsüzler	101
2.2.1. Ünsüz Çeşitleri	102
2.2.1.1. Normal Boğumlanmalı Ünsüzler	102

2.2.1.1.1. b Ünsüzü	102
2.2.1.1.2. c Ünsüzü	103
2.2.1.1.3. ç Ünsüzü	103
2.2.1.1.4. d Ünsüzü	103
2.2.1.1.5. e Ünsüzü	104
2.2.1.1.6. g Ünsüzü	104
2.2.1.1.7. ğ Ünsüzü	104
2.2.1.1.8. h Ünsüzü	105
2.2.1.1.9. ĩ Ünsüzü	105
2.2.1.1.10. k Ünsüzü	105
2.2.1.1.11. q Ünsüzü	106
2.2.1.1.12. k Ünsüzü	106
2.2.1.1.13. í Ünsüzü	107
2.2.1.1.14. ñ Ünsüzü	107
2.2.1.1.15. ß Ünsüzü	108
2.2.1.1.16. v Ünsüzü	108
2.2.1.2. Yarı Boğumlanmalı Ünsüzler	108
2.2.1.2.1. ħ Ünsüzü	108
2.2.1.2.2. ı Ünsüzü	109
2.2.1.2.3. ŋ Ünsüzü	109
2.2.1.2.4. r Ünsüzü	109
2.2.1.2.5. y Ünsüzü	110
2.2.1.3. Yarı Tonlu Ünsüzler	110
2.2.1.3.1. Ç Ünsüzü	110
2.2.1.3.2. F Ünsüzü	111
2.2.1.3.3. K Ünsüzü	111

2.2.1.3.4. P Ünsüzü.....	111
2.2.1.3.5. S Ünsüzü.....	111
2.2.1.3.6. T Ünsüzü	112
2.2.2. Ünlü Ünsüz Uyumunun Bozulması.....	113
2.2.2.1. ğ Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	113
2.2.2.2. ħ Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	114
2.2.2.3. k Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	114
2.2.3. Ünsüz Uyumu.....	115
2.2.3.1. Tonlu Ünsüzlerden Sonra Tonlu Ünsüzlerin Gelmesi	115
2.2.3.2. Tonsuz Ünsüzlerden Sonra Tonsuz Ünsüzlerin Gelmesi.....	116
2.2.3.3. Ünsüz Uyumunun Bozulması.....	116
2.2.4. Ünsüz Değişmeleri	118
2.2.4.1. Tonlulaşma	118
2.2.4.1.1. Karakteristik Olanlar	118
2.2.4.1.1.1. k > ğ Değişmesi.....	118
2.2.4.1.1.2. t > d Değişmesi.....	119
2.2.4.1.1.3. ç > c Değişmesi	120
2.2.4.1.1.4. k > g Değişmesi.....	121
2.2.4.1.2. Karakteristik Olmayanlar	121
2.2.4.1.2.1. f > v Değişmesi	121
2.2.4.1.2.2. p > b Değişmesi.....	122
2.2.4.1.2.3. s > z Değişmesi	123
2.2.4.1.2.4. k > ğ Değişmesi.....	123
2.2.4.2. Tonsuzlaşma	123
2.2.4.2.1. Karakteristik Olanlar	123
2.2.4.2.1.1. g > k Değişmesi.....	123
2.2.4.2.1.2. c > ç Değişmesi	124
2.2.4.2.1.3. d > t Değişmesi.....	124
2.2.4.2.1.4. b > p Değişmesi.....	125
2.2.4.2.2. Karakteristik Olmayanlar	126
2.2.4.2.2.1. v > f Değişmesi	126

2.2.4.2.2.2. z > s Değişmesi	126
2.2.4.3. Süreklileşme	126
2.2.4.3.1. Sızıcılaşma	127
2.2.4.3.1.1. Karakteristik Olanlar	127
2.2.4.3.1.1.1. b > v Değişmesi	127
2.2.4.3.1.1.2. c > j Değişmesi	128
2.2.4.3.1.1.3. ç > ş Değişmesi	129
2.2.4.3.1.1.4. k > h Değişmesi	130
2.2.4.3.1.1.5. k > k Değişmesi	130
2.2.4.3.1.1.6. p > f Değişmesi	131
2.2.4.3.1.2. Karakteristik Olmayanlar	132
2.2.4.3.1.2.1. k > g Değişmesi	132
2.2.4.3.1.2.2. k > g Değişmesi	133
2.2.4.3.1.2.3. g > g Değişmesi	133
2.2.4.3.1.2.4. c > ş Değişmesi	134
2.2.4.3.1.2.5. ç > j Değişmesi	134
2.2.4.3.1.2.6. p > v Değişmesi	134
2.2.4.3.1.2.7. k > h Değişmesi	134
2.2.4.3.1.2.8. b > f Değişmesi	134
2.2.4.3.1.2.9. ç > s Değişmesi	135
2.2.4.3.1.2.10. k > k Değişmesi	135
2.2.4.3.1.2.11. k > s Değişmesi	135
2.2.4.3.2. Akıcılaşma	135
2.2.4.3.2.1. Karakteristik Olanlar	135
2.2.4.3.2.1.1. b > m Değişmesi	136
2.2.4.3.2.2. Karakteristik Olmayanlar	136
2.2.4.3.2.2.1. g > g / y Değişmesi	136
2.2.4.3.2.2.2. k > y Değişmesi	137
2.2.4.3.2.2.3. g > y Değişmesi	137
2.2.4.3.2.2.4. g > v Değişmesi	137

2.2.4.3.2.2.5. d > r Değişmesi.....	137
2.2.4.4. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler.....	138
2.2.4.4.1. Karakteristik Olanlar.....	138
2.2.4.4.1.1. n > m Değişmesi.....	138
2.2.4.4.1.2. v > y / y Değişmesi.....	139
2.2.4.4.1.3. l > n Değişmesi.....	139
2.2.4.4.2. Karakteristik Olmayanlar.....	139
2.2.4.4.2.1. n / ñ > y Değişmesi.....	140
2.2.4.4.2.2. ħ > h Değişmesi.....	141
2.2.4.4.2.3. h > h Değişmesi.....	141
2.2.4.4.2.4. ħ > y Değişmesi.....	141
2.2.4.4.2.5. ħ > n Değişmesi.....	141
2.2.4.4.2.6. m > n Değişmesi.....	142
2.2.4.4.2.7. m > ñ Değişmesi.....	142
2.2.4.4.2.8. v > ğ Değişmesi.....	142
2.2.4.4.2.9. y > n Değişmesi.....	142
2.2.4.4.2.10. n > r Değişmesi.....	142
2.2.4.4.2.11. ñ > n Değişmesi.....	143
2.2.4.4.2.12. r > l Değişmesi.....	143
2.2.4.4.2.13. r > n Değişmesi.....	143
2.2.4.4.2.14. s > ş Değişmesi.....	143
2.2.4.4.2.15. l > r Değişmesi.....	144
2.2.4.4.2.16. l > y Değişmesi.....	144
2.2.4.4.2.17. f > y Değişmesi.....	144
2.2.4.4.2.18. z > s Değişmesi.....	144
2.2.4.5. Süreksizlik.....	144
2.2.4.5.1. ğ > g Değişmesi.....	145
2.2.4.5.2. l > d Değişmesi.....	145
2.2.4.5.3. m > b Değişmesi.....	145
2.2.4.5.4. v > b Değişmesi.....	146
2.2.4.6. İnce Ünsüzlerin Kalınlaşması.....	146

2.2.5. Ünsüz Benzeştirmeleri	146
2.2.5.1. İlerleyici Benzeştirme	147
2.2.5.1.1. İlerleyici Tam Benzeştirme	147
2.2.5.1.1.1. Karakteristik Olanlar	147
2.2.5.1.1.1.1. nl > nn Benzeştirmesi	147
2.2.5.1.1.1.2. nd > nn Benzeştirmesi	148
2.2.5.1.1.1.3. rl > rr Benzeştirmesi	148
2.2.5.1.1.1.4. dl > dd Benzeştirmesi	149
2.2.5.1.1.2. Karakteristik Olmayanlar	149
2.2.5.1.1.2.1. nt > nn Benzeştirmesi	149
2.2.5.1.2. İlerleyici Yarı Benzeştirme	150
2.2.5.1.2.1. Karakteristik Olanlar	150
2.2.5.1.2.1.1. tl > td Benzeştirmesi	150
2.2.5.1.2.1.2. md > mn Benzeştirmesi	151
2.2.5.1.2.1.3. şl > şd Benzeştirmesi	151
2.2.5.1.2.1.4. zl > zd Benzeştirmesi	151
2.2.5.1.2.1.5. sl > sd Benzeştirmesi	152
2.2.5.1.2.2. Karakteristik Olmayanlar	152
2.2.5.1.2.2.1. pm > pb Benzeştirmesi	152
2.2.5.2. Gerileyici Benzeştirme	153
2.2.5.2.1. Gerileyici Tam Benzeştirme	153
2.2.5.2.1.1. Karakteristik Olanlar	153
2.2.5.2.1.1.1. rl > ll Benzeştirmesi	153
2.2.5.2.1.1.2. nm > mm Benzeştirmesi	154
2.2.5.2.1.1.3. ts > ss Benzeştirmesi	154
2.2.5.2.1.2. Karakteristik Olmayanlar	154
2.2.5.2.1.2.1. nl > ll / ll Benzeştirmesi	154
2.2.5.2.1.2.2. tç > çç Benzeştirmesi	155
2.2.5.2.1.2.3. yl > ll Benzeştirmesi	155
2.2.5.2.1.2.4. şs > ss Benzeştirmesi	155
2.2.5.2.1.2.5. ks > ss Benzeştirmesi	155
2.2.5.2.2. Gerileyici Yarı Benzeştirme	155

2.2.5.2.2.1. nb > mb Benzeştirmesi	155
2.2.5.3. Uzak Benzeştirme	156
2.2.5.3.1. c > cc Benzeştirmesi	156
2.2.5.3.2. bn > mn Benzeştirmesi	156
2.2.6. Aykırılaşma / Benzeşmezlik	156
2.2.7. Ünsüz İvizleşmesi	157
2.2.8. İviz Ünsüzlerin Tekleşmesi	159
2.2.9. Ünsüz Düşmesi	160
2.2.9.1. Karakteristik Olanlar	160
2.2.9.1.1. r Düşmesi	160
2.2.9.1.2. y Düşmesi	161
2.2.9.2. Karakteristik Olmayanlar	162
2.2.9.2.1. n Düşmesi	162
2.2.9.2.2. ñ Düşmesi	163
2.2.9.2.3. l Düşmesi	163
2.2.9.2.4. h Düşmesi	164
2.2.9.2.5. k /  Düşmesi	165
2.2.9.2.6. t Düşmesi	165
2.2.9.2.7. g Düşmesi	165
2.2.9.2.8. f Düşmesi	166
2.2.9.2.9. ę / ę Düşmesi	166
2.2.9.2.10. b Düşmesi	166
2.2.9.2.11. c Düşmesi	166
2.2.9.2.12. d Düşmesi	166
2.2.9.2.13. m Düşmesi	166
2.2.9.2.14. s Düşmesi	167
2.2.10. Ünsüz Türemesi	167
2.2.10.1. Karakteristik Olanlar	167
2.2.10.1.1. y Türemesi	167
2.2.10.1.2. n Türemesi	168
2.2.10.1.3. h Türemesi	169
2.2.10.2. Karakteristik Olmayanlar	169

2.2.10.2.1. ğ Türemesi	169
2.2.10.2.2. g Türemesi	170
2.2.10.2.3. d Türemesi	170
2.2.10.2.4. m Türemesi	170
2.2.10.2.5. s Türemesi.....	170
2.2.10.2.6. c Türemesi	171
2.2.10.2.7. ğ Türemesi	171
2.2.10.2.8. k Türemesi.....	171
2.2.10.2.9. l Türemesi	171
2.2.10.2.10. y Türemesi	171
2.2.11. Göçüşme / Yer Değiştirme.....	171
2.2.11.1. Ünsüz Göçüşmesi	172
2.2.11.2. Ünlü Göçüşmesi.....	173
2.2.12. Hece Kaynaşması	173
2.2.13. Hece Düşmesi.....	175
2.2.14. Hece Türemesi.....	176
2.2.15. Vurgu	176
2.2.15.1. Kelime Vurgusu	176
2.2.15.2. Cümle Vurgusu.....	177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EK L B LG S	179-301
3.1. İsim.....	179
3.1.1. İsim Yapan Ekler.....	179
3.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler.....	179
3.1.1.1.1. /+LIK/.....	179
3.1.1.1.2. /+LI/.....	181
3.1.1.1.3. /+sIz/.....	182
3.1.1.1.4. /+cA/.....	182
3.1.1.1.5. /+cıl/	182
3.1.1.1.6. /+ÇI/	183
3.1.1.1.7. /+çah/.....	183

3.1.1.1.8. /+TIş/	183
3.1.1.1.9. /+mAn/.....	184
3.1.1.1.10. /+ncl/	184
3.1.1.1.11. /+GA/.....	184
3.1.1.1.12. /+öy/	185
3.1.1.1.13. /+l/	185
3.1.1.1.14. /+an/.....	185
3.1.1.1.15. /+ğan/.....	185
3.1.1.1.16. /+din/	186
3.1.1.1.17. /+lah/.....	186
3.1.1.1.18. /+şek/.....	186
3.1.1.1.19. /+(d)üz/	186
3.1.1.1.20. /+nem/.....	187
3.1.1. 2. Fiilden İsim Yapan Ekler	187
3.1.1.2.1. /-mAK/.....	187
3.1.1.2.2. /-mA/	188
3.1.1.2.3. /-Iş/.....	188
3.1.1.2.4. /-(I)K/.....	188
3.1.1.2.5. /-Ah/	189
3.1.1.2.6. /-I/.....	189
3.1.1.2.7. /-IÇI/.....	190
3.1.1.2.8. /-m/.....	190
3.1.1.2.9. /-ge/	190
3.1.1.2.10. /-t/.....	190
3.1.1.2.11. /-GIIn/	191
3.1.1.2.12. /-GI/	191
3.1.1.2.13. /-h/	191
3.1.1.2.14. /-n/	192
3.1.1.2.15. /-sak/.....	192
3.1.1.2.16. /-eğen/.....	192
3.1.1.2.17. /-ğan/.....	192

3.1.1.2.18. /-ş/.....	193
3.1.1.2.19. /-eri/	193
3.1.1.2.20. /-mIr/.....	193
3.1.1.2.21. /-mAn/.....	193
3.1.1.2.22. /-çehí/.....	194
3.1.1.2.23. /-mAcA/	194
3.1.2. İsim Çekim Ekleri.....	194
3.1.2.1. Çokluk Kategorisi.....	194
3.1.2.1.1. Morfolojik Yöntemle Çokluk Yapımı.....	194
3.1.2.1.2. Semantik Yöntemle Çokluk Yapımı	196
3.1.2.1.3. Sentaktik Yöntemle Çokluk Yapımı	196
3.1.2.2. İyelik Ekleri.....	196
3.1.2.3. Hâl Kategorisi ve Hâl Ekleri	199
3.1.2.3.1. Yalın Hâl	200
3.1.2.3.2. Seslenme Hâli	200
3.1.2.3.3. Özne Hâli.....	201
3.1.2.3.4. İlgi Hâli.....	201
3.1.2.3.5. Bulunma Hâli.....	202
3.1.2.3.5.1. Yerde Bulunma Hâli.....	203
3.1.2.3.5.2. Zamanda Bulunma Hâli.....	203
3.1.2.3.6. Ayrılma Hâli	204
3.1.2.3.7. Yönelme Hâli.....	205
3.1.2.3.8. Nesne Hâli	206
3.1.2.3.9. Sebep Hâli.....	208
3.1.2.3.10. Nasıllık Hâli.....	208
3.1.2.3.11. Nicelik Hâli.....	210
3.1.2.3.12. Vasıta Hâli	210
3.1.2.3.13. Karşılıklılık Hâli	210
3.1.2.3.14. Sınırlandırma Hâli.....	211
3.1.2.3.15. Görelilik Hâli	212
3.1.2.3.16. Hedef Hâli.....	212
3.1.2.4. Soru Edatı.....	213

3.1.2.5. Aitlik Eki	213
3.2. Zamir	214
3.2.1. Şahıs Zamirleri	214
3.2.2. Dönüşlülük Zamirleri.....	216
3.2.3. İşaret Zamirleri.....	217
3.2.4. Soru Zamirleri	218
3.2.5. Belirsizlik Zamirleri	218
3.3. Sıfatlar	219
3.3.1. Niteleme Sıfatları.....	219
3.3.2. Belirtme Sıfatları	219
3.3.2.1. İşaret Sıfatları	219
3.3.2.2. Sayı Sıfatları	220
3.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	220
3.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	220
3.3.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	221
3.3.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları	221
3.3.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları	221
3.3.2.3. Soru Sıfatları.....	221
3.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	222
3.4. Zarflar	222
3.4.1. Yer Zarfları.....	223
3.4.2. Zaman Zarfları.....	223
3.4.3. Hâl / Durum Zarfları.....	224
3.4.4. Azlık - Çokluk Zarfları	225
3.4.5. Soru Zarfları.....	225
3.5. Edatlar.....	225
3.5.1. Ünlem Edatları	226
3.5.1.1. Ünlemler.....	226
3.5.1.2. Seslenme Edatları	226
3.5.1.3. Sorma Edatları	227
3.5.1.4. Gösterme Edatları	227
3.5.1.5. Cevap Edatları	227
3.5.2. Bağlama Edatları	227

3.5.2.1. Sıralama Edatları	228
3.5.2.2. Denkleştirme Edatları	228
3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları	229
3.5.2.4. Cümle Başı Edatları	230
3.5.2.5. Sona Gelen Edatlar	231
3.5.3. Son Çekim Edatları.....	231
3.5.3.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları	232
3.5.3.1.1. Yalın Hâl ile Birleşen Son Çekim Edatları.....	232
3.5.3.1.2. İlgi Hâli ile Birleşen Son Çekim Edatları.....	233
3.5.3.1.3. Yaklaşma / Yönelme Hâli ile Birleşen Son Çekim Edatları.....	233
3.5.3.1.4. Ayrılma / Çıkma Hâli ile Birleşen Son Çekim Edatları	234
3.5.3.2. İşlevlerine Göre Son Çekim Edatları	234
3.5.3.2.1. Vasıta ve Beraberlik Edatları.....	234
3.5.3.2.2. Sebep Edatları	235
3.5.3.2.3. Benzerlik Edatları	235
3.5.3.2.4. Durum Edatları.....	235
3.5.3.2.5. Miktar Edatları.....	236
3.5.3.2.6. Zaman Edatları.....	236
3.5.3.2.7. Yer ve Yön Edatları	236
3.5.3.2.8. Kuvvetlendirme / Pekiştirme Edatları	236
3.6. Fiiller	238
3.6.1. Fiil Yapan Ekler	238
3.6.1.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler.....	238
3.6.1.1.1. /-mA-/	239
3.6.1.1.2. /-n-/	239
3.6.1.1.3. /-l-/.....	240
3.6.1.1.4. /-ş-/	240
3.6.1.1.5. /-r-/.....	240
3.6.1.1.6. /-T-/	241
3.6.1.1.7. /-Tİr-/.....	241
3.6.1.1.8. /-Ar-/.....	241
3.6.1.1.9. /-I-/.....	242
3.6.1.1.10. /-y-/.....	242

3.6.1.1.11. /-se-/.....	242
3.6.1.2. İsimden Fiil Yapan Ekler	242
3.6.1.2.1. /+LA(n/ş)-/.....	242
3.6.1.2.2. /+Al-/	243
3.6.1.2.3. /+msA-/.....	244
3.6.1.2.4. /+A-/	244
3.6.1.2.5. /+r-/.....	244
3.6.1.2.6. /+Ar-/.....	245
3.6.1.2.7. /+TA-/.....	245
3.6.2. Fiil Çekim Ekleri	245
3.6.2.1. Şahıs Ekleri.....	245
3.6.2.1.1. Zamir Kökenli / Birinci Tıp Şahıs Ekleri	246
3.6.2.1.2. İyelik Kökenli / İkinci Tıp Şahıs Ekleri	248
3.6.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri.....	249
3.6.2.2.1. Bildirme Kipleri.....	250
3.6.2.2.1.1. Şimdiki Zaman: /-(y)Ir/.....	250
3.6.2.2.1.2. Geniş Zaman: /-(y)Ar/I+/	255
3.6.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman: /-dI+/	259
3.6.2.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman: /-IP/; /-mIş+/	262
3.6.2.2.1.5. Gelecek Zaman: /-(y)AC(AK)/; /-AsI/	267
3.6.2.2.2. Tasarlama Kipleri.....	270
3.6.2.2.2.1. Emir Kipi	271
3.6.2.2.2.2. Şart Kipi.....	276
3.6.2.2.2.3. Gereklilik Kipi	278
3.6.2.2.2.4. İstek Kipi.....	281
3.6.2.3. Ek Fiil.....	284
3.6.2.3.1. Şimdiki Zaman (Geniş Zaman).....	284
3.6.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman.....	285
3.6.2.3.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	286
3.6.2.3.4. Şart.....	286
3.6.2.3.5. Ek Fiilin Olumsuzu	286
3.6.2.4. Fiillerin Birleşik Çekimleri	287
3.6.2.4.1. Hikâye Birleşik Çekimi	287

3.6.2.4.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	287
3.6.2.4.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	288
3.6.2.4.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	289
3.6.2.4.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	289
3.6.2.4.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi	290
3.6.2.4.1.6. İstek Kipinin Hikâyesi.....	290
3.6.2.4.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi.....	290
3.6.2.4.2. Rivayet Birleşik Çekimi	291
3.6.2.4.2.1. Şimdiki Zamanın Rivayeti.....	291
3.6.2.4.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti.....	291
3.6.2.4.3. Şart Birleşik Çekimi.....	292
3.6.2.5. Yeterlik Fiili	293
3.6.2.6. Fiilimsiler	294
3.6.2.6.1. İsim - Fiiller	294
3.6.2.6.1.1. /-mAH+/.....	295
3.6.2.6.1.2. /-mA+/	295
3.6.2.6.1.3. /-(y)Iş+/.....	295
3.6.2.6.2. Sıfat - Fiiller.....	296
3.6.2.6.2.1. /-(y)An+/.....	296
3.6.2.6.2.2. /-Ar+/	296
3.6.2.6.2.3. /-mAz+/.....	297
3.6.2.6.2.4. /-dIK+/	297
3.6.2.6.2.5. /-mİş+/	297
3.6.2.6.2.6. /-ejeh'+/.....	297
3.6.2.6.2.7. /-mAlI+/	298
3.6.2.6.3. Zarf - Fiiller	298
3.6.2.6.3.1. /-(y)A+/	298
3.6.2.6.3.2. /-(y)AndA+/	298
3.6.2.6.3.3. /-(y)IP+/	299
3.6.2.6.3.4. /-ArAK+/.....	300
3.6.2.6.3.6. /-KAn+/.....	300
3.6.2.6.3.7. /-mAdAn+/	301

3.6.2.6.3.8. /-IncA+/.....	301
3.6.2.6.3.9. /-(y)AnnAn+/	301

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SÖZ DİZİM	302-331
4.1. Türkçede Söz Dizimi.....	302
4.1.1. Kelime Grupları.....	302
4.1.1.1. İsim Tamlaması	303
4.1.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması / İyelik Grubu	303
4.1.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması / Birleşik İsim Grubu.....	304
4.1.1.2. Sıfat Tamlaması / İsim Grubu	304
4.1.1.3. Sıfat - Fiil Grubu.....	305
4.1.1.4. İsim - Fiil Grubu	305
4.1.1.5. Zarf - Fiil Grubu	306
4.1.1.6. İkileme Grubu.....	307
4.1.1.7. Edat Grubu	308
4.1.1.8. Bağlama Grubu.....	309
4.1.1.9. Unvan Grubu	310
4.1.1.10. Birleşik İsim Grubu.....	310
4.1.1.11. Ünlem Grubu	311
4.1.1.12. Sayı Grubu.....	311
4.1.1.13. Tasvirî Fiiller ve Fiil Deyimleri.....	311
4.1.1.14. Kısaltma Grupları	312
4.1.1.14.1. İsnat Grubu	313
4.1.1.14.2. Belirtme / Yükleme Grubu	313
4.1.1.14.3. Yaklaşma / Yönelme Grubu	313
4.1.1.14.4. Bulunma Grubu.....	314
4.1.1.14.5. Ayrılma / Çıkma / Uzaklaşma Grubu.....	314
4.1.1.14.6. Vasıta Grubu.....	315
4.1.1.14.7. İlgî Grubu	315
4.1.2. Cümle.....	316
4.1.2.1. Cümlenin Öğeleri.....	316

4.1.2.1.1. Yükleme	316
4.1.2.1.2. Özne	316
4.1.2.1.3. Nesne	317
4.1.2.1.4. Yer Tümleri	317
4.1.2.1.5. Zarf	317
4.1.2.1.6. Hitap ve Seslenme Tümleri	317
4.1.2.3. Cümle Çeşitleri	319
4.1.2.3.1. Yapılarına Göre Cümleler	319
4.1.2.3.1.1. Basit Cümle	319
4.1.2.3.1.2. Birleşik Cümle	319
4.1.2.3.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle	319
4.1.2.3.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle	320
4.1.2.3.1.2.3. Ki'li Birleşik Cümle	321
4.1.2.3.1.3. Bağlı Cümle	322
4.1.2.3.1.4. Sıralı Cümle	323
4.1.2.3.1.4.1. Bağımlı Sıralı Cümle	324
4.1.2.3.1.4.2. Bağımsız Sıralı Cümle	324
4.1.2.3.1.5. Ara Cümleli Cümle	325
4.1.2.3.1.6. Eksilteli Cümle	325
4.1.2.3.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler	326
4.1.2.3.2.1. Fiil Cümlesi	326
4.1.2.3.2.2. İsim Cümlesi	327
4.1.2.3.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	328
4.1.2.3.3.1. Kurallı Cümle	328
4.1.2.3.3.2. Devrik Cümle	328
4.1.2.3.4. Anlamlarına Göre Cümleler	329
4.1.2.3.4.1. Olumlu Cümle	329
4.1.2.3.4.2. Olumsuz Cümle	330
4.1.2.3.4.3. Soru Cümlesi	330
4.1.2.3.4.4. Emir Cümlesi	331
SONUÇ	332
YARARLANILAN KAYNAKLAR	339

MET NLER	356
SÖZLÜK	480
EKLER.....	529
ÖZ GEÇM	539

ÖZET

Bu çalışma, bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan Borçalı bölgesinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi bakımından ağız özelliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada giriş, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi bölümleri ile sonuç, metinler ve sözlük yer almaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın adı, amacı, kapsamı, yöntemi, kaynakları hakkında bilgi verilmiş, Türkiye’de ağız araştırmalarının tarihî seyrine değinilmiş, ağız araştırmalarında çeviri yazı, deşifre edilen metinlerin içeriğinden bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca Karapapak/Terekeme Türklerinin tarihî süreç içindeki durumları, bugün Borçalı’da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin sosyal, kültürel, coğrafi, demografik, ekonomik, dinî yapıları ve eğitim olanakları hakkında genel bilgi verilmiştir.

Ses bilgisi bölümünde ünlüler ve ünsüzler şeklinde iki ana başlık hâlinde Borçalı Karapapak/Terekeme ağzının fonetik özelliklerine değinilmiş, bölge ağzı ile ilgili derlenen metinlerden hareketle ses olayları üzerinde durulmuştur. Şekil bilgisi bölümünde; isim, fiil ve edat olmak üzere üç ana başlık hâlinde yöre ağzında tespit edilen yapım ve çekim ekleri, sıfat, zarf, zamir gibi kelime türleri ile edat başlığı altında değerlendirilen dil unsurları hakkında bilgi verilmiştir.

İnceleme bölümünün bir diğer kolunu söz dizimi oluşturmaktadır. Bu bölümde Borçalı Karapapak/Terekeme ağzında tespit edilen kelime grupları, cümle ögeleri ve cümle türleri üzerinde durulmuş, bölge ağzının söz dizimi özellikleri ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde araştırmada ele alınan konuların genel bir değerlendirmesi yapılarak Borçalı Karapapak/Terekeme ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından sahip olduğu nitelikler dile getirilmiştir. Derlenen metinler esasında bölge ağzının söz varlığı hakkında bilgi vermek amacıyla oluşturulan sözlük bölümü de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borçalı, Gürcistan, Karapapak/Terekeme, ağız, dil bilgisi

ABSTRACT

This study found today within the borders of Georgia living in Borçalı Karapapak / Terekeme Turks phonetics, morphology and syntax aims to reveal the terms of the properties of the dialect.

In the study is included introduction, phonetics, morphology, syntax, and results sections, text, and a glossary. In the introductory section of the study, the name, purpose, scope, methodology, sources of information is given about, and historical period of dialect researches are mentioned in Turkey, transcription in dialect researches, to decipher the contents of the texts mentioned. This section also Karapapak / Terekeme Turks conditions in the historical period, Karapapak / Terekeme Turks social, cultural, geographical, demographic, economic, religious structures today living in Borçalı and about the education possibilities of general information is provided.

In the phonetic section, vowels and consonants, as in the case of the two main topics Borçalı Karapapak / Terekeme dialect phonetic features are mentioned, compiled on the dialect of the region focused on phonologic events. In the morphology section, nouns, verbs and prepositional case of three main categories, including at the dialect of the detected for the construction and up attachments adjective, adverb, pronoun, such as the types of words with the preposition under the title of assessed the elements of language has been given information about.

Review of partition, the other section syntax constitutes. In this section, Borçalı Karapapak / Terekeme, at the dialect of the identified word groups, sentence elements and sentence types focused on, the region is in the dialect of the syntax of the main features of the lines indicated.

The result has been an overview of the issues involved in the study, Borçalı Karapapak / Terekeme of the dialect of the phonetic, morphology, syntax and mention in terms of the existence to have the attributes that has been expressed. Compiled on the basis of texts glossary was created to provide information about the existence of the dialect of the region mentioned section included at the end of the study.

Key Words: Borçalı, Georgia, Karapapak / Terekeme, dialect, grammar

ÇEVRE YAZI HARFLERİ

ÜNLÜLER

Çevre Harfleri		IPA Harfleri	
ā	Uzun a ünlüsü	ɑ:	Uzun a
ă	Kısa a ünlüsü	ǎ	Kısa a
á	a-e arası ünlü	a	Açık, ön, düz (predorsal)
â	a-o arası ünlü	ɑ	Açık, arka, daha yuvarlak
è	e-i arası ünlü (kapalı e)	e	Yarı kapalı, ön, düz
ē	Uzun, kapalı e ünlüsü	e:	Yarı kapalı, ön, düz, uzun
ē	Uzun e ünlüsü	ɛ:	Uzun e
ě	Kısa e ünlüsü	ě	Kısa e
ê	e-ö arası ünlü	ɛ̃	Yarı açık, ön, daha yuvarlak
ä	Açık e ünlüsü	æ	Yarı açık (açığa yakın), ön, düz
í	i-i arası ünlü	ɨ	Kapalı, orta, düz
ī	Uzun i ünlüsü	ɪ:	Kapalı, arka, düz, uzun
ï	i-u arası ünlü	ɯ	Kapalı, arka, daha yuvarlak
ĩ	Kısa i ünlüsü	ɨ	Çok kısa i
î	Uzun i ünlüsü	i:	Uzun i
ï̃	i-ü arası ünlü	ɨ̃	Kapalı, ön, daha yuvarlak
ĩ	Kısa i ünlüsü	ĩ	Kısa i
ō	Uzun o ünlüsü	ɔ:	Uzun o
ö	Kısa o ünlüsü	ɔ̃	Kısa o
ó	o-ö arası ünlü	ɔ̃	Yarı açık, orta, yuvarlak

ó	o-u arası ünlü	o	Yarı kapalı, arka, yuvarlak
ö	ö-ü arası ünlü	ø	Yarı kapalı, ön, yuvarlak
õ	Uzun ö ünlüsü	œ:	Yarı açık, ön, yuvarlak, uzun
ū	Uzun u ünlüsü	u:	Uzun u
ú	u-ü arası ünlü	ʉ	Kapalı, orta, yuvarlak
ũ	Kısa u ünlüsü	ʊ	Kısa u
ü	Uzun ü ünlüsü	y:	Kapalı, ön, yuvarlak, uzun
ű	Kısa ü ünlüsü	ÿ	Kısa ü

ÜNSÜZLER

Çal, mada Kullan,lan aretler		IPA Kar ,l,klar,	
b	b-v arası ses	bβ	Tonlu, çift dudak, çift üretimli yarı sızıcı
ć	Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan c sesi	ɟ̟	Tonlu, dil ucu-diş, yarı kapantılı
ç	c-j arası ses	ɟ̟ ³	Tonlu, diş eti-ön damak, yarı sızıcı
Ç	ç-c arası ses	ʧ	Tonlulaşmış, ön damak-diş eti yarı kapantılı
ć	Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan ç sesi	ʧ̟	Tonsuz, diş, dil ucu, yarı kapantılı
ĉ	ç-ş arası ses		
F	f-v arası ses	f	Tonlulaşmış, diş-dudak, sızıcı
ğ	Arka damak g sesi	g	Tonlu, arka damak, patlamalı
ġ	Ön damak g sesi (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)	ɟ	Tonlu, ön damak, patlamalı
h	Nefesli h sesi	h	Tonsuz, yutak, sızıcı
ħ	Arka damak, sızıcı h sesi	ħ	Tonsuz, küçük dil, sızıcı

h	Ön damak, sızıcı h sesi	ç	Tonsuz, ön damak, sızıcı
ḥ	Düşmek üzere olan h sesi	h ^ɿ	İşitimsiz (Diakritik)
ķ	Arka damak k sesi	k	Tonsuz, arka damak, patlamalı
ķ̣	Ön damak k sesi (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)	c	Tonsuz, ön damak, patlamalı
K	k-g arası ses	ç	Tonlulaşmış, ön damak, patlamalı
ḷ	Ön damak l sesi (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman)	l	Tonlu, diş eti, yanal, akıcı
ḷ̣	Düşmek üzere olan l sesi	l ^ɿ	İşitimsiz (Diakritik)
ñ	Damak n'si	ɲ	Tonlu, ön damak, genizli
ṇ̃	Damak n'si	ŋ	Tonlu, arka damak, genizli
P	p-b arası ses	p	Tonlulaşmış, çift dudak, patlamalı
β	p-f arası ses		
ṛ	Düşmek üzere olan r sesi	r ^ɿ	İşitimsiz (Diakritik)
S	s-z arası ses	ʂ	Tonlulaşmış, diş eti, sızıcı
T	t-d arası ses	t̪	Tonlulaşmış, diş eti, patlamalı
ṿ	Çift dudak v sesi	β	Tonlu, çift dudak, sızıcı
y	Düşmek üzere olan y sesi	j ^ɿ	İşitimsiz (Diakritik)

D ER ARETLER

- : ulama ve ikiz ünlü işareti
- ' : vurgu işareti
- < : ...den gelir
- > : ...e gider
- /.../ : fonolojik çeviri yazı işareti
- ∅ : işaretsiz görev ögesi
- ≅ : denklik, paralellik işareti

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
agy	: Adı geçen yazar
Ar.	: Arapça
<i>bk.</i>	: Bakınız
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
dzl.	: Düzenleyen
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
Gr.	: Gürcüce
hzl.	: Hazırlayan
IPA	: International Phonetic Alphabet (Uluslararası Fonetik Alfabe)
İng.	: İngilizce
İt.	: İtalyanca
<i>kr .</i>	: Karşılaştırmız
Lat.	: Latince
Leh.	: Lehçe (Polonyalıların dili)
Moğ.	: Moğolca
MÖ	: Milattan nce
Osm. T.	: Osmanlı Türkçesi
Rum.	: Rumca
Rus.	: Rusça
s.	: Sayfa
S	: Sayı
T.	: Türkçe
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
<i>vb.</i>	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
<i>vs.</i>	: Vesaire
Yay. hzl	: Yayına hazırlayan
Yun.	: Yunanca

G R

Ara t,rman,n Ad,

Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme - Metinler - Sözlük)

Ara t,rman,n Amac,

Araştırmanın amacı, bugüne kadar ağız özellikleri bütünüyle incelenmeyen Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin ağız özelliklerini söz konusu bölgeden toplanan malzemeler esasında ses bilgisi, şekil bilgisi, ana hatlarıyla söz dizimi ve söz varlığı açısından ortaya koymak ve müstakil olarak Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin ağız özelliklerini ortaya koyan bir eserin yokluğundan doğan boşluğu doldurmaya çalışmaktır.

Ara t,rman,n S,n,rlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin ağız özelliklerinin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi açısından incelendiği bu çalışma, eski adı Borçalı olup bugün Gürcistan sınırları içinde kalan ve Rustavi şehrine bağlı yerleşim birimleri olan Gardabani (Karayazı) ve Marneuli bölgelerindeki Karapapak / Terekeme Türklerinden yapılan derlemelere dayanmaktadır.

Yöntem

Verilerin Toplanması,

Borçalı'da (Gürcistan) yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinden mülakat ve katılımlı gözlem yoluyla ağız derlemesi yapılmıştır. Toplanan malzemeler, teknik cihazların da yardımıyla deşifre edilmiştir.

Kayıtların Dinlenmesi ve Metne Dönüştürülmesi

Ses kayıtlarının dinlenerek sağlıklı bir şekilde metne dönüştürülmesi aşamasında Türkçe ağız araştırmalarında kullanılabilecek ve Türkçenin seslerini doğru bir şekilde çeviri yazılı olarak ortaya koyabilecek olan bilgisayar ortamında sesi yazıya dönüştürme programı mevcut değildir.

Bu çalışmada incelenen Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızına ait kayıtlar, imkânların elverdiği ölçüde elde edilen hassas ses kayıt cihazı yardımıyla yapılmıştır. Belirtilen ses kayıt cihazının önemli özelliklerinden biri, boyutlarının çok büyük olmaması ve sesleri alabilmek amacıyla kaynak kişiyi rahatsız etmeyecek mesafede kullanılmasına imkân vermesidir.

Derleme esnasında genellikle ses kayıt cihazı kullanılmakla beraber, zaman zaman not alma yöntemiyle dikkat çekici, değişik kullanımlar da kayda geçirilmiştir. Bu çalışmaya esas olan kayıtların ve yazıya geçirilen ifadelerin tamamı, kaynak kişilerin izni ile alınmıştır. Bir başka deyişle, çalışmada gizli kayıt tutma yöntemine başvurulmamıştır.

Bu cihaz sayesinde mp3 formatında kaydedilen sesler, bilgisayar ortamına aktararak bilgisayarda, Windows Media Player, Winamp ve VLC Media Player programları yardımıyla dinlenmiş ve önce el yazısıyla yazıya geçirilmiştir. Daha sonra söz konusu kayıtlar yeniden dinlenerek çalışmada kullanılmak üzere belirlenen çeviri yazı işaretleri, yazıya geçirilen metin üzerinde işaretlenmiştir. Çeviri yazılı bir şekilde işaretlenen metinler, bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Çeviri yazı işaretleriyle bilgisayar ortamına aktarılan metinler üzerinde, yeniden gözden geçirilerek bölgenin ağız özelliklerini yansıtmaya derecelerine göre belli bir seçme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bundaki amaç, bölge ağızını olabildiğince net bir şekilde ortaya koyabilmektir. Zira bugün artık teknolojik gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de ölçünlü Türkiye Türkçesi ile yayın yapan herhangi bir televizyon kanalı, Borçalı’da yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri tarafından da seyredilmekte, bu durum da bölge ağızında Türkiye Türkçesi özelliklerinin genelleşmesine yol açmaktadır. Öyle ki Türkiye’den geldiğimizi dile getirdiğimizde kaynak kişinin ölçünlü Türkiye Türkçesini konuşma gayreti içine girdiği açıkça görülmüştür. Bu da söz konusu araştırmanın amacına uygun bir şekilde

gerçekleştirilmesini engellemektedir. Ağız araştırmalarında kaynak kişinin ne konuştuğu değil, “nasıl” konuştuğu önemli olduğu için¹ bu duruma dikkat etme gereği duyulmuştur.

İşte bu ve buna benzer sebeplerden ötürü çalışmada genellikle uzun süreli ağız metinlerine yer verilmiş, derlenen metinler arasında seçim yapılırken bu gerçeklik de göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü kaynak kişinin ölçünlü dilden uzaklaşarak kendi ağız özelliklerini yansıtacak bir konuşma sergilemesinin, kısa süreli konuşmalara dayalı kayıtlarda gerçekleşmesi güçtür. Kaydedilen seslerin istenilen ölçülerde veya bu ölçülere yakın olmasının yolu, kaynak kişinin rahat konuşabileceği bir ortam sağlamaktır. Bu da belli bir süreyi gerektirmektedir.

Belirtilen esaslara göre seçilen metinler, derleme bölgesinin yerleşim özellikleri göz önünde bulundurularak sıralamaya tabi tutulmuştur. Sıralanan metinlere bulunduğu sıraya göre numaralar verilerek metin numarası, kaynak kişi, kaynak kişinin doğum tarihi ve derleme yeri, seçilen metinlerin üst kısmında gösterilmiştir.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinden olup derleme yapılan kişilerin hepsi belli bir eğitim seviyesine sahip insanlardan oluşmaktadır. Bu durum, derlenen ağız metinleri ve bu metinlere bağlı olarak yapılan ağız incelemeleri için bir sorun olarak algılansa da bölgenin Sovyetler Birliği denetimi altında bulunduğu yılların bir politikası olarak eğitim ön planda tutulmuş, dolayısıyla en azından bizim ulaşabildiğimiz insanlar arasında okuryazar olmayanlara rastlamak mümkün olmamıřtır².

İncelenecek olan ağız metinlerinde ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi alanında yapılacak açıklamalara dayanak olacak ağız örneklerinin sıralanan metinlerin içinden rahat bir şekilde bulunabilmesi için her metnin sol tarafına beşin katları şeklinde ilerleyen numaralar verilmiştir. Bu numaralandırma işlemi, aynı kaynak kişiye ait olup konularına göre farklı bölümlere ayrılmış her metin için yeniden yapılmıştır. Farklı şahıslara ait her metin kendi içinde, aynı şahsa ait farklı konulardaki metinler de kendi içlerinde numaralandığı için inceleme bölümünde verilecek örneklerin yanında parantez içinde belirtilen ifadeler, çalışmayı inceleyeceklere yardımcı olacaktır. Mesela, herhangi bir

¹ Ali Akar, “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, **Turkish Studies**, 2, 2006, s. 47.

² Ayrıca okuryazar olup memleketinden uzun yıllar ayrı kalmış bireylerin kendi yörelerine döndükleri zaman ağız özelliklerini belirgin bir şekilde yansıtarak yerel ağız kullandıkları saha araştırması yapan bilim adamlarınca doğrulanmıştır. Konuyla ilgili bilgi için bk. Nurettin Demir, “Alanya Ağızlarında ‘şimdi’nin Varyantları”, **TDAYB** [1997] 1995, s. 111-113.

örneğin yanında yer alan (1-a/24) şeklindeki bir kodlama, söz konusu örneğin, metinler bölümünde sıralanan 1. metnin a konulu bölümünün 24. satırında yer aldığını göstermektedir.

Metinlerin çeri i

Yukarıda belirtilen yöntemlerle çeviri yazılı bir şekilde metne dönüştürülen Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzına ait ses kayıtları, konuları bakımından da dikkat çekici bir çeşitlilik arz etmektedir. Derlenen metinler, ağırlıklı olarak erkeklerden elde edilmiştir. Buna göre bölgenin tarihinden askerlik ve geçim şartlarına dair bilgilere, yemek tariflerinden bölgenin günlük yaşamında kullanılan kalıp ifadelerine, kaynak kişilerin kendilerine ait şairlerden bölge halkına mal olmuş kahramanlara ait hikâyelere kadar çeşitli konulardan oluşmaktadır.

Çalışmada yer verilen çeviri yazılı metin sayısı, biri uluslararası fonetik alfabe (IPA) ile yazılmış olmak kaydıyla, yirmi birdir. Belirtilen sayı, ilk bakışta bir ağız araştırması için az gibi görünse de kayıtların uzunluğu sebebiyle metinler hacimlidir. Burada yer verilen metinlerin daha çok metin arasından niteliklerine göre seçilmiş olması göz önüne alındığında inceleme için azımsanmayacak durumda olduğu söylenebilir.

Verilerin ncelenmesi

Metin hâline dönüştürülen kayıtlar, uygun yazı karakterleri kullanılarak bilgisayara aktarılmıştır. Metinler, ses bilgisi, şekil bilgisi ve ana hatlarıyla söz dizimi esasında eş zamanlı dil bilgisi yöntemiyle ve zaman zaman eski Türkçe, eski Anadolu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları ve diğer çağdaş Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı olarak incelemeye tabi tutulmuştur.

Yöre ağzına ait malzemenin içerdiği söz varlığı, derlenen metinlerde geçen ve anlamı bilinmeyecek olan yöreye özgü sözler ile eski Türkçe, Arapça, Farsça, Rusça ve Batı dillerinden geçen kelimelerin, anlamlarıyla birlikte ifade edilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Madde başı kelimelerin metin ve satır numaraları belirtilmiş, aynı kelime birkaç değişik yerde geçmişse kelimenin ilk geçtiği yerin metin ve satır numarası gösterilmiştir. Ayrıca bu bölümde yabancı dillerden geçip bölge ağzında birtakım ses değişikliklerine uğratarak kullanılan kelimelerin asli şekilleri de söz konusu kelimelerin yanında parantez içinde gösterilmiştir.

ncelemenin De erlendirilmesi

Yapılan ses bilgisi, şekil bilgisi ve ana hatlarıyla söz dizimi incelemeleri neticesinde ulaşılan yargılar sonuç bölümünde örneklerle belirtilmiştir. Bunun yanında çalışmanın sonunda Borçalı bölgesinde çeşitli köylerde yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadıkları coğrafyaları gösteren haritalara, derlemeler sırasında çekilmiş fotoğraflara yer verilmiştir.

İgili Ara t,rmalar

Bu çalışmayı ilgilendiren kaynaklar, zaman içinde değişkenlik göstermekle birlikte, Karapapak / Terekeme Türklerinin tarihî serüveni hakkında bilgi verenler, ağız / dil incelemelerini konu alan veya ağız / dil incelemelerinde yol gösterebilecek araştırmalar ve sosyal, kültürel ve coğrafi verilere yönelik kaynaklar olmak üzere üç başlık altında ele alınabilir³.

Tarihî Bilgi çeren Ara t,rmalar

Karapapak / Terekeme Türkleri ile ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardan biri olan M. Fahrettin Kırzioğlu’nun *Karapapaklar / Borçalı, - Kazak Uru unun Kür ve Aras Boylar,ndaki 1800 Y,l,na Bir Bak*, (1972) adlı kitabı Karapapak / Terekeme Türklerinin tarihi serüvenine ışık tutmaktadır.

Mirza Bala’nın İslam Ansiklopedisi’ndeki “Karapapak” (1977) maddesi Karapapak / Terekeme Türkleri hakkında ana hatlarıyla bilgi veren çalışmalardandır.

Ahmet Caferoğlu’nun *Türk Kavimleri* (1988) adlı eserinde “İran Türkleri” başlığı altında “Karapapahlar” şeklinde bir alt bölüm açılmış ve bu bölümde kısaca Karapapak / Terekeme Türklerinden bahsedilmiştir (s. 69-70).

Kırzioğlu’nun *Yukarı, Kür ve Çoruk Boylar,nda Kıpçaklar* (1992) adlı eserinde ise Hazar Denizi ile Karadeniz arasında ilk Kıpçaklar, Kür ve Çoruh boylarında Selçuklu ve fetihleri ve son Kıpçakların Batıya göçleri, son Kıpçakların Kür ve Çoruh boylarına gelişleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

³ Burada kısaca tanıtılan araştırmalardan tezin çeşitli bölümlerinde doğrudan yararlanılanlar “Kaynakça”da gösterilmiştir. Bunun dışındaki çalışmalara ayrıca kaynaklar arasında yer verilmemiştir.

Orhan Yeniaras tarafından hazırlanan *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giri* (1994) adlı eser, Karapapak / Terekeme Türklerinin geçmişten bugüne uzanan varlıklarını, önemli şahsiyetlerini, kültürel ve edebî ürünlerini, dil özelliklerini ortaya koyan bir çalışmadır.

Ahmet Gökbel'in *Kıpçak Türkleri* (2000) adlı eserinde, "Kafkaslarda Kıpçaklar" adıyla belirtilen bir alt bölümde Karapapak / Terekeme Türklerine değinilmiştir (s. 157-158).

İsmail Türkoğlu'nun İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan "Karapapaklar" (2001) maddesi, Karapapak / Terekeme Türkleri hakkında genel bilgi veren bir çalışmadır.

Karapapak / Terekeme Türkleriyle ilgili son dönemde yapılmış çalışmalar arasında ilk akla gelenlerden biri Semra Alyılmaz tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp 2003 yılında yayımlanan *Borçalı, Bilim Adamı, E İtimci, Air Valeh Hacılar: Hayat, - Sanat, - İirleri* adlı çalışmadır. Gürcistan'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin lideri konumunda bulunan ve 2010 yılında vefat eden Valeh Hacılar'ın hayatı, edebî kişiliği ve şiirlerini içeren eser, bu alanda başvuru kaynaklarından biridir.

Selahattin Tozlu'nun "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar I" (2005) ve "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar II" (2006) adıyla yayımladığı seri makalelerinin ilkinde, Karapapak / Terekemelere ait Osmanlı Devleti dönemindeki bazı bilgi ve belgelerden bahsedilmektedir. İkinci makalede ise 93 Harbi sırasında ve sonraki dönemde Karapapak / Terekemelerin durumu tespit edilmiş, bu konuyla ilgili olan şahıs ve ailelerden -özellikle Hatunoğulları ailesi ile Mehrali Bey- bahsedilmiştir.

Mustafa Tanrıverdi'nin *Karapapaklar, n Anadolu'ya Göçü (1877-1914)* (2009) adlı yüksek lisans tezi, bugün Türkiye'de yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonrasında kitleler hâlinde Kafkaslardan Anadolu coğrafyasına uzanan göçlerini ele almıştır.

Ayrıca birçok araştırmacının Karapapak / Terekeme Türklerini değişik açılardan ele alan bilimsel makale ve bildirimleri bulunmaktadır. Yukarıda sıralanan kaynakların dışında, Türk tarihinin değişik devirlerini çeşitli yönleriyle ele alıp inceleyen kaynaklardan da bu araştırmada yararlanma yoluna gidilmiştir.

Dil incelemesine Dayal, Ara tırmalar

M. Şireliyev'in *Bak, Dialekti* (1949), R. E. Rüstemov'un *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu iveleri* (1955), Şireliyev'in *Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar*, (1962), R. E. Rüstemov ve M. Ş. Şireliyev'in hazırladıkları *Azerbaycan Dilinin Nahc,van Grubu Dialekt ve iveleri* (1962) ve *Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve iveleri* (1967) adlı eserleri, Musa İslamov'un *Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti* (1968), M. İ. İslamov, E. G. Ağayev, S. M. Behbudov, T. M. Ehmedov, N. H. Memmedov, B. M. Tağıyev, Z. E. Hacıyev tarafından hazırlanan *Azerbaycan Dilinin Dialektologi Atlas*, (1990), Erdal Karaman'ın *Karaba A ,zlar*, (2005) adlı doktora tezi bu alanda hazırlanmış ağız incelemesini esas alan bilimsel çalışmalardır.

Kırzioğlu'nun *Karapapaklar / Borçal, - Kazak Uru unun Kür ve Aras Boylar,ndaki 1800 Y,l,na Bir Bak*, (1972) adlı çalışmasının sonunda Karapapak / Terekeme Türklerinin dil hususiyetleriyle ilgili kısa bilgiler ve söz konusu ağza dair örnekler verilmiştir.

Ahmet Caferoğlu'nun *Do u llerimiz A ,zlar,ndan Toplamalar* (1995) adlı eserinde Kars Karapapak / Terekeme ağzına ait derlenmiş metinler yer almaktadır. Bu eserde "Karapapak / Terekeme Uruğu Ağzı" (s. 17-84) adını taşıyan bölümde yöreyle ilgili ağız metinlerine yer veren Caferoğlu, bu çalışmada dar kapsamlı bir çeviri yazı ile metinleri sıralamış, bu metinler üzerinde herhangi bir ağız incelemesi yapmamıştır. Ayrıca bu çalışmanın giriş bölümünde Karapapak / Terekeme Türkleri hakkında genel bilgiler verilmiştir (s. XIV-XVI).

Selahattin Olcay, Ahmet B. Ercilasun ve Ensar Aslan'ın birlikte hazırladıkları *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* (1998) adlı eserde de Kars'ın Arpaçay ilçesinde yaşayan Azeri Türklerinin ağzı ses bilgisi bakımından incelenmiş, bu ağza etki eden Terekeme / Karapapak ağzına da değinilmiştir.

Ahmet Bican Ercilasun, *Kars li A ,zlar*, (2002) adlı eserinde Kars ili sınırları içinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin ağız özelliklerini ses bilgisi açısından ele almış ve söz konusu Türklerin tarihlerine dair bilgi vermiştir.

Semra Alyılmaz'ın anılan eserinde, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkü Valeh Hacılar'ın şiirlerindeki ses, şekil ve cümle bilgisi ile birlikte söz konusu şiirlerin üslup ve içerik özellikleri de ele alınmıştır.

Azerbaycan Yazıcılar Birliği'nin Gürcistan temsilciliği tarafından ve Gürcistan'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinden Rafik Hümmet'in editörlüğünde yayımlanan *Edebi Gürcüstan* (2007) adlı eserde Borçalı bölgesinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türkü şair, yazar ve bilim adamlarının çeşitli konulardaki şiirlerine ve bilimsel yazılarına yer verilmiştir.

Borçalı'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri yazı dili olarak Azerbaycan Türkçesini kullandıklarından, dolayısıyla Azerbaycan Türkçesinin etkisi bölge ağızında belirgin bir şekilde hissedildiğinden bu çalışmada Azerbaycan Türkçesini konu alan sözlükler ve dil bilgisi kaynakları da önem arz etmektedir.

Bu anlamda Muharrem Ergin'in *Azeri Türkçesi* (1981) adlı kitabı; Efrasiyap Gemalmaz'ın *Ça da Azeri Türkçesi Metinleri* (1986); "Azerbaycan Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi" (1985) başlıklı kapsamlı makalesi ve Hayati Develi ile hazırladıkları *Azeri Türkçesi Lügati* (1986); Bilgehan Atsız Gökdağ'ın doçentlik tezi *Salmas A z*, (2006); Tuncer Gülensoy, Ebulfez Kuliyeve Amanoğlu ve Paki Küçük'ün hazırladıkları *Nahç, van A z*, (2009); M. Ş. Şireliyev ve M. İ. İslamov'un *Azerbaycan Dialektoloji Lü eti I-II* (2010-2003) adlı eserleri; Talip Doğan'ın doktora tezi *Urmiye A ,zlar*, (2010) adlı çalışmalar da yol gösterici niteliktedir.

Araştırmaya konu olan ağız bölgesini çeşitli yönleriyle ele alan birinci derece başvuru kaynaklarının dışında, Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili araştırmalardan ve Türkçenin dil bilgisi konularını ele alan çalışmalardan da dil incelemesi sırasında yararlanılmıştır.

Demografik, Sosyal, Kültürel ve Co rafi Bilgi çeren Ara tırmalar

Ağız incelemesine konu olan yörenin demografik, sosyal, kültürel ve coğrafi özellikleri çalışmanın önemli bir koludur. Bu anlamda Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadıkları yörelerin coğrafi yapısı, nüfus bilgileri, iklim ve bitki örtüsü, geçim

kaynakları, yaşam şartları, gelenek, görenek ve inançları hakkında bilgi veren kaynaklar da önemlidir.

İsa Yegane'nin *Karapapahlar,n Tarih ve Kültürüne Bir Bak*, (1990) adlı eseri de konuyla ilgili kaynak özelliği taşıyan çalışmalardan biridir.

Borçalı Türklerinin önderi olarak görülen Valeh Hacılar, yaptığı çalışmalarla Türklük bilimine önemli hizmetlerde bulunmuş bir bilim adamıdır. Çok sayıda çalışması bulunan Hacılar'ın bu eserleri arasında *Azerbaycan Folklor Ananeleri* (1992), *Karapapah Mehreli Bey* (1996), *Her enin Oca , eørler ve Poema* (2000), *Borçal, Mehral, Bey Tarihi Hekiketlerde* (2001), *Folklorumuzun Ufuklar,, XIX. Yüzzillikde Borçal,øda Gaçağl,g Herekat*, (2003), *Azerbaycan Folkloru Antologiyas,: Borçal,-Karapapak Folkloru* (2011) adlı eserleri sayılabilir.

Hacılar'ın ortaya koyduğu kitaplarının yanında birçok makalesi de bulunmaktadır. Bu makalelerden biri de “Karapapak Türk Mitolojisinin Yapısı Üzerine Araştırmalar”dır (2009). Bu makalede, Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinden derlenen mitolojik metinler yardımıyla hem Türk yaşayış ve inanınin birçok bilinmeyen yönü ortaya konulmuş hem de Türklerin bu bölgelerle ilişkisi belirtilmiştir.

Semra Alyılmaz'ın “Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının (Terekemelerinin) Tarihine Dair” (2002) adlı makalesi de konu hakkında başvuru kaynağı özelliği taşıyan çalışmalardandır. Bunun dışında Alyılmaz'ın, “Gürcistan Türklerinin Yeniden Yükselen Sesi: Varlık Gazetesi” (2010) başlıklı yazısı Gürcistan'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin seslerini duyuran Varlık gazetesinin yayın hayatına başlayışını konu edinmektedir. Ayrıca Semra Alyılmaz'ın Cengiz Alyılmaz ile birlikte hazırladıkları *Ord. Prof. Dr. Valeh Hac,larø,n Ard,ndan* (2012) adlı çalışmaları da Hacılar özelinde Karapapak / Terekeme Türklerini ele alan bir çalışmadır.

Cengiz Alyılmaz'ın “Valeh Hacılar'ın Türklük Bilimine Katkıları ve Yeni Kitabı Hesta Hasan” (2009); “Borçalılı Şair Vilayet Rüstemzade” başlıklı makaleleri Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin önde gelen şairlerini ve bilim adamlarını konu alan çalışmalardır.

Haydar Çetinkaya'nın "Karapapak Türklerinde Halk İnançları" (2004) adlı makalesinde, Karapapak / Terekeme Türkleri hakkında yapılan çalışmalar, yaşadıkları coğrafyalar, nüfus bilgileri ve Karapapak / Terekemelerde halk arasında uygulanan inanç motiflerinden bahsedilmiştir.

Kamil Ağacan'ın "Gürcistan Türklerinin Mevcut Durumu, Siyasi ve Ekonomik Sorunları" (2004) adını taşıyan makalesi, genelde Gürcistan sınırları içinde yaşayan bütün Türkleri ilgilendirmekle beraber, Karapapak / Terekeme Türklerini de ele almaktadır. Bu çalışmada geçmişten bugüne Gürcistan'da yaşayan Türklerin yaşadıkları güçlükler, siyaset ve ekonomi esasında ele alınmıştır.

Osman Mert'in "Gürcistan (Borçalı) Karapapaklarının / Terekemelerinin Eğitim Tarihine Dair" (2004) adını taşıyan makalesinde Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin geçmişten bugüne eğitim kurumları, 2002 yılı itibarıyla okul, öğrenci ve öğretmen sayıları ve bu okullarda okutulan dersler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Türk dünyası inanç ve uygulamaları üzerine araştırmalarda bulunan Yaşar Kalafat, "Karapapak Türklerinde Halk İnançları" (1999), "Karapapak Türkleri" (2005) adlı çalışmaları da bu manada Karapapak / Terekeme Türklerine dair kaynak özelliği taşımaktadır.

Selahattin Dünder ve Haydar Çetinkaya tarafından hazırlanıp 2002 yılında yayımlanan *Terekemeler (Karapapaklar)* adlı çalışma da konuya ışık tutma vazifesi görmektedir.

Mehmet Hüseyin Uray'ın *Borçalı, ve Kazakø,n Sosyo - Ekonomik Yap,s, (1728 Tarihli Tiflis Mufassal Defterlerine Göre)* (2004) başlıklı doktora tezi, tarihî kayıtlardan yararlanarak Gürcistan sınırları içinde bulunan Borçalı ile Azerbaycan'a bağlı Kazak'ın sosyal ve ekonomik yapısını ele alan bir çalışmadır.

Gülreyhan Novruzova'nın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Da ,stan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayat,* (2005) başlıklı çalışmada Novruzova, önce Derbent bölgesinin tarihî, coğrafî, sosyal, kültürel ve ekonomik durumuna değinmiş, daha sonra Derbent bölgesinde katılımlı gözlem ve mülakat tekniğini kullanarak sosyalist

sistemden önce ve sonra bölgede yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin dinî yapıları, sosyal yaşantısı, halk inançları, örf ve âdetleri üzerinde durmuştur.

Bunlara ek olarak doğrudan veya dolaylı olarak Karapapak / Terekeme Türkleri üzerine yapılan çalışmaları bir araya toplaması bakımından Muhammet Kemaloğlu'nun "Terekeme - Karapapak Türkleri Kaynakçası" (2012), "Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları" (2012) ve "Kafkasya Tarihi Geçmiş Etnik - Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapak) Türkleri" (2012) adlı makaleleri de bu manada dikkate değerdir.

B R NC BÖLÜM

1. A IZ ARA TIRMALARI VE BORÇALI KARAPAPAK / TEREKEME TÜRKLER

1.1. A ,z Ara t,rmalar,

1.1.1. A ,z Ara t,rmalar,n,n Önemi

Terim olarak *a ,z*, “*Bir dilin bir ivede içinde mevcut olan ve söyleyi farklar,na dayanan küçük kollara, bir memleketin çe itli bölge ve ehirlerinin kelimeleri söyleyi bak,m,ndan birbirinden ayr, olan konu malar,na verdi imiz add,r*”⁴. Bir başka deyişle ağız, “*Bir dilin (langue) veya lehçesinin (dialecte) s,n,rlar, içinde, belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlat,m yollar,n,n bütünü*”dür⁵.

Konuyla ilgili diğer kaynaklarda ağız terimi ile ilgili yapılan tanımlamalar da genelde bu çerçeveye içine alınabilecek türdendir. Demir, ağız terimini mevcut dil bilgisi kitaplarında, sözlüklerde, terim sözlüklerinde ve ağız monografilerindeki tanımlarına değindikten ve ölçünlü dilin sınırlarını çizdikten sonra ele almıştır. Buna göre Demir, ağız terimini şu şekilde açıklamıştır: “*Ayn, kökten geldi i üst sistem durumundaki bir standart dile ba l,, do al olarak ortaya ç,km, ; aile ve dost çevresinde, i yerlerinde; okuryazarl, , az, bulundu u bölgeden uzun süre ayr, kalmam, insanlarca sözlü ileti imde dilin ba ka türleriyle kar , kar ,ya gelme oran,na göre de i en biçimde kullan,lan, resmi ortamlarda kullan,lmas,ndan kaç,n,lan, yaz,l, bir gelenek olu turamam, , ileti im alan, s,n,rl,, ba l,*

⁴ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2002, s. 10.

⁵ Efrasiyap Gemalmaz, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, **Türkçenin Derin Yap,s,s**, Cengiz Alyılmaz-Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010, s. 331.

oldu u üst sistemden dilin her alan,nda kar ,l,kl, anla man,n korunaca , oran,nda ayr,labilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konu ma biçimleridir”⁶.

Ağızlar, ait oldukları dilin geçmişine ait söyleyiş özelliklerini bugüne taşımaları bakımından dil içinde birer müze görevi üstlenirler. Bu nedenle, bir dilin gelişim tarihini yazacak olan dil bilimcisi için ağız araştırmacılarının derleyip değerlendirdiği malzeme kadar değerli başka bir canlı kaynak düşünülemez⁷. Nitekim bir dili bilimsel olarak inceleyebilmek ve sağlıklı sonuçlara gidebilmek için o dilin geçirdiği evreleri, konuşulduğu, yazıldığı çevreyi ve dönemi bilmek, tanımak gerekir⁸.

Türkiye için düşünüldüğünde ülkenin coğrafi konumu ve tarihî serüveni nedeniyle zaman içinde hem birçok Türk boyunun hem de değişik etnik grupların yerleşip yaşadığı bir bölge olması, söz konusu Türk boyları ve diğer etnik toplulukların dil esasında da alışveriş içine girmelerini sağlamış, bu alışveriş sonucu değişik söyleyiş özelliklerine sahip yöreler ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türkiye’deki bütün ağız yöreleri için birbirinden değerli ağız özelliğinin varlığına işaret etmekte, araştırmacılar için derinlemesine bir ağız incelemesi yapmayı elzem bir durum hâline gelmektedir. Zira bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılacak dil özellikleri, bugün ve geçmişle mukayese edildiğinde Türkçenin diyalektolojik ve tarihî kayıtlarına ulaşmada köprü vazifesi görecektir.

Ağız araştırmaları dilin tarihi hakkında bilgi vermesi kadar kendi içinde sınıflandırılmasına ışık tutması bakımından da önemlidir. Ülke sınırlarına dâhil olan bölgelerde ve bu sınırları aşan coğrafyalarda yaşayan ağızların doğru bir şekilde tespitiyle birlikte bu ağızların, uzman araştırmacılar tarafından çeşitli ölçütlere göre belirlenerek sağlıklı bir şekilde tasnif edilmesinin yolu açılacaktır⁹.

⁶ Demir, söz konusu terimi, dilbilimsel ölçütler, kullanım alanı, konuşucuları, tarihi, yüzeysel dağılımı ve iletişimsel kullanılabilirliği açısından inceleyerek değerlendirmektedir. Nurettin Demir, “Ağız Terimi Üzerine”, **Türkbilim**, (2002), 4, s. 105-116.

⁷ Gemalmaz, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, s. 334-335.

⁸ Erol Kayra, “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, **Türk Dili**, 478, (1991), s. 306.

⁹ Bu konuyla ilgili Türkiye’deki en kapsamlı çalışma Leylâ Karahan tarafından yapılmıştır. Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını değişik ağız grupları arasında dil ölçütleri kullanarak “Doğu Grubu Ağızları”, “Kuzeydoğu Grubu Ağızları” ve “Batı Grubu Ağızları” olmak üzere üç ana bölüme ayırmıştır. Ayrıca bu çalışmanın girişinde Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yapılan sınıflandırma çalışmalarına da değinilmiştir. Buna göre Türkiye Türkçesi ağızları üzerine ilk sınıflandırma denemesi İ. Kunos tarafından 1896’da yapılmıştır. Daha sonra Ahmet Caferoğlu, György Hazai, Piet Kral, Tooru Hayashi, Tahsin Banguoğlu ve Doğu Anadolu ağızları ile ilgili sınıflandırmasıyla Ahmet B. Ercilasun tarafından çeşitli sınıflandırma

Ağız araştırmalarının bir diğer önemli yanı, ağız yörelerinden malzeme derlenmesiyle birlikte bu yörelerin söz varlığını ortaya koyma gücüdür. Ağız malzemelerine dayalı tespit, ülke çapında yapıldığı zaman bütün ağızlara ait söz varlığının dökümünü yapmak mümkün hâle gelecektir. Bu sayede hem kapsamlı ve düzenli bir ağız sözlüğü meydana getirilebilir hem de genel Türkçe sözlüğün içeriği zenginleştirilebilir.

Ağızları, ölçünlü dilin bozuk, kaba, cahillere özgü türü *vb.* sayıp küçümseyen, hatta bazı alanlarda ölçünlü dille rekabete girmesini dilde yozlaşma ve bozulma nedeni sayan, bu nedenle araştırmaya layık görmeyen yaygın bir yaklaşım vardır¹⁰. Buna karşın ağızlar her dilde, dilin bağılı olduğu değişimleri geçirerek yaşamlarını sürdürmekte, artık bilim alanında kendisini kanıtlamış bulunmaktadırlar¹¹. Dil bilimine bağılı bir alt alan olarak incelenen ağızlar hakkında Türkiye’de yapılan çalışmalar da özellikle son yıllarda artmaya başlamıştır.

Bugün için ortaya konulan ağız araştırmaları şüphesiz geçmişle kıyaslandığında oldukça ileri seviyededir. Ancak artan bu çalışmalar da ağız araştırmalarının nitelik bakımından Türkiye’de henüz beklenen düzeye geldiğini söylemeye yetmemektedir. Zira Türkiye’de ağız araştırmalarına dayanan çalışmalar -ağız araştırmalarına yönelik birtakım yöntemler öneren ve ağız araştırmalarındaki eksiklikleri dile getiren çalışmaların dışında- daha çok lisans ve lisansüstü tezlere dayanmakta, o aşamaya gelinceye kadar birçok araştırmacı Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yeterli temel bilgiyi edinememektedir¹². Bu da ortaya konulan ağız çalışmalarının birtakım özelliklerinin eksik veya hatalı olmasına neden olmaktadır.

Bir dilin ağız atlasının çıkarılması, dil bilimi, insan bilimi ve kültür tarihinin yanında eğitim ve iletişim gibi toplumun bütün bireylerini ilgilendiren ve etkileyen alanlar için de önem taşımaktadır¹³. Bir toplumun tamamını çeşitli açılardan ilgilendiren sonuçlar

denemeleri gerçekleştirilmiştir. Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızları, Sözlükleri, Dilbilimsel ve Etnik Araştırmaları**, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. IX-XVII.

¹⁰ Nurettin Demir, “Ağız Dökümantasyonu Niçin Gereklidir?”, **Türkiye Türkçesi Araştırmaları, Çal, tay, Bildirileri**, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 2009, s. 183.

¹¹ Gemalmaz, “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, s. 335.

¹² Karahan, bu duruma dikkat çekerek gerekli formasyona sahip olmayan genç araştırmacıların aldıkları dil eğitimiyle ağız araştırmalarına başladıklarını, önce bilmeleri gerekenleri deneme yanılma yoluyla daha sonra öğrendiklerini belirtmektedir. Leylâ Karahan, “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, **Ağız Araştırmaları, Bilgi Öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 24.

¹³ Özsoy ve Taylan, ağız atlaslarının çıkarılmasıyla birlikte, ağız farklılıkları ve ağız yörelerinin belirleneceğini, böylece ölçünlü dilin daha etkili bir şekilde öğretileneğini, bir başka deyişle, bu durumun

doğuracak olan bu çalışmaların sağlıklı veriler ortaya koyabilmesi için, araştırmaların uzman kişilerce bilimsel metotlara uygun ve gerekli donanımlara sahip cihazlarla yapılması gerekir.

Bugünün şartları içinde dünyada yaşanan hızlı değişim, yazılı ve görsel yayınlar, ölçünlü dilin etkisi gibi nedenlerle ağızlar hızlı bir şekilde kaybolma sürecine girmektedirler. Bu durum, ağız özelliklerinin tekrar yaşatılamayacağı gibi ağır sonuçlar doğurmaktadır. Bunu önlemenin kendi içinde birçok zorluğu vardır. Ancak yine de incelemesi yapılmayan ağızlar tespit edilerek uzman araştırma ekipleriyle bu ağızlara ait yeterli ve nitelikli malzeme toplanıp derlenen malzeme üzerinde araştırmalar yapılabilir. Bu şekilde yaşayan ağız özelliklerinin tespiti mümkün hâle gelebilir.

Özellikle son yıllarda yapılan ağız araştırmalarında bilgisayar tekniklerinden yararlanılması, derlenen kayıtların / malzemenin sağlıklı bir şekilde metne dönüştürülmesine ve diğer araştırmacıların hizmetine sunulmasına imkân vermektedir¹⁴. Bu sayede kaynak kişinin ağız özelliği daha doğru bir şekilde algılanıp metne dönüştürülebilmektedir. Ancak bu yöntemin de tam manasıyla yeterli olduğunu söylemek güçtür. Derlenen ağız malzemesinin daha doğru bir şekilde metne dönüştürülüp seslerin en ince ayrıntısına kadar dökümünün yapılabilmesi için fonetik laboratuvarlarına¹⁵ ihtiyaç vardır.

ülke eğitimine de katkı sağlayacağını ileri sürmüşlerdir. A. Sumru Özsoy ve Eser E. Taylan, “Türkçenin Ağızları Çalışmalarında Yöntem Sorunları”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan (hzl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2000, s. 27. Gürsoy-Naskali, bu konuyla bağlantılı olarak ağız araştırmalarının halk bilimi, sosyal ve siyasi tarih, coğrafya, nüfus bilimi ve arşivcilik gibi bilim dallarıyla yakın ilişki içinde bulunduğunu belirtmiştir. Emine Gürsoy-Naskali, “Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan (hzl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2000, s. 18-20.

¹⁴ Öcalan, **Sakarya li A ,zlar,**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri: 2004 adlı çalışmada, ağız metinleri derlenirken kullanılan kasetlerdeki parazitleri gidermek ve daha sağlıklı bir çevriyazılı metin ortaya koyabilmek amacıyla çeşitli bilgisayar programlarından yararlanmıştır. Öcalan, çalışmada uyguladığı yöntemleri anılan araştırmanın giriş kısmında açıklamakla birlikte, bu uygulamaları ve ağız araştırmaları için yeni yaklaşımlarını konuyla ilgili makalesinde daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur: Muharrem Öcalan, “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1, (2006), s. 169-188. Ayrıca dil araştırmalarında makinelerden yararlanmanın önemi ve faydaları hakkında bilgi için bk. György Hazai, “Dil Çalışmalarının Makineleştirilmesi”, **TDAYB**, (1966), s. 259-265.

¹⁵ Bu konuyla ilgili olmak üzere bk. Volkan Coşkun, “Fonetik ve Fonetik Lâboratuvarları”, **Türk Dili**, Mayıs 1 (581), (2000), s. 387-402. Coşkun, Almanya’nın Trier Üniversitesi’ndeki fonetik laboratuvarında incelemelerde bulunmuş, Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinin ses özelliklerini bu laboratuvarlarda araştırmıştır. Anılan çalışmanın dışında Coşkun’un konuyla ilgili diğer araştırmaları şunlardır: “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, **TDAYB**, 1-2 (42), (1999), s. 41-50; “Türkiye Türkçesinde Vurgu, Ton ve Ezgi”, **Türk**

Ağız araştırmalarında teknolojik cihazların kullanımının önemine değinen Karahan, belirli standartlara uygun ses kayıt cihazlarının kullanılmasının araştırmacı için zorunlu hâle getirilmesi gerektiğini ileri sürmüş, bu noktada fonetik laboratuvarlarının, teknolojinin ağız araştırmalarına sunduğu imkânlardan biri olduğunu belirtmiřtir¹⁶.

Ağız araştırmalarının doğruluğu açısından hayati önem taşıyan fonetik laboratuvarları Türkiye’de Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fonetik Araştırma ve Uygulama Merkezi’nde mevcuttur. Buna karşın derlenen metinler, genelde araştırmacının işitme derecesi ve sesleri ayırt edebilmesine bağlı olarak yazıya aktarılmaktadır. Ağız derlemelerinin sağlıklı bir biçimde deşifre edilebilmesi için gelişmiş ses kayıt cihazlarıyla derlenen ağız malzemeleri, bilgisayar tekniğinden yararlanılarak fonetik laboratuvarlarında metne dönüştürülmeli, incelemeler de bu esaslara göre yapılmalıdır.

1.1.2. A ,z Ara t,rmalar,nda Çeviri Yaz,

Türkçeye “çeviri yazı” şeklinde aktarılan “transcription” terimi, “bir yazıyı bütün ses inceliklerini belirterek başka bir alfabeyle çevirme yolu”¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun yanında “transcription” terimini “yazıya geçirme” şeklinde Türkçeye çeviren Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, bir konuşmanın veya sesin iki türlü yazıya geçirilebileceğini belirtmiştir. Bunlar;

1. *Fonetik yaz,ya geçirme*: Bütün dikkatin seslendirme / boğumlanmanın üzerinde toplandığı, kullanılan alfabe ve ayırt işaretlerinin mümkün olan bütün ses ayrıntılarını göstermeye yetecek kadar zengin tutulduğu ve anlamın en son seviyede olduğu yazıya geçirme şeklidir. Bu tür yazıya geçirme daha çok yeni incelemeye alınan diller ve ağızlar için kullanılır.

2. *Fonolojik yaz,ya geçirme*: Bütün dikkatin anlam üzerinde toplandığı, kullanılan alfabe ve noktalama işaretlerinin gerekli olan bütün anlam ayrıntılarını göstermeye yeterli

Dili, 584, (2000), s. 126-130; “Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Görüntüleriyle Boğumlanma Yerleri Bakımından Sınıflandırılması”, **TDAYB**, (1-2) 44, (2001), s. 63-85; “Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Özellikleri ve Oluşum Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri”, **TDAYB**, (1-2) 44, (2001), s. 87-98; “Fonetik, Fonoloji ve Türkiye Türkçesinin Ünsüzler Matriksi”, **Türk Dili**, 2 (588), (2002), s. 588-594.

¹⁶ Leylâ Karahan, “Ağız Araştırmalarında Sorunlar”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan (hzl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2000, s. 23.

¹⁷ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2005, s. 419.

olan yazıya geçirme şeklidir. Bu yazıya geçirme şeklinde seslendirmeye ilgili ayrıntılara girmeye gerek yoktur. Bu kullanım bir dilin olağan yazımını için gereklidir¹⁸.

Ağız araştırmalarında önemli aşamalardan biri olan ve incelenen yörenin ses değerlerinin ortaya çıkarılıp bilimin hizmetine sunulmasında başat rol oynayan çeviri yazı işaretleri ve bu işaretlerin kullanımı Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir¹⁹. Bu tartışmanın ana eksenini, hemen her ağız araştırmasında aynı sesler için birbiriyle örtüşmeyen farklı işaretlerin kullanılması oluşturmaktadır. Bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarıyla ilgili bilimsel çalışmalarda ve toplantılarda bu konuyla ilgili ortak bir paydada buluşma girişimleri olmuşsa da bu durum şimdiye kadar gerçekleştirilememiştir.

Türk Dil Kurumu, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un oluşturduğu çeviri yazı alfabesini önermektedir²⁰. Bu çalışmada bir birliğin meydana getirilmesi adına Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun tarafından oluşturulan TDK'nin ağız araştırmaları çeviri yazı alfabesi esas alındı. İncelenen bölge ağızdaki bazı sesleri karşılayacak karakterlerin bu alfabede olmadığı durumlarda ise söz konusu sesleri yansıtacak karakterler, daha önce yapılan çalışmalardan elde edildi.

Çeviri yazı alfabesi belirlendikten sonra, önemli aşamalardan biri de esas alınacak çeviri yazı işaretlerini belirtmeye yetecek uygun font ya da fontların kullanılmasıdır. Bu çalışmada kullanılan çeviri yazı alfabesindeki bütün sesleri tek bir fonttan elde etmek mümkün olmadığından birden fazla fonttan yararlanılmıştır.

¹⁸ Efrasiyap Gemalmaz, "Yazıya Geçirme (Trancription) ve Yazı Çevrimi (Transliteration)", **Türkçenin Derin Yapı**, Cengiz Alyılmaz-Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010, s. 83. Eker de çeviri yazı terimini "fonetik çeviri yazı" ve "transliterasyon" olarak ikiye ayırarak seslerin bütün özelliklerinin temsil edildiği biçimleri "fonetik çeviri yazı"; bir yazı dizgesinin bir başka yazı dizgesine çevrilirken sözcüklerin harf harf karşılığının verilmesini ise "transliterasyon" şeklinde açıklamıştır. Sürer Eker, **Ça da Türk Dili**, 5. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009, s. 232.

¹⁹ Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarındaki çeviri yazı sorunu, önerilen çeviri yazı alfabeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarının ünlü ve ünsüz varlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, "Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine", **Türkoloji Dergisi**, 8, (1979), s. 169-190; Ahmet Bican Ercilasun, "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 43-48; H. İbrahim Delice, "Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi", **Türklük Bilimi Ara t,rmalar**, 1, (1995), s. 119-131. Mukim Sağır, "Ağız Çalışmalarında Çevriyazı", **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 126-138; Ali Akar, "Ağız Araştırmalarında Yönetim Sorunları", s. 50; Erdinç Demiray, "Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu", **Turkish Studies**, 3 (6), (2008), s. 215-227; Mukim Sağır, "Anadolu Ağızlarında Ünlüler", **TDAYB**, (1997), s. 377-390; Mukim Sağır, "Anadolu Ağızlarında Ünsüzler", **TDAYB**, (1997), s. 391-409.

²⁰ Ahmet Bican Ercilasun, "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 43-48.

Bu fontlar, Titus Cyberbit Basic, Times New Roman, Times Turkish Transcription, Altay, İpa Efras.1 ve Doulos SIL'dir²¹. Kullanılan birden fazla font, incelenen bölge ağzına ait ses değerlerini daha net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacak karakterlere ulaşmada kolaylık sağlamıştır. Seslerin olabildiğince açık bir şekilde yazıya aktarımı yapılmaya çalışılırken söz konusu ağız metinlerini okuyacak olan araştırmacılarda herhangi bir anlama zorluğuna yol açmamak amacıyla mevcut metinlerde, yoğun bir çeviri yazı işareti kullanma yoluna gidilmemiştir.

1.1.3. A ,z Ara t,rmalar,n,n Tarihî Seyri

Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olan Borçalı Karapapak / Terekeme ağzının, Türkiye Türkçesi ağzlarının özellikle Doğu grubu ağzlarıyla tarihî ve dilsel ilgisi dolayısıyla Türkiye Türkçesi ağzları ile Azerbaycan Türkçesi ağzlarının tarihî seyri önem arz etmektedir.

1.1.3.1. Türkiye Türkçesi A ,z Ara t,rmalar,n,n Tarihî Seyri

Türkiye Türkçesi ağzları üzerine yapılan araştırmaların başlangıcı 1867 yılına kadar uzanır. A. Maksimov'un *Op,t ,zsledovaniya tjurskich dialektov v Chudavendgare i Karamanii* (Petersburg 1867) adlı çalışmasından 1940 yılına kadar ortaya konulan araştırmalar genellikle yabancı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Maksimov'un dışında J. Thury, I. Kunos, M. Hartman, K. Foy, V. Pisarev, Balkanoğlu, Balhassanoğlu, L. Boneli, F. Giese, F. Vincze, T. Kowalski, J. Deny ve M. Räsänen Türkiye Türkçesi ağzları ile ilgili metin yayımlamış veya ağzların gramer yapısına dair bazı denemeler yapmışlardır²².

Türk Dil Kurumu'nun (TDK) kurulmasıyla birlikte halk ağzlarından toplanan malzemeye dayalı olarak 1939-1949 yıllarında *Halk A ,zlar,ndan Söz Derleme Dergisi*

²¹ Çalışmada kullanılmak üzere belirlenen çeviri yazı işaretlerinin bir bölümüne ulaşmakta güçlük çekilmiştir. Bu sorunun giderilmesinde öncelikle oluşturduğu font programlarını araştırmacıların hizmetine sunan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'a, yardımlarını esirgemeyen Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ali Akar'a ve Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Figen Güner Dilek'e teşekkür ederim.

²² Korkmaz, Türkiye Türkçesi ağzları üzerine yapılan çalışmaları niteliklerine göre üç başlık altında toplamıştır. Bunlar; derleme yayınları, hem derleme hem de araştırma niteliğinde olan yayınlar ve belli konuları ele alan makale türü yayınlardır. Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağzları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar II**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2005, s. 199.

adlı dört ciltlik eser yayımlanmıştır. Daha sonra TDK tarafından daha önce toplanan ağız malzemesinin de harmanlanmasıyla bugünkü *Derleme Sözlü ü* meydana getirilmiştir²³.

Eldeki malzemenin incelenmesine dayanan sözlük niteliğindeki bir diğer yapıt *Anadilden Derlemeler I-II* adlı çalışmadır. Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde yapılan çalışmaların önemli bir bölümünü kapsayan metin derlemeleri ile ilgili Marti Rasanen'in 1933 - 1942 yıllarında yaptığı ve Orta Anadolu ağızları üzerinde yoğunlaştığı derlemeleri *Türkische Sprachproben aus Mittel Anatolien* adıyla yayımlanmıştır²⁴.

Türkiye'deki bilimsel ağız araştırmalarını başlatan isim Ahmet Caferoğlu'dur. Caferoğlu, Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili çalışmalarının malzeme toplama işine 1936 yılında başlamış, bu derleme faaliyetleri 1939'a kadar devam etmiştir. 1940 yılında yayımlamaya başladığı kitapları dokuz ciltten oluşmaktadır²⁵.

Caferoğlu'nun ağız araştırması yaptığı bölgelerden bazıları daha önce dar bir kapsamda da olsa Batılı ve zaman zaman da yerli araştırmacıların uğrak yeri olmuştur²⁶. Ancak bu araştırmalar, oldukça sınırlı bir malzemeyle ve dar kapsamlı olarak yapılmıştır. Caferoğlu'nun, ağız derlemesi yaparken dönemin şartları gereği teknik donanıma sahip araçları kullanamaması, bu alanda yaptığı çalışmaların değerini azaltmamasına rağmen, ses ve şekil bilgisi incelemelerinde birtakım eksikliklerin doğmasına neden olmuştur²⁷.

Derleme ve araştırma niteliği taşıyan yayınlardan Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep A z*,; Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun *Urfa A z*,; Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarbakır A z*,

²³ Korkmaz, agm, s. 201.

²⁴ Korkmaz, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", s. 201.

²⁵ Caferoğlu'nun Türkiye'deki ağız araştırmalarının temelini atan ve ağız araştırmalarını bilimsel bir düzeye oturttuğu kitapları şunlardır: *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I-II*, *Anadolu A zlar,ndan Toplamalar*, *Anadolu lleri A zlar,ndan Derlemeler*, *Do u llerimiz A zlar,ndan Toplamalar*, *Güneydo u llerimiz A zlar,ndan Toplamalar*, *Kuzeydo u llerimiz A zlar,ndan Toplamalar*, *Orta Anadolu A zlar,ndan Derlemeler*, *Sivas ve Tokat lleri A zlar,ndan Toplamalar*.

²⁶ Caferoğlu, kendisinden önce Afyonkarahisar'ın Martti Rasanen, **Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien III**, Helsinki: 1936, s. 112-129; Batı Anadolu ağzına ait malzemenin de T. Kowalski, "Osmanisch-Türkische Dialekte" adlı çalışmada yer aldığını belirtmiştir. Bunun yanında Caferoğlu'nun "mahalli ağızlara pek az yer verilmiştir" dediği Yusuf Ziya Demirci'nin *Anadolu Köylerinin Türküleri* adlı eserini de zikretmek gerekir. Ahmet Caferoğlu, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1940, s. VII (Birinci Dipnot).

²⁷ Gülensoy, Caferoğlu'nun ağız araştırmalarında Arap harfli yazı ile kayıt tutma yöntemini kullanmasının, derlenen malzemenin ses ve şekil bilgisi bakımından bazı durumlarda sağlıklı sonuçlar vermediğini belirtmiştir. Tuncer Gülensoy, "Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu", **A z Ara tırmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 16.

adlı çalışmaları, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine ortaya konulan başlangıç dönemi ürünlerindedir²⁸.

Ahmet Caferoğlu'ndan sonra Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili çalışmaların büyük bölümü Zeynep Korkmaz tarafından devam ettirilmiştir. Korkmaz; *Güney Bat, Anadolu A ,zlar,, Nev ehir ve Yöresi A ,zlar,*²⁹ ve *Bart,n ve Yöresi A ,zlar,*³⁰ gibi kitapları yanı sıra çok sayıda bilimsel makale ve bildiri ile de Caferoğlu'ndan sonra Türkiye'de söz konusu alana katkı sağlamıştır. Korkmaz, ağız araştırmalarında ses kayıtlarına dayanan metinlere de yer vererek bir anlamda kayıt cihazıyla metin derlemenin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Korkmaz, *Güneybat, Anadolu A ,zlar,* adlı çalışmasında taş plağa kaydedilmiş ağız metinlerinden de yararlanmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmaların coğrafi bölgelere göre dağılımı farklılık göstermektedir. Trakya ağızları ile ilgili ilk deneme, 1959'da J. Eckmann ve Mecdut Mansuroğlu tarafından yapılan ve bir gezi raporu niteliği taşıyan çalışmadır³¹. Söz konusu bölge ile ilgili daha ayrıntılı bir çalışma Selahattin Olcay tarafından yapılmıştır: *Do u Trakya Yerli A z,* (1995).

Marmara Bölgesi ağızları üzerine yapılan çalışmalardan Emin Kalay'ın *Edirne li A ,zlar,* (1998) adlı araştırması ile Muharrem Öçalan'ın bilişim tekniklerinin kullanıldığı *Sakarya li A ,zlar,* (2004) adlı doktora tezi sayılabilir.

Ege Bölgesi ağızları üzerine hazırlanan çalışmalar arasında Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi A ,zlar,* (1988); Gürer Gülsevin'in *U ak li A ,zlar,* (2002)³²; Ali

²⁸ Korkmaz, agm, s. 204, 206.

²⁹ Nevşehir yöresinin ses bilgisinin incelendiği bu çalışma, bölge ağızı ile ilgili sağlam verilere ulaşabilmek için etnik özelliklerin önemli olduğu fikrinden hareket ederek Nevşehir'in etnik yapısı ve tarihçesine dair bilgileri de içermektedir. Korkmaz'ın ifadesiyle bu çalışmada; "...ilk defa diyalektoloji metodu yan,nda tarihî bir metot da uygulanm, ; ar iv kay,tlar,na, tarihî kaynaklara ve bölgenin yerle me durumunu ayd,nlatacak fermanlara ba vurularak bölgenin a ,z yap,s,n, kuran çe itli Türkmen oymak ve a iretleri ortaya ç,kar,lm, t,r." Korkmaz, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", s. 206.

³⁰ *Bart,n ve Yöresi A ,zlar,* adlı çalışmada yörenin etnik yapısı ve tarihçesi hakkında bilgiler verilmiş, özellikle "lehçe tabakalaşması" üzerinde durulmuştur. Korkmaz'ın Bartın ve yöresindeki lehçe tabakalaşması üzerinde durduğu bir çalışması için bk. Zeynep Korkmaz, "Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması", **Türkoloji Dergisi**, 2 (1), (1965), s. 227-249.

³¹ Korkmaz, "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", s. 207.

³² Gülsevin, ağız araştırmalarıyla ilgili bilimsel makalelerini *Ya ayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi A ,zlar,* (2010) adlı kitabında toplamıştır.

Akar'ın, *Mu la li A ,zlar*, (2004); Erdoğan Boz'un *Afyonkarahisar Merkez A z*, (2006) adlı kitapları sayılabilir.

Akdeniz Bölgesi ağızları ile ilgili yapılan araştırmalar içinde Faruk Yıldırım'ın *Adana ve Osmaniye lleri A ,zlar*, (2006); Mine Kılıç'ın *Kahramanmara Merkez A z*, (2008)³³; Mehmet Dursun Erdem'in *Kahramanmara ve Yöresi A ,zlar*, (2012 - Esra Kirik ile) ve *Antalya ve Yöresi A ,zlar*, (2012 - Ramazan Bölük ile) adlı çalışmaları sayılabilir.

İç Anadolu Bölgesi ağızları üzerine yapılan araştırmalar arasında Esat Bozyiğit'in hazırladığı *Ankara li A z, Sözlü ü* (1998); Ahmet Günşen'in *K,r ehir ve Yöresi A ,zlar*, (2000); Necati Demir'in *Sivas li ve Yöresi A ,zlar*, (2006); Canan İleri'nin *Eski ehir li Mihal,çç,k lçesi ve Yöresi A ,zlar*, (2008); Hakan Akca'nın *Ankara li A ,zlar*, (2012) adlı kitapları sayılabilir.

Karadeniz Bölgesi ağızları üzerine de çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Turgut Günay'ın *Rize li A ,zlar*, (1977); Turgut Acar'ın *Artvin ve Yöresi A ,zlar*,³⁴; Emin Eren'in, *Zonguldak, Bart,n, Karabük lleri A ,zlar*, (1997); Necati Demir'in *Ordu li ve Yöresi A ,zlar*, (2001); Bernt Brendemoen'in *The Turkish Dialects of Trabzon* (2002); Mehmet Aydın'ın *Aybast, A z*, (2002); Necati Demir'in *Tokat li ve Yöresi A ,zlar*, (2005), *Trabzon ve Yöresi A ,zlar*, (2006), *Giresun li ve Yöresi A ,zlar*, (2009 - Özkan Aydoğdu ile); Mehmet Dursun Erdem'in *Karabük ve Yöresi A ,zlar*, (2012 - Güner Dağdelen ile) ve *Amasya ve Yöresi A ,zlar*, (2012 - Ebru Silahşör ile) adlı çalışmaları sayılabilir.

Doğu Anadolu Bölgesi ağızları üzerine hazırlanmış çalışmalar arasında Selahattin Olcay'ın *Erzurum A z*, (1995); Ahmet Bican Ercilasun ve Ensar Aslan ile birlikte kaleme aldıkları *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* (1998) adlı çalışmaları yanı sıra Efrasiyap

³³ Bu çalışmada yöreden derlenen metinlerin yazımında dar kapsamlı çevriyazı işaretlerinin yanında "Uluslararası Fonetik Alfabe" kullanılmıştır. Uluslararası Fonetik Alfabe ve ağız araştırmalarıyla ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çetin Pekacar ve Figen Güner Dilek, "Uluslararası Fonetik Alfabe-I", **Dil Ara t,rmalar**, 4, (2009), s. 135-150; "Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları", **Türkiye Türkçesi A ,z Ara t,rmalar, Çal, tay, Bildirileri**, (25-30 Mart 2008, şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 2009, s. 575-590; "Uluslararası Fonetik Alfabe-II", **Dil Ara t,rmalar**, 6, (2010), s. 181-202.

³⁴ Caferoğlu'nun bazı ağız araştırmalarında Türkiye'deki özel diller üzerine eğilmesinden etkilenen Acar'ın da araştırmalarının bir bölümü Türkiye'deki özel diller ile ilgilidir. Nurettin Demir, "Türkiye'de Özel Diller", **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Ara t,rmalar, Özel Say,s, I)**, 43, (2002), s. 425. Artvin ağızlarıyla ilgili bir diğeri çalışma Zikri Turan'a aittir: Zikri Turan, **Artvin li Yusufeli lçesi U hum Köyü A z**, Ankara: TDK Yayınları, 2006, XIX+323 s.

Gemalmaz'ın doktora tezi olarak hazırlayıp daha sonra kitap olarak yayımladığı *Erzurum li A ,zlar*, adlı eseri³⁵; Ahmet Bican Ercilasun'un, 1971 yılında doktora tezi olarak hazırlayıp daha sonra kitap olarak yayımladığı *Kars li A ,zlar*, (1983); Mukim Sağır'ın *Erzincan ve Yöresi A ,zlar*, (1995) adlı araştırmaları sayılabilir.

Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarından Van ve çevresi ile ilgili araştırmalar arasında Hamza Zülfiyar'ın “Bitlis'ten Derlenmiş Atasözleri, Deyimler, Alkış, Kargış ve Bilmeceler”³⁶ (1968) ile “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri” (1978) adlı makaleleri sayılabilir³⁷.

Bunun yanında Ahmet Buran'ın Tuncer Gülensoy ile hazırladıkları *Elaz, Yöresi A ,zlar,ndan Derlemeler I* (1994); *Keban, Baskil ve A ,n Yöresi A ,zlar*, (1997); Şerife Oğraş ile kaleme aldıkları *Elaz, li A ,zlar*, (2003); Nadir İlhan ile yazdıkları *Elaz, Yöresi Söz Varl, ,* (2008) adlı kitapları ile Cemil Gülseren'in *Malatya li A ,zlar*, (2000) adlı çalışması da Doğu Anadolu Bölgesi ağızları ile ilgilidir.

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarının incelendiği çalışmalar arasında Münir Erten'in *Diyarbak,r A z*, (1994); Sadettin Özçelik'in *Urfa Merkez A z*, (1997) ve Erdoğan Boz ile hazırladıkları *Diyarbak,r li Çüngü ve Çermik Yöresi A z*, (2001); Erdoğan Boz'un *Siverek Merkez A z*, (2009) adlı kitapları sayılabilir.

Türkiye Türkçesi ağızları içinde değerlendirilebilecek ağız gruplarından biri de Türkiye'de yaşayan ve konuşma dili başka bir Türk lehçesi olan Türklerin ağızlarıdır. Bu konuyla ilgili de Türkiye'de çeşitli araştırmalar yapılmıştır³⁸. Bu çalışmalar arasında Fatma Özkan'ın *Osmaniye Tatar A z*, (1997); Ferhat Tamir'in *Barköløden Kazak Türkçesi Metinleri* (1989); Çetin Pekacar'ın *Türkiye Kumuklar, A z*,; Nergis Biray'ın *Türkiyeødeki Afgan Kazaklar, A z*, (2009); Hüseyin Özbay'ın *Özbek ivesi Kunduz A z*,; Zühal Yüksel'in *Polatl, Kerç ve Çongar Tatarlar, A z*, adlı araştırmalar sayılabilir.

³⁵ Gemalmaz'ın anılan eserinin yanında ağız araştırmaları ile ilgili bilimsel makaleleri de bulunmaktadır. Bu konuda bk. Efrasiyap Gemalmaz, **Türkçenin Derin Yap,s**, Cengiz Alyılmaz-Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 2010, s. 331-349, 351-377.

³⁶ Korkmaz, agm, s. 203.

³⁷ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, **Türk Dili Üzerine Ara tırmalar II**, s. 239.

³⁸ Korkmaz, “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, s. 247.

Ağız araştırmalarında özellikle belli bir ağız sorununu çözmeye ve yöntemle dayalı yaklaşımlar ile sınıflandırma çalışmaları da söz konusudur. Leylâ Anadolu A ,zlar,n,n S,n,fland,r,lmas, (1996) adlı kitabı ile yöntem önerileri Karahan'ın alana katkı yapan araştırmalardır.

Aynı şekilde Nurettin Demir de Alanya ağızları, Güneybatı Anadolu ağızları ve Kıbrıs ağızları üzerine yaptığı çalışmalar yanı sıra ağız araştırmaları ile ilgili yöntem önerileri üzerinde durmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili araştırmaların bir araya toplandığı çalışmalar da mevcuttur. Bu manada Tuncer Gülensoy'un Ercan Alkaya ile birlikte yazdıkları *Türkiye Türkçesi A ,zlar, Bibliyografyas*, (2003) adlı çalışması ana kaynak özelliği taşımaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili belli bir ağız konusunu ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bunlar arasında Ahmet Buran'ın *Anadolu A ,zlar,nda sim Çekim (Hâl) Ekleri* (1996), Ahat Üstüner'in *Anadolu A ,zlar,nda S,fat - Fiil Ekleri* (2000) ve Özgür Ay'ın *Türkiye Türkçesi A ,zlar,nda Fiil Çekimi* (2010) adlı çalışmaları sayılabilir.

Türkiye dışındaki Türkçenin ağızları üzerine yapılan araştırmalardan Saadettin Buluç'un Irak - Türkmen ağızları ile ilgili yazdığı çeşitli makale ve bildirimleri, yönettiği tezler öne çıkmaktadır³⁹. Buluç ayrıca Anadolu ve Rumeli ağızları⁴⁰ üzerindeki çalışmaların başlangıcından 1940'a kadar uzanan döneme ait kaynakçasını hazırlamıştır: "Anadolu Ağızları Bibliyografyası".

Türkiye dışındaki Türkçenin ağızları üzerine eğilen araştırmacılardan biri olan Hasan Eren, Kıbrıs'ta Türkler ve Türk Dili (1963)" ile "Kıbrıs Ağızının Kökeni (1971)" adlı yazılarında Kıbrıs ağızlarından hareketle bölgede yaşayan Türklerin Türkiye'nin hangi yörelerinden göç ettiği üzerinde durmuş, böylece Kıbrıs ağızının kökeni üzerine eğilmiştir⁴¹.

³⁹ Gülensoy, "Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu", s. 17.

⁴⁰ Bu konuyla ilgili bir diğeri çalışma, Gülensoy'un *Rumeli A ,zlar,n,n Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme* (1993) adlı kitabıdır.

⁴¹ Korkmaz, "Anadolu Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", s. 208.

Türkiye dışındaki Türklerin ağız özelliklerinin incelendiği çalışmalardan biri, Hüseyin Dalli'nın *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları, Üzerine Araştırmalar* (1991) adlı eseridir.

Türkiye dışındaki Türklerin ağızlarının incelendiği çalışmalar arasında -daha önce de değinilen- Bilgehan Atsız Gökdağ'ın *Salmas Ağızları*, (2006) adlı kitabı ile Talip Doğan'ın *Urmiye Ağızları*, (2010) başlıklı doktora tezi ve Gülsüm Killi-Yılmaz'ın *Hakas Türkçesinin Ağızları*, (2002) ile Figen Güner-Dilek'in *Altay Türkçesi Ağızları*, (2005) adlı doktora tezleri sayılabilir.

Türkiye dışında yaşayan ağız yörelerinden birinin söz varlığını ortaya koyan bir çalışma Mefküre Mollova tarafından hazırlanmıştır: *Doğu Rodop Türk Ağızları, Sözlü Üstünlükleri* (2003).

Bugün Türkiye ve Türkiye dışında olmak üzere Türkçenin ağızlarıyla ilgili araştırmalar devam etmektedir. Yapılacak nitelikli incelemelerin artış göstermesiyle birlikte ağız araştırmaları daha sistemli bir hâle dönüşecektir. Bu da ağız araştırmalarında hedeflenen başarı çizgisinin yakalanmasının önünü açacaktır.

1.1.3.2. Azerbaycan Türkçesi Ağızları,⁴²

Azerbaycan Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi gibi Oğuz grubu Türk lehçelerinden biridir. Türkiye Türkçesine en yakın lehçe olma özelliğini taşıyan Azerbaycan Türkçesi, konuşucuları bakımından önemli bir bölümü Azerbaycan sınırları dışında kalan değişik ağız yörelerine sahiptir⁴³. Bugün için Azerbaycan Türkçesi ağız yörelerinden belli başlı olanları, Azerbaycan sınırları dâhilinde

⁴² Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışmaların seyri ve tasnifi hakkında aşağıda verilen bilgiler, M. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektolojisi, n.n Esaslar*, Bakı: Azerbaycan Devlet Tedris Pedagoji Edebiyatı Neşriyatı, 1962, s. 13-17'de yer alan kiril harfli Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış metinden özetlenerek aktarılmıştır.

⁴³ Develi, Eski Oğuz Türkçesi ağızlarını sınıflandırırken iki ana koldan biri olarak ele aldığı ve bugünkü Azerbaycan Türkçesi ağızlarının temelini teşkil eden 14-16. yüzyıl "Azerbaycan ağızı"nın asıl bağımsız gelişmesini Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi dönemlerinde ayrı bir siyasi oluşum meydana getirdikten sonra sağlayabildiğini bildirmiştir. Hayati Develi, "Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar", *Türkbilgi*, 4, (2002), s. 120. Buran da eski Oğuz Türkçesi dönemindeki küçük ağız farklılıklarının zamanla belli doğrultularda geliştiğini veya köreldiğini, buna coğrafi ve siyasi faktörlerin de eklenmesiyle Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir dili olarak ortaya çıktığını, Azerbaycan Türkçesinin ilk izlerinin 14. yüzyıl şairlerinden Hasanoğlu'nun şiirlerinde ve daha sonra Kadı Burhaneddin, Dede Korkut ve Fuzuli'de görüldüğünü belirtmiştir. Ahmet Buran, "Yazı Dilinin Tarihi Gelişimi İçinde Türk Şivelerinin Ortaya Çıkışı ve Azeri Türkçesi Örneği", *Makaleler*, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2008, s. 67.

bulunan ağız yöreleri, İran sınırları içinde kalan ve Türklük bilimi çalışmalarında “Güney Azerbaycan” olarak adlandırılan ağız yöresi, Ermenistan sınırları içindeki ağız yöresi ve Gürcistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu ağız yöresi şeklinde sıralanabilir.

Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına yakın bir dönemde, XIX. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Bu manada ilk çalışma Prof. Mirze Kazımbey’in 1839 tarihinde Kazan’da yayımlanan *Grammatika Tureçko - Tatarskogo Yaz,ka* adlı eseridir. Bu çalışmada ilk defa Guba ve Derbend ağızı için karakteristik özellikler sergileyen şimdiki zaman eki ve bu ekin çekimi hakkında bilgi verilmiştir. Kazımbey ayrıca, Derbend ağızını Azerbaycan edebî dili ile karşılaştırmış ve söz konusu ağız yöresinin edebî dilden ayrılan yönlerini ortaya koymuştur.

Azerbaycan Türkçesi ağızlarına dair yapılan ilk çalışmalardan biri de Alman bilim adamı Karl Foy’un 1903 - 1904 yıllarında Berlin’de yayımlanan *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* dergisinde çıkan “Azerbajganische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen” adlı makalesidir. Bu çalışmada Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ve yöresinin ağız özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine kaleme alınan incelemelerin büyük bölümü Sovyet hâkimiyetinden sonra yapılmıştır. Sovyetler Birliği’nin ilk dönemlerinde Azerbaycan Türkçesi ağızlarının incelenmesi ve bu ağızlara ait sözlüklerin hazırlanması işiyle *Azerbaycanø, Ö renen ve Tedkik Eden Cemiyet* adlı kuruluş ilgilenmiştir. 1924 yılında bu cemiyetin girişimiyle *SSR Elmler Akademiyas,*’ndan Prof. N. İ. Aşmarin tarafından Azerbaycan Türkçesi ağızlarının sözlüklerinin hazırlanması için program hazırlanmıştır. Bu program ve gerekli talimatlar ilgili bölgelere gönderilerek 1930’lu yıllarda çeşitli yörelerden 60 bine yakın söz derlenmiştir. Toplanan sözlük malzemesi esasında *Azerbaycan Türk Hal iveleri Lügeti* adlı eserin, A harfini oluşturan birinci cildinin ilk bölümü 1930 yılında, B harfini oluşturan bölüm 1931’de yayımlanmıştır.

Azerbaycan Türkçesi ağızları ile ilgili daha fazla bilgi elde edebilmek amacıyla 1932 yılından itibaren monografik; yani belli bir ağız yöresini çeşitli açılardan ele alan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalar iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan birincisi belli bir heyet tarafından yapılan araştırmalar; ikincisi ise bireysel araştırmalardır. İlk gruba

giren çalışmalara dair *SSR Elmler Akademiyas*,’nın Azerbaycan kolu tarafından 1933’te Şamahı, 1934’te Guba, 1935 yılında ise Zagatala ve Gah ağızları üzerine araştırma yapılmıştır.

1945 yılında *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyas*,’nın kuruluşu ve burada müstakil olarak *Dil nstitutu*’nun açılmasıyla birlikte Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine yapılan monografik çalışmalar hız kazanmıştır. *Dil nstitutu* daha sonra *Edebiyyat ve Dil nstitutu* adını alarak Zagatala, Gah (1945), Sabırabad (1946), Eli Bayramlı (1947), Salyan (1948), Puşkin (1949), Culfa, Ordubad (1950), Noraşen (1951), Şahbuz (1953), Nahçıvan (1954), Ağstafa (1956), Tovuz, Kazak (1957) ve Borçalı (1958) ağızları üzerine araştırma başlatmıştır. Yapılacak çalışmalara M. Şireliyev, R. Rüstemov, K. Ramazanov, B. İbrahimov, T. Hemzeyev, R. Süleymanov, M. İslamov, R. Kerimov, G. Hesenov, A. Aslanov, H. Bayramov, E. Elibeyzade, A. Veliyev, Z. Tağızade ve E. Mustafayev katılmış ve söz konusu ağız yöreleriyle ilgili zengin ürünler toplamışlardır.

Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalara *Azerbaycan Dövlət Universiteti* de dâhil olmuştur⁴⁴.

Belli bir heyet tarafından yapılan ağız araştırmalarına *Lenin Ad,na Azerbaycan Dövlət Pedagoji nstitutu* da katılmış ve 1949 yılından itibaren Vartaşen, Gutgaşen ve Borçalı ağızları üzerine çalışmalar yapmıştır.

Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine bireysel olarak yapılan çalışmalar da sayıca çoktur⁴⁵.

Bunlara ek olarak M. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar*, adlı eserini yazmak için 1939’da Şuşa ve yöresinin, 1941 - 1942 yıllarında Nahçıvan ve Nehrem bölgelerinin, 1943’te Gence’nin ve 1944’te Ağdam bölgesinin ağız özelliklerini incelemiştir.

⁴⁴ Bu çalışmalara katılan araştırmacılar M. Şireliyev, R. Rüstemov, B. İbrahimov, İ. Hacıyev, A. Hüseyinov, E. Mustafayev, E. Bağırov, E. Abdullayev, Ş. Se’diyev, E. Efendizade, G. İbrahimov, A. Ahundov, Y. Seyidov, B. Tağıyev, M. Edilov, G. Hesenov ve A. Edilov’dur. Anılan araştırmacılar Şamahı, Ağsu, İsmayılı (1947), Mereze (1948), Göyçay (1949, 1957) ve Ağdaş yöresinin ağızlarını incelemiştir.

⁴⁵ Bu tür ağız araştırmaları yapan bilim adamları ve araştırdıkları ağız yörelerini şu şekilde sıralamak mümkündür: M. Şireliyev - Bakü (1938 - 1940); R. Rüstemov - Guba (1947 - 1948); B. İbrahimov - Mereze (1947 - 1948); İ. Hacıyev-İsmayılı; A. Veliyev - Abşeron Yarımadası Batı Bölgesi (1949 - 1950); A. Hüseyinov-Vartaşen; P. Ağayev - Ağdam; H. Ceferov - Tovuz; K. Ramazanov - Salyan; İ. Memmedov - Garyakin (1950 - 1954); T. Hemzeyev - Ordubad; M. İslamov - Nuha (1955 - 1956).

Azerbaycan Türkçesi ağızları üzerine araştırma yapan kurumlardan biri de *SSR Elmler Akademiyası, Nizami Adına Edebiyyat ve Dil İnstitutu*'dur. Azerbaycan ağızları ile ilgili burada yapılan çalışmalar üç şekildedir. Bunlar;

1. Azerbaycan Türkçesi ağızlarının monografik incelenmesi; bu yönde yapılan ağız çalışmaları M. Şireliyev, R. Rüstemov ve K. Ramazanov tarafından yapılmıştır.
2. Azerbaycan Türkçesi ağızlarının coğrafi bakımdan incelenmesi; söz konusu çalışmalar da M. Şireliyev ve R. Rüstemov tarafından ortaya konulmuştur.
3. Azerbaycan Türkçesi ağızlarının sözlüğünün ortaya konulması; enstitünün diyalektoloji şubesi tarafından yapılmıştır.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzının da içinde değerlendirildiği Azerbaycan Türkçesi ağızları Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olmak üzere dört gruba ayrılarak ele alınmaktadır⁴⁶.

Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarını Oğuz ve Kıpçak edebî dillerinin etkisini dikkate alarak yeniden sınıflandırmıştır⁴⁷:

Kıpçak Tipli Ağızlar: Zagatala, Kah, Şeki, Guba.

Oğuz Tipli Ağızlar: Kazak, Tovuz, Borçalı, Gence, Ayrım, Karabağ, Ordubad, Nahçıvan⁴⁸.

Oğuz - Kıpçak Dil Özelliklerini Karşılaştıran Olarak Yaşanan Ağızlar: Şamahı, Bakü, Lengeran, Mugan.

Güney Azerbaycan Grubu Ağızlar: Kuzeybatı ağızları (Tebriz, Urmiye), Kaşkay, Aynallu, Kum, Sungur, Kâbil Afşar ağızları.

⁴⁶ *Doğu grubu ağızlar:* Guba, Bakü, Şamahı, Mugan ve Lenkeran; *Batı grubu ağızlar:* Karabağ, Kazak, Gence ve Ayrım; *Kuzey grubu ağızlar:* Nuha, Zagatala ve Gah; *Güney grubu ağızlar:* Nahçıvan, Ordubad, Tebriz ve Yerevan ağızları. Borçalı ağzı, Kazak ağzı içinde değerlendirilmiştir.

⁴⁷ M. Ş. Şireliyev, **Dialekti i Govor, Azerbaydjanskogo Yazıka**, Bakü: 1983, s. 5-8'den aktaran; C. Eralp Alışık, agm, s. 158-159.

⁴⁸ Şireliyev'in "Oğuz tipli ağızlar" adı altında ele aldığı Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı ile ilgili bazı kaynaklarda söz konusu ağız yöresinin "Oğuz-Kıpçak dil özellikli ağızlar" içinde değerlendirilmesi gerektiğine dair bilgiler mevcuttur. bk. Ercilasun, **Karslı Ağızlar**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 41-42.

1.1.3.2.1. Borçalı, Karapapak / Terekeme A z,n,n Azerbaycan Türkçesi A ,zlar, çindeki Yeri

Karapapak / Terekeme Türklerinin büyük bir bölümünün yaşadığı ve Türklük bilimi kaynaklarında “Borçalı” adıyla bilinen yöre ağzı da Azerbaycan Türkçesi ağızlarının Batı grubu ağızları bölümünde değerlendirilmektedir. Her biri kendi içinde farklı özellikler sergileyen bu ağız gruplarından Batı grubu ağızlarının belli başlı özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür⁴⁹:

1. Batı grubu ağızlarında damak n’si (ñ) yaygın bir şekilde kullanılmaktadır: *d m rseñ, öyüñ* gibi.

2. Yuvarlaklaşma olayı belirgin bir şekilde görülmektedir. Burada özellikle dikkat çekici olan, ilk heceden sonra yuvarlak geniş ünlülerin sıklıkla kullanılmasıdır. Bu durum özellikle şimdiki zaman çekiminde ortaya çıkmaktadır: *tutor, döylör* gibi.

3. Bazı kelimelerin başlarında “ı” ünlüsü kullanılmaktadır: *,ld,r,m* gibi⁵⁰.

4. Kalınlaşma olayı bu ağız grubunda önemli bir yere sahiptir: *havar, tasd,h, ciyar* gibi.

5. Batı grubu ağızlarında kelime içinde $b > v$ ve $c > j$ sızıcılaşma hadiseleri belirgin bir şekilde görülmektedir: *bava, çovan, sava,h, g je, baj*, gibi.

6. Kelime başında $b > p$ ve $d > t$ tonsuzlaşma hadisesine sıklıkla rastlanmaktadır: *piter, p,ça,h; tuқан, tufar* gibi.

⁴⁹ Batı grubu ağızlarının genel özelliklerine dair burada verilen bilgiler, R. E. Rüstemoğlu ve M. Ş. Şireliyev, **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve iveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1967, s. 5-6’dan özetlenerek alınmıştır. Ayrıca burada yer verilmeyen Azerbaycan Türkçesinin Doğu, Güney ve Kuzey grubu ağızlarının genel özellikleri hakkında bilgi için bk. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 17-21. Buna ek olarak Azerbaycan Türkçesi ağızlarının genel bir değerlendirmesi için bk. Erdal Karaman, **Karaba A ,zlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005, s. 69-76.

⁵⁰ Burada “ı” sesinin kelime başında türemesi değil, ünsüz düşmesi veya ünlü benzeştirmesi ile “ı” ünlüsünün kullanılması söz konusudur. Ayrıca anılan kaynaktaki Toyuz ağzında bazen “ı” ünlüsünün de diğer ağızlardan farklı olarak tercih edildiğine dair bilgi verilmiştir. Bu çalışmaya konu olan Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da kelime başında “ı” ünlüsünün yanında, “i” ünlüsünün de belirgin bir şekilde tercih edildiğini gösteren örnekler mevcuttur: *il,h, (18-a/7), i ,h (13-ç/52)* gibi. Bu durumun meydana gelmesinde “ı” ünlüsünün kelime başında hece kurmaya elverişli olmamasının etkisinden söz etmek mümkündür.

7. Bu grupta yer alan ağızlarda bazı kelimelerin başında “q” kullanılmaktadır: *q* , *qanun* gibi.

8. Batı grubu ağızlarında kelime başında bazen “d” ünsüzünün yerini “ç” sesi alabilmektedir: *çi* , *çü* gibi.

9. Bu ağız grubu içinde yer alan Kazak bölgesinin bazı yerlerinde zaman zaman s > ş değişmesi görülmektedir: *aj* \cong *sac* gibi.

10. Kelime ortasında ve kelime sonunda v > y değişmesine sıklıkla rastlanmaktadır: *doy an* \cong *tav an*, *öy* \cong *ev* gibi.

11. Kelime başında bulunan “y” ve “h” sesleri zaman zaman düşmektedir: *uħar*., *um aħ*; , *ğ,r,ħ* gibi.

12. Bu grupta yer alan ağızlarda “d” sesinin etkisiyle “ħ” sesi “t”ye dönüşür: *artdan* \cong *arħdan*, *ortdu* \cong *orħdu* gibi.

13. Batı grubu ağızlarında kelime ortasında ünlü türemeleri görülebilmektedir: *ğorħumaħ*, *umuruħ* gibi.

14. Batı grubu ağızları içindeki Toyuz ve Kazak ağızlarında vurgu, ilk heceye kayabilmektedir: *ğurva a*, *ğaynana* gibi⁵¹.

Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında rastlanan bu özelliklerden 8, 9 ve 13. maddeler dışındaki kullanımlar Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında da tespit edilmiştir.

⁵¹ Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları ile ilgili kaynaklarda belirtilen bu bilgilere ilave olarak söz konusu ağız yöresinde, özellikle Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında yaygın bir şekilde görülen iki özellikten bahsetmek mümkündür: 1. Öğrenilen geçmiş zaman eki yerine de kullanılan /-lp/ ekinde p > f sızıcılaşmasının belirgin bir şekilde görülmesi: *olufdu* (1-a/23) (*olmu*), *gösderifdî* (1-a/47) (*göstermi*) gibi. 2. Kelime içinde ve kelime sonunda ħ > h ve k > h sızıcılaşmalarının yaygın bir şekilde kullanılması: *sald,ħ* (17-b/17) (*sald,k*), *türhleridi* (17-c/15) (*türkleridir*) gibi. Ayrıca Alışık, ünlü ile biten kelimelerde yazı dilinin aksine tamlayan ekinin /+yIn/ şeklinde olduğunu belirtmiştir: *periyin* (*perinin*), *kitab,y,n* (*kitab,n,n*). C. Eralp Alışık, agm, s. 161.

1.2. Borçalı, Karapapak / Terekeme Türkleri

1.2.1. Borçalı, Ad,

Bugün Gürcistan sınırları içinde kalan Borçalı bölgesi, Türklerin kadim yurtlarından biridir. Bölgeye verilen “Borçalı” adının da bu manada Türk değer yargılarının izlerini taşıdığı söylenebilir. Bu konu üzerine eğilen araştırmacılar, “Borçalı” adının kökeniyle ilgili genel olarak iki farklı görüş üzerinde durmuşlardır. Birinci görüş, bölgenin genel olarak engebeli bir yapıya sahip olması ve Türk boyları arasında kurdun (böri) kutsal kabul edilmesinin bir yansıması olarak “Borçalı” adının *böri+çala (kurtlar tepesi)*⁵² birleşiminden meydana geldiğini savunmaktadır. İkincisi ise “Borçalı” adının *boroç+o lu / borç+o lu (Boroçlar, n çocuklar,)* ifadesinden kaynaklandığını ve Kıpçak boylarına dayandığını ileri sürmüştür. Bu iki genel kabul gören yaklaşımın dışında bölge adının kökeniyle ilgili *bor+çal (bo yer), bo gal, (,ss,z arazi), boz+çala (bozk,r), bor+çala (üzüm bahçesi), borç+al, (borç alan veya veren Ali)* gibi görüşler de mevcuttur⁵³.

1.2.2. Karapapak ve Terekeme Adlar,

“Karapapak” ve “Terekeme” adları, geçmişte farklı yaşam biçimlerini benimseyen aynı Türk boyuna verilen isimlerdi. Her iki ad, zaman içinde aynı Türk boyunu ifade edecek şekilde birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Karapapak Türkleri, koyun veya kuzu derisinden yapılmış yünlü başlıklarından dolayı bu adla anılmışlardır⁵⁴. Bunun yanında, bir başka bilgiye göre de Karapapak / Terekeme Türkleri, Şah İsmail’in babası Şah Haydar’ın müritlerine giydirdiği kızıl kavukları reddederek Sünni olduklarını belirtmek amacıyla kara

⁵² Gülensoy tarafından hazırlanan köken bilgisi sözlüğünde “taşlık yer, çıplak tepe” anlamına gelen “çal” kelimesine yer verilmiştir. Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, 1, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 213. Bunun yanında bazı kaynaklarda *börüçala* “kurt çukuru” ve *bor* “dağ” ve *çala* “çukur” kelimeleriyle de Borçalı adının kökenine dair açıklamalar yapılmıştır. Leyla Tagızade, “Borçalı’nın Dünü ve Bugünü-I”, **Kök Ara tırmalar**, 4 (2), (2002), s. 55-56’ dan aktaran; C. Eralp Alışık, “Borçalı Türk Ağzı Halk Edebiyatı Ürünleri ve Dil Özellikleri”, **Güney Kafkasya Halklar, Dil-Tarih-Kültür li kileri Uluslararası, Bilgi öleni Bildirileri**, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 155-156.

⁵³ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Semra Alyılmaz, age, s. 15.

⁵⁴ Bala, buradan hareketle Karapapak / Terekemeler ile Karakalpak Türklerinin akraba olduklarını ileri sürmüştür. Mirza Bala, “Karapapak”, **slam Ansiklopedisi**, 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 330. Arat ise “Karakalpak” ve “Karapapak” adlarınınırka dayalı bir adlandırma olmadığını, her iki adlandırmanın da giyim tarzları ile ilgili olduğunu ve küçük zümreleri birbirinden ayırt etmek için kullanıldığını ileri sürmüştür. Reşid Rahmeti Arat, “Karakalpaklar”, **slam Ansiklopedisi**, 6, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 285.

börk / papak giymişlerdir⁵⁵. Zira *papak*, Azerbaycan Türkçesinde “tüylü deriden, yani kuzu veya koyun derisinden yapılan başlık” anlamına gelmektedir⁵⁶.

Karapapak Türklerine aynı zamanda “Terekeme” denilmektedir. Birçok kaynakta Karapapaklar ile Terekemeler aynı kabul edilip birlikte değerlendirilmektedir. Gürcistan’daki derleme çalışmaları sırasında konuşma fırsatı bulduğumuz yöre halkından ileri yaşta ve okuryazar kişilerin söylediklerine göre, eskiden Karapapak / Terekeme Türklerinden yerleşik olarak yaşayanlara *Karapapak*; konargöçer hayat tarzını benimseyenlere de *Terekeme* adı verilmiştir. Terekeme adının *Türkmen* kelimesi ile ilgili olduğu, Türkmen kelimesinin çoğulu olan *Terâkime*’den geldiği yine kaynaklarda ileri sürülen görüşlerdendir⁵⁷.

Karapapak / Terekeme Türklerinin hangi Türk boyuna mensup olduğu konusunda birtakım farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Yaşadıkları bölgelerin geçiş güzergâhı olması nedeniyle Oğuz ve Kıpçak boylarının karışımından meydana geldikleri ileri sürülse de

⁵⁵ Ahmet Gökbek, **Kıpçak Türkleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 157; İsmail Türkoğlu, “Karapapaklar”, **slam Ansiklopedisi**, 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 470. Ancak buradan Karapapak / Terekeme Türklerinin tamamının Sünni olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Bugün Gürcistan’da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin önemli bir bölümü Şii’dir. Kırzioğlu, Yukarı Kür boylarında yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin büyük bölümünün Sünni; bir kısmının da Şii olduğunu belirtmiştir. M. Fahrettin Kırzioğlu, **Karapapaklar / Borçalı-Kazak Uruunun Kür ve Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1972, s. 1. Selahattin Tozlu da Karapapakların bir kısmının Sünni; bir kısmının da Şii olduğunu belirtmiştir. Selahattin Tozlu, “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-II”, **Karadeniz Araştırmaları**, (KaraM), 9, (2006), s. 102.

⁵⁶ Ali Heyder Orucov ve diğerleri, **Azerbaycan Dilinin Sözlüğü**, Lügati, 3, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, s. 571. Bu bilgilerin yanında Karapapak kelimesini “kara= büyük; papak/h=yün, tiftik veya kuzu derisinden yapılan başlık” şeklinde değerlendirenler de vardır. Haydar Çetinkaya, “Karapapak Türklerinde Halk İnançları”, **Karadeniz Araştırmaları**, (KaraM), 2, (2004), s. 51.

⁵⁷ Gökbek, age, s. 158. Semra Alyılmaz da konuyla ilgili çalışmasında *Terekeme* adının Türkmenlerle ilgisini vurgulamaktadır. Semra Alyılmaz, **Borçalı, Bilim Adamı, Eritimci, Air Valeh Hacılar: Hayat, Sanat, İirleri**, Ankara: Devran Yayınları, 2003, s. 4. Çetinkaya, bu değerlendirmelerin yanında, *Terekeme* kelimesinin, *terek+eme* şeklinde bölünerek yapılabileceğini belirtir. Buna göre Türkler, *tevek* ağaç ismini kullanmış, Kafkasya’daki Tevek Çayı’na da bu ismi vermişlerdir. Araştırmacı, Terekeme Türklerinin hayvancılık yapmadan önce orman işleriyle uğraşan bir kavim olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Çetinkaya, agm, s. 50. Benzer düşünceler için ayrıca bk. Yaşar Kalafat, “Karapapak Türkleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 49, (2005), s. 843. Yeniaras ise bazı kaynaklarda, “terekeme” adının Hicret sırasında Mekke’yi terk edip Borçalı bölgesine gelen bir gruba dayandığını ve bu grubun bölgede saygın bir konuma sahip olduğundan bahsedildiğini ortaya koymuş, söz konusu kaynaklarda “terekeme” adının da “terk-i Mekke”den geldiğine dair bilgi olduğunu bildirmiştir. Yeniaras ayrıca, Terekeme adının Kür Nehri boyunca Kıpçak egemenliğinde yaşayan Türk obalarının tamamına verilen genel bir isim olduğunu belirtmiştir. Orhan Yeniaras, **Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş**, İstanbul: 1994, s. 25, 33.

birçok kaynakta Karapapak / Terekeme Türklerinin Kıpçak boyuna mensup olduğuna yönelik bilgiler mevcuttur⁵⁸.

1.2.3. Borçalı, Karapapak / Terekeme Türkleri

Karapapak / Terekeme Türkleri bugün genel olarak Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Ermenistan'da yaşamaktadırlar⁵⁹. Karapapak / Terekeme Türklerinin ata toprakları olan bugünkü Gürcistan ve civarına yerleşmeleri, yerli ve yabancı kaynaklarda çok eski tarihlere dayandırılmaktadır. Arap kaynaklarında İdil Bulgarları ile Hazarların önemli bir boyu olarak "Barsula", "al-Burşaliye" veya "al-Bursul" adı verilen bir kabileden söz edilmektedir. Bizans kaynaklarında bu adın, "Barselia" ve "Barsla" şeklinde yazılıp İdil Bulgarları ile ilgili rivayetlerde "Baraç" ve Kıpçak kabile adlarında "Boroc-oğlu" biçiminde yazılan adların da aynı kabileyi gösterdiğine dair bilgiler verilmiştir. Bunun yanında Orta - Kür Irmağı'nın sağında "Borçalı" olarak adlandırılan topluluğun, eski Hazarlar zamanında Kafkasya'nın güneyine göç etmiş oldukları bildirilmektedir⁶⁰.

⁵⁸ Kırzioğlu, Karapapak Türklerinin eski Kuman / Kıpçak ve Bulgar / Hazar Türklerinin Ön Asya'daki kolu olduğunu ileri sürmüştür. Kırzioğlu, **Karapapaklar**, s. 17. Bala, Karapapak / Terekeme Türklerinin tarihî süreç içindeki göç yollarını, yerleşim bölgelerini ve yöneticilerini esas alarak söz konusu Türklerin Kıpçak boyuna mensup olduklarını vurgulamaktadır. Bala, agm, s. 330-331. Gökbel de Karapapak Türklerini, Kafkasya'da yaşayan Kıpçaklar arasında saymaktadır. Ahmet Gökbel, age, s. 157-158. Semra Alyılmaz, konuyla ilgili kaynaklardaki yaklaşımları aktardıktan sonra, *Karapapak* adının Karakalpaklar, dolayısıyla Kıpçaklarla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Semra Alyılmaz, age, s. 2-6. Cengiz Alyılmaz, Gürcistan'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin köken itibarıyla Kıpçak Türklerine dayandığını dile getirmiştir. Alyılmaz ayrıca, bu bölgenin tarih boyunca Kıpçaklar kadar Oğuzların da ilgisini çektiğini yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanarak belirtmiştir. Cengiz Alyılmaz, "Gürcistan'daki Türkler ve Türk Eserleri", **Türk Dünyası, Mimarlık ve ehircilik Abideleri**, Trabzon: Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Özel Yayını, 2012, s. 294-300. Çetinkaya da Karapapak / Terekeme Türklerinin Oğuz, Karakalpak Türklerinin ise Kıpçak boyuna mensup olduklarını belirtmektedir. Çetinkaya, agm, s. 49. Memmedli ve Memmedova ise Karapapak / Terekeme Türklerinin Oğuz boyuna mensup olduklarını ileri sürmüşlerdir. Şüredin Memmedli; Gülnara Goca Memmedova, "Borçalı'dan Türkiye'ye Kaçakç Göçleri", **Bizim Ah,şka**, 22, (2011), s. 9.

⁵⁹ Tozlu, Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadıkları bölgelerle ilgili yukarıda zikredilen yerlere ilaveten Orta Asya (Türkistan) ve Rusya'yı da eklemektedir. Selahattin Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-I", **Karadeniz Ara t,rmalar, (KaraM)**, 7, (2005), s. 86.

⁶⁰ Togan, eski kaynaklardan hareketle bugünkü Borçalı Türklerinin Bulgarların bir kolu olduğunu, Hazar Denizi'nin batısında Sasanilere tâbi olan "Bor(u)can" adında bir melikin adının, İran dilinde "Boruç"un çoğul şeklini ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Togan, I. Baybars gibi Mısır Memlûklerinden bazılarının bu kabileye mensup olduğunu bildirmiştir. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giri I**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 169, 172, 179. Bunun yanında 1239'da Türk-Moğol unsuru ile birlikte Doğu Avrupa seferine katılan ve tarihî kaynaklarda "külâh-ı siyâh" olarak belirtilen Türk boyunun bugünkü Karapapak / Terekeme Türklerinin ataları olduğuna dair düşünceler vardır. Gülşen Seyhan Alışık, "Görkemli Âlim Muharrem Ergin Beğ", **Modern Türklük Ara t,rmalar, Dergisi**, 2 (4), (2005), s. 10.

Kür Irmağının güneyinde ve Gence ile Ahılkelek arasında bulunan iki boy Borçalı / Kazakların Kazak kolunun doğuya, Borçalı / Barsılların ise bunların batısındaki Borçalı Çayı civarına yerleşerek buralara adlarını verdikleri belirtilmektedir⁶¹.

VII-XII. yüzyıl Gürcü salnameleri ve diğer yazılı kaynaklar, Türkçe konuşan kavimlerin, Güney Kafkasya ve bugünkü Gürcistan arazilerindeki izlerinin milattan önceye uzandığını belirtmektedir. Buna göre Makedonyalı İskender, MÖ 330'da İberya Seferi sırasında Kür Irmağı civarında Bun Türkleriyle karşılaşmış ve onlarla savaşmayı göze alamayarak geri çekilmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Hazarların 627-628'de Azerbaycan ve Tiflis'i kuşatmalarından bahsedilmektedir⁶².

Kırzioğlu batıda Ardahan, doğuda Gence, kuzeyde Tiflis ve güneyde Revan ile çevrili bölgede bulunan ve "Karapapak" adıyla anılan Kıpçak uruğunun III. Tridat zamanındaki büyük akın ve istilada buralara yerleştiklerini belirterek bu durumun yabancı kaynaklarca da doğrulandığını kaydetmiştir⁶³.

Karapapak / Terekeme Türklerinin eski dönemlerine dair bilgileri, yerli ve yabancı kaynaklarda yer alan ve arşiv belgelerine dayanan verilerle genişletmek mümkündür. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, Karapapak / Terekeme Türklerinin bugünkü Gürcistan ve civarını çok eski tarihlerden beri yurt tuttıklarını göstermektedir. Büyük oranda Selçukluların Gürcistan'ı fethiyle birlikte Müslüman olan Karapapak / Terekemelerin, buldukları bölgenin geçiş güzergâhı olması dolayısıyla Oğuz ve Kıpçak Türklerinin kaynaşmasından meydana geldiği dile getirilmiştir⁶⁴.

Karapapak / Terekeme Türkleri, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmeden önce kalabalık sürüleri olan, güçlü bir göçebe topluluk hâlinde yaşadıkları bölgeye hâkim olmuşlardır⁶⁵. Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki hâkimiyet

⁶¹ Kırzioğlu, **Karapapaklar**, s. 6.

⁶² Semra Alyılmaz, "Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair", **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Ara tırmalar, Özel Sayı, I)**, 43, (2002), s. 289; Semra Alyılmaz, age, s. 2-3; Fahri Valehoğlu, "Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları", **Bizim Ah,şka**, 14, (2009) s. 34-38.

⁶³ Kırzioğlu, **K,çaklar**, s. 43.

⁶⁴ Togan, Selçuklulardan önce bölgenin belli bir süre Arap hâkimiyetinde olduğuna dair bilgi verdiği çalışmasında, Borçalı Türklerinin Arapların bölgeye gelme dönemlerinde Dağıstan'da yerleştiklerinden söz etmiştir. Ayrıca Togan, Hazar ve Bulgarlara yakın kabilelerden biri olarak kabul ettiği Borçalıların, Araplar döneminde de dillerini muhafaza ettiklerini dile getirmiştir. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", **slam Ansiklopedisi**, 2, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979, s. 98, 100.

⁶⁵ Kırzioğlu, **Karapapaklar**, s. 9.

mücadelelerine de sahne olan Borçalı Karapapak / Terekeme bölgesinde, Osmanlı Devleti'nden önce Safevi hâkimiyeti dolayısıyla Şii inancı yaygındı. Şah İsmail'in ölümünün ardından Şiiliğe başkaldıran Karapapak / Terekemeler, Kanuni Sultan Süleyman'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Uzun yıllar Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki savaşların yaşandığı Borçalı bölgesi, XIX. yüzyıla gelindiğinde Türklerin baskı ve zulüm altına alındığı bir yere dönüşmüştür. Göçe zorlanan Karapapak / Terekemelerin yurtlarından koparılması, aynı zamanda bölgedeki Türk gücünü de zayıflatmıştır⁶⁶.

1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na kadar Kuzey Azerbaycan'da, Kazak - Şemseddin Hanlığı'nda ve Borçalı Nehri kenarında yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri, bu antlaşma ile birlikte Türkiye ve İran'a göç etmişlerdir⁶⁷. Türkiye'de Kars, Ardahan⁶⁸ ve Iğdır'a yerleşen Karapapak / Terekeme Türkleri, 1854 - 1855 ve 1877 - 1878 savaşlarında buralardan göç ederek Ağrı, Muş, Erzurum, Sivas, Tokat ve Amasya illerine yerleşmişlerdir⁶⁹. Güney Azerbaycan'a (İran) göç edenler ise Sulduz'a yerleşmişlerdir⁷⁰.

Borçalı'dan çeşitli sebeplerle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Karapapak / Terekeme Türkleri, söz konusu göçlerini birçok zaman devam ettirmek zorunda bırakılmışlardır⁷¹.

⁶⁶ Semra Alyılmaz, age, s. 5-6.

⁶⁷ Bunun yanında bazı kaynaklarda Karapapak / Terekeme Türklerinin Türkiye'ye göçleri, 1813'teki Çarlık Rusya ile Kaçar Devleti arasında gerçekleşen savaş sonucu bölgenin Rusların eline geçmesiyle ilişkilendirilmektedir. Çetinkaya, agm, s. 54. 1828 tarihli Türk-Rus mücadeleleri ve bölge Türklerinin yaşadığı zorluklar hakkında bilgi için bk. Fahri Valehoğlu, "1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları", **Bizim Ah,şka**, 10, (2008), s. 28-31.

⁶⁸ Daha önce Kars'a bağlı bir ilçe olan Ardahan'ın Çıldır ilçesine gelen Karapapak / Terekeme Türklerinin bu bölgedeki ilk yerleşim alanları arasında *Y,ld,r,mtepe, Koçgüden, Göldal., Meredis (Gölebakan) ve Ko as (Saymal,)* köylerini saymak mümkündür. Memmedli ve Memmedova, agm, s. 11.

⁶⁹ Kaynaklarda Amasya'ya göç eden Karapapak / Terekeme Türklerine "Şirvanlılar" denildiğinden ve Karapapak / Terekemelerin Amasya'nın *Bo azköy, Alakad., Alabedir, Harmana al., Küpeli, Ayranc., Abac., K,ranba alan, Yeniköy, Tuzsuz ve Ali Bey Tak,m,* gibi köylerine yerleştiğinden söz edilmektedir. Yeniaras, age, s. 54. Bunun yanında Sivas'a göç eden Karapapak / Terekeme Türklerinin *Kangal* ilçesine bağlı *Hac,yurt, Kurdo lu, Ku kayas., Karakalesi, K,z,ldikme, Çaml,veran, Akp,nar ve Yareser* köylerinde; Tokat'a göç eden Karapapak / Terekeme Türklerinin *Zile* ilçesine bağlı *Süleymaniye, Fatih, Hatipp,nar., Osmanp,nar., Çiçekp,nar, ve Re adiyeye* de; Muş'a göç eden Karapapak / Terekeme Türklerinin ise *Bulan,k* ilçesinde ikamet ettikleri belirtilmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 45-46.

⁷⁰ Bala, agm, s. 330; Semra Alyılmaz, age, s. 5-6; Nevzat Özkan, **Türk Dilinin Yurtlar,**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 85. Sulduz'a yerleşen Karapapak / Terekeme Türkleri burada; *Terkevun, Saral, Arapl., Can Ehmelli, Ula l., Tekeli, Borçal,* şeklinde olmak üzere yerleştikleri oymaklarda atalarının adlarını yaşatmaya devam etmektedirler. Semra Alyılmaz, "Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair", s. 291; Ahmet Caferoğlu, "Karapapaklar", **Türk Ansiklopedisi**, 21, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1974, s. 309; Kalafat, agm, s. 846.

⁷¹ Bölgeden Türkiye'ye yapılan göçlerle ilgili şu olayları sıralamak mümkündür: 1806 - 1812 Rusya - Osmanlı savaşları; 1828 - 1829 Rusya - Osmanlı savaşları; 1853 - 1856 Osmanlı - Rusya Kırım Harbi zamanı; 1877 - 1878 Osmanlı - Rusya savaşı; 1904 - 1906 Borçalı'da Ermeni - Müslüman çatışmaları; 1917 -

Rus - Gürcü hâkimiyeti altında kalan Borçalı, XX. yüzyılın başlarında Lüksemburg, Borçalı ve Başgeçit şeklinde üç bölgeye ayrılmıştır. Karapapak / Terekeme Türkleri bugün Gürcistan'ın farklı bölgelerinde bulunmakla birlikte, yoğun olarak Rustavi şehrine bağlı Gardabani (1947'ye kadar Karayazı), Marneuli (1947'ye kadar Borçalı), Bolnisi (1943'e kadar Lüksemburg) ve Dmanisi (1947'ye kadar Başgeçit)⁷² bölgelerinde yaşamaktadırlar⁷³.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri, Sovyetler Birliği döneminde yaşadıkları baskı ve sürgünlerden⁷⁴ sonra, SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte son üç dört yıla kadar çok büyük yokluk, karışıklık ve hırsızlığın kol gezdiği bir dönemden geçmişlerdir. Bölge halkının anlattıklarına göre, bugünkü yaşam şartları yüksek seviyede olmasa da geçmişe oranla daha iyi durumdadır.

Türkiye'ye göç edip Kars ve Ardahan civarına yerleşen Karapapak / Terekeme Türkleri, yeni vatanlarını benimsemişlerdir. 1914 - 1918 yıllarında savaş bölgesi⁷⁵ olan Kars ve Ardahan'da, Karapapak / Terekeme Türkleri büyük nüfus kayıpları yaşamış, Cumhuriyetle birlikte daha yerleşik bir düzene geçmişlerdir. Ziraat, arıcılık, hayvancılık (koyunculuk, sığır besiciliği, yılkıcılık) ve balıkçılık ile geçimlerini sağlayan Karapapak / Terekeme Türkleri, diğer aşiretlerle kaynaşarak kimi konargöçer özelliklerini yitirmişlerdir. Çalışkan ve iyi birer at binicisi olan Karapapak / Terekeme Türkleri zengin folklorik unsurlara sahiptirler⁷⁶.

1918 Rus Çarlığı'nın çökmesi ile Güney Kafkasya'da halk cumhuriyetleri dönemi; 1921 - 1924 Gürcistan'ı Bolşevik Sovyetlerin istila etmesi ve 1930 - 1931 Sovyetler Birliği'nin kolektifleşmesi. Memmedli ve Memmedova, agm, s. 10.

⁷² Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadığı yerlerden biri olan Başgeçit bölgesi, Türkiye ile Azerbaycan arasında köprü görevini üstlenen ve Karapapak / Terekeme Türklerinin Türkiye'ye geliş gidişlerinde kullandıkları güzergâhlardan biriydi. Memmedli ve Memmedova, agm, s. 9.

⁷³ Bazı kaynaklarda Borçalı bölgesi içine Ağbulak (Tetri - Skaro) ve Barmaksız (Zalka) yöreleri de dâhil edilmiştir. C. Eralp Alışık, agm, s. 155.

⁷⁴ Türk Dünyası'nın yaşadığı baskı, sürgün ve ölümler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Buran, **Kur unlanan Türkoloji**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.

⁷⁵ Kars ve civarına yerleşen Karapapak / Terekemelerin savaş dönemindeki memlekete faydalı mücadeleleriyle ilgili bilgi için bk. Kırzioğlu, age, s. 20-21.

⁷⁶ Bala, agm, s. 331. Karapapak / Terekeme Türklerinin Azerbaycan, İran ve Türkiye'deki güzergâhları için ayrıca bk. Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 69-70.

1.2.4. Borçalı, Karapapak / Terekeme Kültürü Hakkında⁷⁷

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri denince şüphesiz ilk akla gelen isim bilim adamı, eğitimci ve şair kimliğiyle ön plana çıkan, yakın zamanda ebediyete göçen Valeh Hacılar'dır. Valeh Hacılar, hem bilim adamı kimliğiyle hem de şair, sanatçı özelliğiyle bölge halkının en önemli sesi olmuştur. Hacılar'ın özellikle Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin kültürel değerlerini anlattığı çalışmaları dikkat çekicidir.

Karapapak / Terekeme Türklerinin genelinde olduğu gibi, Borçalı'da yaşayan Karapapak / Terekemelerin de zengin bir folkloru vardır. Bu bağlamda âşık şiiri ve saz âşıkları ön plana çıkan kültür icracıdır. Gürcistan'da görüşme imkânı bulduğumuz ve derleme çalışmalarına katkıda bulunan Âşık Aslan Kosalı ile Zahit Elempaşalı bu saz ve söz ustası âşıklardan sadece ikisidir. İrticalen şiir söyleme becerileri oldukça gelişmiş olan bu âşıklar, Gürcistan yanı sıra, Azerbaycan'da da sık sık törenlere katılmakta, düğün ve eğlence günlerini şenlendirmektedirler.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin geçmişten bugüne getirip yaşattıkları önemli kültürel zenginlikleri mevcuttur. Bunları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür: mevsim ve merasim nağmeleri, mitler ve efsaneler, inançlar, alkışlar ve kargışlar, yeminler, nağıllar, tapmacalar, bayatılar, destanlar, çocuk folkloru ve oyunlar.

Sahip oldukları kültürel değerler itibarıyla Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri arasında Mehralı Bey destanı eskiden beri anlatılan ve bugün de özellikle saz âşıkları tarafından çeşitli toplantılarda sıklıkla seslendirilen önemli bir destandır. Bunun dışında Karapapak / Terekeme Türklerinin hafızalarında yer etmiş destanlar içinde "Celal - Sayad Selvinaz", "Cahangir", "Sam Şahzade" destanları sayılabilir.

Karapapak / Terekeme Türkleri arasında anlatılan ve kültürel bir unsur olduğu kadar halk edebiyatı bakımından önem arz eden konulardan biri de efsanelerdir. Bu manada bölge halkı arasında aktarılan "Herşe'nin Küllüğü", "Anahatır", "Cennet Bulağı",

⁷⁷ Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin kültürel özellikleri hakkında bilgilerin verildiği bu bölüm, genel olarak Valeh Hacılar, **Azerbaycan Folkloru Antologiyası; Borçalı-Karapapak Folkloru**, Bakı: Nurlan Neşriyyatı, 2011 adlı eserden özetlenerek hazırlanmıştır. 23 Ocak 2010 tarihinde ebediyete göçen Hacılar'ın Türklük bilimine katkıları ve ölümünün ardından söylenen sözleri, yazılan şiir ve yazıları içeren bir diğer çalışma için bk. Semra Alyılmaz ve Cengiz Alyılmaz, **Ord. Prof. Dr. Valeh Hacılar'ın Ardından**, Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği / Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı Özel Yayını, 2012.

“Keçikıran”, “Maral Dağı”, “Daş Çoban”, “Tepegözle Sefer”, “Ezrayılla Cavan”, “İki Gardaşla O Dünya” gibi efsaneler bölge halkının kültürel kodlarını da içinde taşıyan değerlerdir.

Destan ve efsanelerin yanında yörede geçmişten bugüne aktarılan halk hikâyeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu halk hikâyelerinin bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür: “Katar Kaya”, “Kara Kaya”, “Gelin Gölü”, “Elçi Dağı”, “Babaker ve David Kareca Çölü”, “Kasıb Kişi ile Musa Peygamber”, “Kimini Kaldırır Kimini Endirir”, “Sebr”, “Merdanoğlu İsmayıl”, “Ovçu Ehmedle Ayı”, “Dost Seçende Merdi Seç”.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerine ait önemli kültürel öğelerden biri de saz âşıkları ve bu âşıklara ait hikâyelerdir. Bunlar arasında “Şair Ağacan’ın Kırmızı Divanisi”, “Fahralı Şair Nebi ile Âşık Heyli”, “Âşık Musa’nın Nikâh Ehvalatı”, “Âşık Şenlik Kemerlide” hikâyelerini saymak mümkündür.

1.2.5. Borçalı'nın Coğrafi Konumu ve Nüfusu

Borçalı bölgesi, coğrafi konum itibarıyla Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın güneydoğusunda, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ermenistan'ın kuzeyinde, Azerbaycan'ın kuzeybatısında Kür ve Aras nehirlerinin havzasında bulunmaktadır. Kaynaklarda Gürcistan nüfusunun 5,5 milyon civarında olduğu belirtilmektedir. Bu sayının %68.8'inin Gürcülerden, %9'unun Ermenilerden, %7.4'ünün Ruslardan, %5.1'inin Türklerden⁷⁸, %3.2'sinin Osetlerden, %1.7'sinin Abhazalardan ve %4.8'inin diğer milletlerden oluştuğu ileri sürülmektedir⁷⁹. Belirtilen bu oranlara karşın bölgede yaşayan Türklerin sayısının 550.000 civarında olduğu söylenmektedir⁸⁰. Gürcistan'da yaşayan Türkler için düşünüldüğünde kaynakların verdiği bilgi ile belirtilen oran, toplam ülke nüfusu içinde birbirini tutmamakta, dolayısıyla bölgede yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin sayısının olduğundan çok daha az gösterildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Karapapak / Terekeme Türkleri bugün ağırlıklı olarak Gürcistan'ın Rustavi şehrine bağlı Gardabani (Karayazı), Marneuli, Dmanisi ve Bolnisi bölgelerinde ve bu bölgelere bağlı köylerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan'daki Karapapak / Terekemeler ağır baskılara maruz kalmışlardır. Karapapak / Terekemeler, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte derin bir kargaşa ve yokluğun içine düşen Gürcistan'ın bu durumundan da olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir. Özellikle hırsızlık ve yan kesicilik gibi olaylar bölge halkını adeta esir almıştır. Bu olumsuz durumlar birkaç yıldır dizginlenmiş gibidir.

Gürcistan'da Karapapak / Terekeme Türklerinin dışında başka milletlerden topluluklar da yaşamaktadır. Bizzat bölge halkından alınan bilgilere göre, Gürcistan'da yaşayan, başta Gürcüler olmak üzere, diğer topluluklarla Karapapak / Terekeme Türklerinin genel itibarıyla herhangi bir sorunu bulunmamaktadır.

⁷⁸ Valehoğlu, bölgede yaşayan Türklerin 500.000 civarında bir nüfusa sahip olduğunu, bu itibarla ülke nüfusunun %10'unu teşkil ettiğini ve bu nüfus oranıyla Gürcülerden sonra en kalabalık halk olduğunu belirtmiştir. Fahri Valehoğlu, "Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları", s. 34. Benzer şekilde Alışık da Gürcistan'da Gürcülerden sonra demografik olarak en kalabalık etnik unsurlardan birinin Türkler, diğerinin de Ermeniler olduğunu belirtmiştir. C. Eralp Alışık, a.g.m., s. 156.

⁷⁹ Mahsin Akgür ve Tezer Palacioğlu, **Gürcistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimleri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1999, s. 14.

⁸⁰ Bölgede derleme çalışmalarını yaptığımız dönemlerde (Ekim 2010) konuşma imkânı bulduğumuz Karapapak / Terekeme Türklerinden Tarih Öğretmeni Afik Muhtaroğlu, bölgede yaşayan Karapapak / Terekemelerin sayısının 800.000 civarında olduğunu belirtmiştir.

Gürcistan'ın en önemli şehri, başkent Tiflis'tir. Rustavi, Kutaisi, Suhumi, Batum, Tshasvili de Gürcistan'ın Tiflis'ten sonra gelen önemli şehirleridir⁸¹. Ayrıca Batum ve Poti şehirleri özellikle turizm faaliyetleri bakımından oldukça gelişmiş yerlerdir.

1.2.6. iklim ve Bitki Örtüsü

Kafkas dağlarının bölgeyi kuzeyden gelen soğuk hava kütlelerinden koruması, Gürcistan'ın özellikle batı kesimlerinde nemli bir iklimin yaşanmasını sağlamaktadır. Gürcistan, eski Sovyetler Birliği içinde en çok yağış alan ülke idi⁸². Karapapak / Terekeme Türklerinin yoğun bir şekilde yaşadığı Borçalı bölgesinde de nispeten bu ılıman iklimi hissetmek mümkündür. Doğu kesimlerinde ise hafif kuru ve yarı nemli bir iklim özelliği görülmektedir. Bölgede kış mevsimi genellikle çok ağır geçmemektedir. Batı kesimlerinde yağışlar yüksek bir orana sahipken iç ve doğu kesimlerinde bu oran düşmektedir.

Bitki örtüsü bakımından bölgenin yaklaşık üçte biri orman ve çalılıklarla kaplıdır. Yüksek kesimlerde ise alp tipi bitki örtüsü hâkimdir. Bunun yanında palmye, bambu, okaliptüs gibi tropikal bölgelere özgü ağaçlar ile meşe ve kayın ormanları da bölgede mevcuttur⁸³. Gürcistan'ın geneline özgü olan bu durum, doğal olarak bu ülkede yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadıkları bölgeyi de içine almaktadır. İklimin müsait olması, çeşitli sebze ve meyvelerin de yetiştirilmesine olanak tanımaktadır.

Gürcistan, yabani hayvan çeşidi bakımından da oldukça zengindir. Bölgedeki çalışmalar esnasında gördüğümüz kişiler; yaban domuzu, karaca, Kafkas geyiği, kurt, tilki, çakal, kartal gibi çok sayıda yabani hayvanın yaşadığını belirtmişlerdir.

1.2.7. ktisadi Yap,

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri geçimlerini genellikle hayvancılık ve tarımla sağlamaktadırlar. Gürcistan'da yaşadıkları bölgenin büyük bölümü, iklim ve arazi bakımından tarıma elverişli özelliktedir. Geçmişte de hayvancılık, arıcılık ve tarım faaliyetleriyle öne çıkan Karapapak / Terekemeler, bu özelliklerini büyük oranda bugün de yaşatmaktadırlar.

⁸¹ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 14.

⁸² Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 13.

⁸³ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 14; Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, **Kafkasya'nın Sosyo-Ekonomik Yapı, 1992-1997**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 22.

Gürcistan'da gıda işleme, makine, metal işleme, kereste, kâğıt, hububat işleme gibi sanayi tesisleri varlığını devam ettirmekle birlikte, teknolojileri eskimiştir⁸⁴. Bu durum Borçalı için de geçerlidir. Sovyetler Birliği döneminde fabrikaların bulunduğu ve adeta sanayi şehri olan Borçalı'nın bir bölümü, birliğin dağılmasından sonra bu özelliğini yitirmiştir.

Esas itibarıyla bir tarım ülkesi olan Gürcistan, Sovyetler Birliği döneminde tarım ürünlerinin başlıca üreticisi durumunda idi⁸⁵. Bölgede tarım ürünleri arasında en çok turunçgiller, çay, şekerpancarı gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bu ürünler kadar çok olmasa da değişik sebze ve meyve yine Gürcistan'ın tarıma elverişli bölgelerinde yetiştirilmektedir.

Hayvancılık, bölge halkının geçiminde önemli bir unsurdur. Özellikle yukarıda belirtilen bölgelere bağlı köylerde yapılan büyük ve küçükbaş hayvancılık Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin geçim kaynaklarının başında gelmektedir. Ancak Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra hayvancılık da gerilemiştir⁸⁶.

Gürcistan'da ithalat ve ihracat faaliyetleri genellikle Türkiye, Türk cumhuriyetleri ve eski Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetler arasında yapılmaktadır. İhraç edilen ürünlerin başında alkollü ve alkolsüz içecekler, petrol ürünleri, demir - çelik ürünleri, çay, turunçgiller gelmektedir. Gürcistan'ın ithal ettiği ürünler ise daha çok tütün, tahıl, şeker ve ağır sanayi ürünleridir⁸⁷.

Ülke ekonomisi açısından önemli bir unsur da 1988 yılında açılan ve Türkiye ile Gürcistan arasında önemli bir ticaret ve turizm aracı olan Sarp sınır kapısıdır. Sarp sınır kapısından her gün Türkiye ve Gürcistan'dan ticari mal taşıyan araç ile iş, gezi vb. amaçlarla bu iki ülkeye giden çok sayıda insan geçiş yapmaktadır. Bu sayede Sarp sınır kapısı, iki ülke arasındaki kültürel etkileşimin de gerçekleşmesine önemli ölçüde vesile olmaktadır.

Ulaşım bakımından Gürcistan'da bugün Rusya'nın birçok şehrine düzenli uçak seferleri bulunmaktadır. Ancak sadece Tiflis havaalanı uluslararası uçuşlar için yeterlidir.

⁸⁴ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 29; Çelik ve Kalaycı, age, s. 23.

⁸⁵ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 26.

⁸⁶ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 27.

⁸⁷ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 35, 37-38.

Yük taşımacılığında daha çok demiryolundan yararlanan Gürcistan'da Batum ve Poti limanları Kafkasya'nın büyük bölümüne hizmet vermektedir⁸⁸.

1.2.8. E itim - Ö retim⁸⁹

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri, çocuklarını yükseköğretim seviyesine gelineye kadar Türk okullarına göndermektedirler. Eğitim - öğretim faaliyetlerini genellikle Türk öğretmenlerin görev yaptığı ilköğretim okullarında sürdüren Karapapak / Terekeme Türkleri, bu yönde büyük bir çaba göstermekte ve çocuklarını iyi bir eğitim alabilecekleri yüksek okullara yerleştirebilme düşüncesindedirler.

Geçmişte çok sayıda okulu kendi dayanışmaları sonucu meydana getiren Karapapak / Terekeme Türklerinin bu girişimleri bugün de devam etmekte, gerek kendi çabalarıyla gerekse çeşitli yardımlarla eğitim - öğretim çalışmalarına sürdürmektedirler.

Gürcistan'da 2002 yılı itibarıyla bölgede bulunan Türklere ait 164 okul bulunmaktadır. Bu okullardan 72 tanesi, I - XI. sınıflar için eğitim veren "ortaokul" seviyesinde; 55 tanesi temel eğitimin verildiği "natamam orta" seviyesinde; 7 tanesi I - VI. sınıflar için eğitim veren "elementar" seviyesinde; 30 tanesi de I - IX. sınıflara eğitim veren "ibtidai mektep" seviyesindedir. 2003 yılı itibarıyla 38489 öğrencinin okuduğu bu okullarda 4010 öğretmen görev yapmaktadır.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin eğitim - öğretim faaliyetlerini yürüttükleri ilk yüksek öğretim kurumu olarak -daha sonra adı "Pedagoji Enstitüsü" şeklinde değiştirilen- "Ermeni - Azeri Muallimler Akademisi" gelmektedir. Bu akademi içinde kurulan Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Bölümü, özellikle Prof. Dr. Valeh Hacılar ile birlikte en verimli dönemini yaşamıştır⁹⁰.

⁸⁸ Akgür ve Palacıoğlu, age, s. 33.

⁸⁹ Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin eğitim - öğretim faaliyetlerinin anlatıldığı bu bölümde genel olarak Osman Mert, "Gürcistan (Borçalı) Karapapaklarının / Terekemelerinin Eğitim Tarihine Dair", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara tırmalar, Enstitüsü Dergisi**, 24, (2004), s. 233-251 adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

⁹⁰ Gürcistan Devlet Pedagoji Enstitüsü Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. . Semra Alyılmaz, **Borçalı, Bilim Adamı, E itimci, air Valeh Hacılar: Hayat,-Sanat,- iirleri**, s. 12-13.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin eğitim aldığı bir diğer yükseköğretim kurumu Tiflis Devlet Pedagoji Üniversitesi'dir. 2003 yılı itibarıyla 35 öğretim elemanı bulunan bu üniversitenin toplam 484 öğrencisi vardır.

Borçalı'daki üniversitelerden biri de Georgian State Agrarian University Kvemo Kartli Regional Many - Profiled Instituedir. Bu üniversitede 2003 - 2004 yılı itibarıyla 150 öğretim elemanı çalışmakta, 3000 öğrenci eğitim almaktadır.

Borçalı'da bulunan bir diğer üniversite, 1994'te açılan Gürcistan Devlet Teknik Üniversitesi Marneuli Filiali'dir. 2003 - 2004 eğitim-öğretim yılı itibarıyla üniversitede 120 öğretim elemanı, 2500 öğrenci bulunmaktadır.

1.2.9. Dinî Yapı,

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri uzun yıllar Sovyet baskı ve zulmüne maruz kalmalarına rağmen İslami kimliklerini korumayı başarmışlar ve Müslüman olarak yaşamalarını devam ettirmektedirler. Borçalı bölgesinde derleme yapma imkânı bulunan köylerdeki görüşmelerde bölge halkı da bu durumu doğrulamıştır. Derleme yapılan iki ana bölgeden biri olan Karayazı'da "Hacı Veli Mescidi" adında bir ibadethane vardır⁹¹.

Bu konuda kesin bir sayı bildirmenin güç olduğu belirtilmekle birlikte, bölgede yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin büyük bölümü Sünni, bir bölümü de Şii inancına mensupturlar. Karayazı bölgesinde yapılan saha çalışması esnasında da bölge halkının ağırlıklı olarak Sünni olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın Marneuli bölgesinde görüşme fırsatı bulduğumuz kişiler, Borçalı bölgesinin bu kısmının ağırlıklı olarak Şii inancına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Borçalı'nın Bolnisi ve Başgeçit bölgelerinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin ise ağırlıklı olarak Sünni oldukları bölge halkı tarafından dile getirilmiştir.

⁹¹ Bunun yanında Borçalı ve Gürcistan'ın diğer bölgelerindeki cami, türbe, tarihî geçmişi olan yapılar ve mimarî eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Alyılmaz, "Gürcistan'daki Türkler ve Türk Eserleri", s. 303-350.

K NC BÖLÜM

2. SES B LG S

2.1. Ünlüler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında gerek Türkiye Türkçesi gerekse Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde var olan bütün ünlüler kullanılmaktadır. Bölge halkının kullandığı ünlüler, açıklık kapalılık özelliği bakımından Azerbaycan Türklerinin kullandığı ünlülerden ayrılmamaktadır⁹². Çalışmanın bu bölümünde bölge ağzında kullanılan ve mevcut metinlerde tespit edilen ünlülere yer verilmiştir.

2.1.1. Ünlü Çe itleri

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında tespit edilen ünlüleri normal süreli, uzun ve kısa ünlüler olmak üzere üç başlık altında ele almak mümkündür.

2.1.1.1. Normal Süreli Ünlüler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında, yazı dilinde kullanılan ünlülerin dışındaki normal süreli ünlüler; “á, á, ä, é, ê, í, î, ï, ó, ô, õ, ú” olmak üzere toplam 12 adettir. Bu ünlüler genellikle bir sestem diğere doğru geçiş özelliği taşıyan, ara merhaledeki ünlülerdir. Çalışmanın bu bölümünde gerekli açıklama ve örneklerle bölge ağzında tespit edilen ünlüler hakkında bilgi verilmiştir. Burada yöre ağzındaki ünlülerin, ünlü tasnifinde kullanılan, çene açısının büyüklüğü, dudakların biçimi, dilin hareketi ve biçimi gibi özelliklere göre sınıflandırılarak ele alınmamasının nedeni, bu ünlülerin çıkış özellikleri bakımından genellikle ara merhaleyi teşkil etmelerindedir.

⁹² Semra Alyılmaz, **Borçalı, Bilim Adamı, E itimci, air Valeh Hac,lar: Hayat,-Sanat,- iirleri**, s. 98.

2.1.1.1.1. á Ünlüsü

Normal uzunluktaki düz, geniş, arka dil veya kalın “a” ünlüsü ile yine normal uzunluktaki düz, geniş⁹³, ön dil veya ince “e” ünlüsü arasında $a > e$ veya $e > a$ değişiminin bir ara merhalesi olan bu ses, bölge ağzında sıklıkla görülmektedir. Daha çok “c”, “h”, “l”, “m”, “n”, “r”, “y” ünsüzlerinin inceltici etkisiyle oluşan “á” ünlüsü zaman zaman yöre ağzındaki ünlülerin inceltme temayülü, yabancı kelimeleri büyük ünlü uyumuna uydurma gayretinin etkisi ve ünlü uyumunun bozulma eğilimiyle de oluşabilmektedir. Söz konusu ünlünün meydana gelişini $a > á$ ve $e > á$ değişimleriyle açıklamak mümkündür⁹⁴.

1. $a > á$ de i mesiyle:

Bu durum, inceltici “y” sesinin etkisinin yanında, bölge ağzında görülen ünlü ünsüz uyumsuzluğu ve yine yöre ağzının genel özelliklerinden inceltme temayülünün bir sonucu olarak meydana gelmektedir:

yánī (1-a/36) (yani), eleğáderi (4-a/9) (alakadar,), gáhremanl,ḥ (5-a/2) (kahramanl,k), bíráz (7-a/11) (biraz), mánas,n, (12-b/18) (manas,n,), háyat, (15-a/1) (hayat,), gábul (16-a/14) (kabal).

2. $e > á$ De i mesiyle:

á ünlüsünün $e > á$ yönündeki oluşumu ise kalınlaştırıcı ünsüzler yanı sıra kalın ünlülerin benzeştirici etkileri ve ünlü uyumunun bozulması neticesinde meydana gelmektedir:

türküyáde (2-a/28) (türkiyede), gená (3-a/20) (gene), tutaj ydílár (9-a/40) ≅ tutaj ydiler (tutacaklard,), ara d,rarkán (10-b/6) (ara t,r,rken), cávan (13-b/45) (civan), sal llár (18-b/10) ≅ sal ller (dü ürüyorlar).

⁹³ Selen, ses bilimi ile ilgili yapmış olduğu deneysel çalışmalar sonucu “e” ünlüsünü düz, dar, ön dil ünlüsü olarak değerlendirmiş ve Türkçede bu sesin açık ve yarı kapalı olmak üzere iki türü olduğunu belirtmiştir. Nevin Selen, **Söyleyi Ses Bilimi, Akustik Ses Bilimi ve Türkiye Türkçesi**, Ankara: TDK Yayınları, 1979, s. 37.

⁹⁴ Örnek kullanımları karşılaştırmak için bk. Talip Doğan, **Urmiye A ,zlar,**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 13.

2.1.1.1.2. â Ünlüsü

Normal uzunluktaki düz, geniş, arka dil “a” ünlüsü ile normal uzunluktaki yuvarlak, geniş, arka dil “o” ünlüsü arasında yarı yuvarlak bir ünlü olan “â” sesi, iki ünlü arasında geçiş özelliği taşımaktadır. Bölge ağızında sık rastlanmayan bu ünlü genellikle “a” sesi ile bitip “o” sesi ile başlayan kelimelerin birbirine ulanmasıyla oluşmuştur. Buna göre “â” ünlüsünün bölge ağızındaki meydana gelişini, ünlü benzeştirmesi, a > â değişmesi ve o > â değişmesi olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

1. Ünlü Benze tirmesiyle:

Bu durum, aynı kelimedede “o” ünlüsüyle yan yana gelen “a” ünlüsünün, “o” ünlüsüne yönelik bir değişme eğilimi göstermesi veya art arda gelen ve “a” ile biten birinci kelimeyle “o” ile başlayan ikinci kelime arasında gerçekleşen ünlü benzeştirmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır:

ba ğ_âlufd (4-a/22) ≅ ba ğa olufd , at, mâ_olor (13-d/54) ≅ at, ma olor, ortaokul (16-a/18) ≅ ortaokul, mollâ_oturur (17-d/17) ≅ molla oturur.

2. a > â De i mesiyle:

a > â değişmesinde “a” ünlüsü dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşma eğilimi göstererek bu ara sese dönüşmektedir: *p,râblem (4-b/13) (problem).*

3. o > â De i mesiyle:

Bu durum, bazı Batı kökenli kelimelerde yuvarlak, geniş, kalın “o” ünlüsünün düzleşme eğilimi göstermesi sonucu ortaya çıkmaktadır:

kanâmîk (4-a/37) (ekonomik), milyân r (4-b/14) (milyoner), milyânnan (5-a/9) (milyonla).

2.1.1.1.3. ä Ünlüsü

Ağız incelemelerinde açık “e” sesini simgeleyen ve seslendirilişinde çene açısı normal “e” sesinden daha geniş olan bu ünlü, normal uzunlukta, ince, düz ve geniştir. Söz konusu sesin, eldeki verilere bakıldığında yöre ağızında sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bölge ağızında genellikle kelime başında veya ilk hecede, zaman zaman da ünlü benzeştirmesine bağlı olarak kelime ortası ve sonunda ortaya çıkmaktadır:

älli (2-a/18) (elli), äni dem (2-a/31) (eni tem), nädi (3-a/14) (nedir), köçäri (4-a/5) (göçebe), gälifdî (5-a/1) (gelmi tir), äkinçilih’ (7-c/1) (ekincilik), ämîlerim (9-a/27) (emmilerim), älbisesi (14-b/72) (elbisesi), ä er (15-ç/6) (e er).

2.1.1.1.4. Ünlüsü

Türkçede “kapalı e” olarak bilinen ve normal uzunluktaki düz, geniş, ince “e” ünlüsü ile düz, dar, ince “i” ünlüsü arasında bir ses değerine sahip olan bu ünlü de bölge ağızında genişçe yer bulmaktadır. Yöre ağızında, Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılan bazı kapalı “e”li kelimelerin yanında, zaman zaman normal “e” ünlüsü ile söylenen kelimeler de kapalı “e”ye dönüşmektedir. Söz konusu kapalı e (è) ünlüsü bölge ağızında ağırlıklı olarak kelime başında veya ilk hecede görülmektedir⁹⁵:

m ydan (1-a/2) (meydan), vlenifl r (2-a/14) (evlenmi ler), s vimlî (3-a/10) (sevimli), yni (5-ç/4) (ayn,), vlat (10-a/4) (evlat), rin (11-b/9) (irin), ndiñ (13-b/15) (indin), vleri (16-a/29) (evleri)⁹⁶.

2.1.1.1.5. ê Ünlüsü

Normal uzunlukta, düz, geniş, ince “e” ünlüsü ile normal uzunlukta, yuvarlak, geniş, ön dil ünlüsü “ö” arasında bir ses değerine sahip olan bu ünlüye bölge ağızında sınırlı

⁹⁵ Kartallıoğlu ve Yıldırım, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kapalı e (è) sesinin sadece kelimelerin ilk hecesinde kullanıldığını belirtmiştir. Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 176. Kapalı e (è) sesinin kullanımına dair örnek kelimeler arasında mukayese için ayrıca bk. Doğan, age, s. 15.

⁹⁶ Türkçede e > i, i > e, e > ê değişimi ve kapalı e (è) ünlüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Reşid Rahmeti Arat, “Türkçe Metinlerde e / i Meselesine Dair”, **Makaleler**, 1, Osman Fikri Sertkaya (Yay. hzl.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 334-341; Emine Yılmaz, “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, **Türk Dilleri Ara tırmalar**, (1991), s. 521-539.

sayıda örnekte rastlanmıştır. Mevcut metinler incelendiğinde yöre ağzında genellikle ilk hecede olduğu tespit edilen “ê” ünlüsü, dudak veya diş - dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmekte, e > ê ve ö > ê olmak üzere iki yol izlemektedir⁹⁷.

1. e > ê De i mesiyle:

Bölge ağzında tespit edilen “ê” ünlüsü genellikle bu yolla meydana gelmektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde yukarıda da belirtildiği gibi dudak veya diş-dudak ünsüzlerinin etkisi söz konusudur:

dêvl t (2-b/4) (devlet), êvlatlar, (4-a/20) (evlatlar,), köpê _o lu (14-b/2) (köpek o lu), dêvran (15-ö/22) (devran).

2. ö > ê De i mesiyle:

Bölge ağzında ö > ê değişimi sonucu meydana gelen “ê” ünlüsü, Türkiye Türkçesinde “böyle” şeklinde seslendirilen kelimenin Azerbaycan Türkçesi ağızları ile Türkiye Türkçesinin Azerbaycan sahasına yakın ağızlarında olduğu gibi yöre ağzında da “bêle” şeklinde seslendirilmesi ve çift dudak ünsüzü “b”nin tesiriyle ilk hecedeki “ê” sesinin zaman zaman “ö”ye doğru eğilim göstermesiyle meydana gelmektedir: *bêle (5-c/33).*

Ayrıca ünlü benzeştirmesine bağlı olarak ö > ê şeklinde seyir izleyen “ê” ünlüsüne de yöre ağzında rastlanmaktadır: *ê renill r (5-a/30) (ö reniyorlar).*

2.1.1.1.6. í Ünlüsü

Normal uzunlukta, dar, düz, orta dil ünlüsü⁹⁸ “ı” ile normal uzunluktaki düz, dar, ön dil ünlüsü “i” arasında bir ses olan “í” ünlüsü, bölge ağzında genişçe yer bulmaktadır.

⁹⁷ kr . Bilgehan Atsız Gökdağ, **Salmas A z**, Çorum: KaraM Yayınları, 2006, s. 66; Doğan, age, s. 15.

Daha çok “y” sesinin inceltici etkisi ve ünlü benzeştirmeleri neticesinde oluşmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “ı” ünlüsünün oluşumu $ı > í$, $í > í$, $a > ı > í$ değişmesi ve ünlü türemesine bağlı olmak üzere beş şekilde ortaya çıkmaktadır⁹⁹.

1. $ı > í$ De i mesiyile:

$ı > í$ değişmesiyle meydana gelen “ı” ünlüsünün örneği bölge ağzı ile ilgili mevcut metinlerde sınırlı sayıdadır. Tespit edilen bu örnekler, inceltici ünsüzlerin etkisi sonucu ve iki şekilde seslendirilen bazı yabancı asıllı kelimelerin söylenişinde görülmektedir:

tutaj ydílár (9-a/40) \cong tutaj ydiler (tutacaklard,), hídmet (15- /6) (hizmet).

2. $í > í$ De i mesiyile:

$í > í$ değişimiyle meydana gelen “ı” sesi ise kalın ünlülerin benzeştirici etkileri veya kalınlaştırıcı ünsüzlerin tesiriyle ortaya çıkmaktadır:

aírlár (1-a/41) (airler), y, rsíz (3-a/28) (topluyorsunuz), bíráz (7-a/11) (biraz), bakíyá (13-d/13) (baküye), tansíyonu (16-g/9) (tansiyon), íhdisas,m (17-a/5) (ihtisas,m).

3. $a > , > í$ De i mesiyile:

Bu değişim, bölge ağzı ilgili mevcut metinlerde bir örnekte tespit edilmiştir. Söz konusu ünlü değişikliğinde “y” ünsüzünün tesiriyle daralarak “ı” ünlüsüne dönüşen “a” ünlüsünün, daha sonra “y” ünsüzünün etkisiyle inceltme eğilimi göstererek “ı” ünlüsüne dönüştüğünü belirtmek mümkündür: *yíva (4-a/10) (yava)*.

4. Ünlü Türemesi ekinde:

Türkçede kelime başında iki ünsüzün yan yana gelmeme kuralına bağlı olarak bölge ağzında yabancı asıllı bazı kelimelerin başında bulunan iki ünsüzün arasında sınırlı sayıda türeme “ı” ünlüsüne rastlanmaktadır: *píráblemlernen (4-a/10) (problemlerle)*.

⁹⁸ Selen, age, s. 51.

⁹⁹ *kr . Ercilasun, Kars li A ,zlar, , 53; Doğan, age, s. 18.*

2.1.1.1.7. İ Ünlüsü

Normal uzunlukta, dar, düz, orta dil ünlüsü “ı” ile yuvarlak, dar, arka dil ünlüsü “u” arasında bir ses değerini temsil etmektedir. Bölge ağızında çok yaygın olmayan “ı” ünlüsünün ortaya çıkması üç şekildedir.

1. , > iDe i mesiyle:

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında ı > i değişmesi sonucu meydana gelen “i” ünlüsü, dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı ve yuvarlak ünlülerin benzeştirici etkileri sonucu ortaya çıkmaktadır:

altıyüz (17-e/19) (alt, yüz), pıça ,m (18-a/36) ≅ p,ça ,m (b,ça ,m).

2. u > iDe i mesiyle:

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında u > i değişmesiyle oluşan “i” ünlüsü, kelime başında ve yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle kelime içinde ve sonunda görülmektedir:

İsdollar (16-b/12) ≅ usdol (stol) (Rus.), pısat (17-c/26) ≅ p, sat ≅ pu sat (bu saat).

3. Ünlü Türemesi ekinde:

Bazı yabancı asıllı kelimelerin başında yan yana gelen iki ünsüzün arasında türeyebilmektedir:

dırojan (3-a/31) (drojji) (Rus.), dımanisin (17-e/14) ≅ d,manis (dmanis).

2.1.1.1.8. İ Ünlüsü

Normal uzunlukta, düz, dar, ince ünlü veya ön dil “i” ünlüsü ile normal uzunlukta, yuvarlak, dar, ön dil ünlüsü “ü” arasında bir ses olan “ı” ünlüsü Borçalı Karapapak /

Terekeme ağzında yaygın bir kullanıma sahip değildir. Dudak, diş - dudak ünsüzleri ve ünlü benzeştirmesi etkisiyle meydana gelmektedir. Söz konusu ünlünün yöre ağzında ortaya çıkışı $i > \acute{i}$, $\ddot{u} > \acute{i}$ ve $u > \ddot{u} > \acute{i}$ olmak üzere üç türdür¹⁰⁰.

1. $i > \acute{i}$ De i mesiyile:

Bölge ağzında $i > \acute{i}$ değişmesiyle ortaya çıkan “ \acute{i} ” ünlüsünün kullanıldığı kelime sayısı sınırlıdır: *türkîye* (2-c/20) (*türkiye*), *kîlo* (3-a/23) (*kilo*), *yoĥdu kî* (5-c/26) (*yoktur ki*).

Bu değişmede yuvarlak ünlülerin benzeştirici etkisinden söz etmek mümkündür.

2. $\ddot{u} > \acute{i}$ De i mesiyile:

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında $\ddot{u} > \acute{i}$ değişmesiyle meydana gelen “ \acute{i} ” ünlüsü ile ilgili örnekler daha fazladır:

meselĥîn (3-a/9) \cong *meselĥün* \cong *mesel için* (*mesela*), *mîmkîn* (9-a/33) (*mümkün*), *güldî* (15-k/17) \cong *güldü* (*güldür*).

3. $u > \ddot{u} > \acute{i}$ De i mesiyile:

“ \acute{i} ” ünlüsünün bu oluşumu bölge ağzı ile ilgili mevcut metinlerde bir örnekte tespit edilmiştir: *fĥzuli* (5-ç/9) \cong *füzuli* (*fuzuli*).

2.1.1.1.9. ó Ünlüsü

Normal uzunluktaki geniş, yuvarlak, kalın “o” ünlüsü ile normal uzunlukta, geniş, yuvarlak, ince “ö” ünlüsü arası bir ses özelliğine sahip olan “ó” ünlüsü, bölge ağzında daha çok “l”, “n”, “r”, “y” ünsüzlerinin inceltici etkisiyle meydana gelmiştir. Söz konusu sesin bölge ağzında ortaya çıkış yönü $o > \acute{o}$, $\ddot{o} > \acute{o}$ ve $a > o > \acute{o}$ şeklindedir.

1. $o > \acute{o}$ De i mesiyile:

¹⁰⁰ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 53.

Genellikle inceltici ünsüzlerin etkisiyle meydana gelmekte ve $o > ó$ yönünde yarı incelmeye yönelik bir yol izlemektedir:

óban,ñ (4-a/20) (oban,n), sóyúhdan (4-a/44) (so uktan), sóhbet (15-k/6) (sohbet).

2. $ö > ó$ De i mesiyle:

Bölge ağızında örneğine sık rastlanmayan $ö > ó$ yönlü değişme, tek örnekte tespit edilmiş kişisel söyleyişe bağlı bir kullanımdır: *çólde (15-a/2) (çölde).*

3. $a > o > ó$ De i mesiyle:

Mevcut metinlerde tek örnekte tespit edilen ve $a > o > ó$ aşamalarını izleyen bu değişmenin de kişisel bir söyleyiş özelliği taşıdığını söylemek mümkündür:

tóyuh (3-a/9) ≅ toyuh ≅ tayuh ≅ tavuh (tavuk).

2.1.1.1.10. ö Ünlüsü

Normal uzunlukta, geniş, yuvarlak, kalın “o” ünlüsü ile normal uzunluğa sahip dar, yuvarlak, kalın “u” ünlüsü arasında bir ses olan “ö” ünlüsü $o > u$ veya $u > o$ geçişini simgelemektedir. Bu sese de bölge ağızında sınırlı sayıda örnekte rastlanmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında söz konusu ünlü $o > ó$ veya $u > ó$ şeklinde iki seyir izleyerek gerçekleşmiştir.

1. $o > ó$ De i mesiyle:

Bölge ağızında şimdiki zaman eki, yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde /-Or/ şeklinde kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak şimdiki zaman ekinin getirildiği fiillerde daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle /-or/ ekinin ünlüsü daralma eğilimi göstererek “ö” sesine dönüşmektedir:

olór (4-a/7) (oluyor), olmór (11-b/5) (olmuyor), oħuyór (15-l/19) (okuyor), durór (15-ö/4) (duruyor), onu óllar (15- /57) (konu uyorlar).

Bunun yanında yine daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle isim cinsinden bazı kelimelerde de “o” sesi, “ö” ünlüsüne dönüşmektedir:

ma ar nd (3-a/18) ≅ makaron (Rus.) ≅ maccherone (t.) (makarna), rdu (4-a/19) (ordu).

2. *u > De i mesiyle:*

Bölge ağızında *u > ö* değişmesiyle meydana gelen “ö” ünlüsü mevcut metinlerde birkaç örnekte tespit edilmiştir:

a (4-a/43) ≅ uâø(Ar.) (, ,k , ,n), sand, (12-b/33) (usand,).

2.1.1.1.11. ö Ünlüsü

Normal uzunluktaki geniş, yuvarlak, ince “ö” ünlüsü ile normal uzunluktaki dar, yuvarlak, ince “ü” ünlüsü arası geçiş özelliği taşıyan bu ses, mevcut metinler üzerinde yapılan incelemelere göre bölge ağızındaki varlığı sınırlıdır. Söz konusu sesin oluşumunda genellikle ünlü benzeştirmelerinin etkisinden söz etmek mümkündür:

görór (4-b/19) (görüyor), yġennen (13-d/82) ≅ yüyennen (yu-: y,kamak), dönóm (15-i/1) (döneyim), göróm (15-l/28) (göreyim).

2.1.1.1.12. ú Ünlüsü

Normal uzunlukta, dar, yuvarlak, kalın “ú” ünlüsü ile normal uzunlukta, dar, yuvarlak, ince “ü” ünlüsü arasındaki geçişi gösteren bir ses olan “ú” ünlüsü, Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında genellikle ünlü benzeştirmeleri ve inceltici ünsüzlerin

etkisiyle meydana gelmiştir. Buna göre söz konusu sesin oluşumunda $u > ú$ ve $ü > ú$ şeklinde iki biçim söz konusudur¹⁰¹.

1. $u > ú$ Değişimiyle:

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında $u > ú$ değişimiyle meydana gelen “ú” ünlüsü “y”, “l”, “r”, “ş” gibi ünsüzlerin inceltici etkileri sonucu ortaya çıkmaktadır:

sóyúhdan (4-a/44) \cong *soyuh* (so uk), *úbesinde* (5-ç/2) (ubesinde), *dosdúyuh* (18-a/27) (dostuz).

2. $ü > ú$ Değişimiyle:

Bölge ağzında $ü > ú$ değişimiyle ortaya çıkan “ú” ünlüsü ile ilgili örnekler yabancı asıllı kelimelerde bulunmakta ve bu sesin oluşumunda yöre ağzı zaman zaman $i > ü > ú$ veya $ü > u > ú$ şeklinde yollar izlemektedir:

zöv údü (3-a/7) \cong *zöv üdü* (zev idir), *mús fir* (5-a/1) (misafir), *úsdad* (15-b/2) (üstat).

	Düz			Düz-Yuvarlak Aras,		Yuvarlak		
	Geni	Yar, Geni /Dar	Dar	Geni	Dar	Geni	Yar, Geni /Dar	Dar
Kal,n	a		ı	â	î	o	ó	u
Yar, Kal,n/ nce	á		í			ó		ú
nce	e, ä	é	i	ê	î	ö	ô	ü

Tablo 1: Borçalı, Karapapak / Terekeme A z, Ünlüler Tablosu

2.1.1.2. Uzun Ünlüler

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülere “uzun ünlü”

¹⁰¹ kr . Doğan, age, s. 22.

denilmektedir¹⁰². Türkçede uzun ünlü bulunmadığı, çeşitli ortamlarda ve belli özelliklere sahip kelimelerde ünlü uzunluklarının görüldüğü özellikle ses bilimi ile ilgilenen araştırmacılarca dile getirilmektedir¹⁰³. Buna karşın Türkçenin eski dönemlerinden itibaren var olan uzun ünlülerin bugün Saha, Türkmen ve Halaç Türkçelerinde korunduğu araştırmacılarca kabul edilmektedir.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında genellikle Türkçenin normal süreli ünlüleri kullanılmaktadır. Normal uzunluktaki ünlülerden daha uzun seslendirme özelliğine sahip birtakım ünlüler ise büyük ölçüde çeşitli ses olayları, alınma kelimelerdeki asli söylenişin korunması, vurgu ve tonlamaya bağlı olarak gerçekleşmektedir. Ünlü uzunlukları ile ilgili yöre ağzında asli uzunluklardan ziyade çeşitli ses olaylarına bağlı ünlü uzamaları hem kaynaklarda belirtilmiş¹⁰⁴ hem de bölgede yapılan çalışmalar sırasında bizzat görülmüştür.

Ünlüsü

Normal uzunluktaki “a” ünlüsünden daha uzun bir seslendirme özelliğine sahip “ā” ünlüsü, bölge ağzında genellikle vurgu ve tonlamaya bağlı olmak üzere, bunun dışında çeşitli ses olaylarının sonucu ve Arapça, Farsçadan geçen kelimelerde asli söyleyişe sadık kalınan ifadelerde görülmektedir.

Arapça veya Farsçadan geçen kelimelerdeki ünlü uzunluklar,n,n korunmas, sonucu görülen ünlüsü:

detderi (1-a/2) (âdetleri), mûs fir (5-a/1) (misâfir), m rif (6-b/14) ≅ maôârîf, ,  oluf (12-b/2) (â ,k olmu), z hit (13-a/1) (zahit).

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak ortaya  ,kan ünlüsü:

alm, m (2-a/7) (alm, ,m), bul r, (4-a/4) (bunlar,).

Hece kayna mas, sonucu olu an ünlüsü:

¹⁰² Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 221.

¹⁰³ Selen, Türkçenin zamanla asli uzunluklarını yitirdiğini, bu özelliğin sadece Türkmen ve Yakut (Saha) Türkçelerindeki tek heceli kelimelerde korunduğunu belirtmiştir. Selen, age, s. 60-61.

¹⁰⁴ R. E. Rüstemov ve M. Ş. Şireliyev, **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve iveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1967, s. 7.

va d (16-a/35) \cong va ,tda (vakitte).

Ünlüsü

Bölge ağızdaki uzun “e” ünlüsü de aynı şekilde ünsüz düşmesi, hece kaynaşması gibi çeşitli ses olayları sonucu veya vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak meydana gelen ünlüsü:

def (1-a/41) (defa), lem ller (7-a/23) (yapm,yorlar), köhn (16-a/10) (köhne), türks ñ (19-a/2) (türksün).

Arapça veya Farsça as,ll, baz, kelimelerde a > e ünlü incelmeleri ile kelimenin asl,nda bulunan ünlü uzunlu unun muhafaza edilmesi sonucu görülen ünlüsü:

la (2-a/8) \cong ağâ, m nada (4-a/45) \cong maçnâ, m tem (13-ç/26) \cong mâtem.

Ünsüz dü mesi sonucu meydana gelen ünlüsü:

t sil (11-a/4) \cong tahsil.

Hece kayna mas, sonucu olu an ünlüsü:

y lenif (12-a/5) \cong yiyelenif (iyelenmi : sahiplenmi), d ğa (11-b/11) (dakika), ne t r (13-b/49) \cong ne tav,r (nas,l), den (15-g/3) \cong denen \cong deynen \cong deyinlen \cong de inen \cong deginen \cong degilen \cong degil (de).

ē Ünlüsü

Kapalı “e” ünlüsünün uzun şeklini simgeleyen “ē” sesi de vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ve özellikle şimdiki zaman ekinde hece kaynaşması sonucu meydana gelmiştir¹⁰⁵.

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak ortaya ç,kan ē ünlüsü:

¹⁰⁵ kr . Doğan, age, s. 15-16.

annē̄m (2-b/14) (*annem*), *pi irē̄r* (3-a/7) (*pi iriyor*), *isdē̄r* (12-b/18) (*istiyor*), *g dē̄r* (13-c/3) (*gidiyor*), *i diyemmē̄r* (15-a/3) (*çal, am,yor*), *alē̄r* (18-a/39) (*kal,yor*).

Arapça as,ll, baz, kelimelerde görülen $\xi(ay,n)$ ünsüzünün dü mesi ve ünlü geni lemesi sonucu ortaya ç,kan ē̄ ünlüsü:

ē̄tiraz (7-a/5) (*itiraz*)¹⁰⁶.

İndiki zaman ekinin getirildi i fiillerde hece kayna mas, sonucu meydana gelen ē̄ ünlüsü:

yē̄r (11-b/5) \cong *y y r* (*yiyor*), *dē̄lter* (14-a/3) \cong *d y rler* (*diyorlar*), *dē̄rih* (17-b/9) \cong *d y ri h* (*diyoruz*)¹⁰⁷.

Ünlüsü

Uzun “ı” ünlüsü genellikle vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkan bir sestir. Ayrıca ses olaylarına bağlı olarak da zaman zaman bölge ağzında görölmektedir.

Bölge ağzında “ı” ünlüsü daha çok konuşma esnasındaki vurgu ve tonlama sonucu meydana gelmektedir: *laz,md* (1-a/39) (*laz,md,r*), *ad* (2-a/3) (*ad,*), *pağl* (14-b/74) (*bahıl: cimri*).

Bunun yanında sınırlı sayıda örnekte ise hece düşmesi sonucu “ı” ünlüsünün oluştuğu tespit edilmiştir: *say* (15- /24) (*say,s,*).

İ Ünlüsü

Uzun “i” ünlüsünün oluşumunda da vurgu ve tonlama yanı sıra hece kaynaşması, ünsüz düşmesi gibi sebepler söz konusudur.

¹⁰⁶ *kr* . R. E. Rüstemo, **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu İveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1955, s. 17.

¹⁰⁷ *kr* . Ercilasun, **Kars İli A ,zlar,**, s. 55; Rüstemo, *age*, s. 17; M. Ş. Şireliyev, **Azerbaycan Dilinin Nahc,yan Grubu Dialekt ve İveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1962, s. 15.

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak meydana gelen ī ünlüsü:

sekg̃z (2-a/4) (sekiz), d d̃m (12-c/36) (d dim), gelirridī (13-a/8) (gelirlidir).

Arapça veya Farsçadan geçen kelimelerdeki asli uzunluklara sad,k kal,nan kelimelerdeki ī ünlüsü:

edebī (1-a/29) (edebî), ħet yī (10-b/13) (hatayî), çirkîn (14-b/16) (çirkîn), nezîre (15-b/10) (nazîre).

Arapça as,ll, baz, kelimelerde yer alan ξ(ay,n) ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ī ünlüsü:

möv īden (4-a/29) (mevkiāden).

Hece kayna mas, sonucu meydana gelen ī ünlüsü:

d d̃z (5-c/16) ≅ dediñiz (dediniz), terekemīh' (11-b/18) ≅ terekemiyih' (terekemeyiz).

Ünsüz dü mesi sonucu olu an ī ünlüsü:

s,trat jī (17-c/24) (stratejik).

Ünlüsü

“ō” ünlüsü de bölge ağzında rastlanan diğer uzun ünlüler gibi vurgu ve tonlama etkisiyle veya ünsüz düşmesi, ünlü birleşmesi ve hece kaynaşması gibi ses olaylarına bağlı olarak oluşmuş bir uzun ünlüdür.

Hece kayna mas, sonucu meydana gelen ünlüsü:

ud r (12-c/30) (yutuyor), ğ llarm, (13-c/12) (koyuyorlarm,), ol m (14-a/18) (olay,m), dur r (15-l/16) (duruyor).

Ünsüz dü mesi sonucu meydana gelen ünlüsü:

s ra (1-a/42) (sonra), ğ_n (11-c/4) (koyun).

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak olu an ünlüsü:

f riydi (2-a/32) (ofördü), bany (2-d/17) (banyo).

v ünsüzünün e ünlüsünü yuvarlakla t,rd,ktan sonra v > y de i iminin gerçekte mesi ve y sesinin dü me e ilimi göstermesi sonucu ortaya ç,kan ünlüsü:

n yruz (9-a/40) (nevruz)¹⁰⁸.

Yan yana gelen iki ünlünün birle mesi sonucu meydana gelen ünlüsü:

marn lda (10-a/2) (marneul).

ö Ünlüsü

Yöre ağzında tespit edilen uzun “ö” (ō) ünlüsünün oluşumunda vurgu ve tonlama ağırlıklı olmak üzere, hece kaynaşması ve ünsüz düşmesinin etkisi söz konusudur.

Vurgu ve tonlamaya ba l, olarak olu an ünlüsü:

d n (12-c/4) (dön), b l (15-ö/18) (böl).

İndiki zaman ekinde hece kaynaşması, gerçekte mesi sonucu olu an ünlüsü:

gözd r (13-d/54) (gözlüyor, bekliyor), söyl r (14-a/35) (söylüyor), dü ün r (18-a/20) (dü ünüyor).

¹⁰⁸ kr . M. Ş. Şireliyev, **Azerbaycan Dilinin Nahc,van Grubu Dialekt ve iveleri**, s. 15; Doğan, age, s. 20.

Di - dudak ünsüzü v̄nin, önce düz geni e ünlüsünü geni yuvarlak ö ünlüsüne çevirmesi ve dü mesi sonucu olu an ünlüsü:

d ründe (17-c/2) ≅ dövriinde (devrinde)¹⁰⁹.

Ünlüsü

Normal uzunluktaki “u” ünlüsünden daha uzun bir seslendiriliş özelliğine sahip olan uzun “u” ünlüsü de genellikle vurgu ve tonlama etkisiyle meydana gelmiştir:

n riõ l (2-a/2) (nurio lu), tor num n (2-a/7) (torunumun), ol f (2-a/12) (olmu), pulovd (3-a/1) (pilavd,r).

Ünlüsü

Uzun “ü” ünlüsünün oluşumunda da vurgu ve tonlama ile ünsüz düşmesi ve hece kaynaşması gibi ses olaylarının etkisi vardır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “ü” ünlüsünün oluşmasında ağırlıklı etken, vurgu ve tonlamadır:

tü ünd m (1-a/38) (dü ündüm), görüfs z? (2-a/11) (görmü sünüz), dü üd (3-a/2) (de ildi), öld (15- /25) (öldü).

2.1.1.2.1. Asli Uzun Ünlüler¹¹⁰

Asli ünlü uzunlukları Türkçenin eski dönemlerinde var olan bir özellik olarak bilinmektedir. Türkçedeki asli veya birincil ünlü uzunlukları, bugün Saha, Türkmen ve Halaç Türkçelerinde yaşamaktadır. Azerbaycan ağızlarında da asli ünlü uzunluklarına rastlanmaktadır. Karabağ, Nuça, Guba ve Kazah ağzına bağlı Dmanisi, İran’da konuşulan Kaşkay ve Eynallu ile Afganistan’da konuşulan Afşar lehçesi asli ünlü uzunluklarını içeren

¹⁰⁹ *kr* . Doğan, age, s. 21.

¹¹⁰ Türkçede asli ünlü uzunlukları ile ilgili ayrıntılı bilgi için *bk.* Talât Tekin, **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975; Talât Tekin, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 1995; Osman Nedim Tuna, “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAYB**, (1960), s. 213-282.

ağızlarıdır¹¹¹. Türkiye Türkçesinde de özellikle Batı grubu içinde değerlendirilen ağızlarda asli ünlü uzunluklarına rastlanmaktadır¹¹².

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında rastlanan ünlü uzunlukları, çeşitli ses olayları, vurgu ve tonlamanın dışında, Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerdeki ünlü uzatmalarının korunması şeklindedir. Bu tür uzunlukların yaşatıldığı kelimelerde, uzun ünlülerin dışındaki ünlü ve ünsüzler birtakım değişimler geçirse de genelde kelimenin aslında var olan ünlü uzunluğu yaşatılmıştır:

yir (2-a/38) ≅  ir (air), t r  di (5-b/5) (tarihtir), d ili (6-b/3) (d hili), k gi (7-b/9) ≅ k ki (ke ke), b , (9-a/18) ≅ b ki (baki), K tibi (9-a/42) (k tibi), m h (12-a/14) (mah), nun (16-a/20) ≅ k nun (k nun).

Arapça ve Farsça kelimelerdeki ünlü uzunluklarının y re ağızında yaşatılmasına ilave olarak b lgede vurgu ve tonlamaya bağlı olarak g r len bazı s yleyiş  zelliklerinin de asli uzun ünl  olabileceği d şuncesi akla gelmektedir¹¹³. Bu bağlamda Borçalı Karapapak / Terekeme T rkleri ağzında g r len ve genellikle vurgu ve tonlamaya bağlı uzun ünl ler şeklinde değerlendirilebilecek *v r (2-a/5) (var), d n (12-c/4) (d n), b y h (12-c/57) (b y k), b l (15- /18) (b l)* gibi  rnekleri de bu gruba d hil ederek d şunmek m mk nd r.

¹¹¹ Tekin, Borçalı ağzı i inde değerlendirilen Dmanisi ağzında birincil  nl  uzunluklarına rastlandığını belirtmiş ve *d y, (day,), a (baba, a abey), g (meyve kurusu), d lu (dolu), va (ova), n e (kaç?), d rt (d rt), g l (g l)* şeklinde  rnekler sunmuştur. Tekin, **T rk Dillerinde Birincil Uzun  nl ler**, s. 58-60.

¹¹² Türkiye T rkesi i inde Batı grubunu temsil eden ağızlarda asli  nl  uzunlukları ile ilgili olmak  zere bk. Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu Ağızlarında Asli  nl  Uzunlukları Hakkında”, **T rk Dili  zerine Ara t,rmalar II**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2005, s. 123-127; G rer G lsevin, **U ak li A ,zlar,**, Ankara: TDK Yayınları, 2002, s. 15-16.

¹¹³ Ercilasun, Kars Terekemeleri ağzında tespit ettiği ve genellikle vurguya bağlı olarak ortaya çıkan  nl  uzamalarının asli uzun  nl  olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 58-59. şireliyev de asli  nl  uzunluklarının Azerbaycan T rkesi ağızlarında zayıf bir şekilde g r ld ğun , Nuha ağzı ile Başgeçit ağzında tespit edilen bazı  rneklerin birincil  nl  uzunluğu olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 24. Buna karşın Elza Samedli, Azerbaycan T rkesindeki asli uzunluklara ait izlerin, asli uzunlukları muhafaza eden diğer lehçelerde olduğu gibi ya tek heceli kelimelerde ya da çok heceli kelimelerin ilk hecelerinde yer aldığını ileri s rm ş, asli uzun  nl lerin Azerbaycan T rkesinde fonetik, anlam ve t r belirleyici  zellikte kullanıldığını dile getirmiştir. Elza Samedli, “Asli Uzunlukların Azerbaycan T rkesindeki Fonetik ve Semantik İzleri”, **Uluslararası Sosyal Ara t,rmalar Dergisi**, 5 (20), (2012), s. 129, 131.

2.1.1.2.2. kincil Uzun Ünlüler

İkincil uzunluk, bir kelimenin ilk veya daha sonraki hecelerinde ses değişimleri veya kaynaşmaları ile oluşan uzunluktur¹¹⁴. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen ikincil ünlü uzunlukları ses olayları ile vurgu ve tonlama sonucu meydana gelmiştir.

2.1.1.2.2.1. Ses Olaylar,yla İlgili kincil Uzun Ünlüler

Dilde ünlü ve ünsüzlerin söz içinde birtakım değişiklik yapılarak ifade edilmesi, ses olaylarını meydana getirmektedir. Bu durum, söyleyiş esaslı dil malzemesine dayanan ağız metinlerinde belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Ağız araştırmalarında ses olayları ve ortaya koyduğu sonuçlar kendi içinde değişik başlıklar altında incelenmektedir. Bu sonuçlardan biri de ünlü uzunluklarıdır. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında rastlanan ikincil uzun ünlülerin önemli bir bölümü ses olaylarına bağlı olarak gerçekleşmektedir.

2.1.1.2.2.1.1. Ünsüz Dü mesiyle Olu an kincil Uzun Ünlüler

Buldukları kelimelerin içinden çeşitli sebeplerle düşen ve ünlülerin uzamasına sebep olan ünsüzler, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında çeşitlilik göstermektedir¹¹⁵.

ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ikincil ünlü uzunluklar,:

c rafî (4-a/29) (co rafî).

h/h/ h'ünsüzlerinin dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

salavatull (2-c/32) ≅ salavatullah, müste illî (6-b/7) ≅ müste illi' (ba ,ms,zl,k),

t sil (11-a/4) (tahsil), m sullardan (16-e/3) (mahsul).

¹¹⁴ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 126. Çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ikincil uzun ünlüler, oluşma nedenleri ve meydana geldiği yerler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Buran, “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2008, s. 288-305.

¹¹⁵ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 56.

k ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

s, trat jī (17-c/24) (stratejik).

l ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

l ler (7-a/29) ≅ l ller (eyliyorlar).

n / ñ ünsüzlerinin dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

s ra (1-a/42) ≅ sonra (sonra), m ĩm (18-a/38) ≅ benim (benim).

r ve l ünsüzlerinin dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

bun ūn (6-b/8) (bunlar, n).

v ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

n l m (17-b/4) ≅ nevl m (ne bileyim), d ründe (17-c/2) ≅ dövründe (devrinde).

y ünsüzünün dü mesi sonucu olu an ünlü uzunluklar,:

tey re (2-d/21) (tayyare), ūn (11-c/4) ≅ oyun (koyun).

Burada üzerinde ayrıca durulması gereken bir durum da Arapçaya özgü ξ(ayın) ünsüzünün düşmesinden kaynaklanan ünlü uzamalarına bölge ağzında sıklıkla rastlanmasıdır. Bu tür ünlü uzunlukları bölge ağzında genellikle ilk hecede veya kelime başında görülmektedir¹¹⁶:

n let (2-b/19) ≅ laçnet, t mir (2-ç/10) ≅ taçmir, m nada (4-a/45) ≅ maçna, m lumatlarnan (5-c/20) ≅ maçlumat, ėiraz (7-a/5) ≅ içiraz, ėan (7-a/22) ≅ içan, t sir (9-a/3) ≅ teçsir, t lim (11-b/29) ≅ taçlim, ėıbars, z (15-l/35) ≅ içıbar, b zi (16-c/1) ≅ baçz.

Örneklerin çoğunda da görüldüğü üzere ξ(ayın) ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen uzun ünlülerde kelimenin asli şeklindeki ünlü, bölge ağzının genel temayülü

¹¹⁶ kr . Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 8.

dolayısıyla incelmış, daha sonra ξ (ayın) ünsüzünün düşmesiyle normalden uzun bir seslendirme özelliği kazanmıştır.

Yöre ağzında az sayıda örnekte tespit edilen bu tür bir ünlü uzunluğu örneği ise kelimenin sonunda ortaya çıkmaktadır: $t \ l\bar{i}(15-f/18)$ ($t \ li\hat{o} \ talih, \ ans$).

2.1.1.2.2.1.2. Hece Kaynaşması, ve Hece Düşmesiyle Oluşan Ünlü Uzunlukları

Bölge ağzında hece kaynaşması ve hece düşmesinden doğan ünlü uzunluklarına da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu tür uzun ünlülerin oluşma sebepleri arasında “ğ”, “l”, “n”, “y” ünsüzleriyle başlayan hecelerin kaynaşması veya düşmesi sonucu kendilerinden önceki ünlüyü uzatmaları öncelikli sırayı almaktadır.

Bölge ağzında “y” sesine yakın bir telaffuzu olan ön damak “ğ” ünsüzüyle başlayan hecelerin düşmesi veya kaynaşması sonucu oluşan ünlü uzunluklarına diğerlerine göre az rastlanmaktadır: $d \ d\bar{i}m$ (12-c/36) ($dedi \ im$).

“l” ünsüzüyle başlayan hecelerin düşmesi veya kaynaşması sonucu oluşan ünlü uzunlukları da bölge ağzında kullanılmaktadır:

mes (2-b/3) \cong $mesele$ ($mesela$), $fil \ umuz$ (4-a/15) ($filolog$), $mes \ n$ (4-a/17) \cong $meselen \cong$ $mesele$ ($mesela$).

“n” ve “ñ” ünsüzleriyle başlayan hecelerin düşmesi veya kaynaşması sonucu oluşan ünlü uzunluklarına yöre ağzında belirgin bir şekilde rastlanmaktadır:

$\ddot{o}z \ z$ (5-a/8) \cong $\ddot{o}z\ddot{u}\ddot{n}\ddot{u}z$ ($kendiniz$), $m \ m$ (17-b/5) \cong $menim$ ($benim$).

Bölge ağzında bu tür ünlü uzunlukları içinde en fazla örnek, “y” ünsüzüyle başlayan hecelerin düşmesi veya kaynaşması sonucu oluşan ünlü uzunluklarında

görülmektedir. Daha çok kelimenin ilk ve orta hecesinde görülen bu tür ünlü uzamaları, art arda gelen iki kelimenin hecelerinin kaynaşması sonucunda da ortaya çıkabilmektedir¹¹⁷.

Hece kaynaşmasına bağlı olarak oluşan ünlü uzunluklarında şimdiki zaman ekini alan fiillerde “y” ünsüzünün veya hecenin kaynaşması sonucu oluşan ünlü uzamaları belirgin bir şekilde görülmektedir:

dēller (7-b/8) \cong *d y rler* (*diyorlar*), *yēr* (11-b/5) \cong *y y r* (*iyor*), *r* (13-d/80) \cong *oor* \cong *oyor* (*koyuyor*), *dur r* (15-l/16) \cong *duror* (*duruyor*).

“y” sesiyle başlayan hecelerın kaynaşması sadece şimdiki zaman ekinin getirildiği fiillerde gerçekleşmemektedir. Bölge ağızında özellikle kelime ortasında ve hece sonundaki kaynaşmalar da dikkat çekici bir orana sahiptir:

türk ye (2-b/7) (*türkiyeye*), *terekemih'* (11-b/18) \cong *terekemiyih'* (*terekemeyiz*), *y si* (16-b/11) \cong *yiyesi* (*iyesi, sahibi*), *alt z_älli* (17-e/18) (*alt, yüz elli*), *bur* (19-a/3) (*buraya*).

Bunun yanında “d”, “h”, “k”, “s” sesleriyle başlayan hecelerın düşmesiyle meydana gelen ünlü uzunluklarına da Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında zaman zaman rastlanmaktadır:

or (2-b/27) (*orada*), *d k* (3-a/43) (*dakika*), *(5-a/29) \cong aha* (*i te*), *d ğa* (11-b/11) (*dakika*), *vaĥd* (16-a/35) \cong *vaĥ,tda* (*vakitte*), *say* (17-c/11) (*say,s,*).

2.1.1.2.2.1.3. Ünlü Kar ,la mas,yla Olu an kincil Uzun Ünlüler

Mevcut metinlere göre bölge ağızında rastlanan ünlü karşılaşması nedeniyle oluşmuş uzun ünlülerın tamamı -Türkçe asıllı kelimelerde yan yana iki ünlü bulunmadığı için- genellikle yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında da bu duruma, sınırlı sayıda örnekte rastlanmıştır:

¹¹⁷ Hece kaynaşmasından doğan uzun ünlülerın özellikle Karapapak / Terekeme ağızındaki şimdiki zaman eklerinde sıklıkla görülmesi ile ilgili olmak üzere bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 56. Ayrıca *kr* . Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1995, s. 83.

ka vili (5-c/36) (aaka vili), marn l (10-a/2) (marneul).

2.1.1.2.2.2. Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında yaşayan uzun ünlülerin büyük bir bölümü vurgu ve tonlamaya bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kelime kökünde ve eklerde görülen bu durum, özellikle kelimelerin son hecelerinde ortaya çıkmaktadır.

Yöre ağzında kelime kökünde vurgu ve tonlamaya bağlı olarak meydana gelen ünlü uzamaları, eklere oranla daha azdır: *köhn (16-a/10)*.

Vurgu ve tonlamaya bağlı ünlü uzamaları daha çok son hecede görülmektedir:

tü ünd m (1-a/38) (dü ündüm), ord (1-a/43) (orda), d mirs̄.ž? (2-a/6) (demiyor musunuz), isd̄ēr (12-b/18) (istiyor), ol m (14-a/18) (olay,m), öld (15- /25) (öldü).

2.1.1.3. Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler, normal uzunluktaki ünlülerden daha kısa süreli seslendirilen ünlülerdir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında hemen bütün ünlülerde kısalma olayına rastlanmaktadır¹¹⁸. Bu olay daha çok vurgusuz orta hece ünlüsünün kısalması şeklinde görülmektedir. Burada ünlü kısalması ağırlıklı olarak “ı”, “r”, “y” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin yanında yer alan ünlülerde görülmekle birlikte zaman zaman “ğ”, “m”, “n”, “s”, “ş”, “v”, “z” ünsüzleri de yanlarındaki ünlünün kısalmasına neden olabilmektedir¹¹⁹.

Bölge ağzındaki kısa ünlü örnekleri, ağırlıklı olarak “ı” ve “i” ünlülerinin kısalması şeklindedir:

padī ah (2-b/29) (padi ah), de ī ifler (4-a/4) (de i mi ler), yay l,f (13-ç/59) (yay,lm,), ham m,z,n (15-a/1) (hepimizin), uluki īli (18-a/74) (uluki ili).

“a” ve “e” ünlülerinde de kısalma eğilimi belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır:

¹¹⁸ Rüstemov ve Şireliyev bölge ağzındaki kısa ünlülerin genellikle düz dar (ı, i) ve dar yuvarlak (u, ü) ünlüler üzerinde görüldüğünü belirtmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 10-11.

¹¹⁹ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 60.

muhar beden (4-a/2) (muharebe), ğar papaĥ (4-a/16) (karapapak), l z,md, (12-b/40) (laz,md,r), eh rinde (17-d/7) (ehrinde).

“u” ve “ü” sesleri üzerinde ortaya çıkan ünlü kısalması hadisesini de bölge ağzı içinde belirtmekte yarar var:

n rïo l (2-a/2) (nurio lu), dö ũl m (2-a/38) (de ilim), yol nun (13-d/15) (yolunun), soy ducu (16-a/52) (so utucu).

Ünlü kısalmasının yöre ağzındaki bir diğer görünümü, ünlüyle biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir kelime gelmesi veya kelime birleşmesi ve ünsüz düşmesi sonucu kelime bünyesinde ikiz ünlünün meydana gelmesi ve bu ünlülerden birinin kısalması şeklinde görülmektedir. Bu durum ünlü çatışmasından sonra kaynaşmanın tam gerçekleşmediğini ve ünlülerden birinin tam manasıyla kelime bünyesinden düşmediğini göstermektedir¹²⁰.

Art arda gelen kelimelerdeki kısalma olayları genellikle ilk kelimenin sonunda yer alan ünlüde görülmekle birlikte, zaman zaman ikinci kelimenin başındaki ünlü de kısalabilmekte veya düşmeye doğru bir eğilim gösterebilmektedir:

sor _ann m (2-a/17) (sonra annem), ne_ışdesem (2-a/45) (ne istesem), illerd _olan (7-a/16) (y,llarda olan), doĝğuzunc _ilin (7-a/27) (dokuzuncu y,l,n), gen _ l (9-a/41) (yine öyle), haj _efendi (15-b/4) (hac, efendi).

Yöre ağzında ayrıca ünsüz düşmesi sonucu iki ünlünün yan yana gelmesiyle ünlülerden biri kısalmıştır:

ĝ_ n (11-c/4) ≅ ĝoyun (koyun), d_ ğf (13-d/76) ≅ d yif (demi), m_üellimdī (15-a/8) ≅ müellimdi (muallimdir).

¹²⁰ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 61.

Bölge ağızında ünlü kısalması olayı ön seste de görülmektedir. Ön seste ortaya çıkan bu tür kısa ünlüler, yabancı asıllı kelimelerin aslında bulunan veya sonradan bu kelimelerin başında türeyen ünlülerin kısalması yanı sıra bazı Türkçe kelimelerde de görülebilmektedir¹²¹:

rusdar (2-a/1) (*ruslar*), *irehmede* (15-a/10) (*rahmete*), *içine* (3-a/14) (*içine*), *zerbaycan* (2-a/58) (*azerbaycan*), *üşdüne* (3-a/27) (*üstüne*), *i ban ħ* (3-a/36) (*spanak*), *ÿya ay*, (4-a/9) (*ya ay*,).

Son seste görülen ünlü kısalması daha çok söyleyiş özelliğine bağlı olarak hızlı konuşmadan kaynaklanmaktadır:

iyi (2-c/2) (*iyi*), *dö ü* (2-c/9) \cong *dö ü* (*de il*), *meni* (13-d/58) (*beni*), *hetiresi* (13-d/77) (*hat,ras,*), *özü* (16-a/33) \cong *özü* (*kendisi*).

Bu tür ünlü kısaltmalarının en çok görüldüğü örnek “değil” kelimesinin söylenişiyle ilgilidir: *dö ü m* (2-a/38) (*de ilim*).

2.1.1.4. kiz Ünlüler

Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlülere ikiz ünlü denilmektedir¹²². İkiz ünlüler eşit, yükselen ve alçalan ikiz ünlüler olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında daha çok alçalan ve yükselen ikiz ünlüler bulunmakla birlikte eşit ikiz ünlülere de rastlanmaktadır.

2.1.1.4.1. E it kiz Ünlüler

Her iki ögesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süresi eşit olan ikiz ünlülere “eşit ikiz ünlü” denir¹²³. Bölge ağızında eşit ikiz ünlülere sık rastlanmamaktadır. Daha çok alınma kelimelerdeki eşit ikiz ünlülerin kendilerini muhafaza etmesi ve art arda gelen kelimelerin ünlülerinin eşit ünlü ikizleşmesi oluşturması şeklinde görülmektedir. Yabancı asıllı

¹²¹ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 61.

¹²² Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 127.

¹²³ Korkmaz, *age*, s. 128.

kelimelerdeki eşit ikiz ünlülere Arapçadaki ξ(ayın) ünsüzünün düşmesi sonucu meydana gelmektedir¹²⁴:

iirrerdi (1-a/22) ≅ *iør* (*iir*), *saqt* (17-d/8) ≅ *sâḫat* (*saat*); *o luma_al m* (12-c/4)
(*o luma alay,m*), *no_oldu* (5-ç/15) (*ne oldu*).

Bazı eşit ikiz ünlüler ise ikinci kelimenin başındaki ünsüzün düşmesi sonucu oluşmaktadır: *iki_il* (11-b/1) (*iki y,l*).

2.1.1.4.2. Yükselen kiz Ünlüler

İkinci unsuru birinciye göre daha geniş olan ikiz ünlülere¹²⁵ ya da ikinci ögesi vurgulu veya birinci ögeye oranla daha sürekli, birinci ögesi daha süreksiz olan ikiz ünlü türüne “yükselen ikiz ünlü” denir¹²⁶. Mevcut verilere göre yöre ağzında tespit edilen yükselen ikiz ünlüler *ua*, *üe*, *üe*, *oa*, *ie*, *öe* biçimindedir. Söz konusu ikiz ünlüler, Arapçadaki ξ(ayın) ünsüzünün düşmesi sonucu ve Türkçe kelimelerde “y” ünsüzünün düşmesiyle kelime bünyesinde ünlü ikizleşmesinin meydana gelmesinden ibarettir¹²⁷.

Arapça as,ll, kelimelerdeki ξ (ay,n) ünsüzünün dü mesiyle olu an yükselen ikiz ünlüler:

müeyyen (1-a/22) ≅ *muḫayyen* (*muayyen*), *müellim* (10-a/1) ≅ *muḫallim* (*muallim*),
muğcevi (16-g/17) ≅ *muḫâlece* (*mualece*), *duğ* (17-d/18) ≅ *duḫâ* (*dua*).

Ünsüz dü mesi sonucu olu an yükselen ikiz ünlüler:

yie (13-d/18) ≅ *yıye* (*iye, sahip*), *oğh* (18-b/24) ≅ *oyağh* (*koyal,m*).

¹²⁴ *kr* . Doğan, age, s. 26.

¹²⁵ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 63.

¹²⁶ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 128.

¹²⁷ Özellikle Türkçe kelimelerde görülen yükselen ikiz ünlünün oluşmasında “y” ünsüzünün etkisiyle ilgili olarak *kr* . Ercilasun, age, s. 63; Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 13.

2.1.1.4.3. Alçalan kız Ünlüler

İkinci unsuru birinciye göre daha dar ve kısa olan ikiz ünlülere¹²⁸ veya birinci ögesi vurgulu veya sürekli, ikinci ögesi birinciye göre daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlülere denir¹²⁹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen alçalan ikiz ünlüler de yabancı asıllı kelimelerdeki bazı seslerin Türkçede düşürülmesi ve kelimenin aslında bulunan ikiz ünlülerin muhafaza edilmesiyle görülen ikizleşme, ünsüz düşmesi sonucu oluşan ikizleşme, kelime birleşmesi ve art arda gelen kelimelerin ünlüleri arasında gerçekleşen ikizleşme şeklinde görülmektedir¹³⁰.

Yabanc, as,ll, kelimelerde görülen alçalan ikiz ünlüler:

airlerdi (1-a/25 (airlerdir), *teğauütleri* (4-b/18) (*tekaütleri*), *marnoul* (5-b/4) (*marneul*).

Ünsüz dü mesi sonucu olu an alçalan ikiz ünlüler¹³¹:

d i diler (5-c/5) (*de i tiler*), *bun n* (6-b/8) (*bunlar,n*), *s h* (7-a/13) \cong *soyuh* (*so uk*), *m ğm* (7-b/3) \cong *menim* (*benim*), *d ğm* (8-a/5) \cong *d dim*, *g ğf* (11-c/3) \cong *g yif* (*giymi*), *se ğn* (13-d/33) \cong *seniñ* (*senin*).

Kelime birle mesi ve art arda gelen kelimelerin ünlüleri aras,nda görülen alçalan ikiz ünlüler:

ortaokul (16-a/18) (*ortaokul*), *at, ma olor* (13-d/54) (*at, ma oluyor*).

2.1.2. Ünlü Uyumu

Ünlü uyumu, Türkçe sözcüklerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık - incelik, düzlük - yuvarlaklık niteliklerine göre öteki hece ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya

¹²⁸ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 64.

¹²⁹ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü,** s. 128.

¹³⁰ Rüstemoğlu ve Şireliyev, “ou” ve “öü” şeklindeki alçalan ünlü ikizleşmelerini “tam alçalan ünlü ikizleşmeleri” şeklinde değerlendirmişlerdir. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 12.

¹³¹ Burada başta “y” ünsüzü olmak üzere “d, ğ, n, r” ünsüzlerinin düşmesi sonucu alçalan ikiz ünlü oluşumu öne çıkmaktadır.

çıkan benzeşme sistemidir¹³². Türkçede ünlü uyumu büyük ünlü uyumu veya kalınlık - incelik uyumu ve küçük ünlü uyumu veya düzlük - yuvarlaklık uyumu şeklinde iki başlık altında ele alınmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bu iki ünlü uyumu yanı sıra genişlik - darlık uyumu da mevcuttur.

2.1.2.1. Büyük Ünlü Uyumu / Kalınlık - incelik Uyumu

Büyük ünlü / kalınlık - incelik uyumu, Türkçede ilk hecedeki ünlünün kalınlık veya incelik bakımından sahip olduğu özelliğin sonraki ünlülerde de görülmesi kuralıdır. Türkçenin en eski dönemlerinden beri Türkçe kelimelerde var olan büyük ünlü uyumu kuralı ile ilgili üzerinde durulan hususlar genellikle alınma kelimeler ve uyum dışında kalan birtakım eklerle ilgilidir. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki yabancı asıllı kelimeler, genellikle incelik yönünde olmak üzere, büyük ünlü uyumuna uydurulmaktadır.

2.1.2.1.1. Alınma Kelimelerde Büyük Ünlü Uyumu

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında Arapça, Farsça, Rusça ve Batı dillerinden alınan çok sayıda kelime bulunmaktadır. Önemli bir bölümü büyük ünlü uyumuna uymayan bu kelimeler bölge ağzında incelik ve kalınlaşma yönünde olmak üzere gerileyici, ilerleyici ve ilerleyici - gerileyici benzeştirme yoluyla büyük ünlü uyumuna uygun hâle getirilmektedir. Bölge ağzındaki yabancı kelimelerin uyuma sokulması, Türkçenin değişik coğrafyalarındaki ağzlarında da görülmektedir. Burada özellikle Türkiye Türkçesi ağzlarından Doğu Anadolu Bölgesi ağzlarını belirtmek gerekir¹³³.

2.1.2.1.1.1. Gerileyici Benzeştirme Yoluyla

Alınma kelimelerin gerileyici benzeştirme yoluyla büyük ünlü uyumuna uydurulması olayı bölge ağzında sıklıkla rastlanan bir durumdur. Burada söz konusu benzeştirme, incelik ve kalınlaşma yönünde olmaktadır. Ancak incelik hadisesi bölge

¹³² Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, s. 229.

¹³³ Gemalmaz, **Erzurum li Ağızları**, 1, s. 130-131; Mukim Sağır, **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, Ankara: TDK Yayınları, 1995, s. 35; Karahan, **Anadolu Ağızları, n, n S, n, f, l, a, n, d, r, l, m, a, s.,** s. 3; Ercilasun, **Kars li Ağızları**, s. 66-67.

ağzında daha fazla görülmektedir. İncelme yönündeki gerileyici benzeştirme daha çok a > e şeklindedir¹³⁴.

a > e eklindeki incelme olaylar, sonucu büyük ünlü uyumu:

heddinnen (1-a/19) (haddinden), meħsetden (1-a/22) (maksattan), tehsil (1-a/29) (tahsil), tezıklar (1-a/48) (tazyıklar), esgerriħ (2-a/22) (askerlik), nezik (3-a/25) (nazik), vezīyetde (4-b/1) (vaziyette), tebīki (4-b/15) (tabi ki), edimnen (5-b/1) (kadimden), telebe (7-b/1) (talebe), nesreddin (10-a/5) (nasrettin), eħmet (13-ç/17) (ahmet), eziz (14-a/16) (aziz), ĩreħmede (15-a/10) (rahmete), zehmetk di (17-c/14) (zahmetke tir), el hine (18-a/24) (aleyhine).

u > e eklindeki incelme olaylar, sonucu büyük ünlü uyumu:

mehemmet (2-b/1) (muhammet), meħebbet (12-b/38) (muhabbet).

Bunun yanında gerileyici benzeştirme yoluyla incelme olayı zaman zaman o > ö, u > ü, a > ü şeklinde de olabilmektedir:

söhbetderim (1-a/18) (sohbetlerim), mö übb t (15-p/8) (muhabbet).

Yukarıda da belirtildiği gibi gerileyici benzeştirme yoluyla alınma kelimelerin büyük ünlü uyumuna uydurulması sadece incelme değil, kalınlaşma yönünde de gerçekleşmektedir. Kalınlaşma yönündeki benzeştirmelerde e > a değişmesi ağırlıklı olmakla birlikte, i > ı yönünde bazı benzeştirmeler de yöre ağzında tespit edilmiştir.

¹³⁴ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 66-67; Gemalmaz, age, 1, s. 130-131; Doğan, age, s. 31.

e > a ekindeki kal, nla malara ba l, büyük ünlü uyumu¹³⁵:

kamalpa ada (2-a/30) (*kemalpa ada*), *cavaf* (2-b/23) (*cevap*), *camahat*, (4-a/8) (*cemaati*), *salamlar* (13-a/3) (*selamlar*), *marahl,d*, (13-c/7) (*merakl,: ilgi çekici*), *almas* (15- /21) (*elmas*), *davam* (16-b/18) (*devam*), *kanar* (18-b/12) (*kenar*).

i > , ekindeki kal, nla malara ba l, büyük ünlü uyumu:

,hd,yar,ñ (9-a/12) (*ihtiyar,n*), *p,rm,ratl*, (10-b/8) (*pirmuratl,*), *camal n,n* (12-b/16) (*cemalinin*), *f,lan* (13-d/36) (*filan*), *,sdanbuldan* (17-b/12) (*istanbuldan*).

2.1.2.1.1.2. İlerleyici Benze tirme Yoluyla

İlerleyici benzeştirme yoluyla alınma kelimelerin büyük ünlü uyumuna uydurulması durumu da Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sık rastlanan bir özelliktir. Gerileyici benzeştirme ile ünlü uyumunun sağlanmasında olduğu gibi burada da büyük ünlü uyumunun meydana getirilmesi hem incelme hem de kalınlaşma yönünde gerçekleşmektedir. İncelme şeklinde görülen benzeştirmeler, ağırlıklı olarak a > e biçimindedir¹³⁶:

def (1-a/41) (*defa*), *birez* (4-a/5) (*biraz*), *serheddini* (5-a/19) (*serhatini*), *helek* (9-a/42) (*helak*), *dünye* (15-./7) (*dünya*), *mesele* (17-d/3) (*mesela*).

Bunun yanında az da olsa farklı ünlü incelmeleri de görülebilmektedir: *isPirtili* (11-b/3) (*ispirtolu*).

Kalınlaşma şeklindeki ilerleyici benzeştirme yoluyla büyük ünlü uyumunun sağlanmasında da e > a yönünde bir değişme görülmektedir:

¹³⁵ *kr* . Doğan, age, s. 32.

¹³⁶ *kr* . Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 127. Bu çalışmada incelme yönündeki benzeştirme örneklerinde dikkat çeken en önemli özellik, asli şekli uzun ünlülü olan alınma kelimelerin incelerken aynı zamanda kısalmasıdır. Bir başka deyişle, incelme hadisesi yabancı asıllı kelimelerin uzun ünlülü seslerinde gerçekleşmektedir. Doğan, alınma kelimelerdeki kalınlaşma yönündeki ünsüz benzeştirmelerinin genellikle uzun ünlülü kelimelerde gerçekleştiğini belirtmiştir. Doğan, age, s. 32. Böylece Azerbaycan Türkçesinin iki ağız yöresi arasında, yabancı asıllı kelimelerin büyük ünlü uyumuna uydurulmasında, belirtilen bu özellikler esasında bir karşıtlık olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

alas,n,n (1-a/36) (kalesinin), ħal,na (14-a/41) (haline), ħala (16-a/29) (hâle: duruma), aynan (16-f/29) (aynen).

Ayrıca bölge ağzında $i > ı$ şeklinde gerçekleşen kalınlaşma da azımsanmayacak derecededir:

yan, (1-a/3) (yani), kām,l (15-d/5) (kâmil), day m,d,r (15-j/13) (daimidir), fay,z (17-a/17) (faiz), maħal,yd, (5-a/10) (mahal idi), b , (9-a/18) (baki), ad,r (12-c/57) (kadir), a ,r (13-b/38) (ahir).

Bunlara ek olarak Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında az da olsa $i > u / ũ, ü > ı$ ve $i > a$ şeklindeki ilerleyici benzeştirmeden doğan kalınlaşmalardan söz edilebilir:

n r du (2-a/3) (nuridir), uruf kû (13-ç/1) (kurmu ki), cavan (15-h/10) (civan), f,lankes (15-p/10) (filan kimse).

2.1.2.1.1.3. ilerleyici - Gerileyici Benze tirme Yoluyla

Orta hecedeki farklı ünlünün iki tarafındaki benzer ünlülerin etkisi altında kalarak onlara benzemeleri sonucu ünlü uyumu oluşmaktadır¹³⁷. Bölge ağzında ilerleyici-gerileyici benzeştirme yoluyla büyük ünlü uyumunun sağlanması hadisesi çok yaygın değildir. Genellikle inceme şeklinde gerçekleşen bu durum az da olsa ince ünlülerin kalınlaşması biçiminde de görülebilmektedir:

münesebet (1-a/32) (münasebet), bereber (4-a/23) (beraber), diyel ħ (5-ç/7) (diyalekt), kilsen meler (6-b/7) (kilisenameler), nesiyetidi (12-a/11) (nasihatidir), ism yil (12-a/21) (ismail), p yğember (12-c/42) (peygamber), zarbaycan (2-b/7) (azerbaycan).

Ortadaki ünlünün kelime bünyesinde bulunan diğer ünlüleri kendisine benzetmesi ise mevcut metinlere göre bir örnekte görülmüştür: *baravar (4-a/18)*¹³⁸ (beraber).

¹³⁷ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 67-68.

¹³⁸ *kr* . Ercilasun, age, s. 68; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 134.

2.1.2.1.2. Büyük Ünlü Uyumunun Yarım Kalması,

Alınma kelimelerin incelmeye ve kalınlaşmaları sonucu ünlü uyumuna girmelerinin yanında, zaman zaman herhangi bir yabancı asıllı kelimenin bütün ünlüleri bu uyuma tabi olmamaktadır. Bu durum da ünlü uyumunun yarım kalmasına, bir başka deyişle uyumun tamamlanamamasına neden olmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında çok yaygın olmasa da büyük ünlü uyumunun yarım kaldığı örneklere de rastlanmaktadır:

meneviyat (1-a/37) (maneviyat), elhemdüllillah (2-a/15) (elhamdüllillah), elemdar (2-c/3) (alemdar), usdatn me (13-c/9) (üstatname).

2.1.2.1.3. Büyük Ünlü Uyumunun Bozulması,

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında büyük ünlü uyumunun bozulması olayına çok yaygın olmamakla birlikte rastlanmaktadır. Bu bozulma, kelime kökündeki veya ekteki ünlü ya da ünlülerin farklılaşması şeklindedir. Kelime kökünde görülen uyum bozulması genellikle ilk hecedeki ünlülerin uyum dışına çıkmasıyla gerçekleşmektedir¹³⁹. Bölge ağzında büyük ünlü uyumunun bozulması hadisesini ünlü incelmeye ve ünlü kalınlaşması sonucu meydana gelen uyum bozukluğu şeklinde iki başlık altında ele mümkündür.

1. Ünlü incelmeyeine Başlı Olarak Büyük Ünlü Uyumunun Bozulması,:

Genellikle kelime başında veya ilk hecede görülen bu durumun meydana gelmesinde “c”, “r”, “s”, “ş”, “y” gibi inceltici ünsüzlerin belirgin bir etkisi söz konusudur:

sicaḥ (2-d/21) (s,cak), beyaḥ (3-a/18) (bayak: az önce), eya a (4-b/9) (aya a), i ,ḥ (13-ç/52) (,k), meñá (13-d/4) ≅ maña (bana), irah (14-a/26) (,rak).

İncelmeye sonucu uyum dışına çıkma hadisesi zaman zaman ilk hece dışındaki ünlülerde de kendisini göstermektedir: *ham ĩm,z,n (2-c/6) ≅ ham,m,z,n (hepimizin).*

¹³⁹ kr . Doğan, age, s. 34.

2. Ünlü Kalınla mas,na Ba l, Olarak Büyük Ünlü Uyumunun Bozulmas,:

Yukarıdaki örneklerde uyum dışına çıkan ünlünün genellikle kalından inceye doğru bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak çok yaygın olmasa da kelime kökündeki ünlülerin kalınlaşmasından kaynaklanan bir uyum bozukluğu da bölge ağzında mevcuttur:

türküyáde (2-a/28) (türkiyede), ücald,f (15-i/4) ≅ yüceldif (yüceltmi).

Bölge ağzında büyük ünlü uyumunun bozulma durumu sadece kelime kökünde değil, aynı zamanda eklerde de görülebilmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ekteki ünlülerin uyum dışına çıktığını gösteren en belirgin örnekler şimdiki zaman eki /-ër/'de görülmektedir¹⁴⁰:

aç rsán (3-a/24) (aç,yorsun), ba , d r, (13-d/76) (ba , l,yoruz), ullan r, (14-a/2) (kullan,yoruz), az r, (16-a/54) (kaz,yoruz).

Bunun dışında çokluk ekinde, bazı hâl eklerinde, “i-” fiilinde, şart ekinde ve bazı yapım eklerinde de büyük ünlü uyumunun bozulduğunu gösteren örnekler mevcuttur¹⁴¹:

árápler (2-c/30) (araplar), ba d yǰ (7-a/8) (ba lam,), saháde (9-a/29) (sahada), ço íydi (11-c/5) (çok idi), götürülüfisa (16-c/11) (götürülmü se), do sanincǰ (17-c/3) (doksan,nc,).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında büyük ünlü uyumunun bozulma durumu Türkçe kelimeler yanında, bazı alınma kelimelerde de görülmektedir. Burada dikkat çekici olan, yabancı kelimelerin ünlüleri bakımından büyük ünlü uyumuna aykırı olmamasına rağmen, bölge ağzında söz konusu kelimelerin uyum dışında bırakılmasıdır. Bu tür kelimelerin büyük bölümünde ön ses veya ilk hecede bir incelmeye meydana gelmektedir. Bu incelmelerin bir bölümünde inceltici ünsüzlerin etkisi söz konusudur. Bir bölümünün ise sebebi anlaşılammış olmakla birlikte, bu durumu bölge ağzının incelmeye yönelik genel eğilimi içinde değerlendirmek mümkündür:

¹⁴⁰ Özellikle şimdiki zaman ekinin getirildiği fiillerde görülen uyum bozukluğuyla ilgili olmak üzere belirtilen örnekleri *kr* . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 25; Doğan, age, s. 36.

¹⁴¹ *kr* . Doğan, age, s. 35.

h yvan (4-a/6) (hayvan), menáda (4-a/36) (manada), hetda (4-b/4) (hatta), vetanda ,s,z (5-c/37) (vatanda ,s,n,z), me luv (9-a/36) (ma lup), meħbusdar (12-c/11) (mahpuslar), názer (12-c/38) (nazar), ydarla (13-a/35) (haydarla), e yar (13-c/34) (a yar), ebrisdann, (16-a/2) (kabristanl,k).

2.1.2.2. Küçük Ünlü Uyumu / Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu

Küçük ünlü uyumu, Türkçede kelimelerin ilk hecesinde yer alan ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre sonraki ünlülerin de bu duruma uyma kuralıdır. Bir başka deyişle, ilk hecesinde düz ünlülerin bulunduğu kelimelerin sonraki ünlülerinin de düz; ilk hecesinde yuvarlak ünlülerin bulunduğu kelimelerin sonraki ünlülerinin ya dar - yuvarlak ya da düz - geniş ünlü olması kuralıdır.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında Türkçe kelimelerde genellikle bu uyuma uyulduğu ve ağırlıklı olarak alınma kelimelerde olmak üzere düzlük - yuvarlaklık uyumuna uymayan kelimelerin bu uyuma tabi tutulduğu görülmektedir. Daha çok ilk hecesinde yuvarlak - geniş (o, ö) veya dar - yuvarlak (u, ü) ünlülerin bulunduğu kelimelerde görülen bu özellik, söz konusu ünlülerin orta veya son hecedeki düz - geniş (a, e) veya düz - dar (ı, i) ünlüleri kendilerine benzetmeleri biçimindedir:

gürcüsdan (2-b/13) (gürcistan), ükür kü (5-b/21) (ükür ki), türkiyüğe (9-a/28) (türkiyeye), veyahıt (14-a/12) (veyahut), sünnüler (16-a/13) (sünniler), mülküyet (16-ç/6) (mülkiyet), ümmülüħde (16-h/22) (ümmilikte), yoħdu kü (17-a/11) (yoktur ki).

Bazı örneklerde düzlük - yuvarlaklık uyumuna uydurulan kelime, aynı zamanda büyük ünlü uyumuna da tabi tutulmaktadır: *noyruz (12-a/22) (nevruz), hürü (15-./3) (huri).*

2.1.2.2.1. Düzlük - Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması,

Bölge ağzında düzlük - yuvarlaklık uyumunun bozulması birden fazla sebebe bağlanabilir. Bunlardan en belirginini şimdiki zaman ekinde görülen uyumsuzluktur¹⁴².

¹⁴² Ercilasun, Kars ve civarındaki Karapapak / Terekeme ağzı ile ilgili bilgi verdiği çalışmasında şimdiki zaman ekinde rastlanan düzlük - yuvarlaklık uyumunun bozulması durumunun, bir tür benzeştirme olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 78. Ayrıca Rüstemoğlu ve Şireliyev, ilk hece dışında yuvarlak -

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında düzlük - yuvarlaklık uyumunun bozulması, genellikle yuvarlaklaşma yönündeki ünlü değişimleri şeklindedir. Bunun yanında mevcut metinlere göre yöre ağzında bu uyumun bozulması, genellikle ilk hecede yuvarlak ünlü barındıran kelimelerde görülmektedir.

Bu durumun en çok görüldüğü örnekler ise kelime kökünde yuvarlak ünlü bulundurup şimdiki zaman ekini alan fiillerdir¹⁴³:

süzörs ñ (3-a/5) (süzüyorsun), bölünör (3-a/12) (bölünüyor), tutmor (9-a/22) (tutmuyor), öldürmörüh' (13-d/77) (öldürmüyoruz), solor (15-n/8) (soluyor), sö öll r (16-a/23) (sövüyorlar), tü ör (17-c/34) (düüyor).

Ayrıca dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen yuvarlaklaşma hadisesinin sonucunda da düzlük - yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır: *köpö ıo lu (14-b/2) (köpek o lu).*

Yöre ağzında isim kökleri ile şimdiki zaman eki almayan fiil köklerinde de ilk hecede veya ilk iki hecedeki yuvarlak ünlülerin daha sonra gelen ünlüyü kendisine benzeştirmesi sonucu söz konusu uyum bozulmaktadır:

olsoydu (3-a/17) (olsayd,), üsdöydü (13-d/21) (üsteydi), ol m (14-a/18) (olay,m), dönöm (15-i/1) (döneyim), göröm (15-m/3) (göreym), oloydum (15-m/5) (olayd,m).

Ayrıca Türkçede kullanılan şekilleri düzlük - yuvarlaklık uyumuna aykırı olmayan ve asli söylenişine uygun seslendirilen bazı yabancı asıllı kelimelerde de zaman zaman bu uyumun dışına çıkıldığı görülmektedir:

yunis (13-ç/19) (yunus), müsafir (14-a/1) ≅ müsâfir (Ar.).

geniş ünlülerin kullanımının Azerbaycan'ın Batı grubu ağızlarında kuvvetli olduğunu dile getirmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 5.

¹⁴³ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 78; Gökdağ, age, s. 89.

2.1.2.3. Geni lik - Darlık Uyumu

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında kalınlık - incelik uyumu ve düzlük - yuvarlaklık uyumu kadar yaygın olmasa da bazı Türkçe ve alınma kelimelerde genişlik - darlık uyumunun varlığı söz konusudur. Mevcut verilere göre büyük oranda genişleme şeklinde görülen bu uyum, genellikle $i > e / \acute{e}$ ve $i > a$, zaman zaman da $ı > a$ biçiminde ilerleyici ve genellikle gerileyici benzeştirme yönünde bir seyirle dar ünlülerin genişlemesi hadisesidir.

Bahsedilen genişleme hadisesi ağırlıklı olarak ilk hecede olmakla birlikte, orta ve son hecede de meydana gelebilmektedir.

1. İlk hecede geni lik darlık - uyumu:

cehetler (4-a/26) (*cihetler*), *nenem* (13-a/3) (*ninem*), *cah n* (15-./14) (*cihan*), *y ne* (15-n/23) (*yine*), *hsan* (16-c/21) (*ihsan*)¹⁴⁴.

2. Orta ve son hecede geni lik - darlık uyumu:

eherindedi (2-a/21) (*ehir*), *belke* (13-b/12) (*belki*), *ähed* (17-b/32) (*ehit*).

2.1.3. Ünlü Değişimleri

Ünlülerin nitelik değiştirmesi şeklinde açıklanabilen ünlü değişimlerinin, Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki en açık örneği kalın ünlülerin incelmeleridir. Yöre ağızında bunun yanında ince ünlülerin kalınlaşması, düz ünlülerin yuvarlaklaşması, yuvarlak ünlülerin düzleşmesi, dar ünlülerin genişlemesi ve geniş ünlülerin darlaşması şeklinde ünlü değişimleri görülmektedir.

2.1.3.1. Kalın Ünlülerin incelmeleri

Kalın ünlülerin incelmeleri, kalın ünlülerin bazı ünsüzlerin etkisiyle veya ünlü benzeştirmeleri sonucu ince ünlülere dönüşmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki bu incelme olayında $a > e$ şeklindeki değişim diğer ünlü incelmelerine göre daha

¹⁴⁴ Bölge ağızında tespit edilen bazı örneklerde ise aslında bir genişleme değil, yöre ağızının arkaik kullanım şekillerini muhafaza etmesi söz konusudur: *g tme e* (11-b/8) (*gitmeye*), *neseñ* (15-h/14) (*inesin*).

yaygındır. Ancak a > e incelmesi kadar çok görülmesine de bölge ağızında ı > i, o > ö, u > ü, u > e ve u > i şeklinde inceleme olayları da tespit edilmiştir.

2.1.3.1.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında tespit edilen ünlü incelmelerinden karakteristik¹⁴⁵ özellikler sergileyen inceleme olaylarının a > e değişimleri olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.3.1.1.1. a > e Değişimi

Genellikle ilk hecede görülen a > e incelmesi, kelime içindeki bazı ünsüzlerin inceltici etkisi ve ünlü benzeştirmeleri sonucu meydana gelmiştir. Burada özellikle “c”, “l”, “r”, “ş”, “y”, “z” gibi ünsüzlerin yanlarındaki ünlüleri inceltme etkisi belirgin bir durumdur. Ağırlıklı olarak alınma kelimelerde görülen bu değişim, bazı Türkçe kelimeler ile yaklaşıma / yönelme hâli eki almış şahıs zamirlerinde meydana gelebilmektedir¹⁴⁶:

hecimli (1-a/23) (hacimli), ers l (1-a/40) (irsal), ğeder (2-a/6) (kadar), rehmete (2-a/21) (rahmete), ğesebe (2-a/30) (kasaba), tehsil (2-a/54) (tahsil), feħr (2-b/8) (fahır), eya a (4-b/9) (aya a), erĝe (5-a/17) (arka), terev (5-b/17) (tarafa), eleĝemiz (5-c/13) (alakam,z), ħeyet (7-c/4) (hayat), zer (12-c/28) (zar), leĝebi (13-d/23) (lakab,), hecce (16-a/8) (hacca), eħrabalar, (16-b/14) (akrabalar,), ĝebre (16-c/8) (kabre).

¹⁴⁵ Ağız araştırmalarında ses değişimleriyle ilgili “karakteristik / karakteristik olmayan” ayrımını Türkiye’de ilk kez vurgulayan Prof. Dr. Gürer Gülsevin’dir. Bilgi için bk. Gürer Gülsevin, **U ak li A ,zlar,**, Ankara: TDK Yayınları, 2002.

¹⁴⁶ *kr*. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 15; Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 83; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 98-100; Gökdağ, age, s. 94. Gemalmaz, özellikle Azerbaycan Türkçesinde görülen başta a > e değişimi olmak üzere, i > e ve ü > ö gibi ünlü değişimlerinde ünlülerin telaffuzunda çene açısı ve dil yüksekliğinin genelde en açık durumda daha küçük, en kapalı durumda daha büyük olduğunu, dolayısıyla en geniş ünlü olan “a”nın daha kapalı, en dar ünlüler “ı” ile “ü”nün ise daha geniş bir şekilde boğumlandığını belirtmiştir. Efrasiyap Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1986, s. XIII. Bunlara ek olarak Karaman, Borçalı ağızı gibi Azerbaycan Türkçesi ağızlarının Batı grubu ağızları içinde değerlendirilen Karabağ ağızlarında a > e değişiminin yaygın olmadığını ve birkaç kelimedede görüldüğünü belirtmiştir. Karaman, age, s. 109.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ξ (ayın) ünsüzünün bulunduğu bazı Arapça kelimelerde de $a > e$ değişimi gerçekleşmiştir. Ayrıca değişen ünlülerden bazılarının ξ (ayın) ünsüzünün düşmesinden dolayı uzun ünlüye dönüştüğü görülmüştür¹⁴⁷:

terifler (1-a/6) \cong ta ϕ rifler (tarif), m den (2-a/25) \cong ma ϕ den (maden), n let (2-b/19) \cong la ϕ net (lanet), erefceden (14-b/44) \cong -arapçadan (arapçadan).

$a > e$ değişimi ilk ve orta hecedeki incelve kadar yaygın olmasa da son hecede de görülmektedir. Bu değişimde de yine ünlü benzeştirmelerinin ve inceltici ünsüzlerin etkisinden söz edilebilir:

defe (1-a/5) (defa), birez (2-d/2) (biraz), mesele (1-a/6) (mesela).

Ayrıca bölge ağzında Türkçeye özgü bir ses olmayan ve yabancı asıllı kelimelerde görülen “â” sesi de “e” ünlüsüne dönüştürülmektedir:

tükende (2-a/43) (dükkân), türken (2-c/4) (türkân).

Yöre ağzında, yaklaşıma / yönelme hâli eki almış şahıs zamirlerinde de zaman zaman $a > e$ ünlü incelve görülmektedir: *mene (2-a/44) (bana), sene (15-ö/20) (sana).*

2.1.3.1.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bazı kelimelerde görülen ve yöre ağzı için karakteristik özellikler sergilemediği düşünülen incelve olayları da mevcuttur. Bu değişimleri $i > e$, $a > e$, $o > ö$, $u > ü$, $u > e$ ve $u > i$ şeklinde sıralamak mümkündür.

2.1.3.1.2.1. , > i De i mesi

Bölge ağzında belirli kelimelerde görülen bu değişimde, ön sesteki “i” ünlüsünün hece kurmaya elverişli olmamasından ve inceltici “s”, “ş”, “y” ünsüzlerinin etkisinden söz etmek mümkündür. Daha çok ilk hecede görülmektedir¹⁴⁸:

¹⁴⁷ *kr.* Doğan, age, s. 44.

¹⁴⁸ Gemalmaz, özellikle ilk hecede, dış ünsüzlerinin yanında bulunan “i” ünlüsünün telaffuzu güçlendiği için bu ünlünün, kelime başında ve kelimenin ilk hecesinde genellikle “i” ile karşılandığını bildirmiştir. Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, s. XVIII. Kartallıoğlu ve Yıldırım da ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kelime başında “i” sesinin bulunmadığını, Türkçe kelimelerin başındaki “i”lerin

ilde (1-a/5) (y,lda), sinifd n (2-a/54) (s,n,ftan), sirrini (13-ç/50) (s,rr,n,), i ,h (13-ç/52) (,k).

2.1.3.1.2.2. a > De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında düz geniş “a” ünlüsünün kapalı “e” (è) sesine dönüşmesi olayının gerçekleştiği en belirgin örnek *yni (5-ç/4) (ayn,)* kelimesidir.

2.1.3.1.2.3. o > ö De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında nadir de olsa o > ö şeklindeki incelemelere rastlanmıştır. Burada da yine inceltici ünsüzlerin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur¹⁴⁹: *söhbətderim (1-a/18) (sohbetlerim), sürördü (2-a/32) (sürüyordu).*

2.1.3.1.2.4. u > ü De i mesi

Birkaç örnekte karşılaşılan ünlü incelme şekillerinden biridir. Bu değişimde genellikle ünsüzlerin inceltici etkisi söz konusudur¹⁵⁰:

üSüFlerñi (7-a/29) (uzuvlar,n,), üç_üce (13-c/42) (uç uca), bü ün (17-d/3) (bugün).

2.1.3.1.2.5. u > e De i mesi

Ünlü incelmesinin yanında ünlü düzleşmesinin de olduğu bu değişimde düz ünlülerin benzeştirici etkisinden söz etmek mümkündür. Yöre ağzındaki örnekleri çok değildir: *mehemmet (2-b/1) (muhammet), meħebbet (12-b/38) (muhabbet).*

“ı”ye dönüştüğünü, aynı zamanda kelime başında ve dar bir ünlüden önce gelen “y”lerin Azerbaycan Türkçesinde düştüğünü, bunun sonucunda da kelime başında ı > i değişiminin yaşandığını belirtmişlerdir. Kartalhoğlu ve Yıldırım, agm, s. 179. Ayrıca örnek kullanımların benzerliğini görebilmek için bk. Doğan, age, s. 44-45.

¹⁴⁹ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 85.

¹⁵⁰ Benzer kullanımların mukayesesi için bk. Doğan, age, s. 45.

2.1.3.1.2.6. u > i De i mesi

Ünlü incelmesi yanı sıra ünlü düzleşmesinin de ortaya çıktığı bir değişmedir. Eldeki verilerde iki örneği tespit edilmiştir: *nitkine* (2-c/19) (*nutkuna*), *bi yıl* (19-b/13) (*bu y,l*).

Bu inceleme örneklerinin dışında, bölge ağzında birkaç ses değişmesinin, incelenin olduğu örnekler de mevcuttur. Buna göre aynı kelime içinde hem a > e hem de ı > i / ĩ, az da olsa u > e ve u > ü değişimleri görülebilmektedir:

çenlib l (1-a/5) (*çaml, bel*), *seyfeli* (1-a/41) (*sayfal,*), *iletin* (2-a/12) (*y,la dek*), *eslisinde* (2-d/17) (*asl,nda*), *hessesidi* (4-a/8) (*hassas,d,r*), *ferklidi* (4-a/31) (*farkl,d,r*), *balt yî* (13-d/6) (*baltay,*), *hetiresî* (13-d/77) (*hat,ras,*), *mehetdel* (13-d/85) (*muattal*), *süfre* (14-a/3) \cong *sufre* (Ar.) (*sofra*), *meslehetinnen* (16-g/19) (*maslahat,ndan*), *hesdelihleri* (17-a/11) (*hastal,klar,*).

Bazı örneklerde ise inceleme hadisesinin yarım kaldığı görülmüştür¹⁵¹:

bîrâz (7-a/11) (*biraz*), *sóvyetler* (4-b/1) (*sovyetler*), *máhsúlúdu* (15- /3) (*mahsulüdü*).

2.1.3.2. nce Ünlülerin Kalınlaşması,

Ünlü kalınlaşması, bir kelimedeki ince ünlülerin, bazı ünsüzlerin kalınlaştırıcı veya ünlülerin benzeştirici etkisiyle ince sıradan kalın sıraya geçmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kalın ünlülerin incelmesi kadar yaygın olmasa da ince ünlülerin kalınlaşması olayı da azımsanmayacak derecededir. Genellikle e > a şeklinde olmakla birlikte, i > ı, ö > o, ü > u, i > a şeklinde de görülebilen ünlü kalınlaşması bölge ağzında ilk, orta ve son hecede gerçekleşir.

¹⁵¹ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 84.

2.1.3.2.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik değişme olarak değerlendirilebilecek ünlü kalınlaşması $e > a$ şeklindedir.

2.1.3.2.1.1. $e > a$ Değişmesi

$e > a$ değişmesi ağırlıklı olarak ünlü benzeştirmeleri ve zaman zaman da kalınlaştırıcı ünsüzlerin tesiriyle meydana gelen ve özellikle alınma kelimelerde görülebilen, bölge ağzında genellikle ilk hecede daha yaygın olan bir kalınlaşma hadisesidir¹⁵²:

Ķamalpa a (2-a/30) (kernalpa a), Ķalam,m (13-a/29) (kelam,m), almas (15- /21) (elmas), devam (16-b/18) (devam), Ķanar (18-b/12) (kenar).

Orta ve son hecedeki $e > a$ kalınlaşması olayı da bölge ağzında mevcuttur. Son hecedeki $e > a$ kalınlaşmasının ağırlık merkezini çokluk ekinde görülen değişme oluşturmaktadır. Ayrıca buradaki bazı örneklerde de şimdiki zaman eki almış fillerin son hecelerinde $e > a$ değişmesi söz konusudur:

baravar (4-a/18) (beraber), yay llar (16-f/26) \cong yay ller (yay,yorlar), Ķaç llar (17-b/3) \cong Ķaç ller (kaç,yorlar), yap llar (17-c/11) \cong yap ller (yap,yorlar), dolan llar (17-c/17) \cong dolan ller (dolan,yorlar).

2.1.3.2.2. Karakteristik Olmayanlar

Yöre ağzı için karakteristik özellik dışında tutulabilecek ünlü kalınlaşmaları arasında $i > ı$, $ö > o$, $ü > u$, $i > a$ değişimleri sıralanabilir.

¹⁵² Bu konuyla ilgili olmak üzere benzer kullanımların mukayesesi için bk. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 16; Doğan, age, s. 46.

2.1.3.2.2.1. i > , De i mesi

Bölge ağzında yaygın olarak kullanılan; ancak karakteristik bir ses değişmesi şeklinde düşünülmeyecek ünlü kalınlaşmalarındandır. İlk, orta ve son hecede görülebilen bu kalınlaşma hadisesi daha çok alınma kelimelerde göze çarpmaktadır. i > ı kalınlaşmasında da “h”, “ğ”, “k” gibi kalınlaştırıcı ünsüzlerin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisinden söz etmek mümkündür:

,hd,yar (9-a/12) (ihtiyar), fay,z (2-c/30) (faiz), ay t (7-b/5) (ait), ğad,r (12-c/57) (kadir), aḥ,r (13-b/38) (ahir), Kam,l (15-d/5) (kâmil).

Son hecede i > ı değişmesinde, ilk hecesinde kalın sıradan ünlü bulunduran kelimelere ince sıradan ünlü ile başlayan şimdiki zaman eki getirilse bile son hecedeki ünlü kalınlaşabilmektedir. Bu durumun olduğu örnekler, ağırlıklı olarak birinci çokluk şahıs ekiyle çekimlenmiş fiillerde görülmektedir. Bölge ağzında birinci çokluk şahıs eki özellikle kalın ünlülü fiillerde “h” olduğu için söz konusu kalınlaşma hadisesinde bu ünsüzün etkisinden söz edilebilir:

,zard r, (3-a/34) ≅ ,zard riḥ (k,zart,yoruz), sa l r, (11-b/6) ≅ sa l riḥ (sakl,yoruz), dolan r (15-a/1) ≅ dolan riḥ (geçiniyoruz), na ayr r, (16-ç/12) ≅ na ayr riḥ (ne yap,yoruz).

2.1.3.2.2.2. ö > o De i mesi

Ünlü benzeştirmeleri ve kalınlaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle bazı kelimelerde meydana gelen bir değişmedir¹⁵³:

Koro lu (1-a/35) (köro lu), Korluyuf lar (5-ç/17) (körle-: örtmek, kapatmak), omar (18-a/71) (ömer).

¹⁵³ kr . Rüstemo v ve Şireliyev, age, s. 17.

2.1.3.2.2.3. ü > u De i mesi

Bölge ağızında görülen kalınlaşma olaylarından bir diğeri ü > u şeklinde olanıdır. Bu değişmede ağırlıklı olarak kalın ünlülerin benzeştirici etkisi söz konusudur:

usdatn me (13-c/9) (üstatname), baĸıdad, (15-a/9) (baĸüdedir), ucal, ,m (15-d/14) (yüceli im).

2.1.3.2.2.4. i > a De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında sınırlı sayıdaki örnekte görülen bir diğeri ünlü kalınlaşması olayı i > a şeklindedir. Bazı alınma kelimelerde görülen bu durumun örnekleri fazla değildir: *cavan (15-h/10) (civan ≅ cevan), cah n (15-/14) (cihan).*

Bölge ağızında kalınlaşma hadisesi sadece bir sesin diğeriine dönüşmesi şeklinde olmamakta, aynı zamanda bir kelime içinde birden fazla ince ünlünün başka ünlülere doğru kalınlaşması biçiminde de olabilmektedir. Burada da ağırlıklı olarak kalın ünlülerin ince ünlüleri kendilerine benzetmeleri söz konusudur:

alas, (2-a/11) (kalesi), mubahasa (6-b/15) (mübahase), p,rm,ratl, (10-b/8) (pirmuratl.), camal n,n (12-b/16) (cemalinin), al,na (14-a/41) (hâline), rman,sdannan (17-b/16) (ermenistandan).

Yukarıda belirtilen kalınlaşma örneklerinin yanında yöre ağızında bazen bu dönüşümün tamamlanmadığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında ünlü ve ünsüzlerin etkisinin yanında zaman zaman arkaik şekli muhafaza etme gayretinden de söz edilebilir:

aç rsáñ (3-a/25) (aç,yorsun), y, ,l llár (13-d/37) (y, ,yorlar), yá ,lba (15-b/14) (ye ilba), máĸsúlúdu (15- /3) (mahsulüdüdür).

2.1.3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlakla mas,

Ünlü yuvarlaklaşması, bir kelimedeki düz ünlülerin dudak, diş - dudak ünsüzleri, ünlü benzeştirmeleri veya değişik etkiler sonucu yuvarlak ünlülere dönüşmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında ünlülerle ilgili olarak görülen değişmelerden biri de düz

ünlülerin yuvarlaklaşmasıdır. Ünlülerin yuvarlaklaşması olayı bölge ağzında genel olarak e > ö, i > ü, a > o ve ı > u şeklindedir.

2.1.3.3.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen ve yöre ağzı için karakteristik özellikler sergiledikleri düşünülen ünlü yuvarlaklaşmaları a > o, e > ö biçimindedir.

2.1.3.3.1.1. a > o De i mesi

Ağırlıklı olarak dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle, zaman zaman da ünlü benzeştirmeleri ile meydana gelen ünlü yuvarlaklaşmalarından biridir¹⁵⁴:

pulovd (3-a/1) (pilavd,r), olsoydu (3-a/17) (olsayd,), ovçuy (15-r/10) (avc,ya), doy an (15- /8) (tav an), ğovun (16-ç/15) (kavun), tovu u (16-e/7) (tavu u), comu dar, (18-a/7) (cam,zlar,), ovu masa (19-b/16) (kavu masa).

2.1.3.3.1.2. e > ö De i mesi

e > ö yuvarlaklaşması bölge ağzında en sık rastlanan yuvarlaklaşma olaylarından biridir. Genellikle dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisine bağlı olarak gerçekleşen bu değişme, zaman zaman da ünlü benzeştirmelerine bağlı olarak ilk, orta ve son hecede ortaya çıkmaktadır¹⁵⁵:

dövürde (1-a/36) (devirde), dö ũl m (2-a/38) (de ilim) < tegül¹⁵⁶, öyde (2-a/41) (evde), dövlet (2-b/25) (devlet), zöv ü (3-a/6) (zevki), möv ĩden (4-a/29) (mevkiden), günöy (7-a/13) (güney), gövheridī (15-g/13) (gevheridir), benöy e (15-r/6) (menev e ≅ benef e), çöyröll r (17-d/10) (çeviriyorlar).

¹⁵⁴ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 89-90; Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** Bakı: Azerbaycan Dövlət Tədris-Pedagoji Edebiyyatı Nəşriyyatı, 1962, s. 46-47. Şireliyev anılan bu çalışmasında, a > o değişiminin ağırlıklı olarak Bakü ağzında görüldüğünü ileri sürmüştür.

¹⁵⁵ *kr* . Ercilasun, age, s. 89; Rüstəmov və Şireliyev, age, s. 19; Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 48.

¹⁵⁶ e > ö yuvarlaklaşma olayının yöre ağzındaki en belirgin örneklerinden biri olan bu durum, ek fiilin olumsuzluk edatının eski Türkçedeki şekli olan “teğül”ün yuvarlaklaşma yönündeki değişimini ifade etmektedir. Bu örneğin benzer ve farklı kullanımları için *bk.* Doğan, age, s. 48.

Bu değişme Şekli altında değerlendirilebilecek bazı örneklerde ise ünlü benzeştirmesi sonucu bir yuvarlaklaşma meydana gelmekte, yuvarlaklaşmaya neden olan ünlü, hece düşmesi veya hece kaynaşmasına uğrasa bile yuvarlaklaşan ünlü kendisini muhafaza etmektedir:

söyünnü (10-b/8) (hüseyinli), sykynden (15-k/12)  sykeginen  sykegilen  sykegil (yasla, daya).

2.1.3.3.2. Karakteristik Olmayanlar

Yöre ağzında karakteristik yuvarlaklaşmalar dışında tutulabilecek olan ünlü yuvarlaklaşmalarının $e > o$, $a > u$, $a > $, $e > $, $i >  / $, $ı > u$, $i > u /  / $, $i > $ ve $i > $ değişmeleri olduğu söylenebilir.

2.1.3.3.2.1. $e > o$ De i mesi

Dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen ünlü yuvarlaklaşmalarından biri olan $e > o$ değişmesi belirli kelimelerin ilk ve orta hecelerinde gerçekleşmektedir:

noyruz (12-a/22) (nevruz), alovdan (13-/4) (alevden).

2.1.3.3.2.2. $a > u$ De i mesi

Bölge ağzında dudak ünsüzleri ve ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle meydana gelen yuvarlaklaşma olaylarından biri de $a > u$ Őeklinindedir:

olmuyanda (2-a/42) (olmay,nca), doluyannan (3-a/27) (dolayandan), soyu

2.1.3.3.2.3. $a > $ De i mesi

$a > $ değişmesi, yuvarlaklaşmanın tam olarak gerçekleşmediği, yarım kaldığı bir ünlü değişikliğidir. Bu değişmede “a” ünlüsü dudak ünsüzlerinin ve yuvarlak ünlülerin etkisiyle yuvarlaklaşma eğilimi göstererek “” sesine dönüşmüştür:

kanâmîk (4-a/37) (ekonomik), *at, mâ_olor* (13-d/54) (*at, ma oluyor*), *ortâo_kul* (16-a/18) (*ortaokul*).

2.1.3.3.2.4. e > ê De i mesi

e > ö değişmesinin bir ara merhalesi olan bu durum, dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen yuvarlaklaşma olayının tamamlanamaması sonucu ortaya çıkmaktadır:

dêvl t (2-b/4) (*devlet*), *êvlatlar*, (4-a/20) (*evlatlar,*), *bêle* (5-c/33) (*böyle*), *dêvran* (15-ö/22) (*devran*).

2.1.3.3.2.5. i > ü / ũ De i mesi

Bölge ağızında zaman zaman “i” ünlüsünün normal uzunluktaki ve kısa “ü” ünlüsüne dönüşmesi söz konusudur. Bu değişimde genellikle dudak ünsüzlerinin, zaman zaman da yuvarlak ünlülerin benzeştirici etkisi vardır:

öyüm (2-a/49) (*evim*), *gürcüsdan* (2-b/13) (*gürcistan*), *zöv ü* (3-a/6) (*zevki*), *ükür kü* (5-b/21) (*ükür ki*), *türküyede* (8-a/7) (*türkiyede*), *külo* (16-b/29) (*kilo*), *mülküyet* (16-ç/6) (*mülkiyet*), *tansiyonu* (16-g/34) (*tansiyonu*).

Yöre ağızında bu bağlamda tespit edilen bazı örneklerde ilk bakışta bir i > ü değişmesinin olduğuna dair izlenim oluşsa da aslında eski kullanım şekillerinin korunması söz konusudur: *tülküdüler* (2-b/21) \cong *tilkü*¹⁵⁷ (*tilkidirler*), *düzümünde* (14-b/74) (*diziminde*)¹⁵⁸.

2.1.3.3.2.6. , > u De i mesi

Dudak ve diş - dudak ünsüzlerinin yanlarında bulunan ünlüleri yuvarlaklaştırması ile yuvarlaklaşan ünlülerin kelime bünyesindeki diğer düz ünlüleri kendilerine benzeterek yuvarlaklaştırması veya doğrudan ünlü benzeştirmeleri söz konusudur:

¹⁵⁷ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlü ü*, Ankara: TDK Yayınları, 1968, s. 239.

¹⁵⁸ Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü*, 1, s. 316.

olsoydu (3-a/17) (*olsayd,*), *sufat* (14-b/64) (*s,fat*), *ovçuy* (15-r/10) (*avc,ya*), *puça* ,
(18-a/36) (*b,ça* ,).

2.1.3.3.2.7. i > u / / ú De i mesi

Bu yuvarlaklaşma şekli de dudak ünsüzlerinin etkisi ve ünlü benzeştirmeleri sonucu meydana gelmektedir:

n r du (2-a/3) (*nuridir*), *pulovd* (3-a/1) (*pilavd,r*), *uruf Ku* (13-ç/1) \cong *uruf ki*
(*kurmu ki*).

2.1.3.3.2.8. i > ö De i mesi

Örneğine sık rastlanmayan i > ö değişmesi de “m” dudak ünsüzünün etkisiyle oluşmuştur. Mevcut metinlerde sınırlı sayıda örneğe rastlanmıştır:

möhnete (15-r/12) (*mihnete*).

2.1.3.3.2.9. i > î De i mesi

Az örneği bulunan yuvarlaklaşma olaylarından biri de i > ü yuvarlaklaşmasının ara merhalesi olan i > î değişmesidir. Aşağıda bu değişmenin örneklerinin ilkinde ünlü benzeştirmelerinin etkisi, ikincisinde ise Farsça “için” edatının aslına uygun olarak “çün” veya “üçün” şeklinde kullanılması söz konusudur:

türkiyenin (2-b/4) (*türkiyenin*), *meselçîn* (3-a/9) (*misal için: mesela*).

2.1.3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzle mesi

Özellikle yabancı asıllı kelimelerdeki yuvarlak ünlülerin çeşitli sebeplerle düz ünlülere dönüşmesidir. Yöre ağızdaki ünlü düzleşmesi hadiseleri, o > a, o > è, o > ı, o > i / ĩ / ĩ, ö > è, u > ı / ĩ, ü > è ve ü > i / ĩ / ĩ şeklinde bir değişme seyri izlemektedir. Yöre ağızı için karakteristik özellik taşımayan ünlü düzleşme hadiselerini aynı kapsamda değerlendirmek mümkündür.

2.1.3.4.1. ö > De i mesi

ö > è değişmesi daha çok “böyle”, “öyle” gibi kelimelerde görülen bir düzleşmedir. Bu değişimin gerçekleşmesinde “e” ünlüsünün benzeştirici etkisi ve “y” ünsüzünün daraltıcı etkisinin olduğu düşünülse de farklı fikirler ileri süren araştırmacılar da vardır¹⁵⁹:

b le (1-a/15) (böyle), le (1-a/36) (öyle).

Ancak bazı örneklerde daraltıcı ünsüzlerin etkisi açık bir şekilde görülmektedir:

f riydi (2-a/32) (oför).

2.1.3.4.2. u > , / De i mesi

Bölge ağızında rastlanan ve daha çok daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle gerçekleşen ünlü düzleşmesi hadiselerinden biri de u > ı / ĩ değişmesidir¹⁶⁰:

p,rm,ratl, (10-b/8) (pirmuratl,), veyaht (14-a/12) (veyahut), ğarp z (16-ç/14) (karpuz ≅ ħarbutz (Far.), ğav,l (17-b/30) (kabul)¹⁶¹.

Bunun yanında ilk bakışta bu kapsamda değerlendirilebilecek, ancak ilgili kelimenin asıl şekline yakın seslendirilen örnekler de mevcuttur: *ğav,rd, (9-a/48)¹⁶² (gâvurdur).*

2.1.3.4.3. o > a De i mesi

Mevcut verilere göre daha çok Batı kökenli kelimelerde görülen bu düzleşme, genellikle düz ünlülerin benzeştirici etkilerinin birer sonucu olarak meydana gelmiştir:

¹⁵⁹ Ercilasun, Kars ili ağızlarındaki düzleşmelerden bahsederken “bèle”, “èle” gibi düzleşmelerde “e” ünlüsünün benzeştirici, “y” ünsüzünün de daraltıcı etkisinden çok, kelimelerin oluşumu sırasında meydana gelen kaynaşmanın etkili olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 92.

¹⁶⁰ *kr . Gemalmaz, Erzurum li A ,zlar,* 1, s. 107.

¹⁶¹ Şireliyev, u > ı değişmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde daha çok Doğu ve Güney grubu ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 44.

¹⁶² “kâfir” kelimesinin Türkçede değişmeye uğramış şekillerinden biri olan “gâvur” kelimesi, bölge ağızında son hecedeki düz - dar ünlüyü muhafaza etmiştir. Ayrıca söz konusu kelime “v” ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisinden çok, “r” ünsüzünün daraltıcı etkisinin baskın olduğu da düşünülebilir.

milyan r (2-ç/7) (milyoner), tapanim (5-b/4) (toponim), narmald, (11-b/7) (normaldir), tamat sdi (16-e/7) (domatestir).

2.1.3.4.4. o > De i mesi

Şimdiki zaman ekinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımının ve “y” ünsüzünün daraltıcı etkisinin söz konusu olduğu bir düzleşme olayıdır:

diy rdiler (2-a/13) (diyorlard,).

2.1.3.4.5. o > , De i mesi

Örnekleri sınırlı olan bu düzleşme hadisesi, daha çok ilk hecesinde düz, kalın ünlü bulunduran kelimelere getirilen şimdiki zaman ekinde görülmektedir:

ya ,y,r (2-a/36) (ya ,yor), ya ,y,rd,lar (16-a/31) (ya ,yorlard,).

Burada bölge ağzında şimdiki zaman ekinin yuvarlak ünlülü olmamasının yanında, “y” ünsüzünün daraltıcı etkisinden söz etmek de mümkündür¹⁶³.

2.1.3.4.6. o > ĩ / ĩ De i mesi

Bu düzleşme olayı da daha çok şimdiki zaman ekinin getirildiği fiillerde görülmektedir. Burada yine bölge ağzında kullanılan şimdiki zaman ekinin şekli ve “y” ünsüzünün tesiri görülmektedir:

a riyĭrem (2-a/42) (a r,yorum: can,m yanyor), i diyĭr (2-a/43) (i liyor: çal, ,yor).

2.1.3.4.7. ü > De i mesi

Örneğine nadir olarak rastlanan düzleşme olaylarından biridir. Burada ilk hecedeki “ü” ünlüsü “y” ünsüzünün etkisiyle düzleşme eğilimi göstererek “e” ile “i” arasında bir ses olan kapalı e (è) ünlüsüne dönüşmüştür:

a b çehli (1-a/18) (ak bürçekli)¹⁶⁴, y riyebil r (15- /47) (yürüyebiliyor).

¹⁶³ Ercilasun, bunlara ek olarak bu durumun oluşmasında Türkçede ilk heceden sonra “o” ünlüsünün bulunmayışının etkili olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 91.

2.1.3.4.8. ü > i / ĩ / ĩ De i mesi

Daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle meydana gelen bir başka düzleşme olayı da ü > i / ĩ / ĩ şeklinde gerçekleşen değişimlerdir¹⁶⁵:

bakĭli (2-a/13) (*bakülü*), *türkçüli ĩmizi* (5-b/29) (*türkçülü ümüzü*), *mĭmkün* (9-a/33) (*mümkün*).

Buraya kadar belirtilen düzleşme hadiselerinin dışında, yuvarlak ünlülerin düzleşmesi gibi görülen ancak aslında Türkçenin eski kullanım biçimlerini sürdüren ve bazı yabancı asıllı kelimelerde esas şekli muhafaza eden örneklerle de rastlanmaktadır: *kiçiĥdi* (2-d/14)¹⁶⁶ (*küçüktür*), *divar* (18-b/30) \cong *dĭvâr* (*Far.*).

2.1.3.5. Geni Ünlülerin Darlaşması,

Ünlü daralması, bir kelimedeki düz - geniş (a, e) veya yuvarlak - geniş (o, ö) ünlülerin yanlarında bulunan daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle düz - dar (ı, i) veya dar - yuvarlak (u, ü) ünlülere dönüşmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ünlü daralması olayı ile ilgili çeşitli örnekler mevcuttur. Yöre ağzında tespit edilen ünlü darlaşmaları da karakteristik olmayan bazı fonetik durumlar ve çeşitli kelimelere özgü değişimlerdir.

2.1.3.5.1. e > De i mesi

Özellikle “ev” ismi ve “sev-” fiili ile bu iki kelimedeki türetilen yapıların ilk hecesindeki düz - geniş “e” ünlüsü bölge ağzında belirgin bir şekilde daralma eğilimi göstererek “è” ünlüsüne dönüşmektedir:

¹⁶⁴ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: At the Clarendon Press, 1972, s. 357. Bu ifadeyle ilgili benzer bir kullanım için bk. Doğan, age, s. 49.

¹⁶⁵ Şireliyev, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında sınırlı sayıda örneğine rastlanan ü > i değişiminin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde Doğu grubunu oluşturan ağızlarda yaygın olduğunu dile getirmiştir. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyası, n, n Esaslar*, s. 46.

¹⁶⁶ *Kiçik: küçük, küçüklük*. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati-türk (DLT)*, 4, 5. Baskı, (çev. Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları, 2006, s. 328.

ann m (2-a/18) (annem), p trol (2-a/24) (petrol), nevl m (2-a/43) (ne bileyim), sup r (2-a/63) (süper), s vimlî (3-a/10) (sevimli), vlerñe (4-a/6) (evlerine), s vgi (15-i/11) (sevgi), vleri (16-a/29) (evleri).

2.1.3.5.2. a > , / í / De i mesi

Genellikle “y” ünsüzünün daraltıcı etkisi sonucu meydana gelen bir hadisedir. a > ı daralması, a > í / ĩ / i daralmalarına göre daha yaygın ve belirgindir. a > ı / í / ĩ / i daralmalarında “y” ünsüzünün hem daraltıcı hem de inceltici etkisi söz konusudur. Yöre ağzında genellikle orta hecede görülen bu değişme, az sayıda örnekte kelimelerin ilk hecesinde de gerçekleşmektedir¹⁶⁷:

ya ,yan (1-a/25) (ya ayan), hav,ya (4-a/6) (havaya), yíva (4-a/10) (yava), asy,ya (9-a/10) (asyaya), a l,y,f (13-d/42) (a lam,), a bav ya (13-d/71) (akbabaya), ğýrettdi (13-d/83) (gayretli), sahl,yan (14-a/3) (saklayan).

2.1.3.5.3. e > i / , De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında özellikle alınma kelimelerde görülen daralma hadiselerinden biri de e > ı / i yönündedir. Daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle orta hecenin vurgusuz oluşundan kaynaklanmaktadır:

muharibenin (2-a/53) (muharebenin), münasibeti (2-b/4) (münasebeti), vücudn miye (13-b/1) (vücutnameye), nifretim (15-r/12) (nefretim), zamaniyenen (16-c/2) (zamaneyle), ,vl,ya (17-d/10) (k,bleye).

2.1.3.5.4. o > / u / / ü De i mesi

o > ö / u / ü / ü değişimleri, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki Türkçe ve alınma kelimelerde görülebilen darlaşma olaylarındandır. Söz konusu değişikliklerin oluşmasında daraltıcı ünsüzlerin etkisinin yanında Türkçe kelimelerde ilk hece dışında yuvarlak - geniş ünlü bulunmamasının da rolü bulunmaktadır. Bu durum özellikle şimdiki zaman eki alan fiillerde kendisini göstermektedir:

¹⁶⁷ *kr . Ercilasun, Kars li A ,zlar,, s. 92; Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 20; Doğan, age, s. 50.*

maz t (2-a/26) (mazot), or urdular (2-a/60) (korkuyorlard,), o duyullar (2-c/24) (ho lan,yorlar), do dur (2-d/5) (doktor)¹⁶⁸, ol r (4-a/7) (oluyor).

Bu bağlamda değerlendirilebilecek bazı kullanımlarda ise ilgili kelimenin eski Türkçe şeklinin yaşatılması söz konusudur: *bu a (16-b/28) < b ka¹⁶⁹.*

2.1.3.5.5. ö > ü De i mesi

ö > ü daralma bölge ağzında yaygın olmayan bir ünlü değişmesidir. Mevcut metinlere göre tek örnekte rastlanmıştır: *üzür (5-b/7) (özür).*

2.1.3.6. Dar Ünlülerin Geni lemesi

Ünlü genişlemesi, bir kelimedeki düz - dar (ı, i) veya dar - yuvarlak (u, ü) ünlülerin çeşitli sebeplerle düz - geniş (a, e) veya yuvarlak - geniş (o, ö) ünlülere dönüşmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bilinen ünlü genişlemesi örneklerinin dışında, değişik genişleme örnekleri ile yarı genişleme sayılabilecek örnekler de mevcuttur. Burada yer verilen genişleme hadiseleri de genellikle belirli kelimelere özgü ve karakteristik sayılmayacak türdendir.

2.1.3.6.1. i > De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sıklıkla görülen ünlü genişlemesi hadisidir. Hem Türkçe hem de yabancı asıllı kelimelerde ortaya çıkan bu durum genellikle ilk hecede görülmektedir¹⁷⁰:

g d r (1-a/3) (gidiyor), y ne (4-a/27) (yine), rin (11-b/9) (irin), yirreri (12-b/4) (ürleri), hdÿyac (15- /19) (ihtiyaç), m hribancas,na (18-a/24) (mihribancas,na).

Bu kapsamda değerlendirilebilecek bazı genişleme olaylarında ise Türkçenin eski dönemlerindeki kullanım şekillerinin yaşatılması söz konusudur: *ndiñ¹⁷¹ (13-b/15) (indin).*

¹⁶⁸ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 92; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 21; Doğan, age, s. 51.

¹⁶⁹ Clauson, age, s. 312; Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü,** 1, s. 154. Ayrıca bu kelime DLT’de “boka” şeklinde geçmektedir. **DLT,** 4, s. 101.

¹⁷⁰ Ercilasun bu durumu, Azerbaycan Türkçesinin etkisiyle Karapapak / Terekeme ağzında “e” ünlüsüne yönelik bir eğilim olarak kabul etmektedir. Ercilasun, age, s. 94. Ayrıca *kr* . Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 115; Doğan, age, s. 51.

2.1.3.6.2. i > e De i mesi

Genellikle ilk ve orta hecede görülen bu ünlü genişlemesi olayı da bölge ağzının, Azerbaycan Türkçesinin etkisiyle “e” ünlüsüne yönelik bir değişmesi olarak kabul edilebilir. Genellikle yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir:

v rmi em (1-a/28) (vermi im), ers l (1-a/40) (irsal), nenemi (2-a/17) (ninemi), heme e (2-a/59) (hemî e).

2.1.3.6.3. u > ö De i mesi

Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı -burada genişletici- ve bölge ağzı üzerinde Azerbaycan Türkçesinin etkisi dolayısıyla gösterdiği incelmeye temayülü, bu tür bir ünlü genişlemesi hadisesini ortaya çıkarmıştır. Daha çok Arapça asıllı kelimelerde görülmektedir:

möhdac,m (2-a/46) (muhtac,m), möhgem (6-b/14) (muhkem), bö ünkü (7-a/26) (bugünkü), hörmetim (13-d/33) (hürmetim), mö übb t (15-p/8) (muhabbet), möhkemlendirdiler (16-b/49) (muhkemlendirdiler: sa lamla t,rd,lar).

2.1.3.6.4. ü > ö / De i mesi

ü > ö / õ değişmelerinde dudak ünsüzlerinin etkisinin olduğu örnekler yanında, bazı örneklerde “h” ünsüzünün yanındaki ünlüler üzerindeki genişletici etkisi de söz konusu olabilir:

hökümetderi (2-a/58) (hükümetleri), mömünneri (12-c/43) (müminleri), böyüyüf (16-a/3) (büyümü)¹⁷², hökmen (16-b/6) (hükmen).

Bölge ağzında görülen bazı örneklerde bir ü > ö değişmesinin varlığı akla gelmektedir; ancak burada da eski kullanımların devam etmesi söz konusudur:

¹⁷¹ Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü*, 1, s. 433.

¹⁷² Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de görülen “böyü-”, “gëy-”, “ëşit-” gibi genişleme örnekleri eski Türkçe bir özellik olarak kabul edilmektedir. Kartalhoğlu; Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi”, s. 179.

töreme (13-c/40) < *töre-* (*türe-*), *gözelem* (15-e/3) < *közel* (*güzel*)¹⁷³.

2.1.3.6.5. i > ē De i mesisi

Sık rastlanmayan bu genişleme hadisesinde Arapça ξ(ayın) ünsüzünün düşmesi sonucu ön sesteki ünlünün genişleyerek uzaması söz konusudur:

ētibars,z (15-l/35) ≅ *iṭibars,z* (*itibars,z*), *ētiraz* (7-a/5) ≅ *iṭiraz* (*itiraz*).

2.1.3.6.6. i > a De i mesisi

Sadece bir örnekte rastlanan bu genişleme olayının da ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle meydana geldiğini söylemek mümkündür: *cah n* (15-/14) (*cihan*)¹⁷⁴.

2.1.3.6.7. i > á De i mesisi

Bu genişleme olayına tek örnekte rastlanmıştır. Burada da ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur; gerileyici benzeştirme yoluyla yarı genişleme meydana getirilmiştir: *áh ta* (5-a/3) (*ihata*).

2.1.3.6.8. u > o De i mesisi

Dudak ünsüzlerinin etkisi ve eski şekillerin muhafaza edilmesi sonucu Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen ünlü genişlemesi olaylarından biridir¹⁷⁵:

oyan,f (2-a/60) (*uyanm,*), *oysand,* (12-b/34) (*usand,*), *bo anda* (13-c/42) (*bu anda*), *dodaḡl,* (14-b/53) (*dudakl,*), *oyatd,* (15-r/6) (*uyand,rd,*)¹⁷⁶.

¹⁷³ Ercilasun, Türkçe kelimelerdeki bu tür ü > ö ünlü genişlemesi örneklerinin bazılarında arkaik şekillerin muhafaza edildiğini belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 95.

¹⁷⁴ Doğan, ilgili çalışmasında “cahan” ve “sahab” örneklerindeki değişimde ünlü benzeştirmeleri yanı sıra “h” ünsüzünün genişletici etkisinden de söz edilebileceğini belirtmiştir. Doğan, *age*, s. 52

¹⁷⁵ Şireliyev, u > o ünlü genişlemesi olayının Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde esasen Doğu grubu ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 56. Örnekler üzerinde mukayese için ayrıca *bk.* Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 115; Doğan, *age*, s. 52.

¹⁷⁶ Yöre ağzındaki *dodaḡl,* (14-b/53) (*dudakl,*), *oyatd,* (15-r/6) (*uyand,rd,*) örneklerindeki kullanımlarda aynı zamanda Türkçenin eski devirlerindeki söyleyiş özelliklerinin devam ettirildiğini söylemek mümkündür. *oyat-* (*uyand,rmak*), kelimesiyle benzer bir söyleyiş şekline sahip olan *oyan-* (*uyanmak*) ve *oyar-* (*uyand,rmak*) örnekleri için *bk.* Clauson, *age*, s. 62; Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitab, II,** 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1997, s. 239. Eski Türkçedeki “o” sesinin Batı Türkçesinde “u” sesine dönüşmesiyle

2.1.4. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi, bir kelimedede bulunan bazı ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle genellikle kelime içi ve sonunda olmak üzere kelime bünyesinden düşürülmesidir. Yöre ağızındaki ünlü düşmeleri değişik sebeplerle meydana gelmektedir. Karapapak / Terekeme Türklerinin hızlı konuşma özelliğine sahip oldukları hem kaynaklarda belirtilmiş¹⁷⁷ hem de derlemeler sırasında bizzat fark edilmiştir. Bu durum Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinde de görülmektedir. Hızlı konuşan bölge insanı zaman zaman bazı ünlüleri kelime bünyesinden atmaktadır.

Ancak yöre ağızındaki ünlü düşmesi hadisesi bununla sınırlı değildir. Özellikle Türkçenin genel özelliklerinden biri olan vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi olayı, bu yörede de ünlü düşmesinin en önemli sebeplerinden biridir. Bunun dışında akıcı, sızıcı ünsüzlerin etkisiyle ünlü düşmesi hadisesi ve Türkçenin art arda iki ünlüyü kabul etmemesinden kaynaklanan ünlü düşmeleri de bölge ağızında yaygın bir şekilde görülen ünlü düşmelerindendir¹⁷⁸.

2.1.4.1. Vurgusuz Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hem Türkçe hem alınma kelimelerde görülmekte ve bölge ağızında sıkça rastlanmaktadır¹⁷⁹:

hams,n, (1-a/6) (hepsini), orya (3-a/30) (oraya), o urluĥ (4-b/5) (o uruluk: h,rs,zl,k), mu avle (6-b/1) (mukavele), günnü (11-b/28) (günüünü), he í (11-c/3) (hakiki), yanna (13-d/10) (yan,na), kelme (15-ç/13) (kelime), ezziñem (15-e/1) (azizim), irelden (16-a/17) (ileriden), o luf (16-b/45) (ko ulup), ölsü (17-d/23) (ölüsü), sözderni (18-a/18) (sözlerini).

ilgili örnekler için ayrıca bk. Jale Öztürk, “Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri”, **Güneyde Kültür**, 14 (141), (2003), s. 13.

¹⁷⁷ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 95.

¹⁷⁸ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarındaki ünlü düşmesi olaylarının üç sebebe bağlanabileceğini belirtmiştir. Bunlar; kelimenin vurgusuz hecesinde ünlü düşmesi, kelime bünyesindeki vurgunun kelime kökünden eklere geçmesi sonucu oluşan ünlü düşmesi ve kelime birleşmesi sırasında ortaya çıkan ünlü düşmesi şeklindedir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 70.

¹⁷⁹ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 95; Rüstemov ve Şireliyev, *age*, s. 27.

2.1.4.2. Art Arda ve Yan Yana Gelen Ünlülerden Birinin Düşmesi

Bu düşme olayı iki şekilde görülmektedir. Birincisi, art arda gelen iki kelimededen birincisinin ünlü ile bitip ikincisinin de ünlü ile başlaması sonucu konuşma sırasında birinci kelimenin sonundaki ünlünün düşürülmesidir. İkincisi ise yabancı asıllı kelimelerde, yan yana gelen ünlülerden birinin düşürülmesi şeklindedir.

Yöre ağzında art arda gelen kelimelerden ilkinin sonundaki, ikincisinin başındaki ünlülerden birinin düşmesi ile ilgili olarak:

iy_o lan,yd (2-a/36) (*iyi o land,*), *ind_olsa* (3-a/17) \cong *indi olsa* (*imdi olsa*),
sekgizinc_ülin (7-a/23) (*sekizinci y,l,n*), *b l_olsun* (13-a/4) \cong *b le olsun* (*böyle olsun*),
ara aç_eldiler (13-d/59) \cong *ara aç a geldiler* (*karahaça geldiler*) örneklerini vermek mümkündür.

Türkçede iki ünlü yan yana kullanılmamakta, bu durum daha çok yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir. Bilindiği üzere Arapçadan Türkçeye geçen ve içinde ξ (ayın) ünsüzü bulunan kelimeler Türkçede genellikle iki ünlü ile kullanılmaktadır. Bölge ağzı, ξ (ayın) ünsüzünün düşmesinden doğan bu iki ünlüden birini düşürmektedir:

mellimlerin (7-a/9) \cong *muøallim* (*muallimlerin*), *faliyet* (7-a/20) \cong *faøaliyyet* (*faaliyyet*), *müracát* (10-b/10) \cong *müracaøat* (*müracaat*), *sat* (13-a/6) \cong *saøat* (*saat*).

2.1.4.3. Ak,c, Ünsüzlerin Etkisiyle Ünlü Düşmesi

“r” ve “y” gibi akıcı ünsüzlerin yanında bulunan bazı ünlüler, vurgusuz kalmalarının da etkisiyle düşmektedir:

iy (2-a/54) (*iyi*), *pi irrem* (3-a/41) (*pi iririm*), *türküyye* (7-a/19) (*türkiyye*), *otdum* (1-a/38) (*oturdum*), *v ğrem* (1-a/46) (*veririm*)¹⁸⁰.

¹⁸⁰ Benzer örnekler için bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 96; Gökdağ, age, s. 108; Doğan, age, s. 53.

2.1.4.4. Hızlı, Söyleyişten Kaynaklanan Ünlü Düşmesi

Yukarıda bölge ağızını konuşan insanlarda hızlı konuşma özelliğinin yaygın olduğu belirtilmişti. Bu durum dolayısıyla birden fazla heceli ve birleşik kelimelerde bazen kelime başı bazen de kelime sonu ünlüsü düşebilmektedir:

kim (13-d/65) ≅ kimi (gibi), uz ula , (15-m/7) (kuzukula), sor (17-a/13) ≅ sora (sonra), bürsüyn (17-d/8) ≅ öbürsü gün (öbür gün), ,S a , (19-b/16) ≅ ,z u a , (k,z çocu u).

Bu çerçevede değerlendirilebilecek bazı ünlü düşmesi olaylarında ise yabancı asıllı iki kelimenin birleştirilmesi sonucu, yine hızlı söyleyişten kaynaklanan bir ünlü düşmesi söz konusudur:

meselçün (2-c/29) (misal için: mesela), halhazard (11-b/12) (hâlihazırda), bed ur (14-b/36) (bed-u ur: u ursuz).

2.1.5. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi, kelimenin asıl şeklinde olmadığı hâlde çeşitli sebeplerle kelime bünyesinde ünlülerin ortaya çıkmasıdır. Bölge ağızında ünlü türemesi olayı kelime başında, kelime içinde ve kelime sonunda olmak üzere üç şekilde görülmektedir.

2.1.5.1. Karakteristik Olanlar

Yabancı asıllı kelimeler için kelime başı ünlü türemeleri ile kelime içi ünlü türemelerinin yöre ağızında yaygın olduğu söylenebilir.

2.1.5.1.1. Kelime Başında Ünlü Türemesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında kelime başında görülen ünlü türemesi daha çok yabancı asıllı kelimelerde ortaya çıkmakla birlikte, kişisel konuşma özelliği olarak bazı Türkçe kelimelerde de görülmektedir. Yabancı asıllı kelimelerin başındaki ünlü türemesi genellikle “r” ünsüzü ile başlayan kelimelerde görülmektedir¹⁸¹. Bilindiği gibi Türkçe asıllı

¹⁸¹ Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yabancı asıllı kelimelerin başında türeyen ünlü türemeleri ile ilgili bilgi ve örnek kelimelerin mukayesesi için bk. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyası, n, n Esaslar**, s. 68-69.

kelimeler “r” ünsüzü ile başlamamaktadır. Dolayısıyla bu türemede yabancı bir kelimeyi Türkçe söyleyişe uydurma durumu söz konusudur¹⁸²:

rusdar (2-a/1) (*ruslar*), *şrehmet* (10-c/5) (*rahmet*), *usdolun* (16-b/25) \cong *stol* (*Rus.*)
(*masan,n*), *irávanda* (18-a/43) (*revanda*).

2.1.5.1.2. Kelime içinde Ünlü Türemesi

Kelime içi ünlü türemesi genellikle ilk hecede ve yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir. Bu türden örneklerde Türkçenin, özellikle kelime başında yan yana iki ünsüzü kabul etmemesinin etkisi söz konusudur:

inisttuda (2-a/8) (*enstitüde*), *dşojnan* (3-a/31) \cong *drojji* (*Rus.*) (*hamur mayas,*),
píráblemlernen (4-a/10) (*problemlerle*), *sponsoru* (5-a/29) (*sponsoru*), *t,rafik* (8-a/3)
(*trafik*), *şesş* (13-a/36) \cong *hasr* (*mahsus, özgü k,lma*).

2.1.5.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında genellikle kişisel söyleyiş özelliği olarak kelime başında, kelime içinde ve sonunda ünlü türemelerine rastlanmaktadır.

2.1.5.2.1. Kelime Ba ,nda Ünlü Türemesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bazı Türkçe kelimelerde kişisel söyleyiş özelliği sayılabilecek kelime başında ünlü türemelerine rastlanmıştır:

isar,msah(3-a/43) (*sar,msak*), *řy va* (4-a/9) (*yava*), *şya ay*, (4-a/9) (*ya ay* ,).

2.1.5.2.2. Kelime içinde Ünlü Türemesi

Benzer şekilde bazı kelime içi ünlü türemeleri de kişisel konuşma biçimlerinden kaynaklanabilmektedir:

çal şd (13-b/15) (*kalkt,*), *çar sda* (7-a/24) (*karsta*).

¹⁸² *kr* . Rüstemoev ve Şireliyev, age, s. 26; Doğan, age, s. 56.

2.1.5.2.3. Kelime Sonunda Ünlü Türemesi

Kelime sonu ünlü türemesi bölge ağzında en az rastlanan ünlü türemesi şeklidir. Bu durum da kişisel konuşma özelliğinden kaynaklanan bir durum olarak görülmektedir:

ne teri? (2-a/26) ≅ ne teer ≅ ne tav,r (nas,l?), salana kimi (15-ö/7) (sald, , gibi), çalana kimi (15-ö/13) (çald, , gibi).

2.1.6. Ünlü Birleşmesi / Kaynaşma

Birincisi ünlü ile biten, ikincisi ünlü ile başlayan iki kelimenin söz konusu ünlülerinin kaynaşarak tek ünlü hâline gelmesidir¹⁸³. Bölge ağzında çok yaygın olmayan ünlü birleşmesi olayında kelime bünyesindeki ünlülerin geçici değil, sürekli olarak kaynaşması veya birleşmesi söz konusudur. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen en bariz kaynaşma örnekleri, “bu”, “o” gibi işaret zamirleriyle “yer, orun” anlamına gelen “ara” isminin birleşmesiyle meydana gelen “bura”, “ora” gibi kelimelerdir: *buran,n (2-b/7), oran,n (5-b/23)*¹⁸⁴.

Bunun yanında bölge ağzında devamlı kaynaşmış ünlülerin kullanıldığı *melim (5-c/25) (muallim), mellimlerin (7-a/9) (muallimlerin), n yliy rdi (11-c/4) ≅ ne yliy rdi (ne yap,yordu), ik_ay (19-b/2) (iki ay)*¹⁸⁵ gibi örnekler de mevcuttur.

Bu örneklerin dışında mevcut metinler arasında örnekleri olmasa da bölgede bulunduğumuz günlerde bizzat işiterek şahit olduğumuz *mirzal, (mirza ali), elesger (ali asker), alosman (ali osman)*¹⁸⁶ gibi ünlü birleşmesi örneklerine de rastlanmıştır.

2.2. Ünsüzler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında hem Türkiye Türkçesi hem de Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde var olan bütün ünsüzler kullanılmaktadır. Aşağıda yazı

¹⁸³ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 98.

¹⁸⁴ Gülsevin, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında genellikle yanlış değerlendirilen “bura”, “ora”, “şura” gibi kelimelerin “bu+ara”, “şu+ara”, “o+ara” şeklinde olması gerektiğini, “bu”, “şu”, “o” işaret zamirleriyle birleşen “ara” sözünün Türkçede “yer, orun” anlamına geldiğini belirtmiştir. Gürer Gülsevin, “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): bu+ra mı, bu+ara mı?”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Arma an,** (2005), s. 333-335.

¹⁸⁵ *kr* . Gökdağ, age, s. 108; Doğan, age, s. 57.

¹⁸⁶ *kr* . Ercilasun, age, s. 98; Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi,** s. XXIII.

dilinden farklı olarak mevcut metinler esasında bölge ağızında tespit edilen ünsüzler ele alınmıştır.

2.2.1. Ünsüz Çe itleri

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında 27 ünsüz tespit edilmiştir. Boğumlanma özelliklerine göre bölge ağızında tespit edilen ünsüz çeşitlerini “normal boğumlanmalı”, “yarı boğumlanmalı” ve “yarı tonlu” ünsüzler¹⁸⁷ şeklinde üç ayrı alt başlıkta ele almak mümkündür.

2.2.1.1. Normal Bo umlanmalı, Ünsüzler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızındaki normal boğumlanmalı ünsüzler “b, c, c, c, c, g, g, h, h, h, k, k, l, n, ß, v” şeklindedir.

2.2.1.1.1. b Ünsüzü

Sürekli, yarı sızıcı, tonlu, çift dudak ünsüzü olma özelliği taşıyan “b” sesinin, mevcut metinlere bakıldığında Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında belirgin bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Karapapak / Terekeme ağızının genel bir özelliği olan kelime içinde “b” sesinin “v” sesine dönüşmesi durumu, “b” sesinin varlığı itibarıyla bu değişimin bir ara merhaleye de sahip olduğunu göstermektedir. Ancak yöre ağızında bu sesin varlığı, b > v değişmesinden daha ileri bir seviyede değildir. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerde, ağırlıklı olarak kelime içinde görülmektedir:

nebl m (5-c/29) (ne bileyim), kitab (10-c/8) (kitaba), ğurband, (12-b/36) (kurband,r), abd, (15-b/21) (abdi), ğábrinin (15-k/2) (kabrinin), sabah,m (15-l/14) (sabah,m), háber (15-ö/8) (haber), obada (17-d/23) (obada), babam (18-a/6) (babam).

¹⁸⁷ Benzer bir sınıflandırma biçimi için bk. Hakan Akca, **Ankara li A ,zlar,**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2012, s. 82.

2.2.1.1.2. Ünsüzü

Normalden daha önde telaffuz edilen süreksiz, tonlu, diş eti - ön damak ünsüzü olan “ç” sesi, bölge ağızında çok yaygın olmayan ve genellikle kelime içinde bulunabilen bir ünsüzdür. Daha çok ince ünlülü kelimelerde görülen bu ses, zaman zaman ara merhaledeki ünlüler ile kalın ünlülerin yanında da kullanılmaktadır:

gür ü (1-a/42) (gürcü), tár ümel r (1-a/45) (tercümeler), ü öyü (3-a/9) (civcivi: tavu u), in e (15-b/1) (ince), eza (16-b/40) (ceza), an aḥ (18-b/22) (ancak).

2.2.1.1.3. ç Ünsüzü

Bölge ağızında kelime içinde “c” sesinin “j”ye dönüşmesi belirgin bir durumdur. Bu ses de söz konusu sızıcılaşmanın tam gerçekleşmediği veya yarım kaldığı örneklerde görülmektedir¹⁸⁸:

baç,m (2-a/20) (bac,m), eçdaTlar, (4-a/39) (ecdatlar.), üçe (13-d/71) (yüce), göçalma (15-./2) (kocama: ya lanma), meçbur (16-a/14) (mecbur), getireçih (17-ç/10) (getirece iz).

2.2.1.1.4. Ünsüzü

“ç” ile “ş” sesleri arasında bir geçiş özelliği sergileyen süreksiz, tonsuz, diş eti - ön damak ünsüzü olan “ç̣” sesi, mevcut metinlerde tek örnekte görülmektedir. Dolayısıyla bölge ağızına özgü bir ses olduğunu söylemek güçtür: *h ç̣bir (17-b/27) (hiçbir).*

¹⁸⁸ Kars Karapapak / Terekeme ağızında kullanılan “ç̣” sesine dair bilgi veren Ercilasun, söz konusu ünsüzün yazı dilinin ve çevre ağızların etkisiyle ortaya çıktığını belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 101. Ayrıca söz konusu ünsüzün kullanımıyla ilgili bir mukayese için bk. Doğan, age, s. 58.

2.2.1.1.5. ç Ünsüzü

Normalden daha önde telaffuz edilen süreksiz, tonsuz, diş eti - ön damak ünsüzü olan bu ses, bölge ağızında belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak kelime başı ve kelime içinde olmakla beraber, kelime sonunda da görülmektedir:

çenlib l (1-a/23) (çaml,bel), çaynan (3-a/30) (çayla), çetiniydi (11-c/5) (çetindi), çiçeğler (15-b/12) (çiçekler), açma (16-b/47) (kaçma), ç,ğard r (16-g/33) (ç,kar,yor), t rihçi (17-b/27) (tarihçi), oruç (19-a/12) (oruç).

2.2.1.1.6. Ğ Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, arka damak “ğ” sesi, bölge ağızında özellikle kelime başında “k” sesinin yerine sıklıkla kullanılmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında gerek Türkçe gerekse yabancı asıllı kelimelerde bu sesin varlığı genel bir özellik arz etmektedir. “ğ” ünsüzü yöre ağızında hem kalın hem de ince ünlü içeren kelimelerle birlikte kullanılmaktadır:

arda ,m (2-a/20) (karde im), zöv ü (3-a/6) (zevki), áhremanl,ğ (5-a/2) (kahramanl,k), a ,ğ (13-d/43) (ka ,k), ojaman (15-b/2) (kocaman), ayn,y,f (16-a/3) (kaynam,), an arada (17-b/11) (ankarada).

2.2.1.1.7. ğ Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, ön damak “ğ” ünsüzü, yalnız kalın ünlülü kelimelerle hece kurduğu zaman görülen bir sestir. Bölge ağızında genellikle yabancı asıllı kelimelerde rastlanmaktadır. Metinler incelendiğinde yöre ağızı için genellikle arz ettiğini söylemek güçtür:

ğav,rd, (9-a/48) (gâvurdur), yadığar, (15-ö/12) (yadigâr,), niğah (18-b/7) (nikâh).

2.2.1.1.8. ħ Ünsüzü

Sürekli, tonsuz, sızıcı, arka damak ünsüzü olan “ħ” sesi, bölge ağızında süreksiz, tonsuz, arka damak, “k” ünsüzünün sızıcılaşmış bir şekli olarak ortaya çıkması yanı sıra, bazı yabancı asıllı kelimelerin aslına uygun söylenişinde de görülmektedir. Buna göre k > ħ değişmesi daha çok hece sonunda, zaman zaman da iki ünlü arasında görülmektedir¹⁸⁹:

çih r (1-a/2) (ç,k,yor), olard,ħ (2-a/1) (olurduk), aħ r,n, (2-a/2) (ahirini: sonunu), ,rħ (2-a/5) (k,rk), orħurdular (2-a/60) (korkuyorlard,), a ,ħ (13-d/43) (ka ,k), ç,ħma (15- /9) (ç,kma), çoħluħ(16-a/12) (çokluk).

2.2.1.1.9. ħ Ünsüzü

Türkçe asıllı kelimelerde rastlanmayan, daha çok Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerde görülen tonsuz, sızıcı, gırtlak ünsüzü olan “ħ” sesi, Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında Arapçada kullanıldığı kadar nefesli değildir. Ancak bazı örneklerde bu nefesli kullanımın kısmen sürdürüldüğü söylenebilir¹⁹⁰:

maħal,nda (1-a/8) (Ar. ma all), reħmete (2-a/4) (Ar. ra met), isTeħkamlar,m,z (5-a/23) (Ar. isti kâm), muħaribesinde (7-a/16) (Ar. mu ârebe), ħeyet (7-c/4) (Ar. ayât), meħebbet (12-b/38) (Ar. mu abbet), teħsildi (16-a/16) (Ar. ta sîl).

2.2.1.1.10. ħ Ünsüzü

Sürekli, sızıcı, tonsuz, ön damak sesi olan “ħ” ünsüzü, bölge ağızında genellikle ön damak, süreksiz, tonsuz “k” sesinin sızıcılaşmış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun

¹⁸⁹ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 100; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 149, 180-181.

¹⁹⁰ kr . Ercilasun, age, s. 100.

yanında zaman zaman ünlü değişmelerine bağlı olarak arka damak, süreksiz, tonsuz “ķ” ünsüzünün yerine de kullanılabilir. Ancak bu ikinci durum, söz konusu sesin birinci özelliğine göre sınırlıdır. Kelime başında hiç bulunmayan, kelime içinde ve sonunda kullanılan bu ünsüzün varlığı belirgindir¹⁹¹:

b,raĥ riĥ (1-a/5) (b,rak,yoruz), diyaleĥderdi (1-a/15) (diyalekt), esgerriĥ (2-a/22) (askerlik), yühseldebileĥ (5-b/30) (yükseledebilelim), iĥliĥ (12-b/31) (â ,kl,k), renĥ (14-b/65) (renk), türĥlerin (16-a/10) (türklerin).

2.2.1.1.11. ķ Ünsüzü

Süreksiz, arka damak, tonsuz “ķ” sesi daha çok yabancı asıllı kelimeler ile teknolojik gelişmeler ve özellikle Türkiye’deki ulusal kanalların da bölgede takip edilmesine bağlı olarak birçok kelimenin başında, ortasında ve sonunda görülebilmektedir:

soyķ,r,m (2-b/22), ĥutarannar (11-b/27), fârķ (11-c/2), ĥuma ,n (14-b/15), ĥ,pcaĥa (15- /46), aĥrabad,lar (15- /49) (akrabad,rlar), ķ, (16-a/27), ferĥlidi (16-a/43) (farkl,d,r), ĥuran (16-c/23).

2.2.1.1.12. ģ Ünsüzü

Süreksiz, tonsuz, ön damak “ķ” ünsüzü Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında daha çok yabancı asıllı kelimeler ile ünlü değişmelerine bağlı olarak ince ünlülerin kalınlaştığı Türkçe kelimelerde görülmektedir. Bölge ağzında belirgin bir şekilde, genellikle kelime başında ve ortasında kullanılmaktadır:

¹⁹¹ Şireliyev, bu sesin Azerbaycan Türkçesi ağzları içinde Doğu grubu ağzları hariĥ bütün ağzlarda görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 75. Ayrıca *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 100; Gökdağ, age, s. 117; Doğan, age, s. 60.

Koro lu (1-a/35) (köro lu), Kámalpa ada (2-a/30) (kernalpa a), isTeĥkamlar,m,z (5-a/23) (istihkâmlar,m,z), baKuda (7-b/2) (baküde), K tibi (9-a/42) (kâtibi), Kánar (12-c/17) (kenar), Kalam,m (13-a/29) (kelam,m), Kam,l (15-d/5) (kernal), Kavav (17-ç/21) (kebab,).

2.2.1.1.13. í Ünsüzü

Sürekli, akıcı, ön damak “í” sesi, kalın ünlülerle kullanılan ve Türkçe asıllı kelimelerde bulunmayan bir ünsüzdür. “í” ünsüzü bölge ağızında belirgin bir özellik sergilememiştir:

kuĥür (2-c/14) (kültür), v rtaĬot (2-d/20) \cong Rus. vertolöt (helikopter).

2.2.1.1.14. ñ Ünsüzü

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında olduğu gibi Kars ve Ardahan’da yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin de en karakteristik seslerinden biridir¹⁹². İnce ve kalın ünlülerin yanında bulunabilen, akıcı, sürekli, ön ve arka damak ünsüzü özelliği taşıyan ve bu çalışmada her iki şekli de “ñ” işaretiyle gösterilen bir sestir. Kelime başında görülmeyen bu ünsüz, kelime içinde ve sonunda ise bölge ağızında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır:

geliñ (1-a/40) (gelin), bil rseñ (2-a/51) (biliyorsun), aya ,ñ, (2-b/31) (aya ,n,), yarats ñ (9-a/44) (yarats,n), y ñidi (12-b/26) (yenidir), örgenejeĥsiñiz (13-a/6) (ö reneceksiniz), y riñ (16-a/33) (yerin), bil rseñ (17-c/33) (biliyorsun).

Bu çerçevede ele alınabilecek bazı kullanımlarda ise arkaik şekillerin yaşatıldığı görülmektedir:

¹⁹² Kars ve civarındaki Karapapak / Terekeme Türklerinin “ñ” sesini kullanımıyla ilgili olarak bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 99.

soñra (7-a/13) (*sonra*), *meñe* (13-a/22) \cong *maña* (*bana*), *añr*, (17-e/17), *añar*, (18-a/77) < *angaru*.

2.2.1.1.15. ß Ünsüzü

“p” ünsüzü ile “f” ünsüzü arasında sürekli, yarı sızıcı, tonsuz bir ses olan “ß” sesi, yöre ağzında daha çok öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan /-Ip/ ekini almış fillerde görülmekle birlikte, zaman zaman kelime başında ve kelime içinde de bulunabilmektedir. Bölge ağzında yaygın değildir¹⁹³:

g diß (5-a/6) \cong *g dif* (*gitmi*), *olußdu* (5-a/11) \cong *olufdu* (*olmu*), *aç,ßlar* (5-a/29) \cong *aç,flar* (*açm, lar*), *ßayíz* (5-ç/1) \cong *fay,z* (*faiz*), *götürüß* (12-b/29) \cong *götürüf* (*götürmü*), *tutuß* (15-g/18) \cong *tutuf* (*tutmu*), *toßlu* (15-l/27) \cong *toflu* (*toplu*).

2.2.1.1.16. v Ünsüzü

Sürekli, sızıcı, tonlu, çift dudak “v” sesi, mevcut metinlerde bir yerde geçmektedir. Dolayısıyla bu sesin, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için istisna teşkil eden ünsüzlerden biri olduğunu belirtmek gerekir: *azo v* (5-a/18) (*yer ad.*).

2.2.1.2. Yar, Bo umlanmal, Ünsüzler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında tespit edilen yarı boğumlanmalı veya düşme eğilimi gösteren sesler “h, l, n, r, y” şeklindedir.

2.2.1.2.1. h Ünsüzü

“h” ünsüzünün düşme eğilimi gösteren bir şekli olan bu ünsüz, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sık rastlanmayan ve yabancı asıllı kelimelerde görülen bir ünsüzdür. Genellikle kelime başında ve ortasında hızlı söyleyişe bağlı olarak meydana gelmektedir. Bunun yanında bazı yabancı asıllı kelimelerde türeme bir ses şeklinde de ortaya çıkabilmektedir:

¹⁹³ Bu sesin benzer şekilleri için bk. Doğan, age, s. 61.

cumh̄ riyeti (7-a/24) (cumhuriyeti), h̄etda (10-c/11) (hatta), h̄issesinde (11-b/16) (hissesinde), e h̄erden (16-e/23) (ehirden), cema h̄at,n (18-b/5) (cemaatin).

2.2.1.2.2. İ Ünsüzü

Düşme eğilimi gösteren, hafif bir şekilde seslendirilen “İ” sesini temsil etmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ünsüz benzeştirmesi sonucu ortaya çıkan ikiz “İ” ünsüzlerinden biri veya kelime içinde ve sonunda hızlı konuşmadan dolayı düşme eğilimi gösteren bir ses olarak görülmektedir:

bu İlar, (1-a/25) (bunlar,), o İlar (2-b/23) (onlar), diyi İler (4-a/8) ≅ diy rler (diyorlar), dö ü İ (12-b/5) (de il), mese İün (16-a/20) (mesela).

2.2.1.2.3. ŋ Ünsüzü

Düşme eğilimi gösteren ve zayıf bir şekilde telaffuz edilen “ŋ” ünsüzü, kelime ortasında ve sonunda görülmektedir. Bölge ağzında hızlı söyleyişin öne çıkmasına bağlı olarak, zaman zaman da ünsüz benzeştirmesine dayalı ünsüz ikizleşmelerinde ve ünsüz türemesi şeklinde ortaya çıkan bir sestir:

o ŋlar, (1-a/27) (onlar,), bilirse ŋ (2-a/62) (biliyorsun), mes le ŋ (4-a/11) (mesela), ke ŋtde (10-b/3) (kentte), on ŋan (15-l/2) (ondan), so ŋra (18-a/31) (sonra).

2.2.1.2.4. r Ünsüzü

Akıcı ve titrek bir ses olan “r” sesi düşmeye meyilli ünsüzlerin başında gelmektedir. “r” sesi de ünsüz düşmesinden bir önceki aşamayı gösteren bir sestir. Bölge ağzında kelime başında görülmeyen bu ünsüz, genellikle kelime ortasında ve zaman zaman da kelime sonunda ortaya çıkmaktadır:

v ğrem (1-a/46) (veririm), diyiĝsiz (2-ĝ/12) (diyorsunuz), yolda daĝ,m (7-b/1) (yolda lar,m), gel ğr(11-b/24) (geliyor), isdiyĝseñ (16-d/10) (istiyorsun), h ĝbiĝr(16-e/22) (hiĝbir), taĝ ll ğr(17-ĝ/13) (tak,yorlar).

2.2.1.2.5. Ünsüzü

Akıcı “y” ünsüzü, Türkçede düşme eğilimi gösteren seslerden biridir. Bölge ağızında da özellikle iki ünlü arasında kalan “y” sesi çoğunlukla düşmekle birlikte, zaman zaman ünsüz düşmesinden bir önceki aşamayı da korumaktadır. Ağırlıklı olarak kelime ortasında görülen bu sese, kelime sonunda, birkaç örnekte de kelime başında rastlanmıştır:

bi ğy (2-a/42) (bir ey), deml ğ rsiz (3-a/5) (demliyorsunuz), oĝyun (8-a/2) (koyun), n ğruz (9-a/40) (nevruz), ğirim (13-a/7) (ürim), ğüz_ilde (15- /42) (yüz y,lda), d miĝifler (18-a/25) (dememi ler).

2.2.1.3. Yar, Tonlu Ünsüzler

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında mevcut metinler esasında tespit edilen yarı tonlu ünsüzler “Ç, F, K, P, S, T” şeklindedir.

2.2.1.3.1. Ç Ünsüzü

“c” ile “ç” arasında bir geçiş özelliği gösteren, “c”den çok “ç”ye yakın duran sürekli, yarı tonlu, diş eti - ön damak ünsüzüdür. Zaman zaman kelime sonunda görülse de daha çok kelime ortasında karşılaşılan bir sestir. Bölge ağızındaki varlığı belirgin olan “Ç” ünsüzü tonsuz ünsüzlerin yanında belirlemekte, genellikle ç > Ç biçiminde bir seyir izlemektedir:

olduĝÇa (2-c/30) (oldukça), ilaÇ (2-d/8) (ilaç), lehÇesi (4-a/34) (lehçesi), i Çili imizi (5-b/28) (i çili imizi), genÇler (6-b/14) (gençler), tariĝÇiler (7-a/7) (tarihçiler), rusÇad, (9-a/4) (rusçad,r), kepenehÇi (18-a/74) (kepenekçi).

2.2.1.3.2. F Ünsüzü

“f” ile “v” ünsüzleri arasında bir ses değerine sahip olan sürekli, sızıcı, yarı tonlu, diş - dudak ünsüzüdür. Bölge ağızında genellikle öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılan /-If/ ekinin getirildiği kelimelerde “f”den “v”ye doğru bir ses olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında söz konusu “F” sesine zaman zaman yabancı asıllı kelimelerin içinde ve sonunda da rastlanmaktadır:

üSüFlerİni (7-a/29) (uzuvlar,n,), aç,F (9-a/30) (açm,), görüFler (13-d/2) (görmü ler), görü F (13-d/41) (görü mü), getiriF (15- /45) (getirmi), asFalt (17-e/16) (asfalt).

2.2.1.3.3. K Ünsüzü

“k” ile “g” arasında, “g”den çok “k”ye yakın, dolayısıyla k > K biçiminde yol izleyen süreksiz, yarı tonlu, ön damak ünsüzüdür. Bölge ağızındaki kullanımı yaygın değildir:

k Ke (7-b/6) (ke ke), t ymürleK (10-b/6) (timurlenk).

2.2.1.3.4. P Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, çift dudak ünsüzü “b” ile süreksiz, tonsuz, çift dudak ünsüzü “p” arasında ve “b”den çok “p”ye yakın duran süreksiz, yarı tonlu, çift dudak ünsüzüdür. “P” sesinin bölge ağızındaki durumu genellikle arz etmez. Büyük ölçüde kelime başında olmak üzere, kelime ortasında ve sonunda, hem yabancı asıllı hem de Türkçe kelimelerde görülmektedir:

PaT,cand (3-a/2) (patl,cand,r), al,P (4-a/16) (alm,), Pazararda (4-b/19) (pazarlarda), isPirtili (11-b/3) (ispirtolu), ħaraP (16-g/15) (harap).

2.2.1.3.5. S Ünsüzü

“z” ile “s” arasında bir özellik gösteren sürekli, sızıcı, yarı tonlu, diş-diş eti ünsüzüdür. “S” sesi, Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında yaygın bir kullanıma sahip

değildir. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerde, kelime ortasında ve sonunda görülmekte, genellikle $z > S$ şeklinde bir yol takip etmektedir:

veSîyetlere (4-b/2) (*vasiyetlere*), *afTobuSdan* (8-a/3) (*otobüsten*), *olmaS* (15-r/2) (*olmaz*), *af aS* (15- /3) (*kafkas*), *bireS* (16-a/6) (*biraz*), *otuS_il* (16-a/21) (*otuz y,l*), *d meSseñ* (18-a/19) (*demezsin*).

2.2.1.3.6. T Ünsüzü

Süreksiz, tonsuz, dış - dış eti ünsüzü “t” ile süreksiz, tonlu, dış - dış eti ünsüzü “d” arasında bir ses olan süreksiz, yarı tonlu, dış - dış eti ünsüzüdür. “T” sesi, bölge ağızında belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. Kelime başında nadiren görülen bu ara ses, genellikle kelime içinde bulunmaktadır. Kelime sonundaki kullanımı ise daha çok “t” sesinin ünlü ile başlayan bir kelime ile karşılaştığı durumlardaki ulamalarda söz konusudur. Ağırlıklı olarak $t > T$ biçiminde bir değişim çizgisi takip etmektedir:

PaT,cand (3-a/2) (*patl,cand,r*), *noñuT_at rs ñ* (3-a/14) (*nohut at,yorsun*), *süTlü* (5-a/19) (*sütlü*), *i Tim yi* (6-a/8) (*ictimai*), *kenTd* (10-b/4) (*kentte*), *Tik* (14-b/47) (*dik*), *Tene* (15-l/18) (*tane*), *ehiTdi i* (18-b/5) (*ehitli i*).

	Sürekli									Süreksiz		
	S,z,c,			Yar, S,z,c,		Ak,c,				Tonlu	Yarı Tonlu	Ton suz
	Tonlu	Yarı Tonlu	Ton suz	Ton l u	Tons uz	Burun	Ağız					
							Yanak	Titrek	Yarı Ünlü			
Çift Dudak	ı			ı		m				b	P	p
Diş-Dudak	v	F	f		β							
Diş-Diş Eti	z	S	s			n, ɲ				d	T	t
Diş Eti-Ön Damak	j		ş	ç						c, ć	Ç	ç, ć, ê
Ön Damak	ğ		h			ñ	l, l̥, l̥	r, r̥	y, y	g, ğ	K	k, k̥
Arka Damak	ğ		h			ñ				ğ		k̥
Gırtlak			h, h̥, h̥									

Tablo 2: Borçalı, Karapapak / Terekeme A z, Ünsüzler Tablosu

2.2.2. Ünlü Ünsüz Uyumunun Bozulması,

Ünlü - ünsüz uyumu, Türkçede ince ve kalın olmak üzere iki türü bulunan ünsüzlerden incelerinin ancak ince ünlülerle, kalınlarının da kalın ünlülerle yan yana bulunabilmesidir¹⁹⁴. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında alınma kelimelerde ünlü değişimleri sonucu kalınlaşan ünlülerle ön damak ünsüzlerinin, yine ünlü değişimleri sonucu incelmiş ünlülerle arka damak ünsüzlerinin kullanılmasından kaynaklanan ünlü - ünsüz uyumsuzluğu görülmektedir. Bu uyumsuzlukta öne çıkan ünsüzler süreksiz, tonlu, arka damak “ğ”; sürekli, tonsuz, arka damak “h” ve süreksiz, tonsuz, ön damak “K” ünsüzleridir.

2.2.2.1. Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozuklu u

Süreksiz, tonlu, arka damak “ğ” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkan uyumsuzluk, yöre ağzındaki en belirgin ünlü ünsüz uyumsuzluğudur.

¹⁹⁴ Ercilasun, **Kars li A zlar**, s. 104.

Bu uyumsuzluk, özellikle alıntı kelimelerin asıllarında bulunan arka damak “k” sesinin tonlulaşması sonucu ortaya çıkmaktadır¹⁹⁵:

eder (2-c/33) (kadar), e idede (9-a/36) (akidede), ye ínle dirdim (10-b/11) (yaq,nla t,rd,m), etre (13-b/4) (katre), ebrisdann,h (16-a/2) (kabristanl,k), ehráman (18-a/9) (kahraman).

2.2.2.2. ħ Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozuklu u

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki ünlü - ünsüz uyumsuzluklarından bir diğeri sürekli, tonsuz, arka damak “ħ” ünsüzünün ince ünlülerle kullanılması sonucu ortaya çıkan uyumsuzluktur. Bölge ağızındaki kullanım alanı, “ğ” ünsüzü ile ilgili uyumsuzluk kadar geniş değildir¹⁹⁶:

ħeritemi (5-a/16) (harita), meħsedimiz (5-c/10) (maksad,m,z), ħever (15-g/2) (haber).

2.2.2.3. k Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozuklu u

Yöre ağızında tespit edilen ünlü - ünsüz uyumsuzluklarından biri de süreksiz, tonsuz, ön damak “k” ünsüzünün kalın ünlülerle kullanılması sonucu meydana gelen uyumsuzluktur:

kalam,m (13-a/29) (kelam,m), káavav (17-ç/21) (kebab,), kámalpa ada (2-a/30) (kernalpa ada).

¹⁹⁵ Şireliyev, “ğ” ünsüzünün ince ünlülerle kullanılması sonucu meydana gelen ünlü ünsüz uyumsuzluğunun Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde en çok Doğu ve Güney grubu ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 40. Bu ünsüze bağlı olarak gerçekleşen ünlü ünsüz uyumsuzluğunu gösteren örnekler üzerinde mukayese için *bk.* Ercilasun, age, s. 83; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 100; Doğan, age, s. 64.

¹⁹⁶ Benzer kullanımlar için *bk.* Doğan, age, s. 64.

Bölge ağızında rastlanan bazı ünlü - ünsüz uyumu bozuklukları da art arda gelen iki kelimededen birincisinin sonunda yer alan ön damak “h” ünsüzünün, ikinci kelimenin başındaki arka damak “ğ” ünsüzünün etkisiyle arka damaksıllaşarak “k” ünsüzüne dönüşmesi sonucu ilk kelimenin sonunda görülmektedir: *böyük_ğarda d, (5-c/15) (büyük karde tir)*.

2.2.3. Ünsüz Uyumu

Türkçe kelimelerde, yan yana gelen ünsüzlerin ton bakımından birbirine uyması olaydır. Türkçe kelimelerde tonlu ve tonsuz olarak birbirlerinin karşılığı olan ünsüzlerden ancak aynı cinsten olanlar yan yana bulunabilmektedirler¹⁹⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki ünsüz uyumunda, tonlu ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesi hadisesi, tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüzlerin gelmesine dayalı uyuma göre daha belirgindir.

2.2.3.1. Tonlu Ünsüzlerden Sonra Tonlu Ünsüzlerin Gelmesi

Bölge ağızında tespit edilen tonlu ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesi ile ilgili örnekler aşağıda belirtildiği gibidir.

lc: *evvelce (5-b/6)*.

ld: *ekilde (1-a/33), öldü (2-a/5), ald,raj m (3-a/20) (ald,raca ,m), geldiĥ(13-b/4) (geldik)*.

lg: *bilginen (2-c/14) (bil), bälge (3-a/29) (belge), ilgi (14-a/49)*.

lg: *alg (17-c/21) (al,m, alma)*.

nc: *birincĭ(6-a/12) (birinci), sekgizinci (17-a/4) (sekizinci)*.

nd: *g dende (5-a/4) (gidince), aras,nda (11-c/2)*.

¹⁹⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 75-76.

ñd: *ğava ,ñdaki (12-b/40) (önündeki), ömriñde (15-i/20) (ömründe), onuñdu (16-ç/4) (onundur).*

rc: *birce (2-c/25) (sadece).*

rd: *haz,rd, (1-a/5) (haz,rd,r), erázilerde (7-c/5) (arazilerde).*

rg: *sürgün (7-a/29), v rgisidi (12-c/3) (vergisidir), dergidi (15-l/25) (dergidir).*

rg: *ğ,rğ,z (16- /5) (k,rg,z).*

yd: *ğoydum (12-c/49) (koydum), köyde (14-b/43) (köyde), yden (16-e/19) (eyden).*

zc: *sözcüyünnen (14-b/69) (sözcü üyle), t zc (15-r/6) (çabucak).*

zd: *viñizden (4-b/7) (evinizden), babam,zd, (5-b/11) (babam,zd,r), yazd,m (13-a/8) (yazd,m).*

zg: *düzgündü (5-c/25) (düzgündür), özge (16-a/9) (ba ka, di er).*

2.2.3.2. Tonsuz Ünsüzlerden Sonra Tonsuz Ünsüzlerin Gelmesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüzlerin gelmesi şeklindeki ünsüz uyumu, mevcut verilerde sınırlı sayıda örnekte tespit edilebilmiştir.

st: *gürcüstan (1-a/29) (gürcistan), gösterme (14-b/69) (göstermek).*

tç: *devletçili i (6-b/3) (devletçili i).*

2.2.3.3. Ünsüz Uyumunun Bozulması,

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında özellikle tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesiyle ilgili ünsüz uyumu öne çıkmaktadır.

çg: içgî (11-b/3) (içki).

fc: defciler (10-c/3) (tefçiler).

fd: terefde (13-d/56) (tarafta), hefdede (16-c/17) (haftada).

hc: i dirahc, (14-a/4) (i tirakçi), ahc, hca (15-n/17) (akt, kça).

hd: möhdac, m (2-a/46) (muhtac, m), hdîyac (15- /19) (ihtiyaç).

hd: yoħdu (16-b/6) (yoktur), vaħd, nda (17-b/2) (vaktinde).

kd: tükden (4-a/42) (tüyden), ürekde (17-a/15) (yürekte).

pc: k, pcağa (15- /46) (k, pça a).

pd: çöpdü (16-e/26) (çöptür), topdan (17-e/9) (toptan).

sc: rusca (2-a/25) (rusça).

sd: mühendisî (2-ç/4) (mühendistir), üsde (5-a/28) (üste, üstünde).

sg: esgi (14-b/65) (eski).

sg: ğosğocaman (14-b/22) (koskocaman).

d: ara d, rmaħ (1-a/33) (ara t, rmak), ğoymu du (6-b/1) (koymu tu).

ğ: ba ğa (4-a/21) (ba ka), ba ğan, m, z (5-c/24) (ba kan, m, z).

td: kentdendi (1-a/13) (kenttendir), yaratd, (6-a/4) (yaratt,).

tg: bitgileri (16-ç/10) (bitkileri).

2.2.4. Ünsüz Değişimleri

Ünsüz değişimi, bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması olayıdır¹⁹⁸. Ünsüz değişimleri, değişen ünsüzün aldığı hâle göre farklı başlıklar altında toplanmaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da ünsüz değişimleri değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır.

2.2.4.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlu ünsüzler hâline gelmesidir¹⁹⁹. Yöre ağzında tespit edilen tonlulaşma hadiseleri $k > g$, $t > d$, $\ç > c$, $k > g$, $p > b$, $f > v$ ve $k > g$ şeklinde tonlulaşma örnekleri de Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında belirgin bir şekilde kullanılmaktadır.

2.2.4.1.1. Karakteristik Olanlar

Bölge ağzında sık rastlanan ve karakteristik özellik olarak sayılabilecek tonlulaşma hadiseleri $k > g$, $t > d$, $\ç > c$ ve $k > g$ şeklindedir.

2.2.4.1.1.1. $k > g$ Değişimi

$k > g$ tonlulaşması Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki en yaygın tonlulaşma olayıdır. Zira bölge ağzında Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerde ağırlıklı olarak kelime başında olmak üzere, aynı zamanda kelime içindeki “k” ünsüzü genel olarak “g” ünsüzüne dönüşmektedir²⁰⁰.

¹⁹⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, s. 230.

¹⁹⁹ Ercilasun, **Kars li Aşkları**, s. 106.

²⁰⁰ Bu durum hem ölçünlü Azerbaycan Türkçesi hem de Kars ve Ardahan civarında yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı için de geçerlidir. *kr* . Ercilasun, *age*, s. 106; Kartallıoğlu ve Yıldırım, *agm*, s. 180.

Kelime ba ,nda k > tonlula mas,:

,rĥ (2-a/5) (k,rĥ), ġarapapaĥ (2-b/9) (ġarapapak), ġurvan (12-a/10) (ġurban), ġ,l, dan (13-a/30) (ġ,l,ġtan), ġayide (14-b/18) (ġaide), ġojaman (15-b/2) (ġocaman), ġaynar (16-f/9) (ġaynar), ġ,vl,ya (17-d/10) (ġ,bleye).

Kelime içinde k > tonlula mas,:

ferġler (1-a/11) (farġlar), eleġemiz (5-c/13) (alaġam,z), naġis (9-a/17) (naġ,s), heġġi (11-c/3) (haġiki), diġġet (18-b/30) (diġġat).

2.2.4.1.1.2. t > d De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında belirgin bir şekilde görülen tonlulaşma hadiselerinden biri de t > d şeklinde olanıdır. Ağırlıklı olarak kelime içinde iki ünlü arasında tonlulaşan “t” ünsüzü, bunun yanında kelime başında ve kelime sonunda ünlü ile başlayan bir kelimeye ulandığında da tonlulaşmaktadır. Ayrıca görülen geçmiş zaman ile bulunma ve uzaklaşma hâl eklerinde ve tonsuz ünsüzlerin yanında da t > d değişmesi belirgindir²⁰¹.

Kelime ba ,nda t > d tonlula mas,:

düinen (2-a/64) (düin), duz (3-a/44) (tuz), da (12-c/19) (ta), dehneden (13-ġ/29) (tekneden), doy an (15- /8) (tav an)²⁰².

²⁰¹ Ergin, eski Türkçe kelime başı “t” seslerinin Batı Türkçesine geçişle birlikte büyük ölçüde “d” sesine dönüştüklerini, zaman içinde tonlulaşarak “d” olan kelime başı “t” seslerinden bazılarının daha sonra tekrar “t” sesine dönüştüklerini, bu noktada Osmanlı ve Azerbaycan sahalarının birbirinden ayrıldıklarını belirtmiş, bu iki sahadan birinde “d”li olan kelimenin diğerinde “t”li olabildiğini dile getirmiştir. Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 103. kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 108; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar**, 1, s. 166, 169.

²⁰² Karamanlıoġlu, kelime başında görülen t > d tonlulaşma hadisesinin tarihi Kıpçak Türkçesinin karakteristik bir özelliġi olduğunu belirterek *tav an > davu aġan, tegül > tüyül > degül, tile- > dile-* şeklinde örnekler vermiştir. Ali Fehmi Karamanlıoġlu, **K,ıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları, 1994, s. 18. Çaġdaş Kıpçak grubu Türk lehçeleri açısından bakıldığında ise Öner, kelime başındaki t > d tonlulaşma hadisesinin Oġuz lehçelerine has bir özellik olduğunu, bugünkü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de düzensiz

Kelime içinde t > d tonlula mas,:

meħdeflerinde (2-a/7) (*mekteplerinde*), *südüne* (2-b/21) (*sütüne*), *isder* (3-a/9) (*ister*), *dasdannar m,z*, (5-ç/12) (*destan*), *uddurdular* (7-a/28) (*yutturdular*), *dü dü* (15-e/7) (*dü tü*), *ibaretdi* (16-a/11) (*ibarettir*), *üsdünnü ü* (16-e/27) (*üstünlü ü*).

Kelime sonunda t > d tonlula mas,:

dörd_ıl (1-a/40) (*dört y,l*), *ay,rd_ı* *liyiñ* (2-b/25) (*ay,rt edin*).

İlk başta tonlulaşma gibi görülse de t > d değişmesiyle ilgili olarak bölge ağzında bazı yabancı asıllı kelimelerin aslına uygun olarak söylenmesi söz konusudur:

ecdadlar,na (4-a/24) \cong *ecdâd* (Ar.), *ehidliħ*(15-c/1) \cong *ehîd* (Ar.).

2.2.4.1.1.3. ç > c De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen bir diğer tonlulaşma olayı ç > c şeklindedir. Bölge ağzında genellikle kelime içinde görülen ç > c değişmesi, zaman zaman kelime başında ve ulamalara bağlı olarak kelime sonunda da oluşabilmektedir²⁰³. Kelime içindeki tonlulaşmalarda “ç” sesinin genellikle iki ünlü arasında kalması ve tonsuz ünsüzlerin yanında bulunması etkiliyken kelime sonundaki ç > c tonlulaşması, “ç” ünsüzü ile biten kelimelerin ünlüyle başlayan kelimelere ulanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu değişmelerden kelime içinde tonsuz ünsüzlerden sonra gelen “ç” sesinin tonlulaşmaya uğraması bölge ağzında daha belirgindir.

Kelime ba ,nda ç > c tonlula mas,:

cocu u (2-a/31) (*çocu u*), *cocuħlar* (13-d/68) (*çocuklar*), *c,z* (18-b/30) (*çiz: çizgi*).

olarak görüldüğünü belirtmiştir. Mustafa Öner, **Bugünkü K,çak Türkçesi**, Ankara: TDK Yayınları, 1998, s. 16.

²⁰³ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 107; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 168; Doğan, age, s. 66-67.

Kelime içinde ç > c tonlula mas,:

lehceleri (1-a/8) (lehçeleri), rusca (2-a/25) (rusça), defciler (10-c/3) (tefçiler), acahlar (13-c/42) (kaçaklar), ahd, hca (15-n/17) (akt, kça).

Kelime sonunda ç > c tonlula mas,:

genc_olur (2-d/3) (genç oluyor), ilac_ liyir (2-d/8) (ilaç yap,yor), üç_üce (13-c/42) (uç uca).

Bunun yanında ç > c tonlulaşma hadisesinin bölge ağızında zaman zaman tamamlanamayarak yarım kaldığı da görülmektedir:

ilaÇ (2-d/8) (ilaç), i Çili imizi (5-b/28) (i çili imizi), genÇler (6-b/14) (gençler).

2.2.4.1.1.4. k > g De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızına dair mevcut metinlerde örnekleri çok olmasa da belirli kelimelerde karakteristik bir şekilde görülen tonlulaşma olaylarından biridir. Genellikle yabancı asıllı kelimelerde gerçekleşen bu tonlulaşma hadisesi, ağırlıklı olarak kelime içinde, hece başında görülmektedir:

möhgem (6-b/14) (muhkem), mesgen (10-b/7) (mesken), içgili (13-d/7) (içkili), esgerden (14-a/5) (askerden), te gil (16-a/12) (te kil), isgender (18-a/9) (iskender).

2.2.4.1.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında karakteristik özellikler sergilemeyen tonlulaşma örnekleri ise p > b, f > v, k > g şeklindedir.

2.2.4.1.2.1. f > v De i mesi

Mevcut verilere göre, bölge ağızındaki f > v değişmesi kelime başında görülmez. Kelime içinde ise zaman zaman yer alır. Söz konusu değişmenin ağırlıklı olarak görüldüğü yer, “f” ile biten kelimelerin ünlü ile başlayan bir başka kelimeye ulandığı durumlardır. Bu

tür $f > v$ tonlulaşmasını gösteren örneklerin çoğu ise bölge ağzındaki öğrenilen geçmiş zaman eki /-If/ üzerinde görülmektedir. Ancak burada doğrudan bir $f > v$ tonlulaşmasından ziyade, önce $p > f$ değişmesinden ve daha sonra $f > v$ tonlulaşmasından söz etmek mümkündür.

Ulama yoluyla kelime sonunda $f > v$ tonlulaşması:

oluv_azerbaycan (1-a/43) \cong oluf (olmu), g div_o (4-a/3) \cong gidif (gitmi), geliv_olara (10-b/7) \cong gelif (gelmi), al,v_orde (17-b/7) \cong gal,f (kalm,).

Kelime içinde $f > v$ tonlulaşması:

terev (5-b/17) (tarafa).

2.2.4.1.2.2. $p > b$ Değişmesi

$p > b$ değişmesi, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında örneğine fazla rastlanmayan tonlulaşma olaylarındandır. Söz konusu değişme, genellikle kelime sonlarında ulama yoluyla ortaya çıkmakta, zaman zaman da kelime içinde görülmektedir.

Ulama yoluyla $p > b$ tonlulaşması:

ing,lab_oland (2-b/27) (ink,lap olunca), kitab_olar (2-ç/12) (kitap olur), katib_adam (13-ç/1) (katip adam).

Kelime içinde ve sonunda $p > b$ tonlulaşması:

tibdi (2-d/11) (t,pt,r), ab (16-f/3) (kap).

Ayrıca bölge ağzında $p > b$ tonlulaşması zaman zaman yarım kalmaktadır:

al,P (4-a/16) (al,p), isPirtili (11-b/3) (ispirtolu)²⁰⁴.

²⁰⁴ Belirtilen bazı örneklerde ilk bakışta ilgili örnek kelimelerin aslına uygun olarak seslendirildiğine dair bir fikir oluşmaktadır. Ancak bölgede derleme yaptığımız zamanlarda, ulamaya uğramayan ve asli şekli “b” ünsüzü ile biten bu tür yabancı asıllı kelimelerin genellikle “p” ile seslendirildiğine tanık olunmuştur.

2.2.4.1.2.3. s > z De i mesi

Bölge ağzında az rastlanan tonlulaşma olaylarından biridir. Bu değişmeye ilişkin örnekler genellikle yabancı asıllı kelimelerin sonunda ve iki ünlü arasında kalan “s” sesinde görülmektedir. Mevcut metinlerde tespit edilen bir örnekte ise kelime başında ortaya çıkmaktadır:

patat z (2-d/19) (patates), af az, (7-a/8)²⁰⁵ (kafkas,), nergizī (15-r/6) (nergisi), tiflize (17-b/15) (tiflise), zabaħda (19-a/8) (sabahta).

2.2.4.1.2.4. k > ğ De i mesi

Yöre ağzında yalnız bir örnekte rastlanan tonlulaşma hadisesidir. Söz konusu örnekte, iki ünlü arasında kalan “k” ünsüzünün tonlulaşarak “ğ” ünsüzüne dönüşmesi söz konusudur: *niġah (18-b/7) (niġah).*

2.2.4.2. Tonsuzla ma

Tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonsuz ünsüzlere dönüşmeleridir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında $g > k$, $c > \ç$, $d > t$, $b > p$, $v > f$ ve $z > s$ şeklinde tonsuzluk örneklerine rastlanmaktadır.

2.2.4.2.1. Karakteristik Olanlar

Yöre ağzı için karakteristik sayılabilecek tonsuzlaşma örnekleri $g > k$, $c > \ç$, $d > t$, $b > p$ şeklindedir.

2.2.4.2.1.1. g > k De i mesi

Bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen ve ilk bakışta bir $g > k$ tonsuzlaşması şeklinde algılanan bazı kullanımlarda aslında eski Türkçedeki özellikler yaşatılmaktadır²⁰⁶.

²⁰⁵ “Kafkas” kelimesinin sonundaki “s” sesinin “z”ye dönüşmesinin, Rusçanın yöre ağzı üzerindeki etkisiyle ilgili olduğu söylenebilir. Zira Rusçada söz konusu kelime “Kavkaz” biçiminde kullanılmaktadır. T. E. Rıbalçenko, **Rusça Temel Sözlük**, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2004, s. 552.

Bu durum özellikle “geç-”, “göç-” fiillerinin türevleri ile “gibi” ve “gönül” kelimelerinde belirgindir:

k çit (1-a/2) (geçit), köülleri (7-a/17) (gönülleri), kö dü (7-a/19) (göçtü), kimi (11-b/7) (gibi), k çmeĥ (13-d/34) (geçmek), k çen (17-a/14) (geçen).

2.2.4.2.1.2. c > ç De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen bir diğer tonsuzlaşma hadisesi c > ç şeklinde olanıdır. Bölge ağzında özellikle isimden isim yapan /+ÇI/ ekinde ortaya çıkan bu değişme, bazı kaynaklarda eski Türkçedeki kullanım şekillerinin devamı olarak nitelendirilmektedir²⁰⁷. Dolayısıyla burada da bir değişiklik değil, arkaik özelliklerin yaşatılması söz konusudur:

dilçiler (5-ç/7) (dilciler), zurnaç, (10-c/15) (zurnac.), yalanç, (14-b/41) (yalanc.), ovçuy (15-r/10) (avc,ya), ekinçiliĥ (16-ç/1) (ekincilik), kuyumçular (16-h/23) (kuyumcular), demirçi (18-a/76) (demirci).

2.2.4.2.1.3. d > t De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı, d > t değişmesi bakımından oldukça zengin örnekler sunmakta, aslında eski Türkçe özelliklerin yaşatılması olan bu durum, bölge ağzını bir yandan eski Türkçeye, öbür taraftan da eski Anadolu Türkçesine bağlamaktadır²⁰⁸:

²⁰⁶ Gemalmaz, burada belirtilen örneklere benzer biçimdeki g > k tonsuzlaşma örneklerinin bir bölümünü eski Türkçe özelliklerin yaşatılması olarak kabul etmektedir. Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 174. Ayrıca *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 109-110; Doğan, age, s. 68.

²⁰⁷ Ercilasun, c > ç değişmesi bakımından Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzında eski Türkçe /+ÇI/ ekinin kalıplaştığını belirtmiş ve “yolçu”, “ğuzuçu” gibi yukarıda belirtilen örneklere denk kullanım şekilleri sunmuştur. Ercilasun, age, s. 110. Benzer örnekler için ayrıca *bk*. Doğan, age, s. 69.

²⁰⁸ Ercilasun, d > t değişmesi bakımından Kars ili ağızlarının -Karapapak / Terekeme ağzı da dâhil olmak üzere- Azeri sahasına girdiğini, oradan eski Anadolu Türkçesine uzandığını, böylece bölge ağzının eski Türkçe ve doğu Türk şivelerine bağlandığını belirtmiştir. Ercilasun, age, s. 110. Ercilasun’un ilgili çalışmasında ortaya koyduğu “tiĥdi”, “tökör” gibi kullanımların birçoğu Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da yaşamaktadır. d > t değişimiyle ilgili olarak Kars Karapapak / Terekeme Türkleri ile ilgili öne sürülen bu düşüncelerin Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında Şireliyev, d > t tonsuzlaşma hadisesinin Azerbaycan Türkçesinin bütün ağızlarında görüldüğünü dile getirmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 81.

tü ündüm (1-a/38) (dü ündüm), tü dü (2-a/33) (dü tü), tökül r (13-b/32) (dökülüyor), toħunum (15-j/3) (dokunay,m), toħuyufar (16-ç/25) (dokumu lar), ti inin (16-g/17) (di inin), tü üncüynen (18-a/26) (dü ünceyle).

Bölge ağzında d > t değişmesi sayılabilecek bazı örnekler, yabancı asıllı kelimeler üzerinde bulunmaktadır:

tükende (2-a/43) (dükkânda), tü man,ħ (2-b/18) (dü man,z), titesinnen (13-b/6) (didesinden).

Kelime sonunda d > t değişmesi, Türkçe asıllı kelimeler “d” sesiyle bitmediği için ancak bazı yabancı asıllı kelimelerin sonundaki “d” ünsüzünün tonsuzlaşması şeklinde kendisini göstermekte, bu değişme de yarım kalabilmektedir: *z yiT (9-a/17) (zahit).*

2.2.4.2.1.4. b > p De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki b > p değişmesi, incelenen metinlere göre ağırlıklı olarak kelime başında görülmektedir. Genellikle “ç”, “k”, “t” gibi tonsuz ünsüzlerin etkisiyle oluşan b > p değişmesi, zaman zaman farklı örnekler de ortaya koymaktadır²⁰⁹:

pütün (2-a/29) (bütün), paħlavad (3-a/3) (bavlavad,r), pozuldu (6-b/2) (bozuldu), pitif (10-b/2) (bitmi), pi ye (16-ç/23) (bir eye), p,çaħd, (16-f/24) (b,çakt,r).

Ayrıca yöre ağzındaki b > p tonsuzlaşma olayı zaman zaman yarım kalabilmektedir:

Pu (4-a/39) (bu), kelP (14-b/44) ≅ kelb (Ar.) (kelp), ħaraP (16-g/15) ≅ harâb (Ar.) (harap), Pazar (17-c/20) ≅ bâzâr (Far.) (pazar).

²⁰⁹ Gemalmaz, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de görülen kelime başı b > p değişmesini Kıpçak Türkçesinin etkisine bağlamaktadır. Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, s. XXVII. Öner de Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde kelime başı b > p tonsuzlaşma olayının yaşandığını belirterek *biç- > péç-, b,çak > p,çak, b,lç,rak > p,çrak (pis)* şeklinde örnekler vermiştir. Öner, age, s. 17.

2.2.4.2.2. Karakteristik Olmayanlar

Bölge ağzı için karakteristik özellikler sergilemediği düşünülen tonsuzlaşma örnekleri ise $v > f$ ve $z > s$ biçimindedir.

2.2.4.2.2.1. $v > f$ Değişimi

Bölge ağzında nadiren rastlanan tonsuzlaşma örneklerindedir. Birkaç yabancı asıllı kelimenin içinde ve sonunda; zaman zaman da ulamalara bağlı olarak görülmektedir:

eliy f (2-a/61) (aliyev), kiy f (2-d/1) (kiev), seyf (7-a/24) \cong sehv (Ar.) (hata, yanl,), piyafğa (16-g/14) \cong piyavka (Rus.) (sülük).

2.2.4.2.2.2. $z > s$ Değişimi

Yöre ağzında az görülen tonsuzlaşma hadiselerinden biri de $z > s$ şeklinde olanıdır. Genellikle yabancı asıllı kelimelerin içinde ve sonunda, sınırlı sayıda da Türkçe kelime de görülmektedir. Burada iki ünlü arasında veya kelime sonunda bulunan sürekli, tonlu, diş - diş eti “z” sesi; sürekli, tonsuz, diş - diş eti “s” sesine dönüşmektedir²¹⁰:

ingilisd r (7-a/26) (ingilizler), telefüsünü (17-a/16) (telaffuzunu), sis (17-b/28) (siz), ot s_ikinci (18-a/45) (otuz ikinci).

Bazı örneklerde ise $z > s$ tonsuzlaşması yarım kalmıştır:

olmaS (15-r/2) (olmaz), bireS (16-a/6) (biraz).

2.2.4.3. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzler hâline gelmesi hadisesine “süreklileşme” denir. Sürekli ünsüzler kendi içinde “sızıcı” ve “akıcı” olarak ikiye ayrıldıkları için

²¹⁰ Selen, laboratuvar ortamından da yararlanarak gerçekleştirdiği ses bilimi ile ilgili çalışmasında kelime sonundaki “z” sesinin tonsuzlaşmaya, yani “s”ye doğru kaymaya meyilli bir ses olduğunu belirtmiştir. Selen, age, s. 100.

süreklileşme olaylarını da “sızıcılaşma” ve “akıcılaşma” olarak ikiye ayırmak mümkündür²¹¹.

2.2.4.3.1. S,z,c,la ma

Sızıcılaşma, süreksiz ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüzler hâline gelmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızı, sızıcılaşma bakımından oldukça zengindir. Bunlar arasında $p > f$, $k > h$, $k > h$, $b > v$, $c > j$ ve $\ç > \ş$ yörede ağırlıklı olarak görülen sızıcılaşma olaylarıdır. Bunun yanında az da olsa $k > ğ$, $k > h$, $b > f$, $\ç > s$, $k > ğ$, $c > \ş$, $p > v$ ve $k > h$ şeklinde sızıcılaşmalara da rastlanmaktadır.

2.2.4.3.1.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağız için karakteristik olarak nitelendirilebilecek sızıcılaşma hadiseleri $p > f$, $k > h$, $k > h$, $b > v$, $c > j$ ve $\ç > \ş$ şeklindedir.

2.2.4.3.1.1.1. b > v De i mesi

Bölge ağızındaki sızıcılaşma hadiselerinin başında gelmektedir. Bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre, $b > v$ sızıcılaşması, Karapapak / Terekeme ağızının en belirgin ses hadisesidir²¹². Bu sızıcılaşma olayında, hem Türkçe hem de alınma kelimelerde kelime içindeki “b” ünsüzü birkaç istisnanın dışında kesin bir şekilde “v”ye dönüşmektedir:

h sav, (1-a/39) (*hesab*), *baravar* (4-a/18) (*beraber*), *havar*, (7-a/29) (*haberi*), *terkinde* (9-a/4) (*terkinde*), *urvan* (14-a/18) (*kurban*), *divinde* (16-g/17) (*dibinde*), *çovannar,n* (16-h/14) (*çobanlar,n*), *bava* (17-b/1) (*baba*), *kavav* (17-ç/21) (*kebab*)²¹³.

²¹¹ Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 111.

²¹² Ercilasun, age, s. 114; Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 35. Ayrıca Şireliyev, $b > v$ sızıcılaşma hadisesinin, Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde Batı grubu ağızlarında genellik gösterdiğini, Kuzey grubu ağızlarında ise kısmen görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 86. Karaman da söz konusu sızıcılaşma hadisesinin Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarından biri olan Karabağ ağızlarında yaygın bir şekilde görüldüğünü dile getirmiştir. Karaman, age, s. 128.

²¹³ Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında görülen kelime içindeki $b > v$ sızıcılaşmasını Kıpçak Türkçesinin eski dönemlerinde de görmek mümkündür; *karaba* > *karava*, *yalbar-* > *yalvar-*, *abdest* > *avdaz*. Karamanlioğlu, age, s. 15. Söz konusu sızıcılaşma olayına yakın bir ünsüz değişmesini, yaşayan Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde de görmek mümkündür. Ancak buradaki kelime içi

Ayrıca yöre ağzında örneği sınırlı olmakla birlikte, hece kaynaşmasının ardından kelime bünyesinde varlığını sürdüren “b” sesi “v”ye dönüşmektedir:

nevl m (2-a/43) (nebl m ≅ ne bil m: ne bileyim).

2.2.4.3.1.1.2. c > j De i mesi

Yöre ağzındaki en belirgin sızıcılaşma hadiselerinden biri de c > j sızıcılaşmasıdır. Bu sızıcılaşma olayı, kaynaklarda Karapapak / Terekeme ağzının en karakteristik değişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir²¹⁴. Ağırlıklı olarak kelime içinde iki ünlü arasında, zaman zaman da kelime sonunda görülen c > j sızıcılaşması, mevcut metinlere göre kelime başında bulunmamaktadır. Kelime içindeki c > j değişmesi en çok gelecek zaman eki ile eşitlik ekinde kendisini göstermektedir. Bölge ağzında oldukça kuvvetli bir şekilde görülen bu değişme, yabancı asıllı kelimelerde de tespit edilmektedir.

Kelime kökünde c > j s,z,c,la mas,:

aj,d r,h (3-a/31) (ac,tyoruz), ejdaddar,m,zd, (12-a/2) (ecdatlar,m,zd,r),

haj _efendi (15-b/4) (hac, efendi), mejburi (16-a/19) (mecburi), g jih'direbil ri'h (17-d/6) (geciktirebiliyoruz), baj,lar, (18-a/61) (bac,lar,)²¹⁵.

sızıcılaşma olayı b > v değil, b > w biçimindedir; *atab,z > ataw,z (babam,z), barab,z > baraw,z (gidiyoruz), albayt > alwayt (alm,yor)*. Hülya Kasapoğlu-Çengel, **K,rg,z Türkçesi Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 94. Buna benzer bir durum Kazak Türkçesinde de görülmektedir; *seb- > *sew-, eb > *ew, ebir- > ewir-* gibi. Kenan Koç ve Oğuz Doğan, **Kazak Türkçesi Grameri**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2004, s. 87.

²¹⁴ Ercilasun, c > j sızıcılaşmasının b > v, p > f değişimleriyle birlikte Karapapak / Terekeme ağzının en belirgin özelliklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, age, s. 113. Kars ve civarındaki Karapapak / Terekemeler için dile getirilen bu düşünceler, ağız özellikleri bakımından bu yöreden çok farklı olmayan Borçalı Karapapak / Terekemeleri için de geçerlidir. Nitekim Rüstemov ve Şireliyev de c > j sızıcılaşması ile b > v sızıcılaşma olayının bölge ağzında kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Rüstemov ve Şireliyev, c > j sızıcılaşma hadiselerinin Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında, hem kelime kökünde hem de eklerde; ancak genellikle iki ünlü arasında belirgin bir şekilde var olduğunu dile getirmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 5, 35-36. Karaman da c > j değişiminin, Karabağ ağızlarının da içinde bulunduğu Batı grubu ağızlarının genel ses değişikliklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Karaman, age, s. 127.

²¹⁵ Koç ve Doğan'ın verilerine göre, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde yabancı asıllı kelimelerde görülen kelime içindeki ikiz ünsüzlerin tekleştirilmesi sırasında iki ünlü arasında kalan çift “c (cc)” ünsüzü önce “jj”, daha sonra da “j” olmaktadır: *hüccet > gujjat > gujat (belge), deccâl > tajjal > tajal (deccal)* gibi. Koç ve Doğan, age, s.106.

Eklerde c > j s,z,c,la mas,:

ald,raj m (3-a/20) (ald,raca ,m), olajaḥ (4-b/8) (olacak), gelejeḥ (5-b/25) (gelecek), n je (6-a/7) (nice), yat,rajaḥsañ (11-a/6) (yat,racaks,n), diyejem (13-a/8) (diyece im), b leje (15- /10) (böylece), isdiyejeḥ(18-a/20) (isteyecek).

2.2.4.3.1.1.3. ç > De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında ağırlıklı olarak hece veya kelime sonunda, zaman zaman da kelime başında görülen bir sızıcılaşma olayıdır. Kelime içindeki ç > ş sızıcılaşmaları genellikle kapalı hece sonunda görülmektedir²¹⁶.

Kelime içinde ç > s,z,c,la mas,²¹⁷:

kö dü (7-a/19) (göçtü), k di (14-b/20) (geçti), inaḥ dar,nda (14-b/65) (inançlar,nda), s vin de (15-i/10) (sevinçte), ila dardan (16-g/6) (ilaçlardan), sara l, (17-f/6) (saraçl,), ,l,n dan (18-a/41) (k,l,çtan).

Kelime sonunda ç > s,z,c,la mas,:

*ü (2-a/40) (üç), oru (9-a/40) (oruç), h (13-ç/13) (hiç)*²¹⁸.

²¹⁶ Şireliyev, ç > ş sızıcılaşmasının Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde Batı ve Kuzey grubu ağızlarında görüldüğünü, zaman zaman Nahçıvan yöresinde de bu tür kullanımlara rastlandığını belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 95. Burada belirtilen ç > ş sızıcılaşma örneklerine benzer kullanımlar için ayrıca bk. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 40; Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 113; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 182; Doğan, age, s. 73.

²¹⁷ Gülsevin, Türkiye Türkçesi ağızlarına dair yapılan incelemelerde, bazı araştırmacıların ç > ş değişimini Kıpçakça bir unsur olarak değerlendirdiğini; ancak bu durumun yeterince kanıtlanamadığını ve verilen örneklerin genellikle kapalı hece sonunda görülen ç > ş sızıcılaşması olduğunu, bu durumun da söz konusu değişimlerin Kıpçakça unsur olarak değerlendirilmesi için yeterli olmadığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Gülsevin'e göre, kapalı hece sonunda görülen ç > ş değişimlerini birer Kıpçakça unsur olarak değerlendirmeye gerek yoktur. Eğer söz konusu değişiklik iki ünlü arasında veya kelime başında görülüyorsa, bu değişimlerin Kıpçakça olabileceği düşünülmelidir. Gürer Gülsevin, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (ç > ş Değişmesi)", **Turkish Studies**, 3 (3), (2008), s. 378-385.

²¹⁸ Yöre ağızında kelime başında görülen ve ilk bakışta ç > ş değişimi olarak algılanabilecek en belirgin örnek, "çorba" kelimesinin söylenişiyile ilgilidir: *orbas,d (3-a/18)*. Zira bu kelime sadece Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında değil, Çıldır Karapapak / Terekeme Türklerinin yaşadığı bölgelerden olan Başköy, Karakale ve Taşdeğirmen köylerinde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Çıldır'daki derleme çalışmaları sırasında belirtilen kelimenin bu köylerde, tıpkı Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinde olduğu gibi "şorba/şorva" şeklinde söylendiğine bizzat tanık olunmuştur. Ancak buradaki durum bir ç > ş sızıcılaşması

2.2.4.3.1.1.4. ƣ > ħ De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzının en belirgin sızıcılışma olaylarından biridir. Kelime başında görülmeyen bu değişme, kelime içinde ve sonunda yaygındır. ƣ > ħ sızıcılışması, çok az sayıdaki istisnası dışında iç ve son seste “ƣ” sesinin ağırlıklı olarak “ħ” sesine dönüşmesinin bir sonucudur. Bazı örneklerde iki ünlü arasında kalan “ƣ” sesinin sızıcılışması şeklinde görölse de bu durum genel bir özellik taşımaz²¹⁹. Kelime içinde görölen ƣ > ħ değişimi, ağırlıklı olarak kapalı hece sonunda bulunan “ƣ” sesinin sızıcılışması şeklindedir.

Kelime içinde ƣ > ħ s,z,c,la mas,:

çıħ r (1-a/2) (ç,k,yor), oħloynan (3-a/33) (oklava), saħlad, (12-c/43) (saklad,), acaħlar (13-c/42) (kaçaklar), arħadan (18-a/24) (arkadan).

Kelime sonunda ƣ > ħ s,z,c,la mas,:

,rħ(2-a/5) (k,rk), çoħluħ(16-a/12) (çokluk).

2.2.4.3.1.1.5. k > ħ De i mesi

k > ħ değişmesi de yöre ağzında sıkça rastlanan sızıcılışma hadiselerindedir. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin içinde ve sonunda süreksiz, tonsuz, ön damak “k” sesinin belirgin bir şekilde sürekli, tonsuz, ön damak “ħ” sesine dönüşmesiyle meydana

değil, Türkçede “çorba” şeklinde kullanılan kelimenin aslının Farsçada “şûrbâ” olması, dolayısıyla Borçalı ve Çıldır Karapapak / Terekeme ağzında kelimenin aslına uygun olarak seslendirilmesi biçiminde değerlendirilmelidir.

²¹⁹ Şireliyev, birden çok heceli kelimelerin sonunda “ğ” ve “ħ” seslerinin kullanılmasıyla ilgili olarak Azerbaycan Türkçesi ağızlarının iki gruba ayrıldığını belirtmiştir. Bunlardan Doğu grubu ağızlarında birden çok heceli kelimelerin sonunda ağırlıklı olarak “ğ” ünsüzü tercih edilirken Batı, Güney ve Kuzey grubu ağızlarında çok heceli kelimelerin sonunda “ħ” ünsüzü belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 96-97.

gelmiştir. Kelime içinde görülen $k > h$ değişmesi, genellikle hece sonlarında bulunan “k” sesinin sızıcılaşması şeklindedir²²⁰.

Kelime içinde $k > h's,z,c,la$ mas,:

türhlerin (1-a/44) (türklerin), büyühdü (12-b/41) (büyüktür), mehddevimizde (16-a/15) (mektbimizde), ilhbahar (16-g/24) (ilkbahar), söhdüler (17-c/4) (söktüler).

Kelime sonunda $k > h's,z,c,la$ mas,:

ö renneh'(1-a/33) (ö renmek), esgerrih'(2-a/22) (askerlik), renh'(14-b/65) (renk).

2.2.4.3.1.1.6. p > f De i mesi

p > f sızıcılaşmasının Karapapak / Terekeme ağzı için belirgin bir özellik sergilediğini söylemek mümkündür²²¹. Kelime başında görülmeyen p > f değişmesi, ağırlıklı olarak kelime içinde ve kelime sonunda ortaya çıkmaktadır. Kelime içinde görülen p > f sızıcılaşması, genellikle hece sonunda bulunan “p” sesinin sızıcılaşması biçimindedir. Kelime sonunda görülen p > f değişmesi ise zarf fiil eki olması yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ağızlarında²²² -örneğine az rastlansa da Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı da dâhil- öğrenilen geçmiş zaman eki durumunda da bulunan /-Ip/ ekinin sızıcılaşıp /-If/ şekline girmesiyle meydana gelmektedir.

²²⁰ Şireliyev, k > h sızıcılaşma olayının Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde Doğu grubu ağızlarının dışındaki diğer ağız grupları için genellikle arz ettiğini belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 75. k > h sızıcılaşması ile ilgili olarak benzer örnekler için ayrıca bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 112; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 181.

²²¹ Ercilasun, b > v değişmesinde olduğu gibi p > f değişmesinin de Karapapak / Terekeme ağzının karakteristik bir özelliği olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, age, s. 115. Kars ve civarındaki Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı için ifade edilen bu durumun, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Rüstemov ve Şireliyev incelemeye konu olan bölgenin de içinde olduğu Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında p > f sızıcılaşmasının az olduğunu belirtmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 35. Buna karşın Şireliyev, p > f sızıcılaşma olayının Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde özellikle, Borçalı ağzının da içinde ele alındığı, Kazak ağzında görüldüğünü dile getirmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 87.

²²² Güney Azerbaycan Türkçesi içinde yer alan Urmiye ağızlarında üçüncü teklik şahıs öğrenilen geçmiş zaman eki olarak /-Ip/ eki de kullanılmaktadır. Doğan, age, s. 166.

Kelime içinde p > f s,z,c,la mas,:

toflam, am (1-a/4) (toplam, ,m), taf ,r (13-d/70) (tap ,r), tafd,ñ (15-l/21) (tapt,n: buldun)²²³.

Kelime sonunda p > f s,z,c,la mas,²²⁴:

gelif (1-a/14) (gelmi), oluf (10-b/2) (olmu), dö ü üf (13-c/8) (dövü mü), d yif (15-ç/7) (demi).

2.2.4.3.1.2. Karakteristik Olmayanlar

Yukarıda belirtilen sızıcılışma hadiselerinden başka, yöre ağzında farklı sızıcılışmalara da rastlanmaktadır. Örnekleriyle sık karşılaşılmadığı için bu değişimleri bölge ağzı adına karakteristik sızıcılışma hadiseleri olarak değerlendirmek güçtür. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen diğer sızıcılışma hadiseleri ise $ķ > ğ$, $ķ > h$, $b > f$, $ç > s$, $k > ğ$, $c > ş$, $p > v$ ve $ķ > k$ biçimindedir.

2.2.4.3.1.2.1. $ķ > De i mesi$

Bölge ağzında görülen sızıcılışma olaylarından biri de $ķ > ğ$ şeklinde olanıdır. Yaygın olmayan bu değişme, mevcut metinlere göre daha çok kelime sonlarındaki “ $ķ$ ” ünsüzünün ünlüyle başlayan bir başka kelimeyle karşılaştığında ulanması neticesinde, zaman zaman da kelime içinde meydana gelmektedir²²⁵.

²²³ Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen kelime içi p > f sızıcılışmasına yakın kullanımlar Kıpçak Türkçesinin eski dönemlerinde de tespit edilmiştir: *arpa > arfa, kaplan > kaflan, kirpik > kirfik*. Karamanlıoğlu, age, s. 19.

²²⁴ Şireliyev, tek heceli kelimelerin sonlarında gerçekleşen p > f sızıcılışmasının Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları ile Kuzey grubu -özellikle Nuha- ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 93-94. Karaman, burada p > f sızıcılışması şeklinde ele alınan ünsüz değişmesini, Azerbaycan Türkçesindeki ölçünlü kullanıma dayanarak b > f değişmesi şeklinde değerlendirmiş ve *ç,x,f < ç,x,b, duruf < durub, kitaf < kitab* şeklinde örnekler vermiştir. Karaman, age, s. 129.

²²⁵ *kr*. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 111; Doğan, age, s. 72.

Kelime içinde k > s,z,c,la mas,:

hal ,n (5-a/28) (halk,n), a ,ll, (14-b/73) (ak,ll,), a bulaḥ (17-e/13) (akbulak).

Kelime sonunda k > s,z,c,la mas,:

a (1-a/8) (ak), ço _oldu (1-a/48) (çok oldu), kurtarma _üçün (15- /9) (kurtarmak için).

2.2.4.3.1.2.2. k > De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki k > ğ sızıcılaşması, genellikle kelime sonundaki süreksiz, tonsuz, ön damak “k” ünsüzünün, ünlü ile başlayan bir kelimeye ulanması sonucu meydana gelmektedir. Bu değişimdeki “ğ” ünsüzü, “y” sesine yakın bir ses olan sürekli, sızıcı, tonlu, ön damak “ğ” ünsüzüdür²²⁶:

köme _ liyerem (2-a/42) (destek olurum), götürme _olar (13-c/7) (götürmek olur), leme _üçün (14-a/15) (eylemek için).

Bunun yanında yöre ağzında zaman zaman kelime içinde de k > ğ sızıcılaşması gerçekleşmektedir: *gö eḥ (15-k/14) (gökçek).*

2.2.4.3.1.2.3. > De i mesi

Yörede örneğine az rastlanan sızıcılaşma olaylarından biri olan ğ > ğ değişmesi kelime içinde, “y” ve “r” gibi akıcı ünsüzlerin yanında ve iki ünlü arasında görülmektedir²²⁷:

p y amberimiz (2-c/32) (pey amberimiz), uy un (4-a/32) (uygun), mu enni (10-c/15) (muganni), sor usuz (15-c/12) (sorgusuz).

²²⁶ *kr* . Ercilasun, age, s. 113; Doğan, age, s. 73.

²²⁷ Kartallıoğlu ve Yıldırım, ğ > ğ değişiminin ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde tonlu ünsüzlerin yanında gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Kartallıoğlu ve Yıldırım, agm, s. 181.

2.2.4.3.1.2.4. c > De i mesi

Bölge ağzında nadiren rastlanan ve bazı alınma kelimelerde görülen sızıcılışma hadiselerindendir: *i Tim yi (6-a/8) (ictimai)*.

2.2.4.3.1.2.5. ç > j De i mesi

Bu değişme, ç > j'den çok ç > c > j şeklinde bir değişmedir. Bir başka deyişle ç > j sızıcılışma hadisesinde, önce tonlulaşma, daha sonra sızıcılışma meydana gelmiş olmalıdır:

güjdüdüler (2-a/64) (güçlüdürler), g j (15-h/15) (geç), güjli (17-b/14) (güçlü).

2.2.4.3.1.2.6. p > v De i mesi

Bu sızıcılışma olayı da tıpkı ç > j'de olduğu gibi önce tonlulaşma, sonra sızıcılışma şeklinde gerçekleşmiş bir değişmedir; b > p > v²²⁸. Örneklerine sık rastlanmayan bu değişme, bazı yabancı asıllı kelimelerin ulanmasında ortaya çıkmaktadır:

h sav_ l rdiler (9-a/30) (hesap ettiler), ay,v_olar (14-a/11) (ay,p olur).

2.2.4.3.1.2.7. k > h De i mesi

Bölge ağzında örnekleri çok az olan sızıcılışma hadiselerindendir:

h lhopt r (2-d/20) (helikopter).

2.2.4.3.1.2.8. b > f De i mesi

Burada da iki aşamalı; b > v > f ve b > p > f şeklinde değişmelerden söz etmek mümkündür. b > f sızıcılışması üç örnekte tespit edilmiştir:

cavaf (2-b/23) (cevap), türfe (15-b/3) (türbe), zaft_ ledi (19-a/12) (zapt eyledi).

²²⁸ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 114-115.

2.2.4.3.1.2.9. ç > s De i mesi

Tek örnekte rastlanmıştır. Muhtemelen konuşma sırasında yapılan yanlış seslendirmelerden biridir:

sap_ lemi em (1-a/42) ≅ çap lemi em (çap eylemi im-: yay,mlam, ,m).

2.2.4.3.1.2.10. k̄ > h́ De i mesi

Bu değişme de mevcut verilerde bir kez karşılaşılan sızıcılaşma hadiselerindedir:

iḳliḥ(12-b/31) (â ,kl,k).

2.2.4.3.1.2.11. k > s De i mesi

Örneğine bir defa rastlanan sızıcılaşma olaylarından biri de k > s şeklindedir: *obirsi (2-ç/5) (öbürkü).*

2.2.4.3.2. Ak,c,la ma

Süreklileşme olayının ikinci basamağı olan akıcılaşma, tonlu veya tonsuz süreksiz ünsüzlerin akıcı ünsüzlere dönüşmesidir. Bölge ağızında sık rastlanmayan akıcılaşma olayının en belirgin örneği b > m şeklinde olanıdır. Türkçenin eski dönemlerinden beri kelime başında “b” olan sesler, “n” ünsüzünün etkisiyle “m”ye dönüşebilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde de b > m değişmesi bulunmakta ve bu seslerin kullanımı değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda eski Anadolu Türkçesinin Osmanlı ve Azerbaycan sahaları arasında kelime başında “b” ve “m” ünsüzlerinin kullanımı birbirinden ayrılmıştır. Bir başka deyişle, Osmanlı sahasında “b” sesi ile yazılan kelime, Azerbaycan sahasında “m” ile yazılmıştır²²⁹.

2.2.4.3.2.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında karakteristik olan akıcılaşma örneği b > m biçimindedir.

²²⁹ Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. 98.

2.2.4.3.2.1.1. b > m De i mesi

b > m değişmesi, bölge ağzında en çok görülen akıcılaşma olayıdır. Bu değişmede süreksiz, tonlu, çift dudak ünsüzü “b”; sürekli, akıcı, çift dudak ünsüzü “m”ye dönüşmektedir. Bu ses olayında kelime içindeki “n”, “ñ” ünsüzlerinin etkisi söz konusudur²³⁰. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında genellikle kelime başında görülen b > m değişmesi, az sayıdaki örnekte kelime içinde de ortaya çıkabilmektedir:

*menim (1-a/2) (benim), mennihlerñni (4-a/28) (benliklerini), menims y rdiler (9-a/8) (benimsiyorlard.), kimi (11-b/7) (gibi), minif (13-d/79) (binip), min (15- /2) (bin)*²³¹.

2.2.4.3.2.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik olmayan akıcılaşmalar g > ğ / y, k > y, ğ > y, g > v, d > r şeklinde sıralanabilir.

2.2.4.3.2.2.1. g > / y De i mesi

g > y akıcılaşması bölge ağzında çok yaygın olmayan ve bir örnekte karşılaşılan bir ünsüz değişmesidir: *yün (12-b/5) (gün)*.

Bunun yanında ilk bakışta bir akıcılaşma olarak kabul edilmese de yörede ön damak “ğ” ünsüzünün akıcı “y” ünsüzüne yakın seslendirilişini nedeniyle bu çerçevede değerlendirilebilecek örneklerin sayısı oldukça fazladır:

*dö ü lerden (13-a/12) (dövü lerden), nine (14-b/61) ≅ egnine (s,rt,na), d yñen (15-l/31) ≅ de inen (de), bü ün (17-d/3) (bugün), bürsü n (17-d/8) (öbür gün)*²³².

²³⁰ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 116; Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, s. XXVIII.

²³¹ Karamanlıoğlu, kelime başında ve kelime içinde görülen b > m değişikliklerini Kıpçak Türkçesi özelliği olarak sunmuş, *ben/men, bin/ming/min* şeklinde örnekler göstermiştir. Karamanlıoğlu, age, s. 15. Benzer durum, bugünkü Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde de görülmektedir: *burun > murun (önce), ben > men, boncuk > monçok, bi > mi*. Kasapoğlu-Çengel, Kırgız Türkçesinin kelime başında “b” sesini genellikle koruduğunu; ancak “n”, “j” ünsüzlerinin etkisiyle “b” sesinin “m” sesine dönüştüğünü belirtmiştir. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 89. Buna karşın Öner, b > m değişikliğinin eski Türkçe döneminde başlayan bir değişme olduğunu, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçesindeki düzensiz b > m değişmelerinin de devam ettiğini bildirmiştir. Öner, age, s. 17.

²³² Karamanlıoğlu, yöre ağzında da tespit edilen iki ünlü arasında kalan kelime içindeki g > y değişikliklerini Kıpçak özelliği olarak belirtmiş; ancak bu değişikliğin b > v > y şeklinde bir seyir izlediğini ileri sürmüştür:

2.2.4.3.2.2.2. k > y De i mesi

Mevcut metinlere göre, yöre ağzındaki bu akıcılışma olayı sadece “seksen” sayı adının söylenişinde görülmektedir. Bu değişme, k > h değişmesinden bir sonraki aşamada gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle bu değişimin sürekli, sızıcı, tonsuz, ön damak “h” ünsüzünün seslendirilişinde hissedilen “y” sesinin vurgulu bir şekilde söylenmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür:

seysenem (2-d/13) (seksenim), seysen (7-a/9) (seksen).

2.2.4.3.2.2.3. > y De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı ile ilgili eldeki metinlerde bir kez rastlanan bu değişimde eski Türkçe “soğık” kelimesinin “soyuğ” şeklinde söylenmesi söz konusudur. Burada ğ > g > y şeklinde bir değişmeden söz edilebilir:

soyuhıuyanda (16-g/29) (so uklay,nca, so uk al,nca)²³³.

2.2.4.3.2.2.4. g > v De i mesi

Yöre ağzında g > v değişmesinin yaşandığı söz konusu örnek Rusçadan alınan bir kelimenin başında görülmektedir: *vub rniya (5-c/5) (guberniya: il, vilayet) (Rus.).*

2.2.4.3.2.2.5. d > r De i mesi

Bu akıcılışma örneği de bir kez rastlanan ve muhtemelen söyleyiş özelliğinden kaynaklanan bir durumdur. Bu yönüyle d > r akıcılışma hadisesinin bölge ağzı için genel bir özellik taşıdığını söylemek güçtür: *v risi (2-c/3) (vadisi).*

begen- > beyen-, degin > deyin, egin > eyin. Karamanlıoğlu, age, s. 16. Benzer özelliklere bugünkü Kazak ve Kırgız Türkçesinde de rastlanmaktadır. Koç ve Doğan, g > y değişikliğinin Kazak Türkçesinde de görüldüğünü ve bu akıcılışma olayının Kıpçak lehçeleri için karakteristik olduğunu belirterek *ögren- > öyren-, tügme > tüyme, tegirmen > diyirmen* şeklinde örnekler sunmuşlardır. Koç ve Doğan, age, s. 83. Kasapoğlu-Çengel ise Kırgız Türkçesinde *ögren- > üyrön-, yigirme > c,y,rma (yirmi), bögrek > börök (böbrek)* şeklinde kullanımlardan söz etmektedir. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 90.

²³³ Bu örnekle ilgili olmak üzere aynı söyleyiş şekli için bk. Doğan, age, s. 78.

2.2.4.4. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişimler

Sürekli ünsüzler, meydana geldikleri esnada oluşum noktalarında dar veya geniş bir geçit meydana gelen ve sürekli bir şekilde çıkarılabilen seslerdir²³⁴. Bölge ağızında sürekli ünsüzler arasındaki değişimlerle ilgili en fazla örnek $n > m$ şeklindeki değişikliklerle ilgilidir. Ancak Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında sürekli ünsüzler arasında meydana gelen değişimlerde en çeşitli örnekler, “h” ünsüzü ve bu sesin değişik şekilleriyle ilgilidir. Bu değişimler, “h” ünsüzünün bir başka sürekli ünsüze dönüşmesi şeklinde olduğu gibi, boğumlanma noktasının farklılaşmasıyla da görülebilmektedir²³⁵.

2.2.4.4.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında görülen ve yöre ağızı için karakteristik sayılabilecek olan sürekli ünsüzler arasındaki değişimlerin $n > m$, $v > y / y$ ve $l > n$ değişiklikleri olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.4.4.1.1. $n > m$ Değişimi

Bölge ağızında sürekli ünsüzler arasındaki değişimlerin en fazla görülenidir. Kelime içinde yakın ve uzak benzeştirmelerle ve kelime sonundaki ulamalarla dudak ünsüzlerinin dış - dış eti “n” ünsüzünü kendilerine benzetmesi söz konusudur:

isdambul (2-a/29) (istanbul), imkâm (2-c/33) (imkân), ember (12-a/14) (anber), om_b (12-b/27) (on be), uzum_müddet (16-b/42) (uzun müddet).

Ulamalara bağlı olarak kelime sonunda olup dudak veya diş-dudak ünsüzlerinin etkisinde kalan “n” ünsüzü, bazen tam olarak çift dudak “m” sesine dönüşmez. Bu durumda ortaya çıkan ses, “n” ile “m” ünsüzleri arasında bir ses olarak algılansa da “m”ye daha yakındır:

bugün_men (3-a/20) (bugün ben), buralar_n_balalar, (4-a/20) (buralar,n balalar,), en_böyük (10-b/8) (en büyük), y rin_var (14-a/18) (yerin var).

²³⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 48.

²³⁵ kr. Ercilasun, **Kars li A zlar**, s. 117.

2.2.4.4.1.2. v > y / De i mesi

Bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen bu ünsüz değişmesi, Karapapak / Terekeme ağzının genel bir özelliği olarak kabul edilmektedir²³⁶. v > y ses olayında, değişmenin olduğu bölgedeki düz ünlüler, “v” diş - dudak ünsüzünün etkisiyle genellikle yuvarlaklaşmaktadır:

öyde (2-a/41) (evde), noyruz (12-a/22) (nevrüz), m ydini (13-d/47) ≅ mevtini (ölüsünü), doy an (15- /8) (tav an), oħloy (16-f/26) (oklava).

Bunun yanında yöre ağzındaki bazı v > y değişmelerinde “v” ünsüzünün yerini alan “y” sesi zaman zaman düşme eğilimi gösterir: *n yruz (9-a/40) (nevrüz).*

2.2.4.4.1.3. l > n De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki l > n ünsüz değişmesinin en belirgin örnekleri, “n” ünsüzü ile genişletilmiş olan “ile+n” edatı ile emir kipinin pekiştirme eki olarak bilinen /-GII+An/ ekinin ünsüz benzeşirmesi sonucu /-g/y(I)nAn/ biçiminde görülmektedir²³⁷:

bilginen (2-b/6) ≅ bilgilen ≅ bilgil (bil), hams,nnan (2-d/13) (hepsiyle), çaynan (3-a/30) (çayla), d yñen (15-k/13) ≅ deginen ≅ degilen ≅ degil (de).

2.2.4.4.2. Karakteristik Olmayanlar

Yöre ağzı için karakteristik özellik olarak sayılmayacak sürekli ünsüzler arasındaki diğer değişmeler ise n / ñ > y, ħ > h, h > h, ħ > y, ħ > n, m > n, m > ñ, v > ğ, y > n, n > r, ñ > n, r > l, r > n, s > ş, l > r, l > y, f > y, z > s şeklindedir.

²³⁶ Ercilasun, age, s. 121; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 36. Bunlara ek olarak Şireliyev, v > y ünsüz değişmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde özellikle Kazak ağzına ait bir özellik olduğunu belirtmiştir. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,*, s. 90-91.

²³⁷ Benzer örnekler Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında da mevcuttur. Bilgi için bk. Doğan, age, s. 82.

2.2.4.4.2.1. n / ñ > y Değişmesi

n > m değişmesinde olduğu gibi genellikle ulamalara bağlı olarak ortaya çıkan ünsüz değişmelerinden biridir. n > y değişmesinde de ilk bakışta “n” ünsüzünün tam manasıyla “y” ünsüzüne dönüşmediği düşünülse de seslendirmede bu değişimin açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir:

men_yava (2-d/7) (*ben yava*), *mñ_y dd_üz* (7-a/9) (*bin yedi yüz*), *on_ya* (15-ö/2) (*on ya*).

n > y değişmesiyle ilgili dikkat çekici örneklere de rastlanmaktadır. Bu da bölge ağızında ikinci teklik şahıs iyelik eki olan “ñ”nin “y” sesine dönüşmesi şeklindedir:

özüyün (16-e/8) \cong *özüniün* (*kendinin*), *gözüyün* (18-a/33) \cong *gözünüün* (*gözünün*)²³⁸.

Ayrıca metinlerde olmasa da kayıt dışı konuşmalarda tespit edilen *eliyin* \cong *eliñin* örneği de bu bağlamda değerlendirilebilir²³⁹.

Bunun dışında mevcut metinlerde tek örneğine rastlanan bir diğer n > y değişikliği ise üçüncü şahıs zamirlerinin çekimleriyle birlikte, üzerine hâl kavramı ifade eden görevli dil elemanı almış isim tamlamalarında ortaya çıkan²⁴⁰ zamir n’sinin “y” sesine dönüşmesi şeklindedir. Tespit edilen örnekte de üçüncü teklik şahıs zamiri vasıta hâli ekini almış, bu birleşimde ortaya çıkan “n” sesi daha sonra “y”ye dönüşmüştür:

oynan (15-ö/4) \cong *onnan* (*onunla*).

²³⁸ Ercilasun, Kars ve civarındaki Karapapak / Terekeme Türklerindeki bu değişmeye dair verdiği “başının” gibi örneklerden hareketle, bölgedeki Karapapak / Terekeme Türklerinin “ñ” sesini muhafaza ettiğini dolayısıyla ñ > y değişmesine çok fazla rastlanmadığını belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 120. Burada gösterilen örneklere benzer kullanımlar için ayrıca bk. Doğan, age, s. 81.

²³⁹ Şireliyev, n > y değişikliğinin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde en yaygın kullanıldığı yer olarak Revan’ı işaret etmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektolojyası,n,n Esaslar,** s. 156.

²⁴⁰ Cengiz Alyılmaz, “Zamir N’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, **Türk Gramerinin Sorunlar, II,** Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 403.

2.2.4.4.2.2. ħ > h De i mesi

Bu ünsüz değişmesi, bölge ağzında Türkçe asıllı kelimelerde bulunmayan nefesli “ħ” ünsüzünün, asli özelliklerindeki gibi seslendirilmeyerek sürekli, sızıcı, tonsuz, ön damak “h” ünsüzüne dönüşmesi hadisesidir. Burada “ħ” sesinin, Türkçedeki telaffuz zorluęuna²⁴¹ bağlı olarak söylenişinde hafif bir “y” sesi özelliği taşıyan “h” sesine dönüşmesi söz konusudur. Sınırlı sayıda örnekte tespit edilen bu durum, Arapça asıllı kelimelerde görölmektedir:

möħgem (6-b/14) ≅ muħkem, söħbet (12-c/46) ≅ soħbet.

2.2.4.4.2.3. h > h De i mesi

Mevcut verilerde bir defa tespit edilen sürekli ünsüzler arasındaki değişmelerden biri de h > h değişmesidir: *köħmeden (16-a/5) (köhmeden, eskiden).*

2.2.4.4.2.4. ħ > y De i mesi

Mevcut metinlere göre örneğine bir kez rastlanan sürekli ünsüz değişimidir. Bu değişme de “ħ” ünsüzünün Türkçede telaffuzunun zor olmasına bağlanabilir:

nesiyetidi (12-a/11) ≅ nasîħat (nasihat).

2.2.4.4.2.5. ħ > n De i mesi

Benzer bir şekilde tek örnekte rastlanan ses olaylarından biridir:

men eri (13-b/48) ≅ maħ eri (mah eri).

²⁴¹ Ercilasun, **Kars li A ,zlar,** s. 118.

2.2.4.4.2.6. m > n De i mesi

Bölge ağızındaki örnekleri sınırlı olan ve incelenen metinlere göre sadece “şimdi” zarfının söylenişinde görülen ses değişmesidir. Burada sürekli, akıcı, çift dudak ünsüzü olan “m”, sürekli, akıcı, diş - diş eti ünsüzü “n”ye dönüşmüştür. Bu değişimde “d” diş - diş eti ünsüzünün benzeştirici etkisi söz konusudur²⁴²:

üündü (1-a/14) (imdi), indi (2-a/64) ≅ emdi²⁴³ (imdi), indi (13-c/1) (imdi).

2.2.4.4.2.7. m > ñ De i mesi

Tek örnekte görülen değişmelerden biridir: *meniñ (15-g/1) (benim).*

2.2.4.4.2.8. v > De i mesi

Bölge ağızında tek örnek üzerinde tespit edilen ünsüz değişmelerindendir. Sürekli, tonlu, diş - dudak ünsüzü “v”nin, sürekli, tonlu, arka damak ünsüzü “ğ”ye dönüşmesi söz konusudur. Muhtemelen anlık söyleyişe bağlıdır:

ne elerim (2-a/41) ≅ nevelerim (torunlar,m).

2.2.4.4.2.9. y > n De i mesi

Bölge ağızındaki birkaç örnekte belirtme / yükleme hâl ekindeki, ünlü ile biten kelimelere getirildiğinde ortaya çıkan kaynaştırma harfi “y”nin, “n” ünsüzüne dönüştüğü görülmüştür:

rusyan, (2-a/61) (rusyay,), bursan, (2-a/66) (bursay,), o man, (15-g/4) (ko may,).

2.2.4.4.2.10. n > r De i mesi

Sınırlı sayıdaki örnekte görülen ve muhtemelen konuşma esnasında dil sürçmesi sonucu meydana gelmiş değişmelerdendir:

hüzürnen (1-a/4) (hüzünle), arat, (2-a/59) (kanad,).

²⁴² Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 122.

²⁴³ **DLT**, 4, s. 178.

2.2.4.4.2.11. ñ > n De i mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında sürekli ünsüzler arasında gerçekleşen değişimlerden biri de ñ > n şeklinde olmaktadır. Bu değişim daha çok, eski Türkçe döneminde damak n'si (ñ) ile belirtilen bazı kelimelerin, bugün yöre ağzında "n" sesine dönüştürülerek kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır²⁴⁴:

*on u (4-a/33) < koñ u (kom u), deniz (8-a/6) < teniz (deniz)*²⁴⁵.

2.2.4.4.2.12. r > l De i mesi

Mevcut metinlerde az sayıda örneğine rastlanan değişimlere buradan rastlanmaktadır. Burada kelime içinde ve sonunda akıcı "r" sesinin, akıcı "l" sesine dönüştüğü görülür:

*zaral (2-ç/6) (zarar), palas, (5-b/20) (paresi), saralm, (15-k/18) (sararm,), melhemñi (16-g/7) (merhemini)*²⁴⁶.

2.2.4.4.2.13. r > n De i mesi

Yöre ağzında tespit edilen sürekli ünsüzler arasındaki değişikliklerden biri de r > n biçiminde olmaktadır. Bu örnek, Borçalı'nın Kepenekçi köyünden derlenen bir metinde tespit edilmiştir: *eden (18-a/28) (kadar)*²⁴⁷.

2.2.4.4.2.14. s > De i mesi

Metinlerde az sayıda örneğine rastlanan ünsüz değişimlerinden biridir. Sürekli, sızıcı, tonsuz diş - diş eti ünsüzü "s", sürekli, sızıcı, tonsuz, diş eti - ön damak "ş" sesine dönüşmüştür²⁴⁸:

herke (4-b/19) (herkes), comu dar, (18-a/7) (cam,zlar,).

²⁴⁴ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 81.

²⁴⁵ Söz konusu örneklerin Türkçenin farklı dönemlerindeki şekilleri ile ilgili bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, 1, s. 276, 536.

²⁴⁶ Şireliyev, r > l ünsüz değişiminin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde en çok Nahçıvan ve Kazak ağızlarında görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektolojisi, n, n Esaslar**, s. 92.

²⁴⁷ *kadar* > *eden* kelimesindeki r > n değişikliği aynı söyleyiş şekliyle Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında da tespit edilmiştir. Doğan, age, s. 83.

²⁴⁸ *kr*. Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 122.

2.2.4.4.2.15. l > r De i mesi

Bölge ağız için karakteristik bir özellik sergilemeyen ünsüz değişikliklerinden biridir. Mevcut metinlerde iki örneği tespit edilebilmiştir:

pirus (9-a/17) ≅ plus (ng.) ≅ plüs (Rus.) (art.), maraħan (15- /4) (malakan).

2.2.4.4.2.16. l > y De i mesi

Mevcut metinlerde bbir örneği bulunan ünsüz değişmelerindendir. Muhtemelen konuşma özelliğinden kaynaklanan geçici bir durumdur: *öykeler (13-ç/55) (ülkelere).*

2.2.4.4.2.17. f > y De i mesi

Bu değişmeyle ilgili olarak mevcut metinlerde bir örneğe rastlanmıştır; *benöy e (15-r/6)*. Söz konusu örnekte Arapça aslı “benefsec”, Farsçada “benefşe”²⁴⁹ olan kelimedeki “f” sesinin “y” sesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Kelime, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde “benevşe” veya “benövşe” şeklindedir²⁵⁰. Dolayısıyla burada f > v > y şeklinde iki aşamalı bir değişme söz konusudur.

2.2.4.4.2.18. z > s De i mesi

Yöre ağızındaki sürekli ünsüz değişmelerinden bir diğeri z > s’dir. Söz konusu değişiklik, kelime içinde ve kelime sonunda gerçekleşmektedir:

telefüsünü (17-a/16) (telaffuzunu), sis (17-b/28) (siz).

2.2.4.5. Süreksizlik

Sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzler hâline gelmesine süreksizleşme denilmektedir²⁵¹. Süreksizlik hadisesi, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında çok rastlanan bir durum değildir. Mevcut metinlere göre daha çok ğ > g ve m > b şeklinde

²⁴⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi, 2004, s. 84.

²⁵⁰ Ali Heyder Orucov ve diğeri, *Azerbaycan Dilinin zahl, Lü eti*, 1, s. 278.

²⁵¹ Ercilasun, *Kars li A ,zlar,*, s. 117.

tezahür etmektedir. Söz konusu değişikliklerin yöre ağzı için karakteristik olduğunu söylemek güçtür.

2.2.4.5.1. > g De i mesi

Bölge ağzının genelinde olmasa da zaman zaman kelime içinde sürekli “ğ” ünsüzünün yerine süreksiz “g” ünsüzünün kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, bazı kaynaklarda eski şekillerin muhafazası olarak değerlendirilmektedir²⁵²:

örgetdi (9-a/19) (ö retti), örgenejeħsiñiz (13-a/6) (ö reneceksiniz), igitli innen (13-a/36) (yi itli iyle), eger (14-a/25) (e er), diger (17-c/13) (di er).

2.2.4.5.2. l > d De i mesi

Yöre ağzı ile ilgili mevcut metinlerde tespit edilen süreksizleşme örneklerinden biri de l > d biçimindedir. Bu değişim daha çok “s” ünsüzü ile biten kelimelere +lAr çokluk ekinin getirilmesiyle ekin başındaki “l” ünsüzünün “d” ünsüzüne dönüşmesi sonucu meydana gelmektedir:

rusdar (2-a/1) (ruslar), asdannan (12-a/21) (aslanla), meħbusdar (12-c/11) (mahpuslar), polisderiñ (13-c/45) (polislerin), meclisderde (18-b/18) (meclislerde).

2.2.4.5.3. m > b De i mesi

Yöre ağzında zaman zaman rastlanan süreksizliklerden biri de m > b şeklindedir. İki örnekte, kelime ortasında süreksiz “p” ünsüzünün yanında bulunan sürekli “m” ünsüzünü süreksizleştirmesi söz konusudur:

yapba (11-b/10) (yapmak), epbeħ(16- /1) (ekmek)²⁵³.

²⁵² Ercilasun, bu konuyla ilgili “yüregim”, “öğretti”, “düğün” gibi örnekler verdiği çalışmasında söz konusu süreksizleşme olayının eski şekillerin devamı olduğunu, asıl değişimin yazı dilinde meydana geldiğini belirtmiştir. Ercilasun, age, s. 117. Şireliyev, bu süreksizlik hadisesini y > g olarak ele almış ve Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde Doğu grubu ağızlarında belirgin bir şekilde görüldüğünü dile getirmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 90.

²⁵³ *kr*. Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 117.

2.2.4.5.4. v > b De i mesi

Mevcut metinlerde tek örneğine rastlanan süreksizlik hadisesidir. Muhtemelen kişisel söyleyiş özelliğinden kaynaklanmaktadır: *bezîr* (12-c/2) (*vezir*)²⁵⁴.

2.2.4.6. nce Ünsüzlerin Kalınlaşması,

Bölge ağızında ince ünsüzlerin kalınlaşması hadisesi, yalnız “ince l” (l) sesinde görülmüştür. Türkçeye özgü bir ses olmayan “l”, Türkçeye geçmiş yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir. Bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında da kalınlaştırılarak seslendirilmektedir²⁵⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında da aynı özellik geçerlidir:

halda (1-a/12) \cong *halde*, *hallandırmas*, (4-a/34) \cong *hallendirmesi*, *halal* (13-ç/23) \cong *hela*, *lala* (15- /5) \cong *lale*.

2.2.5. Ünsüz Benzeşmeleri

Kaynaklarda “benzeşme”, “benzetme” veya “benzeştirme” şeklinde geçen bu terim, bir sesin çıkış yeri ya da biçimi açısından bir başka sese benzer ya da eş duruma getirilmesi²⁵⁶; farklı nitelikleri olan seslerin çeşitli sebeplerle birbirini etkileyerek aynı veya ortak nitelikler kazanması olayıdır²⁵⁷.

Burada genel bir benzeştirme konusundan değil, ünsüzler arasındaki benzeştirmelerden söz edilecektir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında ünsüz benzeştirmeleri sıklıkla kullanılmakta ve çeşitlilik göstermektedir. Bu benzeştirmelerde özellikle “l”, “n”, “r” ünsüzleriyle ilgili örnekler çoğunluktadır. Söz konusu sesler bölge ağızında hem benzeştiren hem de benzeyen konumundadır.

²⁵⁴ Şireliyev, “v” sesinin “b” sesine dönüşmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde daha çok Doğu grubu ağızlarına ait bir özellik olduğunu belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları**, s. 87.

²⁵⁵ *kr.* Ercilasun, **Karslı Ağızlar**, s. 125.

²⁵⁶ Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, 2, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 48.

²⁵⁷ Mustafa Özkan ve diğerleri, **Yüksek Öretimde Türk Dili**, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, 2001, s. 342.

2.2.5.1. İlerleyici Benze tirme

İlerleyici benzeştirme, kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerden öncekinin kendisinden sonrakini etkileyerek boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen kendisine benzetmesi olayıdır²⁵⁸. İlerleyici benzeştirme, kendi içinde “ilerleyici tam benzeştirme” ve “ilerleyici yarı benzeştirme” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.5.1.1. İlerleyici Tam Benze tirme

Tam benzeştirme, bir kelimedede yan yana veya aralıklı bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi olayıdır²⁵⁹. Aşağıda yöre ağzında tespit edilen ilerleyici tam benzeştirme konusuna dair örnekler ele alınmaktadır.

2.2.5.1.1.1. Karakteristik Olanlar

İlerleyici, tam ünsüz benzeştirmeleri içinde yöre ağzı için karakteristik nitelik taşıyanlar $nl > nn$, $nd > nn$, $rl > rr$, $dl > dd$ şeklindedir.

2.2.5.1.1.1.1. $nl > nn$ Benze tirmesi

Yöre ağzında en fazla görülen ilerleyici, yakın ve tam benzeştirme şekillerinden biridir. Son sesi “n” ünsüzü olan isim ve fiillere “l” ünsüzü ile başlayan ekler $[/+lAr/; /+lA(ş/n)/; /+lIK/; /+lII/]$ getirildiğinde genellikle “l” ünsüzü “n”ye dönüşmektedir²⁶⁰:

olsunnar (2-a/44) (*olsunlar*), *osmann*, (7-a/3) (*osmanl,*), *yağ,nna* *fs,ñ,z* (9-a/1) (*yak,nla ms,n,z*), *so ann*, *,n* (10-b/1) (*so anl,n*), *dü ünnerde* (14-a/23) (*dü ünlerde*), *zerbaycann*, (15- /13) (*azerbaycanl,*), *nni i* (18-a/30) (*enli i*)²⁶¹.

²⁵⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 128.

²⁵⁹ Korkmaz, age, s. 207.

²⁶⁰ *kr*. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 126; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 51; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 209; Doğan, age, s. 85; Karaman, age, s. 130. Aynı özellik ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de görülmektedir; *bilsinler > bilsinner*. Kartallıoğlu ve Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi”, s. 182.

²⁶¹ Öner, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde de “n” ve “m” sesleriyle biten kelimelere getirilen çokluk ekinin başındaki “l” sesinin “n” ünsüzüne dönüşmesi olayının yaşandığını belirtmiş, *ülenler > ülenner* (*otlar*), *kay,nlar > kay,nnar*, *canlar > kannar*, *namlar > namnar* örneklerini vermiştir. Öner, age, s. 25. Ayrıca söz konusu benzeştirme biçimi Oğuz grubu Türk lehçelerinden Gagavuz Türkçesinde de mevcuttur. Özkan’ın verilerine göre, Gagavuz Türkçesinde “n” ünsüzüyle biten kelimelere getirilen $+lAr/$

2.2.5.1.1.1.2. nd > nn Benze tirmesi

Bu benzeştirmede, “n” ile biten kelimelere ayrılma hâl ekinin eklenmesiyle süreksiz, tonlu, dış - dış eti “d” ünsüzü; sürekli, akıcı, dış - dış eti “n” ünsüzüne dönüşmektedir. Bu da yine “n” ünsüzünün benzeştirici olduğu bir ilerleyici, yakın ve tam benzeştirmedir. Bazı kaynaklarda bu değişimin Karapapak / Terekemeler için kurallaşmış olduğu belirtilir²⁶²:

onnan (2-a/11) (ondan), derisinnen (8-a/2) (derisinden), titesinnen (13-b/6) (didesinden), mennen (15-g/2) (benden), bunnan (16-a/2) (bundan), ba ,nnan (17-a/18) (ba ,ndan).

2.2.5.1.1.1.3. rl > rr Benze tirmesi

“r” ünsüzünün benzeştirici ses olduğu rl > rr benzeştirmesi de yöre ağzında sıklıkla görülmektedir. Bölge ağzında “r” ile biten kelime kök veya gövdesine “l” ile başlayan ekler [/+lAr/; /+lA(ş/n)/; /+lIK/; /+lI/] getirildiğinde ekin başındaki “l” sesi “r”ye dönüşmektedir²⁶³:

asgerri i (2-a/21) (askerli i), hayvandarr, (7-c/1) (hayvandarlar,k), sirridi (12-c/45) (s,rl,d,r), yeğerr yif (13-d/48) (eyerlemi), varr, (16-a/8) (varl.), y rrer (16-a/44) (yerler), davarrar, (18-a/12) (davarlar,).

çokluk eki ile /+lA/ isimden fiil yapım eki ve /+lI/, /+lIK/ isimden isim yapım eklerinin başlarındaki “l” sesleri “n” sesine dönüşmektedir; *annadmaa, ekinni, ayd,nn,k, bunnar* gibi. Nevzat Özkan, “Gagavuz Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 94.

²⁶² Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 126. *nd > nn* benzetirmesine bugünkü Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız ve Nogay Türkçesinde ve Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır. Ancak Kırgız Türkçesinde ünsüz benzeştirmesi sonucu ikizleşen “n” ünsüzlerinden biri düşmüştür: *üyüdüön (>*üyünnön) > üyüdüön (evinden), içinden > içinen, süzdöründön > süzdörünüön* gibi. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 96. Nogay Türkçesinde benzeşen ve ikizleşen ünsüzler korunmuştur: *bergennen (verdi inden), künnen (günden), sennen (senden)*. Dilek Ergönenç-Akbaba, **Nogay Türkçesi Grameri**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2009, s. 60. Kara’nın verilerine göre, Türkmen Türkçesinde ise *gün do anda > gün no onno, menden > mennen (benden)* gibi örnekler mevcuttur. Mehmet Kara, “Türkmen Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 247. Azerbaycan Türkçesinde ise *damdan > damnan, dibinden > dibinnen* şeklinde örnekler bulunmaktadır. Kartallıoğlu ve Yıldırım, agm, s. 182.

²⁶³ *kr* . Ercilasun, age, s. 127; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 50-51; Doğan, age, s. 86; Karaman, age, s. 130.

2.2.5.1.1.1.4. dl > dd Benze tirmesi

Ünsüzler arasındaki benzeştirmeler süreklileşme yönünde olduğu gibi, süreksizleşme yönünde de olabilmektedir. Bölge ağzında tespit edilen dl > dd benzeştirmesi de süreksizleşme seyri izleyen ilerleyici, yakın ve tam benzeştirme şeklidir. Bu benzeştirmede, Arapça “zad” (azık, yiyinti)²⁶⁴ kelimesine getirilen çokluk ekindeki “l” sesinin “d”ye dönüşmesi söz konusudur: *zaddar* (2-ç/4) \cong *zadlar* (*eyler*).

Bu bağlamda değerlendirilebilecek benzeştirmelerden biri de “ad” kelimesi ve bu kelimeye “l” ile başlayan ekler getirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Burada ilk başta doğrudan dl > dd şeklinde bir değişme olduğu düşünülebilir. Ancak “ad (isim)” kelimesinin eski şekli “at”²⁶⁵ olduğu için söz konusu değişmeyi de bu kapsamda ele almak uygun olacaktır. Çünkü burada t > d tonlulaşmasından sonra bir dl > dd değişmesi söz konusudur:

addar (4-a/3) (*adlar*), *add*, (7-a/24) (*adl*), *addand,r,flar* (16-h/25) (*adland,rm, lar*)²⁶⁶.

Buna benzer bir diğer örnek ise *add,y,f* (15- /39) \cong *adla-* \cong *add,m-la-* (*yürü-*, *geç-*) kelimesidir. Bu kelimenin asıl şekli “at-” köküne dayanmaktadır²⁶⁷. Dolayısıyla burada da iki aşamalı bir değişme söz konusudur.

2.2.5.1.1.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik olmayan ilerleyici, tam ünsüz benzeştirmesi nt > nn şeklindedir.

2.2.5.1.1.2.1. nt > nn Benze tirmesi

Bölge ağzı ile ilgili mevcut metinlerde bir defa karşılaşılan ilerleyici, yakın ve tam benzeştirme şeklidir: *yönnem* (14-b/24) (*yöntem*).

²⁶⁴ “Zad” kelimesi bölge ağzında “şey” anlamında kullanılmaktadır: “Patatès zad aldım” gibi. Aynı ifade şekli Kars ve Aradahhan civarındaki Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da görülmektedir. *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 386.

²⁶⁵ **DLT**, 4, s. 45.

²⁶⁶ Benzer örnekler için *bk.* Doğan, age, s. 86.

²⁶⁷ Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 1, s. 49.

2.2.5.1.2. ilerleyici Yar, Benze tirme

Yarı benzeştirme, bir kelimedede yan yana ve aralıklı olarak bulunan seslerden birinin ötekisini boğumlama özellikleri bakımından kısmen kendisine benzeştirmesi olaydır²⁶⁸. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen ilerleyici yarı benzeştirme türleri $md > mn$, $tl > td$, $pm > pb$, $şl > şd$, $zl > zd$, $sl > sd$ olmak üzere toplam altı çeşittir.

2.2.5.1.2.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için karakteristik sayılabilecek ilerleyici, yarı ünsüz benzeştirmeleri arasında $tl > td$, $md > mn$, $şl > şd$, $zl > zd$, $sl > sd$ değişimleri sayılabilir.

2.2.5.1.2.1.1. $tl > td$ Benze tirmesi

Bölge ağzında süreksizleşme yönündeki benzeştirmeler içinde en fazla görülen ilerleyici, yakın ve yarı benzeştirme türüdür. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “t” ünsüzü ile biten kelimelere “l” sesi ile başlayan ekler getirildiğinde $tl > td$ şeklinde bir değişme meydana gelmektedir. Bu değişimde süreksiz, tonsuz, diş - diş eti ünsüzü “t”nin; sürekli, akıcı “l” sesini, süreksiz, tonlu, diş - diş eti ünsüzü “d”ye dönüştürmesi söz konusudur²⁶⁹:

kentder (1-a/7) (*kentler*), *atdamad* (3-a/22) (*katlamad,r*), *azatd,h* (9-a/43) (*azatl,k*), *ejdatdarda* (11-b/18) (*ecdatlarda*), *cesaretdi* (13-d/73) (*cesaretli*), *çatdas,n* (16-b/16) (*çatlas,n*), *ehiTdi i* (18-b/5) (*ehitli i*).

Yine bu çerçevede ele alınabilecek bir değişiklik de *torttardan* (3-a/21) (*tortlar: tatl,lar*) kelimesindeki gibidir. Burada ilk anda bir $tl > tt$ değişikliği görülse de muhtemelen önce $tl > td$, daha sonra $tl > tt$ benzeştirmesi gerçekleşmiştir.

²⁶⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 241.

²⁶⁹ Benzer örnekler için bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 128; Gökdağ, age, s. 141; Doğan, age, s. 87; Karaman, age, s. 131.

2.2.5.1.2.1.2. md > mn Benze tirmesi

İlerleyici, yakın ve yarı ünsüz benzeştirmelerinden biri olan md > mn benzeştirmesi Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında belirgin bir şekilde görülen ve “m” ile biten bir kelimeye ayrılma hâli eki getirildiğinde “d” sesinin “n”ye dönüşmesi şeklinde kendisini gösteren bir durumdur. Burada sürekli, burun akıcısı, çift dudak “m” sesinin; süreksiz, tonlu, diş - diş eti ünsüzü “d”yi, sürekli, burun akıcısı “n” sesine dönüştürmesi söz konusudur:

vaħd,mnan (1-a/16) (vaktimden), yad,mnan (2-a/18) (yad,mdan: hat,r,mdan), edimnen (5-b/1) (kadimden: eskiden), ölümünnen (13-d/51) (ölümümden), gözümnenn (15-l/7) (gözümüden), terefimnenn (17-b/11) (taraf,mdan)²⁷⁰.

2.2.5.1.2.1.3. l > d Benze tirmesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “ş” ile biten kelimelere “l” sesi ile başlayan ekler getirildiğinde şl > şd değişmesi meydana gelmektedir. Bu değişimde sürekli, tonsuz, diş eti ünsüzü “ş”nin; akıcı, ön damak “l” sesini, süreksiz, tonlu, diş - diş eti ünsüzü “d”ye dönüştürmesi görülmektedir²⁷¹:

al , dar (1-a/7) (alk, lar), ya d, (1-a/20) (ya l,), k mek diħ (7-a/8) (ke meke lik), ba , dama a (13-d/75) (ba , lamaya), ba d,yanda (15- /1) (ba lay,nca).

2.2.5.1.2.1.4. zl > zd Benze tirmesi

Yöre ağzında belirgin bir şekilde görülen benzeştirmelerdendir. “z” ünsüzü ile biten kelimelere “l” ile başlayan ekler getirildiğinde zl > zd ünsüz benzeştirmesi meydana

²⁷⁰ Benzer örnekler için bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 127; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 54; Gökdağ, age, s. 142; Doğan, age, s. 87; Karaman, age, s. 132. Şireliyev, md > mn benzeştirmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarının büyük bölümünde görüldüğünü belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 114. Ayrıca söz konusu benzeştirme Kıpçak grubu Türk lehçelerinden bugünkü Kırgız Türkçesinde de görülmektedir. Ancak Kırgız Türkçesinde “d” sesini “m”ye dönüştüren “n” sesi kelimedenden düşmüştür: *üyümdön > üyümnön > üyümön (evimden), cerimden > cerimnen > cerimen (yerimden)*. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 97, 173.

²⁷¹ *kr* . Ercilasun, age, s. 129; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 53; Şireliyev, age, s. 114; Doğan, age, s. 87; Karaman, age, s. 133.

gelmektedir. Bu ünsüz benzeştirmesinde diş - diş eti ünsüzü “z”nin; akıcı “l” sesini, diş - diş eti ünsüzü “d”ye dönüştürmesi söz konusudur²⁷²:

merkezleri (1-a/31) (merkezleri), tarzları (4-a/21) (tarzlar.), sormazlar (14-a/10) (sormazlar), ucuzda f (16-ç/26) (ucuzla m,), temizdiyen (18-a/37) (temizleyen), ilmezdi (18-a/43) (y,lmazl,).

Bu kapsamda değerlendirebilecek bir değişme de *ingilisd r (7-a/26) (ingilizler)* örneğidir. Burada zl > zd değişmeden sonra bir z > s tonsuzlaşması meydana gelmiş olmalıdır.

2.2.5.1.2.1.5. sl > sd Benze tirmesi

Bölge ağzında “s” ünsüzü ile biten kelimelere “l” ünsüzü ile başlayan ekler getirildiğinde ekin başındaki “l” sesi, “d”ye dönüşmekte, böylece l > d değişikliği meydana gelmektedir. Burada diş - diş eti ünsüzü olan “s”nin, “l” sesini, bir başka diş - diş eti ünsüzü “d”ye dönüştürmesi söz konusudur²⁷³:

rusdar (2-a/1) (ruslar), tiflisdidi (2-a/15) (tiflislidir), meħbusdar (12-c/11) (mahpuslar), polisderiñ (13-c/45) (polislerin).

2.2.5.1.2.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için karakteristik nitelik taşımadığı düşünülen ilerleyici, yarı ünsüz benzeştirmesi pm > pb biçimindedir.

2.2.5.1.2.2.1. pm > pb Benze tirmesi

Bölge ağzı ile ilgili verilere göre “yap-” fiiline “m” ile başlayan (/mI/; /mAK/) ekler getirildiğinde m > b değişikliği gerçekleşmektedir. Yöre ağzındaki örnekleri sınırlı olan bu değişimde süreksiz, çift dudak “p” ünsüzünün; sürekli, çift dudak “m” ünsüzünü süreksiz, çift dudak “b” ünsüzüne dönüştürmesi söz konusudur²⁷⁴:

²⁷² *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 129; Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 53; Şireliyev, age, s. 113-114; Karaman, age, s. 132.

²⁷³ *kr* . Karaman, age, s. 132.

²⁷⁴ Benzer örnekler için *bk.* Doğan, age, s. 87; Karaman, age, s. 132.

yapb, am (1-a/27) (yapm, ,m), yapba (11-b/10) (yapmak).

2.2.5.2. Gerileyici Benze tirme

Gerileyici benzeştirme, kelime içinde önce gelen sesin, sonraki sese boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya bütünüyle benzeşmesi olayı; sonraki sesin geriye doğru etki yaparak önceki sesi kısmen veya bütünüyle kendisine benzetmesidir²⁷⁵. Gerileyici benzeştirme de kendi içinde tam ve yarım benzeştirme şeklinde ele alınarak incelenmektedir.

2.2.5.2.1. Gerileyici Tam Benze tirme

Mevcut metinler esasında Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen gerileyici tam benzeştirme örnekleri $rl > ll$, $nl > ll$, $nm > mm$, $ts > ss$, $yl > ll$, $şs > ss$, $ks > ss$, $tç > çç$ olmak üzere toplam sekiz çeşittir.

2.2.5.2.1.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik olarak kabul edilebilecek gerileyici, tam ünsüz benzeştirmeleri $rl > ll$, $nm > mm$ ve $ts > ss$ şeklindedir.

2.2.5.2.1.1.1. $rl > ll$ Benze tirmesi

Gerileyici, yakın ve tam benzeştirme türü olan $rl > ll$ değişikliği, bölge ağzında şimdiki zaman ve geniş zamanın üçüncü çokluk şahıs çekimlerinde belirgindir²⁷⁶:

s çililler (1-a/13) \cong seçilirler (seçiliyorlar), ay r,llar (2-a/24) \cong ay,r,rlar (yap,yorlar), gäliller (4-a/9) (geliyorlar), d y ller (11-b/8) \cong d yerler (diyorlar), salallar (13-d/33) (salarlar), götümöller (17-d/15) \cong götüm rler (götürmüyorlar), v r ller (17-d/18) \cong v r rler (veriyorlar).

²⁷⁵ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 105.

²⁷⁶ Benzer örnekler için bk. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 127; Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 54-55; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 209; Gökdağ, age, s. 140; Doğan, age, s. 88; Karaman, age, s. 133.

2.2.5.2.1.1.2. nm > mm Benze tirmesi

“n” ünsüzü ile biten kelime kök veya gövdelerine “m” ünsüzü ile başlayan ekler (/mİş/; /-mA/; /-mAK/; /-mAlI/) getirildiğinde gerçekleşen bir ünsüz benzeştirme²⁷⁷:

yamm,rd, (4-b/5) ≅ yanm,rd, (yanm,yordu), inamma (9-a/38) (inanmak), dömmerem (12-b/28) ≅ dönmerem (dönmem), oħummor (18-b/7) ≅ oħunmor (okunmuyor), örgemmeliseñ (19-a/12) ≅ örgenmelisen (ö renmelisin).

2.2.5.2.1.1.3. ts > ss Benze tirmesi

“t” ünsüzüyle biten bazı fiillere üçüncü teklik şahıs emir eki getirildiğinde ve bazı isimlere isimden isim yapım eki /+sIz/ eklendiğinde meydana gelen bir gerileyici, yakın ve tam ünsüz benzeştirme²⁷⁸:

g ssin (4-b/15) (gitsin), düzelssin (12-b/39) (düzeltsin), bass,n (13-c/13) (bats,n), mürvessiz (14-b/27) (mürüvvetsiz)²⁷⁹.

2.2.5.2.1.2. Karakteristik Olmayanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik olmayan gerileyici, tam ünsüz benzeştirmeleri ise nl > ll / ıll, tç > çç, yl > ll, şs > ss ve ks > ss şeklindedir.

2.2.5.2.1.2.1. nl > ll / ıll Benze tirmesi

Bu benzeştirmede, işaret zamirine çokluk ekinin getirilmesiyle zamir “n”si ortaya çıkmakta ve söz konusu “n” sesi, çokluk ekinin ilk sesi olan “l” ünsüzüne dönüşmektedir:

oğlar,n (1-a/21) (onlar,n), bullar, (1-a/39) (bunlar,), ollar (16-a/12) (onlar).

²⁷⁷ kr . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 55; Karaman, age, s. 133.

²⁷⁸ kr . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 55; Doğan, age, s. 88; Karaman, age, s. 134.

²⁷⁹ “t” ünsüzünün kendisinden sonra “s” sesi ile başlayan ekler aldığı gerileyici, yakın ve tam benzeştirmeye uğrama durumu ölçünlü Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Mesela, “gitsen” kelimesinin kökünde bulunan “t” sesi, yanında bulunan “s” ile kaynaşarak “gissen” şeklinde seslendirilir. Selen, age, s. 81.

Genellikle işaret zamirlerinde görülen bu duruma, zaman zaman farklı örneklerde de rastlamak mümkündür: *ämin_amall,h(4-b/10)* (*emin amanl,k*).

2.2.5.2.1.2.2. tç > çç Benze tirmesi

Mevcut metinlerde iki örneğine rastlanan gerileyici, yakın ve tam bir benzeştirme şeklidir: *siy seççi (13-a/34)* (*siyasetçi*), *gözeççisi (13-d/5)* (*gözetçisi*).

2.2.5.2.1.2.3. yl > ll Benze tirmesi

Bölge ağzında sadece “eyle-“ fiilinde görülen gerileyici, yakın ve tam ünsüz benzeştirmesidir: *llyir (2-a/1) ≅ ylyir (eyliyor)*.

2.2.5.2.1.2.4. s > ss Benze tirmesi

Mevcut metinlerde bir defa geçen gerileyici, yakın ve tam bir benzeştirme şeklidir: *dan,ss,n (6-a/6)* (*dan, s,n*).

2.2.5.2.1.2.5. ks > ss Benze tirmesi

Bir defa rastlanan gerileyici, yakın ve tam benzeştirme biçimidir: *esseriya, (7-a/25)* (*ekseriyat,*).

2.2.5.2.2. Gerileyici Yar, Benze tirme

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki gerileyici yarı benzeştirme türleri çok çeşitli değildir. Mevcut verilere göre yöre ağzında tespit edilen gerileyici yarı benzeştirme örneği *nb > mb* şeklindedir.

2.2.5.2.2.1. nb > mb Benze tirmesi

Sınırlı sayıda örnekte görülen gerileyici, yakın, yarı ünsüz benzeştirme şekillerinden biridir. Ulamalar sırasında ikinci kelimenin başındaki çift dudak ünsüzü “b”nin etkisiyle meydana gelmektedir²⁸⁰:

²⁸⁰ *kr* . Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar**, 1, s. 212. Benzer biçimlere Kırgız, Kazak ve Tatar Türkçesinde de rastlanmaktadır. Kasapoğlu-Çengel’in verilerine göre Kırgız Türkçesinde *konbodu > kombodu (konmad,)*,

om_b (13-b/19) (*on be*), *om_bir* (15- /35) (*on bir*), *mem_bil rem* (16-d/7) \cong
men bil rem (*ben biliyorum*), *at,ñ mat,m_b lñe* (16-f/4) (*at,n mat,n beline*).

2.2.5.3. Uzak Benze tirme

Bir kelimedede yan yana bulunmayan iki sesin çeşitli sebeplerle birbirini etkilemesi olayı olan uzak benzeştirme, ünsüzler için söz konusu olduğunda, yan yana bulunmayan iki ünsüzün çeşitli sebeplerle birbirini etkilemesi şeklinde açıklanabilir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında örneklerine sık rastlanmayan bir benzeştirme şeklidir. Bu benzeştirmede de benzeşmenin derecesi tam veya yarım olabilmektedir.

2.2.5.3.1. çc > cc Benze tirmesi

Bu tür uzak benzeştirme şekli tek örnekte tespit edilmiştir: *cocuñlar* (13-d/68) (*çocuklar*).

2.2.5.3.2. bn > mn Benze tirmesi

Birinci teklik şahıs zamiri ile “bin” sayı adı ve “bin-” fiilinde görülen bir uzak benzeştirme şeklidir:

men (14-a/41) (*ben*), *min* (15-b/4) (*bin*), *mindir ller* (17-ç/25) (*bindiriyorlar*).

2.2.6. Ayk,r,la ma / Benze mezlik

Benzeştirmenin karşıtı olan aykırılışma veya benzeşmezlik, bir kelimedede yan yana gelen aynı cinsten iki sesin birbirinden ayrılarak ikizlikten kaçınması²⁸¹ veya bir kelimedede bulunan aynı iki sesin, aynı iki söyleyiş hareketinin başka seslere, başka söyleyiş hareketlerine dönüşmesidir²⁸². Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında aykırılışma / benzeşmezlik hadisesi de önemli bir yere sahiptir. Bölge ağzındaki aykırılışma olayı daha çok tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesi şeklinde kendisini göstermektedir.

tün boyu > *tüm boyu* (*gece boyu*), *on bir* > *om bir* (*on bir*) örnekleri mevcuttur. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 96. Öner ise Tatar Türkçesinde *un+bi* > *umbi* (*on be*), *seksen bir* > *seksen bir*, *men baram* > *mem baram* (*ben gidiyorum*); Kazak Türkçesinde ise *on bir* > *om bir*, *on bes* > *om bes* şeklinde örnekler olduğunu belirtmiştir. Öner, age, s. 32.

²⁸¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 53.

²⁸² Aksan, age, 2, s. 50.

Bu tür aykırılışmada $t > d$, $k > g$ ve $ķ > ğ$ değişikliğinden doğan şekiller çoğunluktadır. Ancak yöre ağzındaki aykırılışma örnekleri sadece bu türden değildir.

Tespit edilen belli başlı aykırılışma örneklerini *zaral* (2-ç/6) (*zarar*), *saralm*, (15-k/18) (*sararm*,); *äni dem* (2-a/31) (*eni tem*), *isder* (3-a/9) (*ister*), *mesgen* (10-b/7) (*mesken*), *kesdiler* (13-d/63) (*kestiler*), *dü dü* (15-e/7) (*dü tü*), *te gil* (16-a/12) (*te kil*), *tendir* (16-e/20) (*tand,r*) şeklinde sunmak mümkündür.

Bunun yanında zaman zaman hem ünsüz türemesinin hem de aykırılışmanın bir arada bulunduğu örneklere de rastlanmaktadır:

hisdiden (4-a/43) \cong *isdiden* (*s,caktan*).

2.2.7. Ünsüz kizle mesi

Ünsüz ikizleşmesi, bir gramer birliğinde bir ünsüzün iki defa söylenmesidir²⁸³. Yöre ağzında ünsüz ikizleşmesi birkaç değişik sebebe bağlı olarak görülmektedir. Bunlar, bir kelimedeki aynı ünsüzün iki defa söylenmesi şeklinde oluşan ikizleşme, ünlü düşmesinden kaynaklanan ikizleşme, ünsüz benzeştirmesinden kaynaklanan ikizleşme ve ulamalara bağlı olarak ortaya çıkan ikizleşmelerdir.

Yöre ağzında, bir kelimedeki aynı ünsüzün iki defa söylenmesinden kaynaklanan ünsüz ikizleşmelerine dair fazla örnek yoktur. Burada “d”, “ğ”, “ğ”, “l”, “m”, “ş” ünsüzlerinin ikizleştiği görülmektedir. Bu tür ikizleşmelerde, birinci hecenin açık ve zayıf, ikinci hecenin de vurgulu olması etkilidir²⁸⁴:

y ddisi (2-a/5) (*yedisi*), *hemme e* (2-b/19) \cong *heme e* (*hemi e*), *di er* (17-c/18) (*di er*)²⁸⁵.

²⁸³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 52.

²⁸⁴ Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 132. Benzer örnekler için ayrıca bk. Doğan, age, s. 91.

²⁸⁵ Şireliyev, kelime ortasında ünsüz ikizleşmesi olayının Azerbaycan Türkçesinin genel bir özelliği olduğunu ve bu durumun Azerbaycan Türkçesini diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden ayıran önemli bir özellik olduğunu belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 124. Bu konuyla ilgili olarak Semedli, Azerbaycan Türkçesinde görülen *add,m* (*ad,m*), *y ddi* (*yedi*), *säkkiz* (*sekiz*), *doqquz* (*dokuz*), *älli* (*elli*) gibi örneklerdeki ünsüz ikizleşmelerinin asli uzun ünlülerin kısaldırken bıraktığı izler olarak düşünülebileceğini ileri sürmüştür, bu iddiaya dayanak olmak üzere *ad,m*, *sekiz* ve *dokuz* kelimelerinin Türkmen Türkçesinde uzun ünlülü kullanımını göstermiştir. Semedli, agm, s. 131.

Buna ek olarak bazı ünsüz ikizleşmelerinde yan yana gelen iki ünsüzden ilkinin, ikincisini tamamen kendisine dönüştürmesi söz konusudur: *me urlar,n* (5-ç/14) (*me hur*).

Yöre ağzında tespit edilen bir diğer ünsüz ikizleşmesi olayında, iki ayrı kelimenin birleştirilmesi sonucu “ğ” ünsüzünün ikizleştiği görülür:

o eder (12-b/20) (*o kadar*), *na ader* (13-d/35) (*ne kadar*)²⁸⁶.

Bu değişimde muhtemelen önce *ķ* > *ğ* tonlulaşması söz konusudur.

Yöre ağzındaki bir diğer ünsüz ikizleşmesi, yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde meydana gelmektedir²⁸⁷:

gezemm rseñ (13-b/36) (*gezemiyorsun*), *dözemmedim* (13-d/58) (*dayanamad,m*), *i diyemmēr* (15-a/3) (*çal, am,yor*).

Ünlü düşmesinden kaynaklanan ünsüz ikizleşmesi de yöre ağzında tespit edilmiştir:

he í (11-c/3) (*hakiki*), *yanna* (13-d/10) (*yan,na*), *türküyye* (13-d/34) (*türkiyeye*), *ma ,nn*, (13-d/69) (*ma ,n,n,: arabas,n,*), *d eliĥ* (17-e/3) (*dakikal,k*).

Bölge ağzında tespit edilen ünsüz ikizleşmelerinin bir çeşidinde de “l”, “n”, “r” sesleriyle biten fiillere geniş zaman birinci teklik ve birinci çokluk şahıs eki getirildiğinde söz konusu ekin ünlüsü düşmekte ve ünsüz ikizleşmesi meydana gelmektedir²⁸⁸:

v ĩrem (1-a/46) (*veririm*), *pi irrem* (3-a/41) (*pi iririm*).

Bu kapsamda değerlendirilebilecek bazı ünsüz ikizleşmelerinde ise ünlü düşmesinin ardından ilerleyici ünsüz benzeştirmesi gerçekleşmekte, geniş zaman ekinin ünsüzü “r”, “l” sesine dönüşmekte ve ünsüz ikizleşmesi meydana gelmektedir:

v rebillem (1-a/19) (*verebilirim*).

²⁸⁶ *kr* . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 61; Gökdağ, age, s. 144; Karaman, age, s. 141.

²⁸⁷ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 132; Gökdağ, age, s. 145; Doğan, age, s. 92.

²⁸⁸ Benzer örnekler için *bk.* Gökdağ, age, s. 145; Doğan, age, s. 92.

Benzeştirmeye bağlı olarak oluşan ünsüz ikizleşmesi örnekleri ünsüz benzeştirmelerinde ele alındığından burada sadece birkaç örnek verilecektir:

ollar (2-b/21) (onlar), dadd_olor (3-a/20) (tatlı, oluyor).

Kelime sonundaki ünsüzlerin kendisinden sonra gelen kelimenin ilk ünsüzünün etkisinde kalarak ikizleşmesi olayı da bölge ağzında yaygın görülen bir durumdur. Burada bazı dudak, diş - diş eti, diş eti - ön damak ünsüzlerinin etkileşimi ve ikizleşmesi söz konusudur:

esgerrik_kimi (11-b/29) ≅ askerliĥkimi (askerlik gibi), nmeyib_bo a (13-a/31) ≅ inmeyif bo a (inmemi bo a), edeleç_çal r (15-r/5) ≅ edelet çal r (adalet çal,yor), uzum_müddet (15- /22) (uzun müddet), as_sürerdil r (18-b/24) (at sürerlerdi).

Bunlara ek olarak bölge ağzının da bağlı olduğu Azerbaycan Türkçesinde belirgin bir şekilde görülen ünsüz ikizleşmesi örneklerinde bazı araştırmacılar asli ünlü uzunluklarının etkisinden söz etmektedirler: *addad r (13-d/31) (addat-: yolcu etmek, u urlamak)*²⁸⁹.

2.2.8. kız Ünsüzlerin Tekle mesi

Türkçe, kelime bünyesinde ikiz ünsüze izin vermediği için ikiz ünsüzlerin tekleşmesi durumu sadece yabancı asıllı kelimelerde görülmektedir. Bünyesinde ikiz ünsüz bulunduran kelimeler genellikle normal şekilleriyle kullanılırken zaman zaman alınma kelimelerde ikiz ünsüzlerden biri düşürülmektedir. İkiz ünsüzlerin tekleşmesi, Borçalı Karapapak / Terekeme ağızlarında sınırlı sayıda örnekte tespit edilmiştir. Bu hadise, sürekli ünsüzlerde belirgindir²⁹⁰:

²⁸⁹ Talât Tekin, Azerbaycan Türkçesinde “addım” şeklinde söylenen “adım” kelimesinin “ad-: adım atmak, basmak” < *ât- fiiline dayandığını, bu kelimedeki ünsüz ikizleşmesinin kelime kökünde yer alan asli ünlü uzunluğundan kaynaklandığını dile getirmiştir. Talât Tekin, “Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi”, **Makaleler III: Ça da Türk Dilleri**, Emine Yılmaz - Nurettin Demir (Yay. hzl.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2005, s. 226-227.

²⁹⁰ Benzer örnekler için bk. Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,** 1, s. 219; Gökdağ, age, s. 146; Doğan, age, s. 92.

lezet (3-a/15) (lezzet), tesevürnen (4-b/6) (tasavvurla), eveŋkilere (4-b/16) (evvelkilere), sünet (9-a/39) (sünnet), telefüsünü (17-a/16) (telaffuzunu), tükenner (17-c/21) (dükkânlar).

2.2.9. Ünsüz Dü mesi

Kelime bünyesinde yer alan ünsüzlerden birinin çeşitli etkilerle düşmesi, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında çeşitlilik gösteren bir durumdur. Yöre ağzında ağırlıklı olarak “r” ve “y” olmak üzere değişik akıcı ve sızıcı ünsüzler kelime bünyesinden düşmektedir. Bunun yanında sınırlı sayıda da olsa “n”, “l”, “h”, “k”, “t”, “g”, “c” gibi süreksiz ünsüzlerin kelime bünyesinden düştüğü örnekler de mevcuttur.

2.2.9.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında karakteristik birer özellik kabul edilebilecek ünsüz düşmeleri arasında “r” ve “y” ünsüzlerinin düşmeleri ile ilgili hadiseyi saymak mümkündür.

2.2.9.1.1. r Dü mesi

Sürekli, akıcı, titrek “r” ünsüzü bölge ağzında ünsüz düşmesi olayının en çok yaşandığı sestir. Özellikle ek filin şimdiki (geniş) zaman üçüncü teklik şahsa göre çekiminde ekin sonundaki “r” sesi Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında her zaman düşer²⁹¹:

haz,rd, (1-a/5) (haz,rd,r), tülküdü (14-b/6) (tilkidir), kimdi (15-g/5) (kimdir), eheridi (17-b/12) (ehridir).

Yöre ağzında “r” sesinin düşmesi kelime içinde ve hece sonunda da görülmektedir:

²⁹¹ Ercilasun’un verileri ve Çıldır Karapapak / Terekeme ağzı ile ilgili tarafımızca yapılan derlemeler, bu durumun Kars ve civarındaki Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı için de geçerli olduğunu göstermiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 133-134. Benzer örnekler için ayrıca *bk.* Rüstemov ve Şireliyev, *age*, s. 47-48; R. E. Rüstemov, **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu iveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1955, s. 64; Gökdağ, *age*, s. 148; Doğan, *age*, s. 94; Karaman, *age*, s. 139.

otdum (1-a/38) (oturdu), a r,y, (2-a/65) (a r,yor), v r seň (3-a/16) (veriyorsun), y ditdi (7-a/12) (yedirtti), ıtarm, am (10-a/2) (kurtarm, ,m), otusun (13-d/18) (otursun), sepifl r (16-a/38) (serpmi ler).

Bazı “r” düşmelerinde ise bu ünsüz önce ünsüz benzeştirmesi ile “l”ye dönüşmekte, daha sonra düşmektedir:

diy ler (5-b/13) ≅ diy ller (diyorlar), v r l r (18-a/71) ≅ v r ller (veriyorlar).

Bölge ağızında fiil, emir kipinin ikinci teklik şahsı ile çekimlendiğinde veya olumsuzluk eki getirildiğinde zaman zaman kelime kökündeki “r” sesi düşebilmektedir:

götümöller (17-d/15) (götürmüyorlar)²⁹².

2.2.9.1.2. y Dü mesi

Bölge ağızında “y” ünsüzünün düşmesi hadisesi kelime başında ve kelime içinde görülmektedir. Bu durum, Azerbaycan sahasına giren ağızların belirgin özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir²⁹³:

i irmi (1-a/41) (yirmi), ilden (2-a/3) (y,ldan), uld z (2-b/5) (y,ld,z), üzüük (3-a/29) (yüzük), üre imizin (5-b/18) (yüre imizin), uddurdular (7-a/28) (yutturdular)²⁹⁴, üzüme (12-c/46) (yüzüme), igitli innen (13-a/36) (yi itli iyle), itirdihden (14-b/67) (yitirdikten), ucal, ,m (15-d/14) (yüceli im)²⁹⁵, üzen (15-h/2) (yüzen), ühlen ller (17-c/23) (yükleniyorlar), ilh,s (18-a/7) (y,lk,s,), ilmezdi (18-a/43) (y,lmazl,)²⁹⁶.

²⁹² Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 95.

²⁹³ Ercilasun, **Kars li A ,zlar**, s. 135. Ayrıca kr . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 6; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar**, C. I, s. 198; Doğan, age, s. 93.

²⁹⁴ Tekin, Azerbaycan Türkçesinde *ud-* şeklinde kullanılan kelimenin başındaki “y” sesinin türeme bir ses olduğunu, kelimenin eski şeklinin * *t-* olabileceğini, dolayısıyla buradaki türeme “y” sesinin birincil ünlü uzunluğundan ileri geldiğini belirtmiştir. Talât Tekin, “Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi”, **Türk Dilleri Ara t,rmalar**, IV, 1994, s. 64.

²⁹⁵ Tekin, Azerbaycan Türkçesinde *uca* şeklinde kullanılan kelimenin başındaki “y” sesinin de türeme bir ses olduğunu, kelimenin arkaik biçiminin * *ça* olabileceğini ileri sürmüştür. Tekin, “Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi”, s. 58. Korkmaz da Türkiye Türkçesi ağızlarında da rastlanan bazı kelime başı “y” düşmelerinde eski Türkçe özelliklerin korunmasının söz konusu olduğunu ileri sürmüş ve bazıları yukarıda da belirtilen *uca*

Kelime içindeki “y” düşmeleri de bölge ağzında sık rastlanan bir durumdur. Burada düşen “y” ünsüzü, yanında bulunduğu ünlüyü genellikle daraltmıştır²⁹⁷:

b le (1-a/15) (böyle), d̄ērdiḥ(7-b/6) ≅ d y rdiḥ(diyorduk), nese (13-d/19) (neyse), el hine (18-a/24) (aleyhine).

Yöre ağzındaki bazı kelime içi “y” düşmeleri ise ünlü ikizlemesine neden olmuştur²⁹⁸:

yĭē (13-d/18) ≅ yiye (iye, sahip), ɔ_f(13-d/52) ≅ oyuf (koymu), oah (18-b/24) ≅ oyah (koyal,m).

2.2.9.2. Karakteristik Olmayanlar

Bölge ağzına dair verilerde tespit edilen ve karakteristik nitelik taşımayan ünsüz düşmelerini “n”, “ñ”, “l”, “h”, “k”, “ḳ”, “f”, “t”, “g”, “ğ”, “b”, “c”, “d”, “m”, “s” şeklinde sıralamak mümkündür.

2.2.9.2.1. n Düşmesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında “n” ünsüzünün düşmesi olayı kelime içinde ve sonunda görülmektedir. Kelime içindeki “n” düşmeleri özellikle zamir “n”sinin düşmesi şeklindedir²⁹⁹:

olar, (1-a/17) (onlar,), olarn n (2-b/8) (onlarla), bular,n (17-c/15) (bunlar,n).

Bunun yanında diğer kelime içi “n” düşmeleri kelime kökünde veya ek düşmesi şeklinde meydana gelmektedir:

(yüce), ürek (yürek), uḥar, (yukar.), üzük (yüzük) şeklinde örnekler göstermiştir. Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağzlarındaki Devamı”, **TDAYB**, 1-2 (42), (2003), s. 162.

²⁹⁶ Karamanlıoğlu, *y,lan > ,lan, yigit > igit, y,l > ,l* örneklerini göstererek bu tür kelime başı “y” düşmelerinin Kıpçak Türkçesi özelliği olduğunu belirtmiştir. Karamanlıoğlu, age, s. 21.

²⁹⁷ *kr* . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 135.

²⁹⁸ *kr* . Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 45; Doğan, age, s. 93.

²⁹⁹ *kr* . Ercilasun, age, s. 138; Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 47; Doğan, age, s. 96.

sora (1-a/1) (sonra), yan da (13-d/8) (yan,nda), ketde (17-d/23) (kentte).

Bölge ağzında bazı kelime içi “n” düşmeleri ise ünlü uzamasına veya ünlü ikizleşmelerine neden olmaktadır: *señ (13-d/33) (senin), m_im (18-a/38) (benim).*

Kelime sonunda “n” ünsüzünün düşmesi de bölge ağzında zaman zaman görülen bir özelliktir. Bu durum genellikle hızlı söyleyiş özelliğinin sonucudur:

osu (2-d/5) (olsun), aras,nna (17-e/5) (aras,ndan).

2.2.9.2.2. ñ Düşmesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında zamir kökenli ikinci çokluk şahıs ekindeki damak n’si (ñ) zaman zaman düşmektedir³⁰⁰:

diy rsiz (2-a/5) ≅ diy rsiñiz (diyorsunuz), baḥ,fs,z (2-c/2) ≅ baḥ,fs,ñ,z (bakm, s,n,z), bil rsiz (3-a/10) ≅ bil rsiñiz (biliyorsunuz), ara d,r,rs,z (5-c/11) ≅ ara d,r,rs,ñ,z (ara t,r,yorsunuz), vetanda s,z (5-c/37) ≅ vatanda ,s,n,z (vatanda ,s,n,z).

Yöre ağzında “ñ” ünsüzünün düşmesi, iyelik kökenli ikinci çokluk şahıs ekindeki “ñ” ünsüzünün düşmesi şeklinde de gerçekleşmektedir:

diy rdiz (2-d/17) ≅ diy rdiñiz (diyordunuz), gördüz (5-a/29) ≅ gördüñüz (gördüñüz).

Ayrıca Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında damak n’si (ñ) “soñra” zarfında belirgin bir şekilde düşmektedir. Bu ünsüz düşmesi, zaman zaman ünlü uzamasına da neden olmaktadır: *sora (2-d/13) ≅ sonra (sonra), s ra (13-a/7) ≅ sonra (sonra).*

2.2.9.2.3. l Düşmesi

Yöre ağzındaki “l” düşmesi genellikle kelime içinde, zaman zaman da kelime sonunda görülmektedir. Kelime içindeki bu düşme olayı büyük ölçüde, yan yana gelen iki ünsüzden biri olan “l” ünsüzünün düşmesi şeklindedir³⁰¹:

³⁰⁰ kr . Doğan, age, s. 97.

beynehalh (1-a/29) (*beynelhalk*), *osu* (2-d/5) (*olsun*), *beke* (5-c/26) (*belki*), *atm, ,nd* (13-b/30) (*altm, ,nda*), *dosTu* (15-ö/4) (*dostluk*), *mezemeler* (16-b/31) (*malzemeler*), *as,nda* (17-c/8) (*asl,nda*), *nev m* (18-b/10) (*nevl m: ne bileyim*)³⁰².

Kelime sonunda “l” ünsüzünün düşmesinin en belirgin örneği “değil” kelimesinde görülmektedir. Bu düşme olayı yöre ağzı için, özellikle hızlı konuşmalar esnasında karakteristik bir özellik göstermektedir³⁰³: *dö ü* (2-c/9) \cong *dö ül* (*de il*).

2.2.9.2.4. h Düşmesi

Bölge ağzında “h” ünsüzünün düşmesi kelime başında, ortasında ve sonunda görülmektedir³⁰⁴. Kelime başı “h” düşmeleri bazen hece düşmesi şeklinde bazen de “h” ünsüzünün kendi boğumlanmasına yakın bir sesle art arda gelmesi sonucu gerçekleşmektedir:

iss lem rseler (8-a/7) (*hissetmiyorsalar*), *söyünnü* (10-b/8) (*hüseyinli*), *oturağ_ala* (16-a/40) (*oturak hâle*).

Kelime içindeki “h” düşmeleri ise sürekli veya süreksiz ünsüzlerle yan yana gelen “h” sesinin düşmesi şeklindedir. Bu durumda düşen “h” ünsüzü zaman zaman kendisinden önce gelen ünlüyü uzatmaktadır³⁰⁵:

t sil (6-b/14) (*tahsil*), *me ur* (15-r/1) (*me hur*), *m sullardan* (16-e/3) (*mahsüllerden*).

Yöre ağzında ayrıca zaman zaman kelime sonunda da “h” düşmeleri görülmektedir:

fet_ l r (5-b/5) (*feth eyliyor*), *avdulla* (18-a/50) (*abdullah*).

³⁰¹ Şireliyev, “l” ünsüzünün düşmesi olayına Azerbaycan Türkçesi ağızlarında sık rastlanmadığını belirtmiştir. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyası, n, n Esaslar*, s. 107.

³⁰² *kr*. Gemalmaz, *Erzurum li A ,zlar*, 1, s. 201; Doğan, *age*, s. 95.

³⁰³ *kr*. Ercilasun, *Kars li A ,zlar*, s. 137; Rüstemov ve Şireliyev, *age*, s. 49; Rüstemov, *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu iveleri*, s. 64; Doğan, *age*, s. 96.

³⁰⁴ Şireliyev, “h” ünsüzünün düşmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarının genelinde görülen bir özellik olduğunu, ancak bu duruma daha çok Doğu grubu ağızlarında rastlandığını dile getirmiştir. Şireliyev, *age*, s. 105.

³⁰⁵ *kr*. Gemalmaz, *age*, s. 198; Doğan, *age*, s. 95.

2.2.9.2.5. k / k̄ Dü mesi

Bu ünsüz düşmesi, k > k̄ ve k̄ > h sızıcılaşma hadiselerinden sonra, genellikle kelime ortasında, zaman zaman da kelime sonunda görülmektedir:

diye ki (1-a/7) ≅ diyek̄ ki ≅ diyek ki (diyelim ki), mercimed̄i (3-a/3) ≅ mercimeh̄di (mercimektir), a l,yasañ (12-a/17) ≅ aç,h̄l,yasañ (aç,klayas,n), yöneli (14-b/51) ≅ yönelih̄ (yönelik), türçe (16-e/20) ≅ türh̄çe (türkçe).

2.2.9.2.6. t Dü mesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki ünsüz düşmesi hadiselerinden biri de “t” ünsüzünün düşmesidir. Bölge ağzında “t” ünsüzünün düşmesi, kelime içinde ve kelime sonunda, genellikle yabancı asıllı kelimelerde olmak üzere, hecenin iki ünsüzle bittiği durumlarda görülmektedir. Bir başka deyişle bu durumda hecenin son ünsüzü olan “t” düşmektedir³⁰⁶:

çifli i (2-c/2) (çiftli i), vah̄ (4-a/26) (vakit), doslar (13-b/20) (dostlar), ras (13-c/20) (rast), üs (13-d/63) (üst), kapitalis (16-a/22) (kapitalist), turis (17-b/12) (turist).

2.2.9.2.7. g Dü mesi

Yöre ağzında “g” ünsüzünün düşmesi hızlı söyleyişten kaynaklanmaktadır. “g” ünsüzüyle başlayan kelimedden önce ünlüyle biten bir kelime olduğunda hızlı konuşma dolayısıyla genellikle “g” ünsüzü düşürülür³⁰⁷:

bakiye itmeliyem (13-d/12) (baküye gitmeliyim), arahaç_eldiler (13-d/59) (karağaça geldiler).

³⁰⁶ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar.,** s. 139; Rüstemo, **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu iveleri,** s. 64; Gemalmaz, age, 1, s. 199; Doğan, age, s. 96.

³⁰⁷ kr . Ercilasun, age, s. 138; Rüstemo ve Şireliyev, age, s. 45.

2.2.9.2.8. f Düşmesi

Az sayıda örnekte görülmektedir: *cüt* (16-d/11) (çift), *yuḥa* (16-f/28) (yufka).

Birinci örnekte kelimedeki çift ünsüzden biri olan “f”nin, ikinci örnekte de k > ḥ sızıcılışması sonucu “ḥ” sesi ile yan yana gelen “f”nin düşmesi söz konusudur.

2.2.9.2.9. / Düşmesi

Bazı Arapça kelimelerde görülen, örnekleri sınırlı bir düşme hadisesidir³⁰⁸: *esdafurullah* (7-a/6) (*esta firullah*), *málub* (7-a/19) (*ma lup*).

2.2.9.2.10. b Düşmesi

“b” ünsüzünün düşmesi hadisesiyle mevcut verilerde bir defa karşılaşılmıştır: *simolu* (5-c/8) (*sembölü*).

2.2.9.2.11. c Düşmesi

Bir defa karşılaşılan ünsüz düşmesi hadisesidir: *hece* (16-a/8) (*hacca*).

2.2.9.2.12. d Düşmesi

Yöre ağızında “d” ünsüzünün düşmesi hadisesine “gündüz” kelimesinde rastlanmaktadır: *giünüz* (12-c/59) (*gündüz*)³⁰⁹.

2.2.9.2.13. m Düşmesi

“m” ünsüzünün düşmesini gösteren örneklerle bir defa ve kelime sonunda karşılaşılmıştır. Bu hadise de kişisel ve hızlı konuşmaya bağlı olarak ortaya çıkmış olmalıdır: *olard*, (2-a/2) \cong *olard,m* (*olurdum*).

³⁰⁸ *kr*. Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar**, 1, s. 200.

³⁰⁹ Şireliyev, **Azerbaycan Türkçesi ağızlarında “d” ünsüzünün düşmesi hadisesine az rastlandığını belirtmiş ve bu ünsüz düşmesi olayına yukarıda gösterilen “günüz” ile “penir” örneklerini vermiştir. Şireliyev, Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 108-109. Ayrıca aynı söyleyiş şekline Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında da rastlanmaktadır; bk. Doğan, age, s. 98.

2.2.9.2.14. s Dü mesi

“s” ünsüzü de elde bulunan metinlere göre bir kelimedede düşmüştür:

m çit (10-b/12) (mescit).

2.2.10. Ünsüz Türemesi

Bir kelimenin asli şeklinde bulunmayan ve çeşitli sebeplerle kelime bünyesine dâhil olan sesler türeme seslerdir. Bu durum ünsüzler için düşünüldüğünde sonradan ortaya çıkan ses türeme ünsüz, bu ses olayı da ünsüz türemesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ünsüz türemesi olayı da çeşitlilik göstermektedir. Bölge ağzında özellikle “y”, “n”, “h” ünsüz türemeleri sıklıkla görülmektedir. Bunun yanında örneklerine çok sık rastlanmasa da birçok ünsüz türemesi yöre ağzında mevcuttur.

2.2.10.1. Karakteristik Olanlar

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için karakteristik sayılabilecek ünsüz türemelerinin “y”, “n” ve “h” olduğu söylenebilir.

2.2.10.1.1. y Türemesi

Bölge ağzındaki “y” türemesi kelime başında ve kelime içinde görülmektedir. Kelime başındaki türemeler birkaç örnekte görülmektedir:

*y siz (4-b/3) ≅ yiyersiz (iyersiz: sahipsiz)³¹⁰, yirannan (10-b/13) (irandan), yeher (13-d/48) < *yägär < *äyär < *ädär³¹¹ (eyer), y vropal lara (18-b/28) (Avrupal,lara).*

Yöre ağzındaki “y” türemesi ağırlıklı olarak kelime içinde görülmektedir. Bu tür “y” türemeleri daha çok Arapça asıllı kelimelerde ξ(ayın) ve ε (hemze) ünsüzlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır³¹²:

³¹⁰ Tekin, “sahip, efendi” anlamına gelen *ıye* kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde *yiyä* şeklinde kullanıldığını, dolayısıyla bu kelimenin ön sesinde bir “y” türemesinin söz konusu olduğunu belirtmiş, *ıye* kelimesinin **yä* < * *di* şeklinde bir değişme gösterdiğini ileri sürmüştür. Tekin, “Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi”, s. 62.

³¹¹ Tekin, “Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi”, s. 61.

ayiri (5-b/38) ≅ a iri (airi), ay t (7-b/5) ≅ a it (ait), ayde (9-a/11) ≅ ka ide (kaide), tayfa (10-b/3) ≅ ta ife, ism yil (12-a/21) ≅ isma il (ismail), mel yke (12-c/51) ≅ mela ike (melaike), iddiyas, (14-b/71) ≅ iddi as, (iddias,), day m, (15-j/13) ≅ da imi (daimi), fay,z (17-a/17) ≅ fa iz (faiz).

Bunun yanında k k ek birleŖmelerinde,  zellikle “i-” filine zaman eki getirildiğinde ve iki  nl  arasında, yardımcı ses niteliğinde “y”  ns z  t remektedir³¹³:

ar ,hl, ,yd, (1-a/37) (kar, ,kl,k idi), o lan,yd, (2-a/36) (o lan idi), ayleynen (14-b/8) (aile ile), k rbalayya (19-a/9) (kerbelaya).

Kelime i indeki bazı “y” t remeleri ise kiŖisel konuŖma  zelliği ile ilgili bir durumdur:

oysand, (12-b/34) (usand,), t ym rlenK (10-b/6) (timurlenk), sahyas, (16- /3) (sahas,).

2.2.10.1.2. n T remesi

“n”  ns z n n t remesi, genellikle kelime sonunda, zaman zaman da kelime i inde g r lmektedir. Kelime sonundaki “n” t remeleri ağırlıklı olarak vasita eki olarak kullanılan “ile”³¹⁴ ve ikinci teklik Ŗahıs emir  ekimini pekiŖtiren /-GII/ ekinde g r lmektedir:

onnarnan (1-/18) (onlarla), rUSDarnan (2-a/55) (ruslarla), bilginen (2-b/6) ≅ bilgil+en ≅ bilgil (bil), d vletiyinen (15- /5) (devletiyle).

Bu t r kelime sonu “n” t remelerinin yanında zaman zaman farklı  rneklere de rastlanmaktadır: *meselen (3-a/4) (mesela)*. Bu kelimedeki “n” t remesi y re ağzında belirgindir.

³¹² Benzer  rnekler i in bk. Doğan, age, s. 99.

³¹³ R stemov ve Ŗireliyev, kelime i inde “y”  ns z n n t reme hadisesinin Azerbaycan T rk esi ağzları i inde Batı grubu ağzlarının genel bir  zelliği olduğunu ve bu t remenin genellikle alınma kelimelerde g r ld Ğ n  bildirmişlerdir. R stemov ve Ŗireliyev, age, s. 42. Benzer  rnekler i in ayrıca bk. Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 120-121; Doğan, age, s. 98.

³¹⁴ Ercilasun, bu t reme olayının eski T rk edeki “n” vasita ekinin izini taŖıdığını belirtmiştir. Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 140.

Bölge ağzında kelime içindeki “n” türemeleri çok yaygın değildir:

*yazannarn,n (15-l/26) (yazanlar,n), balanca (17-b/12) (balaca)*³¹⁵.

2.2.10.1.3. h Türemesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında “h” türemesi kelime başında ve özellikle ξ(ayın) ünsüzünün bulunduğu yabancı asıllı kelimelerin içinde görülmektedir. Mevcut metinlere göre, kelime başında “asan”, “elbet” kelimelerinde görülen “h” türemeleri, bölge ağzında yaygındır³¹⁶:

hasand, (1-a/13) (asand,r), helbetde (2-d/25) (elbette), hisdiden (4-a/43) (isdiden: s,caktan), hasaya (13-c/36) (asaya).

Kelime içinde görülen “h” türemesi, içerisinde ξ(ayın) ünsüzü bulunan Arapça asıllı kelimelerden bu sesin düşmesiyle gerçekleşmektedir³¹⁷:

sahat (2-a/30) ≅ sahat (saat), mehetdel (13-d/85) ≅ muhattal (muattal), camahtat (16-a/36) ≅ cemahtat (cemaat), nehletdemmi (18-a/23) ≅ lahtet (lanetlenmi).

2.2.10.2. Karakteristik Olmayanlar

Bölge ağzında karakteristik nitelik taşımadığı düşünülen ünsüz türemelerinde ise “ğ”, “g”, “d”, “m”, “s”, “c”, “ğ”, “h”, “l”, “y” ünsüzleri ile ilgilidir.

2.2.10.2.1. Türemesi

Yöre ağzında rastlanan ünsüz türemesi hadiselerinden biri de kelime içinde “ğ” ünsüzünün türemesidir. Ancak bu ünsüzün devamlı türediği kelimeler sınırlıdır. “ğ” ünsüzü

³¹⁵ Kırş Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 43.

³¹⁶ Şireliyev, kelime başında “h” ünsüzü türemesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarının bütününde görülmeyle birlikte, özellikle Kuzey grubu ağızları içinde yer alan Zagatala ve Gah ağızlarında yaygın olduğunu belirtmiştir. Şireliyev, *Azerbaycan Dialektologiyası,n,n Esaslar*, s. 99-100.

³¹⁷ *kr* . Gemalmaz, *Erzurum li A ,zlar*, 1, s. 120; Gökdağ, age, s. 152; Doğan, age, s. 99.

yöre ağızında özellikle “sakal” ve “dokuz” kelimelerinde belirgin bir biçimde türemektedir³¹⁸:

saḳ al (1-a/18) (sakal), doḳ uz (2-a/3) (dokuz), pus udad, (13-ç/33) (pusudad,r).

2.2.10.2.2. g Türemesi

Bölge ağızında “g” ünsüzünün türemesi, mevcut verilere göre sadece “sekiz” kelimesinin söylenişinde görülmektedir:

sekgiz (2-a/4) (sekiz), sekgizinci (17-a/4) (sekizinci).

2.2.10.2.3. d Türemesi

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında “d” ünsüzünün türemesi olayı mevcut metinlere göre kesin bir şekilde sadece “yedi” ve “peynir” kelimelerinde kendisini göstermektedir:

y ddisi (2-a/5) (yedisi), r dyonu (2-a/61) (rayonu: bölgesi), hasand (12-b/30) ≅ âsân (Far.), p ndir (16-ç/17) ≅ penîr (Far.) (peynir), isdot (16-f/34) (isot).

2.2.10.2.4. m Türemesi

Bazı yabancı asıllı kelimelerde ve iktidarî fiilin olumsuz şeklinde “m” ünsüzü türemekte ve ikizleşme meydana gelmektedir:

hemme e (2-b/19) ≅ hemî e (Far.), gezemm rseñ (13-b/36) (gezemiyorsun).

2.2.10.2.5. s Türemesi

İki örnekte tespit edilen bu türeme olayının birinde, “h” ünsüzünün düşmesi sonucu iki ünlünün yan yana gelmesini engellemek üzere bir türeme söz konusudur. Diğerinde ise Arapça “muassır” kelimesinde “s” sesinin ikizleştiği görülmektedir:

muassír (4-a/26) ≅ muḳas,r (Ar.) (muas,r), aḅd,llas, (12-c/57) (abdullah,).

³¹⁸ kr . Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 132.

2.2.10.2.6. c Türemesi

Süreksiz “c” ünsüzü bölge ağzında sadece “küçük” kelimesinin arkaik şekli olan “kiçik”in söylenişinde türemektedir: *kiçci i (10-a/7) (küçü ü)*.

2.2.10.2.7. Türemesi

Tek örnekte rastlanan ünsüz türemesi hadiselerindedir: *bul uĥ(16-b/51) (bülu)*.

2.2.10.2.8. h Türemesi

Tek örnekte rastlanan ve muhtemelen söyleyiş özelliğinden kaynaklanan ünsüz türemelerinden biridir: *g tdiĥçeĥ(4-b/9) (gittikçe)*.

2.2.10.2.9. l Türemesi

Bölge ağzında bir yerde tespit edilen ünsüz türemesi olayıdır: *bulanl, ĥsañ (13-b/7) (bulan,ks,n)*.

2.2.10.2.10. Türemesi

Düşme eğilimindeki “y” ünsüzü çok belirli olmayan bir tonda zaman zaman türemektedir: *yirim (13-a/7) ≅ iør (üirim)*.

2.2.11. Göçü me / Yer De i tirme

Göçüşme, kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Yan yana bulunan sesler arasındaki göçüşmeye “yakın göçüşme”; uzak sesler arasındaki göçüşmeye de “uzak göçüşme” adı verilir³¹⁹. Türkçede özellikle ağız araştırmalarında göçüşme ile ilgili bilgi verilirken genellikle ünsüzlerle ilgili göçüşme/yer değiştirme

³¹⁹ Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlü ü*, s. 107.

örneklerine değinilmektedir. Ancak göçüşme hadisesi sadece ünsüzlerde değil, ünlülerde de görülen bir durumdur³²⁰.

2.2.11.1. Ünsüz Göçü mesi

Yan yana veya birbirine uzak bulunan ünsüzler arasında gerçekleşen yer değıştirme olayı, “ünsüz göçüşmesi” adını almaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen göçüşme olayları genellikle bu türdendir. Bölge ağzındaki ünsüz göçüşmelerinde “r” ünsüzü başat rol oynamaktadır. Bu ünsüzün kelime içinde yer değıştirdiği ünsüzler ise “l”, “g”, “ğ”, “p”, “b”, “f”, “v”dir.

Buna göre bölge ağzında “r” ünsüzünün ön planda olduğu göçüşme hadiseleri:

ireli (2-c/14) (*ileri*), *arvad* (2-a/50) (*avrat*), *örgetdi* (9-a/19) (*ö retti*), *torpa ,d*, (12-a/4) (*topra ,d,r*), *irbaham* (12-a/21) (*ibrahim*), *örgenejeħsiñiz* (13-a/6) (*ö reneceksiniz*), *f,rķa* (14-a/44) (*f,kra*), *sürfesi* (17-ç/11) (*sofras,*) şeklindedir.

Yöre ağzında “l” ünsüzü de göçüşme hadisesinde ön plana çıkmaktadır. Bu göçüşme olayında “l” ile yer değıştiren ünsüzler ise “p”, “ğ / ğ”dir: *ç,lpaħ* (15-h/18) (*ç,plak*), *ça l,s,n* (15-r/2) (*çalg,s,na*).

Bölge ağzında görülen bir diğer ünsüz göçüşmesi olayı “t” ünsüzü ile ilgilidir. Buradaki göçüşmede önce bir t > d tonlulaşması meydana gelmiş, daha sonra da göçüşme olayı gerçekleşmiştir: *tusdaħ* (12-c/8) (*tutsak*), *nıħd*, (13-d/81) (*nutku*).

Yöre ağzında tek örneğine rastlanan ünsüz göçüşmelerinden birinde ise hem k > g tonlulaşması hem de “g” ile “s” ünsüzlerinin yer değıştirmesi söz konusudur: *ösgüreħ* (16-g/35) (*öksürük*).

³²⁰ Bu duruma dikkat çeken Ahmet Caferoğlu, göçüşme olayının sadece ünsüzleri değil, ünlüleri de içine aldığı belirtmiştir. Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağzlarındaki Metathese Gelişmesi”, **TDAYB**, (1955), s. 2. Ayrıca Türk lehçe ve şivelerinde görülen göçüşme örnekleriyle ilgili olmak üzere bk. Hasan Eren, “Türk Dillerinde Metathese”, **TDAYB**, (1953), s. 161-180. Eren’in bu çalışmada ele aldığı göçüşme örnekleri de ünsüzlerle ilgilidir.

2.2.11.2. Ünlü Göçü mesi

Yukarıda göçüşme hadisesinin sadece ünsüzlerle ilgili olmadığı, bu yer değiştirme olayının ünlüler arasında da gerçekleştiği belirtilmişti. Bölge ağızında ünlülerin göçüşmesiyle ilgili fazla örnek yoktur. Var olan ünlü göçüşmelerinde ise “a” ve “e” ünlüleri arasında uzak göçüşme gerçekleşmiştir:

*merifat (14-b/45) (marifet), edat (16-b/34) (âdet), bezan (16-f/42) (bazen)*³²¹.

2.2.12. Hece Kayna mas,

Hece kaynaşması; “f”, “g”, “ğ”, “h”, “k”, “n”, “v”, “y” gibi aşınmaya ve düşmeye elverişli ünsüzlerin yanlarındaki ünlülerle birlikte düşerek kelime içindeki hece sayısını azaltmasıdır³²². Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki hece kaynaşması olayı da genellikle “g”, “h”, “l”, “n”, “v”, “y” ünsüzlerinin yanlarındaki ünlülerle birlikte düşmesi sonucu meydana gelmektedir. Bu kaynaşma olaylarından bazıları her zaman görülürken bazıları zaman zaman gerçekleşmektedir.

Yöre ağızında özellikle şimdiki zaman ve gelecek zaman eklerinin kullanımında ağırlıklı olarak hece kaynaşması yaşanmaktadır³²³:

*g d r (1-a/3) (gidiyor), olór (4-a/7) (oluyor), oymor (11-c/6) (koymuyor);
oñuyajam (13-c/14) (okuyaca ,m), vurajam (13-d/20) (vuraca ,m).*

Bunun yanında *apar,f (2-a/16) (al,p var,p), ne t r (2-a/39) ≅ ne tav,r (nas,l), na ard,ñ,z (15-p/5) ≅ ne ay,rd,ñ,z (ne yapt,n,z), nevl m (16-ç/15) ≅ ne bilem (ne bileyim)* gibi kullanımlar bölge ağızında çoğunlukla karşılaşılan ve yöre ağızı için kesinlik gösteren kaynaşmalardır.

³²¹ Ünlü göçüşmesinin, Türkiye Türkçesi ağızları içinde Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında yaygın bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Faruk Yıldırım, söz konusu yörelerde tespit edilen ünlü göçüşmelerini, göçüşmenin gerçekleştiği duruma göre on yedi başlık altında değerlendirmiştir. Faruk Yıldırım, **Adana ve Osmaniye İleri A ,zlar,**, 1, Ankara: TDK Yayınları, 2006, s. 97-101.

³²² Ercilasun, **Kars li A ,zlar,**, s. 142.

³²³ *kr* . Ercilasun, age, s. 143; Gemalmaz, **Erzurum li A ,zlar,**, 1, s. 160-161; Gökdağ, age, s. 153; Doğan, age, s. 101.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında belirgin bir şekilde görülen hece kaynaşmalarından biri de birinci teklik şahıs emir çekiminde ortaya çıkmaktadır³²⁴:

göröm (11-a/6) (göreym), tap m (12-b/11) (tapay,m: bulay,m), al m (12-c/4) (alay,m).

Yöre ağzındaki hece kaynaşması şekillerinden bir diğeri, zamir kökenli ikinci çokluk şahıs eki ile şart kipine getirilen iyelik kökenli ikinci çokluk şahıs ekinde görülmektedir³²⁵: *diy rsiz (2-a/5) (diyorsunuz), isdesez (3-a/5) (istesenez).*

Daha önce bölge halkının genellikle hızlı konuştukları, bunun da hece düşmesi veya hece kaynaşması gibi ses olaylarına yol açtığı belirtilmişti. Bu bağlamda bölge ağzında hızlı söyleyişten kaynaklanan hece kaynaşması örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

veyat (14-a/6) (veyahut), mesen (14-a/20) ≅ meselen ≅ mesele (mesela), bürsüyn (17-d/8) (öbür gün).

Yukarıda belirtilen hece kaynaşması örneklerinin dışında bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen bazı hece kaynaşmaları şu şekildedir:

türk ye (2-b/7) (türkiyeye), seküz (6-b/4) (sekiz yüz), havaḥ (12-a/5) (hangi vakit), sava a ten (12-c/54) (sabaha de in < tek+in)³²⁶, gözüm_üsde (14-a/18) (gözüm üstüne), eksereti (15- /6) (ekseriyeti), türküyen (17-c/35) (türkiyenin), d nen (18-a/50) ≅ deginen (de).

Bölge ağzında görülen bazı hece kaynaşmaları da ünlü uzamasına neden olmaktadır:

³²⁴ Aynı özellikler Azerbaycan Türkçesinin diğer ağızlarında da görülmektedir. Musa İslamov, bu durumun Azerbaycan Türkçesinin genel özelliklerinden biri olduğunu belirtmiştir. Musa İslamov, **Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı, 1968, s. 112-113. Benzer örnekler için ayrıca bk. Doğan, age, s. 100.

³²⁵ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 100.

³²⁶ Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 1, s. 271.

d mirs̄z̄ (2-a/6) (demiyorsunuz), görüfs̄ z? (2-a/11) (görmü müsünüz?), ne t r? (2-a/39) ≅ ne tav,r (nas,l?), türk ye (2-b/7) (türkiyeye), m m (17-b/5) ≅ benim (benim).

2.2.13. Hece Dü mesi

Kaynaklarda “hece düşmesi”, “hece yutulması” ve “seslem yitimi” şeklinde geçen bu olay, bir kelimedede, ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolmasıdır³²⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da gerek Türkçe gerekse yabancı asıllı kelimelerde hece düşmesi olayıyla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, genellikle bölge halkının hızlı konuşmaya meyilli olmasından kaynaklanmaktadır.

Yöre ağzında görülen hece düşmesi olayının kelime içinde ve sonunda gerçekleştiğini gösteren örnekler şu şekildedir:

insdüde (1-a/16) (enstitüde), hans, (1-a/34) (hangisi), bura (2-a/18) (buraya), eneleri (4-a/22) (ananeleri), rayonun (4-a/33) (rayonunun), ora (5-b/2) (oraya), üsdedi (9-a/36) (üstündedir), bir̄z̄ (9-a/47) (biliriz), y, ,flar (10-b/8) (y, ,l, m, lar), lebilmiyen (14-a/26) (eyleyebilmeyen), türküye (17-b/10) (türkiyeye).

Bölge ağzında hece düşmesi olayında düşen hece genellikle kelime içinde ve sonunda olmakla birlikte, zaman zaman kelime başında ve kelimelerin birleşmesi esnasında da bulunabilmektedir:

ylemeseydil r (2-a/1) (ey eylemeseydiler), meseçün (3-a/6) (misal için), ħudafişle ende (5-c/40) (hudahaf,zla mak ≅ Far. ħudâ+Ar. ħâf,z), söyünnü (10-b/8) (hüseyinli).

Yöre ağzında bazı hece düşmeleri, kelimedeki yakın ünlülerin uzamasına neden olmaktadır:

mes (2-b/3) (mesela), türk ye (2-b/7) (türkiyeye), or (2-b/27) (orada), ħaħd (7-a/14) (hakk,nda).

³²⁷ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 116.

2.2.14. Hece Türemesi

Hece türemesi, kelimenin aslında olmayan bir hecenin söyleyişte kelime bünyesine eklenmesidir. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında sık örneğine rastlanmayan bu durumun mevcut metinlerde tespit edilen örneklerinden iki tanesinde üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin, birinde ise yönelme hâli ekinin art arda kullanılması söz konusudur:

eslisinde (2-d/17) ≅ asl+,+s,+n+da (asl,nda), indiyene (10-b/1) ≅ indi+y+e+n+e ≅ indiyeye (imdiye), cem si (15- /13) ≅ cem+i+si (cem+i: tamam,, hepsi).

2.2.15. Vurgu

Vurgu, konuşma sırasında kelimedeki bir heceyi diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söylemektir³²⁸. Kendi içinde kelime vurgusu, cümle vurgusu, anlam vurgusu ve ünlem vurgusu gibi değişik başlıklara ayrılan vurgu konusu, Bölge ağzı ile ilgili olmak üzere kelime ve cümle vurgusu şeklinde ele alınacaktır.

2.2.15.1. Kelime Vurgusu

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında kelime vurgusuyla ilgili olarak aşağıdaki özellikleri belirtmek mümkündür:

1. Türkçe kelimelerde genellikle son hecede bulunan vurgu, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da aynı şekilde görülmektedir:

alg, dar (1-a/7) (alk, lar), yaz, ç, (2-a/38) (yaz,c,), ya va (5-a/12) (yava), gö zel (7-a/3) (güzel), dan, , , m,z (9-a/22) (dan, , ,m,z: konu mam,z).

2. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında yer adlarındaki vurgu genellikle ilk hece üzerindedir: *çenlib l (1-a/5) (çaml,bel), tehle (1-a/8), ğardabani (2-a/3), borçal, (5-ç/1), mosğóva (6-a/7) (moskova).*

³²⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 234.

3. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sayı adlarında vurgu genellikle ilk hece üzerindedir: *seysen (7-a/9) (seksen), y ddi (10-c/2) (yedi), sekgiz (15-b/4) (sekiz)*.

4. Yabancı asıllı kelimelerde de vurgu genellikle ilk hece üzerinde görülmektedir:

silsile (1-a/4), avrupa (1-a/45), aylede (4-b/13) (ailede), folklor (5-b/1), sovy t (6-a/1), vlat (10-a/4), mehdéf (10-a/5) (mektep).

5. Türkçenin genel özelliği olarak bazı ekler vurguyu üzerine çekmemektedir. Bu ekler içinde olumsuzluk eki /-mA/; soru eki /mI/; vasita hâli eki /+IA/; bildirme eki /+Tır/; şimdiki zaman eki /-yor/; zarf fiil ekleri /-mAdAn/; /-ken/; kalıplaşmış zarf eki /-In/; şahıs ekleri; gereklilik eki /-mAll/; eşitlik eki /+ÇA/ sayılabilir³²⁹.

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da bu eklerden bir bölümü vurguyu üzerine çekmemektedir:

tofla m, am (1-a/4) (toplama, ,m), olmuyuf (2-b/26) (olmam,), di yirsiz (2-d/15) (diyorsunuz), d y m mi (3-a/23) (diyeyim mi), çaynan (3-a/30) (çayla), ul lanmadan (14-a/19) (kullanmadan), ba lanca (17-b/12) ≅ balaca (küçücük).

6. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bazı birleşik kelimelerde vurgu ilk hece üzerine kayabilmektedir: *aynana (2-a/35) (kaynana), aynatas,na (14-b/8) (kaynatas,na)*³³⁰.

2.2.15.2. Cümle Vurgusu

Cümle vurgusu, cümlede yer alan kelimelerden birinin, diğerlerine oranla daha baskılı söylenmesidir. Cümle vurgusunun belirgin hâle getirilmesi, cümledeki unsurların yerlerinde değişiklik yapılarak gerçekleştirilebilir. Cümle içinde vurgulanmak istenen öge yüklemeye yaklaştırılarak vurgulu hâle getirilmektedir³³¹. Bu durum incelemeye konu olan

³²⁹ Eker, age, s. 280. Tekin, Türkçede vurgu konusunu ele aldığı araştırmasında bu konuyu ele alan çalışmalardaki görüşleri belirttikten sonra, eksiklikleri ve yapılması gerekenleri on iki maddede toplayarak sunmuştur. Talât Tekin, "Türkçede Kelime Vurgusu ve Kuralları", **Makaleler III: Ça da Türk Dilleri**, Emine Yılmaz-Nurettin Demir (Yay. hzl.), Ankara: Grafiker Yayınları, 2005, s. 421-425.

³³⁰ *kr.* Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 63; Şireliyev, **Azerbaycan Dialektolojyası, n, n Esaslar**, s. 128-129.

³³¹ Eker, age, s. 281-282.

ağız yöresi için de geçerlidir. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında cümle vurgusundaki dikkat çekici özellik, soru anlamının her zaman soru ekiyle değil, önemli oranda da vurguyla belirtilmesidir:

d mirs̄_ona? (2-a/6) (ona demiyor musunuz?), bil s ñ? (15-b/10) (biliyor musun?), türks ñ? (19-a/2) (türk müsün?), görüfs ñ? (19-b/4) (görmü müsün, gördün mü?).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EK L B LG S

3.1. sim

İsim veya ad, canlı ve cansız varlıkları, soyut ve somut kavramları belirtmek için kullanılan kelimelerdir. Çalışmanın bu bölümünde isimlere getirilen yapım ve çekim ekleriyle birlikte isim başlığı altında toplanan kelimeler ve bu kelimelerin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki şekilleri üzerinde durulmaktadır.

3.1.1. sim Yapan Ekler

Yapım ekleri, kök veya gövde hâlindeki kelimelere eklenerek onlardan yeni ve farklı anlamlı kelimeler türeten eklerdir. İsim yapım ekleri ise kök veya gövde hâlindeki isimlere getirilmek suretiyle isimden isim; kök veya gövde hâlindeki fiillere getirilmek suretiyle de fiilden isim yapım ekleri olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.

3.1.1.1. simden sim Yapan Ekler

İsimden isim yapan ekler, kök veya gövde hâlindeki isimlere eklenerek onlardan yeni ve farklı anlamlı isimler türetmeye yarayan eklerdir. Ölçünlü dildeki yapım eklerinin hemen hepsi doğal olarak ağızlarda da yaşamaktadır. Ancak ağızların kelimeleri kendine özgü seslendirme özelliği dolayısıyla ekler de bu farklı söylenişten etkilenmekte ve birtakım ses değişikliklerine uğrayarak kullanılmaktadır. Bu durum Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzı için de geçerlidir.

3.1.1.1.1. /+LIK/

Başlıca işlevi yer, alet, topluluk isimleri ile soyut isimler ve sıfatlar yapmak olan bu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki işlevleri de aynıdır. Ancak yöre ağzında

gerçekleşen birtakım ünsüz değişimleri sonucu ekin kullanımı değişik şekillerde görülmektedir³³²:

gündeliḥ (3-a/2) (*gündelik*), *heleliḥ* (10-a/8) (*imdilik*), *müselmanç,l,ḥ* (12-c/37) (*müslümanç,l,k*), *ğonaḥl,ḥ* (14-a/5) (*konakl,k*), *ehidliḥ* (15-c/1) (*ehitlik*), *ba l,ḥ* (16-b/18) (*ba l,k*).

Yöre ağzında ekin bu şekillerinin yanında ünsüz benzeştirmeleri sonucu /+d/n/rIH/ biçimleri de bulunabilmektedir. Bu manada yöre ağzında “t” veya “d” ünsüzleri ile biten kelimelere getirilen /+IIK/ eki /+dIH/ olabilmektedir:

imkâns,zd,ḥ (1-a/47) (*imkâns,zl,k*), *s kitdiḥ* (4-b/19) (*sakitlik*), *azatd,ḥ* (9-a/43) (*azatl,k*), *çal, mamazd,ḥlar* (11-a/6) (*çal, mamazl,klar*)³³³.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında söz konusu ek, “r” ile biten kelimelere eklendiğinde genellikle /+rIH/ şeklindedir:

esgerriḥ (2-a/22) (*askerlik*), *maldarr,ḥn n* (2-b/11) (*maldarl,kla*).

Ayrıca yöre ağzında “n” ile biten kelimelere eklenen /+IIK/ eki /+nIH/ şekline dönüşebilmektedir:

menniḥ (4-a/28) (*benlik*), *so ann,ḥnan* (9-a/23) (*so anl,kla*), *ğebrişdann,ḥlar,m,z* (12-a/6) (*kabristanl,klar,m,z*).

Buraya kadar yöre ağzında değişik şekilleri verilen /+IIK/ eki, belirtilen ünsüz değişmelerinden sonra ünlüyle başlayan bir ek aldığı veya bir sonraki kelimeye ulaştığında ekin sonunda ḥ > ğ ve ḥ > ğ değişiklikleri meydana gelmektedir:

³³² Ekin kullanımını gösteren başka örnekler için bk. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 68-69; Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 133; Doğan, age, s. 102-103.

³³³ Burada belirtilen örneklerdeki benzer şekiller Türkiye Türkçesi ağızlarından Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında da görülmektedir. Bu manada özellikle ekin /+dIH/ biçiminin kullanıldığı örneklerle ilgili bilgi için bk. Semra Alyılmaz, “Doğu Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Enstitüsü Dergisi**, 14, (2000), s. 14-15.

çifli i (2-c/2) (çiftli i), *hayvandarr*, *olufd* (7-c/1) (hayvandarlar, k olmu tu),
so ann, *n* (10-b/1) (so anl, ,n), *nni* i (18-a/30) (enli i), *ehiTdi* i (18-b/5) (ehitli i).

3.1.1.1.2. /+LI/

Eklendiği kelimeye sahiplik, bağlılık veya kendisinde bulundurma anlamı katan bu ek, hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleriyle bölge ağzında mevcuttur:

toplusu (1-a/5) (toplusu: dergisi), *varl*, (2-b/11) (varl,: varl,kl,), *dilli* (2-c/22), *tüklü*
(4-a/42) (tüylü).

Ses bilgisi bölümünde de değinildiği üzere, ünsüz benzeştirmeleri sonucu ekin başındaki “l” ünsüzü, eklendiği kelimenin son ünsüzünün “d”, “t”, “n”, “r” olması durumunda bu ünsüzlere dönüşebilmektedir. Buna göre /+II/ eki, “r” ile biten kelimelere eklendiğinde /+rI/ olmaktadır:

seferri (1-a/23) (seferli), *varr*, (13-c/5) (varl,, varl,kl,), y *rri* (16-ç/25) (yerli).

Belirtilen isimden isim yapım eki, “n” ile biten kelimelere eklendiğinde ilerleyici ünsüz benzeştirmesine uğrayarak “n”ye dönüşmektedir:

azerbaycann,lara (5-c/33) (azerbaycanlar,n), *osmann*, (7-a/3) (osmanl,),
ağgoyunnul r (12-a/2) (akkoyunlular), *günnü* (11-b/28) (günlü).

Söz konusu ek, “t” ünsüzü ile biten kelimelere eklendiğinde /+dI/ şeklinde görülmektedir:

dêvletdi (2-b/11) (devletli), *kutdudu* (14-b/69) (kutludur), *tikitdide* (17-a/7)
(*tikitlide*)³³⁴.

Kaynaklarda ekin işlevleri arasında, sıfat olarak kullanılan isimler yapmak da dile getirilmektedir. Bölge ağzında rastlanan bazı örneklerde bu ekin Türkçede sıfat ve zarf

³³⁴ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 103-104.

olarak kullanılan “çok” kelimesine eklenerek kelimenin bu şeklinin sıfat işlevinde kullanılmasını sağladığı görülmektedir: *çoblu* (5-c/12) (*çoklu, çok*).

3.1.1.1.3. /+sIz/

İsime eklenerek olumsuzluk ifade eden ve bir şeyin bulunmadığı anlamını katan işlek bir ektir. /+II/ ekinin olumsuz şekli olup³³⁵ isimlerden isim ve sıfat yapma görevini üstlenmektedir. Bölge ağızındaki kullanımı da aynı şekildedir:

essiz (3-a/6) (*etsiz*), *y siz* (4-b/3) (*iyesiz: sahipsiz*), *sor usuz* (15-c/12) (*sorgusuz*), *gözsüz* (18-a/39) (*gözsüz*).

3.1.1.1.4. /+cA/

Aslında bir çekim eki olan bu ek, zaman içinde işlev değiştirerek yapım eki hâline gelmiş, yapım eki işleviyle kavim adlarından dil, lehçe ve şive adları yapma görevi üstlenmiştir³³⁶. Bu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki işlevi de yine kavim adından dil, lehçe ve şive adı yapmak şeklindedir. Ancak bölge ağızında ünsüz uyumuna uyulmamasının bir sonucu olarak bu ek tonsuz ünsüzlerden sonra da tonlu şekliyle kullanılmaktadır: *rusca* (2-a/25) (*rusça*), *erefce* (14-b/44) (*arapça*).

3.1.1.1.5. /+c,l/

Bir şeye düşkünlük veya bir konuda abartılı olma anlamı veren bu ek, eldeki verilerde iki defa görülmüştür. Söz konusu örneklerde ekin, bir isim gövdesi üzerine geldiği görülmektedir. Bunlardan *onaħc,l* (14-a/3) (*konakç,l: misafirperver*) örneğinde, ekin birinci işlevi, yani bir şeye düşkün olma; ikinci örnek olan *s,naħc,l* (14-b/17) (*s,nakç,l: bat,l inanç,l*) kelimesinde ise “abartma, aşırıya kaçma” anlamı görülmektedir.

³³⁵ Üstünova, kaynaklarda belirtilenlerin aksine kullanımda /+sIz/ ekinin /+II/ ekinin olumsuz biçimi olmadığını, Türkçede adlara gelen olumluluk veya olumsuzluk eklerinin söz konusu olmadığı gibi, eklerden birini alan her kelimenin diğerini de aldığı ileri sürülemediğini belirtmiştir. Kerime Üstünova, “{-sIz} {-II} Ekinin Olumsuzu mu?”, **Dil Yaz,lar**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, s. 298.

³³⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 167.

3.1.1.1.6. /+ÇI/

İsim kök ve gövdelerine eklenerek onlardan meslek ve herhangi bir iş ile uğraşma, meşgul olma anlamı veren bir ektir. Ekin eski şekli yalnız “ç” ünsüzü ile kullanılırken zaman içinde “c”li şekilleri ortaya çıkmıştır³³⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da söz konusu ekin “ç”li şekli tercih edilmektedir. Çok az sayıdaki örnekte ekin “c”li kullanımı söz konusudur. Bu da söz konusu ekin bölge ağzındaki kullanımı bakımından eski şeklini muhafaza ettiğini göstermektedir³³⁸:

yaz,ç,lard, (1-a/25) (*yaz,c,lard,r*), *dilçiler* (5-ç/7) (*dilciler*), *defçiler* (10-c/3) (*tefçiler*), *yalanç*, (14-b/41) (*yalanc,*), *folklorçuyam* (15-p/2) (*folklorcuyum*), *ovçu* (15-r/10) (*avc,*).

3.1.1.1.7. /+çah/

Asıl işlevi kelimeye küçültme ve sevgi anlamı katmak olan /+cAK/ eki Türkçede yapım eki işlevini eskiye oranla kaybetmiştir³³⁹. Eski şekli “ç”li olan bu ekin bölge ağzındaki kullanımı da yaygın değildir. Sınırlı sayıda örnekte karşılaşılan ek, yöre ağzında arkaik şeklini muhafaza ederek “ç” ünsüzü ile seslendirilmektedir. Ayrıca bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen $\text{ç} > \text{h}$ sızıcılığı sonucu ekin kullanımı /+çah/ şeklindedir:

oyunçah (12-c/55) (*oyuncak*).

3.1.1.1.8. /+TI /

İsmlere eklenerek ortaklık, aitlik, eşlik, bağlılık gibi anlamlar kazandıran bu ekin bölge ağzındaki şekli de aynıdır. Genellikle Türkiye Türkçesindeki biçimiyle kullanılan bu ek, zaman zaman ses değişikliğine uğramaktadır³⁴⁰:

³³⁷ Ekin özellikleri ve değişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 157-159.

³³⁸ Bu ekin kullanımıyla ilgili olarak Azerbaycan’ın Batı grubu ağızlarındaki benzer örnekler için bk. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 70.

³³⁹ Ergin, age, s. 165-166.

³⁴⁰ Ekin Türkçedeki şekilleri ve geçirdiği aşamalar hakkında bk. Ergin, age, s. 167-168.

yolda (2-a/40), *ğarda d*, (2-b/31) (*karde tir*), *vetanda* ,s,z (5-c/37)
(*vatanda* ,s,n,z), *taytu* (15-ö/3) \cong *tay+da* (*akran*)³⁴¹.

3.1.1.1.9. /+mAn/

İsime eklenerek genellikle benzetme ve abartma anlamı katan /+mAn/ ekinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki şekilleri de aynı işlevi yerine getirmektedir:

türkmen (2-c/23), *ğojaman* (15-b/2) (*kocaman*)³⁴².

3.1.1.1.10. /+ncI/

Asıl sayı adlarına eklenerek onlardan derece ve sıra sayı adları yapma işlevi görmektedir:

birinci (2-a/54), *üçüncü* (6-b/1), *ağ r,nc*, (13-d/40) (*ahirinci: sonuncu*), *otuzuncu*
(15-b/4), *alt,nc*, (18-a/46).

Bunun yanında ekin alışık olunmayan bir kullanımına daha rastlanmıştır:

niç nc i (17-b/26) (*filanca, kaç,nc*,).

Bir yerde karşılaşılan bu örnekte, cümlenin bütünü düşünüldüğünde muhtemelen Türkiye Türkçesi konuşma dilinde sıklıkla kullanılan “filanca” veya “kaçıncı” anlamında kullanılmış bir ifadedir.

3.1.1.1.11. /+GA/

Türkçede çok işlek olmayan bu ekin yöre ağızındaki en belirgin kullanımı *özge* (2-a/21) örneğidir. “başka, diğer” anlamlarında ağırlıklı olarak bölge ağızında bu kelime

³⁴¹ Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında tespit edilen “yaşıt, akran, emsal” anlamındaki *taytu* kelimesi Türkiye Türkçesinde *tayda* biçiminde ve “yaşıt, akran” anlamlarında kullanılmaktadır. **Türkçe Sözlük**, s. 1924.

³⁴² Ercilasun, söz konusu ekin mübalağa bildirme özelliğinin “m” sesini bulandıran diğer eklerde olduğu gibi, “m” ünsüzüne bağlı olarak ortaya çıktığını dile getirmiştir. Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, **TDAYB**, (2000), s. 43.

kullanılmaktadır. Bunun yanında söz konusu ek *ba ğas*, (1-a/15) (*ba kas*,) kelimesinde de görülmektedir.

3.1.1.1.12. /+öy/

İşlek olmayan /+ey/ eki Türkiye Türkçede “kuzey” ve “güney” kelimelerinde kullanılmaktadır. Mevcut verilerde bu ek, “güney” kelimesinin bölge ağızındaki seslendirilişine bağlı olarak *günöy* (7-a/13) (*güney*) biçimindedir³⁴³.

3.1.1.1.13. /+l/

Yaygın bir kullanımı olmayan /+l/ eki, bölge ağızında özellikle arkaik şeklinin korunmasıyla daha belirgin bir şekilde *yá ,l* (15-b/14) (*ye il*) kelimesinde görülmektedir: *ya +, +l*³⁴⁴.

Ayrıca ekin kullanımıyla ilgili *,z,l* (18-a/38) (*k,z,l*) örneği de bulunmaktadır: *ĝ,z+, +l* (*k,z+, +l*).

3.1.1.1.14. /+an/

Çok işlek olmayıp bugün birkaç kelimedede görülen bu ekin bölge ağızındaki kullanımı da yaygın değildir. İncelenen metinlerde yalnız *o lan* (2-a/36) (*o ul+an*) kelimesinde görülmüştür³⁴⁵.

3.1.1.1.15. /+ an/

İşlek olmayan isimden isim yapım eklerinden biridir. Bugün Türkçede en bariz kullanıldığı yer “baş+kan” kelimesidir. Bölge ağızında da bu kelime içinde görülen /+Kan/

³⁴³ Mevcut metinlerde rastlanmasa da ağız özellikleri bakımından Gürcistan’daki Karapapak / Terekeme Türklerinden çok ayrılmayan ve Türkiye’de Ardahan’ın Çıldır ilçesine bağlı köylerde yaşayan Karapapak / Terekeme ağızında “kuzey” kelimesi “ĝuzoy” şeklinde seslendirilmektedir. Bu duruma, Çıldır’ın değişik köylerinde tarafımızca yapılan derleme çalışmaları sırasında bizzat tanık olunmuştur.

³⁴⁴ Clauson, kelimenin kökünün “yaş” olduğunu ve /+sıl/ ekiyle genişletilerek *ya +s,l* > *ya ,l* biçimine dönüştüğünü belirtmiştir. Clauson, *age*, s. 977. Ergin de “yaşıl” kelimesindeki /+l/ ekinin /+sıl/ ekinden geldiğini söylemiştir. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 177. Gülensoy ise kelime kökünün “yaş” olduğunu ve /+(ı)/ ekiyle genişletilerek “yaşıl” şekline geldiğini dile getirmiştir. Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 2, s. 1128.

³⁴⁵ Ercilasun, söz konusu ekin de “n” sesine bağlı olarak çokluk işlevi taşıdığını dile getirmiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, s. 44.

eki art damak tonsuz “k” sesinin tonlulaşarak “g” olması sonucu *ba ğanlar na* (5-b/23) (*ba kanlar,na*) şeklinde kullanılmaktadır.

3.1.1.1.16. /+din/

Mevcut verilerde bir defa rastlanan bu örnekte ise Türkiye Türkçesinde /+II/ ekiyle, “gizli” şeklinde kullanılan kelimenin değişik bir şekilde /+din/ eki olarak kullanılmasıdır: *gizdin* (15-g/2) $giz+\phi+din \cong giz+\phi+den \cong giz+li+den$ (*gizli*). Burada /+li/ > /+ø/ ve -e- > -i- şeklinde düşme ve ünlü değişmesinin olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.1.1.17. /+lah/

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir defa tespit edilen ve eşitlik ekinden sonra getirilen /+lah/ ekinin kullanıldığı kelime de dikkat çekicidir: *balacalah* (2-a/51) (*küçücük*).

3.1.1.1.18. /+ eh/

Bir örnekte tespit edilen bu ek aslında /+çek/ şeklinedir. Ancak yöre ağzındaki sızıcılaşma hadiseleri sonucu +şeh biçimine dönüşmüştür: *gö eh* (15-k/14) (*gökçek*)³⁴⁶.

3.1.1.1.19. /+(d)üz/

Türkçede işlek olmayan eklerden biridir. Yöre ağzındaki en belirgin kullanımı da “gündüz” kelimesinde örneğindedir: *gündüzüm* (15-l/14).

Buna ek olarak söz konusu kelimenin bölge ağzındaki genel söyleyişte “d” ünsüzü düşürülmektedir. Bu da ekin kelimedeki şeklini değişikliğe uğratmaktadır: *günüz* (12-c/59) (*gündüz*).

³⁴⁶ Ergin, /+çAK/ ekinin işleklik derecesi bakımından eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan sahasının özelliklerini taşıdığını ve Azerbaycan sahasında bu ekin “ç”li şeklinin kullanıldığını belirtmiştir. Ergin, **Dede Korkut Kitabı, II**, s. 432-433.

3.1.1.1.20. /+nem/

İşlek olmayan isimden isim yapım eklerinden biri olan ve Türkçede en belirgin kullanımı “yön+tem” kelimesinde görülen /+tem/ eki, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bir örnekte ilerleyici, yakın ve tam ünsüz benzeştirmesi sonucu +nem biçiminde tespit edilmiştir: *yönnem* (14-b/24) (yöntem).

3.1.1. 2. Fiilden isim Yapan Ekler

İsim yapma işlevi gören eklerin ikincisini fiilden isim yapan ekler oluşturmaktadır. Fiilden isim yapan ekler, fiil kök veya gövdesine eklenerek onlardan farklı anlamlı yeni isimler türetme görevi üstlenen eklerdir.

Türkçede fiilden isim yapma eğiliminin fazla oluşu nedeniyle yapım ekleri içinde sayı bakımından en yüksek orana sahip olan ekler fiilden isim yapma ekleridir³⁴⁷. Çalışmanın bu bölümünde mevcut metinlerden hareketle Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen fiilden isim yapım ekleri üzerinde durulmaktadır.

3.1.1.2.1. /-mAK/

Fiillerden hareket isimleri yapma görevinde kullanılan /-mAK/ eki de bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir³⁴⁸. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında $\text{ğ} > \text{h}$ ve $\text{k} > \text{h}$ sızıcılaşma olayları nedeniyle /-mAK/ eki kelime bünyesinde /-mAH/ şeklinde görülmektedir:

tapmağ (1-a/13) (tapmak: bulmak), *lemeğ* (2-c/8) (eylemek), *tikmeğ* (2-ç/4) (dikmek), *ç,ğmağ* (9-a/33) (ç,kmak), *sormağ* (14-a/8) (sormak).

³⁴⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 184-185.

³⁴⁸ Ercilasun, fiilden isim yapan /-mAK/ ekinin tıpkı /-mA/ eki gibi fiilin adını yaparak fiili belirttiğini, /-mAK/ ekinin /-mA/ ekiyle pekiştirici “ok” edatının birleşmesiyle meydana geldiğini belirtmiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, s. 43.

3.1.1.2.2. /-mA/

Bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen /-mA/ eki, hareket ifade etmemekte ve fiillerden iş isimleri meydana getirmektedir. Bir başka deyişle /-mA/ eki hareketin kendisini değil, o hareketle yapılan işi ifade etmektedir³⁴⁹. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da /-mA/ eki aynı işlevlerde kullanılmaktadır:

ara d,rmalar (1-a/28) (ara t,rmalar), i dememesi (4-b/13) (i lememesi), yaramma (13-b/8) (yaranma), a la ma (16-c/19).

3.1.1.2.3. /-I /

Fiilden isim yapma görevindeki /-Iş/ eki /-mAK/ ve /-mA/ ekleri gibi diğer fiilden isim yapma eklerinden farklı bir görev üstlenerek eklendiği fiilin anlamını çok fazla değiştirmeyen, fiillerden nesne ismi değil, fiil ismi yapan eklerden biridir. Bir başka deyişle bu eklerin görevi, hareket ve iş isimleri yapmaktır³⁵⁰. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında ekin kullanımı şu şekildedir:

ya ay, (4-a/9), görü me ĩmiz (5-c/40) (görü memiz), vuru dard (7-a/20) (vuru larda: sava larda), ya , a (15-d/6).

3.1.1.2.4. /-(I)K/

Türkçede işlek bir fiilden isim yapım eki olarak var olan /-K/ eki, fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, zaman zaman da o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılıkta³⁵¹. $\text{ğ} > \text{h}$ ve $\text{k} > \text{h}$ sızıcılaşmaları sonucu /-H/ şeklinde görülen ve yöre ağzında belirgin bir şekilde kendisini gösteren bu ek, ünsüzle biten kelimelerle birlikte kullanıldığında yardımcı ses ile birlikte kelimeye eklenmektedir³⁵²:

³⁴⁹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 186. Ayrıca /-mA/ fiilden isim yapım ekinin Türk lehçelerindeki şekilleri, özellikleri ve başka dillerdeki karşılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yakup Karasoy, "Türkçede -ma (-me) Ekinin Yeri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Dergisi**, 16, (2004), s. 1-14.

³⁵⁰ Ergin, age, s. 187.

³⁵¹ Ergin, age, s. 188. Buran, fiilden isim yapan /-(I)K/ ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izlerini sürerek söz konusu ekin sadece fiilden isim yapma işlevinde kullanılmadığını, aynı zamanda öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, sıfat - fiil ve zarf - fiil eki olarak da kullanıldığını örneklerle göstermiştir. Ahmet Buran, "Ik Ekinin Anadolu Ağızlarındaki Kullanılışı", **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2008, s. 109-115.

³⁵² Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 107.

dan, ,h (1-a/8) (dan, ,k: konu ma), büyüĥ (2-a/62) (büyük), yara ,hl, (10-c/7) (yara ,k: yak, ma), s,naĥ (13-a/13) (s,nak), bezeĥli (14-b/7) (bezekli: süslü), aĥsaĥ (14-b/28) (aksak), art,ĥ(18-a/14) (art,k: fazla).

3.1.1.2.5. /-Ah/

Türkçenin eski dönemlerinden beri etkin bir şekilde kullanılan fiilden isim yapım eklerindedir. Fiilin etkisinde kalan çeşitli nesnelere karşılama görevi üstlenmektedir³⁵³. Fiilin eski Türkçedeki şekli /-ġak/ biçimindedir³⁵⁴. Bölge ağzında k > ĥ sızıcılaşma hadisesi ile /-Ah/ şeklinde görülmektedir³⁵⁵:

uĥaĥ (2-d/20) (uçak), ġonaĥ (5-c/36) (konak: misafir), ġaĥaĥ (13-c/1) (kaçak), oturaĥ (16-a/28) (oturak), p,ĥ ĥ (16-f/19) (b,ĥak)³⁵⁶.

3.1.1.2.6. /-I/

Türkçede fiilden isim yapan ek olarak etkin bir şekilde varlığını sürdüren /-I/ eki, aslında eski Türkçedeki “g” ve “ġ” eslerinin düşmesiyle yardımcı sesin fiilden isim yapım eki hâline gelmesi sonucu meydana gelmiştir³⁵⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında fiilden isim yapım eki olarak sıklıkla kullanılan bu eke dair örnekler, genellikle başka ekleri de bünyesinde taşıyan kelimelerden oluşmaktadır:

yaz,ĥ,lar (1-a/25) (yaz,c,lar), yumru (2-ĥ/9) (yumuru)³⁵⁸.

Ayrıca bölge ağzında zaman zaman ekin arkaik şeklini yaşatan örneklere de rastlanmaktadır: *pus u (13-ĥ/33) (pusu)³⁵⁹.*

³⁵³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 188.

³⁵⁴ A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, 5. Baskı, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 52.

³⁵⁵ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 107.

³⁵⁶ Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 1, s. 138-139.

³⁵⁷ Ergin, bu düşüşün izlerinin eski Anadolu Türkçesinde açık bir şekilde görüldüğünü belirterek *bil-ü, bin-ü, sev-ü, ayr-u* gibi örnekler göstermiştir. Ergin, age, s. 192.

³⁵⁸ Gülensoy, age, 2, s. 1175.

3.1.1.2.7. /-IÇI/

Eklendiği kelimeye devamlılık veya çokluk anlamları katan bu ek, Türkçede eskiden beri var olmakta ve işlek bir şekilde kelime bünyesinde yerini almaktadır. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında söz konusu ek, eski hâline³⁶⁰ yakın bir özelliği muhafaza ederek “ç”li şekilleriyle de kullanılmaktadır:

yarad,c,l,ḥ (1-a/29) (yarat,c,l,k), yaz ç,lar (1-a/41) (yaz,c,lar), ğuruculu u (6-b/16) (kuruculu u), soy ducu (16-a/52) (so utucu), ğ,r,c, (17-c/39) (k,r,c,).

3.1.1.2.8. /-m/

Başlıca işlevi fiille ilgili bir durum, iş ifade etmek ve işle ilgili varlık, eşya, alet, yer vb. isimler yapmaktır³⁶¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da işlek bir ek olarak kullanılmaktadır:

s vimli (3-a/16) (sevim), g yim (4-a/20) (giyim), pükümd (13-b/12) (büküimde).

3.1.1.2.9. /-ge/

Eklendiği kelimeye bir hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılıyan isimler meydana getirir. Söz konusu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımı yaygın değildir, ancak yine de yöre ağzında bu ekin yaşadığını gösteren örnekler mevcuttur: *bölgesidi (4-a/32) (bölgesidir), süpürge (16-ç/8) (süpürge).*

3.1.1.2.10. /-t/

Türkçedeki kullanımı eskiye oranla azalan fiilden isim yapma işlevli eklerden biri olan /-t/ ekinin Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki kullanımı da birkaç kelimeye görülmüştür: *k çit (1-a/2) (geçit), tikit (17-a/7) (dikit: bina).*

³⁵⁹ Bu ekin eski Türkçedeki şekilleri ve örnekleri için bk. Gabain, age, s. 52.

³⁶⁰ Ergin, bu ekin arkaik şeklinin /-(I)G(I)ÇI/ olduğunu Batı Türkçesinde eklerin başında ve sonunda yer alan “ğ” ve “g” seslerinin düşmesi, ç > c tonlulaşması ve yuvarlak ünlünün düzleşmesi sonucu /-IçI/ şeklini aldığını, son zamanlarda da ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilli duruma geldiğini belirtmiştir. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 191.

³⁶¹ Ergin, age, s. 188. Ercilasun, bu ekin bir defa yapılan fiilin adını göstererek fiili belirttiğini dile getirmiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, s. 43.

3.1.1.2.11. /-GIn/

Türkçede eskiden beri kullanılan ve eklendiği kelimeye büyültme, aşırılık anlamları katan fiilden isim yapma ekidir. Genellikle tek heceli fiil köklerine getirilen ekin bu özelliği, bölge ağzındaki şekilleriyle uygunluk göstermektedir. Yöre ağzında görülen ğ > ğ değişimi ekin kullanımında da ortaya çıkmakta ve kalın ünlülerle kullanılan ekin başındaki “ğ” ünsüzü, art damak “ğ” ünsüzüne dönüşmektedir:

uy un (4-a/32) (uygun), ğ,r ,n (13-c/2) (k,rg,n), köğün (16-e/15) (göçkün).

3.1.1.2.12. /-GI/

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılayan bu ek, Türkçede eskiden beri işlek bir şekilde kullanılan fiilden isim yapma eklerindedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ağırlıklı olarak tek heceli fiillere getirilen ekin kullanımı da yörede oldukça yaygındır. Ancak bölge ağzında ekin yalnız tonlu şekilleri mevcuttur:

bölgünün (9-a/19) (bölgünün), sevgimi (15-i/12) (sevgimi), içgi (16-b/12) (içgi), bitgileri (16-ç/10) (bitkileri), tullan , (16-e/20) (tullang,: çöp).

Bunun yanında yöre ağzında görülen ğ > ğ süreklileşmesi zaman zaman bu ekte de kendisini göstermektedir: *çal , (11-b/6) (çalğ,), sor usuz (15-c/12) (sorgusuz).*

3.1.1.2.13. /-h/

Bu eke dair örneklerde bölge ağzının arkaik özellikleri sakladığı görülmektedir. Zira “yaylak” kelimesinde “yay-la-ğ” şeklinde bir ayırım söz konusudur. Bir başka deyişle -ğ eki fiilden isim yapan bir ektir. Ancak zaman içinde bu sesin düşmesiyle “yayla”, “kışla” gibi kelimelerdeki /-la/ eki isimden isim yapım eki olarak algılanmıştır³⁶². Bölge ağzında ise “yaylak” kelimesi “k” sesinin sızıcılılaşması sonucu bariz bir şekilde “yaylak” şeklinde kullanılmakta ve arkaik şeklinde var olan /-ğ/ ekini değiştirerek muhafaza etmektedir:

³⁶² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 178.

yayla , (5-a/7), yayla^hlard (7-c/7) (yaylaklarda).

3.1.1.2.14. /-n/

/-n/ eki, eklendiği kelimeye fiilin gösterdiği hareketi yapan, olan veya yapılanı ifade eden anlamlar katmaktadır³⁶³. /-n/ ekinin yöre ağzındaki varlığına dair örnekler sınırlı olsa da belirtilen özellikleriyle yaşamaktadır:

gelin (10-c/2) (*gelin*), *ekin* (11-a/1) (*ekin*), *dü ünnerde* (11-b/3) (*dü ünlerde*)³⁶⁴.

3.1.1.2.15. /-sak/

İşlek olmayan /-sak/ eki eldeki verilere göre bölge ağzında sadece “tutsak” kelimesinde, sızıcılaşma ve göçüşmeye uğrayarak yaşamaktadır: *tusda^h* (12-b/8) (*tutsak*).

3.1.1.2.16. /-e en/

Türkçenin eski dönemlerinden beri var olan ancak çok işlek olmayan bu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da fazla örneğine rastlanmamıştır. Söz konusu ek, ön damak “ğ” ünsüzünün yöre ağzında “y”ye yaklaşması sonucu bölge ağzında *geze en* (14-b/46) (*geze en: çok gezen*) örneğinde görülmüştür³⁶⁵.

3.1.1.2.17. /- an/

Genellikle birden çok heceli fiillere getirilen ve arkaik şekli “k”li olan /-GAn/ eki, anlam bakımından /-An/ sıfat fiil ekinin daha kuvvetlisini ifade etmektedir³⁶⁶. Ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımıyla ilgili fazla örneğe rastlanmamıştır. Mevcut verilerde tespit edilen tek örnekte, ekin başındaki “ğ” sesi “ğ”ye dönüşmüştür:

³⁶³ Ercilasun, *ak-, +n, ek-i+n, tüg-ü+n* gibi kelimelerde görülen fiilden isim yapan /-n/ ekinin fiilin adını göstererek fiili belirli kıldığını söylemiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, s. 43.

³⁶⁴ Gülensoy, *dü ün* kelimesinin eski şeklinin *tügün* olduğunu, iki kişinin birbirine bağlanmaları anlamına gelen bu kelimenin *tüg-*, yani “bağlamak” fiilinden geldiğini belirtmiştir. Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, 1, s. 311. Aynı şekilde Gabain de kelimenin *tüg-*, yani “dügümlemek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Gabain, *age*, s. 54.

³⁶⁵ Ercilasun, /-AğAn/ fiilden isim yapım ekinin /-GAn/; /-GİÇ/; /-GA/ eklerinde olduğu gibi, mübalağa işlevi taşıdığını ve bir işin sürekli yapıldığını anlatmak için kullanılan eklerden biri olduğunu belirtmiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, s. 42.

³⁶⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 190.

udur an (14-b/63) (kudurgan: kudurmu).

3.1.1.2.18. /- /

Genellikle dönüşlü fiil köklerine eklenerek onlara fazlalık veya aşırılık anlamı katan /-ç/ eki Türkçede belirgin bir şekilde kullanılan fiilden isim yapma eklerindedir. Söz konusu ek, Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da aynı kurallara bağlı olarak kullanılmakta, yöre ağzında görülen ç > ş sızıcılaşması nedeniyle de /-ş/ biçiminde görülmektedir: *inañ dar,nda (14-b/65) (inançlar,nda), s vin de (15-i/10) (sevinçte).*

3.1.1.2.19. /-eri/

İşlekliliğini kaybetmiş fiilden isim yapım eklerinden biri olan /-eri/ ekinin, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki en belirgin ve sıklıkla kullanılan örneği *köçeri (11-b/17) (göçeri: göçebe)* kelimesindedir³⁶⁷.

3.1.1.2.20. /-mİr/

Eski Türkçe döneminden beri var olup bugün sınırlı sayıda kelimedede yaşamaya devam eden /-mİr/ eki, yöre ağzında sınırlı sayıda kelimedede yaşamaya devam etmektedir: *ya mur (2-a/66)*³⁶⁸ (*ya mur*).

3.1.1.2.21. /-mAn/

Yöre ağzında tek örnekte rastlanan fiilden isim yapım eklerindedir: *de irmen (12-b/7) (de irmen)*³⁶⁹.

³⁶⁷ Aynı söyleyiş şekli Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında da görülmektedir. Bilgi için bk. Doğan, age, s. 109.

³⁶⁸ Burada belirtilen “yağmur” örneği, “kömür” kelimesiyle birlikte eski Türkçeden bugüne /-mİr/ ekini muhafaza ederek kullanılmaya devam eden nadir örneklerdendir. Bilgi için bk. Gabain, age, s. 53.

³⁶⁹ Eski Türkçedeki şekli “teğirmen” olan kelimeyi Gülensoy, “teğ-ir-men” şeklinde açıklayarak fiilden isim yapım eki /-mAn/’ın fiil gövdesine geldiğini belirtmiştir. Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 1, s. 272. Clauson da söz konusu kelimenin eski Türkçe “teğir-”, fiilden geldiğini ileri sürmüştür. Clauson, age, s. 486.

3.1.1.2.22. /-çeh/

Bölge ağzında tek örnekte tespit edilen fiilden isim yapım eklerindedir. Bu ekin son ünsüzünde de $k > h$ sızıcılaşması görülmektedir: *b çehliler (1-a/18) < bür-çek*³⁷⁰.

3.1.1.2.23. /-mAcA/

İşlek olmayan fiilden isim yapım eklerinden biridir. /-mA/ fiilden isim yapım eki ile /-cA/ eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir³⁷¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında söz konusu ekle ilgili tek örnek tespit edilmiştir: *tapmacad, (13-b/45) (tapmaca)*.

3.1.2. sim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri, isim kök veya gövdelerine işleklik kazandıran eklerdir³⁷². Türkçedeki isim çekimi çokluk, iyelik, hâl ve soru olmak üzere toplam dört başlık altında ele alınmaktadır.

3.1.2.1. Çokluk Kategorisi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında isimlerin çokluk şekilleri morfolojik, semantik ve sentaktik olmak üzere üç biçimde ele alınabilir³⁷³.

3.1.2.1.1. Morfolojik Yöntemle Çokluk Yap,m,

Yöre ağzında morfolojik çokluk yapımı çokluk ekinin alan kelimenin son ünsüzüne bağlı olarak /+lAr/ eki yanı sıra ekin /+d/n/rAr/ biçimleriyle yapılmaktadır³⁷⁴.

³⁷⁰ Clauson, *bürçek* kelimesinin *bür-*, yani “bir şeyi bükmek, kıvrırmak” anlamıyla ilgili olduğunu belirtmiş, *bürçek* kelimesinin de “kıvrırcık saç” anlamına geldiğini dile getirmiştir. Clauson, *age*, s. 357. Yöre ağzında da *bürçek* kelimesinin ses değişikliklerine uğramış şekli olan *b çeh*, *a b çehli* şeklinde söylenmekte ve “ak saçlı, aksakal, ileri gelen” anlamlarıyla kullanılmaktadır.

³⁷¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 299.

³⁷² Özkan ve diğerleri, *age*, s. 497. Türkçede isim çekim ekleri, kullanım özellikleri ve işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi için *bk.* Ahmet Buran, “Türkçede İsim Çekimi Ekleri”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2008, s. 139-152.

³⁷³ İsimlerin çokluk biçimlerinin ele alınış şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için *bk.* Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Sözü Dizimi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 38-41; Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk (nceleme - Metin - Dizin)**, Ankara: Elik Yayınları, 2011, s. 108-109.

Buna göre yöre ağzında ünlü ile biten kelimelerle “h”, “h̄”, “h̄”, “y”, “l”, “m”, “b”, “f” sesleriyle biten kelimelere eklenen çokluk eki genellikle /+lAr/ şeklindedir:

yaz,lar (1-a/4), *u a**h**lar*, (2-a/6) (*çocuklar*), *toylarda* (3-a/16) (*diü ünlerde*), *adamlar* (4-a/40), *ğablarda* (16-f/28) (*kaplarda*), *kitaplarda* (16-h/4) (*kitaplarda*).

Bölge ağzında “n” ünsüzü ile biten kelimelere eklenen çokluk eki ilerleyici ünsüz benzeştirmesi sonucu genellikle /+nAr/ biçimindedir³⁷⁵:

onnar, (1-a/4) (*onlar*), *m dennerinde* (2-a/18) (*madenlerinde*), *ğad,nnar* (14-b/34) (*kad,nlar*), *almannar* (15- /1) (*almanlar*).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında son ünsüzü “ş”, “d”, “t”, “z”, “s” olan kelimelere getirilen çokluk eki ağırlıklı olarak /+dAr/ şeklindedir³⁷⁶:

alg, dar (1-a/7) (*alk, lar*), *rusdar* (2-a/1) (*ruslar*), *kentder* (15-b/6) (*kentler*), *vlatdar*, (16-a/9) (*evlatlar*), *ğ,zdar m,z,n* (18-b/27) (*k,zlar,m,z,n*).

³⁷⁴ Rüstemov ve Şireliyev’in kırk yılı aşkın bir süre önce yaptıkları çalışmaya dayanarak verdikleri bilgiler, çokluk eki ile ilgili bu tür kullanımların, bölge ağzının o günden bugüne hemen hiç değıştirmeden yaşattıkları ağız özelliklerinden olduğı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu bilgiye göre “v”, “g”, “y”, “l”, “m”, “f”, “b” ünsüzleriyle biten kelimelere getirilen çokluk ekleri /+lAr/; “j”, “z”, “d”, “s”, “ş” ünsüzlerinden sonra gelen çokluk ekleri /+dAr/; “n” ile biten kelimelere getirilen çokluk ekleri /+nAr/; son sesi “r” olan kelimelere eklenen çokluk ekleri ise genellikle /+rAr/ şeklindedir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 73-74. Rüstemov ve Şireliyev’in verileri ve örnekleri bu çalışmadaki verilerle karşılaştırıldığında bu durumun büyük ölçüde bugün için de geçerli olduğı sonucunu ortaya koymaktadır.

³⁷⁵ Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki bu şekiller bazı Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de görülmektedir. Öner, Tatar Türkçesinde /+lAr/ çokluk ekinin yanında ünsüz benzeştirmelerine bağılı olarak “m” ve “n” ünsüzleriyle biten kelimelere eklenen çokluk ekinin /+nAr/ şeklinde olduğunu belirtmiştir; *ülenner*, *kay,nnar*, *cannar*, *namnar*. Öner, age, s. 108.

³⁷⁶ Yöre ağzında çokluk ekinin +dAr şeklindeki kullanımına benzer örnekleri bugünkü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de görmek mümkündür. Mesela Kasapoğlu-Çengel’in verilerine göre, çokluk eki Kırgız Türkçesinde “r” ve “y”nin dışındaki diğere tonlu ünsüzlerle biten kelimelere /+dAr/; /+dOr/; tonsuz ünsüzle biten kelimelere ise /+tAr/; /+tOr/ şeklinde eklenmektedir: *kelinder* (*gelinler*), *elder* (*halklar*); *ca tar* (*gençler*), *eti ter* (*füller*) gibi. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 160. Benzer örnekler bir diğere Kıpçak grubu Türk lehçesi Kazak Türkçesinde de mevcuttur. Koç ve Doğan’ın verdikleri bilgiye göre, Kazak Türkçesinde “l”, “m”, “n”, “ñ”, “z”, “j” ünsüzleriyle biten kelimelere getirilen çokluk ekleri /+dAr/ biçimindedir: *q,zdar*, *maldar*, *qat,ndar* gibi. Koç ve Doğan, age, s. 201.

Yöre ağızında çokluk ekinin bir diğer şekli /+rAr/'dır. Buna göre son ünsüzü “r” olan kelimelere eklenen çokluk eki, yukarıdaki ünsüz benzeştirmelerine benzer şekilde /+rAr/ biçimine dönüşmektedir:

yazarrar (1-a/37) (*yazarlar*), *s,n,rrar,na* (7-c/6) (*s,n,rlar,na*), *yirrerim* (15-l/23) (*iirlerim*), *ğav,rrardan* (16-f/32) (*gâvurlardan*).

3.1.2.1.2. Semantik Yöntemle Çokluk Yap,m,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında semantik yöntemle çokluk yapımında çokluk anlamı taşıyan Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerden yararlanılmıştır:

camahat (4-a/8) (*cemaat*), *halh* (4-b/14) (*halk*), *ordu* (5-a/22), *desde* (13-d/25) (*birlik, asker*), *ilh*, (18-a/7) (*y,lk,*).

3.1.2.1.3. Sentaktik Yöntemle Çokluk Yap,m,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında sentaktik yöntemle çokluk yapımında genellikle sıfat tamlamaları ve zaman zaman ikilemelerden yararlanılmıştır:

dörd_il (1-a/40) (*dört y,l*), *y ddi gün* (10-c/2) (*yedi gün*), *bir_ay* (12-c/5); *ham, pütün* (16-b/16) (*hepsi, tamam,*).

3.1.2.2. yelik Ekleri

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu gösteren işletme ekleridir. Bir başka deyişle, bir nesnenin başka bir nesnenin parçası veya malı olduğunu belirten eklerdir³⁷⁷. İyelik ekleri bir nesnenin ben, sen, o; biz, siz, onlar biçiminde, üçü teklik ve üçü de çokluk olmak üzere şahıslara ait olduklarını bildirmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızındaki iyelik eklerinin şahıs eklerine göre kullanılışı aşağıda gösterildiği gibidir.

³⁷⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 221-222.

Birinci Teklik ah,s yelik Eki

Birinci teklik şahıs iyelik eki Türkçenin eski dönemlerinden beri /+m/’dir. Bu ek, ünsüzle biten kelimelere ise yardımcı ünsüzle birlikte eklenmektedir. Söz konusu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki kullanılışı da aynı şekilde olup ünlü uyumuna uymaktadır:

söhbətderim (1-a/18) (*sohbetlerim*), *atam* (2-a/3) (*babam*), *öziüm* (7-b/1) (*kendim*), *efendim* (13-a/11) (*efendim*).

kinici Teklik ah,s yelik Eki

Türkçenin eski devirlerinde ikinci teklik şahıs iyelik eki “ñ” şeklinde görülmektedir. Ekin aynı biçimine bölge ağzında da rastlanmaktadır. Bir başka deyişle Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında ikinci teklik şahıs iyelik eki ünlüyle biten kelimelerde /+ñ/; ünsüzle biten kelimelerde ise ünlü uyumuna bağlı olarak /+Iñ/ şeklindedir. Bu durum, yöre ağzının ikinci teklik şahıs iyelik eki bakımından Türkçenin eski şeklini yaşattığını ortaya koymaktadır³⁷⁸:

aya ,ñ, (2-b/31) (*aya ,n*), *i iñi* (12-b/39) (*i ini*), *ğa ,ñ* (12-c/32) (*ka ,n*), *külfetiñ* (13-b/28) (*külfetin*).

Üçüncü Teklik ah,s yelik Eki

Üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri, Türkçenin eski dönemlerinde düz şekilleriyle görülürken bugün artık çok şekilli olarak kullanımı söz konusudur. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da üçüncü teklik şahıs iyelik eki /+(s)I/ biçimindedir³⁷⁹:

ba as, (1-a/15) (*ba kas*), *gölü* (5-a/18), *sürüsünü* (11-c/4), *ba ,na* (13-d/60), *eceli* (14-a/32).

³⁷⁸ Aynı biçimleri gösteren örnekler için bk. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 80.

³⁷⁹ Yöre ağzında kelime kökündeki ünlünün düşmesi sonucu bu durum zaman zaman değişiklik göstermekte, kökteki son ünlü düşerek ünsüzle biten bir kelimeye /+sI/ iyelik ekinin getirildiği düşüncesi akla gelmektedir; *ölsü* (17-d/23) (*ölüsü*). Ancak burada iyelik ekinin eklenmesiyle birlikte vurgusuz kalan orta hece ünlüsünün düşmesi söz konusudur. Dolayısıyla kelime kökündeki ünlü, iyelik eki eklendikten sonra düşmüş olmalıdır.

Bunun yanında bölge ağzındaki çeşitli ses olayları sonucu üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin farklı örnekleriyle de karşılaşılmaktadır. Bu örneklerde ses olayları ve ek yığılması sonucu değişik biçimler ortaya çıkmıştır:

az ü (1-a/23) (gazetesi), üslisinde (2-b/13) (asl,nda), say (15- /24) (say,s,).

Birinci Çokluk ah,s yelik Eki

Türkçede eski Anadolu Türkçesi dönemi³⁸⁰ dışında çok şekilli olarak kullanılan birinci çokluk şahıs iyelik eki, yöre ağzında da aynı özelliği sergilemektedir. Bölge ağzında birinci çokluk şahıs iyelik eki, /+(I)mIz/ şeklindedir:

birli imiz (1-a/25), ferğlerimiz (4-a/35) (farklar,m,z), yolumuz (5-c/15), kökümüz (13-a/4).

ikinci Çokluk ah,s yelik Eki

İkinci çokluk şahıs iyelik eki Türkçede yalnız eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülü şekilleriyle yer almış, bunun dışında geçmişten bugüne kadar çok şekilli olarak kullanılmıştır³⁸¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ikinci çokluk şahıs iyelik eki /+(I)ñIz/ biçimindedir. İkinci teklik şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, bu ekin de yöre ağzında damak n'si (ñ) ile söylenmesi, bölge ağzının arkaik özellikleri yaşattığını göstermektedir:

o luñuzu (4-b/7) (o lunuzu), yad,ñ,zda (5-b/8) (hat,r,n,zda), tá gilat,ñ,z (5-b/27) (te kilat,n,z), gäli iñiz (5-c/41) (geli iniz).

Üçüncü Çokluk ah,s yelik Eki

Çokluk ekinin üçüncü teklik şahıs iyelik ekiyle birleşmesi sonucu meydana gelen üçüncü çokluk şahıs iyelik eki, Türkçede /+IArI/ şeklindedir. Söz konusu iyelik eki, yöre

³⁸⁰ Eski Anadolu Türkçesi döneminde, küçük ünlü uyumu tam olarak gelişmediğinden bu dönemde iyelik eklerinin bazıları düz ünlülü, bazıları da yuvarlak ünlülüdür. Bu dönemde birinci çokluk şahıs iyelik eki de *ata+muZ*, *ad+u+muZ* örneklerinde olduğu gibi yuvarlak ünlülüdür. Gürer Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara: TDK Yayınları, 1997, s. 12.

³⁸¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 223. Birinci çokluk şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, ikinci çokluk şahıs iyelik eki de eski Anadolu Türkçesi devresinde yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır; *ad+u+ñuz*, *göz+ü+ñüz* gibi. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 12.

ağzında gerçekleşen çeşitli ses olaylarına bağlı olarak /+lArI/ yanında /+dArI/; /+nArI/; /+rArI/ şekillerinde görülebilmektedir. Bu durum, ekin başında bulunan “l” ünsüzünün eklendiği kelimenin sonunda bulunan “n”, “r”, “t” gibi ünsüzlere dönüşmesi veya bu ünsüzlere yaklaşmasının sonucudur:

detderi (1-a/2) (âdetleri), *hökümetderi* (2-a/59) (hükümetleri), *ellerinde* (13-d/65), *öylerine* (15-k/6) (evlerine), *ğ nunnar,nnan* (16-a/18) (kanunlar,yla), *damarrar,nda* (17-a/16) (damarlar,nda).

1. Teklik ah,s	/+(I)m/
2. Teklik ah,s	/+(I)ñ/
3. Teklik ah,s	/+(s)I/
1. Çokluk ah,s	/+(I)mIz/
2. Çokluk ah,s	/+(I)ñIz/
3. Çokluk ah,s	/+LArI/

Tablo 3: *Borçal, Karapapak / Terekeme A z,nda yelik Ekleri*

3.1.2.3. Hâl Kategorisi ve Hâl Ekleri

Varlıkların birbirleriyle olan hareket ve oluş ilişkileri, dilde bu ilişkileri kurabilecek görevli elemanların oluşmasına yol açar. Bu unsurlar, dilin yapısına göre ekler (bitişen vazife unsurları) şeklinde olabileceği gibi, kelimeler (ayrık vazife unsurları) şeklinde veya bunların birleşimi şeklinde de olabilir³⁸².

Üzerlerine geldikleri kök veya gövdeyle aralarındaki ilişki sadece kullandıkları cümleyle sınırlı / geçici olan ve cümle öğeleri arasında geçici anlam ilişkisi kuran (isimlerin hâle göre çekimlerini oluşturan) dışı dönük görev öğeleri **ek**, **ek+ek**, **edat**, **ek+edat** olmak üzere dört farklı biçimde görülür veya işaretli (/+Ø/) olarak kullanılır³⁸³.

Gemalmaz, Türkçede hâl kategorisini anlam esaslı işlevsel bakış açısıyla ele alarak hâl kategorisinin şu alt gruplardan oluştuğunu belirtmiştir³⁸⁴:

³⁸² Gemalmaz, **Erzurum li A zlar**, 1, s. 273.

³⁸³ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 113.

³⁸⁴ Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, **Dil Ara tırmalar**, 7, (2010), s. 110-111.

Yalın hâl, seslenme hâli, özne hâli, nesne hâli (belirtili nesne hâli, belirtisiz nesne hâli), beliten hâli, belirtilen hâli, bulunma hâli (zamanda bulunma hâli, yerde bulunma hâli), ayrılma hâli, çıkışlık / kaynak hâli, yönelme hâli, yaklaşma hâli, birliktelik - beraberlik hâli, karşıtlık hâli, hedef hâli, vasıta hâli, görelilik hâli, nasıllık hâli, nicelik hâli (kesin değer hâli, yaklaşık değer hâli), karşılaştırma hâli, sınırlandırma hâli (yerde sınırlandırma hâli, zamanda sınırlandırma hâli), benzetme hâli.

Bu veriler ışığında Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen isimlerin hâle göre çekimleri ve bu çekimlerin oluşturulmasında kullanılan görev elemanları aşağıda belirtilmiştir.

3.1.2.3.1. Yalın Hâl

İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâlleri ifade etmektedir. Bir başka deyişle Türkçede yalın hâlin eki yoktur³⁸⁵. Bu durum incelemeye konu olan bölge ağzı için de geçerlidir:

silsile+∅ (1-a/4), l+∅ (1-a/7) (il), kent+∅ (1-a/8), sekgiz+∅ (2-a/4) (sekiz), nene+∅ (2-a/17) (nine), adam+∅ (2-b/12), í ,h+∅ (4-b/10) (, ,k).

3.1.2.3.2. Seslenme Hâli

Seslenmeler (hitaplar / seslenme grupları / hitap grupları) verici ile alıcı arasındaki iletişimin gerçekleşmesinde uyarıcı / dikkat çekici görevini üstlenir. Bir başka deyişle verici alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır. Seslenmeler, verici ile alıcının durumlarına, birbirleriyle olan ilişkilerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli kimi zaman da işaretsiz olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen seslenmelerle, seslenme gruplarıyla, adeta belirten belirtilen / tamlayan tamlanan ilişkisi kurarlar³⁸⁶.

³⁸⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 227-228.

³⁸⁶ Semra Alyılmaz, *Risâle-i Mûze-dûzluk*, s. 114.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen seslenme hâli örnekleri aşağıda gösterildiği biçimlerde:

/ y í +ø/:

y ğurban+ø (12-c/50) (ey kurban), y ğ,rm,z, fes+ø (13-a/4) (ey k,rm,z, fes).

/aya í ø/:

aya ğurban+ø (13-d/29) (hey, kurban), aya emisdan+ø (13-d/54) (hey, emistan).

3.1.2.3.3. Özne Hâli

Özne hâli, cümlede özne görevindeki isim / isim grubu ile yüklem / yüklem fiil arasındaki geçici ilişkiyi sağlar³⁸⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında özne hâlini ifade edebilmek için işaretli morfem (/+ø/)'den yararlanılmıştır.

biz+ø müselman, ħ(2-a/15) (biz müslüman, z).

bu rayonnarda ya ,yan ħalħlar+ø birez köçäri kimi ya ,y,flar (4-a/5) (bu bölgelerde ya ayan halklar biraz göçebe gibi ya am, lar).

3.1.2.3.4. İlgî Hâli

İlgî hâli, ismin bir başka isimle ilgisinin bulunduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme bağlı olduğunu gösteren hâldir. İlgî eki, ismi genellikle bir başka isme, zaman zaman fiile; zamirleri de bazı edatlara bağlamaktadır. Ekin eski şekli /+(n)İñ/ biçimindedir³⁸⁸.

³⁸⁷ Semra Alyılmaz, age, s. 115.

³⁸⁸ Ergin, ilgi ekinin aslında sadece ünlüyle başlayan şekillerinin bulunduğunu, ünsüzle başlayan /+nIn/ şeklinin, ekin başında bulunan “n” sesinin hece bölünmesi sonucu *me-niñ, se-niñ* gibi zamirlerden alındığını ve zamanla bu şeklin daha çok kullanıldığını belirtmiştir. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 228-230. Karahan, ilgi ekinin hâl kavramına uygun düşmediğini, dolayısıyla bu ekin hâl eki sayılmasının doğru olmadığını belirterek ilgi hâli ekinin varlığının tartışmalı olduğunu söylemiştir. Karahan, bu düşünceden hareketle belirtme hâli ile ilgi hâlinin diğer hâl eklerine benzemediklerini, dolayısıyla bu iki ekin hâl kategorisi içinde değil, başka bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Leylâ Karahan, “Yükleme (accusative) ve İlgî (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **III. Uluslararası Türk Dil Kurultay, 1996**, Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 610.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ilgi hâli /+ø/ ve /+(n/l/y)IN/ görev unsurlarıyla yapılmaktadır.

/+ø/:

[ø+ø] *atam gelif tiplise oħuma* (2-a/13): (Benim babam tiplise okumak için gelmi).

[ø+ø] *ba ,m_üsde* (14-a/18) (*ba üstüne*).

[ø+ø] *gözüm_üsde* (14-a/18) (*göz üstüne*)³⁸⁹.

/+(n/l/y)IN/:

onlar+,n dan, ,h lehceleri (1-a/8) (*onlar,n konu ma biçimleri*).

azerbaycann,lar+,n i nen eleğüderi (4-a/9) (*azerbaycanl,lar,n i le ilgisi*).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında örnekleri sınırlı da olsa zaman zaman birinci teklik şahıs iyelik ekinden sonra ilgi ekinin kullanılmadığı görülmektedir:

Yöre ağzında zaman zaman ilgi hâli eki /+yUn/ ve /+IUñ/ biçiminde de görülmektedir. Ancak bu tür kullanımlar sınırlı sayıda örnekte tespit edilebilmiştir:

o+luñ (13-d/45) \cong *onuñ* (*onun*), *özü+yün* (16-e/8) \cong *özünün* (*kendinin*), *gözü+yün* (18-a/33) \cong *gözünün* (*gözünün*).

3.1.2.3.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâli, bir işin, bir hareketin yapıldığı yeri ve zamanı bildirir. Bulunma hâlini “yerde bulunma / yer belirtme hâli” ve “zamanda bulunma hâli” şeklinde ele almak mümkündür³⁹⁰.

³⁸⁹ Bu kullanım özelliği eski Anadolu Türkçesinde ve Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında daha belirgindir. Bilgi için bk. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 27; Doğan, age, s. 117.

3.1.2.3.5.1. Yerde Bulunma Hâli

Yerde bulunma hâli kategorisi, ad ve ad soylu sözcüklerin üzerlerine /+ø/ ve /+TA/ biçimbirimini alarak cümlede işin yapıldığı, gerçekleştiği yeri / mekânı bildirdikleri kategoridir³⁹¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında yerde bulunma hâli kategorisi ünsüz uyumunun dışında kalarak /+dA/ şeklinde eklenmektedir³⁹²:

ba k çit+de toy_ detderi var (1-a/2) (ba geçitte dü ün âdetleri var).

ğardabani+de oluram (2-a/3) (gardabanide bulunuyorum).

dünya+da iki sup r hükümet var (2-a/63) (dünyada iki süper hükümet var).

keñt+de bu s t iyirmiye ğed r tayfa var (10-b/3) (u anda köyde yirmiye yak,n topluluk var).

ba ,m_üs+de y rin_var (14-a/18) (ba ,m,n üstünde yerin var).

gözüm_üs+de yerin var (14-a/18) (gözümün üstünde yerin var).

3.1.2.3.5.2. Zamanda Bulunma Hâli

Zamanda bulunma hâli kategorisi, ad ve ad soylu sözcüklerin üzerlerine /+ø/, /+TA/, /+A/, /+n/, /+lAyIn/, /+A kala/, /+ø kala/, /+I geçe/, /+ø geçe/, /+Tan/, /+Tan sonra/, /+Tan önce/, /+lA/, /+ø gibi/, /+ø suları(nda)/, /+ø civarı(nda)/, /+ø üzeri/ ... görev ögelerini alarak cümlede işin yapıldığı / gerçekleştiği anı / zamanı bildirdikleri; zaman

³⁹⁰ Bulunma hâli kategorisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, s. 58-65; Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, s. 107-123.

³⁹¹ Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, s. 114.

³⁹² Rüstemoğlu ve Şireliyev /+dA/ bulunma hâli ekinin Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızları için karakteristik bir özellik sergilemediğini ileri sürmüşlerdir. Rüstemoğlu ve Şireliyev, a.g.e., s. 77. Buna karşın Şireliyev, bulunma hâli ekinin tonlu şeklinin tercih edilmesinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarının tamamında görülen genel bir özellik olduğunu, bazı ünsüz benzeştirmelerinin dışında her zaman ekin tonlu şeklinin kullanıldığını ifade etmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 140.

tümleçleri yaptıkları kategorinin adıdır³⁹³. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen zamanda bulunma hâli kategorilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

savaḥ size üzüḥ getirecîḥ (17-ç/10) (yar,n size yüzük getirece iz).

älli dörtde mi i diyif? (16-a/46) (bin dokuz yüz elli dörtte mi çal, m, ?).

bir_aydan sora üzüḥ taḥ ller (17-ç/14) (bir ay sonra yüzük tak,yorlar).

savaḥ t zden ata min s ñ (17-e/21) (sabah erkenden ata binesin).

aḥ am üsdü de dö üdü (17-c/38) (ak am üzeri de ildi).

bir hefdeden sora adam gäl r (18-a/33-34) (bir hafta sonra adam geliyor).

3.1.2.3.6. Ayrılma Hâli

İsmi fiile, zaman zaman da isme ve son çekim edatlarına bağlayan, kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını ifade etmek için kullanılan hâldir. Eski Türkçe döneminde /+Tın/ şeklinde olan ayrılma hâli eki Batı Türkçesine geçişle birlikte eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bazı istisnaların dışında geniş ünlülerle kullanılmıştır³⁹⁴.

Bu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki varlığı ise iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi /+dAn/ şeklindedir³⁹⁵:

aḥlar+dan kimse gelsin (3-a/21) (çocuklardan biri gelsin).

³⁹³ Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, s. 117.

³⁹⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 235-236. Gülsevin, eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin ağırlıklı olarak /+dAn/ şeklinde kullanıldığını örneklerle açıklamış, /+dIn/ şeklinin ise bu dönemde çok seyrek görüldüğünü belirtmiştir. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 56-57.

³⁹⁵ Şireliyev, ayrılma hâli ekinin tonlu şeklinin kullanılması özelliğinin, ünsüz benzeştirmelerinin etkisiyle ortaya çıkan farklı söyleyişlerin dışında, Azerbaycan Türkçesi ağzlarının genelinde görülen bir durum olduğunu dile getirmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 140.

o dîni terîğetder+den malağan dini terîğetdi (15- /7) (o dinî tarikatlardan malakan dini tarikatidir).

Bir diğeri ise /+nAn/ şeklinde olup bölge ağzında “m”, “n” ünsüzleriyle biten kelimelere eklenen ayrılma hâli ekinin, ünsüz benzeştirmesi sonucu ekin başındaki “d” sesinin, “n” sesine dönüşmesiyle meydana gelmiştir³⁹⁶:

osmann, sultan n,n serencam,n+n n albay rütbesi v rîlifdi (7-a/18) (osmanlı, sultan,n,n emriyle albay rütbesi verilmi).

ğara göyun derisin+nēn papağlar tikerdī (8-a/2) (kara koyun derisinden ba l,klar dikerdi).

men d di im+nēn dömmem (12-b/28) (ben dedi imden dönmem).

3.1.2.3.7. Yönelme Hâli

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını veya yöneldiğini belirten, esas itibarıyla isimleri fiillere, bazen de isme ve son çekim edatlarına bağlayan hâl ekidir. Eski Türkçede /+GA/ biçiminde olan yaklaşma hâli eki, Batı Türkçesine geçerken çekim eklerinin başındaki “ğ” ve “g” ünsüzleri düştüğü için /+A/ şekline dönüşmüştür³⁹⁷.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da yönelme hâli eki /+(y/n)A/ ve /+arI/’dır.

/+(y/n)A/:

o detder+e ba l, m ydan jurnal, ç,ğ r borçal,da (1-a/2) (borçal,da o âdetlerle ilgili meydan gazetesi ç,k,yor).

³⁹⁶ Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ayrılma/çıkma hâli ekinin “m” ve “n” ünsüzleriyle biten kelimelere eklendiğinde uğradığı değişmeye benzer örnekler Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Tatar ve Nogay Türkçesinde de görülmektedir. Kırgız Türkçesinde *kolumnan*, *içi nen* gibi örnekler rastlanmaktadır. Kasapoğlu-Çengel, age, s. 173. Kazak Türkçesinde *kimnen*, *qol,mnan* biçimleri vardır. Koç ve Doğan, age, s. 203. Tatar Türkçesinde *ar ,nnan*, *minnen*, *cirennen* örnekleri bulunmaktadır. Öner, age, s. 134. Nogay Türkçesinde ise *künnen* (*günden*), *art,nnan* (*arkas,ndan*) şekiller mevcuttur. Ergönerç-Akbaba, age, s. 98.

³⁹⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 233-234.

ann m ğardabani+(y)e gelif (2-a/18) (annem gardabaniye gelmi).

aran rayonnar,+(n)a gelifler (4-a/11) (s,cak bölgelere gelmi ler).

Yönelme hâlinin eski şeklinin devamı ağızlarda yaşamaktadır. Öyle ki ağızlarda damak n'sinin (ñ) korunması dolayısıyla “baña”, “saña”, “oña”, “buña” kelimelerindeki “ñ” sesi, zamirlerdeki “n” ile yönelme hâli ekindeki “ğ” ve “g” seslerinin Türkçenin eski dönemlerindeki birleşik şekillerinin bugüne yansımış biçimi olarak kabul edilmektedir³⁹⁸. Bu durum, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da görülmektedir. Yöre ağzında “ben”, “sen” şahıs zamirlerine yönelme hâli eki getirildiğinde *maña (13-a/3) (bana), saña (14-b/1) (sana)* gibi ifadeler ortaya çıkmaktadır.

Yöre ağzında tespit edilen *saya sals,n onuñ_üsd+e fele im (15-n/24) (allah,m onun üstüne gölge etsin, onu korusun)* ifadesindeki kullanım ise Azerbaycan Türkçesine özgüdür³⁹⁹.

/+ArI/:

ireli (2-c/14) (il+eri).

añr, (17-e/17) ≅ añ+ar,, añ+ar, (18-a/77) ≅ a+ñ+aru ≅ a+ñ+garu⁴⁰⁰ (o tarafa do ru).

3.1.2.3.8. Nesne Hâli

Nesne hâli, yüklem geçişli olan bir cümlede, öznenin yaptığı işten etkilenen kavramı bildirir⁴⁰¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında nesne hâlini karşılamak için /+ø/, /+I/, /+n/, /+nI/ görev öğelerinden yararlanılmıştır.

³⁹⁸ Ergin, age, s. 234.

³⁹⁹ Ergin, **Azeri Türkçesi**, s. 155.

⁴⁰⁰ *añaru, añar,,: öte, ileriye do ru, öbür taraf. Yeni Tarama Sözlü ü*, Cem Dilçin (dzl.), TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 9; Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, s. 67-68.

⁴⁰¹ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 120.

/+ø/:

saña ayr, y rden gözəl ğz+ø tap m (12-b/11) (sana ba ka yerden güzel k,z bulay,m).

saña cennetden hürüler+ø getir m (12-b/21) (sana cennetten huriler getireyim).

/+I/:

nenem+i, an nem+i, ikimiz+i apar.f (2-a/17) (ninemi, annemi, ikimizi götürmü).

suy+u as rseñ birinci (3-a/4) (önce suyu as,yorsun).

/+n/⁴⁰²:

ğanl, görersiz cidas,+n (13-ç/10)⁴⁰³ (i kanl, görürsünüz).

/+nI/:

a ,klar,n desdannar,+n,, na ,llar,+n, toflam, am (1-a/26) (â ,klar,n destanlar,n,, hikâyelerini toplam, ,m).

Yöre ağzında belirtme hâli ekinin /+nI/ şekli üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelimeler yanı sıra ünlüyle biten kelimelerde de kullanılmaktadır⁴⁰⁴:

⁴⁰² Gülsevin, eski Anadolu Türkçesi döneminde nesne (belirtme) hâli eklerinin /+(n)I/ olduğunu belirttikten sonra, bu dönemde kullanılan ve yukarıdaki örneklere benzer *etegin, a z,n, kamus,n* gibi örneklerdeki belirtme durumunun ise eksiz gerçekleştiğini bildirmiştir. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 34. Gülsevin, bir başka çalışmasında üçüncü teklik şahıs iyelik eki üzerinde durmuş ve bu konuyla da ilgili olan “n” sesinin üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olduğunu ve ekin /+(s)In+/ şeklinde olduğunu belirtmiştir. Gürer Gülsevin, “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, **Türk Dili**, 2 (466), (1990), s. 187-190. Konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacıların düşüncelerini ortaya koyan Cengiz Alyılmaz, kaynaklarda “zamir n’si” olarak adlandırılan bu ekin görev elemanı özelliği taşıdığına, bu durumun hem Türkçenin eski dönemlerinde hem de çağdaş Türk lehçelerinde var olduğunu, dolayısıyla bu ekin yardımcı veya türeme bir ünsüz olmadığını, eski bir iyelik ekinin kalıntısı olabileceğini, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait metinlerden örnekler göstererek ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Cengiz Alyılmaz, “Zamir N’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, s. 403-415.

⁴⁰³ Nesne hâlinin bu şekli bir şiirin içinde tespit edilmiş, genel konuşmalar içinde böyle bir örneğe rastlanmamıştır.

⁴⁰⁴ Rüstemov ve Şireliyev nesne (belirtme) hâli ekinin bu şeklinin, arkaik dönemlerden XIX. yüzyıla kadar Azerbaycan Türkçesinde var olduğunu belirtmişler, bu düşünceleri destekleyici örnekleri ise Dede Korkut hikâyelerinden vermişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 76. Bu çalışmada verilen örnekler, /+nI/ nesne

ilham eliy f h ç saym,r rusya+n, (2-a/61) (ilham aliyev rusyay, hiç saym,yor).

islam dinniñ merkezi türkÿye+ni h sav_ l rdiler (9-a/29) (islam dininin merkezi olarak türkiyeyi kabul ediyorlard,).

3.1.2.3.9. Sebep Hâli

Sebep hâli, cümlede bir işin, hareketin oluş nedenini bildirir⁴⁰⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sebep hâlini karşılamak için /+dAn ötürü/, /+(y/n)A göre/ görev ögeleri kullanılmıştır.

/+dAn ötürü/:

y meh'+den_ötürü ğ; vaħd, ollar ot vaħd, malğara da dan gelifdi (16-a/39) (k, ,n büyükba hayvanlar ot yemek için da dan gelmi ti).

/+(y/n)A göre/:

ne+(y)e göre sovyet devleti da ,ld,? o+(n)a göre da ,ld, (6-a/5) (sovyet devleti niçin da ,ld,? o yüzden da ,ld,).

3.1.2.3.10. Nas,ıl,k Hâli

Nasıllık hâli, bir işin, bir hareketin nasıl, ne şekilde yapıldığını bildirir⁴⁰⁶. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sebep hâlini karşılamak için /+(y)nAn/, /+ø teh'/ /+(s)I / ø kim(i)/ görev ögeleri kullanılmıştır.

(belirtme) hâli ekinin Borçalı coğrafyasındaki kullanımının geçmişten bugüne yaşatıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Develi, Eski Türkiye Türkçesi ağızlarını morfolojik esasa göre sınıflandırırken “Türkiye Ağzı” ve “Azerbaycan Ağzı” şeklinde iki ana başlık belirlemiştir. Develi, bu bağlamda /+nI/ nesne hâli (yükleme hâli) ekinin, eski Azerbaycan ağzının karakteristik özellikleri arasında saymıştır. Hayati Develi, “Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar”, s. 120.

⁴⁰⁵ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 121.

⁴⁰⁶ Semra Alyılmaz, age, s. 122.

/+(y)nAn/:

hiçbir y+nen, tullanğ, bir y+nen ğzd,r ller (16-e/22) (hiçbir eyle, çer çöple yak,yorlar).

oħloy+nan yay ll r (16-f/) (oklavayla yay,yorlar).

ğammamm b,+ynan muälce liyillermi (16-g/37) (... tedavi ediyorlarm,).

/+ø teK/:

im eħ +ø teħ parlam,ñ y,ld,r,m çahd,ñ (13-a/15) (im ek gibi parlam,n, y,ld,r,m çakt,n).

Koro lu +ø tek çekir n re (13-ç/30) (koro lu gibi nara at,yor).

/+(s)I / ø kim(i)/:

müsafire allah,n arma an+, kimi bah ller (14-a/9) (misafire allah,n arma an, gibi bak,yorlar).

ğonaħ gelir g der ğu +ø kimi (14-a/30) (misafir ku gibi gelir gider).

tayfalar, n c , ata+s, kim_oluv_ana+s, kim_oluf (17-ç/7) (tayfalar, nas,l, anas, kim, babas, kimmi ?).

/+cA/:

b le+ce oturur (5-ç/24) (böylece oturuyor).

3.1.2.3.11. Nicelik Hâli

Nicelik hâli, bir işin sayısını, miktarını, kemiyetini bildirir⁴⁰⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında nicelik hâlini ifade edebilmek için /+cA/ görev elemanı kullanılmıştır.

/+cA/:

n +ce kem h̄eyalam (15-h/9) (nas,l kötü bir hayalim).

3.1.2.3.12. Vas,ta Hâli

Vasıta hâli, cümlede eylemin herhangi bir vasıta aracılığıyla gerçekleştirildiğini belirtir⁴⁰⁸. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında vasıta hâli, /+(y/n)nAn/ görev ögesi kullanılarak yapılmaktadır.

+(y/n)nAn/⁴⁰⁹:

oħlo+(y)nan yay r h̄, pükörüh'(3-a/33) (oklavayla yay,p büküyoruz).

bunu kimse kendir+n̄en ç, ħard r (12-b/9) (bunu biri kendirle ç,kar,yor).

3.1.2.3.13. Kar ,l,kl,l,k Hâli

Karşılıklılık hâli, bir eylemin iki taraf arasında karşılıklı olarak gerçekleştirildiğini belirtir⁴¹⁰. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bu hâli ifade etmek için /+nnen/ görev ögesi kullanılmaktadır.

⁴⁰⁷ Semra Alyılmaz, **Borçalı, Bilim Adam,, E itimci, air Valeh Hac,lar: Hayat,-Sanat,- iirleri**, s. 149.

⁴⁰⁸ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 123.

⁴⁰⁹ Gülensoy ve diğerleri, Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde yer alan Nahçıvan bölgesinin ağızını inceledikleri çalışmalarında, benzer bir ifade şekline değinmiş, bu ekin “ile” edatının eklenerek kısmen ünlü uyumuna girmesiyle birlikte /+(I)nAn/ şekline dönüştüğünü, bu durumun da ekin /+ile+n/ şeklinde kelime bünyesine kaynaşmasının bir göstergesi olduğunu belirtmişlerdir. Tuncer Gülensoy ve diğerleri, **Nahç,van A z,**, Ankara: TDK Yayınları, 2009, s. 43.

⁴¹⁰ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 124.

/+nnen/:

ekrabalar birbiri+nneñ yağ , vezñyetde olmollar (16-b/48) (akrabalar birbirleriyle iyi durumda olmuyorlar).

3.1.2.3.14. S,n,rland,rma Hâli

Sınırlandırma hâli, bir işin, hareketin, konunun başlangıç veya bitiş sınırını belirtir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında bu hâli ifade etmek için /+a+cağ/, /+a+tAn/, /+A geder/, /+dAn beri/ görev ögeleri kullanılmaktadır.

/+a+cağ/:

men_bil rem çünkü ağ am+a+cağ t l vizy bağ r,đ (16-d/8) (ben biliyorum, çünkü ak ama kadar televizyon izliyoruz).

/+a+tAn/:

seğerden ağ am+a+tan formada an ağ t lim ders k ç rdiğ (11-b/29) (sabahtan ak ama kadar formada ancak ders yap,yorduk).

g je sava +a+ten çek rdi (12-c/54) (sabaha kadar sürüyordu).

/+A eder/:

doğsan doğğuzun u il+e ged r falñyet gösderifdī (1-a/47) (doksan dokuz y,l,na kadar faaliyet göstermi).

her cuma ağ am, o ayle ğ,rđ, ç,đan+a geder onuñ o ölüyü yad_ lñy r (16-c/19) (o aile, ölüünün k,rk, ç,kana kadar her cuma ak am, o ölüyü yad ediyor).

/+dAn beri/:

mis eta+dan beri türkün torpa ,d, ham s, (12-a/4) (mis etadan bu taraf türkün topra ,d,r).

altm, dört+den beri ya iyrem (15-a/7) (altm, dörtten beri ya ,yorum).

3.1.2.3.15. Görelık Hâli

Görelık hâli, bir işin, hareketin bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca, gereğince yapıldığını bildirir⁴¹¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görelık hâlini ifade etmek için /+(n)A göre/ görev ögesi kullanılmaktadır.

/+(n)A göre/:

men kitaplarda oğ du um+a göre bu c nidarrar d yilen bir tayfa olufdu (16-h/4) (kitaplarda okuduklar,ma göre, canidarlar denilen bir tayfa varm,).

öyreddin memetlinin d di i+(n)e göre ba a tü ürem ki olar ba dar,nda b le büyüğ ğarapapağlar gezdireğmi (4-a/40-42) (üreddin memedlinin dedi inden, onlar,n ba lar,nda böyle büyük kara borkler ta ,d,klar,n, anl,yorum).

3.1.2.3.16. Hedef Hâli

Hedef hâli kategorisi, işin, eylemin hedefini / amacını gösterir⁴¹². Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında hedef hâlini ifade etmek üzere /+A/, /+nIn için/ görev ögelerinden yararlanılmıştır.

/+A/:

iman+a gelenner de v r, gelejeğl r (18-/17) (imana gelenler de var, gelecekler).

⁴¹¹ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 125.

⁴¹² Semra Alyılmaz, age, s. 126.

/+nIn için/:

vin han,m, v adamlar,nnan neleri sahl,yar ki birden ve gonağ geler o+nun için. (14-1/14-15) (evin han,m,, misafir gelir diye ev halk,ndan bir eyler saklar).

3.1.2.4. Soru Edat,

Türkçede /+mI/ şeklinde ünlü uyumuna bağlı olarak çok şekilli olarak kullanılan soru edatı, eski Türkçede /+mU/ şeklinde yuvarlak ünlü ile kullanılmaktaydı. Soru edatı, Batı Türkçesinde özellikle eski Anadolu Türkçesi döneminde sadece /+mI/ şeklinde yer alırken Osmanlı Türkçesi içinde uyuma bağlanarak bugünkü çok şekilli hâline ulaşmıştır⁴¹³.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında soru edatı /+mI/ olarak ve Türkiye Türkçesindeki gibi çok şekillidir:

gördüñ mü? (2-ç/5) (gördün mü?), var m,? (8-a/5) (var m,?), olor mu? (16-f/40) (oluyor mu?), var ŷydi mi? (15-p/6) (var m,yd,?), le mi? (16-a/30) (öyle mi?).

Bunun yanında yöre ağzında soru anlamı, ek kullanılmadan vurgu yoluyla ve vurguya bağlı olarak son hecedeki ünlünün uzatılmasıyla da verilebilmektedir: *bilirs n? (2-a/60) (biliyor musun?).* Bu durumun Azerbaycan sahası içine giren ağızlarda yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür⁴¹⁴.

3.1.2.5. Aitlik Eki

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşıyan ve genellikle dil ve dudak benzeşmesine uğramayan /+ki/ ekidir.

⁴¹³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 243.

⁴¹⁴ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında soru şeklinin çekimlenmesinin iki gruba ayrıldığını, bunlardan ilkinin soru ekini kullananlar; ikincisinin ise soru anlamının verilmesinde soru ekini kullanmayanlar olduğunu belirtmiştir. Belirtilen bu özelliklerden ilk gruba Kazak, Karabağ, Gence, Ağdam, Göyçay ağızları; ikinci gruba Bakü, Şamahı, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz, Mereze, İsmayılı, Mugan ağızlarının girdiğini bildirmiştir. Ayrıca soru işletiminde her iki yolu kullanan ağızlar arasında Zagatala ve Gah ağızlarını saymaktadır. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,** s. 280.

Aitlik eki zarflara doğrudan, diğer kelimelere ilgi ve bulunma durumundan sonra eklenmektedir⁴¹⁵.

Bölge ağzında aitlik eki ağırlıklı olarak herhangi bir değişim geçirmeden /+ki/ olarak kullanılsa da zaman zaman kelime bünyesinde bulunan ünlülerin etkisiyle yuvarlaklaşabilmektedir:

indiki (2-c/18) (*imdiki*), *böyüncü* (7-a/26) (*bugünkü*), *özümüzüncü* (15-p/11) (*kendimizinki*).

3.2. Zamir

Kişilerin ve canlı cansız isim grubundaki varlıkların yerini tutan, onları işaret ve soru yollarıyla temsil etme görevi yüklenmiş olan isim soylu kelimelere zamir denilmektedir⁴¹⁶. Zamirler kendi içinde şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri şeklinde alt kollara ayrılmaktadır⁴¹⁷.

3.2.1. şahıs Zamirleri

Şahıs adlarının yerine kullanılan kelimeler olarak tarif edilebilecek olan şahıs zamirleri Türkçede üçü teklik ve üçü de çokluk olmak üzere altı tanedir. Bunlar; “ben”, “sen”, “o”; “biz”, “siz”, “onlar” şeklindedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kullanılan şahıs zamirleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Birinci Teklik şahıs: men

Birinci teklik şahıs zamiri eski Türkçede başlangıçta “ben” ve ünsüz benzeştirmesiyle “men” ve “min” şekillerinde görülmektedir⁴¹⁸. Yöre ağzında birinci teklik şahıs zamiri Azerbaycan sahasının diğer ağız yörelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarının bazı bölgelerinde olduğu gibi “men” şeklindedir:

⁴¹⁵ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, s. 14.

⁴¹⁶ Zeynep Korkmaz, age, s. 250. Türkçede zamirleri ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bk. Kerim Demirci, **Teorik Bir Yaklaşım, Şahıs Zamirleri**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.

⁴¹⁷ Bunlara ek olarak Türkçede bir de “kim” şeklinde bir bağlama zamiri vardır. Ancak bağlama zamiri edat işlevi görmüş ve buna bağlı olarak zamanla yerini Farsçadan geçen “ki” bağlama edatına bırakmıştır. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 280.

⁴¹⁸ Ergin, age, s. 265

*men (1-a/16) (ben), benim (15-a/5) (benim), m m (17-b/5) (benim), m (17-f/2) (benim)*⁴¹⁹.

Ayrıca mevcut metinlerde bir defa tespit edilen örnekte, birinci teklik şahıs zamirinin “ben” şeklinde kullanıldığı görülmüştür: *benim (19-b/1)*.

Bölge ağzında birinci teklik şahıs zamirine yaklaşma hâli eki getirildiğinde iki türlü bir kullanım ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki ve yaygın olanı *maña (13-a/3) (bana)* şeklinde olanıdır. Diğeri ise *mene (2-a/44) (bana)*’dir.

İkinci Teklik ah,s: sen

Yöre ağzında ikinci teklik şahıs zamiri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “sen” şeklindedir: *sen (1-a/14), seniñ (12-c/52) (senin)*.

İkinci teklik şahıs zamirine yaklaşma hâli eki getirildiğinde de yine iki türlü ifade şekli ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi ve yaygın olanı *saña (14-b/1) (sana)*’dır. İkincisi ve derlenen metinlerde bir defa rastlanan şekli ise *sene (15-ö/20) (sana)*’dir⁴²⁰.

Üçüncü Teklik ah,s: o

Eski Türkçede ve Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde “ol” şeklinde kullanılan ve aslında işaret zamiri olan⁴²¹ üçüncü teklik şahıs zamirinin Batı Türkçesindeki bugünkü kullanılışı “o” biçimindedir. Söz konusu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki kullanılışı da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “o” şeklindedir: *o (13-a/8), ona (14-a/3)*.

Birinci Çokluk ah,s: biz

Türkçenin eski dönemlerinden beri genellikle “biz” olarak kullanılan birinci çokluk şahıs zamiri, çalışmaya konu olan bölge ağzında da aynı şekliyle yaşamaktadır: *biz (1-a/28), bize (15- /40)*.

⁴¹⁹ Yöre ağzında birinci teklik şahıs zamirinin iyelik eki aldığıda hece kaynaşması sonucu *m m ≅ benim (benim); m ≅ benim (benim)* şekline dönüşmesiyle ilgili olmak üzere *kr* . Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 92; Doğan, age, 133.

⁴²⁰ *kr* . Doğan, age, s. 134.

⁴²¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 266

kinici Çokluk ah,s: siz

İkinci çokluk şahıs zamiri Türkçenin eski dönemlerinden bugüne kadar “siz” olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için de geçerlidir:

size (1-a/19), siz (9-a/1).

Üçüncü Çokluk ah,s: onlar, onnar, olar, ollar, oğlar

Üçüncü teklik şahıs zamirinde olduğu gibi işaret zamiri ile aynı olan üçüncü çokluk şahıs zamiri, eski Türkçe döneminde “olar” biçimindeydi. Batı Türkçesine geçtikten sonra da bir süre bu durum devam etmiş, eski Anadolu Türkçesi döneminde söz konusu şahıs zamiri yerini “anlar”a bırakmıştır. Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise “onlar” şeklini almıştır⁴²².

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında üçüncü çokluk şahıs zamiri birkaç değişik şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, eski Türkçe dönemindeki şekliyledir:

oları (1-a/17) (onlar,), olar (2-a/38) (onlar)⁴²³.

Yöre ağzında tespit edilen üçüncü teklik şahıs zamirlerinin diğer şekilleri ise *onlar* (1-a/16), *ollar* (2-b/21) (*onlar*) ve *onnar*, (4-a/18) (*onlar,*) biçimindedir. Son iki örnekte ünsüz benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur.

Bölge ağzında ayrıca ünsüz benzeştirmesi sonucu ikiz ünsüzlü olarak kullanılan üçüncü çokluk şahıs zamirinde zaman zaman bu iki ünsüzden birisi düşme eğilimi gösterebilmektedir: *oğlar*, (1-a/26) (*onlar,*).

3.2.2. Dönü lülük Zamirleri

Asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip olan, onların anlam bakımından daha kuvvetlileri olan şahıs zamirleridir. Türkçede dönüşlülük zamirleri “kendî” ve “öz” olmak üzere iki şekildedir. Bunun yanında eski Anadolu Türkçesinde

⁴²² Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 266-267.

⁴²³ *kr.* Doğan, age, s. 135.

“kendü” ile “öz”ün birleşmesiyle oluşan “kendüz” de buna eklenebilir. Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı sahasında “kendi” dönüşlülük zamiri yaygınlaşmış, “öz” ise daha çok Azerbaycan sahasına özgü bir kullanıma dönüşmüştür⁴²⁴.

Ağız yöresi bakımından Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde değerlendirilen Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında dönüşlülük zamiri belirgin bir şekilde “öz”dür⁴²⁵:

özüm (1-a/39) (kendim), özü (2-c/9) (kendisi), öz_özünü (13-d/45) (kendi kendisini), özüñü (15-ç/9) (kendini).

Mevcut verilerde, bölge ağzında “kendi” dönüşlülük zamirinin kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.3. İaret Zamirleri

İşaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılık gelen kelimelerdir. Türkçede bugün kullanılan işaret zamirleri “bu”, “şu”, “o”; “bunlar”, “şunlar”, “onlar”dır⁴²⁶. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki işaret zamirlerinden çokluk eki alanlar, Türkiye Türkçesindeki şekillerinden ayrılmaktadır:

*bu (1-a/1), buna (3-a/37); o (1-a/2), ona (2-a/67); bullar, (1-a/39) (bunlar,), bular (3-a/21) (bunlar); ollar,n (1-a/43) (onlar,n), olar (2-a/38) (onlar)*⁴²⁷.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere yöre ağzı ile ilgili elde bulunan metinlerde “şu” ve “şunlar” işaret zamirlerine rastlanmamıştır⁴²⁸.

Bunun yanında yöre ağzında “o” işaret zamirine bulunma hâl eki getirildiğinde ortaya çıkan kelime, “o zaman” anlamıyla zaman zarfı olarak kullanılmaktadır:

⁴²⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 272-273.

⁴²⁵ Rüstemoğlu ve Şireliyev, dönüşlülük zamirinin Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarındaki bir başka şeklinin de “öz” ve “kendi” zamirlerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıktığını belirtmiş, bu durumla ilgili olarak *öz-kendime, öz-kendiñe, öz-kendine, öz-kendimize, öz-kendiñize ve öz-kendilerine* şeklinde örnekler vermişlerdir. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 96.

⁴²⁶ Ergin, age, s. 273.

⁴²⁷ Bunlara ek olarak bölge ağzına dair mevcut metinlerde “o” işaret zamirine bir defaya mahsus olmak üzere “ol” şeklinde rastlandığını da burada belirtmek gerekir. Ancak bu örnek bir şiirin içinde ve belirtildiği gibi, sadece bir defa tespit edilmiştir: *oldur (15-d/5) (odur)*. İşaret zamirlerinin yöre ağzındaki örnekleri ile ilgili mukayese için bk. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 96.

⁴²⁸ Benzer bir durumu Gülensoy ve diğerleri Nahçıvan bölgesi ağzı için dile getirmişlerdir. Gülensoy ve diğerleri, age, s. 44.

*onda (17-b/18-19) (o zaman)*⁴²⁹.

3.2.4. Soru Zamirleri

Nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir. İnsanlar için kullanılan soru zamiri “kim”; varlık ve kavramlar için kullanılan soru zamiri ise “ne”dir⁴³⁰. Bölge ağzında kullanılan soru zamirleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, insanlar için “kim”: *kim? (1-a/48), kime? (3-a/7)*; varlık ve kavramlar için “ne”dir: *n çedi? (2-a/51) (nas,ld,r?), nedi? (2-d/3) (nedir?), ne? (11-b/8)*.

Bunun yanında Türkçede soru sıfatlarının iyelik eki almış şekilleri de soru zamiri gibi kullanılmakta, bu durum bölge ağzında da görülmektedir: *has,? (12-b/22) (hangisi?)*.

3.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir. Türkçede “kimse”, “kimesne”, “kimsene”, “özge”, “ayruk”, “kamu” gibi asıl belirsizlik zamirlerinden ziyade belirsizlik sıfatları ile bazı soru zamiri ve zarfların iyelik eki almış şekilleri belirsizlik zamiri gibi kullanılırlar⁴³¹.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da çoğunlukla belirsizlik zamiri olarak belirsizlik sıfatları, bazı soru zamiri ve zarfların iyelik eki almış şekilleri kullanılmaktadır:

h ç kes (1-a/37) (hiç kimse), biri (2-a/4), h kim (2-b/12) (hiç kimse), h ç ne (3-a/15) (hiçbir ey), kimse (3-a/21), herke (4-b/19) (herkes), hans, (6-a/10) (hangisi), her ne (13-ç/8), h çbirini (14-a/30) (hiçbirini), zad (2-c/15) (ey, filan).

Bunun yanında asıl belirsizlik zamirlerinden bazıları bölge ağzında yaşamaktadır:

ham, (1-a/37) (hepsi), hams, (2-a/46) (hepsi, bütünü), özge (16-a/9) (ba ka).

⁴²⁹ Aynı durum Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Urmiye ağızlarında da görülmektedir. Bilgi için bk. Doğan, age, s. 140.

⁴³⁰ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 276-277.

⁴³¹ Ergin, age, s. 279.

3.3. S,fatlar

Sıfatlar, nesnelerin nitelik ve belirtilerini karşılayan kelimelerdir. Sıfatlar kendi içinde niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan niteleme sıfatları, varlığın kendi niteliklerini ifade eden sıfatlardır. Belirtme sıfatları ise varlığın dış niteliklerini ifade eden sıfatlardır⁴³². Çalışmanın bu bölümünde Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzındaki niteleme ve belirtme sıfatları üzerinde durulmaktadır.

3.3.1. Niteleme S,fatlar,

Nesnelerin niteliklerini bildiren sıfatlardır. Bir başka deyişle varlık veya kavramların renk, biçim, ağırlık, durum vb. özelliklerini ifade eden sıfatlardır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında niteleme sıfatlarını gösteren örneklerden bazıları şu şekildedir:

oca ki iler (1-a/17) (ya l, adamlar), savatd, o lan (2-ç/1) (e itimli o lan), böyüh sözler (5-b/38) (büyük sözler), irin pay (15-g/20) (tatlı, hediye), gündeliğ y mehler (16-e/2) (günlük yemekler).

3.3.2. Belirtme S,fatlar,

Nesneleri belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları nesneleri belirtme şekillerine göre kendi içinde; işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört kola ayrılmaktadır.

3.3.2.1. aret S,fatlar,

Nesneleri, yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına işaret zamirleridir. Bir başka deyişle işaret zamirleri, ismin önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olmaktadırlar. Türkçenin önceki devrelerinde “ol”, “şol”, “şoluk”, “işbu” gibi işaret sıfatları kullanılmaktaydı⁴³³. Bugün ise Türkçede işaret sıfatları “bu”, “şu” ve “o”dur. İncelemeye konu olan bölge ağzında da işaret sıfatları genel olarak Türkiye Türkçesindeki gibidir. Farklı olarak “hemin” kelimesinin “bu”; “hemen”

⁴³² Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 244, 246.

⁴³³ Ergin, age, s. 247-248.

kelimesinin de “o” işaret sıfatı anlamında kullanılması öne çıkmaktadır. Buna karşın gerek mevcut metinlerde gerekse bölgede bulunduğumuz süre içindeki derleme dışı sohbetlerde “şu” işaret sıfatının kullanımına rastlanmamıştır:

bu bölgenin (1-a/1), bu u a , (2-a/50) (bu çocu u), bu rayonnarda (4-a/4) (bu bölgelerde), hemin türhlerdi (5-b/11) (bu türklerdir), o adamlar, (6-a/9-10), o vahd, (12-c/7) (o zaman), hemen_adam (13-d/41) (o adam).

3.3.2.2. Say, S,fatlar,

Nesneleri sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir⁴³⁴. Sayı sıfatları nesnelere belirtme işlevlerine bağlı olarak kendi içinde asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır.

3.3.2.2.1. Asıl Say, S,fatlar,

İsimlerin sayısını gösteren sıfatlardır. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında asıl sayı sıfatlarının kullanımını gösteren bazı örnekler şu şekildedir:

üç kent (1-a/8), dörd_il (1-a/40) (dört y,l), alt, rayon (4-a/13) (alt, bölge), b saat (9-a/7) (be saat), y ddi gün (10-c/2) (yedi gün), bir_ay (12-c/5) (bir ay).

3.3.2.2.2. Sıra Say, S,fatlar,

Nesnelerin derecelerinin sayısını gösteren sıfatlardır. Yöre ağzında sıra sayı sıfatlarının örnekleri şu şekildedir:

dohsan doğuzun u il (1-a/47) (doksan dokuzuncu y,l), ğrh_üçüncü il (2-a/11) (k,rk üçüncü y,l), ot s_ikinci iller (18-a/45) (otuz ikinci y,llar).

⁴³⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 249.

3.3.2.2.3. Üle tirme Say, S,fatlar,

Bölme, ayırma, paylaşırma, dağıtırma ifade eden, nesnelere sayısını bölük bölük gösteren sayı sıfatlarıdır⁴³⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında üleştirme sayı sıfatlarına dair *iki er adam, y ddi er nüfus (yedi er nüfus)* kullanımlarına tanık olunmuştur.

3.3.2.2.4. Kesir Say, S,fatlar,

Nesnelere parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır. Tek kelime hâlinde değil, bir kelime grubu şeklinde bulunurlar⁴³⁶. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kesir sayı sıfatlarının kullanımıyla ilgili fazla örneğe rastlanmamıştır. Eldeki verilerde bir yerde tespit edilen ifadede yapı itibarıyla değil, anlam itibarıyla bir kesir sayı sıfatının varlığı söz konusudur:

*älli fay,z (17-a/17-18) (yüzde elli)*⁴³⁷.

3.3.2.2.5. Topluluk Say, S,fatlar,

Belirttikleri nesnelere arasında bir yakınlık, birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır⁴³⁸. Mevcut verilerde bölge ağzında topluluk sayı sıfatı görevinde kullanılsalar da topluluk anlamı veren *camahat (4-a/8) (cemaat), halh (4-b/14) (halk), ordu (5-a/22), li (5-c/1) (ili, ülkesi), desde (13-d/25) (birlik, asker), ilh, (18-a/7) (y,lk,)* gibi kelimeler tespit edilmiştir⁴³⁹.

3.3.2.3. Soru S,fatlar,

Nesnelere soru hâlinde belirten sıfatlardır. Türkçede “kaç”, “hangi”, “ne”, “nasıl”, “nice”, “neredeki” gibi kelimeler soru sıfatı olarak kullanılmaktadır⁴⁴⁰. Mevcut veriler

⁴³⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 251.

⁴³⁶ Ergin, age, s. 252.

⁴³⁷ Rüstemov ve Şireliyev, bu çalışmaya konu olan bölge ağzını da içine alan Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında kesir sayısını ifade etmek için /+dA/ değil, /+dAn/ ekinin kullanıldığını belirtmiş, “*ü den ikisini verirdih*” ifadesiyle bu ifadeyi desteklemiştir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 91.

⁴³⁸ Ergin, age, s. 252.

⁴³⁹ Hüseyinzade, Azerbaycan Türkçesindeki teklik ve çokluk kategorisini incelediği çalışmasında yukarıda da gösterilen *ilh, ordu, deste* gibi kelimelerin topluluk anlamı verdiğini belirtmiştir. Çengiz Hüseyinzade, “Azerbaycan Türkçesinde Teklik-Çokluk Kategorisi Üzerine”, **Bilig**, 38, (2009), s. 95.

⁴⁴⁰ Ergin, age, s. 252-254.

ışığında Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki soru sıfatlarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

has, pa ayd,? (5-b/39) (hangi pa ayd,?), ne vaht? (11-b/11) (ne zaman?), hancar, türküh? (12-a/5-6) (nas,l türküz?), n çe o lannar? (13-a/4) (nas,l o lanlar?), hans, adamlara? (14-b/60) (hangi adamlara?).

3.3.2.4. Belirsizlik Sıfatlar,

Nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Belirsizlik sıfatları, nesnelerin dış niteliklerini, özellikle sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildirirler⁴⁴¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında belirsizlik sıfatlarının da farklı ve çeşitli örnekleri bulunmaktadır:

h ç vaht (2-c/20) (hiçbir zaman), ba a rayonnaş (4-a/36) (ba ka bölgeler), her y r (9-a/21), herhans, bir ehs (10-c/11) (herhangi bir ah,s), f,lan vaht, (13-d/36) (filan zaman), bütün halh (13-d/85) (bütün halk), bir adam (14-a/3), bezi adamlar (14-b/18) (baz, adamlar), çoht hücumlar (16-a/13) (çok hücumlar), h ç y r (16-a/24) (hiçbir yer), az müddet (16-b/18).

3.4. Zarflar

Zarflar; zaman, yer, durum ve miktar isimleridir. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isim olmanın dışında bir özelliğe sahip değildirler. Zarflar, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın anlamını değiştiren isimlerdir. Zarflar, sıfatların veya başka zarfların anlamlarını değiştirmekle birlikte, onların asıl kullanılış sahaları fiillerdir⁴⁴². Zarfları genel itibarıyla yer zarfları, zaman zarfları, hâl/durum zarfları, azlık çokluk zarfları ve soru zarfları olmak üzere beş başlık altında ele almak mümkündür.

⁴⁴¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 254.

⁴⁴² Ergin, age, s. 258-259.

3.4.1. Yer Zarflar,

Yer zarflarının aşığı yukarı hepsinde bir yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler. Türkçede en fazla kullanılan yer zarfları; “ileri”, “geri”, “aşığı”, “yukarı”, “içeri”, “dışarı”, “beri” kelimeleridir. Bunun yanında zaman zaman “alt”, “yan”, “karşı” ve özellikle eski Anadolu Türkçesi döneminde “añaru”, “taşra” gibi kelimeler de yer zarfi olarak kullanılmıştır⁴⁴³.

Borçalı Karapapak / Terekeme “ağızında yer zarfi olarak ağırlıklı bir şekilde “ileri”, “bura”, “ora” gibi kelimeler kullanılmaktadır:

bura gelif (2-a/18) (buraya gelmi), ireli at,f (2-c/14) (ileri atm,), ora diy rdiler (5-b/1-2) (oraya diyorlard,), içeri girende (12-c/10) (içeri girince), ğar , gelen (15-ö/20) (kar , gelen), yuĥar, toĥuyullar (16-f/3) (yukar, dokuyorlar).

Ayrıca bölge ağızında arkaik yer zarfi örneklerine de rastlanmakta: *añar, (18-a/77).*

Bunun yanında bir örnekte yer - yön zarfının devrik kullanıldığı görölmüştür:

getirdiler ora (2-b/28) (oraya getirdiler).

3.4.2. Zaman Zarflar,

Zaman zarfları, zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir. Türkçede gerek Türkçe kökenli gerekse Arapça ve Farsçadan geçen çok sayıda zaman zarfi işlevinde kullanılan zaman ismi mevcuttur⁴⁴⁴. Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında da hem Türkçe kökenli hem de Arapça ve Farsçadan geçen ve oldukça çeşitlilik gösteren zaman zarflarına rastlanmaktadır.

⁴⁴³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 259-260.

⁴⁴⁴ Ergin, age, s. 260-261.

Türkçe kökenli zaman zarflar,:

üüdü (1-a/14) (imdi), indi (1-a/17) (imdi), dünen (2-a/64) (düün)⁴⁴⁵, ğavaĥ (2-d/16) (önceden), beyaĥ (3-a/17) (az önce), yayda (4-a/5) (yaz,n), ğ da (4-a/6) (k, ,n), soñr (9-a/1) (sonra), bö ün (10-a/4) (bugün), heleliĥ (10-a/8) (imdilik), çoĥdan (15-/50) (çoktan), indice (16-a/5) (imdi, hemen), irelden (16-a/17) (önceden), aĥ amacaĥ (16-d/8) (ak ama kadar), onda (17-b/18-19) (o zaman), bürsüyn (17-d/8) (öbür gün).

Yabanc, kökenli zaman zarflar,:

heme e (2-a/59) (daima), her dem (2-a/3) (her zaman), vaĥdiyl (6-a/1) (vaktiyle), savaĥ (9-a/39) (yar,n), evveller (15- /43) (önceden), yáğın ki (16-b/26) (biraz sonra), bazenca (17-a/12) (bazen), savaĥ t zden (17-e/21) (sabah erkenden).

3.4.3. Hâl / Durum Zarflar,

Hâl zarfları, durum ve tavır ifade eden zarflardır. Durum ve tavır bildiren her isim nasıllık-nicelik zarfı olarak kullanılabilirdiği için bu zarfların sayıları oldukça fazladır⁴⁴⁶.

Bölge ağzında da zarf işlevli kelimelerden büyük bölümü hâl/durum veya nasıllık-nicelik zarfı olarak ortaya çıkmaktadır:

le (1-a/36) (öyle), b le (1-a/38) (böyle), üzbe üz (2-a/11) (yüz yüze), gene (3-a/8) (yine), ĥ,rda ĥ,rda (3-a/11) (küçük küçük), yav yava (5-b/22), tamamiyle (9-a/37), para para (12-a/3) (pare pare), ne ciür (13-b/1) (nas,l), aynan (14-b/11) (aynen), belke (15-f/8)

⁴⁴⁵ Özezen, “düneyin / dünen” zaman zarfının eski Türkçe “tün / gece” kelimesinden geldiğini ve kelimenin “gece” anlamından yola çıkılarak “bugünden önceki gün” anlamını kazanmasını, Türklerin zamanı bölümlere ayırıp adlandırma yaklaşımlarıyla ve zaman adlarının, gösterdikleri zaman açısından değişken bir yapıya sahip olmalarıyla ilişkilendirmiştir. Özezen, söz konusu zaman zarfının köken bilgisi bakımından gelişimini ise *tüne kün > düne gün > dünegün > dünegen > düne en > düne in > düneyin > *düneyn > dünen* şeklinde açıklamış, bu zaman zarfının Türkiye Türkçesi ağzı ile çağdaş Türk lehçelerindeki kullanılışlarını da ortaya koymuştur. Muna Yüceol-Özezen, “Düneyin / Dünen Zaman Zarfı Üzerine”, **Türkiye Türkçesi A ,z Ara t,rnmalar, Çal, tay, Bildirileri**, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 2009, s. 531-536.

⁴⁴⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 261.

(belki), zor n zoren (15- /48) (zorla), tezeden (16-e/14) (yeniden), ayaħnan (17-e/2) (ayakla, yaya).

3.4.4. Azlık - Çokluk Zarflar,

Azlık-çokluk ifade eden, miktar, derece bildiren zarflardır. Sayıları çok olmayan azlık-çokluk zarflarının başlıcaları “en”, “daha”, “çok”, “pek”, “az”, “biraz”dır⁴⁴⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da azlık çokluk zarfları genel itibarıyla Türkiye Türkçesindeki gibidir. Buradaki ayrılık, daha çok bölge ağzındaki ses değişikliklerinden kaynaklanmaktadır:

daha (1-a/35), birez (2-a/8) (biraz), çoħ (2-b/30) (çok), olduħça (2-c/30) (oldukça), s,ħ (4-a/37) (s,k), en (10-b/8), lap yaħ , (15-a/1) (çok, tamamen iyi).

3.4.5. Soru Zarflar,

Fiillerin yer, yön, zaman, neden, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflardır⁴⁴⁸. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da soru zarflarının çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Yöre ağzında tespit edilen soru zarflarıyla ilgili örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

n je b cerdiler? (6-a/7) (nas,l yapt,lar?), ne t r _ald,ñ? (6-a/14) (nas,l ald,n?), niye diy rseñ? (15-p/9) (niye diyorsun?), ne vaħ t çat,r? (11-b/11) (ne zaman ula ,yor?), ne cür _olor? (13-b/1) (nas,l oluyor?), harya s, and,? (18-a/29) (nereye s, ar?), havaħ gelejeħ? (18-a/57) (ne zaman gelecek?).

3.5. Edatlar

Edatlar, anlamları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamayan edatlar, anlamlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları

⁴⁴⁷ Ergin, age, s. 262.

⁴⁴⁸ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 197.

desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Edatlar kendi içinde ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları olmak üzere üç kola ayrılmaktadır⁴⁴⁹. Çalışmanın bu bölümünde belirtilen sınıflandırmaya göre Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kullanılan edatlara değinilmektedir.

3.5.1. Ünlem Edatlar,

His veya heyecanları, ruh hâllerini, tabiat seslerini, seslenmeleri, onaylama, ret, sorma, gösterme gibi açıklama şekillerini ifade eden edatlardır. Ünlem edatları; ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları ve cevap edatları şeklinde beş bölüme ayrılmaktadır⁴⁵⁰.

3.5.1.1. Ünlemler

Ünlemler, duygu ve heyecanlarla birlikte doğada meydana gelen sesleri taklit yoluyla yansıtan ünlem edatlarıdır. Karapapak / Terekeme Türklerinin genelinde olduğu gibi Borçalı'da yaşayanların da konuşma dilinde kullandıkları, bir kısmı Türkiye Türkçesindekilere benzeyen, bir bölümü ise kendilerine özgü seslerle oluşan ünlemler mevcuttur. Eldeki metinlerde örneğine az rastlansa da bölgede yapılan ve ses kayıt cihazının kullanılmadığı anlarda tarafımızca not edilen ünlemler mevcuttur:

vay vay vay (2-a/66), y, of, öf, di haydi, ha a, b gibi.

3.5.1.2. Seslenme Edatlar,

Ünlemlerde olduğu gibi herhangi bir duygu, heyecan, doğa sesi bildirmeyen, hitap özelliği taşıyan edatlardır, seslenme aracıdır. Bölge ağzındaki seslenme edatlarına dair örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

bağ(1-a/30) (bak), ay (12-b/11) (hey), h (13-a/25), hel (13-b/3), y (13-c/35), ay (13-d/23) (hey), (13-d/74) (hey), be (15-l/20).

⁴⁴⁹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 348.

⁴⁵⁰ Ergin, age, s. 349.

3.5.1.3. Sorma Edatlar,

Sorma edatları, soru bildiren veya soru için kullanılan edatlardır. Başlıca sorma edatı “hani”dir. Bunun yanında Türkçede sıklıkla kullanılan sorma edatı “acep”tir. Mevcut metinlerde belirtilen sorma edatlarına rastlanmamıştır. Ancak kayıt dışı konuşmalardan not edilen ifadelerde “hani” edatının belirgin olarak “hani” şeklinde kullanıldığına tesadüf edilmiştir. Ayrıca bölge ağzında “acaba” anlamında kullanılan bir başka sorma edatı da *gören (15-b/16) (acaba)*’dir.

3.5.1.4. Gösterme Edatlar,

Bir şeyi göstermek için kullanılan, işaret sırasında başvuru edatlardır. Türkçede bugün kullanılan başlıca gösterme edatı “işte”dir. Bunun dışında “aha”, “daha”, “deha”, “te” ve argo sayılabilecek “nah” ifadeleri de gösterme edatı olarak kullanılmaktadır⁴⁵¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kullanılan gösterme edatlarının ise bir kısmı Türkiye Türkçesindeki örneklere benzemekte, bir kısmı da bölge ağzına özgüdür:

budura (1-a/30) (i te), (15-a/3) (aha), i de (15-a/7) (i te), t (16- /4) (ta), aha (18-a/53).

3.5.1.5. Cevap Edatlar,

Cevap edatları, onaylama veya geri çevirme, reddetme bildiren edatlardır. Başlıca cevap edatları; “evet”, “hayır”, “yok”, “değil”, “peki”, “hay hay”dır. Yöre ağzında tespit edilen cevap edatlarının bazıları Türkiye Türkçesi ve ağızlarıyla aynı veya benzer olmakla birlikte, Azerbaycan sahasına özgü örneklerden oluşmaktadır:

beli (1-a/46) (evet), h (2-a/38) (evet), helbetde (2-d/25) (elbette), tamam (3-a/6), yoĥ (5-a/18), ĥ yir (5-b/13) (hay,r), be (12-c/46) (peki), bes (18-a/31) (tamam, yeter).

3.5.2. Bağlama Edatlar,

Bağlama edatları, kelimedan küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır. Türkçedeki bağlama

⁴⁵¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 351.

edatlarının büyük bir bölümü yabancı asıllıdır. Türkçe olan bazı bağlama edatları ise bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşması ile ortaya çıkmıştır⁴⁵². Aşağıda yöre ağzındaki bağlama edatları; sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı edatları ve sona gelen edatlar şeklinde alt başlıklara ayrılarak ele alınmaktadır.

3.5.2.1. Sıralama Edatlar,

Art arda gelen kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri “ve” anlamı ile virgül özelliğinde birbirine bağlayan edatlardır⁴⁵³. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sıralama edatları içinde en sık kullanılanı “ile”nin bölge ağzında aldığı şekil olan /+(y)nAn/’dır⁴⁵⁴:

oğlarnan biz (1-a/32) (onlarla biz), çaynan sabağ y me di (3-a/30-31) (çayla sabah yeme i), tehliynen bizim (9-a/22) (tehle ile biz).

Ayrıca yörede sıralama edatlarının Türkiye Türkçesindekilere benzer örnekler de mevcuttur:

rusyayla gürcüsdan (6-b/2) (rusya ile gürcistan), osmann, ve ğ,z,lba dar (7-a/3-4) (osmanl, ve k,z,lba lar).

3.5.2.2. Denkleştirme Edatlar,

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran edatlardır⁴⁵⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen denkleştirme edatları şöyledir:

ya da (13-d/70), veyat (14-a/6) (veyahut), veyahut (16-a/6) (veyahut).

⁴⁵² Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 352.

⁴⁵³ Ergin, age, s. 352.

⁴⁵⁴ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 201.

⁴⁵⁵ Ergin, age, s. 353.

3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları,

Karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlayan edatlardır⁴⁵⁶. İncelemeye konu olan yöre ağzında karşılaştırma edatlarının örnekleri aşağıda sıralanmıştır:

o lu da yah ,d , ğ,z, d (2-ç/4) (o lu da iyi k,z, da).

isder soytuşma pi ir isder ya da ğ,zart (3-a/9) (ister ha la ister ya da k,zart).

*ya seni v,rahmaroT, halh tü man, addand,raj ydılár ya da bir bentğöv bir_i
görej ydiler saña ğar , (9-a/33-34) (ya seni halk dü man, ilan edeceklerdi ya da sana
kar , bir i yapacaklard,).*

*geh bizim bu teref da da geh ğarayaz, m esinde (13-d/26) (gâh bizim burada gâh
karayaz, orman,nda).*

*ya budu meni bulara taf ,r ya budu meni de bularnan_öldürüñ (13-d/72-73) (ya
beni bunlara emanet et ya da beni bunlarla öldürün).*

ğah b le ğah_ le (14-b/54) (gâh öyle gâh böyle).

ne oba var ne de veten (15-f/11) (ne oba var ne de vatan).

kimi öküz ğo r kimi coñu ğo r (16-d/3) (kimi öküz kimi cam,z ko uyor).

Bunlara ek olarak bölge ağzı ile ilgili elde bulunan verilerde “hem... hem de...” karşılaştırma edatının kullanımında eksilteli bir söyleyişe başvurulduğu görülmüş, bir başka deyişle söz konusu karşılaştırma edatının birinci bölümü cümle içinde söylenmemiştir:

hem de burda tezikler ço _oldu (1-a/47-48) (i hem de burada çok bask, oldu).

⁴⁵⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 353.

bu ifade hem de i den r ğarsda (7-b/5-6) (bu ifade í hem de karsta kullan,l,yor).

3.5.2.4. Cümle Ba , Edatlar,

Cümle başı edatları, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır. Başında buldukları cümleyi, bazıları kendisinden sonraki cümleye; bazıları da önceki cümleye bağlarlar⁴⁵⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen cümle başı edatlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

yan, silsile yaz,lar g d r (1-a/3-4) (yani silsile yaz,lar yay,mlan,yor).

çünkü bize ho gelir (2-c/8) (çünkü bize ho geliyor).

meselçin pi ir ğseñ ğatdam,y (3-a/22-23) (mesela katlamay, pi iriyorsun).

hetda unu olmurdu (4-b/4) (hatta unu olmuyordu).

ama azo v bizim türklerin olufdu (5-a/24) (ama azov bizim türklerin olmu tu).

eger bunu azerbaycan da lese çoĝ yah , olar (5-a/27) (e er bunu azerbaycan da yaparsa çok iyi olur).

ancaĝ biz bir olmal,y,ĝ(5-b/13) (ancak biz birlik olmal,y,z).

meselen bizde indi düzdü (7-b/2) (mesela, bizde imdi yolundad,r, uygundur).

yoĝsa ğarsda afTobuSdan gel rdīm (8-a/3) (yoksa karsta otobüsle geliyordum).

e er bils ydiler savaĝ seni tutaj ydílár (9-a/39-40) (e er sabah seni yakalayacaklar,n, bilselerdií).

belke meni üçe salalar (13-d/71) (belki beni azat ettiler).

⁴⁵⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 354.

yeni bizim torpaqlard, (17-c/28) (yani bizim topraklar,m,zd,r).

emá dede babadan eslen burda hemme e ğarapapaĥ türkleri ya am, d, (17-c/28-29) (ama eskiden beri burada daima karapapak türkleri ya am, t,).

3.5.2.5. Sona Gelen Edatlar

Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır⁴⁵⁸. Bölge ağzında tespit edilen söz konusu edatlar aşağıda gösterildiği gibidir:

onlar,n dan, ,ĥ lehceleri de muĥdelifdi (1-a/8-9) (onlar,n konu ma biçimleri de ğe itlidir).

olar da burda ya ,y r (2-a/38) (olar da burada ya ,yor).

tek_ona dö ül am riĥada da ledi (2-a/67) (sadece orada de il, amerikada da öyledir).

ba ğa ark sdirler laz,m dö ũ (5-ğ/19) (ba ka orkestralar laz,m de il).

bizim burnumuz göynör kü biz havaĥ, hancar, türküh? (12-a/5-6) (bizim burnumuz s,zl,yor ki biz ne zaman, nas,l türküz?).

neler_ise s,na _ liy ller (14-b/19) (birĥok eyi s,nak yaparlar).

3.5.3. Son Çekim Edatlar,

İşletme eki görevi üstlenen edatlardır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf durumlarını meydana getirirler. İşlevleri bakımından hâl eklerine benzemektedirler⁴⁵⁹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki son çekim edatları da genel itibarıyla Türkiye

⁴⁵⁸ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 357.

⁴⁵⁹ Ergin, age, s. 365-366.

Türkçesindeki son çekim edatlarına benzemektedir. Ancak bazıları arkaik olmak üzere yöre ağzının kendine özgü son çekim edatları da mevcuttur.

3.5.3.1. Kullan,ı, lar,na Göre Son Çekim Edatlar,

Yöre ağzındaki son çekim edatlarını kullanılışlarına göre yalın hâl ile birleşenler, ilgi hâli ile birleşenler, yönelme hâli ile birleşenler ve ayrılma/çıkma hâli ile birleşenler şeklinde alt başlıklara ayırmak mümkündür.

3.5.3.1.1. Yalın Hâl ile Birleşen Son Çekim Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ismin yalın hâli ile birleşen son çekim edatları: /+nAn/, *ğeder*, *kimi / kim*, *teh', tek*, *için / için* şeklindedir. Söz konusu son çekim edatlarının yöre ağzındaki örneklerinden bazıları şu şekildedir⁴⁶⁰:

mennen dan, *anda* (1-a/14) (*benimle konu unca*).

bir_o eder de neticem v r (2-a/6) (*bir o kadar da torunumun çocu u var*).

rusdarnan dan, *anda* (2-a/55) (*ruslarla konu unca*).

tiflis kimi (4-b/14) (*tiflis gibi*).

im eh'teh' (13-a/15) (*im ek gibi*).

Koro lu tek çekir n re (13-ç/30) (*koro lu gibi nara at,yor*).

göstermey için (14-a/69) (*göstermek için*).

halh için (16-a/24) (*halk için*).

mula kim (17-d/22) (*molla gibi*).

⁴⁶⁰ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 204.

3.5.3.1.2. İlgî Hâli ile Birle en Son Çekim Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ismin ilgi hâli eki almış şekliyle birleşen son çekim edatları *kimi* ve *üçün*'dür. Ancak "kimi" edatının birleştiği ilgi hâli eki almış isimde, ilgi ekinin son ünsüzü düşmüştür:

onu kimi (3-a/8) (*onun gibi*),

bunun üçün (5-a/28) (*bunun için*),

sizi kimi (5-b/23) (*sizin gibi*),

onun üçün (14-a/15) (*onun için*).

3.5.3.1.3. Yaklaşma / Yönelme Hâli ile Birle en Son Çekim Edatlar,

Yöre ağzında yaklaşma/yönelme hâli ile birleşen son çekim edatları:

ed r, /+tAn/, *kimi* / *kim*, *göre*, /+cah/ olarak sıralanabilir:

doğsan doğğuzun u ile ged r (1-a/47) (*doksan dokuzuncu y,la kadar*).

seherden ah amatan (11-b/29) (*sabahtan ak ama kadar*).

g je sava aten (12-c/54) (*sabaha kadar*).

otuz sekgize kimi (13-a/2) (*otuz sekiz gibi*).

ah amacah (16-d/8) (*ak ama kadar*).

oh du uma göre (16-h/4) (*okudu uma göre*).

bur lara kim (17-b/33) (*buralara do ru*).

3.5.3.1.4. Ayrılma / Çıkma Hâli ile Birleşen Son Çekim Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ayrılma/çıkma hâli eki ile birleşen son çekim edatlarını *sora / s ra / soñra, ötüriü, beri, avaḥ, art,ḥ, b le* şeklinde sıralamak mümkündür:

aj,dannan sora (3-a/31) (ac,tt,ktan sonra).

t sil_oḥumaḥdan_ötüriü (11-a/5) (tahsil yapmaktan ötüriü).

altm, dörtten beri (15-a/7) (altm, dörtten beri).

bunnan avaḥ (16-a/2) (bundan önce).

h ḫdardan art,ḥ (18-a/14) (hektardan fazla).

ḡ,ra ,nnan b le (18-a/73) (kenar,ndan böyle).

3.5.3.2. levlerine Göre Son Çekim Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki son çekim edatlarını işlevleri bakımından vasıta ve beraberlik edatları, sebep edatları, benzerlik edatları, durum edatları, miktar edatları, zaman edatları, yer ve yön edatları şeklinde ele almak mümkündür.

3.5.3.2.1. Vasıta ve Beraberlik Edatlar,

Bölge ağzında tespit edilen vasıta ve beraberlik edatları /+(y/I)nAn/ biçimindedir:

bakiy^ñnen türk^ñyenin (2-b/4) (bakü ile türkiyenin).

píráblemlernen ele áder (4-a/10) (sorunlarla ilgili).

ḡaracalarnan bizim (9-a/22) (karacalarla bizim).

3.5.3.2.2. Sebep Edatlar,

Yöre ağızında sebep işlevli son çekim edatları *için / için, ötürü ve göre*'dir:

neye göre sovyet devleti da ,ld,? ona göre da ,ld, (6-a/5) (sovyet devleti niçin da ,ld,? bu yüzden da ,ld,).

göstermey için (14-b/60) (göstermek için).

kurtarma için (15- /9) (kurtarmak için).

y mehden ötürü (16-a/39) (yemekten ötürü).

3.5.3.2.3. Benzerlik Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında tespit edilen benzerlik işlevli son çekim edatlarını *tek / teħ, kim / kimi* şeklinde sıralamak mümkündür:

im eħteħ(13-a/15) (im ek gibi).

koro lu tek (13-ç/30) (koro lu gibi).

bülbül kimi (15-h/7) (bülbül gibi).

atas, kim (17-ç/7) (babas, gibi).

3.5.3.2.4. Durum Edatlar,

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında tespit edilen durum işlevli son çekim edatı *göre*'dir:

aranda yaħ , olór ona göre (4-a/7) (ona göre s,cak yerde iyi oluyor).

oħ du uma göre (16-h/4) (okudu uma göre).

3.5.3.2.5. Miktar Edatlar,

Bölge ağzında tespit edilen miktar edatı *ğeder*'dir:

bir_o eder de neticem v r (2-a/6) (bir o kadar da torunumun çocu u var).

,rğnefere eder (18-a/54) (k,rk ki iye kadar).

3.5.3.2.6. Zaman Edatlar,

Yöre ağzındaki zaman işlevli son çekim edatlarını *ğavağ, sora / s ra / soñra*, şeklinde belirtmek mümkündür:

onnan sora (5-b/12) (ondan sonra).

liyennen s ra (7-a/22) (yapt,ktan sonra).

uzun müddetden soñra (12-b/3) (uzun süre sonra).

b il bunnan avagh (16-a/2) (bundan be y,l önce).

3.5.3.2.7. Yer ve Yön Edatlar,

Bölge ağzındaki yer ve yön edatları, sınırlandırma görevi üstlenen *+tAn, -cağ* son çekim edatıdır:

ağ amatan (11-b/29) (ak ama kadar).

sava aten (12-c/54) (sabaha kadar).

ağ amacağ (16-d/8) (ak ama kadar).

3.5.3.2.8. Kuvvetlendirme / Peki tirme Edatlar,

Pekiştirme edatları; *dahi, da, de, ki, bile* gibi kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkat çekme, güçlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır⁴⁶¹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen pekiştirme edatları daha çok ikinci işlevi, bir başka deyişle birlikte kullanıldığı ifadeye dikkat çekme veya o sözü vurgulama görevini yerine getirmektedir. Mevcut metinlerde görülen pekiştirme edatları, Rusçada da kullanılan *dana, daja, daj, daj,, uj, da / d* 'dır. Bunlardan *da / d* pekiştirme edatı diğerlerine göre daha yaygındır.

*y göydular **dana** le bil padī ah göydular (2-b/29) (ey koydular, padi ah koyduklar,n, kabul et).*

*meselçin **dana** y, lēr (3-a/28) (mesela toplan,yor).*

*olmad, **dana** ona göre (9-a/28) (o yüzden olmad,).*

*g tdiler **dana** olar (17-b/13) (onlar gittiler).*

*or **daja** dövlətin_pulu olmad, (4-b/4) (orada devletin paras, olmad,).*

*o çoğ geni , **daj** indi (16-g/18) (o imdi çok geni).*

*al llärm, **daj**, b le bir y var (16-g/25-26) (böyle bir ey var, al,yorlarm,).*

*bular **uj** níhd, tutuluf (13-d/80-81) (bunlar,n nutku tutulmu).*

*nene **d** an nemī, ikimizi apar.f (2-a/17) (ninemi, annemi ikimizi götürmü).*

*ne t r i demirem **da** pul v rill r (2-a/39) (çal, m,yorum, ama para veriyorlar i te).*

*kimin **da** zöv ü ne t ridi ona geder (3-a/6) (kimin can, nas,l istiyorsa öyle).*

⁴⁶¹ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 174.

d y ri' da onnan b z r (12-b/34) (diyoruz, ondan s,k,l,yor).

saz havas, d (15-b/8-9) (saz havas,).

diy rseñ da isdeh' diy r (15-p/7) (diyorsun, istek diyor)⁴⁶².

3.6. Fiiller

Fiiller, varlık ve kavramların zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma, durma veya yer değiştirmelerini ifade eden, bir başka deyişle hareketleri karşılayan kelimelerdir.

3.6.1. Fiil Yapan Ekler

Fiil yapan ekler fiil kök veya gövdeleri ile isim kök veya gövdelerine eklenerek onlardan fiil yapan yapım ekleridir. Türkçede fiil yapım ekleri; fiilden fiil yapan ekler ve isimden fiil yapan ekler olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Aşağıda mevcut veriler ışığında Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen fiilden fiil ve isimden fiil yapım ekleri üzerinde durulmaktadır.

3.6.1.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiil kök veya gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Sayıları sınırlı olmakla birlikte işleklik dereceleri yüksektir⁴⁶³. Burada yöre ağzına dair metinlerden tespit edilen fiilden fiil yapan ekler incelenmektedir.

⁴⁶² Şireliyev, *da, dana, daja, daj*, gibi edatlardan *da, de, dana, dene, dayna* edatlarına değinmiş ve söz konusu edatlar arasında herhangi bir sınıflandırma yapmadan genel bir ifadeyle edatlar başlığı altında belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esalar**, s. 294. Rüstemov ve Şireliyev de Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında *dana, dayna, dene, da, de, budurana, odurana* gibi edatların sıklıkla kullanıldığını örneklerle ifade etmiş; ancak onlar da bu edatlarla ilgili herhangi bir sınıflandırma yapmamışlardır. Rüstemov ve Şireliyev, *age*, s. 156. Günay, Rize İli Ağızları adlı eserinde “dā” edatını “çağırma ve hitap edatları” başlığı altında ele almış ve söz konusu edatın cümle sonlarında kullanıldığını belirtmiştir. Turgut Günay, **Rize li A ,zlar**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 193. Demir, Trabzon ve Yöresi Ağızları adlı çalışmasında “dā” edatının kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığını belirtmiş ve “kuvvetlendirme edatları” başlığı altında incelemiştir. Necati Demir, **Trabzon ve Yöresi A ,zlar**, 1, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2006, s. 508. Demir, Ordu İli ve Yöresi Ağızları adlı çalışmasında ise “dā” edatının Kuzey Karadeniz ağızlarında cümle sonlarında yaygın olarak kullanılan bir “çağırma ve hitap edati” olduğunu belirtmiştir. Necati Demir, **Ordu li ve Yöresi A ,zlar**, Ankara: TDK Yayınları, 2001, s. 155.

⁴⁶³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 200.

3.6.1.1.1. /-mA-/

Kullanım sahası oldukça geniş olan /-mA/ eki fiil kök veya gövdelerinden olumsuz fiiller yapan bir ektir. Ekin yöre ağzındaki kullanımını da bu şekildedir⁴⁶⁴:

çatmad, (7-a/30) (*ula mad*.), *çal, mam, m* (11-b/2) (*çal, mam, m*),
görü memi ih'(13-a/3) (*görü memi iz*), *d merem* (15-g/3) (*demem*).

Ses bilgisi bölümünde de değinildiği gibi “y” ünsüzünün daraltıcı etkisi sonucu kelime içinde belirtilen ekin ünlüsü a > ı, e > i, e > ü, a > u şeklinde daralmaya yönelik değişmelere uğramaktadır:

baım,yağ (1-a/9) (*bakm,yal,m*), *olmuyanda* (2-a/42) (*olmay,nca*), *öldürmüy p* (5-b/32) (*öldürmemi*), *gelmiyif* (13-ç/14) (*gelmemi*), *aparabilmiyen* (14-a/26) (*götüremeyen*).

Bunun yanında yöre ağzında /-mA/ ekinin farklı bir şekli şimdiki zaman ekiyle birlikte kullanıldığı zaman görülmektedir. Bu biçimde iki ekin yan yana gelmesiyle hece kaynaşması sonucu /-mA/ ekinin ünlüsü düşmekte ve iki ek şimdiki zaman ekinin ünlüsünde birleşmektedir:

öldürmörüh'(13-d/77) (*öldürmüyoruz*), *olmor* (15-n/16) (*olmuyor*), *oıummor* (18-b/7) (*okunmuyor*).

3.6.1.1.2. /-n-/

Eklendiği kelimeye kendi kendine yapma veya olma anlamı katan, Türkçede işleklik sahası geniş, fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Ekin bölge ağzındaki kullanımını gösteren bazı örnekler şu şekildedir:

⁴⁶⁴ Buran, olumsuzluk eki /-mA/'nın ses bilgisi esasında kullanım özelliklerini tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinden hareketle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Ahmet Buran, “Olumsuzluk Ekinin (-mA) Türk Lehçelerindeki Ses Bilgisi Görüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 2008, s. 306-311.

dolan,r,h (2-ç/6) (*dolan,yoruz*), *yanan r* (4-b/13) (*yanan,yor*), *g yindirifler* (13-b/13) (*giyindirmi ler*), *direnerseñ* (13-c/36) (*direnirsin*), *dö ün* (15-i/16) (*dövünen*).

Fiilden fiil yapan /-n/ eki, “I” ünsüzüyle veya ünlü ile biten kelimelere eklenerek zaman zaman edilgenlik bildirmektedir: *olundu* (7-a/24), *oñun r* (18-b/7) (*okunuyor*).

3.6.1.1.3. /-l-/

Türkçenin eski dönemlerinde beri kullanılan işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Eklendiği kelimeye pasiflik veya bilinmezlik anlamları katmaktadır. Söz konusu ek, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da bu işleviyle kullanılmaktadır:

s çililler (1-a/13) (*s çiliyorlar*), *unudulmu du* (1-a/37) (*unutulmu tu*), *ğat,l,f* (9-a/3) (*kat,lm, ,*), *ğocal,f* (15-k/5) (*kocam, .*).

3.6.1.1.4. /- /

Eklendiği kelimeye işteşlik veya ortaklık anlamı katan, Türkçede işlek bir şekilde kullanılan fiilden fiil yapma ekidir. Geçişli fiillerde karşılıklılık, geçişsiz fiillerde ise birliktelik bildirir⁴⁶⁵:

soru ordu (6-a/14) (*soru uyordu*), *vuru d* (7-a/17) (*vuru tu*), *a la ma* (16-c/19).

3.6.1.1.5. /-r-/

Türkçenin eski devirlerinden beri kullanılan ve eklendiği kelimeye oldurma, yaptırma anlamları katan fiilden fiil yapma ekidir. Eski Türkçede genellikle “u”, nadiren de “a” ve “ı” ünlüleriyle kullanılan⁴⁶⁶ /-r/ eki, bölge ağzında ünlü uyumuna bağlı olarak görülmektedir. Ekin yöre ağzındaki kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibi olmakla birlikte *bas,r ller* (12-a/6) örneğinde olduğu gibi, eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekillerine de rastlanmaktadır:

⁴⁶⁵ Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 141.

⁴⁶⁶ Gabain, *age*, s. 60.

dü üürüh (2-c/9) (*dü üriyoruz*), *k çirifler* (4-a/7) (*geçirmi ler*), *itirdihden* (14-b/67) (*yitirdikten*).

3.6.1.1.6. /-T-/

Fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiilden fiil yapma ekidir. Yöre ağzında ekin başında bulunan ünsüz, iki ünlü arasında kaldığında veya kendisinden sonra ünlü geldiğinde genellikle “d”dir. Bunun dışında ekin başındaki ünsüz tonsuzdur:

örgeğif (2-c/15) (*ö retmi*), *anlatma nan* (12-b/4) (*anlatmakla*).

Bunun yanında söz konusu ek, zaman zaman katmerli oldurganlık/ettirgenlik eki olarak da kullanılmaktadır: *,zard f* (3-a/34) (*k,zartm*), *y dirđ ll r* (16-c/10) (*yediriyorlar*).

Ayrıca ünsüz benzeştirmesinin etkisiyle fiilden fiil yapan /-t/ eki bazen yanında bulunan ünsüze benzemektedir: *düzelssin* (12-b/39) (*düzeltsin*).

3.6.1.1.7. /-Tİr-/

Oldurma ve yaptırma ifade eden ve Türkçenin eski dönemlerinden bugüne kullanılan işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Bölge ağzında ekin başındaki ünsüz genellikle tonludur:

tutdururd (2-b/30) (*tutturuyordu*), *çatđ,r,fd*, (4-a/24) (*çatt,rm, t*), *yeğınle đirdim* (10-b/11) (*yak,nla t,rd,m*), *g yindirifler* (13-b/13) (*giyindirmi ler*).

Oldurma ve yaptırma ifade eden ekin başındaki ünsüz, yöre ağzında tespit edilen az sayıda örnekte kendisinden önce gelen “t” sesinin de etkisiyle tonsuzlaşma eğilimi gösterebilmektedir: *letTirebileh* (5-b/29) (*eylettirebilelim: yapt,rabilelim*).

3.6.1.1.8. /-Ar-/

Çok işlek olmayan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Yöre ağzına dair mevcut metinlerde birkaç örnekte tespit edilmiştir:

aytarmaḥ (1-a/39) (*kaytarmak*) < *kad,t-ar*⁴⁶⁷, ç, *ḥard r* (12-b/9) (ç, *kar,yor*).

3.6.1.1.9. /-I-/

İşlek olmayan fiilden fiil yapım eklerinden biridir. Bölge ağzındaki varlığı da sınırlıdır: *sürüḥdü* (4-b/10) (*sürüklendi*)⁴⁶⁸.

3.6.1.1.10. /-y-/

İşlekliliği az olan fiilden fiil yapım eklerindedir. Eklendiği kelimedeki kuvvetlendirme bildirmektedir⁴⁶⁹. İncelenen metinlerde birkaç örneğine rastlanmıştır:

oydul r (5-a/5) < *ko-d-* (y), *doyunca* (15-b/16) < *to-d-* (y).

3.6.1.1.11. /-se-/

Türkçede işleklik alanı dar olan fiilden fiil yapım eklerindedir. Yöre ağzında tek örnekte tespit edilmiştir: *gösderifdī* (1-a/47) < *körset-* (*göstermi ti*)⁴⁷⁰.

3.6.1.2. isimden Fiil Yapan Ekler

İsim kök veya gövdelerinden fiil yapma görevinde kullanılan eklerdir. Burada, isimden fiil yapım eklerinin bölge ağzındaki şekilleri üzerinde durulmaktadır.

3.6.1.2.1. /+LA(n/)-/

Türkçenin en işlek isimden fiil yapım ekidir. Yöre ağzında da sıklıkla kullanılmaktadır. Ekin kullanılış özellikleri bakımından bölge ağzı da Türkiye Türkçesine benzemektedir. Söz konusu ekin yöre ağzındaki örneklerinden bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

⁴⁶⁷ Clauson, “kaytar-” fiilinin “kadıt-” köküne dayandığını ve “geri dönmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Clauson, age, s. 597.

⁴⁶⁸ Ercilasun, fiilden fiil yapan /-I/ ekinin süreklilik işlevi taşıdığını belirtmiştir. Ercilasun, “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, s. 44.

⁴⁶⁹ Gabain, age, s. 58.

⁴⁷⁰ Clauson, age, s. 740.

toplām, am (1-a/16) (toplām, ,m), vlenifl r (2-a/14) (evlenmi ler), adlan,rd, (5-a/4) (adland,r,l,yordu), yaḥ ,la d,r ḥ (5-b/14) (iyile tirelim), y kelenē̄r (16-ç/18) (büyüyor).

Yöre ağızında /+lA/ eki “n” sesiyle biten kelimelere eklendiğinde, ekin başındaki “l” sesi, ilerleyici, yakın ve tam benzeştirmeye “n” sesine dönüşmektedir⁴⁷¹:

cavanna ,r (2-d/2) (civanla ,yor), yaḥ,nna ,fs,ñ,z (9-a/1) (yak,nla m, s,n,z), ni annam, am (11-b/11) (ni anlam, ,m).

Ayrıca Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, çekim sırasında ekin ünlüsü, “y” ünsüzünün etkisiyle zaman zaman daralabilmektedir:

liyen (14-b/29) (eyleyen), ba l,yan (15- /21) (ba layan), soyuḥlu yanda (16-g/27) (so uk al,nca).

Bunun yanında yöre ağızında ekin kullanımında süreksizleşme yönünde ünsüz benzeştirmeleri görülebilmektedir. Ekin bu şekli genellikle “s”, “ş”, “t” ünsüzleriyle biten kelimelerde görülmektedir:

ḥo du yurdular (2-a/1) (ho lan,yorlard,), ḡatdamad (3-a/22) (katlamad,r), hiddetdendiler (5-b/36) (hiddetlendiler), sesdenē̄r (15-l/19) (sesleniyor), çatdas,n (16-b/16) (çatlas,n)⁴⁷².

3.6.1.2.2. /+Al-/

Türkçenin eski devirlerinden itibaren kullanılan isimden fiil yapım eklerindedir. Çok işlek olmayan ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında kullanıldığını gösteren örnekler azımsanmayacak derecededir⁴⁷³:

⁴⁷¹ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 146.

⁴⁷² Ekin başındaki ünsüzün “d” sesine dönüşmesi ve süreksizleşmesiyle ilgili olarak Rüstemov ve Şireliyev *izdemeḥ (izlemek), öri demeḥ (zincire ba lamak)* gibi örnekler vermişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 99. Benzer örnekler için ayrıca bk. Doğan, age, s. 146.

dincelme e (4-a/6) (*dinçelmeye: iyile meye*), *azal,fl r* (4-a/11) (*azalm, lar*), *düzelsin* (12-b/39) (*düzelsin*), *yöneli* (14-b/51) (*yönelik*), *bo alannan* (15- /15) (*bo alandan*), *sa almıyá* (16-g/18) (*sa almaya: iyile meye*).

3.6.1.2.3. /+msA-/

İsimden fiil yapan /+sA/ ekinin “m” ünsüzüyle birleşmesi sonucu oluşan /+msA/ yapım ekinin bölge ağızındaki varlığı mevcut metinlerde bir örnekte tespit edilmiştir:

menims y rdiler (9-a/8) (*benimsiyorlard,*)⁴⁷⁴.

3.6.1.2.4. /+A-/

Birkaç örnekte görülen ve işleklik sahası dar olan eklerdendir. Bölge ağızında kullanımı da birkaç kelime üzerinde yoğunlaşmaktadır:

gözeççisi (13-d/5) (*gözetici*), *oynam,ram* (15-l/10) (*oynam,yorum*), *ya am, d*, (17-c/29) (*ya am, t.*).

3.6.1.2.5. /+r-/

İşlek olmayan isimden fiil yapım eklerinden biridir. Ekin bölge ağızındaki kullanımı da sınırlı sayıda kelimedede görülmektedir:

ça ,r (15-p/3), *ösgüreĥ*(16-g/35) (*öksürük*)⁴⁷⁵.

⁴⁷³ /+Al/ ekinin kullanımını gösteren benzer ve farklı örneklerin mukayesesi için bk. Rüstemov ve Şireliyev, *age*, s. 101.

⁴⁷⁴ Ercilasun, /+msA-/ isimden fiil yapım ekindeki /+m/ ekinin birçok Türk lehçesinde görülen bir benzerlik eki olduğunu ve /+msı/, /+mtırak/ eklerindeki /+m/ ekinin de bu işlevde olduğunu Türk lehçelerinden verdiği örneklerle ortaya koymuştur. Ercilasun, “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, s. 9-12.

⁴⁷⁵ Ekin, *ça ,r-* ve *öksür-* fiillerinde kullanıldığı bilgisi Ergin’in ilgili eserinden alınmıştır. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 183. Konuyla ilgili olarak Gülensoy, *ça ,r-* fiilinin *ç [r]+k,r-; *öksür-* fiilinin de *ö:s+Kl- [r/sk/ > /ks/ göçü mesi ile] meydana geldiğini belirtmiştir. Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, 1, s. 211; 2, s. 657.

3.6.1.2.6. /+Ar-/

İşlekliliği sınırlı olan, ancak Türkçenin eski dönemlerinden beri var olan isimden fiil yapım eklerindedir. Ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımını da işleklilik sahasının darlığına bağlı olarak sınırlıdır:

otaran (14-b/2) (*otlatan*), *ğ,zarajaḥ* (16-e/21) (*k,zaracak*)⁴⁷⁶.

3.6.1.2.7. /+TA-/

İşleklilik sahası dar olan isimden fiil yapım eklerinden biridir. Genellikle yansıma kelimelerden fiil yapmakta kullanılmaktadır. Yöre ağzında da sınırlı sayıda kelime üzerinde görülmektedir. Ayrıca Türkçede “d”li ve “t”li olmak üzere ünsüzleri değişebilen ekin bölge ağzındaki kullanımında yalnız “d”li şekillerine rastlanmıştır:

aldatd, (12-c/15) (*aldatt*), *isdedi iniz* (15-p/5) (*istedi iniz*)⁴⁷⁷.

3.6.2. Fiil Çekim Ekleri

Fiil çekim ekleri, fiil kök veya gövdelerine işleklilik kazandıran eklerdir. Fiil çekim ekleri; şahıs ekleri, şekil ve zaman ekleri, sıfat fiil ekleri, zarf fiil ekleri ve soru ekidir⁴⁷⁸.

3.6.2.1. şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir⁴⁷⁹. Türkçede şahıs ekleri zamir kökenli (birinci tip), iyelik kökenli (ikinci tip) ve emir kipine getirilen şahıs ekleri⁴⁸⁰ olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmektedir.

⁴⁷⁶ Ercilasun, *Divanü Lügati't-Türk'teki verilere dayanarak “kızardı” kelimesinin aslının “kızıl erdi” olduğunu belirtmiştir.* Ercilasun, “Türk Dilinde Ek Ses İlişkisi”, s. 41. Söz konusu ekin Türkiye Türkçesi ağızları ile Türk lehçelerindeki örnekleri ve kullanım özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Zeynep Korkmaz, “Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar / +er Eki ve Yapısı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar I**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2005, s. 168-178.

⁴⁷⁷ /+dA/ isimden fiil yapım ekine eski Anadolu Türkçesinde *al+da-*, *iz+de-*, *güvül+de-* şeklindeki örneklerde rastlanmaktadır. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 120. Söz konusu ekin eski Türkçe dönemindeki durumu hakkında bilgi için ayrıca bk. Gabain, *age*, s. 50.

⁴⁷⁸ Özkan ve diğerleri, *age*, s. 499.

⁴⁷⁹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 282.

⁴⁸⁰ Emir ekleri, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tasarlama kipleri başlığı altındaki emir kipinde gösterileceği için burada tekrar yer verilmeyecektir.

3.6.2.1.1. Zamir Kökenli / Birinci Tip şahıs Ekleri

Zamir kökenli veya birinci tip şahıs ekleri, şahıs zamiri kökenli olup bugün görülen geçmiş zaman, şart ve emir dışındaki çekimlerde, bir başka deyişle şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılan eklerdir⁴⁸¹. Zamir kökenli şahıs eklerinin yöre ağzındaki kullanımı aşağıda gösterildiği gibidir.

Birinci Teklik şahıs: /+Am/

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında zamir kökenli birinci teklik şahıs eki, /+Am/ şeklindedir:

bil rem (1-a/14) (biliyorum), oluram (2-a/3) (oluyorum), pi irejem (3-a/21) (pi irece im), g tmi em (15-k/5) (gitmi im).

İkinci Teklik şahıs: /+sAñ/

Türkiye Türkçesinde /+sIn/ şeklinde görülen bu şahıs eki, bölge ağzında damak n'si ile (ñ) ve düz-geniş ünlüdür:

so anl,hdansañ (1-a/14) (so anl,ktans,n), bil rseñ (2-d/3) (biliyorsun), yo urors ñ (3-a/24) (yo uruyorsun), hsdelenifseñ (12-c/7) (hastalanm, s,n), g dejeħs ñ (13-b/44) (gideceksin).

Üçüncü Teklik şahıs: /+sIn/

Üçüncü teklik şahıs eki, Türkçenin eski devirlerinden itibaren kelime bünyesinde yer almamaya başlamıştır. Bu durum Batı Türkçesinde de devam etmiştir⁴⁸². Fiilin üçüncü teklik şahıs çekimi yöre ağzında da eksizdir:

gelejeħ(5-b/25) (gelecek), gel r (11-b/17) (geliyor), g dif (15-a/9) (gitmi).

⁴⁸¹ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 283.

⁴⁸² Ergin, *age*, s. 285.

Birinci Çokluk ah,s: /+(I)K/

Türkiye Türkçesinde /+Iz/ biçiminde olan zamir kökenli birinci çokluk şahıs eki, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde /+IK/ şeklindedir⁴⁸³. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında /+(I)H/ şeklinde tespit edilmiştir:

isd riĥ (1-a/34) (istiyoruz), olmu uĥ (2-b/6) (olmu uz), aj,d r,ĥ (3-a/31)
(ac,t,yoruz), d yeĥ(4-a/1) (diyelim), olaĥ(9-a/32) (olal,m).

kinici Çokluk ah,s Eki: /+sI(ñI)z/

Bölge ağzında zamir kökenli ikinci çokluk şahıs eki iki şekilde görülmektedir. Bunlardan ilki /+sIz/ olup bu kullanım, ekin eski Anadolu Türkçesindeki şekline bağlılık göstermektedir⁴⁸⁴:

diy rsiz (2-a/5) (diyorsunuz), baĥars,z (3-a/21) (bakars,n,z), ğoyufsuz (4-b/7)
(koymu sunuz).

Yöre ağzında ekin bir diğer şekli ise /+sIñIz/'dır:

bil rsiñiz (4b/1) (biliyorsunuz), yaĥ,nna ,fs,ñ,z (9-a/1) (yak,nla m, s,n,z),
tapabilersiñiz (13-c/46) (bulabiliyorsunuz).

Üçüncü Çokluk ah,s: /+lAr/

Zamir kökenli üçüncü çokluk şahıs ekinin yöre ağzındaki kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi /+lAr/ ve bu ekin ünlüsünün vurgu ve tonlamaya bağlı olarak uzamış şekliyle görülmüştür:

dan, ,rlar (2-c/25) (konu urlar), ğay r,fl r (15-l/28) (yapm, lar), ğar, ,flar (15-
/35) (kar, m, lar), y dird ll r (16-c/10) (yediriyorlar).

⁴⁸³ Kartallıoğlu ve Yıldırım, agm, s. 205.

⁴⁸⁴ Bilgi için bk. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 82.

3.6.2.1.2. iyelik Kökenli / ikinci Tip ah,s Ekleri

İyelik kökenli olan ikinci tip şahıs ekleri, görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde görülmektedir. İyelik kökenli şahıs eklerinin bölge ağzındaki kullanımına aşağıda değinilmektedir.

Birinci Teklik ah,s: /+m/

Türkçenin eski devirlerinden bugüne değışmeden kullanılan iyelik kökenli birinci teklik şahıs eki /+m/, incelemeye konu olan yöre ağzında da aynı şekildedir:

ledim (1-a/39) (*eyledim: yapt,m*), *dan, sam* (2-ç/12) (*konu sam*), *savlad,m* (3-a/18) (*konu tum*).

ikinci Teklik ah,s: /+ñ/

İkinci teklik şahıs ekinin yöre ağzındaki kullanımını belirgin bir şekilde damak n'si (ñ) ile kendisini göstermektedir:

gördüñ (2-c/20) (*gördün*), *anl,yabilseñ* (12-c/60) (*anlayabilsen*), *parlad,ñ* (13-a/15) (*parlad,n*).

Üçüncü Teklik ah,s:

Zamir kökenli şahıs eklerinde olduğu gibi fiilin iyelik kökenli üçüncü teklik şahıs çekiminde de şahıs eki yoktur. Bu durum, yöre ağzında da aynı şekildedir:

tü dü (2-a/33) (*dü tü*), *k se* (13-c/29) (*geçse*), *oyatd,* (15-r/6) (*uyand,rd,*).

Birinci Çokluk ah,s: /+K/

İyelik kökenli birinci çokluk şahıs ekinin eski şekli /+mIz/ idi. Batı Türkçesinde bu ek yerini /+K/'ye bırakmıştır⁴⁸⁵. Ek, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında k > ħ ve k > h sızcılaşması nedeniyle /+H/ şeklindedir:

aħmasaħ (4-b/9) (kalkmasak), inand,ħ (9-a/37) (inand,k), geldiħ'(13-b/4) (geldik).

kinici Çokluk ah,s: /+(ñI)z/

Bölge ağzında ikinci çokluk şahıs ekinin iyelik kökenli şeklinin kullanımı iki türdür. Bunlardan ilki /+ñIz/ biçimindedir:

n ylediñiz? (15-p/5) (ne yapt,n,z?), salsañ,z (18-a/76) (salsan,z).

Yöre ağzında iyelik kökenli ikinci çokluk şahıs ekinin ikincisi ise /+z/'dir. Ekin bu şekli, hece kaynaşması sonucu meydana gelmiştir⁴⁸⁶:

diy rdiz (2-d/17) (diyordunuz), isdesez (3-a/5) (istesenez).

Üçüncü Çokluk ah,s: /+IAr/

Üçüncü çokluk şahıs ekinin iyelik kökenli şekli de zamir kökenli şahıs eklerinde olduğu gibi /+IAr/'dır:

v rdiler (2-b/23) (verdiler), ya asalar (4-a/27) (ya asalar), ğa d,lar (17-b/10) (kaçt,lar).

3.6.2.2. ekil ve Zaman Ekleri

Şekil ve zaman ekleri, fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ve zaman eklerinin bir bölümü yalnız şekil, bir bölümü ise hem

⁴⁸⁵ Ergin, bu değişimin /-dIK/ sıfat - fiil ekinin etkisiyle meydana geldiğini belirtmiştir. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 287.

⁴⁸⁶ kr . Doğan, age, s. 152.

şekil hem zaman ifade ederler. Nesnelere yaptıkları hareketler iki türdür. Bunlar; ortaya çıkan veya çıkacak olan hareket ve ortaya çıkması tasarlanan harekettir⁴⁸⁷. Bunlardan ilkinde bildirme, ikincisine ise tasarlama kipleri adı verilmektedir.

3.6.2.2.1. Bildirme Kipleri

Ortaya çıkan veya çıkacak olan hareketi karşılayan fiil şekillerine bildirme kipleri denilmektedir. Bildirme kipleri, fiillerin şimdiki zaman, geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman şekillerini karşılamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bildirme kiplerinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanılışı üzerinde durulmaktadır.

3.6.2.2.1.1. İmdiki Zaman: /-(y)Ir/

Şimdiki zaman, hareketin içinde bulunulan zamanda, bir başka deyişle “şimdi” ortaya çıktığını göstermektedir. Türkçede şimdiki zaman eki “yor”, “yori-” fiilinden meydana gelmiştir⁴⁸⁸. Yöre ağzında şimdiki zamanı gösteren ekler, çeşitlilik göstermektedir.

Bölge ağzında görülen şimdiki zaman eklerinden özellikle, yuvarlak geniş ünlülerle (o, ö) kullanılanları dikkat çekicidir. Şimdiki zaman ekindeki ünlünün düz veya yuvarlak olması, genellikle ekin eklendiği kelimedeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşuna bağlıdır⁴⁸⁹:

çış r (1-a/2) (*ç,k,yor*), *görüürs z* (5-ç/25) (*görüyorsunuz*), *uyu ursañ* (13-b/5) (*uyu uyorsun*), *saç,r* (13-ç/52) (*saç,yor*), *solor* (15-n/8) (*soluyor*).

⁴⁸⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 288-289.

⁴⁸⁸ Biray, B. Çayırov'un *Günorta-Günbatır Türki Dillerde İlik Zamanlar*, (A *gabır*, 1969) adlı eserinden yaptığı çeviriye dayanan çalışmasında Türkçede şimdiki zaman ekinin *yor,-, yoru,-, yürü,-, yürü-* ve *yeri-* şekillerinden oluştuğunu, bu ekin Türkiye Türkçesinde *yoru-* ve *yor,-*tan geldiğini, Azerbaycan Türkçesinde ise *yeri-*ten geldiğini belirtmiştir. Nergis Biray, “Şimdiki Zaman Ekinin Güney-Batı Türk Lehçelerinde Kullanılışı Üzerine”, **Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi**, (2007), s. 76. Buna karşın Johanson, Azerbaycan Türkçesindeki şimdiki zaman ekinin zarf - fiil + *yürü-r* biçiminden değil, zarf - fiil + *er-ür* (*er-* olmak) şekliinden geliştiğini belirtmiştir. Lars Johanson, “Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”, **Bilgi**, 49, (2009), s. 95.

⁴⁸⁹ Şimdiki zaman ekinin kullanılışını gösteren örnek kelimelerin mukayesesi için *bk.* Gülensoy ve diğerleri, *age*, s. 53.

Ayrıca şimdiki zaman eki olarak *tü ürörseñ* (3-a/44) (*dü ürüyorsun*), *tutmor* (9-a/22) (*tutmuyor*), *solor* (15-n/8) (*soluyor*) gibi yuvarlak geniş ünlülerin kullanılması, bu ekin Türkiye Türkçesindeki yaygın şekli olan “-yor”a yakın bir kullanımın bölge ağzında yaşatıldığı ihtimalini akla getirmektedir.

Bölge ağzında şimdiki zaman eki ünlüyle biten fiillere eklendiği zaman araya “y” ünsüzü eklenmektedir:

ho duy ram (2-c/1) (*ho lan,yorum*), *ya l,y rsız* (3-a/27) (*ya l,yorsunuz*).

Ayrıca yöre ağzında şimdiki zaman ekinin kullanımında ünsüz benzeştirmeleri de etkilidir. Bu benzeştirmede şimdiki zaman ekinden sonra üçüncü çokluk şahıs eki getirildiğinde *rl > ll* benzeştirmesi gerçekleşmektedir:

d yiller (1-a/48) (*diyorlar*), *ho duyullar* (2-c/24) (*ho lan,yorlar*).

Borçalı bölgesindeki aynı şahsa ait metinlerden birinde tespit edilen *isdıy* (18-a/17) (*istiyor*), *isdıyseñ* (18-a/65) (*istiyorsun*) örneklerindeki şimdiki zaman ekine başka şahıslara ait kayıtlarda rastlanmamakta, bu şekil, kaynak kişinin kendi konuşması içinde de sadece iki yerde geçmektedir⁴⁹⁰.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şimdiki zaman ekinin şahıslara göre çekimi ise aşağıda gösterildiği gibidir.

Birinci Teklik ah,s

Bölge ağzında birinci teklik şahıs şimdiki zaman eki /-(y)IrAm/ şeklinde tespit edilmiştir:

bil rem (1-a/14) (*biliyorum*), *apar,ram* (2-a/50) (*götürüyorum*), *gelir m* (2-b/3) (*geliyorum*), *isdirem* (5-b/7) (*istiyorum*), *görörem* (12-b/38) (*görüyorum*), *ötürem* (15-i/9) (*ötüyorum*), *yo hluyuram* (15-l/17) (*yokluyorum*), *gal,r m* (19-a/7) (*kal,yorum*).

⁴⁹⁰ Bunlara ek olarak Rüstemoğlu ve Şireliyev, şimdiki zaman ekinin Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağzlarında az da olsa Türkiye Türkçesindeki gibi /-yor/ biçiminde de var olduğunu bildirmişlerdir. Bu konu ve şimdiki zaman ekinin kullanımı ile ilgili örnek kelimelerin mukayesesi için bk. Rüstemoğlu ve Şireliyev, a.g.e, s. 118-123.

Belirtilen bu ekler içinde /-ër/ şekilli şimdiki zaman eki, ünlü uyumunun dışında kalarak kökünde kalın ünlü bulunan kelimelere de aynı şekilde eklenmektedir:

urdal rem (1-a/21) (*kar, t,r,yorum*), *y, rem* (15-p/2) (*y, ,yorum*), *bağ rem* (16-a/42) (*bak,yorum*).

Yöre ağzında şimdiki zaman ekinin birinci teklik şahıs olumsuz çekimi ise /-mİrAm/ şeklindedir⁴⁹¹:

i demirem (2-a/39) (*çal, m,yorum*), *görünür m* (5-b/20) (*korkmuyorum*), *bilm rem* (12-a/16) (*bilmiyorum*), *oynam,ram* (15-l/10) (*oynam,yorum*), *gülmürem* (15-l/10) (*gülmüyorum*).

kinici Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ikinci teklik şahıs şimdiki zaman eki genellikle /-(y)İrsAñ/ biçimindedir:

bilirs n (2-a/60) (*biliyorsun*), *süzörs ñ* (3-a/5) (*süzüyorsun*), *ğoyors n* (3-a/11) (*koyuyorsun*), *ez rs ñ* (3-a/41-42) (*eziyorsun*), *çal,rsañ* (5-ç/18) (*çal,yorsun*), *görörseñ* (12-a/20) (*görüyorsun*), *gid rseñ* (12-b/10) (*gidiyorsun*), *y yirseñ* (14-a/12) (*yiyorsun*), *gid rs n* (16-b/4) (*gidiyorsun*), *oğuyursañ* (19-a/3) (*okuyorsun*).

Ayrıca yöre ağzına dair metinlerde tespit edilen bazı örneklerde şimdiki zaman ekindeki “r” ünsüzünün düştüğü ve şimdiki zamanın sadece kapalı e (è) ünlüsüyle temsil edildiği göze çarpmaktadır:

bil s ñ (15-m/12) (*biliyorsun*), *gid sen* (16-b/4) (*gidiyorsun*), *yyi s ñ* (17-ç/20) (*yiyorsun*).

Bölge ağzında görülen bir başka durum da hece kaynaşması sonucu meydana gelen ünlü uzaması nedeniyle şimdiki zaman ekinin /-ërseñ/ biçiminde ortaya çıkmasıdır. Bu

⁴⁹¹ *kr* . Doğan, age, s. 159.

durum, mevcut metinlerde özellikle “de-” fiiline şimdiki zaman eki getirildiğinde kendisini göstermektedir:

dē̄rseñ (17-d/25) (*diyorsun*).

Bölge ağzında şimdiki zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekimi ile ilgili eldeki verilerde ve kayıt dışı konuşmalarda /-mİrsAN/ ekinin kullanıldığı örnekler tespit edilebilmiştir:

baḥmirsañ (12-c/47) (*bakm,yorsun*), *ç,ḥm,rsan* (15-i/10) (*ç,km,yorsun*), *lem rseñ* (16-e/19) (*eylemiyorsun: yapm,yorsun*), *gülmürseñ* (*gülmüyorsun*), *vurmursañ* (*vurmuyorsun*), *gelmirsen* (*gelmiyorsun*).

Üçüncü Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında üçüncü teklik şahıs şimdiki zaman eki /-(y)Ir/ olarak tespit edilmiştir:

baḥ,r (2-a/9) (*bak,yor*), *ya ,y r* (2-a/38) (*ya ,yor*), *i diyîr* (2-a/43) (*çal, ,yor*), *görür* (5-c/24) (*görüyor*), *tut r* (5-c/29) (*tutuyor*), *tü ör* (7-b/3) (*dü üyor*), *uçur* (13-ç/56) (*uçuyor*), *ol r* (14-a/42) (*oluyor*), *k çir* (15-i/19) (*geçiyor*), *söyl r* (18-a/19) (*söylüyor*).

Bölge ağzında şimdiki zaman üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminin /-mİr/ ekiyle yapıldığı görülmüştür:

olmur (4-b/13) (*olmuyor*), *llem r* (9-a/44) (*eylemiyor: yapm,yor*), *yapm,r* (11-b/27) (*yapm,yor*), *g tmir* (16-c/13) (*gitmiyor*), *olmor* (17-d/24) (*olmuyor*).

Birinci Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında birinci çokluk şahıs şimdiki zaman çekimi /-(y)IrIH/ ekiyle yapılmaktadır:

tü ürüh (2-c/8) (*dü üyoruz*), *dan, ,r h* (2-c/19) (*konu uyoruz*), *do ror h* (3-a/32) (*do ruyoruz*), *pükörüh* (3-a/33) (*büküyoruz*), *s vinirih* (5-a/13) (*seviniyoruz*), *oñuyuru h* (5-b/30) (*okuyoruz*), *diy ri h* (5-b/34) (*diyoruz*), *toñunoru h* (18-b/15) (*dokunuyoruz*).

Yöre ağızında zaman zaman şimdiki zaman eki /-ër/'den sonra getirilen birinci çokluk şahıs eki, genelde olduğu gibi ön damak, sızıcı "h" ünsüzü değil, art damak, sızıcı "h" ünsüzüdür:

ba , d r, h (13-d/76) (*ba , l, yoruz*), *dolan r h* (15-a/1) (*dolan, yoruz*), *ğojal r, h* (15-s/11) (*kocuyoruz*).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında şimdiki zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekimi /-mIrIH/ ekiyle gerçekleştirilmektedir:

dolamm, r, h (5-c/18) (*dolanm, yoruz*), *bilm ri h* (15-l/22) (*bilmiyoruz*), *ğar, d, rm r, h* (17-a/13) (*kar, t, rm, yoruz*).

kinici Çokluk ah, s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında ikinci çokluk şahıs şimdiki zaman çekiminde /-(y)IrsI(ñI)z/ eki kullanılmaktadır⁴⁹²:

diyirsiz (2-ç/1) (*diyorsunuz*), *ğoyors z* (3-a/27) (*koyuyorsunuz*), *bil rsiñiz* (4-b/1) (*biliyorsunuz*), *ara d, r, rs, z* (5-c/11) (*ara t, r, yorsunuz*), *görürs z* (5-ç/25) (*görüyorsunuz*), *diy rsiz* (16-b/29) (*diyorsunuz*).

Bölge ağızında şimdiki zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimiyle ilgili kayıt dışı konuşmalardan /-mIrsI(ñI)z/ eki tespit edilmiştir:

görmürsüz (*görmüyorsunuz*), *g tmirsñiz* (*gitmiyorsunuz*), *oymursuz* (*koymuyorsunuz*), *v rmirsñiz* (*vermiyorsunuz*)⁴⁹³.

⁴⁹² kr . Doğan, age, s. 161.

Üçüncü Çokluk ah,s

Yöre ağzında şimdiki zaman üçüncü çokluk şahıs çekimi, şimdiki zaman ekindeki “r” ünsüzünün gerileyici, tam benzeştirmeyle çokluk ekinin başındaki “l” ünsüzüne dönüşmesi sonucu /-(y)llAr/ ekiyle gerçekleştirilmektedir:

diy ller (2-b/22) (*diyorlar*), *ğar, d,r,llar* (5-b/12) (*kar, t,r,yorlar*), *ğoyullar* (12-b/7) (*koyuyorlar*), *görü öll r* (13-d/30) (*görüüyorlar*), *al llár* (16-g/7) (*al,yorlar*), *soğoll r* (16-g/22) (*sokuyorlar*), *g d ll r* (17-ç/13) (*gidiyorlar*), *görü öller* (18-a/56) (*görüüyorlar*), *yyiill r* (18-a/64) (*yyiyorlar*).

Bölge ağzında şimdiki zaman üçüncü çokluk şahıs çekiminde zaman zaman ünlü uyumu bozulmakta ve kalın ünlüye sahip köklere de getirilebilen /-ër/ şimdiki zaman ekindeki “è” ünlüsünden sonra getirilen çokluk ekinin ünlüsü kalın olabilmektedir:

inan llar (14-b/21) (*inan,yorlar*), *yay llar* (16-f/26) (*yay,yorlar*), *ğaç llar* (17-b/3) (*kaç,yorlar*).

Şimdiki zaman üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mllAr/ eki tespit edilmiştir⁴⁹⁴:

oymull r (2-a/45) (*koymuyorlar*), *olmollar* (16-b/48) (*olmuyorlar*), *götümöller* (17-d/15) (*götürmüyorlar*), *v rm ller* (17-d/29) (*vermiyorlar*), *alm llar* (18-a/67) (*alm,yorlar*).

3.6.2.2.1.2. Geni Zaman: /-(y)Ar/l+/

Her zamanı ifade eden, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını belirten zamandır⁴⁹⁵. Geniş zaman eki eski Türkçede /-(y)lr/ ve /-Ar/, nadiren de /-r/ olarak

⁴⁹³ Şireliyev, şimdiki zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekiminin Azerbaycan Türkçesi ağızlarında /-mlrsll̄n/ylz/ ekiyle gerçekleştiğini belirterek *alm,rs,ñ,z* (*alm,yorsunuz*), *alm,rs,y,z* (*alm,yorsunuz*); *i demirsiñiz* (*çal, m,yorsunuz*), *i demirsiyiz* (*çal, m,yorsunuz*); *gurmursuñuz* (*kurmuyorsunuz*), *gurmursuyuz* (*kurmuyorsunuz*); *bürümürsüñüz* (*örtmüyorsunuz*), *bürümürsüyüz* (*örtmüyorsunuz*) örneklerini vermiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 226.

⁴⁹⁴ kr . Doğan, age, s. 162.

⁴⁹⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 291.

görülmektedir⁴⁹⁶. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman eki ağırlıklı olarak /-(y)Ar/ ve ünsüz benzeştirmelerine bağlı olarak /-(y)Al/ şeklindedir⁴⁹⁷:

oturar h (5-c/21) (*otururuz*), *direnerseñ* (13-c/36) (*direnirsin*), *ölerseñ* (13-d/43) (*ölürsün*), *isdiyər* (18-a/21) (*ister*).

Yörede, şimdiki zaman ekinde olduğu gibi, geniş zaman ekinde sonra üçüncü çokluk şahıs eki getirildiğinde veya “l” ünsüzü ile biten kelimelere geniş zaman eki eklendiğinde ekin ünlüsü düşerek ilerleyici, tam ünsüz benzeştirmesi gerçekleşmekte ve geniş zaman ekindeki “r” ünsüzü “l”ye dönüşmektedir:

al,llar (2-a/45) (*al,rlar*), *diyeller* (6-b/10) (*derler*)⁴⁹⁸.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman ekinin şahıslara göre çekimi aşağıda belirtildiği şekildedir.

Birinci Teklik ah,s

Yöre ağzında geniş zaman ekinin birinci teklik şahsa göre çekiminde /-(y)ArAm/ eki kullanılmaktadır:

haz,rra aram (5-c/12) (*haz,rlan,r,m*), *dan, ar m* (12-a/10) (*konu urum*), *oñuyabiler m* (13-c/11) (*okuyabilirim*).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “r” sesi ile biten kelimelere eklenen geniş zaman ekinin ünlüsü zaman zaman düşebilmektedir⁴⁹⁹:

pi irrem (3-a/41) \cong *pi irerem* (*pi iririm*), *v rrem* (18-a/21) \cong *v rerem* (*veririm*).

⁴⁹⁶ Gabain, age, s. 80.

⁴⁹⁷ Geniş zaman ekinin kullanılışı ile ilgili olmak üzere örnek kelimeleri *kr*. Gülensoy ve diğerleri, age, s. 54; Mahmut Sarıkaya, “Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman Çekimleri ile Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri”, **Türklük Bilimi Ara t,rmalar, Dergisi**, 10, (2001), s. 274.

⁴⁹⁸ Buna ek olarak Rüstemov ve Şireliyev, geniş zaman ekindeki “r” sesiyle ilgili $r > l$ değişmesinden bahsetmiş, “n” sesi ile biten kelimelere getirilen geniş zaman ekinde de $r > n$ değişmesinin gerçekleştiğini bildirerek bu durumu *dönnem* (*dönerim*) şeklindeki bir örnekle açıklamışlardır. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 131.

⁴⁹⁹ Benzer örnekler için bk. Doğan, age, s. 153.

Bölgede dikkat çekici bir başka durum da geniş zaman ekinin birinci teklik şahıs olumsuz çekiminde görülmektedir. Buna göre ekin olumsuz şeklinin kullanımında, Türkiye Türkçesinde “z” olan ses, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “r” sesini korumaktadır. Bir başka deyişle, yöre ağzında şimdiki zaman birinci teklik şahsın olumsuz çekimi /-mArAm/ ekiyle yapılmaktadır:

dömm^{erem} (12-b/28) (*dönmem*), *d merem* (15-g/3) (*demem*), *bas^{maram}* (18-a/27) (*basmam*)⁵⁰⁰.

kin^{ci} Teklik ah,s

Bölge ağzında geniş zaman ikinci teklik şahıs çekiminde kullanılan ekler /-ArsAN/ şeklinde tespit edilmiştir:

gö^{ersen} (13-c/11) (*görürsün*), *mar^{hlanarsa}n* (17-f/5) (*meraklan,rs,n*).

Geniş zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekimi /-mAzsAN/ ekiyle yapılmaktadır:

dö^{mmezse}n (12-b/29) (*dönmezsin*), *in^{ammazsa}n* (16-c/3) (*inanmazs,n*), *getire^{bilmez}sen* (16-c/4) (*getiremezsin*).

Üç^{üncü} Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman üçüncü teklik şahıs çekiminde ünlü uyumuna bağlı olarak /-(y)Ar/ eki kullanılmaktadır:

sa^h,yar (14-a/14) (*saklar*), *g y r* (15-ç/5) (*giyer*), *y yer* (15-d/3) (*yer*), *is^{diyer}* (18-a/21) (*ister*).

Yöre ağzında üçüncü teklik şahsın olumsuz şekli /-mAz/ ekiyle yapılmaktadır:

⁵⁰⁰ Ergin, Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanın olumsuz biçiminde görülen bu durumu, geniş zaman eki “r”nin olumsuz çekimde de kullanılmasının ve geniş zaman çekiminin de diğer çekimlerin paraleline sokulmasının bir sonucu olarak kabul etmiştir. Ergin, **Azeri Türkçesi**, s. 118. Özkan ise Gagavuz Türkçesinde görülen benzer bir duruma dayanarak geniş zaman eki “r”nin muhafaza edildiğini veya “z”ye dönüştüğünü belirtmiş, dolayısıyla “r”li şeklin daha eski olduğuna dikkat çekmiştir. Nevzat Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 146. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zamanın olumsuz şeklinde görülen bu durum, Azerbaycan Türkçesinin diğer ağzlarında da görülmektedir. Bu konuyla ilgili mukayese ve benzer örnekler için bk. Sarıkaya, “Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman Çekimleri ile Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri”, s. 281; Doğan, age, s. 153.

olmaz (5-c/6), *gelmez* (13-a/24), *bilmez* (15-d/10).

Birinci Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman birinci çokluk şahıs çekiminde /-ArIH/ ekinin kullanıldığı görülmüştür:

yaradar,ḥ (5-c/13) (*yarat,r,z*), *oturar ḥ* (5-c/21) (*otururuz*), *g deriḥ* (8-a/1) (*gideriz*)⁵⁰¹.

Bölge ağzında geniş zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekimi ile ilgili *gülmeriḥ* (*gülmeyiz*), *g tmeziḥ* (*gitmeyiz*), *a maz,ḥ* (*kaçmay,z*), *v rmeriḥ* (*vermeyiz*) gibi örnekler not edilmiştir⁵⁰².

kinici Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman ikinci çokluk şahıs çekiminde /-ArsI(ñI)z/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

baḥars,z (3-a/21) (*bakars,n,z*), *tapabilersiñiz* (13-c/46) (*bulabilirsiniz*), *görrersiz* (13-ç/10) (*görürsünüz*).

Bölge ağzında geniş zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimi ile ilgili /-mAZsIñIz/ eki tespit edilmiştir: *orḥmazs,ñ,z* (*korkmazs,n,z*), *almass,ñ,z* (*almazs,n,z*), *i messiñiz* (*içmezsiniz*) şeklinde örnekler gösterilebilir⁵⁰³.

⁵⁰¹ *kr* . Doğan, age, s. 155.

⁵⁰² Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında geniş zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mArIH/ ekinin kullanıldığını belirtmiş ve *ba damar,ḥ* (*ba lamay,z*), *gelmeriḥ* (*gelmeyiz*) örneklerini vermiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n Esaslar**, s. 248.

⁵⁰³ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında geniş zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekiminin /-mAr/ssIñIz/ ekinin kullanıldığını ifade etmiş ve *oḥumass,ñ,z* (*okumazs,n,z*), *görmessiñiz* (*görmezsiniz*); *oḥumars,ñ,z* (*okumazs,n,z*), *görmersiñiz* (*görmezsiniz*) şeklinde örnekler göstermiştir. Şireliyev, age, s. 248.

Üçüncü Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında geniş zaman üçüncü çokluk şahıs çekimi /-AllAr/ ekiyle yapılmaktadır. Burada geniş zaman ekindeki “r” sesinin gerileyici, tam ünsüz benzeştirmesi sonucu çokluk ekinin başındaki “l” sesine dönüşmesi söz konusudur:

diyell r (6-b/7) (*derler*), v *reller* (14-a/6) (*verirler*), *yiyyeller* (16-f/22) (*yerler*), *alall r* (18-b/4) (*al,rlar*).

Yöre ağzında geniş zaman üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mAzdAr/ eki kullanılmaktadır:

sormazdar (14-a/10) (*sormazlar*), *söylemezder* (15- /43) (*söylemezler*)⁵⁰⁴.

3.6.2.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman: /-dI+/

Hareketin geçmişte konuşanın bizzat tanık olduğunu ifade eden zaman şeklidir. Görülen geçmiş zaman eki eski Türkçe döneminde “l”, “n”, “r” ünsüzlerinden sonra “t” sesiyle; diğer seslerle biten kelimelerden sonra ise “d” sesiyle görülmektedir⁵⁰⁵.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen geçmiş zaman ekinin ünsüzü her zaman tonludur. Bir başka deyişle bölge ağzında kullanılan görülen geçmiş zaman eki /-dI/ biçimindedir⁵⁰⁶.

Birinci Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen geçmiş zaman birinci teklik şahıs çekimi, ünlü uyumuna bağlı olarak /-dIm/ ekiyle yapılmaktadır:

⁵⁰⁴ *kr* . Doğan, age, s. 157.

⁵⁰⁵ Ercilasun, Köktürk yazıtlarında “l”, “n”, “r” sesleriyle biten kelimelere görülen geçmiş zaman eki (-dI/-tI), gelecek zaman eki (-dAçI/-tAçI), bulunma ve çıkma hâli eki (+dA/+tA), sıfat fiil eki (-dUK/-tUK) ile ettirgen çatı ekinin (-dUr/-tUr) *-bard,g* kelimesi istisna olmak üzere- “t”li, diğer seslerle biten kelimelere “d”li geldiğini aktardıktan sonra bu durumun sebepleri üzerinde durmuştur. Ahmet Bican Ercilasun, “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler**, Ekrem Arıkoğlu (Yay. hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları, 2007, s. 129-133.

⁵⁰⁶ Gülensoy ve diğerleri, Nahçıvan ağzında görülen benzer bir durumun sebebini, yöre ağzının eski Anadolu Türkçesi özelliklerini korumasına bağlamaktadırlar. Gülensoy ve diğerleri, age, s. 54. Benzer bir durumun Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca görülen geçmiş zaman ekinin eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımına dair ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 88-91.

tü ünd m (1-a/38) (*dü ündüm*), *savlad,m* (3-a/18) (*söyledim*), *ğoydum* (12-c/49) (*koydum*), *gördüm* (15-b/12) (*gördüm*), *yazd m* (15-l/3) (*yazd,m*), *de i dim* (16-f/1) (*de i tim*).

Yöre ağızında görülen geçmiş zaman birinci teklik şahıs olumsuz çekimi /-mAdIm/ ekiyle yapılmaktadır:

atmad,m (13-d/30), *yazmad,m* (15-l/3), *görmedim* (16-f/8), *i demedim* (17-a/6) (*çal, mad,m*).

kinici Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında görülen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs çekiminde ünlü uyumuna bağlı olarak /-dIN/ eki kullanılmaktadır. Ekin sonunda “n” sesinin kullanımını gösteren yalnız bir örnek tespit edilebilmiştir:

gördüñ (2-c/20) (*gördün*), *ald,ñ* (6-a/14) (*ald,n*), *tdiñ* (13-a/17) (*ettin*), *durulduñ* (13-b/9) (*duruldun*), *döndüñ* (13-b/14) (*döndün*), *ç,hd,n* (18-a/40) (*ç,kt,n*).

Görülen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekiminin /-mAdIñ/ ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir:

s,nmad,ñ (13-a/13) (*k,r,lmad,n*), *ç,ħmad,ñ* (18-a/33) (*ç,kmad,n*), *gelmediñ* (*gelmedin*).

Üçüncü Teklik ah,s

Bölge ağızında görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimi ünlü uyumuna bağlı olarak /-dI/ ekiyle yapılmaktadır:

ç,ħd, (1-a/49) (*ç,kt,*), *vurdu* (2-a/4), *gördü* (12-b/33), *geldi* (13-d/56) (*geldi*), (15-/25), *oħud* (16-b/43) (*okudu*).

Görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminde /-mAdI/ ekinin kullanıldığı görülmüştür:

sevmedi (15-./13) (*sevmedi*), *göymad*, (17-a/10) (*koymad*), *isdemedi* (18-a/67) (*istemedi*).

Birinci Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs eki /-dIH/ şeklinde tespit edilmiştir:

ald ħ (3-a/29) (*ald,k*), *oldu ħ* (9-a/32) (*olduk*), *inand, ħ* (9-a/37) (*inand,k*), *geldi ħ* (13-b/4) (*geldik*).

Görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekimi /-mAdIH/ ekiyle yapılmaktadır. Bununla ilgili *dömmedi ħ* (*dönmedik*), *a mad, ħ* (*kaçmad,k*) örnekleri sayılabilir⁵⁰⁷.

kinici Çokluk ah,s

Bölge ağzında görülen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs çekiminde /-dI(ñI)z/ eki tespit edilmiştir:

gördüz (5-a/29) (*gördünüz*), *d dż* (5-c/16) (*dediniz*), *na ard, ñ, z* (15-p/5) (*ne yapt,n,z*), *n ylediñiz* (15-p/5) (*ne eylediñiz*).

Görülen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimi /-mAdI(ñI)z/ ekiyle yapılmaktadır: *susmad, ñ, z* (*susmad,n,z*), *gelmediz* (*gelmediniz*), *g tmediz* (*gitmediniz*)⁵⁰⁸.

⁵⁰⁷ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağzlarında görülen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mAdIH/G/ ekinin kullanıldığını belirtmiş ve *almad, ħ* (*almad,k*), *i demedi ħ* (*çal, mad,k*); *almadug* (*almad,k*), *i demediğ* (*çal, mad,k*) örneklerini vermiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 209-210.

⁵⁰⁸ Şireliyev, ilgili çalışmasında Azerbaycan Türkçesi ağzlarında görülen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimi için /-mAdI(ñI)z/ ekinin kullanıldığını ifade etmiş ve *almad, ñ, z* (*almad,n,z*), *i demediñiz* (*çal, mad,n,z*); *almaduz* (*almad,n,z*), *i demediüz* (*çal, mad,n,z*) gibi örnekler sunmuştur. Şireliyev, *age*, s. 209-210.

Üçüncü Çokluk *ah,s*

Yöre ağzında görülen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs çekiminde /-dIIAr/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

ğoydular (2-b/28) (*koydular*), *d diler* (7-a/6) (*dediler*), *tü düil r* (9-a/31) (*dü tüler*), *durdular* (12-c/40) (*durdular*), *ba~~h~~lar* (15- /46) (*bakt,lar*), *sö~~h~~düler* (17-c/4) (*söktüler*).

Görülen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekimi ise /-mAdIIAr/ ekiyle yapılmaktadır: *s vmediler* (*sevmediler*), *al~~m~~ad,lar*.

3.6.2.2.1.4. Ö renilen Geçmiş Zaman: /-IP/; /-mI +/

Geçmişte olan ve konuşanın, o hareketi bildirenin gözü önünde gerçekleşmeyen hareketi bildiren zamandır. Öğrenilen geçmiş zamanda, konuşan o hareketi sonradan duyup öğrenmiştir⁵⁰⁹. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ağırlıklı olarak kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki, /-Ip/ zarf - fiil ekindeki p > f sızıcılaşması sonucu ortaya çıkan /-If/’tır:

ğoyuflar (2-a/51) (*koymu lar*), *götürüfler* (2-d/18) (*götürmü ler*), *gälifsiz* (5-c/41) (*gelmi siniz*), *ğar, ,flar* (15- /35) (*kar, m, lar*).

Bunun yanında yöre ağzında /-Ip/ ekinin sızıcılaşmamış, sızıcılaşma aşamasını tamamlamamış veya p > b tonlulaşmasının yarım kaldığını ortaya koyan örnekler de mevcuttur:

al,P (4-a/16) (*alm,*), *olup* (5-b/33) (*olmu*).

Öğrenilen geçmiş zamanın /-Ip/ şeklinin ortaya çıkmasını sağlayan sebeplerden biri de /-If/ ekinden sonra süreksiz çift dudak ünsüzü “b”nin gelmesi ve sürekli “f” sesinin, süreksiz “b” sesinin etkisiyle süreksizleşerek “p”ye dönüşmesidir:

ya ,y,p_burda (15- /36) (*burada ya am,*), *apar,p_bir* (18-b/21) (*götürmü birí*).

⁵⁰⁹ Ekin tarihî süreç içindeki şekilleri ve geçirdiği aşamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 300-301.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen bir diğer öğrenilen geçmiş zaman eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, /-mİş/’tır. Ancak ekin bu şekli, yalnız /-If/ ekinin kullanılmadığı öğrenilen geçmiş zamanın birinci teklik ve birinci çokluk şahıs çekimlerinde görülmektedir:

v *rmi ih* (5-b/24) (*vermi iz*), *kutarm*, *am* (10-a/2) (*kurtarm*, ,z), *aralanm*, ,*h* (12-a/3) (*aralanm*, ,z)⁵¹⁰.

Ayrıca yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki olarak /-mİş/ ekinin kullanıldığı durumlarda “p” sesi ile biten kelimelere getirilen söz konusu ekin başındaki “m” sesi zaman zaman süreksizleşerek “b” sesine dönüşebilmektedir: *yapb*, *am* (1-a/27) (*yapm*, ,m).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimlenişi aşağıda gösterildiği gibidir.

Birinci Teklik ah,s

Yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman birinci teklik şahıs çekiminde büyük ünlü uyumuna bağlı olarak /-mİşAm/ eki kullanılmaktadır:

toflam, *am* (1-a/4) (*toplama*, ,m), *gelmi em* (2-a/19) (*gelmi im*), *göymu am* (5-a/15) (*koymu um*), *götürmü m* (13-b/2) (*götürmü üm*), *gelmi m* (15-a/4) (*gelmi im*), *görmü em* (15-k/5) (*görmü üm*).

Öğrenilen geçmiş zaman birinci teklik şahıs olumsuz çekiminin ise /-mAmİşAm/ ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir: *çal*, *mam*, *m* (11-b/2) (*çal*, *mam*, ,m), *yapmam*, *am* (11-b/27) (*yapmam*, ,m), *g tmemi em* (*gitmemi im*).

kinici Teklik ah,s

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs çekiminde /-(y)IfsAñ/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

⁵¹⁰ Bunun yanında Rüstemov ve Şireliyev, öğrenilen geçmiş zaman ekiyle ilgili olarak Borçalı’nın bazı bölgelerinde ekin hem /-mİş/ hem de /-If/ şeklinin birlikte kullanıldığını nakletmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 113-116.

l yifseñ (9-a/40) (eylemi sin), *saħl,y,fsañ* (16-e/8) (saklam, s,n), *görüfs ñ* (19-b/4) (görmü sün).

Yöre ağzına dair eldeki verilerde öğrenilen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekimi /-mIyIfsAñ/ ekiyle oluşturulmaktadır:

sormuyufsañ (sormam, s,n), v *rmiyifseñ* (vermemi sin), *gülmüyüfseñ* (gülmemi sin), sa *m,y,fsañ* (saçmam, s,n)⁵¹¹.

Üçüncü Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimi ağırlıklı olarak /-If/ eklerine /-dIr/ bildirme ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Bu birleşimde, yöre ağzının karakteristik özelliklerinden biri olduğu daha önce belirtilen, bildirme ekinin sonundaki “r” sesinin düşmesi söz konusudur. Dolayısıyla ortaya /-IfdI/ eki çıkmaktadır:

azal,fd, (4-a/12) (azalm,), v *rİİfdi* (7-a/18) (verilmi), *olufdu* (10-c/10) (olmu), *götürülüfdü* (16-b/19) (götürülmü).

Bunun yanında yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimi /-If/ ekine bildirme eki eklenmeden de yapılmaktadır:

gelif (2-a/13) (gelmi), *yarad,ƒ* (5-c/35) (yaratm,), *ğat,l,ƒ* (9-a/3) (kat,lm,), *ğo uf* (10-c/6) (ko mu), *dö ü üf* (13-c/8) (dövü mü).

Bölge ağzında sınırlı sayıda örnekte /-Ip/ ekine bildirme ekinin eklenmesi ve yine bildirme ekinin sonundaki “r” sesinin düşmesiyle meydana gelen öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimine de rastlanmaktadır: *olupdu* (5-a/8) (olmu).

⁵¹¹ Şireliyev, Azərbaycan Türkçesi ağzlarında öğrenilen geçmiş zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekimiyle ilgili *almam,sañ* (almam, s,n), *i dememiseñ* (çal, mam, s,n); *alm,y,fsañ* (almam, s,n), *i demiyifseñ* (çal, mam, s,n); *almam,san* (almam, s,n), *i dememisen* (çal, mam, s,n); *alm,y,psan* (almam, s,n), *i demiyipisen* (çal, mam, s,n) şeklindeki örnekleri sunmuştur. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 215-219.

Bunlara ek olarak yöre ağzında p > f sızıcılaşmasının tamamlanmadığı öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimi de mevcuttur. Karayazı, Voyefga ve Kepenekçi'den derlenen üç metinde tespit edilen ve p > f sızıcılaşmasının ara merhalesini simgeleyen “β” sesinin kullanıldığı örneklerin, incelemeye konu olan ağız yöresi için genel bir nitelik taşıdığını söylemek güçtür:

aç,l,β (5-c/16) (*aç,lm,*), *oturuβ* (5-c/20) (*oturmu*), *ya ,y,β* (5-c/35) (*ya am,*), *götürüβ* (18-a/20) (*götürmü*).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimi için kullanılan eklerden biri de /-mİş/'tır. Ancak eldeki veriler incelendiğinde kaynak kişilerin bu tür kullanımları pek tercih etmedikleri görülmüştür:

asm, (15- /17), *olmu* (15- /22), *g tmi* (16-a/8) (*gitmi*).

Birinci Çokluk ah,s

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs çekimi kalınlık-incelik uyumuna bağlı olarak /-mİşIH/ ekiyle yapılmaktadır:

olmu uĥ (2-a/20) (*olmu uz*), *baĥm,* ,*ĥ* (2-c/13) (*bakm,* ,*z*), *v rmi iĥ'* (5-b/24) (*vermi iz*), *götürmü üĥ'*(5-ç/11) (*götürmü üz*)⁵¹².

Yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekimi ise /-mAmİşIH/ şeklinde tespit edilmiştir: *görü memi iĥ'*(13-a/3) (*görmemi iz*), *sava mam,* ,*ĥ* (*sava mam,* ,*z*).

kinici Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs çekimi için /-İfsI(ñl)z/ ekinin kullanıldığı görülmüştür:

⁵¹² *kr* . Doğan, age, s. 168-169.

görüfs z (2-a/11) (görmü sünüz), *ba_hfs,z* (2-c/2) (*bakm, s,n,z*), *göyufsz* (4-b/7) (*koymu sunuz*), *gälifsiz* (5-c/41) (*gelmi siniz*), *k çifsiñiz* (13-d/69) (*geçmi siniz*).

Öğrenilen geçmiş zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimi ise /-mIyIfl(ñI)z/ ekiyle yapılmaktadır:

gelmiyifsiz (*gelmemi siniz*), *tü müyüfsüz* (*dü memi siniz*), *tutmuyufsuñuz* (*tutmam, s,n,z*).

Üçüncü Çokluk *ah,s*

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs çekimi ağırlıklı olarak /-(y)IflAr/ ekiyle gerçekleştirilmektedir:

ya ,y,flar (2-b/15) (*ya am, lar*), *de ĩ ifler* (4-a/4) (*de i mi ler*), *götürüfl r* (15-l/24) (*götürmü ler*), *gelifl r* (15- /14) (*gelmi ler*), *ğ,zd,r,fl r* (16-g/31) (*k,zd,rm, lar*), *olufl r* (18-a/18) (*olmu lar*).

Yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs çekiminde kullanılan eklerden bir diğeri, p > f sızıcılaşma olayının tamamlanamadığını gösteren /-IßIAr/ biçiminde olanıdır. Ancak üçüncü çokluk şahıs ile ilgili bu söyleyiş şekli sadece bir kişiye ait metinlerde tespit edilebilmiştir:

gelißler (5-a/9) (*gelmi ler*), *bölüßler* (5-b/18) (*bölmü ler*), *vuru ußlar* (5-c/35) (*vuru mu lar*), *ğö ußl r* (5-ç/20) (*ko mu lar*).

Bunlara ilaveten yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs çekimi, mevcut metinlerde sınırlı sayıda örnekte rastlandığı üzere /-mIşIflAr/ ekiyle de gerçekleştirilmektedir: *y mi ler* (6-b/15) (*yemi ler*).

Öğrenilen geçmiş zaman üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekimi ise /-mIyIflAr/ şeklinde tespit edilmiştir:

ya *am,y,flar* (17-c/29) (ya *amam, lar*), *llemiyifler* (18-a/25) (*eylememi ler*),
d *miyiifler* (18-a/25) (*dememi ler*).

3.6.2.2.1.5. Gelecek Zaman: /-(y)AC(AK)/; /-AsI/

Hareketin gelecek zamanda olacağını bildirmektedir⁵¹³. Bu eki bildiren ek de gelecek zaman ekidir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gelecek zaman ekinin oldukça değişik ve ilgi çekici biçimleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde /-AcAk/ şeklinde olan gelecek zaman eki, yöre ağzında /-AcAk/ ekindeki “c” ünsüzünün sızıcılaşması ve “k” ve “k̄” seslerinin de genellikle yanındaki ünlü ile birlikte ekin bünyesinden düşmesi sonucu birinci şahısta ağırlıklı olarak /-Aj/; ikinci ve üçüncü şahıslarda ise /-AjAH/ biçimindedir. Ayrıca belirtilen sızıcılaşma hadiselerinden c > j değişmesinin gerçekleşmediği veya tamamlanamadığı gelecek zaman eki de mevcuttur.

Bölge ağzında gelecek zaman ekinin /-Ac/ biçimi, birinci şahsın teklik ve çokluk çekimlerinde; /-AcAH/ şekli ise diğer şahısların teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılmaktadır. Ancak ekteki “c” sesinin sızıcılaşma hadisesini tamamlayamadığı veya hiç sızıcılaşmadığı kullanımlar, sızıcılaşmış biçimler kadar yaygın ve kesin değildir. Zira ses bilgisi bölümünde de değinildiği gibi, Karapapak / Terekeme ağzının en belirgin özelliklerinden biri c > j sızıcılaşma olayını büyük oranda tamamlamış olmasıdır.

Bunun yanında bölge ağzında gelecek zaman eki olarak aslında bir sıfat fiil eki olan /-AsI/ ekinin kullanıldığı örneklere de rastlamak mümkündür. Ancak bu da /-Aj/ şekli kadar yaygın olmayıp sınırlı sayıda örnekte tespit edilmiştir.

Birinci Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gelecek zaman birinci teklik şahıs çekiminde ünlü uyumuna uygun bir şekilde ağırlıklı olarak /-(y)ACAm/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan c > j sızıcılaşmasının gerçekleştiği /-(y)AjAm/ eki, bölge ağzının birinci teklik şahıs için hâkim gelecek zaman ekidir:

⁵¹³ Türkçede gelecek zaman ekinin kullanımı, tarihi süreç içindeki şekilleri ve geçirdiği aşamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 302-304. Gelecek zaman ekinin eski Türkçe dönemindeki şekilleri için bk. Gabain, age, s. 81-82; eski Anadolu Türkçesi dönemindeki biçimleri ve örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, s. 100-110.

pi irejem (3-a/21) (*pi irece im*), *oħuyajam* (13-c/14) (*okuyaca ,m*), *öldürecem* (14-a/48) (*öldürece im*), *a l,yaċam* (15-l/1) (*a layaca ,m*), *ç,ħardajam* (18-a/33) (*ç,karaca ,m*).

Gelecek zaman birinci teklik şahıs olumsuz çekimiyle ilgili /-mIyAjAm/ ekinin kullanıldığı görülmüştür: *görmüyejem* (13-d/51), *salm,yajam*, *a m,yajam*.

kinci Teklik ah,s

Yöre ağzında gelecek zaman ikinci teklik şahıs çekiminin /-ACAĤsAñ/ ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir. Bu iki şekil içinde $c > j$ sızıcılaşmasının gerçekleştiği ekler yöre ağzında daha belirgindir:

olacaħsañ (2-d/10) (*olacaks,n*), *v rejeħseñ* (6-a/8) (*vereceksin*), *yat,rajaħsañ* (11-a/6) (*yat,racaks,n*), *g dejeħs ñ* (13-b/44) (*gideceksin*), *olajaħsañ* (13-b/45) (*olacaks,n*), *görejeħseñ* (16-e/18) (*göreceksin*).

Bölge ağzında tespit edilen bir diğer gelecek zaman eki /-AsI/’dır: *g desiseñ* (13-b/39) (*gideceksin*).

Gelecek zaman ikinci teklik şahıs olumsuz çekiminde /-mIyAjAHsAñ/ eki kullanılmıştır: *durmuyajaħsañ* (*durmayacaks,n*), *v rmiyejeħseñ* (*vermeyeceksin*), *a lam,yajaħsañ* (*a lamayacaks,n*).

Üçüncü Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gelecek zaman üçüncü teklik şahıs çekimi için /-ACAĤ/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ekler içinde /-(y)AjAH/ yöre ağzı için daha belirgindir:

olajaḥ (4-b/8) (*olacak*), *gelejeḥ* (5-b/25) (*gelecek*), *atajaḥ* (5-c/29) (*atacak*),
g *dejeḥ* (13-d/9) (*gidecek*).

Gelecek zaman üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminde /-mIyACAH/ ekinin
kullanıldığı görülmüştür:

getirmiyeceḥ (14-b/20) (*getirmeyecek*), *salm,yajaḥ* (*salmayacak*), *tutdurmuyajaḥ*
(*tutturmayacak*), *götümüyejeḥ* (*götürmeyecek*).

Birinci Çokluk ah,s

Bölge ağzında gelecek zaman birinci çokluk şahıs çekimiyle ilgili /-(y)ACIH/
ekin kullanıldığına dair örneklere rastlanmıştır:

olaj,ḥ (5-c/13) (*olaca ,z*), *llyeciḥ* (11-b/13) (*eyleyece iz*), *sesdiyejiḥ*
(*seslenece iz*).

Gelecek zaman birinci çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mIyACIH/ ekinin
kullanıldığı görülmüştür:

gelmiyejiḥ (*gelmeyece iz*), *k miyejiḥ* (*kesmeyece iz*), *orhmuyac,ḥ*
(*korkmayaca ,z*).

kinici Çokluk ah,s

Bölge ağzında gelecek zaman ikinci çokluk şahıs çekiminin /-(y)ACAHsI(ñI)z/
ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir:

örgenejeḥsiñiz (13-a/6) (*ö reneceksiniz*), *görejeḥsiñiz* (17-e/5) (*göreceksiniz*),
oḥuyajaḥs,z (*okuyacaks,n,z*), *çal, acaḥs,ñ,z* (*çal, acaks,n,z*).

Gelecek zaman ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimi ise /-mI(y)ACAHsI(ñI)z/ ekiyle
yapılmaktadır:

a m,yaja h s,z (ko mayacaks,n,z), *öldürmüyeje h siñiz* (öldürmeyeceksiniz),
gelmiyece h siñiz (gelmeyeceksiniz).

Üçüncü Çokluk ah,s

Yöre ağzında gelecek zaman üçüncü çokluk şahıs çekimiyle ilgili /-AjAHlAr/ ekleri tespit edilmiştir⁵¹⁴:

geleje hler (13-d/42) (gelecekler), *y, laja hlar* (13-d/55) (y, ,lacaklar),
ça ,raja h l r (17-d/26) (ça ,racaklar), *geleje h l r* (18-b/17) (gelecekler).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gelecek zaman üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılan biçimlerden biri de aslında sıfat fiil eki olan -esi ekidir. Mevcut verilerde bir örneği bulunan bu gelecek zaman ekinde, çokluk ekinden önce bildirme ekinin gelmesi söz konusudur; *gelesidiler* (18-a/58) (geleceklerdir)⁵¹⁵.

Gelecek zaman üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekimi /-mIyACAHIAr/ ekinin kullanıldığına tanık olunmuştur:

alm,yaca hlar (almayacaklar), *görmüyeje hler* (görmeyecekler), *v rmiyeje hler*
(vermeyecekler).

3.6.2.2.2. Tasarlama Kipleri

İçerisinde zaman ifadesi taşımayan, yalnız birtakım şekiller ifade eden kiplerdir. Tasarlama kipleri; emir, şart, gereklilik ve istek olmak üzere dört türdür⁵¹⁶. Çalışmanın bu bölümünde belirtilen tasarlama kiplerinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanılış özellikleri ele alınmaktadır.

⁵¹⁴ *kr* . Doğan, age, s. 172.

⁵¹⁵ Gemalmaz, /-Asl/ sıfat fiil ekinin Azerbaycan Türkçesinde eklendiği kelimeye gelecek zaman ve gereklilik anlamı yüklediğini belirtmiş, *g desisen* (gideceksin / gitmelisin); *alas,yam* (alaca ,m / almal,y,m) örneklerini göstermiştir. Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, s. XII.

⁵¹⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 289.

3.6.2.2.1. Emir Kipi

Tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eden, hareketin emirle yapılmasını işaret eden eklerdir. Emir şeklinde diğer fiil çekimlerinden farklı olarak şahısların ayrı ayrı ekleri vardır⁵¹⁷. Bölge ağzında özellikle ikinci teklik şahsın emir çekimi dikkat çekici bir özellik sergilemektedir. Zaman zaman eksiz olarak söylene de ikinci teklik şahıs emir çekiminde genellikle -ginen eki kullanılmaktadır. Bu ek, özellikle eski Anadolu Türkçesi döneminde sıklıkla kullanılan /-GII/ ekinden gelmekte ve yöre ağzında belirgin bir şekilde kullanılmaktadır⁵¹⁸. Söz konusu ekin bölge ağzındaki genel ifade şekli “-ginen” olmakla birlikte, birtakım ses olayları sonucu “-yinen”, “-ynen”, “-gınan” biçimlerinde de görülmektedir⁵¹⁹.

Yöre ağzında emir çekiminin şahıslara göre kullanımı aşağıda gösterildiği gibidir.

Birinci Teklik ah,s

Bölge ağzında emir kipinin birinci teklik şahıs çekiminde kullanılan ekler /-(y)Im/ biçiminde tespit edilmiştir. Bu eklerin kullanımını gösteren örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁵¹⁷ Türkçede emir eklerinin tarihî süreç içinde geçirdiği aşamaları ve Türkçenin değişik dönemlerindeki kullanımını hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, age, s. 304-308.

⁵¹⁸ Caferoğlu, /-GII/ emir ekinin, en sağlam yapısını Doğu Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesinde /-GInAn/ ≅ /gil-en/ şekliyle bulduğunu ve ekin bu yapısıyla /-GII/ şekilden farklı olarak kelimeye “kesin bir emir” anlamı kattığını belirtmiştir. Caferoğlu, ekin sonunda yer alan “n” ünsüzünün türeme bir ses olduğunu ileri sürmüştür. Bu manada /-GII/ ekinin ortaya çıkışı, Türkçenin eski dönemlerinden itibaren Türk lehçe ve şivelerindeki şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Caferoğlu, “Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”, **TDAYB**, (1971), s. 1-10. Sertkaya ise Oğuz Kağan destanında geçen “bolsungıl” örneğinden hareketle üçüncü teklik şahıs ekinden sonra ikinci teklik şahıs emir eki olarak kabul edilen /-ğıl/ ekinin geldiğini, dolayısıyla buradaki /-ğıl/ ekinin emir eki değil, kuvvetlendirme eki olduğunu, Türkçenin çeşitli dönemlerine ait dil bilgisi çalışmalarından hareketle belirtmiştir. Osman Fikri Sertkaya, “Bolsungıl Tep Tediler”, **I. Uluslararası Türk Dili Kongresi**, (26 Eylül- 3 Ekim 1988, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 135-142. Sertkaya, bir başka çalışmasında yine /-GII/ ekinin fiil çekim eki olmadığını, bu ekin pekiştirme ve kesinleştirme eki olduğunu belirtmiştir. Osman F. Sertkaya, “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAYB**, (1989), s. 352. Aynı şekilde Alyılmaz da söz konusu ekin, cümlelerin anlamını emir bakımından kuvvetlendiren bir ek / edat olduğunu belirtmiştir. Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yazıtları, n, n Söz Dizimi**, s. 246 (143 numaralı dipnot).

⁵¹⁹ Rüstemoğlu ve Şireliyev, ekin belirtilen şekillerine ilave olarak bölge ağzında -gınan, /-(I)ynAn/ biçimlerinden bahsetmiş ve yöreden yöreye değişmekle birlikte bölge ağzında ekin belli başlı dört varyantı olduğunu söylemişlerdir. Rüstemoğlu ve Şireliyev, age, s. 109.

görüm (1-a/21) (*göreyim*), *d yim* (2-b/8) (*diyeyim*), *al m* (12-c/4) (*alay,m*), *oñuyum* (13-c/9) (*okuyay,m*), *ol m* (14-a/18) (*olay,m*)⁵²⁰.

Emir kipinin birinci teklik şahıs olumsuz çekimi ile ilgili elde bulunan metinlerde /-m(Iy)ëm/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

d miy m (15-k/1) (*demeyeyim*), *gelm m* (*gelmeyeyim*), *susm m* (*susmayay,m*)⁵²¹.

kinici Teklik ah,s

Eski Türkçe döneminde ikinci teklik şahıs emir çekimi, eksiz olarak veya /-GII/ eki getirilerek yapılmaktaydı⁵²². Karahanlı Türkçesi döneminde /-GII/ yanı sıra ekin /-GIIn/ şekli de ortaya çıkmıştır⁵²³. Harezmi Türkçesi devresinde söz konusu ek, düz ünlülerle birlikte kullanıldığı gibi yuvarlak ünlülerle de kullanılmaktaydı⁵²⁴. /-GII/ ekinin Çağatay Türkçesindeki şekilleri ise /-GII/n/ ve tonsuz ünsüzlerden sonra /-KII/n/ biçimindedir⁵²⁵. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise ekin /-GII/ şekilleri kullanılmıştır⁵²⁶.

⁵²⁰ Türkçede birinci teklik ve çokluk şahıs emir çekiminin istek ve emir işlevinde olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Araştırmacıların bazıları, birinci teklik ve çokluk şahıs emir çekimindeki eklerin de emir eki olduğunu belirtirken bazıları kişinin kendisine emir veremeyeceğini ileri sürerek bu görüşe karşı çıkmışlardır. Ercilasun, Türk dili gramercilerinin bu konudaki görüşlerini sıraladıktan sonra, dil bilgisi kavramlarını adlandırırken sadece şekil veya işlevden hareket etmenin yanlış sonuçlara yol açabileceğini, hem şeklin hem de işlevin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ercilasun, insanın kendisine emredebileceğini gösteren örnekler vererek emir kipinin birinci teklik ve birinci çokluk şahıslara getirilen eklerin de istek değil, birer emir eki olduğunu belirtmiştir. Ahmet Bican Ercilasun, “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Dili**, 1 (505), (1994), s. 3-9. Aslan-Demir ise kişinin birtakım emir cümlelerini monolog ya da iç diyalog yoluyla kendisine yöneltmesinin (kendisine “kalk ve çalış” demesi gibi) birinci teklik şahıs emrin varlığını ispat etmek için uygun görünmediğini, bu tür iç diyaloglarla ortaya çıkan durumun, ikinci teklik şahıs emir kategorisi olduğunu bildirmiştir. Sema Aslan-Demir, **Türkçede steme Kipli i**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2008, s. 40.

⁵²¹ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında emir kipi birinci teklik şahıs olumsuz çekiminde /-m(Iy)m/ ekinin kullanıldığını belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, s. 197.

⁵²² “aya-ğil: hizmet et”. Gabain, age, s. 79.

⁵²³ Hacıeminoğlu, ekin belirtilen biçimleriyle ilgili olarak *bol- ,n, i id-gin* gibi örnekler göstermiştir. Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı, Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 191.

⁵²⁴ Eckmann, /-GII/ ekinin Harezmi Türkçesinde kullanılışıyla ilgili olarak *bar- ,l, kör-gil, bol- ul, sew-gül* şeklinde örnekler vermiştir. Janos Eckmann, **Harezmi, K,çak ve Ça atay Türkçesi Üzerine Ara t,rmalar**, 2. Baskı, Osman F. Sertkaya (Yay. hzl.), Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 27.

⁵²⁵ Eckmann, söz konusu ekin Çağatay Türkçesi dönemindeki kullanılışıyla ilgili yukarıdaki bilgileri verdikten sonra *al- ,l, al- ,n, kör-gin, tut-ğ,l, e it-kil* şeklinde örnekler vererek konuya açıklık getirmiştir. Janos Eckmann, **Ça atayca El Kitab,**, 3. Baskı, (çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, s. 113.

⁵²⁶ Timurtaş, bu konuyla ilgili olarak *i it-gil, k,lma- ,l* biçiminde örneklerle /-GII/ ekinin eski Anadolu Türkçesi devresindeki kullanımını örneklendirmiştir. Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, s. 129.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ikinci teklik şahsın emir çekiminde ağırlıklı olarak /-gInAn/ eki ve bu ekin ses değişikliğine uğramış şekilleri kullanılmakla birlikte, bu şahsın emir çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi eksiz de yapılabilmektedir:

ğoy (2-a/50) (*koy*), *bilginen* (2-b/6) (*bil*), *çek* (15-f/10), *söyköynen* (15-k/12) \cong *söykeynen* \cong *söykeginen* \cong *söykegilen* \cong *söyke-gil* (*yasla*), *d yñen* (15-l/31) \cong *d ginen* \cong *d gilen* \cong *d -gil* (*de*), *olginen* (19-a/6) (*ol*), *yazğ, nan* (19-b/17) (*yaz*)⁵²⁷.

Bölge ağzında emir kipi ikinci teklik şahıs olumsuz çekimi /-mA/ eki ile yapılmaktadır:

bilme (15-ç/14), *oçalma* (15-./2) (*kocama*), *inamma* (15-n/13) (*inanma*), *götürme* (17-d/6)⁵²⁸.

Üçüncü Teklik *ah,s*

Eski Türkçede /-zUn/⁵²⁹ biçiminde olan emir kipi üçüncü teklik şahıs eki, bölge ağzında /-sIN/ biçiminde tespit edilmiştir:

als,n (2-a/50) (*kals,n*), *g ssin* (4-b/15) (*gitsin*), *olsuñ* (13-d/27) (*olsun*), *ya as,ñ* (13-d/79) (*ya as,n*).

⁵²⁷ Sarıkaya, /-GIl/ ekinin /-Gın/, /-GInA/ ve /-GınAn/ gibi “n”li biçimlerinin Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmeye başladığını ve bugüne kadar geldiğini belirtmiştir. Sarıkaya, söz konusu ekin bu tür kullanımlarının Azerbaycan Türkçesinde -ğıl > -ğıla > -ğıma > -ğınan ve aynı şekilde -gil > -gile > -gine > -ginen şeklinde bir seyir izlediğini, ekte görülen l > n değişmesinin ikinci teklik şahıs zamirinin sonundaki “n” sesiyle ilgili olabileceğini ve ekin /-GInA/ şekline geldikten sonra ortaya çıkan ikinci “n” sesinin ise pekiştirme unsuru olabileceğini dile getirmiş, ayrıca ekin bu tür kullanımlarının Azerbaycan Türkçesi ağızlarının yanında, diğer Türk lehçe ve ağızlarında da görüldüğünü belirtmiştir. Mahmut Sarıkaya, “Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine”, **Türklük Bilimi Ara t,rmalar, Dergisi**, 25, (2009), s. 147-153. Argunşah, konuyla ilgili olarak kaynaklardaki verileri aktardıktan sonra, /-GIl/ ekinden gelişen ve Irak Türkmen Türkçesinde de ikinci teklik şahıs emir eki olarak kullanılan /-GInAn/ ekindeki durumun bir ek yığılması olabileceğini belirtmiş, buna dayanak olmak üzere de Türkmençe örneklerdeki son sesin “ñ” olması ve ikinci çokluk şahıs emir ekinin zaman zaman nezaket gereği ikinci teklik şahıs yerine de kullanılmasını göstermiştir. Ayrıca /-GIl/ ekinin Türkçede emir ekinden ziyade eksiz olan ikinci teklik şahıs emir kipinde pekiştirme görevi yaptığının da dikkate alınması gerektiğini, buradan hareketle ekin sonundaki /-An/ yapısının ikinci çokluk şahıs emir eki /-İñ/ olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Mustafa Argunşah, “Irak Türkmen Türkçesindeki 2. Teklik Kişi Emir Eki -GınAn Üzerine”, **Dil ve Edebiyat Yaz,lar**, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012, s. 300.

⁵²⁸ Ayrıca Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında emir kipi ikinci teklik şahıs olumsuz çekiminde /-ginen/ ekinin de kullanıldığını *almaginen* (*alma*), *gelmeginen* (*gelme*), *urmaginen* (*kurma*) gibi örnekler vererek açıklamıştır. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n Esaslar**, s. 200. Benzer örnekler için ayrıca bk. Doğan, age, s. 178.

⁵²⁹ Gabain, age, s. 79.

Yöre ağızında emir kipi üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminin ise /-mAsIn/ ekleriyle yapıldığı görülmüştür:

tü mesin (4-a/43) (*dü mesin*), *açmas,n* (5-b/10) (*kaçmas,n*).

Birinci Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağızında birinci çokluk şahıs emir eki birtakım ses değişiklikleri ile ortaya çıkmaktadır. Bölge ağızında birinci çokluk şahıs emir eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak /-(y)AH/ biçimindedir⁵³⁰:

dan, aħ (15-j/7) (*konu al,m*), *diyeħ* (15-m/1) (*diyelim*), *ay daħ* (18-b/15) (*dönelim*).

Bölge ağızında emir kipi birinci çokluk şahıs olumsuz çekiminde /-mIyAH/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

baħm,yaħ (1-a/9) (*bakmayal,m*), *götümüyeħ* (*götürmeyelim*), *s miyeħ* (*seçmeyelim*).

kinici Çokluk ah,s

Eski Türkçe döneminde /-ñ/ ve /-ıñlar/⁵³¹ şeklinde olan emir kipinin ikinci çokluk şahıs çekiminin, yöre ağızında ağırlıklı olarak damak n'si (ñ) olmak üzere /-(y)IN/ biçiminde olduğu görülmüştür⁵³²:

geliñ (1-a/40) (*gelin*), *çekin* (5-b/20), *ba , d,y,ñ* (9-a/38) (*ba , lay,n*), *öldürüñ* (13-d/73) (*öldürün*).

Yöre ağızında emir kipi ikinci çokluk şahıs olumsuz çekiminin /-mIyIñ/ ekiyle yapıldığı görülmüştür:

⁵³⁰ Emir kipinin birinci çokluk şahıs çekiminin Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızındaki kullanım şekillerini *kr* . Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 108.

⁵³¹ Gabain, age, s. 79.

⁵³² Emir kipinin ikinci çokluk şahıs ekinin yöre ağızındaki benzer ve farklı kullanımlarına dair örneklerin mukayesesi için *bk*. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 109.

orlmuyuñ (5-a/23) (*korkmay,n*), *inamm,y,ñ* (9-a/47) (*inanmay,n*), *urmuyuñ* (18-b/16) (*kurmay,n*).

Üçüncü Çokluk ah,s

Emir kipinin üçüncü çokluk şahıs şekli eski Türkçede /-zUnlAr/ biçimindeydi⁵³³. Yörede üçüncü çokluk şahıs ekinin emir şekli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, üçüncü teklik şahıs emir ekine çokluk ekinin getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Ancak ses bilgisi bölümünde değinildiği gibi, ikinci teklik şahıs emir ekine çokluk eki getirildiğinde çokluk ekinin başında bulunan “l” ünsüzü, ilerleyici, yakın ve tam ünsüz benzeştirmesi sonucu “n” ünsüzüne dönüşmekte ve /-sInnAr/ şekline dönüşmektedir:

olsunnar (2-a/44) (*olsunlar*), *d sinner* (12-b/37) (*desinler*), *öldürsünner* (14-a/47) (*öldürsünler*).

Emir kipi üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekiminin /-mAsInnAr/ ekiyle yapıldığı kayıt dışı konuşmalardan tespit edilmiştir:

a mas,nnar (*kaçmas,nlar*), *söylemesinner* (*söylemesinler*).

Buraya kadar verilen bilgilerin yanında konuya anlam esaslı bir akışı açısı sunan bazı çalışmalarda⁵³⁴ emrin dolaysız ve dolaylı olmak üzere iki şekli bulunduğu belirtilerek bunlardan dolaysız emrin ikinci teklik ve çokluk şahıslara, dolaylı emrin ise üçüncü teklik ve çokluk şahıslara getirildiği belirtilmiştir.

Bu veriler ışığında Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen dolaysız ve dolaylı emir şekillerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Dolays,z Emir:

İkinci Teklik Şahıs: *oy+ø* (2-a/50) (*koy*), *bil+ginen* (2-b/6) (*bil*), *söykö+ynen* (15-k/12) (*yasla*).

İkinci Çokluk Şahıs: *g d+iñ* (2-b/25) (*gidin*), *çek+in* (5-b/20) (*çekin*).

⁵³³ Gabain, age, s. 79.

⁵³⁴ Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, s. 245.

Dolayl, Emir:

Üçüncü Teklik Şahıs: *g t+siñ* (9-a/43) (*gitsin*), *ol+suñ* (13-d/27) (*olsun*), *ya a+s,ñ* (13-d/79) (*ya as,n*).

Üçüncü Çokluk Şahıs: *öldür+süñner* (14-a/47) (*öldürsünler*), *,r+s,nnar* (*k,rs,nlar*).

3.6.2.2.2. art Kipi

Hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök ve gövdelerine getirilen ektir⁵³⁵. Şart kipi için bütün Türk yazı dillerinde eski Türkçe /-sAr/ ekinden gelen ekler kullanılmaktadır. Saha Türkçesi dışındaki bütün Türk lehçelerinde ekin sonundaki “r” sesi düşmüştür. Ekin başındaki “s” sesi Başkurt ve Saha Türkçeleri dışında korunmakta, Güney Sibiry lehçelerinde “s”nin yanında “z” de kullanılmaktadır. Kısaca bu ek, 20 Türk yazı dilinin 17’sinde /-sA/ şeklinde; diğer üç yazı dilinde ise /-sA/’nın yanında /-zA/ biçimindedir⁵³⁶.

⁵³⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 309. Şart ekinin kip eki mi yoksa zarf-fiil eki mi olduğu konusu araştırmacılar tarafından tartışılmış ve çeşitli çalışmalarla bu soruya cevap aranmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Gülsevin, şart ekinin kiplerden çok, zarf - fiil ekleriyle işlev birliği içinde olduğunu, bu nedenle de şart ekinin gramer çalışmalarında zarf - fiillerle birlikte belirtilmesi gerektiğini savunmuştur. Gülsevin bu duruma kanıt olarak da şart eki alan fiilin, dilek bildiren birkaç özel kullanım dışında yüklem görevi üstlenmemesini göstermiştir. Gürer Gülsevin, “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, **Türk Dili**, 2 (467), (1990), s. 276-279. Karahan da diğer kip eklerine benzemeyen /-sA/ ekinin bir kip eki olmadığını, zarf fiil ekleriyle aynı işleve sahip olduğunu, şahıs eki almış olmasının, zarf - fiil eklerinden ayrılmasına yol açmayacağını, dolayısıyla /-sA/ şart ekinin zarf fiil ekleri grubunda yer alması gerektiğini belirtmiştir. Leylâ Karahan, “-sa / -se Eki Hakkında”, **Türk Dili**, 2 (516), (1994), s. 471-474. /-sA/ şart ekinin işlevlerine değinerek söz konusu ekin dilek ve şart ifade eden durumlarının isme ve fiile, basit ve birleşik cümleye, basit ve birleşik çekimli fillere göre değiştiğini belirten Benzer, söz konusu ekin aynı zamanda içinde bulunduğu cümleye göre buyruk, ihtimal ve karşılaştırma ile zıtlık işlevlerini yerine getirdiğini belirtmiştir. Ahmet Benzer, “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Dergisi**, 28, (2010), s. 131-140. Develi, Klasik Osmanlı Türkçesine ait çeşitli metinlerden hareketle /-sA/ biçim biriminin yapı, ifade ve işleyiş özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Develi, /-sA/ biçim biriminin bağlı bulunduğu cümleye yalnız şart anlamı katmadığını, aynı zamanda ifade özellikleri bakımından karşıtlama, karşılaştırma, sebep - netice ve gelecek zaman anlamları kattığını, söz konusu biçim biriminin işleyiş bakımından da fail, nesne, zaman tamlayıcısı, hâl tamlayıcısı, yer tamlayıcısı ve yönveren işleyişinde olduğunu belirtmiştir. Hayati Develi, “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, **TDAYB**, [1997] (1995), s. 115-152.

⁵³⁶ Ahmet Bican Ercilasun ve diğerleri, **Kar ,la t,rmal, Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil-Basit Çekim**, Ankara: TDK Yayınları, 2006, s. 692-693.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da şart eki /-sA/ şeklinde tespit edilmiştir. Bölge ağzında şart ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanımından ayrılan en açık yönü, bu ekin ünlüsünün zaman zaman kapalı e (è) ve “o” biçiminde de görülebilmesidir⁵³⁷.

Birinci Teklik ah,s

Şart ekinin birinci teklik şahıs çekimi yöre ağzında /-sAm/ ekiyle yapılmaktadır:

ışdesem (2-a/46) (*istesem*), *dan*, *sam* (2-ç/12) (*konu sam*), *ölsem* (13-d/34).

Şart kipinin birinci teklik şahıs olumsuz çekiminin /-mAsAm/ ekiyle yapıldığına tanık olunmuştur: *oymasam* (*koymasam*), *götümesem* (*götürmesem*).

kinici Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şart kipinin ikinci teklik şahıs çekiminde /-sAñ/ eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

uzans ñ (13-b/36) (*uzansan*), *k señ* (13-d/52) (*geçsen*), *oçalsañ* (15-./5) (*kocasan*), *dönseñ* (15-./15) (*dönsen*).

Şart kipinin ikinci teklik şahıs olumsuz çekiminin /-mAsAñ/ ekiyle yapıldığı görülmüştür: *k meseñ* (*geçmesen*), *a masañ* (*kaçmasan*).

Üçüncü Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şart kipinin üçüncü teklik şahıs çekiminde /-sA/ eki kullanılmaktadır: *olsa* (2-b/24), *ğoyşa* (11-b/14) (*koysa*), *gelse* (13-d/20).

Yöre ağzında üçüncü teklik şahıs olumsuz çekimi ise /-mAsA/ ekiyle meydana getirilmektedir: *almasa* (17-d/22), *bilmese* (8-a/6).

⁵³⁷ Rüstemov ve Şireliyev, Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında şart ekindeki ünlünün zaman zaman “o” ve “ö” de olabildiğini bildirerek *duysoymu sañ* (*duysaym, s,n*), *görsöymü señ* (*görseymi sin*) şeklinde örnekler vermişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 140. İncelenen metinlerde Borçalı bölgesinde bu tür söyleyiş özelliklerini gösteren örneklerin şart kipinin hikâye birleşik çekiminde görüldüğü tespit edilmiştir: *olsoydu* (3-a/17) (*olsayd,*).

Birinci Çokluk ah,s

Bölge ağzında şart kipi birinci çokluk şahıs çekiminin /-sAH/ ekiyle yapıldığı görülmüştür: *tafsaḥ* (1-a/35) (*tapsak: bulsak*), *gelseḥ* (*gelsek*).

Şart kipi birinci çokluk şahıs olumsuz çekimi için de /-mAsAH/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *ḡaḥmasaḥ* (4-b/9) (*kalkmasak*), *g tmeseḥ* (*gitmesek*).

İkinci Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şart kipi ikinci çokluk şahıs çekiminin /-sA(ñI)z/ ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir: *isdesez* (3-a/5) (*isterseniz*), *salsañ,z* (18-a/76) (*salsan,z*), *gelseñiz* (*gelseniz*).

Şart kipi ikinci çokluk şahıs olumsuz çekiminin /-mAsA(ñI)z/ ekiyle yapıldığı görülmüştür: *almasañ,z* (*almasan,z*), *görmesez* (*görmeseniz*).

Üçüncü Çokluk ah,s

Yöre ağzında şart kipi üçüncü çokluk şahıs çekiminin /-sAlAr/ ekiyle yapıldığı tespit edilmiştir: *ya asalar* (1-a/11), *bilseler* (13-d/32).

Üçüncü şahsın şart kipine göre olumsuz çekiminin /-mAsAlAr/ ekinden yararlanıldığına tanık olunmuştur: *öldürmeseler*, *saymasalar*.

3.6.2.2.2.3. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, tasarlanan hareketin gerekliliğini belirtir, gerekli olan, gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder. Gereklilik eki eski Türkçeden sonra ortaya çıkmış olup bugün Türkçede /-mAlI/ şeklinde kullanılmaktadır⁵³⁸. Gereklilik kipinin bu şekli Türkiye Türkçesi ile birlikte Gagavuz, Azerbaycan, Türkmen, Kırım ve Çuvaş Türkçesinde kullanılmaktadır⁵³⁹.

⁵³⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 312-313.

⁵³⁹ Ercilasun ve diğerleri, *Kar ,la t,rmal, Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil-Basit Çekim*, s. 469. Buna ek olarak gereklilik kipinin Türk lehçelerindeki kullanım biçimleri hakkında bilgi için ayrıca bk. Hikmet Koraş,

Gereklilik ekinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımı da /-mAll/ biçimindedir. Ayrıca yöre ağzına dair metinlerde rastlanan ve gereklilik ekinin verdiği anlamı belirten bir başka kullanım dikkat çekicidir: *meñá odu kú gáçmağ* (13-d/4-5). Mevcut metinlerde bir defa rastlanan bu ifade, “kaçmalıyım, kaçmam gerekiyor” anlamına gelmektedir⁵⁴⁰. Bölge ağzında gereklilik kipinin şahıslara göre çekimi ise şu şekildedir:

Birinci Teklik ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gereklilik kipinin birinci teklik şahıs çekiminde /-mAllıyAm/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

itmeliyem (13-d/12) (*gitmeliyim*), *almal,yam* (*almal,y,m*).

Gereklilik kipi birinci teklik şahıs çekiminde /-mAmAllıyAm/ eki kullanılmaktadır:

a mamal,yam (*kaçmamal,y,m*), *v rmemeliyem* (*vermemeliyim*)⁵⁴¹.

kinici Teklik ah,s

Bölge ağzında gereklilik kipi ikinci teklik şahıs çekimiyle ilgili /-mAllısañ/ eki tespit edilmiştir:

dan, mal,sañ (9-a/13) (*konu mal,s,n*), *almal,sañ* (16-b/6) (*almal,s,n*), *g tnelis ñ* (16-b/6) (*gitmelisin*).

İkinci teklik şahsın olumsuz çekiminin /-mAmAllısañ/ ekiyle yapıldığına rastlanmıştır: *aytarmamal,sañ* (*kaytarmamal,s,n*), *ellememeliseñ* (*eylememelisin*)⁵⁴².

“Günümüz Türk Lehçelerinde Gereklilik”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (20), (2006), s. 131-141.

⁵⁴⁰ Gereklilik kipinin bölge ağzındaki kullanımıyla ilgili olmak üzere yukarıda verilen örneklerin mukayesesi için bk. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 138-139. Doğan, age, s. 176.

⁵⁴¹ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağzlarında gereklilik kipi birinci teklik şahıs olumsuz çekiminde ayrıca /-mAllı döğürem, degilem/ yapılarının kullanıldığını belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 274.

⁵⁴² Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ağzlarında gereklilik kipinin ikinci teklik şahıs olumsuz çekiminde bunlara ek olarak /-mAllı degisen, döğürsen, degisen/ yapılarının kullanıldığını belirtmiştir. Şireliyev, age, s. 274.

Üçüncü Teklik *ah,s*

Gereklilik kipinin üçüncü teklik şahıs çekiminde /-mAll/ eki, bildirme ekiyle de kullanılmaktadır:

ö renmeli (5-b/23) (*ö renmeli*), *çatd,rmal*, (5-b/23) (*ula t,rmal*), *d meli* (6-b/4)⁵⁴³.

Gereklilik kipinin üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminde /-mAmAllIdI/ ekinden yararlanıldığına tanık olunmuştur:

görümmemelidi (*görünmemelidir*), *sormamal,d*, (*sormamal,d,r*)⁵⁴⁴.

Birinci Çokluk *ah,s*

Bölge ağızında gereklilik kipi birinci çokluk şahıs çekiminde /-mAlIyIH/ eki tespit edilmiştir:

ö renmeliyih'(5-a/28) (*ö renmeliyiz*), *olmal,y,h* (5-b/13) (*olmal,y,z*), *lemeliyih'*(5-b/22) (*eylemeliyiz*).

Birinci çokluk şahsın gereklilik kipine göre olumsuz çekiminin /-mAmAlIyIH/ ekiyle yapıldığı görülmüştür:

görssetmemeliyih'(*göstermemeliyiz*), *aç,rmamal,y,h*(*kaç,rmamal,y,z*)⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Bu kelime, kaynak kişi tarafından “aşağı yukarı, yaklaşık” anlamlarında kullanılmıştır: *d meli seküz birinci ilde rusya devleti onun hams,n, lá v_ lledi* (6-b/4) (*yakla ,k sekiz yüz bir y,l,nda rusya onun hepsini ortadan kald,rd*).

⁵⁴⁴ Buna ek olarak Şireliyev, gereklilik kipinin üçüncü teklik şahıs olumsuz çekiminde Azerbaycan Türkçesi ağızlarının /-mAll degi, döğür/ şekillerini de içerdiğini belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 274.

⁵⁴⁵ Azerbaycan Türkçesi ağızlarında gereklilik kipinin birinci çokluk şahıs olumsuz çekimiyle ilgili ayrıca /-mAll degilüğ, döğürük/ şekillerinin bulunduğu belirtilmiştir. Şireliyev, age, s. 274.

kinici Çokluk ah,s

Borçalı Karapapak / Terekeme Terekeme ağzında gereklilik kipinin ikinci çokluk şahıs çekiminde /-mAllsI(ñI)z/ ekinden yararlanıldığı yine kayıt dışı konuşmalarda tespit edilmiştir:

almal,s,z (almal,s,n,z), görsetmelisiñiz (göstermelisiniz), yedirmelisisiz (yedirmelisiniz).

Gereklilik kipinin ikinci çokluk şahıs olumsuz çekiminde ise /-mAmAllsI(ñI)z/ eki kullanılmıştır:

urdurmamal,s,z (kurdurmamal,s,n,z), ellememelisiñiz (eylememelisiniz)⁵⁴⁶.

Üçüncü Çokluk ah,s

Bölge ağzında gereklilik kipi üçüncü çokluk şahıs çekiminde /-mAll/ gereklilik kip ekiyle çokluk eki arasında bildirme eki /-dIr/ ekin sonundaki “r” sesi düşürülerek kullanılmaktadır:

s vmelidiler (16-b/7) (sevmelidirler), aparmal,d,lar (17-ç/18) (götürmelidirler).

Üçüncü çokluk şahsın gereklilik kipinin olumsuz şekline göre çekimlenişinde ise /-mAmAllIdIIAr/ ekinin varlığı tespit edilmiştir:

aç,rmamal,d,lar (kaç,rmamal,d,rlar), k memelidiler (geçmemelidirler), a ,rmamal,d,lar (a ,rmamal,d,rlar)⁵⁴⁷.

3.6.2.2.2.4. stek Kipi

Tasarlanan hareketin istendiğini gösteren, istek şeklinde bir tasarlama ifade eden, dilek bildiren bir ektir⁵⁴⁸. Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan /-Gay/

⁵⁴⁶ Buna ilaveten Şireliyev, bu konuyla ilgili olarak Azerbaycan Türkçesi ağızlarında gereklilik kipinin ikinci çokluk şahıs olumlu çekimiyle ilgili /-mAllsI(yI)z/; olumsuz çekimiyle ilgili /-mAmAllsI(yI)z/, /-mAll dögürsüz, değisüz/ şekillerinden bahsetmiştir. Şireliyev, age, s. 274.

⁵⁴⁷ Bunun yanında, bölge ağzının da içinde bulunduğu Azerbaycan Türkçesi ağızlarında gereklilik kipinin üçüncü teklik şahıs olumsuz çekimiyle ilgili /-mAll degiler, dögürler/ biçimlerinin kullanıldığı belirtilmiştir. Şireliyev, age, s. 274.

⁵⁴⁸ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 310.

ekinden gelen ve kaynaklarda birinci tip istek kipi olarak adlandırılan istek kipi, Karluk, Kıpçak ve Güney Sibiryâ lehçelerinde /-GAy/ ile yapılmaya devam etmektedir. Söz konusu ek, Oğuz grubu Türk lehçelerinde /-A/; Çuvaş Türkçesinde /-I/ şeklindedir. Bu kip, Türkmen ve Saha yazı dillerinde görülmemektedir⁵⁴⁹.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da istek eki /-(y)A/’dır⁵⁵⁰. Bölge ağzında istek eki bütün şahıslarda kendisini muhafaza etmektedir.

Birinci Teklik ah,s

Bölge ağzında istek kipinin birinci teklik şahsa göre çekimlenişinde /-Am/ eki tespit edilmiştir:

ba d m (12-a/10) (ba layay,m), cevanna am (15-f/4) (civanla ay,m), gel m (15-h/11) (gezeyim).

İstek kipinin birinci teklik şahıs olumsuz çekiminde /-mIyAm/ eki tespit edilmiştir:

alm,y m (13-a/7) (almayay,m), d miy m (15-k/1) (demeyeyim).

kinici Teklik ah,s

İstek ekinin ikinci teklik şahıs ile kullanımında /-(y)AsAN/ şeklinde ve ağırlıklı olarak “ñ” ünsüzü ile görülmektedir:

a l,yasañ (12-a/17) (aç,klayas,n), anl,yasañ (12-c/61) (anlayas,n), olasañ (15-m/3) (olas,n), v reseñ (16-b/5) (veresin).

İkinci teklik şahsın istek kipi olumsuz biçimine göre çekimlenişinde /-mIyAsAñ/ ekinden yararlanılmıştır:

v rmiyeseñ (vermeyesin), urmuyasañ (kurmayas,n), a m,yasañ (kaçmayas,n).

⁵⁴⁹ Ercilasun ve diğerleri, **Kar ,la t,rmal, Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil-Basit Çekim**, s. 587.

⁵⁵⁰ Şireliyev, Azerbaycan Türkçesi ölçünlü dilinde istek kipinin /-(y)A/ ekiyle çekimlendiğini; ancak ağızlarda bu durumun farklılık gösterdiğini ve Nahçıvan, Yerevan ve Ordubad ağızları dışındaki ağızlarda /-(y)ë/ şeklinde kendisini gösterdiğini belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,,** s. 256.

Üçüncü Teklik ah,s

Bölge ağzında istek kipi üçüncü teklik şahsa uygulandığında şahıs eki kullanılmadan kelimeye /-(y)A/ biçiminde eklenmektedir:

say (13-c/31) (*saya*), *ğal* (15-f/2) (*kala*), *g de* (15-h/12) (*gide*), *toħuna* (16-b/50) (*dokuna*).

İstek kipinin üçüncü teklik şahıs olumsuz çekimiyle ilgili /-mIyA/ ekine rastlanmıştır: *olmuya* (17-c/30) (*olmaya*), *gelmiye* (*gelmeye*), *götümüye* (*götürmeye*).

Birinci Çokluk ah,s

Yöre ağzında istek kipinin birinci çokluk şahıs çekiminde $k > ħ$ ve $k > h$ sızıcılışması dolayısıyla şahıs eki olarak /-(y)AH/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

göreħ (1-a/34) (*görelim*), *oħuy ħ* (5-b/14) (*okuyal,m*), *bildir ħ* (5-c/22) (*bildirelim*).

İstek kipi birinci çokluk şahıs olumsuz çekimiyle ilgili mevcut metinlerde bir örnek tespit edilmiş, bu örnekteki ekin de /-mIyAH/ olduğu görülmüştür:

baħm,yaħ (4-a/25) (*bakmayal,m*), *otumuyaħ* (*oturmayal,m*), *g tmiyeħ* (*gitmeyelim*).

İkinci Çokluk ah,s

Yöre ağzında istek kipi ikinci çokluk şahıs çekimi için mevcut metinlerde /-AsI(ñI)z/ ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

bilesiz (5-c/22) (*bilesiniz*), *ald,ras,z* (*kald,ras,n,z*), *susduras,ñ,z* (*susturas,n,z*).

İstek kipinin ikinci çokluk şahıs olumsuz çekimiyle ilgili /-mIyAsI(ñI)z/ ekinin varlığına tanık olunmuştur:

gülmüyesiz (gülmeyesiniz), *a m,yas,ñ,z* (kaçmayas,n,z), *sesdemmiyesiz* (seslenmeyesiniz).

Üçüncü Çokluk ah,s

İstek kipinin üçüncü çokluk şahıs çekiminde /-AlAr/ ekinin kullanıldığı görülmüştür:

alalar (2-b/20), *oyalar* (2-b/22) (*koyalar*), *v reler*.

İstek kipi üçüncü çokluk şahıs olumsuz çekiminde ise /-mIyAlAr/ ekinden yararlanılmıştır:

gelmiyeler (gelmeyeler), *götümüyeler* (götürmeyeler), *a m,yalar* (kaçmayalar).

3.6.2.3. Ek Fiil

Eski Türkçede “er-” şeklinde olup zaman içinde er- > ir- > i- > -y- > -ø- şeklinde bir seyir izleyen ek fiil, isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlar ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini yapar. “i-” fiilinin şimdiki zaman (geniş zaman), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört şekli bulunmaktadır.

3.6.2.3.1. İmdiki Zaman (Geni Zaman)

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında “i-” fiilinin şimdiki (geniş) zamana göre çekimlenişi şu şekildedir:

Birinci Teklik ah,s: /-(y)Am/

tekem (2-a/19) (*tekim*), *r z,yam* (5-a/27) (*raz,y,m*).

kinci Teklik ah,s: /-sAñ/

ħarafsañ (2-d/5) (*haraps,n*), *y rdesen* (8-a/8) (*yerdesin*).

Üçüncü Teklik ah,s: /-dI/⁵⁵¹

haz,rd, (1-a/5) (*haz,rd,r*), *tülküdü* (14-b/6) (*tilkidir*), *kimdi* (15-g/5) (*kimdir*).

Birinci Çokluk ah,s: /-(y)IH/

müselman,h (2-a/15) (*müslüman,z*), *ki iyi h'* (2-a/41) (*ki iyiz*), *me ğulu h* (16-ç/16) (*me gulüz*), *sünnüyü h'* (17-c/16) (*sünniyiz*).

İkinci Çokluk ah,s: /-sI(ñI)z/

vetanda ,s,z (5-c/37) (*vatanda ,s,n,z*), *sizsiñiz* (13-d/67) (*sizsiniz*).

Üçüncü Çokluk ah,s: /-dIIAr/

güjdüdüler (2-a/64) (*güçlüdürler*), *tü man,m,zd,lar* (2-b/19) (*dü man,m,zd,rlar*).

3.6.2.3.2. Görülen Geçmiş Zaman

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ek fiilin görülen geçmiş zaman çekimi, “i-” fiiline görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Bölge ağzında “i-” fiili, ünsüzle biten kelimelerden sonra görülen geçmiş zaman ekine genellikle “y” ünsüzüyle bağlanmaktadır⁵⁵²:

han,m,yd, (10-c/7) (*han,md,*), *çoğ idiler* (15- /12) (*çoktu*), *var,yd*, (15- /22) (*vard,*), *l z,m,yd*, (15- /23) (*laz,md,*), *meclisiydi* (17-b/23) (*meclisti*).

Bölge ağzında “i-” fiili ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde yerini “y” ünsüzüne bırakarak kelimeyle bütünleşmektedir:

yağ ,yd, (16-ç/22) (*iyiydi*), *vağd,yd*, (17-b/14) (*vaktiydi*).

⁵⁵¹ Ek fiilin üçüncü şahıstaki şekli olan /-dIr/, bölge ağzında ekin sonundaki “r” sesinin ağırlıklı olarak düşmesi sonucu /-dI/ şeklinde kullanılmaktadır.

⁵⁵² *kr* . Doğan, age, s. 183.

Bu durumda zaman zaman “i-” fiili düşmemekte ve görülen geçmiş zaman ekine “y” ünsüzüyle birlikte bağlanmaktadır: *isdiyidi* (15-a/6) (*s,cakt,*).

3.6.2.3.3. Ö renilen Geçmi Zaman

Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamana göre çekimi, “i-” fiiline öğrenilen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı ile ilgili mevcut metinlerde ek fiilin öğrenilen geçmiş zamana göre çekimi yalnız üçüncü teklik şahısta tespit edilebilmiştir. Bu çekimde “i-” fiili öğrenilen geçmiş zaman ekine “y” ünsüzüyle birlikte bağlanmıştır:

var,ym, (13-d/5) (*var imi*), *yoħuymu* (16-f/11) (*yok imi*).

3.6.2.3.4. art

Bölge ağzında ek fiilin şart kipine göre çekimlenişi ile ilgili sınırlı sayıda örneğe rastlanmıştır:

meħemmed_ıyse (15-l/40) (*muhammedi ise*), *var,sa* (*varsa*), *sözüyse* (*sözüyse*).

3.6.2.3.5. Ek Fiilin Olumsuzu

Eski Türkçede “er-” şeklinde olan “i-” fiilinin olumsuzu “er-mez” biçiminde yapılmaktaydı. Batı Türkçesinde ise söz konusu fiilin olumsuz şekli “değil” edatıyla yapılmaktadır⁵⁵³. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da ek fiilin olumsuzu “değil” edatı ile yapılmaktadır. Ancak söz konusu edat, ses değişmelerine bağlı olarak yöre ağzında ağırlıklı olarak yuvarlak ünlülerle kullanılmaktadır. Öyle ki mevcut metinlerde ek fiilin olumsuzu sadece bir yerde “değil” şeklinde tespit edilebilmiştir. Bunun dışındaki bütün örneklerde, ünlü benzeştirmeleri sonucu “değil” edatının ünlüleri yuvarlaktır:

dö ül (2-a/67) (*de il*), *de il* (5-a/23).

⁵⁵³ Bu kelimenin Arguca “yok, değil” anlamına gelen *da* kelimesinden geldiği ve Oğuzların bu kelimeyi Argucadan alarak *tegül* hâline getirdikleri belirtilmiştir. **DLT**, 3, s. 153.

“değil” edatının sonundaki “l” ünsüzü ile “ü” ünlüsü hızlı söyleyişe veya ekleşme sırasında orta hece ünlüsünün vurgusuz kalmasına bağlı olarak zaman zaman düşme eğilimi göstermektedir:

dö üİ(5-c/37) (de il), dö ũ(5-ç/19) (de il), dö ũlem (15- /55) (de ilim).

Bazı örneklerde ise söz konusu seslerin ya biri ya da her ikisi düşmüştür:

le dö mü? (17-ç/24) (öyle de il mi?), dö ü (3-a/16) (de il), dö lem (13-d/52) (de ilim).

3.6.2.4. Fiillerin Birle ik Çekimleri

Birleşik çekim, iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. Türkçede birleşik çekimde asıl fiil önce, ana yardımcı fiil sonra gelir⁵⁵⁴.

Fiillerin birleşik zamanlı çekimleri “i-” fiili ile yapılmaktadır. Fiillerin birleşik çekimleri görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere üç türdür.

3.6.2.4.1. Hikâye Birle ik Çekimi

Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğunu bildirmektedir. Asıl fiilin kipleri ile “i-” fiilinin görülen geçmiş zamanın veya ekleşmiş şeklinin birleşmesi ile ortaya çıkar⁵⁵⁵. Mevcut veriler ışığında Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızında hikâye birleşik çekimi aşağıda gösterildiği gibidir.

3.6.2.4.1.1. Geni Zaman, n Hikâyesi

Bölge ağızında geniş zaman hikâye birleşik çekimiyle ilgili mevcut metinlerde birinci teklik şahıs, birinci çokluk şahıs, üçüncü teklik şahıs ve üçüncü çokluk şahısla ilgili örnekler tespit edilebilmiştir.

⁵⁵⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 320.

⁵⁵⁵ Ergin, age, s. 321-322.

Birinci Teklik *ah,s:* *pi irerdim* (3-a/17) (*pi irirdim*), *göndererdim* (11-b/2) (*gönderirdim*).

Üçüncü Teklik *ah,s:* *tikilerdi* (14-b/14) (*dikilirdi*), *açardı*, (18-b/26).

Birinci Çokluk *ah,s:* *olard,ḥ* (2-a/1) (*olurdük*), *sürerdiḥ* (16-d/1) (*sürerdik*).

Üçüncü Çokluk *ah,s:* *diyerdiler* (5-a/8) (*derlerdi*), *çapard,lr* (18-b/24) (*çaparlard,*).

Geniş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuzuyla ilgili eldeki verilerde yalnız bir örneğe rastlanmıştır: *olmazd*, (9-a/33).

3.6.2.4.1.2. İmdiKi Zaman, n Hikâyesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şimdiki zaman hikâye birleşik çekimiyle ilgili eldeki metinlerde ikinci teklik şahıs dışında, diğer bütün şahıslara göre çekimlenmiş örnekler tespit edilebilmiştir.

Birinci Teklik *ah,s:* *diy rdim* (5-c/27) (*diyordum*), *oḥuyurdum* (7-b/2) (*okuyordum*), *gel rdīm* (8-a/3) (*geliyordum*).

Üçüncü Teklik *ah,s:* *olordu* (1-a/49) (*oluyordu*), *g dirdi* (2-a/33) (*gidiyordu*), *tutdururd* (2-b/30) (*tutturuyordu*).

Birinci Çokluk *ah,s:* *isdiy rdiḥ* (5-c/21) (*istiyorduk*), *taḥ rd,ḥ* (16-a/49) (*tak,yorduk*).

İkinci Çokluk *ah,s:* *diy rdiz* (2-d/17) (*diyordunuz*), *d y rdiñiz* (15-p/6) (*diyordunuz*).

Üçüncü Çokluk *ah,s:* *ğaç rdiler* (1-a/38) (*kaç,yorlard,*), *diyirdiler* (5-c/34) (*diyordlard,*), *yi y rdil r* (16-f/22) (*yyiyorlard,*).

Şimdiki zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuz şekliyle ilgili mevcut metinlerde tespit edilen örnekler ise şu şekildedir:

dan, abilm rdiler (9-a/8) (konu am,yorlard,), d m rdiĥ (9-a/17) (demiuyorduk), olmordu (16-f/32) (olmuyordu).

3.6.2.4.1.3. Ö renilen Geçmi Zaman,n Hikâyesi

Yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekimiyle ilgili olarak eldeki metinlerde birinci teklik şahıs, üçüncü teklik şahıs ve üçüncü çokluk şahıs ile ilgili örneklere rastlanmıştır.

Birinci Teklik ah,s: *uzamm, d,m (2-c/2) (uzanm, t,m), g tmi dim (17-ç/2) (gitmi tim).*

Üçüncü Teklik ah,s: *besdelemi dī (15-b/2) (bestelemi ti), ya am, d, (17-c/29) (ya am, t,).*

Üçüncü Çokluk ah,s: *alm, d,lar (9-a/30) (alm, lard,), olmu dular (9-a/37) (olmu lard,), yazm, d,l r (16-d/9) (yazm, lard,).*

Öğrenilen geçmiş zaman hikâye birleşik çekiminin olumsuz biçimiyle ilgili mevcut metinlerde rastlanan örneklerin sayısı sınırlıdır. Tespit edilen iki örnekten bir tanesi birinci teklik şahıs, biri de üçüncü teklik şahıs ile ilgilidir:

ğalĥmam, d, (4-b/6) (kalkmam, t,), do mam, d,m (13-d/43) (do mam, t,m).

3.6.2.4.1.4. Gelecek Zaman,n Hikâyesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gelecek zaman hikâye birleşik çekiminde, bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen $c > j$ sızıcılaşması nedeniyle gelecek zaman eki genellikle “c” sesiyle değil, “j” sesiyle seslendirilmektedir. Mevcut verilerde gelecek zaman hikâye birleşik çekiminde sadece üçüncü çokluk şahıs ile ilgili örneklere rastlanmıştır:

addand,raj ydílár (9-a/34) (adland,racaklard,), görej ydiler (9-a/34)
(göreceklerdi).

3.6.2.4.1.5. art Kipinin Hikâyesi

Bölge ağzında şart kipi hikâye birleşik çekimiyle ilgili mevcut verilerde rastlanan örneklerin sayısı sınırlıdır. Tespit edilebilen örneklerden bir tanesi üçüncü teklik şahıs, diğeri ise üçüncü çokluk şahsa göre çekimlenmiştir. Bu birleşik çekimde, /-sA/ şart eki, ünlü benzeştirmeleri ve daraltıcı ünsüzlerin etkisine bağlı olarak değişik biçimlerde görülmektedir: *olsoydu (3-a/17) (olsayd,), bils ydiler (9-a/39) (bilselerdi).*

3.6.2.4.1.6. stek Kipinin Hikâyesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında istek kipinin hikâye birleşik çekimiyle ilgili olarak mevcut metinlerde birinci ve ikinci teklik şahsa göre çekimlenmiş örnekler tespit edilebilmiştir. Bu çekimde de yine ünlü benzeştirmelerinin ve daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle istek eki /-o/ veya /-ê/ olarak görülebilmektedir:

l ydiñ (9-a/39) (eyleyeydin), ğar, ydim (15-m/10) (kar, ayd,m), yoloydum (15-m/7) (yolayd,m), oloydum (15-n/26) (olayd,m).

İstek kipinin olumsuz hikâye birleşik çekimiyle ilgili olarak eldeki metinlerde bir örneğe rastlanmıştır. Bu örnekte istek eki, “y” ünsüzünün daraltıcı etkisi sonucu –ê biçiminde görülmektedir. Ayrıca tespit edilen örnekte bir hece kaynaşması söz konusudur:

bilm ydi (9-a/39) (bilmeyeydi).

3.6.2.4.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında gereklilik kipinin hikâye birleşik çekimiyle ilgili örnekler aynı şahsa ait kayıtlarda tespit edilmiştir. Bu birleşik çekimlerin tamamı üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmiştir:

ğalmal,yd, (6-b/3) (kalmal,yd,), olmal,yd, (6-b/8) (olmal,yd,).

Bölge ağzında gereklilik kipinin olumsuz hikâye birleşik çekimiyle ilgili örnekler de yine aynı kayıtlarda tespit edilmiştir. Söz konusu bu örnekler de üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmiştir:

ar, mamal,yd, (6-b/3) (kar, mamal,yd,), oħummamal,yd (6-b/7)
(okunmamal,yd,).

3.6.2.4.2. Rivayet Birle ik Çekimi

Rivayet birleşik çekimi, asıl fiil kiplerine “-i-” fiilinin öğrenilen geçmiş zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir⁵⁵⁶. İncelenen metinlerde yöre ağzında fiillerin rivayet birleşik çekimiyle ilgili sınırlı sayıda ve genellikle belli bir zamanla ilgili örneklerle rastlanmıştır. Örneklerin çoğunluğu şimdiki zamanın rivayeti şeklindedir. Tespit edilebilen bir örnek ise geniş zamanın rivayet birleşik çekimidir.

3.6.2.4.2.1. İmdiki Zaman,n Rivayeti

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şimdiki zaman rivayet birleşik çekimiyle ilgili mevcut metinlerde tespit edilen örnekler üçüncü teklik şahıs ve üçüncü çokluk şahısla ilgilidir.

Üçüncü Teklik ah,s: *or órmú (4-a/43) (koruyormu), g d rmi (13-d/5)*
(gidiyormu), tü örmü (16-g/12) (dü üyormu), ya y,rm, (17-b/20) (ya ,yormu).

Üçüncü Çokluk ah,s: *llarm, (13-c/12) (koyuyorlarm,), o ollarm, (16-d/4)*
(ko uyuyorlarm,), toħuyullarm (16-f/6) (dokuyorlarm,), kes llermi (16-g/27)
(kesiyorlarm,), d yillermi (18-a/49) (diyorlarm,).

3.6.2.4.2.2. Geni Zaman,n Rivayeti

Mevcut metinlerde geniş zamanın rivayeti ile ilgili tespit edilebilen örnek sayısı sınırlıdır. İncelenen metinlerde görülen örnekler teklik ve çokluk üçüncü şahsa göre çekimlenmiştir:

⁵⁵⁶ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 323.

olarm, (16-f/14) (olurmu), oturallarm (16-f/16) (otururlarm,), pi irellermī (16-f/21) (pi irirlermi).

3.6.2.4.3. art Birle ik Çekimi

Birleşik çekimin şart kipi, asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder. Bu kip, asıl fiil kiplerine “i-” yardımcı fiilinin şart şeklini getirmek suretiyle yapılır⁵⁵⁷. Yapılan incelemeler sonucu, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şart birleşik çekimiyle ilgili tespit edilen örnekler; geniş zamanın şartı, şimdiki zamanın şartı ve öğrenilen geçmiş zamanın şartı şeklindedir. Belirtilen zamanlara göre çekimlenmiş şart birleşik çekimiyle ilgili örneklerin biri ikinci teklik şahıs, geriye kalanı ise yalnız üçüncü teklik şahsa yöneliktir.

imdiki Zaman,n art,: s v rse (16-b/7) (seviyorsa), isdiy rseñ (16-ç/7) (istiyorsan).

Geni Zaman,n art,: olarsa (14-b/9) (olursa), ya arsa (15-ç/2) (ya arsa).

Ö renilen Geçmi Zaman,n art,: oluşsa (16-b/50) (olmu sa).

Öğrenilen geçmiş zamanın şart birleşik çekimiyle ilgili mevcut metinlerde tespit edilen bazı örneklerde şart ekinin ünlü uyumuna uygunluk göstermeden ince ünlü içeren fiil kök veya gövdelerine kalın ünlülü olarak eklendiği görülmektedir:

götürülüşsa (16-c/11) (götürülmü se).

Şart birleşik çekiminin olumsuz şekliyle ilgili mevcut metinlerde tespit edilen örnekler, şimdiki zamanın şart birleşik çekiminin olumsuz şekliyle ilgilidir. Söz konusu örneklerin her ikisi de üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmiştir:

v rm rse (16-b/47) (vermiyorsa), çatabilm rse (16-c/7) (ula am,yorsa).

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şart birleşik çekimiyle ilgili farklı örneklerle rastlanmıştır. Buna göre, basit zamanlı fiil kök veya gövdesine şart eki eklenmekte, bu ekin üzerine ikinci teklik şahıs eki getirilmektedir. Daha sonra bu şahıs ekinden sonra

⁵⁵⁷ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 325.

tekrar bir şart eki gelebilmekte ve bu çekimde “i-” fiili düşmektedir. Bu söyleyiş şeklinde, arada şahıs eki olmakla birlikte, şart ekinin tekrarı söz konusudur.

Söz konusu örneklerde fiil kök veya gövdesine getirilen zaman ekleri şimdiki zaman ve gelecek zaman ekleridir. Mevcut metinlerde bu tür kullanımlara aynı şahsa ait kayıtlarda üç yerde rastlanmıştır:

g d rseñse (13-d/58) ≅ g d- r i-se+ñ+i-se (gidiyorsan), öldürejeñse (13-d/70)
≅ öl-dür-ejeñ i-se+ñ+i-se (öldürecekse), vurañsañsa (13-d/70) ≅ vur-ajañ i-se+ñ+i-se
(vuracaksan)⁵⁵⁸.

3.6.2.5. Yeterlik Fiili

Yeterlik fiili, eklendiği fiile yeterlik, tahmin veya soru cümlelerinde fiilin gösterdiği hareketi gerçekleştirmek için izin anlamı katar. Türkçede yeterlik fiilinin olumlu ve olumsuz biçimleri ayrı birimlerle yapılır; yeterlik fiilinin olumlusu {-(y)A} + {bil-}, olumsuzunu {-(y)A} + {-mA} formülüyle yapılmaktadır⁵⁵⁹.

Yeterlik fiilinin olumlu şekli ile ilgili Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında şu örnekler gösterilebilir⁵⁶⁰:

aç,ñl,yabilerem (12-a/8) (aç,klayabilirim), oñuyabiler m (13-c/11) (okuyabilirim),
olabiler (14-a/46) (olabilir), götürebiler (17-c/8) (götürebilir), g jñdirebil riñ (17-d/6)
(geciktirebiliriz).

⁵⁵⁸ Bu tür birleşik zaman örneklerinin, Ardahan’ın Çıldır ilçesine bağlı çeşitli köylerde ikamet eden Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında da belirgin bir şekilde varlığını sürdürdüğü, tarafımızca söz konusu bölgelerde yapılan derleme çalışmaları sırasında bizzat görülmüştür.

⁵⁵⁹ Eker, age, s. 346.

⁵⁶⁰ Şireliyev, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesi ağzlarında yeterlik fiilinin olumlu şeklinin /-A/ zarf fiil ekine bil- yardımcı fiilinin eklenmesiyle meydana getirildiğini, olumsuz şeklinin ise ağzılarda değişik biçimlerde görüldüğünü belirtmiştir. Buna göre Azerbaycan Türkçesi ağzlarında yeterlik fiilinin olumsuz biçimi, /-bilme/ şeklinin yanında /-mmA/, /-E(l)me/ ekleriyle yapılmaktadır. Şireliyev’in verdiği bilgilere göre, yeterlik fiilinin olumsuz biçimlerinden /-mme/ şekli /-bilme/ ile birlikte Guba, Bakü, Şamahı, İsmayılı, Mereze ve Mugan ağzlarında; /-mmA/ şekli yine /-bilme/ ile beraber Nuha, Zagatala, Gah ağzlarında; yalnız /-mmA/ şekli Karabağ, Kazak, Gence, Nahçıvan, Ordubad, Tebriz ve Ağdam ağzlarında; /-Elme/ şekilleri ise Şuşa, Ağdam, Gülablı, Abdal, Bakü, Güzdek, Sabıradad ve Yerevan ağzlarında görülmektedir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 195-196.

Yeterlik fiilinin olumsuz şekli, bölge ağzında iki farklı biçimde kendisini göstermekte, bu durum yöre ağzı bağlamında önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, fiil köküne /-A/ zarf - fiil eki, “bil-” fiili ve olumsuzluk eki /-mA/’nın eklenmesi biçimindedir:

liyebilmez (9-a/36) (eyleyemez), açabilmedim (15-c/9) (kaçamad,m), olabilmez (16-a/45) (olamaz), getirebilmezsen (16-c/4) (getiremezsin), dan, abilmedi (17-a/17) (konu amad,).

Yeterlik fiilinin olumsuzunun bir diğer şekli ise fiil köküne /-A/ zarf - fiil eki ve bil-fiili ile /-mA/ olumsuzluk ekinin kaynaşmış şekli olan⁵⁶¹ /-mmA/ ekinin getirilmesiyle gerçekleştirilir. Yeterlik fiilinin belirtilen olumsuz şekliyle ilgili mevcut metinlerde tespit edilen örnek sayısı sınırlıdır: *dözemedim (13-d/58) (dayanamad,m)*⁵⁶².

3.6.2.6. Fiilimsiler

Kaynaklarda çekimsiz fiil adıyla da geçen fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak şahıs ekleri olarak çekime girmediği için yargı bildirmeyen, bitmemiş fiil niteliğindeki isim - fiil, sıfat - fiil ve zarf - fiillerdir⁵⁶³. Çalışmanın bu bölümünde Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında fiilimsilerin kullanımlarına değinilmektedir.

3.6.2.6.1. sim - Fiiller

Fiil kök ve gövdelerine belirli ekler getirmek suretiyle, fiilin isim gibi kullanılmasıdır. Türkçede /-mAK/, /-mA/ ve /-(y)İş/ ekleriyle yapılan üç türlü isim - fiil

⁵⁶¹ Gökdağ, Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da görülen yeterlik fiilinin olumsuz biçiminde kullanılan /-mmA/ şeklinin zarf fiil eki, “bil-” fiili ve /-mA/ olumsuzluk eklerinin kaynaşması sonucu meydana geldiğini, bu kaynaşmanın “bil-” fiilindeki “b” sesinin sızıcılışıp düşmesinden sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Bilgehan Atsız Gökdağ, “Güney Azerbaycan Ağızlarında Yeterliğin Olumsuz Biçimleri”, **Ça da Türklük Ara t,rmalar, Sempozyumu**, (24-27 Haziran 2008, Ankara)’dan aktaran; Doğan, age, s. 194.

⁵⁶² Rüstemov ve Şireliyev, Borçalı bölgesini de içine alan Azerbaycan Türkçesinin Batı grubu ağızlarında bu konuyla ilgili *alamad,m (alamad,m), do ruyammassañ (do rayamazs,n), gelemmerem (gelemiyorum)* gibi örneklere rastlandığını belirttikten sonra, yeterlik fiilinin olumsuz şeklinde görülen bu ünsüz ikizleşmesi olayının şimdiki zaman ve gelecek zaman çekimlerinde kesinlik taşımadığını, böyle bir iddiada bulunmanın güç olduğunu dile getirmişlerdir. Rüstemov ve Şireliyev, age, s. 144.

⁵⁶³ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 59.

vardır⁵⁶⁴. İsim fiillerin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanılışı aşağıda gösterildiği gibidir.

3.6.2.6.1.1. /-mAH+/⁵⁶⁵

Bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen /-mAK/ eki, fiillerden hareket isimleri yapma işlevi görmektedir⁵⁶⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da aynı işleviyle kullanılmaktadır:

tikmeħ (2-ç/4) (*dikmek*), ç, *ħmaħ* (9-a/33) (*ç,kmak*), *sormaħ* (14-a/8) (*sormak*).

3.6.2.6.1.2. /-mA+/⁵⁶⁶

/-mAK/ ekinde olduğu gibi işleklik sahası geniş olan /-mA/ eki, fiillerden iş isimleri yapmaktadır⁵⁶⁶. Ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanımına dair örneklerde “y” ünsüzünün daraltıcı etkisi nedeniyle /-mA/ ekinin ünlüsü zaman zaman daralmaktadır:

ara d,rmalar (1-a/28) (*ara t,rmalar*), *gälmesiz* (5-c/36) (*gelmesiniz*), *yaramma* (13-b/8) (*yaranma*).

3.6.2.6.1.3. /-(y)I +/⁵⁶⁷

İşleklik sahası geniş olan /-(y)Iş/ eki de diğer isim-fiil ekleri gibi, fiil isimleri yapma görevi üstlenmektedir⁵⁶⁷. Ekin bölge ağzındaki kullanımını da Türkiye Türkçesindeki gibidir:

ya ay, (4-a/9), *urulu unnan* (6-a/9) (*kurulu undan*), *anlay*, , (7-a/1) (*anlay*, ,), *dö ü* (13-ç/48) (*dövü*).

⁵⁶⁴ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlü ü**, s. 9.

⁵⁶⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 185.

⁵⁶⁶ Ergin, *age*, s. 186.

⁵⁶⁷ Ergin, *age*, s. 187.

3.6.2.6.2. Sıfat - Fiiller

Nesnelerin hareket niteliklerini karşılayan fiil şekilleridir. Sıfat - fiillerin asıl isimlerden farkı, nesneyi hareketine göre adlandırmasıdır⁵⁶⁸. Mevcut metinlere göre Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki sıfat - fiil ekleri aşağıda gösterildiği şekildedir.

3.6.2.6.2.1. /-(y)An+/⁵⁶⁹

Eklendiği fiile geniş zaman anlamı katan ve işlevlik sahası geniş olan sıfat - fiil eklerinden biridir. Bölge ağzında belirgin bir şekilde görülen kelime sonunda vurgu ve tonlamaya bağlı ünlü uzunlukları, bu ekte de kendisini göstermekte ve ekin ünlüsü uzayabilmektedir. Ayrıca /-(y)An/ ekinin ünlüsü de “y” ünsüzünün etkisiyle zaman zaman daralmaktadır. Ekin bölge ağzındaki örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

ya ,yan (1-a/25) (ya ayan), yazan (1-a/43), çeken (7-a/13), görümmeyen (13-a/10) (görünmeyen).

/-(y)An/ sıfat - fiil eki Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında zaman zaman /-dIK/ sıfat - fiil ekinin işleviyle kullanılmaktadır:

hesde olan zaman (10-c/11) (hasta oldu u zaman),

götürülen gün (16-c/8) (götürüldü ü gün)⁵⁶⁹.

3.6.2.6.2.2. /-Ar+/⁵⁶⁹

Geniş zaman ifade eden sıfat - fiil eklerindedir. Yöre ağzında /-(y)An/ eki kadar yaygın değildir: *s ver_adamlar (14-b/59), aynar suya (16-f/9) (kaynar su).*

⁵⁶⁸ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 333.

⁵⁶⁹ kr . Doğan, age, s. 195.

3.6.2.6.2.3. /-mAz+/

Geniş zaman sıfat - fiil ekinin olumsuz şeklini ifade etmektedir. Türkçenin eski dönemlerinden beri sıklıkla kullanılmaktadır. Ekin yöre ağzındaki kullanımıyla ilgili incelenen metinlerde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

olmaz (14-b/2), *ölçülmez* (15-c/1), *y nilmez* (15-c/5).

3.6.2.6.2.4. /-dIK+/

Geçmiş zaman ifade eden sıfat - fiil ekidir. Türkçede sıklıkla kullanılmaktadır. Ekin bölge ağzındaki şekilleri, daha önce de belirtildiği gibi $k > h$ ve $k > h$ sızıcılaşma hadiseleri nedeniyle daha çok /-dIH/ olarak görülmektedir. Söz konusu seslerden “h”, iki ünlü arasında kaldığında art damak “ğ” ünsüzüne; “h” sesi ise “y” ünsüzüne yakın ön damak “ğ” ünsüzüne dönüşmektedir:

itirdihden (14-b/67) (yitirdikten), *ar, d, ,na* (16-f/41) (*kar, t, ,na*),
öldürdühlermi (18-a/59) (öldürdükleri), *durdu umuz* (18-a/78) (*durdu umuz*).

3.6.2.6.2.5. /-mI +/

Geçmiş zaman ifade eden ve Türkçede geniş bir kullanım sahası bulunan sıfat - fiil eklerindedir. Ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki örneklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

ç,lm, (14-b/31) (ç,km,), dömmü (15-l/32) (*dönmü*), *k çmi* (18-b/13) (*geçmi*).

3.6.2.6.2.6. /-ejeH+/

Türkçede sıklıkla kullanılan ve gelecek zaman ifade eden sıfat - fiil eklerindedir. Ekin bölge ağzındaki şekli $k > h$ ve $c > j$ sızıcılaşma olayları nedeniyle -ejeH olarak tespit edilmiştir: *gelejeHgünner* (15-b/18) (*gelecek günler*).

3.6.2.6.2.7. /-mAll+/

Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılan sıfat - fiil eklerinden biri olan /-mAll/ eki, Azerbaycan Türkçesinin konuşulduğu sahada da var olmuştur⁵⁷⁰. Bu sahaya giren Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da bu ek, mevcut metinlerde fazla örneğine rastlanmasa da /-AcAK/ sıfat - fiil ekinin yerine kullanılmaktadır: *içmeli su (16-a/54) (içilecek su)*⁵⁷¹.

3.6.2.6.3. Zarf - Fiiller

Hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Zarf - fiiller şahsa ve zamana bağlanmayan soyut bir hareket durumunu karşılarlar. Bir başka deyişle zarf - fiiller, fiillerin zarf şekilleridir⁵⁷². Zarf - fiil eklerinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanılışı, her bir zarf-fiil ekine ait örneklerin kendi içinde değerlendirilmesi şeklinde aşağıda belirtilmiştir.

3.6.2.6.3.1. /-(y)A+/

Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılan bu zarf - fiil eki bugün daha çok zarf - fiil eki almış ikilemelerde bulunmaktadır. Ekin yöre ağzındaki kullanımı da daha çok bu şekilde ve yeterlik fiili eklenmiş fiillerde görülmektedir:

*diyebilerem (12-a/7) (diyebilirim), geze geze (15-m/6), g de g de (15-s/11) (gide gide)*⁵⁷³.

3.6.2.6.3.2. /-(y)AndA+/

Sıfat-fiil eki /-An/ ile bulunma hâli eki /-dA/'nın birleşmesiyle meydana gelmiştir. Özellikle Azerbaycan Türkçesi sahası içinde oldukça fazla kullanılan zarf - fiil

⁵⁷⁰ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 337.

⁵⁷¹ Gemalmaz, söz konusu ekin Azerbaycan Türkçesinde /-AcAK/ sıfat - fiil ekinin yerine kullanıldığını belirtmiş ve *görmeli (görülecek), d meli (denilecek)* örneklerini göstermiştir. Gemalmaz, **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, s. XII. Olcay ve diğerleri de Kars ilinin Arpaçay ilçesi ağzı üzerine yaptıkları incelemede /-mAll/ ekinin sıfat - fiil eki olarak kullanıldığını belirtmişler ve *ö meli yi it (övülecek yi it)* örneğini göstermişlerdir. Selahattin Olcay ve diğerleri, **Arpaçay Köylerinden Derlemeler**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1998, s. 22. Üstüner de /-mAll/ ekinin Azerbaycan Türkçesine yakın bazı Anadolu ağızlarında sıfat - fiil eki işleviyle kullanıldığını belirtmiştir. Ahat Üstüner, **Anadolu A ,zlar,nda S,fat - Fiil Ekleri**, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 145.

⁵⁷² Ergin, age, s. 338.

⁵⁷³ /-A/ zarf - fiil eki, eski Türkçede *at üze bintür-e, bengü il tut-a* gibi örneklerde geçmektedir. Söz konusu zarf - fiil eki ve eski Türkçe dönemindeki örnekleri ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, s. 98.

eklerindedir⁵⁷⁴. Bölge ağzında özellikle /-IncA/ zarf - fiil ekinin yerine büyük oranda /-(y)AndA/ eki kullanılmaktadır:

yaradanda (1-a/13), *oyand* (2-a/14) (*okuyanda*), *k çende* (5-ç/6) (*geçende*), *g dende* (19-a/4) (*gidende*)⁵⁷⁵.

3.6.2.6.3.3. /-(y)IP+I

Türkçede sıklıkla kullanılan zarf - fiil eklerinden biridir. /-(y)Ip/ ekindeki “p” sesinin sızıcılaşım “f” sesine dönüşmesi sonucu oluşan bu ek, yöre ağzında daha çok öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır. Ancak söz konusu ek, bölge ağzında asıl işlevi olan zarf - fiil eki şeklinde de yer almaktadır:

gelif (1-a/14) (*gelip*), *g dif* (2-a/3) (*gidip*), *oyuf* (13-a/36) (*okuyup*), *öpü üf* (13-d/30) (*öpü üp*), *ahf* (15-g/7) (*ak,p*), *ayn,yf* (15- /35) (*kaynay,p*).

Anılan zarf - fiil eki, kendisinden sonra süreksiz, çift dudak ünsüzü “b” geldiğinde sızıcılaşmadan /-(y)Ip/ şeklinde de bölge ağzında kullanılmaktadır:

diyip (5-ç/20) (*deyip*).

Bölge ağzında bu zarf - fiil ekinin bir diğer kullanımı, p > f sızıcılaşmasının tamamlanmadığı biçimlerdir:

oturuß (5-c/20) (*oturup*), *al,ß* (5-c/26) (*al,p*), *götürüß* (18-a/20) (*götürüp*).

Ayrıca zaman zaman p > b tonlulaşma olayının tamamlanmaması sonucu ortaya çıkan ve “P” karakteriyle gösterilen sesin kullanıldığı zarf - fiil eki de bu işlevle yöre ağzında bir örnekte tespit edilmiştir: *al,P* (4-a/16) (*al,p*).

⁵⁷⁴ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 347.

⁵⁷⁵ Şireliyev, /-(y)AndA/ zarf - fiil ekinin Azerbaycan Türkçesi ağzlarındaki kullanımıyla ilgili olarak Bakü, Guba ve Nuha ağzlarında daha çok /-yende/ şeklinin kullanıldığını belirtmiştir. Şireliyev, **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar**, s. 282.

3.6.2.6.3.4. /-ArAK+/

/-ArAK/ Türkçede sıklıkla kullanılan zarf - fiil eklerinden biridir. Mevcut metinlerde bu ekin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kullanılışı ile ilgili tespit edilen örnek sayısı sınırlıdır: *olaraḥ* (1-a/27) (*olarak*), *ḥaraḥ* (1-a/30) (*ḥ,karak*), *gelereḥ* (*gelerek*).

3.6.2.6.3.5. /-dIHcA+/

Sıfat fiil ekiyle eşitlik hâli ekinin birleşmesiyle meydana gelmiş ve zarf - fiil eki görevinde kullanılan bir ektir. Ekin bölge ağzındaki kullanımında $\text{ḳ} > \text{ḥ}$ ve $\text{k} > \text{ḥ}$ sızıcılaşmış şekilleri belirgindir:

d diḥce (15-h/4) (*dedikçe*), *aḥd,ḥca* (15-n/17) (*akt,kça*), *susduḥca* (*sustukça*), *gördüḥce* (*gördükçe*).

Ayrıca incelenen metinlerde bir defa rastlanan örnekte ise bu zarf - fiil ekinin sonuna “h” ünsüzü eklenmiştir. Bu durumu, kişisel bir söyleyiş özelliği olarak düşünmek mümkündür: *g tdiḥceḥ*(4-b/9) \cong *g tdiḥce* (*gittikçe*).

3.6.2.6.3.6. /-KAn+/

Sadece “i-” fiiline getirilebilen zarf - fiil ekidir. Türkçede “i-ken” olarak tek şekilli bir kullanıma sahiptir. /-ken/ zarf - fiil ekinin Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki örnekleri de genellikle tek şekillidir. Ancak zaman zaman ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle ekin ünlüsünde kalınlaşma temayülü ortaya çıkmaktadır. Ekin birlikte kullanıldığı “i-” fiili yöre ağzında genellikle düşmekte, zaman zaman da düşme eğilimi göstermektedir:

ara d,rarkán (10-b/6) (*ara t,r,ken*), *olarken* (10-c/11) (*olurken*).

3.6.2.6.3.7. /-mAdAn+/

Olumsuzluk ifade eden zarf - fiil ekidir. Yapısında olumsuzluk eki bulunduğu için sadece olumlu fiil kök ve gövdelerine getirilmektedir⁵⁷⁶. /-mAdAn/ zarf - fiil ekinin bölge ağzındaki kullanılışı belirgin bir özellik sergilemektedir:

ullanmadan (14-a/19) (*kullanmadan*), *lemeden* (14-b/61) (*eylemeden*).

3.6.2.6.3.8. /-IncA+/

Bölge ağzında yaygın bir kullanım sergilemediği ve bu zarf - fiil ekinin yerine ağırlıklı olarak /-AndA/ ekinin kullanıldığı daha önce belirtilmişti. Mevcut verilerde bu eke dair tek örneğe rastlanmıştır: *doyunca* (15-b/16).

3.6.2.6.3.9. /-(y)AnnAn+/

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen bir diğer zarf - fiil eki /-AnnAn/ biçiminde olanıdır. Sıfat - fiil eki /-An/ ve ayrılma hâli eki /-dAn/’ın birleşmesi sonucu meydana gelen⁵⁷⁷ bu ek, ilerleyici, yakın, tam ünsüz benzeştirmesi sonucu /-(y)AnnAn/ şekline dönüşmüştür. Bölge ağzında genellikle “sonra” kelimesi ve bu kelimenin değişik biçimleriyle kullanılan söz konusu zarf-fiil eki, zaman zaman tek başına da ifade edilmektedir:

oñuyannan (1-a/17) (*okuyandan: okuduktan*), *pükennen s r* (3-a/33) (*bükenden: büktükten sonra*), *salannan sor* (15- /29) (*salandan: sald,ktan sonra*), *az,lannan sora* (16-a/56) (*kaz,landan: kaz,ld,ktan sonra*).

⁵⁷⁶ Ekin Türkçenin tarihî süreci içinde geçirdiği aşamaları, kullanım şekilleri ve oluşumu hakkında birbirinden farklı ve ayrıntılı bilgi için bk. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s. 342-344; Talât Tekin, “-matı(n) Gerindiumu Üzerine”, (çev. Ümit Özgür Demirci), **Dil Ara t,rmalar**, 6, (2010), s. 203-210; Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden Zarf Fiil Ekinin Yapısı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar I**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 2005, s. 151-159; Mustafa Öner, “-matı Gerindiumu Hakkında”, **III. Uluslararası Türk Dil Kurultay, 1996**, Ankara: TDK Yayınları, 1999, s. 833-840. Ayrıca ekin eski Türkçe dönemindeki özellikleri ve örnek şekilleri için bk. Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, s. 99-100.

⁵⁷⁷ Doğan, age, s. 199.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SÖZ DİZİMİ

4.1. Türkçede Söz Dizimi

Bir dildeki kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dil bilgisi bölümüne “söz dizimi” denilmektedir⁵⁷⁸. Söz diziminin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlenin yapısı, işleyişi, görevleri, çeşitleri ve birbirleriyle olan ilişkileridir⁵⁷⁹.

Türkçede ağız araştırmalarında söz dizimi konusu, az sayıda çalışmada ana hatlarıyla veya kısaca ele alınmıştır. Bunda, incelenen ağız yöresinin söz dizimi açısından ölçünlü dilden ayrılmakla birlikte, genel itibarıyla aynı veya benzer özellikleri sergileyebileceğinin düşünülmesi veya tespit edilmesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde Borçalı Karapapak / Terekeme ağzına dair elde bulunan metinlerden hareketle bölge ağzının kelime grupları ve cümle türleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

4.1.1. Kelime Grupları,

Kelime grubu; tek kelime ile karşılanamayan bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir⁵⁸⁰. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzına dair metinlerden hareketle bölge ağzında tespit edilen kelime grubu örnekleri aşağıda gösterildiği gibidir.

⁵⁷⁸ Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 2. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar, 2009, s. 10.

⁵⁷⁹ Leylâ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999, s. 11.

⁵⁸⁰ Karahan, age, s. 11.

4.1.1.1. sim Tamlaması,

İsim tamlaması, bir isim unsurunun iyelik sistemi içinde bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur⁵⁸¹. Bir isim tamlaması en az iki unsurla kurulur. Bu isimlerden en az biri tamlanan, diğerleri tamlayan durumundadır⁵⁸². Buna bağlı olarak isim tamlaması, tamlayan ve tamlanan unsurları isim olan, ilgi ve iyelik eklerini alarak aralarında bir mülkiyet, tahsis, tür, cins ve özellik ilişkisi kuran birliklerdir⁵⁸³. Aşağıda bölge ağzına dair metinlerden tespit edilen belirtili ve belirtisiz isim tamlaması örnekleri üzerinde durulmuştur.

4.1.1.1.1. Belirtili sim Tamlaması, / yelik Grubu

Tamlayan unsurun ilgi ekiyle belirli hâle bulunduğu, tamlananın daha çok sınırlandırıldığı, tamlayanın tamlananı belirli bir varlığa mal ettiği tamlamalardır. Tamlayan ile tamlanan arasında, sonsuz sayıda üretilebilme kolaylığıyla bir araya gelmelerini sağlayan geçici bir ilişki vardır⁵⁸⁴. Belirtili isim tamlamalarının bölge ağzındaki şekilleri de Türkçenin genel karakterine uygunluk göstermektedir.

isim unsuru + ilgi eki / isim unsuru + iyelik eki	belirtili isim tamlaması
---	--------------------------

a ,klar,n desdannar, (1-a/26) (â ,klar,n destanlar,).

gürcüsTan,n b bölgeleri (4-a/1) (gürcistan,n bu bölgeleri).

bizim fil gümuz (4-a/15) (bizim filolo umuz).

ğarayaz n,n t rihi (5-a/1) (karayaz,n,n tarihi).

⁵⁸¹ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 13.

⁵⁸² Efrasiyap Gemalmaz, "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", **Türkçenin Derin Yapı,s,** Cengiz Alyılmaz - Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, s. 251.

⁵⁸³ A. Mevhibe Coşar, **Türkçe sim Tamlamalar,n,n Tasnifi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 3.

⁵⁸⁴ Coşar, age, s. 6.

4.1.1.1.2. Belirtisiz isim Tamlaması, / Birleşik isim Grubu

Tamlayanın ilgi ekini almadığı, belirsiz olduğu, tamlananın daha az sınırlandığı tamlamalardır⁵⁸⁵. Belirtisiz isim tamlamaları birçok dilde olduğu gibi Türkçede de kavram işaretleme yollarının başında gelmektedir⁵⁸⁶. Bu tamlamada, tamlamayı oluşturan unsurlar arasında daimî bir ilişki söz konusudur⁵⁸⁷. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki belirtisiz isim tamlaması örnekleri de Türkçenin bu konudaki genel yapısına uygunluk göstermektedir.

isim unsuru / isim unsuru + iyelik eki	belirtisiz isim tamlaması
--	---------------------------

ğarayaz, bölgesi (1-a/1) (karayaz, bölgesi).

azerbaycan yeme i (3-a/1) (azerbaycan yeme i).

osmann, ordusu (7-a/16) (osmanlı, ordusu).

aḥsaḥ puça , (18-a/37) (aksak b,ça ,).

4.1.1.2. Sıfat Tamlaması, / isim Grubu

Sıfat tamlaması, bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubudur⁵⁸⁸. Bölge ağzında tespit edilen sıfat tamlamaları da Türkçenin genel yapısına uygunluk göstermektedir.

sıfat unsuru + isim unsuru	sıfat tamlaması / isim grubu
----------------------------	------------------------------

ğehráman ḥal (5-b/8) (kahraman halk).

balaca u aḥ (9-a/46) (küçük çocuk).

isPirtili içgī (11-b/3) (ispirtolu içki).

⁵⁸⁵ Coşar, age, s. 7.

⁵⁸⁶ Gemalmaz, "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", s. 251.

⁵⁸⁷ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 15.

⁵⁸⁸ Karahan, age, s. 18.

d hī siy seççi (13-a/34) (dâhi siyasetçi).

4.1.1.3. S,fat - Fiil Grubu

Bir sıfat-fiil ile bu sıfat - fiile bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur⁵⁸⁹. Bölge ağzına dair metinlerde tespit edilen bazı sıfat - fiil grubu örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

yardımcı unsur + sıfat - fiil	sıfat - fiil grubu
-------------------------------	--------------------

türkiyede ya ,yan (1-a/30) (türkiyede ya ayan).

ki i olmaz (14-b/2) (adam olmaz).

yurt yuva salm, (14-b/55-56) (yurt yuva kurmu).

t z t z s ver (14-b/59) (tez tez sever).

fs neye dömmü (15-l/32) (efsaneye dönmü).

p y emberin göydu u (16-b/9) (peygamberin koydu u).

Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ile ilgili mevcut metinlerde sıfat - fiil grupları genellikle /-(y)An/ ekiyle meydana getirilmiştir. Bunun yanında /-Ar/; /-mAz/; /-dIK/; /-mİş/ sıfat - fiil ekiyle kurulan sıfat - fiil grupları da yöre ağzında görülmektedir.

4.1.1.4. sim - Fiil Grubu

Bir hareket ismi ile ona bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur⁵⁹⁰. Bölge ağzında isim - fiil grubunun oluşturulmasında genellikle /-mAK/ ekindeki $\text{ğ} > \text{h}$ ve $\text{k} > \text{h}$ sızıcılaşmaları sonucu meydana gelen /-mAK/ ekinden yararlanılmaktadır. Bunun yanında yöre ağzında /-mA/ ve /-(y)İş/ ekleriyle kurulan isim - fiil grupları da tespit edilmiştir.

⁵⁸⁹ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 21.

⁵⁹⁰ Karahan, age, s. 24.

yardımcı unsur + isim - fiil	isim - fiil grubu
------------------------------	-------------------

ğar ,l,hl, ekilde ara d,rmağ(1-a/32-33) (kar ,l,kl, olarak ara t,rnak).

birbirni öldürme (16-b/3) (birbirini öldürme).

orda gene y me _içmeğ(16-c/15) (yine orada yemek içmek).

ğan_alma (16-g/8) (kan alma).

topdan sat, (17-e/9) (toptan sat,).

4.1.1.5. Zarf - Fiil Grubu

Bir zarf fiil ile bu zarf - fiile bağı unsur veya unsurlardan kurulan kelime grubudur⁵⁹¹. Daha önce de değinildiği gibi, bölge ağızında en çok kullanılan zarf - fiil eki /-AndA/ ekidir. Buna bağı olarak zarf - fiil grupları meydana getirilirken de grubu oluşturan zarf - fiil eki ağırlıklı olarak /-(y)AndA/'dır. Ancak /-(y)ArAK/; /-(y)IP/; /-dIKcA/; /-KAn/; /-mAdAn/; /-AnnAn/ ekleriyle oluşturulan zarf - fiil grupları da yöre ağızında belirgin bir şekilde görülmektedir.

yardımcı unsur + zarf - fiil	zarf - fiil grubu
------------------------------	-------------------

üdü sen geliğ (1-a/14) (imdi sen gelip).

insdüde oğuyannan (1-a/16-17) (enstitüde okuyandanı).

rusdarnan dan, anda (2-a/55) (ruslarla konu unca).

i nen eleğaderi olarağ(4-a/9) (i le ilgili olarak).

biz de olar, al,P (4-a/16) (biz de onlar, al,p).

⁵⁹¹ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 23.

nesilleri ara d,rarkán (10-b/6) (nesilleri ara t,r,rken).

indi kent g tdi hce (16-a/3) (imdi kent gittikçe).

4.1.1.6. kileme Grubu

Bir nesneyi, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur⁵⁹². Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında aynı kelimelerin tekrarı, yakın anlamlı kelimelerin tekrarı, biri anlamlı biri anlamsız iki kelimenin tekrarı gibi değişik başlıklar altında değerlendirilebilecek çok sayıda ikileme kullanılmaktadır. Aşağıda bazı örneklerine yer verilen bu ikilemelerin bir bölümü Türkiye Türkçesindeki örneklerin aynısı veya benzeri olmakla birlikte, bölge halkının kendisine özgü ikilemeleri de azımsanmayacak derecededir.

Ayn, kelimelerin tekrar edilmesiyle meydana gelen ikileme gruplar,:

oba oba (1-a/6), yava yava (2-d/7), n çe n çe (13-ç/45) (nas,l), vuru a vur a (17-b/32), perem perem (18-a/63) (pare pare).

Yak,n anlaml, kelimelerin tekrar,yla olu an ikileme gruplar,:

ay_uld z (2-b/5) (ay y,ld,z), bälge ni an (3-a/29) (yüzük ni an), yaz yay (7-c/6) (yaz bahar), g je günüz (12-c/59) (gece gündüz).

Biri anlaml, biri anlams,z kelimelerden olu an ikileme gruplar,:

ç,r ç,raḥvan (12-c/10) (çera ban: , ,k tutan), f,lan behmen (15-p/5) (falan filan), e i _ü ü (17-e/19) (e ri bü rü).

Her ikisi unsuru da anlams,z kelimelerden olu an ikileme gruplar,:

hay haray (16-b/27) (hey), hayk hük (17-ç/12) (hey).

Peki tirme yoluyla meydana getirilen ikileme gruplar,:

⁵⁹² Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 26.

ğapğara (2-a/26) (kapkara), ğosğocaman (14-b/22) (koskocaman), ğar mar (17-e/20) (kar mar), içgi miçgi (16-b/12) (içki miçki).

4.1.1.7. Edat Grubu

Edat grubu, bir isim unsuru ile çekim edatından kurulan kelime grubudur⁵⁹³. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen edat gruplarının özellikleri genel itibarıyla Türkiye Türkçesinden farklı değildir. Bölge ağzının kendi söyleyiş özelliğini barındıran edatlara dayalı gruplar yanı sıra bazı edatların birbirinin yerine kullanılabilmesi veya iki edatın aynı grubun içinde yer alması, değişik edat gruplarının meydana gelmesini sağlamaktadır.

bu rayonnarda ya ,yan ħalħlar birez köçäri kimi (4-a/4-5) (bu bölgelerde ya ayan halklar biraz göçebe gibi).

seħerden aħ amatan (11-b/29) (sabahtan ak ama kadar).

kerküħ türkülerineten (12-c/58) (kerkük türkülerine kadar).

orda d yilene gör otuz sekgize kimi (13-a/2) (orda söylenene göre otuz sekiz kadar).

im eħteħ(13-a/15) (im ek gibi).

yaħalar n, kırtarma _üçün (15- /9) (yakalar,n, kırtarmak için).

o vaħtdar çoħ hücumlar_ oldu una göre (16-a/13) (o zamanlar çok hücum oldu u için).

y meħden_ötürü (16-a/39) (yemekten ötürü).

⁵⁹³ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 28.

bur lara kim (17-b/33) (buralara kadar).

türkiyenin ğ,ranisesine kimi (17-e/23) (türkiye s,n,r,na do ru).

4.1.1.8. Ba lama Grubu

Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur⁵⁹⁴. Daha önce de değinildiği gibi, yöre halkının genel tabiatı gereği hızlı konuşmasına bağlı olarak bazı kelimelerde ya hece yutulmaları gerçekleşmekte ya da kelime tamamen ifade içinden düşürülmektedir. Bu durum bağlama edatları için de geçerlidir. Bir başka deyişle, bölge ağızında bağlama edatları da ifade içinde zaman zaman söylenmemektedir. Ancak sözün bütünü, ifade içinde bir bağlama edatının var olduğunu hissettirmektedir. Mesela, *ğ,zartma ya soytułma (3-a/8)* örneğinde “ya... ya...” şeklinde kurulan bağlama grubunun ilk bağlama edatı düşürülmüştür.

Bunun yanında yöre ağızında Türkiye Türkçesinden fazla ayrılık göstermeyen bağlama edatları ve bu edatların meydana getirdiği bağlama grupları da sıklıkla görülmektedir.

sim Unsuru + Ba lama Edat, + sim Unsuru Yap,s,nda Olanlar:

bakiy^ñen türk^ñye (2-b/4) (bakü ile türkiye).

osmann, ve ğ,z,lba dar (7-a/3-4) (osmanl, ve k,z,lba lar).

radio veyahut soy ducu (16-a/52) (radio veyahut buzdolab,).

Ba lama Edat, + sim Unsuru + Ba lama Edat, + sim Unsuru Yap,s,nda Olanlar:

isder baba isder nene (10-c/9) (ister baba ister nene).

ğah b le ğah_ le (14-b/54) (ğah böyle ğah öyle).

⁵⁹⁴ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 30.

4.1.1.9. Unvan Grubu

Bir şahıs ismiyle bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur⁵⁹⁵. Bölge ağzında unvan grubunun kuruluşu unvan veya akrabalık bildiren kelimenin, şahıs adından sonra gelmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

şahıs ismi + unvan veya akrabalık ismi	unvan grubu
--	-------------

ömer a a (4-a/17)

murat melim (5-c/25) (murat muallim) .

m hral, pa a (7-a/15) (mihrali pa a).

güley han,m (10-c/6) (güley a han,m).

ana han,m arv t (13-d/49) (anahan,m avrat).

almas ki i (15- /21) (elmas ki i).

4.1.1.10. Birle ik sim Grubu

Bir nesnenin özel adı olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur. Bu grupta birleşik isimlerin tamamı özel isimdir⁵⁹⁶. Bölge ağzındaki birleşik isim grupları da kuruluş biçimi ve özellikleri bakımından Türkiye Türkçesinden ayrılmamaktadır.

isim + isim ...	birleşik isim grubu
-----------------	---------------------

ah abbas (5-a/2)

bi ğinci pöt,r (5-a/20) (birinci pöt,r).

üz yir haj,beyof (5-ç/20) (üzeyir hac,beyo lu).

⁵⁹⁵ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 31.

⁵⁹⁶ Karahan, age, s. 32-33.

a ,h a acan (10-c/4) (â ,k a acan).

irbaham asdan (12-a/21) (ibrahim aslan).

4.1.1.11. Ünlem Grubu

Bir ünlem edatı ile bir isim unsurundan kurulan kelime grubudur. Bu grupta ünlem edatı başta, isim unsuru sonda bulunur⁵⁹⁷. Ünlem grubunun bölge ağzındaki varlığı ve kuruluş özellikleri Türkiye Türkçesinden ayrı değildir.

ünlem edatı + isim unsuru	ünlem grubu
---------------------------	-------------

ay hezer t (12-c/14) (ey hazret).

y ğurbān (12-c/50) (ey kurban).

ay bala (12-c/58) (ey evlat, çocuk).

y benim türĥ soyum (13-a/11) (ey benim türk soyum).

4.1.1.12. Say, Grubu

Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur⁵⁹⁸. Sayı grubunda büyük sayı önde, küçük sayı sonda bulunur. Bu durum bölge ağzı için de geçerlidir.

*i irmî dört (1-a/41) (yirmi dört), on sekgiz (7-a/23) (on sekiz), ğyirm_iki (10-b/13)
(yirmi iki), om_b (13-b/19) (on be).*

4.1.1.13. Tasvirî Fiiller ve Fiil Deyimleri

Birden fazla kavram işaretinden oluşan genel anlamlı dil öğelerinden fiil deyimleri Türkçenin hem yapısı hem de sosyokültürel boyutu hakkında önemli bilgiler

⁵⁹⁷ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 33-34.

⁵⁹⁸ Karahan, *age*, s. 35.

vermektedir⁵⁹⁹. Alyılmaz, Türkçenin yazılı ve sözlü kaynaklarında kalıplaşmış birer dil ögesi olarak görülen fiil deyimlerini iki başlık altında ele almaktadır:

1. Zarf + fiilden oluşan fiil deyimleri
2. Nesne + fiilden oluşan fiil deyimleri⁶⁰⁰

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen fiil deyimleri ve tasvirî fiil örnekleri aşağıda gösterildiği biçimdedir.

1. *sim unsuru + yard,mc, fiille kurulanlar:*

çap_ le- (1-a/26) (*yay,mlamak*), *mal saħla-* (2-b/11) (*hayvan beslemek*), *lezet al-* (3-a/15) (*lezzet almak*), *b l ba lamaħ* (5-b/38-39) (*bel ba lamak*), *ders d -* (19-b/12) (*ders anlatmak*).

Bu tür yapılarda Arapça ve Farsça yanı sıra Rusçanın etkisi de belirgin bir şekilde görülmekte ve grubu meydana getiren unsurlardan isim unsuru zaman zaman Rusça olabilmektedir:

p r vod_ le- (2-c/8) (*tercüme etmek*), *bambit_ le-* (17-c/40) (*bombalamak*).

2. *Fiil + zarf - fiil eki + fiil yap,s,nda olanlar (tasvirî fiiller):*

ğo a gez- (15-j/11) (*ko arak gezmek*), *y riyebil-* (15- /47) (*yürüyebilmek*), *olabil-* (16-b/48) (*olabilmek*).

4.1.1.14. K,saltma Gruplar,

Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. Bu gruplar genellikle isim - fiil, sıfat - fiil veya zarf - fiil gruplarından kısaltılmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır. Bu kısaltma grupları iki isim unsurundan meydana

⁵⁹⁹ Cengiz Alyılmaz, "Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine", **Türk Dili**, (620), 2003, s. 148.

⁶⁰⁰ Alyılmaz, agm, s. 149.

gelmekte ve isnat, yükleme, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasıta grubu başlıkları altında incelenmektedir⁶⁰¹.

4.1.1.14.1. snat Grubu

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Bu grupta isnat olunan unsur başta, isnat edilen unsur sonda bulunur⁶⁰². Isnat grubunun bölge ağzındaki şekilleri de Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Mevcut metinlerde isnat grubu ile ilgili sınırlı sayıda örnek tespit edilebilmiştir.

isnat olunan isim unsuru + isnat edilen isim unsuru	isnat grubu
---	-------------

ba , bo dan_a l, azdan (15-s/7) (ba , bo , akl, az).

4.1.1.14.2. Belirtme / Yükleme Grubu

Belirtme / yükleme ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Grubun birinci unsuru yükleme eki taşır⁶⁰³. Türkçenin bu konudaki genel yapısından farklı olmayan ve yöre ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen yükleme grubu örneklerinin sayısı sınırlıdır.

belirtme/yükleme ekli isim unsuru+ isim unsuru	yükleme / belirtme grubu
--	--------------------------

allah, müir cat (12-b/8) (allah, müracaat).

4.1.1.14.3. Yaklaşma / Yönelme Grubu

Yaklaşma / yönelme ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Grubun birinci unsuru yaklaşma eki taşır⁶⁰⁴.

yaklaşma/yönelme ekli isim unsuru+isim unsuru	yaklaşma / yönelme grubu
---	--------------------------

detdere ba l, (1-a/2) (âdetlere ba l).

⁶⁰¹ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 39-40; Özkan ve Sevinçli, belirtilen kısaltma gruplarına ilgi ve eşitlik gruplarını da dâhil etmişlerdir. Özkan ve Sevinçli, age, s. 97.

⁶⁰² Karahan, age, s. 40.

⁶⁰³ Karahan, age, s. 41.

⁶⁰⁴ Karahan, age, s. 41.

beley püküm (13-b/12) (kunda a büküm).

4.1.1.14.4. Bulunma Grubu

Bulunma ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Grubun birinci unsuru bulunma eki taşır⁶⁰⁵. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen örnekler de Türkçenin bu konudaki genel yapısını yansıtmaktadır.

bulunma ekli isim unsuru + isim unsuru	bulunma grubu
--	---------------

ba k çitde alg, dar (1-a/7) (ba geçitte alk, lar).

mehdēde müellim (10-a/1) (okulda ö retmen).

4.1.1.14.5. Ayrılma / Çıkma / Uzaklaşma Grubu

Ayrılma / çıkma / uzaklaşma ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Bu grupta birinci unsur, uzaklaşma eki taşımaktadır⁶⁰⁶. Kısaltma grubu içinde ele alınan diğer kelime gruplarında olduğu gibi uzaklaşma grubunun yapısı ve kullanımı da Türkçenin genel yapısına uygunluk göstermektedir. Ancak bazı ses olayları sonucu ayrılma hâli ekinin kendisinden önce gelen ünsüze benzemesi sonucu meydana gelen değişiklik, uzaklaşma grubu bünyesinde de hissedilmektedir.

ayrılma / çıkma / uzaklaşma ekli isim unsuru + isim unsuru	ayrılma / çıkma / uzaklaşma grubu
--	-----------------------------------

avrupa ádábiyat,ndan tár ümeler (1-a/45) (avrupa edebiyat,ndan tercümeler).

merkezden kanar (5-c/4) (merkezden kenar).

⁶⁰⁵ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 42.

⁶⁰⁶ Karahan, *age*, s. 43.

4.1.1.14.6. Vasıta Grubu

Vasıta ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu kelime grubudur. Grubun birinci unsuru vasıta eki taşıdır⁶⁰⁷. Gürcistan Karapapak / Terekeme ağzında vasıta grubu da kuruluş şekli itibarıyla Türkçenin genel karakterine uymaktadır. Ancak yöre ağzında vasıta ekinin **-IA/** şeklinde değil, genellikle **-nAn/** biçiminde olması, vasıta grubu içinde de ortaya çıkabilmektedir.

vasıta ekli isim unsuru + isim unsuru	vasıta grubu
---------------------------------------	--------------

hüzürnen ba l, (1-a/4) (huzurla ilgili).

oñlarnan biz (1-a/32) (onlarla biz).

nesreddin t si adnan insda (10-a/5) (nasreddin tusi adıyla enstitü).

4.1.1.14.7. İlgı Grubu

İlgı eki almış bir isim ile başka bir ismin oluşturduğu kelime grubudur. İlgı grubunda belirtili isim tamlamasının tamlanan kısmındaki iyelik eki yıpranarak düşmüştür⁶⁰⁸. Bölge ağzına dair metinlerde fazla örneğine rastlanmayan ilgı grubunun kuruluş şekli ve örnekleri aşağıda gösterildiği şekildedir.

ilgı ekli isim unsuru + isim unsuru	ilgı grubu
-------------------------------------	------------

arapapa ,ñ ism yil (12-c/56) (karapapaklar, n ismail).

ħak alarn, n bir_al, (13-ç/5) (hakkalar, n ali).

Bazı örneklerde ise muhtemelen hızlı söyleyişe bağlı olarak tamlanan eki yanı sıra tamlayan eki de düşmüştür: *m n_õy (15- /25) (benim ev).*

⁶⁰⁷ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 43.

⁶⁰⁸ Özkan ve Sevinçli, age, s. 97.

4.1.2. Cümle

Bir duygu, düşünce, durum veya olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir⁶⁰⁹. Aşağıda yöre ağzı ile ilgili derlenen metinlerden yola çıkılarak cümlenin ögeleri üzerinde durulmuştur.

4.1.2.1. Cümlenin Ögeleri

Cümlenin ögeleri, cümle içinde bir yüklem ile yüklem anlamını değişik açılardan tamamlayan diğer unsurlardan meydana gelmektedir. Özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf şeklinde adlandırılan bu ögelerin varlığı, sayısı ve yeri, yüklem anlamı ve niteliği gibi çeşitli durumlara göre değişebilmektedir. Söz konusu ögeler, cümle içinde temel ve yardımcı unsurlar biçiminde görev yaparlar. Temel ögeler, fiilin ortaya çıkmasını sağlarken yardımcı ögeler ise yüklemi yer, zaman, tarz vb. bakımlardan tamamlarlar.

4.1.2.1.1. Yüklem

Cümlenin ana unsuru olan yüklem, cümlede yargıyı üzerinde taşımakta ve iş, hareket ve durumu karşılamaktadır. Diğer unsurlar, yüklem anlamını desteklemek üzere cümlede bulunur⁶¹⁰.

bölgelerimizde kentder var (1-a/7) (bölgelerimizde köyler var).

ğ,rh dört ya ,nda öldü (2-a/5) (k,rk dört ya ,nda öldü).

4.1.2.1.2. Özne

Cümlede yapanı veya olanı karşılayan ögedir. Özne, yüklem gösterdiği iş, hareket, oluş ve durumu üzerine alır⁶¹¹.

ulu babalar,m mal sahl,y,fl r (2-b/10) (dedelerim hayvan beslemi ler).

⁶⁰⁹ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 44.

⁶¹⁰ Karahan, age, s. 46.

⁶¹¹ Karahan, age, s. 18.

4.1.2.1.3. Nesne

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur⁶¹².

toplām, am men onlar, telebe vaḥd,mnan (1-a/16) (ben onlar, ö rencili imden itibaren toplām, ,m).

4.1.2.1.4. Yer Tümlenci

Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge, yer tamlayıcısıdır⁶¹³.

türhlerin art,ḥ köme _eli yav yava gelir, burya çat,r (5-b/21-22) (türklerin destekleri yava yava gelip buraya ula ,yor).

4.1.2.1.5. Zarf

Tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesidir⁶¹⁴.

otuzuncu ilden ḡ,rḥ üçüncü iletē ḡalm, am (2-a/52-53) (otuzuncu y,ldan k,rk üçüncü y,la kadar kalm, ,m).

bu rayonnarda ya ,yan ḥalḥlar birez köçäri kimi ya ,y,flar (4-a/4-5) (bu bölgelerde ya ayan halklar biraz göçebe gibi ya am, lar).

4.1.2.1.6. Hitap ve Seslenme Tümlençleri

Verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma ihtiyaç vardır. Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde uyarıcı / uyarıcı / dikkat çekici görevini üstlenirler. Yani

⁶¹² Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s. 52.

⁶¹³ Karahan, *age*, s. 55.

⁶¹⁴ Karahan, *age*, s. 57.

verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir⁶¹⁵. Seslenmeler, verici ile alıcının durumlarına, birbirleriyle olan ilişkilerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri kuvvetlendirmek, vurgulamak amacıyla işaretli ve işaretsiz olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen seslenmelerle, seslenme gruplarıyla, tamlayan / tamlanan ilişkisi kurarlar⁶¹⁶. Ünlemler ve seslenmeler arasındaki söz konusu ilişki, yazılı ve sözlü dile aşağıdaki yapılarda aktarılmaktadır:

1. ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu
2. ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / seslenme edatı
3. ünlem / ünlem grubu + \emptyset
4. \emptyset + seslenme / seslenme grubu + \emptyset
5. seslenme / seslenme grubu + seslenme eki / seslenme edatı + \emptyset ⁶¹⁷.

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen hitap ve seslenme tümleçleri ünlem / ünlem grubu + seslenme / seslenme grubu şeklindedir:

ay hezer t (12-c/14) (ey hazret).

ay cemah t (12-c/14) (ey cemaat).

y ğ,rm,z, fes (13-a/3-4) (ey k,rm,z, fes).

ay ğurban (13-d/23) (hey kurban).

⁶¹⁵ Cengiz Alyılmaz, “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Enstitüsü Dergisi**, 10, (1998), s. 35.

⁶¹⁶ Semra Alyılmaz, **Risâle-i Mûze-dûzluk**, s. 114.

⁶¹⁷ Cengiz Alyılmaz, agm, s. 35.

4.1.2.3. Cümle Çe itleri

Cümleler; yapı, anlam, yüklem yeri ve yüklem türüne göre ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır.

4.1.2.3.1. Yap,lar,na Göre Cümleler

Cümleler, yapılarına göre genellikle basit, birleşik, sıralı ve bağı cümleler şeklinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde belirtilen başlıklar esasında Borçalı Karapapak / Terekeme ağındaki cümle tipleri üzerinde durulmaktadır.

4.1.2.3.1.1. Basit Cümle

Yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem bulunan cümle, basit cümledir. Yapısında zarf fiil, sıfat fiil, isim fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunan cümleler de basit cümledir. Çünkü bu kelime ve kelime grupları yargı bildirmezler⁶¹⁸. Borçalı Karapapak / Terekeme ağındaki basit cümle örneklerinden bazıları şu şekildedir:

altm, b inci ilden ğardabanide oluram (2-a/3) (altm, be inci y,ldan beri gardabanide bulunuyorum).

min_a a haĝğ,nda böyüh' dásdannar var (4-a/17) (emin a a hakk,nda büyük destanlar var).

4.1.2.3.1.2. Birle ik Cümle

Bir ana cümle ve cümlenin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulan cümlelerdir⁶¹⁹. Çalışmanın bu bölümünde yöre ağında tespit edilen şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve ki'li birleşik cümle örneklerine değinilmektedir.

⁶¹⁸ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 61.

⁶¹⁹ Karahan, *age*, s. 61.

4.1.2.3.1.2.1. artl, Birle ik Cümle

Bir cümlelerin, bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümledir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Bir başka cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlar⁶²⁰. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da şartlı birleşik cümlelerin kuruluşu Türkiye Türkçesinden farklı değildir. Bölge ağzında tespit edilen şartlı birleşik cümle örneklerinden bazıları şu şekildedir:

hans,bir donor te gilat tafsaḥ biz_i imizi daha da g ni lendirebilerih´ (1-a/35)
(herhangi bir gönüllü te kilat bulsak biz i imizi daha da büyütebiliriz).

çoḥ dan, sam bir kitab_olar (2-ç/12) (çok konu ursam bir kitap olur).

ind_olsa men size pi irerdim (3-a/17) (imdi olsayd, size pi irirdim).

allah ḡoysa yazda lliyeci h´(11-b/12-13) (allah izin verirse yaz,n yapaca ,z).

Bölge ağzında zaman zaman şart eki kullanmadan cümlede şart anlamının verildiği görülmüştür; *tutdular_ölümdü (13-d/20)*. “Yakalanırsam öldürürler” anlamını veren bu örnekte şart eki kullanılmadan söz konusu eylem bir şarta bağlanmıştır⁶²¹.

4.1.2.3.1.2.2. ç çe Birle ik Cümle

Bir cümlelerin herhangi bir görevle başka bir cümlelerin içinde yer aldığı cümledir. Yardımcı cümle ana cümlelerin bir unsuru veya o unsurun bir parçasıdır. Bu yapıda ana

⁶²⁰ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 61.

⁶²¹ Develi, Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait çeşitli metinlerden hareketle /-sA/ biçim biriminin cümle içindeki yapı, ifade ve işleyiş özellikleri üzerinde durmuştur. Buna göre /-sA/ biçim birimli cümlelerin yapı bakımından basit şartlı birleşik cümleler, zincirleme şart cümleleri, girişik şart cümleleri ve eksilteli cümle; ifade özellikleri bakımından karşıtlama, karşılaştırma, sebep - netice ve gelecek zaman; işleyişleri bakımından ise fail, nesne, zaman tamlayıcısı, hâl tamlayıcısı, yer tamlayıcısı ve yönveren işleyişinde olduklarını bildirmiştir. Develi, “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, s. 115-152.

cümlenin yüklemi genellikle “de-, zannet-, san-, bil-, gör-, görün-, farz et-, düşün-” fiillerinin çekimli şeklidir. Ana cümle sonda bulunur⁶²².

İç içe birleşik cümlenin yöre ağzındaki varlığı da Türkçenin genel yapısına uygunluk göstermektedir. Yalnız bölge ağzında ölçünlü dilden farklı olarak ana cümlenin yüklemi genelde başta bulunmaktadır. Bu da yazı diline oranla konuşma dilinde cümle unsurlarının, özellikle dikkat edilmediği sürece, herhangi bir düzen içinde olmamasından kaynaklanmaktadır.

d y r_o ul seni öldüreje hler (12-b/27) (seni öldürecekler o ul, diyor).

d y r o ul dinnen, p y ámberden, müselmanç,l,hdan bir y bil rseñ mi? (12-c/36-37) (din, peygamber, müslümanl,kla ilgili bir ey biliyor musun o ul, diyor).

d yif südüüm saña haram_olsun meni o_f türküyye k señ (13-d/52-53) (beni b,rak,p türkiyeye gidersen sütiüm sana haram olsun, demi).

d di, siz bizim en edder tü mannar,m,zs,ñ,z (13-d/66) (siz bizim en gaddar dü man,m,zs,n,z dedi).

4.1.2.3.1.2.3. Ki İle Birleşik Cümle

Bağlaç olan “ki” ile kurulan birleşik cümledir. Bu yapıdaki cümlelerde temel cümle, yardımcı cümleden önce yer almaktadır. Bu ise Türkçenin öge sırasını belirleyen, yardımcı ögenin asıl ögeden önce gelmesi kuralına aykırıdır⁶²³. Türkçede Farsçanın belirgin bir etkisi olan ki’li birleşik cümle, Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında da baskın bir şekilde kullanılmaktadır.

bil rsen ki bu hans, kentdendi (1-a/13) (biliyorsun ki bu hangi köydendir).

meni ça ,rd, ki gel bur , gel men tekem (2-a/19) (beni ça ,rd, ki buraya gel, ben yaln,z,m).

⁶²² Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 63.

⁶²³ Özkan ve Sevinçli, age, s. 178-179.

mubar̄ze aparmal,y,h ki biz günümüzü yah ,la d,r h (5-b/14) (mücadele vermeliyiz ki günümüz iyile tirelim).

*indi allaha ükür kü türhlerin art,h köme _eli yav yava gelir (5-b/21-22)
(imdi allaha ükür ki türklerden yava yava destek geliyor).*

Bölge ağzında “ki” bağlacı kullanılmadan veya bu bağlaç düşürülerek yapılan değişik bir cümle türü daha vardır. Bu cümle türü, muhtemelen hızlı söyleyişten dolayı “ki” bağlacının düşürülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İfadede “ki” bağlacı kullanılmasa da anlam olarak ki’li birleşik cümle olduğu düşüncesi uyanmaktadır.

ba as, dan, anda bil rem tehledenseñ (1-a/15) (ba kas, konu unca biliyorum ki tehledensin).

seni diyir l_ liyejem sen_yirmi b ya ,nda olacaḥsañ (2-d/9-10) (seni öyle yapaca ,m ki sen yirmi be ya ,nda olacaks,n).

Bölge ağzında tespit edilen bazı ki’li birleşik cümle örneklerinde ise “ki” bağlacı ana unsur ile yardımcı unsuru ayırıcı özellikte değildir. Mesela, *ah_abbas gelend buran, ki fet_ l r (5-b/5)* cümlesi “Şah Abbas ki gelince burayı fethediyor” şeklinde söylenmesi gerekirken cümlede “ki” bağlacının yeri değişmiştir.

bu bizim ki bu saḥat kí ba an,m,z var, çoḥ yah , i ler görür (5-c/24) cümlesi ise “bizim şu anda bir başkanımız var ki çok iyi işler yapıyor” şeklinde olmalıdır.

Burada belirtilen her iki örnekteki durumun konuşma dilinin serbestliğinden kaynaklanmış olabileceği ileri sürülebilir.

4.1.2.3.1.3. Ba 1, Cümle

Cümle başı bağlaçları ile birbirine bağlanan cümlelere bağlı cümle adı verilmektedir. Cümle başı bağlaçları iki cümle arasında çeşitli anlam ilişkisi kurarlar. Bu

ilişkiler açıklama, sebep, sonuç, benzerlik, üsteleme, şaşırma, istek vb. olabilir⁶²⁴. Aşağıda bölge ağzındaki bağlı cümlelerin kullanılmasını gösteren bazı örneklere yer verilmiştir.

rusdar ylemeseydil r olard, h biz nuriz de; ama rusdar b le lliyir (2-a/1)
(ruslar yapmasayd, biz nurizade olurduk; ama ruslar böyle yap,yor).

ham, öz ba ,na y siz kimi ald, ve ço h çätin bir dövürk çirdi h biz (4-b/3-4) (hepsi kendi ba ,na sahipsiz kald, ve biz çok zor bir devir geçirdik).

yaslar,m,z detimiz yni, hams, birdi; anca h genceden o yan k çende tamam diyel h de i ir. (5-ç/6-7) (yaslar,m,z, âdetimiz hep ayn,; ancak genceden o tarafta a ,z tamamen de i iyor).

dövletin pulu olmad,; hetda unu olmurdu, çöre i olmurdu (4-b/4) (devletin paras, olmad,; hatta unu, ekme i olmuyordu).

4.1.2.3.1.4. Sıralı, Cümle

Arka arkaya sıralanmış cümlelerden oluşur. Her cümle kendi başına bir yargı bildirmekle birlikte, öteki cümlelerle aralarında bir anlam ilişkisi olup birbirlerine sıralama bağlacı, virgül veya noktalı virgülle bağlanırlar. Cümleler arasında temel cümle, yardımcı cümle ilgisi değil, art arda olma, eş zamanda olma veya karşılaştırma-denkleştirme ilgisi vardır. Sıralı cümleler bağımlı sıralı cümle ve bağımsız sıralı cümle olmak üzere ikiye ayrılır⁶²⁵. Burada bölge ağzı ile ilgili mevcut metinlerden hareketle bağımlı ve bağımsız sıralı cümle örneklerine değinilmektedir.

⁶²⁴ Özkan ve Sevinçli, age, s. 191.

⁶²⁵ Özkan ve Sevinçli, age, s. 183.

4.1.2.3.1.4.1. Ba ,ml, S,ral, Cümle

Yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı bulunan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisinin yanında ortak cümle öğelerine sahip olan cümlelerdir⁶²⁶. Bölge ağzındaki bağımlı sıralı cümlelerde ortak öge ağırlıklı olarak öznedir.

orda oğumu m, i demi m, büyüümü em (2-a/17) (orada okumu um, çal, m, ,m, büyüümü üm).

indi bugün men ald,raj m, pi irejem (3-a/20) (imdi bugün ben ald,r,p pi irece im).

olar bağ bu llerin, bu oban,ñ evlatlar, oluf, buralar,n balalar, oluflar (4-a/20) (onlar buralar,n, bu oban,n evlatlar,d,r, çocuklar,d,r).

bž dede babam,z arapapağlar burda ya ,y,β, yarad,f ve birce vuru uflar (5-c/34-35) (bizim atalar,m,z karapapaklar burada ya am, , burada bir eyler yapm, ve vuru mu lar).

4.1.2.3.1.4.2. Ba ,ms,z S,ral, Cümle

Yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı olan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisi bulunan; ancak ortak cümle unsuru (özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı) bulunmayan cümlelerdir⁶²⁷. Yöre ağzında tespit edilen bağımsız sıralı cümle örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

atam bakilidi, anam tiflisdidi (2-a/15) (babam bakülü, annem tiflislidir).

ışdot duz vuruf tü ürörseñ, v r f lezet (3-a/44) (isot, tuz at,p indiriyorsun, lezzet veriyor).

⁶²⁶ Özkan ve Sevinçli, age, s. 183.

⁶²⁷ Özkan ve Sevinçli, age, s. 188.

siz avrop ya yah, nna ,fs, ñ, z, biz mas v, ya yah, nna m, ,h (9-a/1-2) (siz avrupaya, biz moskovaya yakla m, ,z).

4.1.2.3.1.5. Ara Cümleli Cümle

Cümleden çıkarıldıkları zaman cümlenin anlamında bir eksiklik oluşturmayan, bir ara söz taşıyan cümledir. Ara sözler açıklama ve ek bilgi ifade ederler ve cümlenin unsurları arasına girerler; ancak kendileri bir cümle unsuru olarak değerlendirilmezler⁶²⁸. Bölge ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen ara cümleli cümle örneklerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

arapapaḥ meselesī siz de güzel bil rsiñiz kī dönem vaḥd, yla osmann, ve ,z, lba dar, n, d, (7-a/2-4) (karapapak meselesi -siz de iyi biliyorsunuz ki- vaktiyle osmanl, ve k, z, lba lar aras, ndayd,).

a ,h sad, h allah _ona ırehmet_ llesin; çoḥ yah , ki i _ol f (10-c/5) (â ,k sad, k - allah rahmet etsin- çok iyi bir adamm,).

4.1.2.3.1.6. Eksiltili Cümle

Konuşma veya anlatım esnasında genellikle yüklemi, bazen de başka bir unsuru kullanılmayan cümleye eksiltili cümle denir. Yüklem kullanılsa da cümlede bir yargı anlamı vardır. Böyle cümlelerde, yargı ifadesi söz veya metin bütünlüğü içinde, dinleyenin veya okuyanın algılamasına bırakılır⁶²⁹.

Yazı diline oranla konuşma dilinde eksiltili ifadeler daha sık rastlanır. Bu durumun oluşmasında, konuşanın ani bir şekilde bir konudan diğerine geçmesi veya dinleyicinin müdahaleleriyle konuşucunun sözünü keserek bu müdahaleye bağlı olarak ortaya çıkan konu veya soruya cevap verme gereği duyması gibi nedenler, konuşma dilinde eksiltili ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ağız incelemelerine esas teşkil eden metinler de kaynak kişilerin konuşmalarına dayandığı için, özellikle bir itina

⁶²⁸ Özkan ve Sevinçli, age, s. 193.

⁶²⁹ Özkan ve Sevinçli, age, s. 194.

gösterilmediği sürece bu tür eksiltili kullanımlara sıklıkla rastlanır. Bölge ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen eksiltili ifadelerin bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

äti tamam ba a oymaḥ da ayr, pi irmeḥ (3-a/6-7) (eti tamamen ba ka türlü koymak ve ayr, pi irmekí)

siz_ elbetde kī bu i lere gelejeḥde bizim böyüḥ türk arda ,m,z (5-c/13-14) (siz elbette gelecekte bu i lere bizim büyük türk karde imizí).

men z hit älämpa all,, arayaz,l, ḡarapap ḥ (13-a/1) (ben zahit alempa al,, karayaz,l, karapapakí)

insan,n_emele gelmesi ne cür_olor bunu (13-b/1) (insan,n meydana gelmesi nas,l oluyor bunuí).

4.1.2.3.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Yüklemin türüne göre cümleler, fiil cümleleri ve isim cümleleri olmak üzere iki başlık altında ele alınır.

4.1.2.3.2.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümleye “fiil cümlesi” denilmektedir. Bölge ağzındaki fiil cümlesi örneklerinden bazıları, olumlu ve olumsuz olmalarına göre şu şekildedir:

Olumlu Fiil Cümlesi:

m ydan jurnal, çıḥ r (1-a/2) (meydan gazetesi ç,k,yor).

bi y laz,m_olanda köme _ liyerem (2-a/42) (bir ey laz,m olunca yardım ederim).

Olumsuz Fiil Cümlesi:

dö vlet in _pulu olmad, (4-b/4) (devletin paras, olmad,).

men seniñ _üzüñne mel ykeseñ ba ħabil m rem (12-c/52) (sen melaikesin, ben senin yüzüne bakamam).

bu adama to ħunma _olmaz (16-b/50) (bu adama dokunmak olmaz).

4.1.2.3.2.2. sim Cümlesi

Yüklemi isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu olup “i-” fiili ile çekimlenen cümleye “isim cümlesi” adı verilmektedir. Eldeki verilerde tespit edilen isim cümlesi örneklerinden bazıları, olumlu ve olumsuz olmalarına göre aşağıda belirtilmiştir.

Olumlu sim Cümlesi:

tür ħler biz ħm ar ħam, zd, (2-b/6) (türkler bizim arkam, zdad, r).

yaslar, m, z _ detimiz yni (5-ç/6-7) (yaslar, m, z, âdetimiz ayn, d, r).

b le yler aj, d, (12-a/7) (böyle eyler ac, d, r).

Olumsuz sim Cümlesi:

bura türkün dö ü l (12-a/6) (bura türkün de il).

yo ħ baba le dö ü (12-b/22) (yok baba öyle de il).

men _ rus dö ũ lem (15- /55) (ben rus de ilim).

4.1.2.3.3.Yüklemine Yerine Göre Cümleler

Yüklemine yerine göre cümleler, kurallı ve devrik cümle olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

4.1.2.3.3.1. Kurallı, Cümle

Kurallı cümle, yüklemi sonda olan cümledir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzındaki kurallı cümle örneklerinden bazılarını fiil ve isim cümleleri olmalarına göre şu şekilde belirtmek mümkündür:

Kurallı, Fiil Cümlesi:

orda benim yaz,m g d r. (1-a/2-3) (orada benim yaz,m yay,mlan,yor).

gürcüler_o urru _ liy rdī(11-c/3) (gürcüler h,rs,zl,k yap,yordu).

Kurallı, sim Cümlesi:

ba ğa rayonnaŗa baŗanda bizde ferŗlidi (4-a/36) (ba ka bölgelerle k,yasland, ,nda bizde farkl,d,r).

menim bildi im bud (7-a/7) (benim bildi im budur).

4.1.2.3.3.2. Devrik Cümle

Yüklemi sonda olmayan cümlelere “devrik cümle” adı verilmektedir. Devrik cümle, daha çok şiir dilinde kullanılmaktadır. Yazı diline oranla konuşma dilinde devrik yapılar daha çok kullanılır. Ağız metinleri de konuşma diline dayandığı için özellikle dikkat edilmediği sürece cümleler genellikle devriktir. Ağız çalışmalarındaki devrik cümleler derinlemesine incelendiğinde değişik sonuçlar ortaya koyabilir. Bölge ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen devrik cümle örneklerinden bazıları fiil ve isim cinsinden olmalarına göre aşağıda gösterilmiştir.

Devrik Fiil Cümlesi:

sora çenlib l toplusu b,rağ riğ ilde bir defe (1-a/5) (y,lda bir defa çaml,bel dergisini yay,ml,yoruz).

biz netice diy riğ tor num n_u ağlar,na (2-a/7) (biz torunumun çocuklar,na netice diyoruz).

toylar m,z bizim_oluf y ddi gün (10-c/2) (bizim dü ünlerimiz yedi gün olmu).

men çoğ_olmu am isdanbulda (11-b/1) (ben istanbulda çok bulundum).

Devrik sim Cümlesi:

çaynan sabağ y me di içme e (3-a/30-31) (yemek, çayla sabah kahvalt,s,d,r).

o uz türhleriniñ neslinnendi burda ya ,yannar,ñ hams, (16-a/10-11) (burada ya ayanlar,n tamam, o uz türklerindendir).

4.1.2.3.4. Anlamlar,na Göre Cümleler

Anlamlarına göre cümleler Türkçede genellikle olumlu, olumsuz ve soru cümleleri şeklinde başlıklara ayrılarak incelenmektedir. Bunlara ek olarak emir cümlesini de bu grup içinde değerlendirmek mümkündür.

4.1.2.3.4.1. Olumlu Cümle

Olumlu cümle, herhangi bir iş, hareket, düşünce ve oluşun gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini belirten cümledir. Bölge ağzı ile ilgili metinlerde tespit edilen olumlu cümle örneklerinden bazıları aşağıda gösterildiği şekildedir.

aran rayonnar,na gelifler (4-a/11) (s,cak bölgelere gelmi ler).

ğarapapa _anlay, , b le izah_ l r_o tarihçiler (7-a/7) (o tarihçiler, karapapak anlay, ,n, böyle aç,kl,yorlar).

burda her _y tapabilersiñiz (13-c/46) (burada bir _ey bulabilirsiniz).

4.1.2.3.4.2. Olumsuz Cümle

Bir yargıyı olumsuz bir şekilde ortaya koyan, bir başka deyişle herhangi bir iş, hareket, düşünce ve oluşun gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini belirten cümledir.

onu her _a ,h, her _usdat yazabilm r (13-c/10) (onu her â ,k, her üstat yazam,yor).

üç_ay burya h _kes gelmiyif (13-ç/13) (buraya üç ay hiç kimse gelmemi).

o va_hd, köçeri oldu una göre _vleri olmuyuf (16-a/29) (o zamanlar göçebe olduklar, için evleri yokmu).

4.1.2.3.4.3. Soru Cümlesi

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümle, soru cümlesidir. Soru cümlesi olumlu veya olumsuz olabilir. Soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları ve soru eki bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır⁶³⁰. Bölge ağızında cümledeki soru ifadesi tanımda belirtildiği şekillerde yapıldığı gibi, herhangi bir ek veya kelime kullanmadan vurgu yoluyla da ortaya çıkabilmektedir.

siz netice d _mirs_ona? (2-a/6) (siz ona netice demiyor musunuz?)

ğatdam,y _yo urma , da d _y m mi ne t rdi? (3-a/23) (katlaman,n nas,l yo ruldu unu da anlatay,m m,?)

d d_ż ki n ce dolan,llar? (5-c/16) (nas,l geçiniyorlar, dediniz).

⁶³⁰ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s. 72.

ğarapapağ anlay, , hardan gelendi? (7-a/1) (karapapak anlay, , nereden geliyor?)

4.1.2.3.4.4. Emir Cümlesi

Yüklemi emir kipiyle çekimlenmiş fiil cümlesine “emir cümlesi” adı verilmektedir. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen bazı emir cümlesi örnekleri şu şekildedir:

dilimi ö r n, g t i d (5-a/27-28) (dilimi ö ren, git çal,).

meğemmet dan, ma gel_art,ğ kelme (15-ç/13) (muhammet art,k hiçbir ey konu ma, gel).

SONUÇ

Ağız araştırmaları, bir dilin alt kollarından olan ağızların genel özelliklerini tespit edip ölçünlü dilden ayrılan yanlarını göstermesi yanı sıra dilin eski dönemlerine ait söz varlığına bağlı kültürel zenginliklerin ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Bu durum, tarihin değişik dönemlerinde farklı coğrafyalarda boy gösteren Türklerin ve dolayısıyla Türkçenin ağızları ile ilgili yapılan araştırmalar için de geçerlidir.

Türkçenin ağızlarıyla ilgili bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar her geçen gün değişen ve gelişen imkânlarla artarak devam etmektedir. Türk dilinin ağızları üzerine yapılan araştırmalar Türkiye sınırları içinde olduğu kadar, ülke sınırlarının dışına da taşmış, farklı yörelerde yaşayan Türkçenin değişik ağız yöreleri incelemeye tâbi tutulmuştur.

Bu çalışma da Türkiye sınırları dışında, bugün Gürcistan toprakları içinde yer alan kadim Türk yurdu Borçalı bölgesinin ağız özelliklerini ortaya koyma amacını taşımaktadır. Borçalı'da, kaynaklarda “Karapapak / Terekeme” olarak adlandırılan Türkler yaşamaktadır. Önemli bir bölümü de Türkiye’de yaşayan Karapapak / Terekeme Türklerinin ağız özellikleri Türkiye ve Türkiye dışında yapılan akademik çalışmalar içinde zaman zaman kendisine yer bulmakla birlikte, başlı başına Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızı ile ilgili yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Azerbaycan Türkçesi ağızlarının Batı grubu içinde değerlendirilen Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızı; ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimi özellikleri bakımından Türkiye’de ağırlıklı olarak Kars, Ardahan bölgesinde yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağızından çok farklı özellikler sergilememektedir. Mevcut metinlerden yararlanarak incelenen Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağızı ile ilgili elde edilen sonuçları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ses Bilgisi

1. Borçalı Karapapak / Terekeme Türkleri ağzında tespit edilen ünlüler, çoğu bir sestem diğetine geçiş özelliği taşıyan á, â, ä, è, ê, í, î, ï, ó, ô, õ, ú şeklindedir. Bu ünlüler, genellikle bazı ünsüzlerin inceltici, daraltıcı, yuvarlaklaştırıcı, düzleştirici etkileri ile kelime bünyesindeki diğeri ünlülerin benzeştirici özellikleri sonucu meydana gelmişlerdir.

2. Bölge ağzında tespit edilen ünlü uzunluklarının ağırlıklı bir bölümü ikincildir. Yöre ağzındaki ikincil uzun ünlülerin oluşumunda vurgu ve tonlama başta olmak üzere, ses olaylarının (ünsüz düşmesi, hece kaynaşması, hece düşmesi, ünlü karşılaşması) etkisi söz konusudur.

3. Bölge ağzında en fazla örneği tespit edilen kısa ünlüler “ı” ve “i” ünlülerinin normalden kısa şekilleridir. Bu kısa ünlüler genellikle vurgusuz orta hece ünlüsünün kısalması şeklinde kendisini göstermektedir.

4. Yöre ağzında tespit edilen ikiz ünlüler; eşit, yükselen ve alçalan ikiz ünlüler şeklinde üç başlık altında değerlendirilmiştir. Bölge ağzında örneğine en çok rastlanan ikiz ünlü biçimleri, yükselen ve alçalan ikiz ünlülerdir.

5. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında büyük ünlü / kalınlık - incelik uyumu, oldukça belirgindir. Bu uyum özellikle asli şekli Türkçenin kalınlık - incelik uyumuna uymayan yabancı asıllı kelimelerde kendisini göstermektedir.

6. Bölge ağzında tespit edilen ünlü uyumu, sadece kalınlık - incelik uyumundan ibaret değildir. Yöre ağzında düzlük - yuvarlaklık ve genişlik - darlık uyumları da görülmektedir.

7. Düzlük - yuvarlaklık uyumunun bozulmasının en belirgin şekli, kelime kökünde yuvarlak ünlü bulundurup şimdiki zaman ekini alan fiillerde görülmektedir.

8. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında kalınlık - incelik uyumu ve düzlük - yuvarlaklık uyumu kadar yaygın olmasa da bazı Türkçe ve alınma kelimelerde genişlik - darlık uyumunun varlığı da söz konusudur.

16. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında tespit edilen tonsuzlaşma hadiselerinden en belirginleri $g > k$, $d > t$, $b > p$ ve $c > \text{ç}$ biçimindeki tonsuzlaşmalardır. Bunlardan $g > k$, $d > t$ ve $c > \text{ç}$ değişikliklerinde aslında bir tonlulaşma değil, eski Türkçe özelliklerin yöre ağzında yaşatılması söz konusudur.

17. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sızıcılaşma hadisesi ile ilgili zengin bir çeşitlilik söz konusudur. Bu sızıcılaşma örneklerinden kelime içinde $b > v$ ve $c > j$, hece veya kelime sonunda $\text{ç} > \text{ş}$, kelime içinde ve sonunda da $\text{k} > \text{h}$, $\text{k} > \text{h}$ ve $p > f$ sızıcılaşmaları bölge ağzı için karakteristik değişimlerdir.

18. Bölge ağzında sık rastlanmayan akıcılaşma olayının en belirgin örneği genellikle kelime başında görülen $b > m$ değişmesidir.

19. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ünsüz benzeştirmelerinde özellikle “l”, “n”, “r” ünsüzleriyle ilgili olanlar çoğunluktadır.

20. Yöre ağzında genel olarak “r”, “y”, “n”, “l”, “h” olmak üzere akıcı ve sızıcı ünsüzler kelime bünyesinden düşmektedir. Özellikle bildirme ekinin üçüncü şahıs çekiminin sonundaki “r” sesi her zaman düşer. Bölge ağzında “y” ünsüzünün düşmesi hadisesi ise kelime başında ve kelime içinde görülmektedir.

21. Bölge ağzında tespit edilen ünsüz türemelerinden en belirginleri, Arapça asıllı olup içinde ع (ayın) ünsüzünün bulunduğu kelimelerde, bu ünsüzün düşürülerek yerine “y” ve “h” ünsüzlerinin; vasita eki olan “ile”nin ve ikinci teklik şahıs emir çekiminde pekiştirme göreviyle kullanılan /-GII/ ekinin sonuna “n” sesinin ve “sakal”, “dokuz” kelimelerinin bünyesine “ğ” sesinin eklenmesidir.

22. Ünsüz göçüşmelerinde “r” ünsüzü öne çıkmaktadır. Bu ünsüzün kelime içinde yer değiştirdiği sesler ise “l”, “g”, “ğ”, “p”, “b”, “f”, “v”dir.

23. Hece kaynaşması genellikle “g”, “h”, “l”, “n”, “v”, “y” ünsüzlerinin yanlarındaki ünlülerle birlikte düşmesiyle; hece düşmesi hadisesi ise genellikle bölge halkının hızlı konuşma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

ekil Bilgisi

1. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzının şekil bilgisi özellikleri içinde dikkat çeken durumlardan biri, bazı eklerin kelime kökünün son ünsüzüne bağlı olarak birtakım değişiklikler geçirmesidir. Değişikliğe uğrayan ekler, isimden isim yapan /+IİK/ ve /+II/ ekleri; isimden fiil yapım eki /+IA(ş/n)/; çokluk eki /+IAr/'dır.

2. Bölge ağzında bulunma ve ayrılma / çıkma hâl eki daima tonludur. Bunun dışında ayrılma / çıkma hâli eki, “m” ve “n” ünsüzleriyle biten kelimelere eklendiğinde /+nAn/ olmaktadır.

3. Yöre ağzında vasıta hâli eki iki şekilde görülmektedir. Bunlardan birincisi ve yöre ağzında yaygın bir biçimde kullanılan /+nAn/ ekidir. Bir diğeri Türkiye Türkçesinde de kullanılan “ile” edatının ekleşmesidir.

4. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında dönüşlülük zamiri belirgin bir şekilde “öz”dür.

5. Bölge ağzında şimdiki zamanı gösteren ekler çeşitlilik göstermektedir: /-(y)Ir/I/. Bölge ağzında şimdiki zaman ekindeki ünlünün düz veya yuvarlak olması, genellikle ekin eklendiği kelimedeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşuna bağlıdır. Ayrıca bu ekin kullanımında ünsüz benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur.

6. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında görülen geçmiş zaman ekinin ünsüzü her zaman tonludur.

7. Yöre ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki olarak /-(y)IP/; birinci teklik ve birinci çokluk şahıs çekiminde ise /-mIş/ eki kullanılmaktadır.

8. Bölge ağzında gelecek zaman eki /-Aj/; ikinci ve üçüncü şahıslarda ise /-AjAH/ biçimindedir.

9. Yöre ağzındaki ikinci teklik şahsın emir çekimi zaman zaman eksiz olarak söylense de genellikle pekiştirici /-G(y)InAn/ eki kullanılmaktadır.

10. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında ek fiilin olumsuzu “değil” edatı ile yapılmaktadır. Ancak söz konusu edat, ses olaylarına bağlı olarak “döğül”, “döğü”, “döğ” biçimlerine dönüşmektedir.

11. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında yeterlik fiilinin olumsuz şekli, bölge ağzında iki farklı biçimdedir. Bunlardan ilki fiil köküne /-A/ zarf - fiil eki, “bil-” fiili ve olumsuzluk eki /-mA/’nın eklenmesi biçimindedir. İkincisi ise fiil köküne /-A/ zarf - fiil eki ve bil- fiili ile /-mA/ olumsuzluk ekinin kaynaşmış şekli olan /-mmA/ ekinin getirilmesiyle yapılır.

12. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında sıfat - fiil eklerinden /-An/; zarf - fiil eklerinden de /-AndA/ yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Söz Dizimi

1. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzının incelendiği bu çalışmada ana hatlarıyla bölge ağzının söz dizimi özelliklerine de değinilmiştir. Yöre ağzındaki unsur dizilişi Türkçenin genel özelliklerinden çok farklı değildir.

2. Söz varlığında Arapça, Farsça ve Batı kaynaklı kelime yanı sıra çok sayıda Rusça kelime de bulunmaktadır. Bu durum kelime gruplarında da kendisini göstermiş ve özellikle birleşik fiil gruplarında söz konusu Rusça kelimeler, kelime grubunun unsurlarından biri olmuştur.

3. Söz dizimi yapısı içinde öne çıkan özelliklerden biri de ki’li birleşik cümlenin yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Söz konusu cümle yapısı, Azerbaycan Türkçesinin genelinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesine oranla daha baskındır.

Söz Varl, ,

1. Borçalı Karapapak / Terekeme ağzında, yöre ağzının kendisine özgü deyimleri, eski Türkçeden beri var olan ve kısmen ses değişikliğine uğramış kelimeler, Arapça ve Farsçadan geçerek Türkçenin söyleyiş özelliklerine uydurulan yabancı kelimeler ve uzun yıllar Rusçanın kıskacında kalmasının bir etkisi olarak Rusçadan geçen kelimelerin varlığı öne çıkmaktadır.

2. Burada tespit edilen kelimelerden bir bölümü de Batı kaynaklıdır. Bu kelimelerin bölge ağzına girişi büyük oranda Rusça üzerinden gerçekleşmiştir. Buna dayanak olarak bölge ağzındaki Batı kökenli kelimelerin söyleyiş biçiminin, söz konusu kelimelerin Rusçadaki söyleyişleriyle büyük oranda aynı olması gösterilebilir.

3. Bölge ağzı ile ilgili mevcut verilerde tespit edilen bir diğer özellik, Arapça - Farsça, Arapça - Türkçe, Farsça - Türkçe gibi birleşik kelimelerin belirgin bir şekilde kullanılmasıdır.

Metinler

Borçalı Karapapak / Terekeme ağzından derlenen kayıtlara dayanan bu çalışmada her biri ayrı şahıslardan olmak üzere toplam 20 adet ağız metnine yer verilmiştir. Söz konusu metinler; bölge halkının günlük yaşamı, bölgenin tarihi, tarihî şahsiyetleri, âşıkların şiirleri, yemek tarifleri gibi birbirinden farklı konuları içermektedir. Ayrıca kayıtlardan bir tanesi Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA)'nin karakterleriyle yazılarak örnek olmak üzere metinlerin sonuna eklenmiştir.

Borçalı'da yaşayan Karapapak / Terekeme Türkleri ağzından yapılan derlemelere dayanan bu çalışmada, söz konusu bölge ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi ve ana hatlarıyla söz dizimi incelemesi yapılmış, yöreye özgü söz varlığı ile genel olarak Karapapak / Terekeme Türklerinin tarihi ve bölgeyi tanıtıcı bilgiler olabildiğince ortaya konulmuştur.

Bu çalışma ile bağlantılı olarak Türkiye Karapapak / Terekeme Türklerinin göç yollarını takiben dil üzerinden bir mukayesenin kaba bir bakışla süreklilik arz ettiği söylenebilir. Kayda değer bir durum olarak zaman geçirilmeden Türkiye ayağının tamamlanmasının önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Son olarak dil incelemesi bağlamında derlenen sınırlı malzemenin sosyo-kültürel manada değerlendirmelere de elverdiğini; dil incelemelerinden başka, araştırıldığı takdirde, Borçalı'da farklı disiplinlerin ilgi alanlarına girebilecek çok sayıda veriye ulaşılabileceğini gördüğümüzü belirtmek, Türkçenin dolayısıyla Türklerin güzergâhına dikkat çekmek isteriz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ağacan, Kâmil (2004), “Gürcistan Türklerinin Mevcut Durumu, Siyasi ve Ekonomik Sorunları”, **Karadeniz Ara t,rmalar, (KaraM)**, 1, 90-101.

Akar, Ali (2006), “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, **Turkish Studies**, 1 (2), 41-53.

Akca, Hakan (2012), **Ankara li A ,zlar,**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Akgür, Mahsin ve Palacıoğlu, Tezer (1999), **Gürcistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Giri imcileri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Aksan, Doğan (2000), **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, II, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Alışık, C. Eralp (2011), “Borçalı Türk Ağzı Halk Edebiyatı Ürünleri ve Dil Özellikleri”, **Güney Kafkasya Halklar, Dil - Tarih - Kültür li kileri Uluslararası, Bilgi öleni Bildirileri**, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 155-211.

Alışık, Gülşen Seyhan (2005), “Görkemli Âlim Muharrem Ergin Beğ”, **Modern Türklük Ara t,rmalar, Dergisi**, 2 (4), 10-25.

Alyılmaz, Cengiz (1988), **Eski Türkçenin Lügati**, 2. Baskı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1994), **Orhun Yaz,tlar,n,n Söz Dizimi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1998), “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Enstitüsü Dergisi**, 10, 35-43.

_____ (1999), “Zamir N’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, **Türk Gramerinin Sorunlar, II**, Ankara: TDK Yayınları, 403-415.

_____ (2003), “Türkçede Fiil Deyimleri ve Öğretimi Üzerine”, **Türk Dili**, (620), 148-156.

_____ (2009), “Valeh Hacıların Türklük Bilimine Katkıları ve Yeni Kitabı: Heste Hasan”, **Karadeniz Ara t,rmalar, (KaraM)**, 6 (23), 117-129.

_____ (2012), “Gürcistan’daki Türkler ve Türk Eserleri”, **Türk Dünyas, Mimarlık ve ehircilik Abideleri**, Trabzon: Türk Dünyası Mühendislik, Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Özel Yayını, 292-355.

Alyılmaz, Semra (2000), “Doğu Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Enstitüsü Dergisi**, 14, 13-19.

_____ (2002), “Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair”, **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Ara t,rmalar, Özel Say,s, I)**, 43, 288-291.

_____ (2003), **Borçalı, Bilim Adam,, E itimci, air Valeh Hac,lar: Hayat,- Sanat,- iirleri**, Ankara: Devran Yayıncılık.

_____ (2010), “Gürcistan Türklerinin Yeniden Yükselen Sesi: Varlık Gazetesi”, **Karadeniz Ara t,rmalar, (KaraM)**, 25, 115-124.

_____ (2010), “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, **Dil Ara t,rmalar,, 7**, 107-123.

_____ (2011), **Risâle-i Mûze-dûzluk (nceleme - Metin - Dizin)**, Ankara: Elik Yayınları.

_____ ve Alyılmaz, Cengiz (2012), **Ord. Prof. Dr. Valeh Hac,ların Ard,ndan**, Ankara: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği / Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı Özel Yayını.

Arat, Reşid Rahmeti (1977), “Karakalpıklar”, **slam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 284-288.

_____ (1987), “Türkçe Metinlerde e / i Meselesine Dair”, **Makaleler**, I, Osman Fikri Sertkaya (Yay. hzl.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 334-341.

Argunşah, Mustafa (2012), “Irak Türkmen Türkçesindeki 2. Teklik Kişi Emir Eki -GınAn Üzerine”, **Dil ve Edebiyat Yaz,lar,**, İstanbul: Kesit Yayınları, 293-301.

Aslan - Demir, Sema (2008), **Türkçede steme Kipli i**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Bala, Mirza, “Karapapak”, **slam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi, 1977, 330-331.

Bayram, Ali (2003), **Frans,zca Sözlük**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Benzer, Ahmet (2010), “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek - Şart Ayrımı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Dergisi**, 28, 131-140.

Biray, Nergis (2007), “Şimdiki Zaman Ekinin Güney-Batı Türk Lehçelerinde Kullanılışı Üzerine”, **Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi**, 75-88.

Buran, Ahmet (1996), **Anadolu A ,zlar,nda sim Çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1999), “Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu ile İlgili Sorunlar”, **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 89-91.

_____ (2008a), “Yazı Dilinin Tarihi Gelişimi İçinde Türk Şivelerinin Ortaya Çıkışı ve Azeri Türkçesi Örneği”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 66-68.

_____ (2008b), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarındaki Kullanılışı”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 109-115.

_____ (2008c), “Türkçede İsim Çekimi Ekleri”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 139-152.

_____ (2008ç), “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 288-305.

_____ (2008d), “Olumsuzluk Ekinin (-mA) Türk Lehçelerindeki Ses Bilgisi Görüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme”, **Makaleler**, Ercan Alkaya - S. Kaan Yalçın - Murat Şengül (Yay. hzl.), Ankara: Turkish Studies Yayınları, 306-311.

_____ (2010), **Kur unlanan Türkoloji**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1940), **Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1955), “Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi”, **TDAYB**, 1-7.

_____ (1968), **Eski Uygur Türkçesi Sözlü ü**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1971), “Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”, **TDAYB**, 1-10.

_____ (1974), “Karapapaklar”, **Türk Ansiklopedisi**, XXI, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 309.

_____ (1988), **Türk Kavimleri**, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

_____ (1995), **Do u llerimiz A ,zlar,ndan Toplamalar**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford: At the Clarendon Press.

Coşar, A. Mevhibe (1993), **Türkçe sim Tamlamalar,n,n Tasnifi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Coşkun, Volkan (2000a), “Fonetik ve Fonetik Lâboratuvarları”, **Türk Dili**, 1 (581), 387-402.
- _____ (2000b), “Türkiye Türkçesinde Vurgu, Ton ve Ezgi”, **Türk Dili**, 584, 126-130.
- _____ (2001a), “Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Özellikleri ve Oluşum Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri”, **TDAYB**, 1-2 (44), 87-98.
- _____ (2001b), “Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Görüntüleriyle Boğumlanma Yerleri Bakımından Sınıflandırılması”, **TDAYB**, 1-2 (44), 63-85.
- _____ (2002), “Fonetik, Fonoloji ve Türkiye Türkçesinin Ünsüzler Matriksi”, **Türk Dili**, 2 (588), 588-594.
- Çelik, Kenan ve Kalaycı, Cemalettin (2002), **Kafkasya'nın Sosyo - Ekonomik Yapı, 1992-1997**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, Haydar (2004), “Karapapah Türklerinde Halk İnançları”, **Karadeniz Ara t,rmalar, (KaraM)**, 2, 49-72.
- Delice, H. İbrahim (1995), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi”, **Türklük Bilimi Ara t,rmalar,**, 1, 119-131.
- Demir, Necati (2001), **Ordu İli ve Yöresi A ,zlar,**, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2006), **Trabzon ve Yöresi A ,zlar,**, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Demir, Nurettin (1995), “Alanya Ağızlarında ‘Şimdi’nin Varyantları”, **TDAYB 1997**, 99-114.
- _____ (2002a), “Ağız Terimi Üzerine”, **Türkbilig**, 4, 105-116.
- _____ (2002b), “Türkiye’de Özel Diller”, **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Ara t,rmalar, Özel Say,s, I)**, 43, 422-428.

_____ (2009), “Ağız Dökümantasyonu Niçin Gereklidir?”, **Türkiye Türkçesi Ara t,rmalar, Çal, tay, Bildirileri**, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 183-192.

Demiray, Erdinç (2008), “Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu”, **Turkish Studies**, 3 (6), 215-227.

Demirci, Kerim (2010), **Teorik Bir Yakla ,mla Zamirler**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Develi, Hayati (1986), **Azeri Türkçesi Lügati**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

_____ (1997), “{sA} Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, **TDAYB**, (1995), 115-152.

_____ (2002), “Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar”, **Türkbilig**, 4, 117-124.

Devellioğlu, Ferit (2004), **Osmanl,ca - Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 21. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilçin, Cem (dzl.) (1983), **Yeni Tarama Sözlü ü**, Ankara: TDK Yayınları.

Doğan, Talip (2010), **Urmiye A ,zlar,**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eckmann, Janos (2003), **Harezm, K,pçak ve Ça atay Türkçesi Üzerine Ara t,rmalar**, Osman F. Sertkaya (Yay. hzl.), 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2005), **Ça atayca El Kitab,**, (çev. Günay Karaağaç), 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Edebi Gürcüstan (2007), Rafik Hümmet (ed.), Tbilisi: Universal Neşriyyatı.

Eker, Süer (2009), **Ça da Türk Dili**, 5. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (1994), “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Dili**, 1 (505), 3-9.

_____ (1999), “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 43-48.

_____ (2000), “Türk Dilinde Ek - Ses İlişkisi”, **TDAYB**, (1997), 41-47.

_____ (2002), **Kars li A ,zlar**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2007a), “L, N, R’den Sonra Niçin T?”, **Makaleler**, Ekrem Arıkoğlu (Yay. hzl.), Ankara: Akçağ Yayınları, 129-133.

_____ (2007b), “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Ara t,rmalar**, 1 (1), 9-20.

_____ ve diğerleri (2006), **Kar ,la t,rmal, Türk Lehçeleri Grameri I: Fiil - Basit Çekim**, Ankara: TDK Yayınları.

Eren, Hasan (1953), “Türk Dillerinde Metathese”, **TDAYB**, 161-180.

Ergin, Muharrem (1981), **Azeri Türkçesi**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1997), **Dede Korkut Kitab, II**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2002), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Ergönenç-Akbaba, Dilek (2009), **Nogay Türkçesi Grameri**, Ankara: Grafiker Yayınları.

Gaban, A. Von (2007), **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. Mehmet Akalın), 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Gemalmaz, Efrasiyap (1986), **Ça da Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

_____ (1995), **Erzurum li A ,zlar**, I-II-III, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2010a), “Yazıya Geçirme (Trancription) ve Yazı Çevrimi (Translitteration)”, **Türkçenin Derin Yapı,s,** Cengiz Alyılmaz - Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 81-94.

_____ (2010b), “Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, **Türkçenin Derin Yapı,s,** Cengiz Alyılmaz - Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 251-259.

_____ (2010c), “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, **Türkçenin Derin Yapı,s,** Cengiz Alyılmaz - Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 331-349.

_____ (2010ç), “Azerbaycan Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi”, **Türkçenin Derin Yapı,s,** Cengiz Alyılmaz - Osman Mert (Yay. hzl.), Ankara: Belen Yayıncılık, 433-476.

Gökbel, Ahmet (2000), **K,pçak Türkleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2006), **Salmas A z,** Çorum: KaraM Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (1979), “Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, 8, 169-190.

_____ (1999), “Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 16-21.

_____ (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlü ü**, I-II, Ankara: TDK Yayınları.

_____ ve diğerleri (2009), **Nahç,van A z,** Ankara: TDK Yayınları.

Gülsevin, Gürer (1990a), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, **Türk Dili**, 2 (466), 187-190.

_____ (1990b), “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine”, **Türk Dili**, 2 (467), 276-279.

- _____ (1997), **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2002), **U ak li A ,zlar,**, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2005), “Ağız Araştırması İncelemelerimizde Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (1): bu+ra mı, bu+ara mı?”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Arma an,** 333-335.
- _____ (2008), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (ç > ş Değişmesi)”, **Turkish Studies**, 3 (3), 378-387.
- Günay, Turgut (2003), **Rize li A ,zlar,**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy - Naskali, Emine (2000), “Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan (hzl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 17-20.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), **Karahanlı, Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- Hacılar, Valeh (2009), “Karapapak Türk Mitolojisinin Yapısı Üzerine Araştırmalar”, **Bilig**, 49, 83-92.
- _____ (2011), **Azerbaycan Folkloru Antologiyas,; Borçal, - Karapapak Folkloru**, Bakı: Nurlan Neşriyyatı.
- Hazai, György (1966), “Dil Çalışmalarının Makineleştirilmesi”, **TDAYB [1967]**, 259-265.
- Hüseyinzade, Çengiz (2009), “Azerbaycan Türkçesinde Teklik - Çokluk Kategorisi Üzerine”, **Bilig**, 38, 93-102.
- İslamov, Musa (1968), **Azerbaycan Dilinin Nuha Dialekti**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- _____ ve diğerleri (1990), **Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlas,** Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Johanson, Lars (2009), “Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”, **Bilig**, 49, 93-100.

Kalafat, Yaşar (2005), “Karapapah Türkleri”, **Sosyal Siyaset Konferanslar, Dergisi**, 49, 841-872.

Kara, Mehmet (2007), “Türkmen Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (Ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.

Karahan, Leylâ (1994), “-sa / -se Eki Hakkında”, **Türk Dili**, 2 (516), 471-474.

_____ (1996a), **Anadolu A ,zlar,n,n S,n,fland,r,lmas,,** Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1996b), “Yükleme (accusative) ve İlgı (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **III. Uluslararası, Türk Dil Kurultay,,** Ankara: TDK Yayınları, 1999, 605-611.

_____ (1999a), **Türkçede Söz Dizimi**, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (1999b), “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 24-28.

_____ (2000), “Ağız Araştırmalarında Sorunlar”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy - Eser E. Taylan (hızl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 21-26.

Karaman, Erdal (2005), **Karaba A ,zlar,,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994), **K,pçak Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.

Karasoy, Yakup (2004), “Türkçede -ma (-me) Ekinin Yeri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Dergisi**, 16, 1-14.

Kartallıoğlu, Yavuz ve Yıldırım, Hüseyin (2007), “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 171-230.

Kasapoğlu - Çengel, Hülya (2005), **K,rg,z Türkçesi Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kâşgarlı Mahmud (2006), **Divanü Lügati't-Türk**, III-IV, (çev. Besim Atalay), 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Kayra, Erol (1991), "Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları", **Türk Dili**, 2 (478), 299-306.

Kemaloğlu, Muhammet (2012a), "Terekeme - Karapapak Türkleri Kaynakçası", **Uluslararası, Türkçe Edebiyat Kültür E itim (TEKE) Dergisi**, 1 (2), 111-128.

_____ (2012b), "Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", **Uluslararası, Türkçe Edebiyat Kültür E itim (TEKE) Dergisi**, 1 (3), 55-81.

Kırzioğlu, M. Fahrettin (1972), **Karapapaklar / Borçal,-Kazak Uru unun Kür ve Aras Boylar,ndaki 1800 Y,1,na Bir Bak**, , Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

_____ (1992), **Yukar,-Kür ve Çoruk Boylar,nda K,pçaklar**, Ankara: TTK Yayınları.

Koç, Kenan ve Doğan, Oğuz (2004), **Kazak Türkçesi Grameri**, Ankara: Gazi Kitabevi.

Koraş, Hikmet (2006), "Günümüz Türk Lehçelerinde Gerekliklik", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20, 131-141.

Korkmaz, Zeynep (1965), "Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması", **Türkoloji Dergisi**, 2 (1), 227-249.

_____ (1994), **Güneybat, Anadolu A ,zlar,**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2003), "Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı", **TDAYB 1999**, 1-2 (42), 159-167.

_____ (2005a), "Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden < -madın / -medin Zarf Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar I**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 151-159.

_____ (2005b), "Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar / +er Eki ve Yapısı Üzerine", **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar I**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 168-178.

- _____ (2005c), “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar II**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 123-127.
- _____ (2005ç), “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar II**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 199-221.
- _____ (2005d), “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, **Türk Dili Üzerine Ara t,rmalar II**, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, s. 232-248.
- _____ (2007), **Gramer Terimleri Sözlü ü**, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Lessing, Ferdinand D. (2003), **Mo olca - Türkçe Sözlük**, I-II, (çev. Günay Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları.
- Memmedli, Şureddin ve Memmedova, Gülnara Goca (2011), “Borçalı’dan Türkiye’ye Kaçak Göçleri”, **Bizim Ah,sk**, 22, 9-13.
- Mert, Osman (2004), “Gürcistan (Borçalı) Karapapaklarının / Terekemelerinin Eğitim Tarihine Dair”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Ara t,rmalar, Enstitüsü Dergisi**, 24, 233-251.
- Novruzova, Gülreyhan (2005), **Da ,stan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayat,**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Olçay, Selahattin ve diğerleri (1998), **Arpaçay Köylerinden Derlemeler**, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Orucov, Ali Heyder ve diğerleri (2006), **Azerbaycan Dilinin zahl, Lü eti**, I-II-III-IV, Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- Öçalan, Muharrem (2004), **Sakarya li A ,zlar,**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- _____ (2006), “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1, 169-188.
- Öner, Mustafa (1996), “-matı Gerundiumu Hakkında”, **III. Uluslararası, Türk Dil Kurultayı**, Ankara: TDK Yayınları, 1999, 833-840.
- _____ (1998), **Bugünkü K,çak Türkçesi**, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Mustafa ve diğerleri (2001), **Yüksek Ö retimde Türk Dili**, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- _____ ve Sevinçli, Veysi (2009), **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 2. Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özkan, Nevzat (1996), **Gagavuz Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Nevzat (2007a), **Türk Dilinin Yurtlar**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (2007b), “Gagavuz Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ Yayınları, 81-170.
- Özsoy, A. Sumru ve Taylan, Eser E. (2000), “Türkçenin Ağızları Çalışmalarında Yöntem Sorunları”, **Türkçenin A ,zlar, Çal, tay Bildirileri**, (12-13 Ekim 1998, İstanbul), A. Sumru Özsoy - Eser E. Taylan (hızl.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 27-33.
- Öztürk, Jale (2003), “Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri”, **Güneyde Kültür**, 14 (141), 13-17.
- Pekacar, Çetin ve Güner - Dilek, Figen (2009a), “Uluslararası Fonetik Alfabe-I”, **Dil Ara t,rmalar**, 4, 135-150.
- _____ (2009b), “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, **Türkiye Türkçesi A ,z Ara t,rmalar, Çal, tay, Bildirileri**, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 575-590.

_____ (2010), “Uluslararası Fonetik Alfabe-II”, **Dil Ara t,rmalar,** 6, 181-202.

Rıbalçenko, T. E. (2004), **Rusça Temel Sözlük**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Rüstemov, R. E. (1955), **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu İveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

_____ ve Şireliyev, M. Ş. (1967), **Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve İveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

Sağır, Mukim (1995), **Erzincan ve Yöresi A ,zlar,** Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1997a), “Anadolu Ağızlarında Ünlüler”, **TDAYB 1995**, 377-390.

_____ (1997b), “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler”, **TDAYB 1995**, 391-409.

_____ (1999), “Ağız Çalışmalarında Çevriyazı”, **A ,z Ara t,rmalar, Bilgi öleni**, (9 Mayıs 1997, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 126-138.

Sarıkaya, Mahmut (2001), “Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman Çekimleri ile Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri”, **Türklük Bilimi Ara t,rmalar, Dergisi**, 10, 273-294.

_____ (2009), “Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine”, **Türklük Bilimi Ara t,rmalar, Dergisi**, 25, 145-157.

Selen, Nevin (1979), **Söyleyi Ses Bilimi, Akustik Ses Bilimi ve Türkiye Türkçesi**, Ankara: TDK Yayınları.

Semedli, Elza (2012), “Asli Uzunlukların Azerbaycan Türkçesindeki Fonetik ve Semantik İzleri”, **Uluslararası Sosyal Ara t,rmalar Dergisi**, 5 (20), 127-132.

Sertkaya, Osman Fikri (1989), “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAYB**, 335-352.

_____ (1996), “Bolsungıl Tep Tediler”, **I. Uluslararası, Türk Dili Kongresi**, (26 Eylül- 3 Ekim 1988, Ankara), Ankara: TDK Yayınları, 135-142.

Şireliyev, M. A. (1949), **Bak, Dialekti**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Dil İnstitutu.

_____ (1962a), **Azerbaycan Dialektologiyas,n,n Esaslar,**, Bakı: Azerbaycan Devlet Tedris - Pedagoji Edebiyyatı Neşriyyatı.

_____ (1962b), **Azerbaycan Dilinin Nahc,van Grubu Dialekt ve iveleri**, Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyyatı.

_____ ve İslamov, M. İ. (2003), **Azerbaycan Dialektoloji Lü eti**, II, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2010), **Azerbaycan Dialektoloji Lü eti**, I, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, Talât (1975), **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

_____ (1994), “Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi”, **Türk Dilleri Ara t,rmalar, IV**, 51-66.

_____ (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

_____ (2005a), “Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi”, **Makaleler III: Ça da Türk Dilleri**, Emine Yılmaz - Nurettin Demir (Yay. hzl.), Ankara: Grafiker Yayınları, 225-232.

_____ (2005b), “Türkçede Kelime Vurgusu ve Kuralları”, **Makaleler III: Ça da Türk Dilleri**, Emine Yılmaz - Nurettin Demir (Yay. hzl.), Ankara: Grafiker Yayınları, 421-425.

_____ (2010), “-matı(n) Gerindiumu Üzerine”, (çev. Ümit Özgür Demirci), **Dil Ara t,rmalar,** 6, 203-210.

Timurtaş, Faruk Kadri (1994), **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, Zeki Velidi (1970), **Umumî Türk Tarihine Giriş I**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1979), “Azerbaycan”, **İslam Ansiklopedisi**, II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 91-118.

Tozlu, Selahattin (2005), “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-I”, **Karadeniz Araştırmalar**, (Karam), 7, 86-96.

_____ (2006), “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar-II”, **Karadeniz Araştırmalar**, (Karam), 9, 90-110.

Tuna, Osman Nedim (1960), “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **TDAYB**, 213-282.

Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Türkoğlu, İsmail (2001), “Karapapaklar”, **İslam Ansiklopedisi**, 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 470.

Üstüner, Ahat (2000), **Anadolu Aşşzlarında Şif - Fiil Ekleri**, Ankara: TDK Yayınları.

Üstünova, Kerime (2002), “{-şİz} {-İİ} Ekinin Olumsuzu mu?”, **Dil Yazılar**, Ankara: Akçağ Yayınları, 298-303.

Valehoğlu, Fahri (2008), “1828-1829 Türk-Rus Savaşları ve Acı Sonuçları”, **Bizim Ahşka**, 10, 28-31.

_____ (2009), “Borçalı Türklerinin Menşei ve Etnik Sınırları”, **Bizim Ahşka**, 14, 34-38.

Yeniaras, Orhan (1994), **Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş**, İstanbul.

Yıldırım, Faruk (2006), **Adana ve Osmanliye İleri Aşşzları**, I, Ankara: TDK Yayınları.

Yılmaz, Emine (1991), “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, **Türk Dilleri Ara t,rmalar,,** 521-539.

Yüceol - Özezen, Muna (2009), “Düneyin / Dünen Zaman Zarfi Üzerine”, **Türkiye Türkçesi A ,z Ara t,rmalar, Çal, tay, Bildirileri,** (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: TDK Yayınları, 531-540.

<http://www.borchali.net/?s=xeriteler> (20.02.2012)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&view=lehceler (11.05.2012)

MET NLER

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
1	Abdulali brahimsoy	1957	Karayaz,

(1-a)

bu bölgenin ğarayazı bölgesinde sora ğaraçöp'de, ğaracalar'da, telal'da sora başkêçit'de toy_âdetleri var. o âdetdere bağılı meydan jurnalı çihêr borçalı'da. orda benim yazım gèder. tehle'nin toy_âdetderine bağılı orda benim yazılarım gèder. bu saat yanı silsile yazılar gèder. sora defin merasiminnen bağılı, hüzürnen bağılı onnarı toflamışam, o yazılarım hazırđı. sora çenlibêl toplusu birağêrih ilde bir defe. orda hisse hissedı el el oba oba. obalarımızda olan muğdelifliêlerle terifler hamsını vèrer. bizde mesele tehle'de alğışdar, başkêçit'de alğışdar sora bölgelerimizde kentder var da èller var diye ki o tehle mağhalında üç kent var; ğaracalar, ğara tehle, ağı tehle. onların danışıê lehceleri de muğdelifdi. birbirine yağın olmalarına bağmıyağ, danışıê lehceleri de onların muğdelifdi. sonra soğanlıê var, muğanlı var, telal'da ğaracalar kendi var. yanı bunların hamsında hem âdetder muğdelifdi birbirine yağın, sıê yaşasalar da toy_âdetlerinde de fergler var. onların hüzün_âdetlerinde de fergler var. folklorlarında da danışıêlarını, dillerini her halda seçililler. o insanın ünsiyedi yaradanda bilersen ki bu hansı kentdendi, onu tapmağ çoğ hasandı. mesele şündü sen gelif mennen danışanda men bilèrem ki sen soğanlıêdansañ. başğası danışanda bilèrem tehledenseñ. bağ bèle diyalekiderdi. lehceler var, şiveler var. bunları biz ayırd_eliyebilèriê. toplamışam men onları telebe vağdımnan, insdüde

oğuyannan men_oları toflamışam. indi de tofluya tofluya gèdirem. göca kişiler, yaşdı, ağ
sağğal, ağ bəçəhlilər var. onnarnan söhbətderim var, yazılarım var. yanı yığmışam
kağızdara, defderrere. men vèrebillem onlardan size. mende çoğdu, heddinnen çoğdu. yanı
20 çoğdu mende o matiryallar. men tofluya tofluya eşidèrem hardasa bir yaşdı adam var,
gèdirem, gürdalèrem görüm_onun gəfasında ne var. oğların hamsını yazèr götürmüşəm.
şüirrerdi, bayatılardı, müeyyen şeylerdi; hamsını men toplamışam. yanı o meşsetden de
çenlibèl gəzèti birağmışam. sırf_edebe gəzèti olufdu. böyüh, hecimli gəzèt, çoğ seferri
gəzèt birağmışam. üç_il sora mālīye setirriğinnen bağı dayandırmışam onu. çenlibèl
25 yazarlar birliğimiz var. yanı gürcüstan'da yaşıyan şairlerdi, yazıçılardı, aşıhlardı... buğları
toflamışam. aşıhların desdannarını, nağıllarını toflamışam, oğları çap_èlemişəm. yanı
yapmışam oğları men müeyyen dergilerde, müeyyen kitaplarda, gəzètdə munteğim olaraq
vèrmişəm. bugün de araşdırmalar aparèrem men_onğları ve o meşsetden de bugün biz
gürcüstan azerbaycanlıların edebī, bedī, yaradıcılığ tehsil, tercüme ve beynehalğ miğyasa
30 çığaraq. o cümleden bağ kataloğ var budura benim de burda. türkiye'de yaşıyan azerilerin
de merkezderi var. o merkezderin de almanya'da, amerika'da, avrupa'nın muğdelif
bölğelerinde oğlarnan biz münesebet yaratmaq, eleğe yaratmaq, oğların ədetderini
bizim_ədetdèrnen gərsılığlı şəkilde araşdırmmaq, öğrenmèk bu yönde bir_işlev görmèk
isdèriğ. yanı biz müeyyen desdeğler ağdarèriğ. indi gèrèk bize kömèliğ_èliyen her
35 hansıbir donor teşğilat tafsağ biz_işimizi daha da genişlendirebilerik. çenlibèl koroğlu'nun
ğalasının_adınnan yānī èle bir dènemde yaşıyèrdik ki biz_o dèvürde artığ halğ
ğarışılığıydı. artığ meneviyat_unudulmuşdu. edebiyat, yazarrar hamı dağılmışdı. həc kes
hamı kapital arğasınca gəçèrdiler. men bèle bi arada geldim_otdum, tüşündüm tüşündüm;

bulları yēnīden ğaytarmağ lazımdī. ōzüm koroğlu hēsavı ēledim, çığdım çenlibēl'e ve
40 sesledim geliñ başdıyağ ve o ğazēti men ersēl ğētdim. o ğazēt dōrd_ıl birağıldı o ğazēti.
ayda bir defē iğirmi dōrt seyfelī ğazētiydi ve sarf yazıçılar, şaırlár, tárcümelēr,
türh_aşığlarının da orda men ğoşuğlarını vērmişem, sap_ēlemişem. sōra ğürcü
aşığlar_oluv_azerbaycan dilinde yazan_aşığlar, olların ğoşuğlarını çap_ēlemişem ordā.
sōra ğürçüsdan'da yaşıyan azēri türh'lerinin hamsının_eserrlerini, tárcümelerini, ğürcü
45 ádábiyatının çoğunun tárcümelēr, farīsi ádábiyatdardān, avrupa ádábiyatınnan tárcümelər
vērmişēğ_orda. men vērrem sayılarını siz_onda toplu bēlē. doğsan_altıda ğürülufdu beli.
doğsan doğğuzuncu ile ğedēr falīyet ğōsderifdī. madd_imkansızdığ_ucúvátinnán hem de
burda tezikler çoğ_oldu. keğebe dēyiller bizim burda o vağıt. kim ki bizē maddi
desdeğ_olordu onu hedeledilēr. bağ o ğēdesi oluv_ordan çığdı, ğaşdı, ğētdi. onnan da biz
50 dayandırağçı olduğ_onnan.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
2	Nuri Bah, ev	1930	Karayaz,

(2-a)

rusdar şeylemeseydilër olardıñ biz nurizāde ama ũrusdar bēle ēlliyir, hoşduyurdular
ov ēv ēlemeğe şeyimizin añırını, familyamızın añırını. ya men_olardı nũri, nũriōglũ.
menim atam da nũrũdu adī. altmış bēşinci ilden ğardabani'de oluram. bin doğguz_üz
altmış bēşinci ilde. sekgiz uşağım vār, sekgiz. biri rehmete gētdi. onu araba vurdu, maşın
5 vurdu. ğırñ dört yaşında öldü. ğalanı yēddisi sağdı. bir_elli nevem vār. torun diyērsiz siz
nevem. bir_o geder de neticem vār. netice torũnumun_uşağları. siz netice dēmirsiz_ona?
biz netice diyēriñ torũnumũn_uşağlarına. savağ_almışam rus dilinde, rus mehdeflerinde
oğumuşam, rus inisttuda. rus dilini ēla bilērem, lap yağşı bilirem. gũrcũ dili de birez
bilirēm. özü de men mehāniñ_oğumuşam. sizde ne diyiller mehāniñe maşınları bañır. men
10 on_üç yaşına tān, min doğguz_üz ğırñ_üçüncü ile ten tiflis'de yaşamışam. tiflis'de ordā,
mētēñ ğalası görũfsüz? at durur bañ onnan ũzbe ũz bēle. orda olmuşam ğırñ_üçüncü ile
ten. otuzuncu ilden ğırñ_üçüncü ile ten orda olmuşam. sora benim_anam tiflis'de olũf,
atam bakīli oluf. atam gelif tiflis'e oğumağā. zıķũv diyērdiler onda ünũvirstēt. gönderifler
baki'den_oğumağa onu. oğuyandā anamı görũf ēvleniflēr, beğenifler_ēvleniflēr. sora
15 atam bakilidi, anam tiflisdidi. biz müselmanñ, elhemdũlillah müselmanñ. anam dā atam
dā müselman_idi. sorā ğırñ_üçüncü ilde anam gelif aparıf menī baki'ye, ēvimize. ēle de
nenemi, nene dā anānemī, ikimizi aparıf. orda oğumuşam, işdemişēm, böyümüşem. sorā
annēm bura gelif annēm, ğardabani'ye gelif. ālli nisenci ilde yadımnan çıñıf. sora da kī
meni çağırdı ki gel burā, gel men tekem. sora men de gelmişem burā. indi bir_anadan,

20 atadan üç_olmuşu; mēn, ğardaşım bir de baçım. baçım ğazağ'da erdeydi āzarbaycan'da.
o öldü, rehmete ğetdi. ğardaşım kiyév şherindedi, aqadēmikdi. özge bağ bēle. asgerriği
rusya'da yapmışam, arinburg şherinde, orda yapmışam esgerriğ. iki il üç_ay orda
olmuşam. sora gelmişem gene baki'de işdemişem, nēft mēdenlerinde işdemişem. aziz
bēkof rayonu diyērdiler, aziz bēkof rayonu orda işdemişem. neft, pētol ğayırillar onnān.

25 pētol yērden çıhır, o piromisla diyillēr rusca. bizim dilde diyiller mēden. bilmērem türk
dilinde ne tēri diyiller. temiz pētol çıhmır_ordan ki. ordan çıhır ğapğara mazūt. ğara bağ
bēle ğapğara. sora orda piriğonizavat var diyiller_orda pētol ğayırillar dā. sizde yoğdu
nēft mēdenleri, nēft yoğdu. şey az var, hardasa lap_az var türküyā'de. sōra türküyā'de, o
isdambul şherinde olmuşam, gezmişem isdambul şherini pütün. sora benim ğızım bu

30 sahat şeydedi kāmālpaşa'da, ğesebe var kāmālpaşa, türküyē'de sarp'ın yaħını, yaħındı
sarp'a. orda olur. bir cocuğu var_adı umūt. benim ānişdem yēzne diyirsiz siz dā. biz
yēzne diyirih, siz ānişde. o yaħşı şōfēriydi, maşın sürördü, aftobūs, mērsēdēs aftobus.
tiflis_isdambul ğedirdi. ō ğezebe tüşdü, yol ğezebesine tüşdü, öldü. indi ğızım ğalif ordā
bir cocuğnān. orda yaşıyillar, şeyde kāmālpaşa ğesebesinde. onun ğaynı vār, onnan sora

35 ğaynanası vār. siz ğaynana diyiller, ğayın_erinin ğardaşı dā erinin ğardaşı. ānişdemin_adı
turgūt_uydu, yaħşı oğlan_ıydı, çoğ iy_oğlanıydı. ğızdarım birī rusya'da yaşıyır,
çēlyabinsk şherinde. sora bağ biri bu murathān'ın_yoldaşıdı, sermine. bu annēsidī. ğalanı
olar da burda yaşıyır. bu aradā men yazıçı döğğülēm, şāyir döğğülem hē. indi işlemirēm;
pēnsiya siz ne diyirsiz pēnsiyā? ne diyiller pēnsiya, ne tēr işdemirem da pul vērillēr doğsan

40 lari. sora benim yoldaşım_öldü. bir_il yarımdı öldü. indi burdā benim yanımdā üç de
neğelerim var. sora biz_öyde on nefer, on kişiyih. ēle boş öyde, ēle bēle.

ağriyirem_özümde ağriyirem. bi şey lazım_olanda kömeğ_ëliyerem. bi şey_olmuyanda
nevlêm_ële... gelnim tükende işdiyir, gızdarım da bir bunun_annësi de, sora lap balaca
gızım da onda tükende işdiyir. sağ_olsunnar ne lazımdı mene yardım_ëdillër, ne lazımdı
45 mene... goymullâr men ezap çekem da. ne_ïsdese alıllar mene; paltar, yemeh'...
ne_ïsdese de sem gızdara alıllar. ële de torunnarım hamsı hêş neye möhdacım yoħdu.
baħ bële. benim nenem, onun_uşağı olmuyuf. sorâ öz ğardaşının_uşağını götüruf, gızınî,
menim_annemi saħlıyif men_olmuşam. meni özüne uşağ götüruf baħ bële. sorâ, sora da
ki yanı işde dersi kıtarandâ tıflis'de diyif men gëdirem, baki'ye öyüm_eze gëdirem,
50 aparıram_arvad_uşağımı da. nenem diyif ki yoħ bu uşağı ğoy mene ğalsın. men
üç_aylığ_olmuşam, üç_aylığ bilërseñ da nêçedi. balacalağ balaca ğoyuflar
nenemin_yanında, gëdifler baki'ye. men_or da ğalmışam. otuzuncu ilden ğalmışam
ğırğ_üçüncü ile ten. muharibenin men pütün tıflis'de olmuşam nenemin_yanında. ama ële
birinci sinifdën bütün tehsil ũrus dilinde olmuşam men. men rus dilini iy bilirem, öz
55 dilimnen de yaħşı bilirem rus dilini. bir de rusdarnan danışanda men diyirem size, ders
diyërem. men rus dilinde rus ğramatıkasını, rus_ëdebiyatını tolsdoy, puşgin hamısı yaħşı
bilirem, ëla bilirem. rusya'nın tãrihini de yaħşı bilirëm. rusdar biznen diyende ki balaca
hökümetderi nêce äzerbaycan, gürcüsdän, ërmenisdän, latviya litvã bële balaca
hökümetderi hemeşe desdeğ_oluf, ğaratı altına alıf. indi pis_oluf lar. niye pis_oluf lar
60 bilirsën? indi ğalğ oyanıf dã. orda ğorğurdular, şey_ëliyërdilër. indi oyanıf, indi şey hêç
ilham eliyëf hêç saymır rusya'nı amã azerbaycan harã, gürcüstan harã; bir dene onun_bir
rëdyonu olar rusya'nın. rusya bilirseñ çoğ böyüh, dünyada en böyüh, yeri en böyühdü.
dunyada iki supër hükümet var; biri amërika'dı, biri rusya'dı. amërika'dan sora rusdardı.
rusdar çoğ güjdüdüler. indi bu sahat baħırdım, dünë baħırdım nêce dünë, ne tëri diyirsiz

65 dünən, siz ne tēr? hē bağırdım şeye gelbim ağrıyı, üreğim ağrıyır; isdambul'ü, sora bursa'nı sël basıf, yağmur vay vay vay bütün çamırın içindediler cemahat. öyleri basıf bağı beledi. tek ona döğül amérika'da da eledi, pākisdan'ı batırif bütün. sen qarispandenseñ, jurnalisseñ; sen bizden de yağışı bilirseñ.

(2-b)

burda bir türk molla vardı, molla mehemmet. hardandı özü bilmirem, mollaydı. sora onun o öldü. onun oğlu mollaydı. adı ne islam, o da mollaydı, o da öldü. yağışı insannarıydı. biz mesē bakı'ya gēdif gelirem, her dem bakı'ya gēdif tēz tēz gelirēm. bakiyən türkiye'nin yağışdı münasibeti, lap yağışı. bir millēt, iki dēvlēt; bağı beledi diyillēr.

5 ēle bayraqlarımız da birdi ay uldüz o da ay ulduzdü. sorā lap yağışdı mesē biz türhlernen hemeşe yağışı olmuşu biz türkler. ēle bilginen ki türhlēr bizim arhamızdı. hemeşe āzarbaycan da buranın āzarbaycan'ı biz hemeşe türküye dayahlanırıh, fehr ēliyiriy olarnān. biz āzarbaycannıyıh, biz türh, şey ne tēri dēyim, ne tēri diyillēr? āzerbaycan türkü, āzeri türküyüh bağı beledi. terekeme ğarapapağı diyillēr. ulu babalarım

10 terekeme oluf indi. ulu babalarım mal sağılıyflār, ğoyun sağılıyflār. bağı beledi maldarrihnān terekemeler mal sağılıyflār, ğoyun sağılıyflār. hemeşe varlı oluflār, dēvletdi oluflār, hēs kimnen asılı olmuyufllār da ğoçağ adamlar oluflār bağı beledi. indi men āslisinde niye men tiflis'de olmuşām? benim annēm ğürcüsdan'da oluf dā ğaracalar kendi diyillēr. bağı annēm sorā annemin annesi ordandılar. āslisinde ordandılar āma

15 tiflis'de yağıyıflar. burda dā altmış beşinci ilden burda oluram. esas men buralı sayılērem, anadan burda olmuşām. benim pasportumda yazılıf anadan oları tiflis şeheri. anadan burda olmuşām, buranın ādetini, her şeyini yağışı bilirēm. ğürcülernen de münasibetimiz

lap yahşıdı, hemeşe hörmet éliyiller bizē. érmenilernen tüşmanıh, érmenilerin_ atasına
nēlet. çoĥ tüşmanımızdılar bizim. azerbaycan'ın tüşmanıdılar, hemeşe tüşmandılar.
20 türkúye'de bilmérem néçenci ildi az ğalıf ki türhleri hökümeti alalar ellerine. éle oluf, éle
indi de bütün hemēşe ollar tülküdüler. tülkü bilérseñ da. oların zatına südüne nēlet.
isdiyérdiler ki bũ şeyi ne ğoyalar türhlerin bélinē soyķırım soyķırım. yalannan diyéller ki
soyķırım éliyif. sora şeyde yahşı cavaf vérdiler. erdoğan yahşı oĝlandı, yahşı adamdı. o
diyér ki lap éle de olsa oĝlar diyir ki on_üçüncü ilde temiz başĝa adam oluflār, başĝa
25 dövlet_oluflār. bizimle gediñ_olarla ayırd_éliyiñ, razvirat_éliyiñ. bizim ne işimiz vār.
ama olmuyuf, özderi éliyifler. olar hemeşe târiĥ boyu hemeşe şeylernen, türklernēn sorā
azerbaycannılarnān hemeşe tüşman_oluflar. rusdar orā şey inĝılab_olandā, savet dövleti
olandā getirdiler ora, azerbaycan'a şāmıyen sitefan, şāmıyen ğoydular lap başa risidatil lap
baş şey ğoydular dana éle bil padişah ğoydular. onu da hamsını, pütün azerbaycannıları
30 tutdururdū, gülleletdirirdi. ollar hemeşe şey_oluflar, érmeniler çoĥ şeytandı; burdan
sennen_éle danışır ki éle bil ki sennen ğardaşdı, sennen_ā ama o dalda ayaĝını ğazır.

(2-c)

burda yahşı türk sinemalarına bahırth. çoĥ hoşduyüram men çoĥ indi bu sahat
uzammışdım da yatıf şeye bahırdım, ħanımnın çifliĝi. bahıfsız siz he çoĥ iyı sinemadı
hamısına bahırth. lap çoĥ hoşuma gelir. ğurtlar vārisi şey_orada hoşuma gelir elemdar,
polat_elemdar. sora hoşuma gelir_olar çoĥ. türkúye'nin yahşı artisderi vār; türken şorāy,
5 gözēl, türk sinemasının sultanı. sorā çoĥ hoşuma gelir o da türk sinemasının birinci
ķomikiydi kamil sunal, öldü. ah yahşı hoşuma gelir_o hamımızın hoşuna gelir. biz_éle
pütün günü türk ħanallarına bahırth. vallah canım_üçün bah pütün türk_ħanallarına

baħırıh. çünkü bize hoş gelir; dilini başa tüşürüh, bize përivod_ëlemeħ, tercüme ëlemeħ
lazım döğü. ële baħırıh hamısı her şeyi de başa düşürürüh. özü de her şeyi dini dinimizë,
10 yaşayışımız her şeyimiz_ële bil birdi. men iki defe üş defe gëtmişem şeye gëtmişëm
ğızımın_yanına kámalpaşa'ya gëtmişem. sora bir defe de isdambul'a gëtdim. isdambul ne
isdambul ne iy şeher, böyüh... yahşı, gözël... sora da kī atatürk, çoħ atatürk'ün
mevzelëğine gëtmişğ_orða, baħmışıh, görmüşüh. atatürk'ü de çoħ hoşduyürüh. ne tër
türkler hoşduyur... atatürk_ële bilginen kī türkleri yüz_il ireli atıf, ireli. çoħ kùltür_oluf,
15 çoħ şey_örgeğif. ële savat savadı da ollar örgedif. o şeyleri bële çadraları zadı hamısını
atmağ_o örgedif. çoħ iy_adam oluf, çoħ iy rehber_oluf, çoħ iy pırizidënt_oluf. sora da
baħ şey yahşıydı, sorā bir_o yaşdı varıydı dā bu yahınnarda sülëyman demırël yahşıdı.
ama ële bilginen ki bũ indiki yahşı gonusur, yahşı şey_olar, yahşı başbakan_olar şeyden
bu sahat danışırıh erdoğan erdoğan. baħırığ_onun söhbetine baħırıh, nitkıne baħırıh, çoħ
20 hoşumuza gelir. özü de hëç vaht azərbaycannıları gördüñ_ısdediler türkiye yol_açsın
ollara açmadılār. hemeşe desdeğ_oluf bize, hemeşe dalımızda duruf türkiye. biz de
özümüzü de ële o gádār şeyleriħ, biz de özümüzü türk sayırıh. özü de türhler, türk dilli
halk çoħdu dünyada. ba türkmennër, baħ gör addarınnan türkmën, ële de türhler de oıları
hoşduyullar. türhmenner, ğazaħlar hë, onnan sorā şey özbeklër hamısı buıların türk dilli
25 hahdı, ama ërmeniler yëtim dilli hahdı. ërmeniler ële birce ërmeniler teh danışrlar. ële de
gürcüler de şeydi yëtim hahdı. başga harda var gürcü, hası dilde var? baħ men
kazahısdan'a gëtmişëm, daşkent'e gëtmişem, çoħ yere gëtmişëm. onda savët hökümeti
olanda her yerde bizim dilnen danışırığ_olarnān ële de albanyā, ële de bosná oıllar da
bizim dilnen danışırıh, olar da müselandılar. meselçün indanëzya bütün yüz fayız

30 müselandılar. sorā hindisdan'da çoğdu müselmān, olduğÇa çoğdu. sorā árāpler hamsı müselandılar. biz de elhamdülillah müselmanığ, biz de allah'ı çođ hoşduyuruğ, pèyğamberimizī, mehemmet salavatullā. sorā imamlarīmızı hamısı, olār çođ hoşduyūrūđ. mümkün_olsa, imkān_olsa gèdif ziyaret_èliyerihí. hele o gèder imkām yođ hē bađ bēle.

(2-ç)

murathan, ānişde diyirsiz, çođ yağşı oğlandı, savatdı oğlandı, ğanacağlı oğlandı, çođ yağşı ènişdedī. instut_ohuyuf, özü de ēla ohuyuf, ēla ğırmızı diplomalı, bütün hamısı ēla ğıymetder... sizde bilmèrem ona ne diyiller; ēlaçı oluf, ēlaçı. özü de şeydi o da mühendisdi, inşāt mühendisidi; èvler zaddar tikmeğ mühendisidi. bađ bu ođlu da yağşıdı, 5 ğızı dā. ğızını gördüñ mü? üç şeyi var, benim torunnarımdı. yağşıdılar, savatdıdılar. obirsi uşāđlarım da benim savatdıdılar. bēle dolanışığ yağşı, hēç zaral yoğdu dā, yükseğ lap şeyimiz yoğdu da. lap_ēle diyem ki lap milyanèr yođ, miltimilyanèr yođ āma bēle dolanışığ dā. bizim de maşınımız vār, ğofili arabamız vār, hofili maşınımız vār. oğlum da gene şeydi, mühendisdi. o yağşı şey bilèr, antèn ğoyur_antènner, subut_antènnèr, yumru 10 antènnèr. sora şeynen ğampitur zat yağşı bilèr, onu tēmir_èliyir, èle şeynen meşğul_olur. bir torūnum_ēle biznen yaşıyır, bir torūnūm tıraş_èliyir; şeydi, berberdi. siz berber diyirsiz, biz de berber diyirihí. āha bađ bēle. çođ danışsam bir kitab_olar.

(2-d)

sizin_yer harda yerleşer, sizin_ofis kiyêf dedi, diyer ki aqademihiydi diyer_indi.
seni ollar_êle bir şeyler fikirleşifler ki orda adamları birez_adamlar cavannaşır,
genc_olur da; genç, yahşı şey ollar mālice êliyiller. mālice bilêrseñ da nedi. adam
hesd_olanda, naçoş_olandā yahşı êliyir onu dā. dohdor yoḥ o pıratsesin_özü dā. yahşı
5 olursan, şeyseñ meselçün ḥarafsāñ dā, dohdur şeyliyir māllic_êliyir seni, baḥ māllice osu.
māllice da indi sen, men şeyem da hesdeyem, dohdur gelır, mene derman zat yazır_êliyir.
men_yavaş yavaş yahşı_oluram. ona diyiller liçenye rusdar liçenye diyer, biz diyerih
māllice. biz derman diyerih, siz ilaş diyersiz; o da düzdü. ilac_êliyir, adama ilaÇ şeyliyir.
yahşı êle zaT êle şeyler fikirleşifler. indi diyir ki seni diyir el_êliyejem sen_yirmi beş
10 yaşında olacaḥsañ; o aqademiḥ ğardaşım. adı ğorḥmaz'dı, aqademiḥ, miydunarudya
aqademiḥi. hemī tibdi hemi tip mēditsinā hemi biyologya, ḥimiyā he baḥ neçe şeylerdē o
yahşı şeydi, aqademihiydi. siz_aqademiḥe ne diyersiz, yüksek aqademiḥ? aqademiya sizde
de var_o pırafēs. sora hamsınnan yüksek aqademihiydi. men seysenem o da yemiş beş
yaşındadı. mennen beş yaş kiçihdi. bacım bizden kiçiḡ_idi. o hesdelendi, öldü. naçoşdadı.
15 hesdelih, siz ne tēr diyirsiz? biz hesdelendi diyirih, naçoşdadı diyirih. çoḥ sözderi biz de
siz de ğavaḥ bir diyirdih. ama indi meselçün men şeyde danışandā, türküye'de diyirem biz
banyō, hamam diyirih, siz de hamam diyerdiz. eslisinde hamamdı; banyo rusdardan
götürüfler. onlar banya diyiller rusdar. biz meselçün ğartof patatēs, biz ğartof diyirih
rusdardan götürmüşüh. siz diyirsiz patatēz. tomatēz siz diyirsiz pamidora, biz êle pamidor
20 diyirih. hēlhoptēr_êle şey biz_ama şey diyerih, vērtalet diyerih; siz_uçaḥ diyersiz, biz
teyāre diyerih. birez ferḥ var da birez. biz_isdidi diyirih, siz sicaḥ diyirsiz. sora baḥ bēle

bële sözder birez var_özge. meselçün türk yazıçılarınınan oğumuşām eziz nesin, onu
oğumuşām, onan sorā reşit nuri güntekin_onu oğumuşām, onun da kitabınī. sora
türhlerden, türklerin yahşı kitapları da vār, yahşı şayirleri de vār, yazıçıları da vār. yahşı
25 doğdorları da vār, yahşı artisderi de vār. helbetde ki türküye böyüh dövletdi, özü de zengin
dövletdi. azerbaycan hara; èle isdambul bir_azerbaycan boydā.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
3	Yeter Piriyeva	1960	Karayaz,

(3-a)

azerbaycan yemeği aşıdı, pulovdū, etTī, cūcedī, balıhdı. sora ğaruhdū, salatTı. gündeliğ yemeğ düđūdū, mađarnundū, ğartofdū, lobyadı, PaTııcandī, Pamīdor ıđırtmasıdī. gündeliğ bu ğeder. türk yemeğleri pağlavadı, mercimedī, PaTııncan da et bir yerde soğuz kim_olor. meselen_pulovdu; suyu asēseñ birinci, sorā lobya tōkēseñ, maş lobyasī. sora 5 sūzōrsēñ ğuruşdı ēle mi, sorā demlēyersiz. isdesez_etnen_olār, isdesez etsiz_olar pulov. kimin da zōvgū ne tēridi ona ğeder. meseçün_bizde essiz ğoş gelēr. āti tamam başğa ğoymağ da ayrı pişirmeğ... indi kime bađēr, kimin zōvgūdū ātnen pişirēr, zōvgūn_olmayanda essiz pişirēr pulovu. eti de gene onu kimi ğızartma ya soytulma da bēle. sorā cūcōyū, tōyuđ_etini; meselçin isder soytulma pişir isder yağda ğızart meselçin 10 da. sorā meselçin dōyğadı en sēvimli bizde. dōyğa bilērsiz da nedi. ğatıĥnān açēseñ ğatığı, içine yumurta sōkēseñ meselçin. ğoyorsān göğ dođrorsañ ğırda ğırda her göğlerden bölünōr. ona biz baki dilinde, azerbaycan'da ayran dēyiller, ancağ bizim ğürçüsdan dilindē dōyğa dēyiller burda yaşıyan azerbaycannılar. ğoyursañ ğarışdıra ğarışdıra, temiz pişirērsēñ. ağırda içine noğut_atērsēñ. noğut bilērsiz da nādi. sora ğoyorsan_yēre 15 lezet_alēr. yalnız ğatıĥTan_olor. ğatıĥ, göyüh, yumurta, noğut başğa hēç ne içine lazım dōğū. sora vērēseñ toylarda da vērēller, nevlēm üzür yerinde d_olōr. bizim en sēvimli ğōrehđ_o. meselçin da ind_olsa men size pişirerdim, burda ğatıĥ_olsoydu. gündeliğ de nevlēm gene mađarōndū, beyağ da savladım vērmeşildī, ğaroğ şorbasıdī meselçin bēle.

ğaroḥ bèle sarı ğaroḥ_olōr, hırda hırda salat, göğ ğavuh ēlesi pakētd_olor, noḥuda benzēr
20 şeydi, mercimenin başğa formasıdı. o da gená dadd_olor. indi bugün_men_aldırajām,
pişirejem baharsız. ğoy_üşaḥlardan kimse gelsin. yalnız bular bizde. torttardan da gená
pèçenyalardan da meselçin ğatdamadī, başğa uzaḥ yola gèderseñ meselçin pişirerseñ
ğatdamıyī. ğatdamıyī yoğurmağı da dèyem mi ne tērdi? meselçin bir kīlo una İki yumurtā,
bir litir sūt, bir çay ğaşığī soda. onu temiz yoğurorsāñ. sōra meselçin açersān dúyağı
25 ğoyorsan_bèle. yayersen nezik nezik tam nezik dā na tam tam açersāñ pütun,
ğoyorsañ_altı pükül üsT_üsde açersāñ. açannan sora arasına bir bir, verāk verāk
yağlıyersiz. sora kesersiz, ālde bèle doluyannan sorā yağı ğoyorsüz_üşdüne. sora onu
ğızardersiz, bir bir bir bir yığersiz. meselçin dana yığīlēr. sora üsdünē pèsok onu ğoyollār.
meselçin ğız_aldīḥ biz_indi gelif ğıza üzük bālge nişan gelif dā. onun ğabağınā
30 ğavağ_ğaytarmağ_isdēr. onu orya ğoyollar. sora gündeliḥ de olār yemeğe gene. çaynan
sabaḥ yemeğidi içmeğe. kātiyi de gene ne tēri yoğuror dirojnan ajıdērīḥ. ajıdannan sora
göğdü_ışbanaḥdī, kinzidi, ğamadī baḥ bèle şeyler hırdā hırda doğrorūḥ, sora açerīḥ arasınī
dīvaḥnan bèle oḥloynan yayērīḥ, pükörūḥ. pükennen sōrā ğoyoruḥ ğazın_üsdünē
ğızardērīḥ. bir bir ğızardīf yığırērīḥ bèle.

35 — *malzemeler neydi?*

ışbanāḥ, kinzī, pētruşğā, şüyüt, şüyüt bilersiz da nedi. şüyüt meselçin baḥ bu göğdü şüyüt,
hajī getirmişdi baḥ buna biz şüyüt dèyerīḥ. ğama da bizim dilde ğama dèyīlēr. meselçin baḥ
bèle böyüh. başğa da kelem süpudū, kelen ğōruşu, meselçin kelem ğızartmasıdı, lobyā
şşamadıdı. bilersiz da lobyā nādi. lobyā meselçin baḥ bèle göğ lobyānın_ıçını
40 ğurudorūḥ ēle mi? onu kışda asersēñ, asannan sora ğaynēr ğaynēr bir sahat hardasa sahat

yarım pişer. pişennen sorā ezêrsēñ, ezennen sora indi men pişirrem goydum_orya özü de.
pişennen sōra ezêrsēñ yağ, soğanı dağ_éliyirsēñ_ıçine hırda hırda kinzi doğrorsāñ,
isarımsağ vurorsan. sarımsağ bilêrsēñ nedi dā. onu da goyorsāñ gazan_üsde on dēğ
on_bēş dēğ gaynēr. sora isdot duz vuruf tüşürörseñ vèrèr lezet.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
4	Murat Eminov	1958	Karayaz,

(4-a)

gürçüsTan'ın bñ bölgeleri dèyehí da sizde ilçe dèyèller. başkèçit'di, zalğa'di, borçalı'dı, ğarayazı'dı hamsı azerbaycan rayonnarı oluflar da. bu rayonlarda muharèbeden evvelki ne ğeder addar da azerbaycan addarı ğediv_o rayonnarın_adı azèrbaycan rayonnarı olufdu. sora muharèbeden sora buları değişifler. bu rayonlarda yaşıyan ğalğlar 5 birez köçari kimi yaşıyıflar da terekeme kimi yaşıyıflar. yayda dağlara ğedifler dincelmeğe, temiz havıya, mal hèyvan sağlamağa; ğışda da ğayıtıflar_öz_èvlerine ğışı burda kèçirifler. çünkü dağlarda hava çoğ soyuğ_olòr, aranda yahşı olòr ona ğöre. bñ ğarapapağların da bir hessesidi ki olar hemeşe bu tür köçeri terekeme camahatı diyilfer da ğediller, ğäliller. bu rayonnar ivaş iyavaş azerbaycannlarıñ işnen elegáderi olarağ, iyavaş 10 yerine elegáderi olarağ, pıráblemlernen elegáder_olarağ yıvaş yavaş azerbaycannılar bu rayonlardan_azalılār. aran rayonnarına gelifler. mesèleñ ğarayazı'ya ğälifler, borçalı'ya ğälifler, azerbaycan rayonnarına gelifler ve o dağlığ rayonlarda bizim áhali azalıfdı. indi orda dèmeğ_olar ki ğarapapağlardan ğalannar azdılar. bağ bizim bu dört beş_altı rayon var azerbaycan'a hamısınin köçünü ağdaranda ğarapapağlara ğedif çihèr. onuñ hağğında 15 bizim filòğumuz varıydı şöyreddin memetli; indi o ğars'da işdèr. onun_yahşı eserleri varıydı ve o vahTa ğarapapağ jurnallarını bırağırdı. biz de oları alıp oğuyurduğ. mesen orda ömer ağa hağğında, èmin_ağa hağğında böyüh dásdannar var. olar mesèn o vahıtlar biz sovyetler birliği'nde baravar yaşamışılğ da azerbaycannılar, gürcüler, ruslar. onnari bezileri orda serkerde oluflār, ordu ğenèralları oluflār. olar hağğında mágalèler varıydı.

20 olar baħ bu  llerin bu  baniñ  vlatları oluf, buraların balaları oluflar. sonra buların geyim
terzderi de başga g r oluf. mes len g rc lerden f rqli olaraq bizim gadınnar, kişiler başga
c r geyinifl r. yaşayış terzi başg  lufd . k ç adet eneleri başg  lufd , toyları başga c r
çalınıfd . bununla bereber hemeşe m selmanlığı, islam dinini  zderinde saħlıyıflar. d  na
ne terefe ecdadlarına g bul  liyifler o c rde aħra kimi  atdırıfd . o g nnendi bular bize
25 bunları  tr fler, biz de o c r gaydalarınan g derih . indi baħmıyađ  ndi heyet  oħ
muassırd , her şeyde başga c r ferqli ceheTler  oħdu. o vaħ her şey k sad oluf,
az olufd . baħ bu  etinnihlere baħmıyađ yene ol r. başga bir yerde yaşasalar da  z
mennihlerini g ruyuf, saħlıyıflar, medeniyetlerini saħlıyıflar,  z dillerini saħlıy f,  z
leķisderini,  z p t n enelerini g ruyuf saħlıyabilifler. c rafi m vđiden de baħanda da bu
30 yerler ġarapapaħların y reri olufdu. bizim bu ġarapapaħlar  zbekisdan'da yaşıyan
ġarapapaħlarkıdar d ğ , olardan ferqlidi. olar birez başga c rd ler. bizimkiler  le bil k 
azeribaycan milletinin bir g lud , bir budağıd , bir b lgesidi. bizim danışığımıza uyđun
bizim ġonřu azeribaycan'ın ġazaħ rayonun  halisi, tovuz rayonu bizi kimi danışır. oħların
leh esi, danışığ terzi, f ellerin hallandırması bize uyđun g ler. mes len azeribaycan'a birez
35 derine g tdih e bizim dil ferķlerimiz emele gel r. bizde buna diy ller k  l ksik. l ksik
men da anlayışıd . yan  başga rayonnaşa baħanda bizde ferqlidi. baħ bizim bu rayonnar
birbirnen sıħ  l g der olduğuna g re  kan mik cehetinde, iķtisadi cehetde bularıñ dil
bariy rleri de dilleri de birbirne uyđun g lif, leh eleri birbirne uyđun g lifdi. p t n
ħalħımız bil r ki Pu sahat  yaşıyan insanlar k  bularıñ ecdatları ġarap paħlar oluflar.
40 ġarap paħlar ne  adamlar oluflar, oların addarın hardan gelmeğin men şeyreddin
memetli'nin dedığine g re başa t ş rem ki olar başdarında bele b y h  ġarapapaħlar

gezdirilmiş. o da tükden_olmuş. bèle papağ da hëyvan dārīsinnen tüklü olmuş. o da hündür_olmuş. yayda oları o hisdiden görgörmüş güneşin_isdisine şōa tüşmesin. kışda da sóyühdan görüyürmüş. başğaları oları meselen o cür_adlanıfKen ğarapapağ daşıyannar
45 bağ o mēnada o söz_olarda ğalíf. amā bular da yēnē azerbaycannılardī.

(4-b)

indiki vezīyetde siz bilērsiñiz kí sóvyetler birliğı ayrılannan sora bizim pütün müttefiķ rēspikalarımız çätin veSīyetlere tüşdü. hamısının_ellerindek_olan iktisadi bağılılıklar parçalandılar. hamı öz başına yēsiz kimi ğaldı ve çoğ çätin bir dövür keçirdih biz. orā daja dövletin_pulu olmadı, hetda unu olmurdu, çöreği olmurdu her şey çätinih.
5 oğurluğ baş_alıf gēdēr, ışıklar sahatlarnan yammırdı, ğaranlığ ğalır, su olmurdu. çünkü dövlet_özü ayağı ğalhmamışdı ve müsteğíl de yaşıyabilmērdi. tesevürnen siz birden_oğluñuzu éviñizden_ayıríf bayıra ğoyufsuz. tek başına ğalıv_onnan ayrılmalıdı. onun helbetTe işi çätin_olajağ dā hamsı. bağ bizde de bu cür vezīyet emele gelmişdi. indi gētdihçeh başğa dövletlennen_eleğá ğuralar. iktisadi cehetden_eyaga ğağmasağ da yēne
10 birez sabitliğ_emele gelifdi. ämin_amallığ sürühdü, ışığımız var, yollarımız var, mehdeflerimiz berp_olünuf, uşağlar oğuyullar. ancağ iş bağımınnan, çalışma bağımınnan yine de her şey gēridedi. milyonnarnan_insan işsiz ğalēller, iş tapabilmēr_özderine. évde de kimese işdememesi yüzünnen aylede pıråblem yaranēr, pulu olmur, boş ğalır, vağdını boş yere keçirēr. indi meselen tiflis kimi milyānēr şherde bir fabrék sávet yoğdu ğalığ
15 gēssin_orde çalışsin. olannar da özel şirketderdi, özel firmalardı. orda da tebiki az işder ğábúl_olmör. bir de dövlet_işinde işdiyennerdi, mēllimlerdi bağ bu cür. evełkilere bağanda indi çoğ yağşı. bice işsizdih pırablemi yinē burdā ğalıfıdı. bağ_işsiz_olmaları

insannarı pisgajete çalış. ğalan_alınan pulları vaşında alıllār, teğaútleri alıllār, emek hağđı alınır, Pazarlarda sākıtdıđı; herkeş_öz_işini görür. bu cehetden bu sahat 20 saktıdđı. oğruluğ yoğdu, cimşirliğ yoğdu. böyül o herÇ mercihler yaramır. O cehetden yağıdı. yollar berp_oluf, işihlar var; bu cehetden her şey yağıdı. herkeş_öz_işinde davam_eliyir, öz_ameğinnen dolanır.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
5	Ziyathan Memedov	1936	Karayaz,

(5-a)

eşitdim ki bir mūsāfir gālifdi bēle söhbet keçirēr. bu ğarayazı'nın tārīhi çoĥ
 böyühdü. şah abbas dövrünnen gāliß_burda bizim böyüh ğáhremanlıĥ tārīĥ var. bu
 ğarayazı indi poniçal_olufdu, ávvel soĝanlıĥ diyerdiler. ğarayazı áhāta éliyirdi soĝanlıĝı
 ğara tehlá, ağ tehlá... bu hisse ğedende bizim bu tezekēnt, ambartepē, soĝa néce adlanırdı
 5 bu birlik bular_olufdu. sōñra deĝiřdiler, bu kentler_in_adını savēt dövründe ğalēnino
 ğoydulār. bilērsiz ğalēnin_adınnān. soñrā ğarayazı ğediß çıĥırdı, sora bizim teh'Çe sora
 kosalı, nazarlı... tehle'nin tārīhi hele ğādim çinlerden gelēr. orda tibēt yaylaĝı var, çin'dē.
 orda onun_yahınlıĝında zad taĝlamahal diyerdiler. özüz bilērsiz ki türkler_orya néce
 olupdu, néce hākimet da gelißler. otuz milyānnan_artıĥ çin'de türkler bu sahat bizim
 10 türklerimiz yaşıyr. o türklerden dē taĝlamahal diyerdiler ayrı bir maĥalıydı ordā. o
 türklerden burya gālenner var_indi; tehlē, ğara tehlá, ağ tehlá oluşdu. sora toponim_ordan
 gālifdi bālī. vē bilērsiz bunlar yavaş yavaş ğetdiĥÇe unudulufdu. çoĥ hoşdu kú, çoĥ yaĥıdı
 ki indi bizim türk ğardaşlarımız bunu aĥdarır, arıyr, úze çıĥardırlar. biz de buna séviniriĥ.
 bizim eçdadımız, eslimiz türhdü türk. men_indi tārīĥ haĝında o ğeder
 15 danıřmaĝ_isdemirem. bu sahat yadıma salım, yaĥşı bir rus tārīĥçisi var... men
 ensıĝlapēdyanı ğoymuşam sora heritemi ğoymuşam ğavaĝıma, böyüh dünya heritesini,
 ğoymuşam rusya'nın hāritesini, ğoymuşam toponimlere, adlara baĥmıřam; hamsı
 türk_adları. tā şimaldan başdamış, řerĝe ğedēr türk_adlarıdı. azov dānizindēn, azov dānizi
 yoĥ, azov gölü var, ordā bizim türhlerimiz orda ki oranı ele keçirendē azov türk_adı

20 göllar. türk serheddini, süTlü serheddi; orda böyüh muharibi bişinci pótır dövründe orda
böyüh muharibe gèdirdi. bir ğarnizōn, otuz minlik ğarnizon, yüz_alli minnik zad birinci
pótır'ın ordusuna ğaliβ gelif. sōra birinci pótır öz desdesinnen ğalèr, bizim_içerimizde bir
nefer satır. bizim_isTeħkamlarımız diyiller ki bular bu ğeder deĝil, siz ğorħmuyuñ. onnan
sōra azov'u ale kèçiriller. ama azov bizim türklerin_olufdu. baħ bele tārīhimiz var bizim.
25 buranın_özünde bū indi burda kī biz pu sahat türkler az ğala ávvel ruslar ğaldī, bizi
asimilasya èledī. indī ğürcüler başdıyr burda, bir girdim bir şey yoħdu. ğürcü yaħřı eliyr.
men rāziyam. eger bunu azerbaycan da èlese çoħ yaħřı olar. ğürcüler diyèr dilimi öĝrèn,
ğèt iřdè, baş_üsde. biz de bu dili öĝrenmeliyih. bunun_üçün bu milletin, bu ğalĝın ne
şponsoru yoħ ne kömeħ yoħ. birez saĝ_olsunnar ā burda açıβlar bizim_uřaħlar ğördüz
30 dā èĝrenillèr. kim_eliyèr bunu? bizim türk ğardaşlarımız eliyèr bunu.

(5-b)

bizim folκlor çoħ ğedimnen burda māşur_olufdu. dīmanisi k_indi adlanırıħ, ora
diyèrdiler bařkèçit. indi ki bolnis diyirih ora bolus diyèrdiler. koroĝlu'da var. bu koroĝlu
èposunda bolus, koroĝlu'nun bolus seferi diyèrdiler; buralarda oluβdu. marnèul oluβdu
ávvel, marnoula zad diyèrdiler dā yadımnan çıħdı; borçalī. bu borçalī'nın da öz tapanim
5 hardan ğalèr, neçe ğalèr bular böyüh tārīħdi. řaħ_abbas gelendè buranı ki fet_èlèr.
bilèrsiz ki řaħ_abbas evvelce ğaldi, ğürcüler yomurdu. neçe dèyeller ğömürdü. sōra ğetdi
azerbaycan'a, ölümü de orda řaħ ğacar baĝıřdadı. üzür_isdirem; orda ölümü tafdı. niye
diyèrem? buranın ğalĝı çoħ ğehráman ğalĝ_oluf. ásil mánada türh yadıñızda olar dā. men
filimlerde ğörmüşem. türk muharibiye ğedende sengerlerde dizini baĝlıyrdī, sōra ğedirdi
10 vuruřmaĝa. çünkü ğaçmasın serhádten. türklerimizizin bizim bele ğehráman oĝulları var.

hemin türhlerdi burda. hemin bizim dede babamız lap gedim babamız, türh babamızdı.
ğarayazı eli indi bēzen ğarışdırıllar; ğarayazı, onnan sora ğaraçöp hamsını getiriller, borçalı
diyeler. hēyir, borçalı kür'ün_o tayında. ancah biz bir_olmalıyıh, bir yaşamalayıh, bir de
muharibe yoğ, mubarize aparmalıyıh ki biz günümüzü yahşılaşdırāh, oğuyāh, çalışāh. indi
15 sağ_olsun bizim türk beyah dedim kömeğ_eliyiller ancah bu kömeğ azdı. bāli men
bilirēm tārihān_oluf dā. yēkatirina dövründe, birinci pótır dövründe, niçalay dövründe
türh rusya muharibeleri olufdu. biz de ruslar götürdü bu terevē. azarbaycan'ı türh,
rus_iran muharibesi oluβ_bölübler_iki yere. bizim_üreğimizin, bir parası ğalıb_ordā
iran'da, bir parası ğaldī rusların, bir parası oldu başı emmāmalī farslardā. bēle diyirem,
20 men ğorhmurām, çekin. bir palası da oldu atasını tanıımıyan ivan'da. ivan, rus. bah biz bēle
olduğ, bēle parçalandıh, bēle yaşıyırıh. indi allah'a şükür kü türhlerin artıh kömeğ_eli
yavāş yavaş gelir, burya çatır. biz bunnan isTifade elemeliyih. bizim türh ğardaşlarımız da
sizi kimi gelif gedif öğrenmeli, çatdırmalı ve oranın başğanlarına da çatdırmalıdı. çünkü
burda bizim türkler yaşıyır. birez bulara kömeğ lazımdı. bizim burda pırayekt vērmişih,
25 azarbaycan'a göndermişih. bir nēçe pırayek. ğoreğ_ordan ne ğabār gelejeh. bizim fikrimiz
var; pırayekt vēreh bizim türk_elçisine burda vá fikirimiz var ğāne türkiye ısdambul'a
ğāleh. eger siziñ_o tāsğilatıñız kī vār, olar da bize kömeğ_eliye, bir yahşı
işğuzar_adamlarla ğörüşēğ_olar birez yardım_eliye kī biz burda türk_ışçiliğimizi
sahlıyabileh, türhÇülüğümüzü inkışaf_életTirebileh, türkÇülüğimizi daha da
30 yühseldebileh. türk_indi oğuyuruğ da biliriğ indi, siz bunu mennen de yahşı bilērsiz.
yētmiş avropa dövlēti türklerin ālinin_altında oluβ, hākimyetinde oluβ ama türkler çoğ
āmin_amanlıhla onları idār_eliyifdi, yahşı yaşadıfdı; ğırmıyıp, öldürmüyüp, olara imkān

vêrif ki olar da yaşasın. türkler bël_olup. biz hâmin türkleriñih, hemin siz türkleriñih, siziñ vârisleriñizih, burda yaşıyırñih. iki ğardaş bâli hamışe diyerih ele de olmalıdı. bilêrsiz
35 burda bu êrmeni serhed meselesi türklernen_aşmağ burda nêce ki azerbaycan'da, burda çoğ hiddetdendiler bizim burdaki türhler; êrmeni nê, êrmeniynen serhed_aşmağ... êrmeniler men diyem dâ muhdelif duma'nın sözü var, puşgin'in sözü var rusların böyüh şayiri. firansız böyüh duma'nın kiçih duma'nın böyüh sözleri var; êrmenilere hêş vağ bël bağlamağ... azerbaycan'ı êrmeniler tutmağ_ısdıyende hası paşaydı gâldi zad_o ğulağ
40 kâsen zad, andraq'ın ğulağın kâsdi. indi bunu bilêrih. siz de bilêrsiz biz de bilêr...

(5-c)

esas burdan danışmağ lazım kî ğarayazı eli men diyem dâ evvel ğarayazı diyende biz nezerde tuturdüh çoğ vaht gêtmir ki ğarayazı nezerde bu indiki ğardaban_onda bura adlanırdı. ğaratepe, adı ğaratepe'ydi. soñra oldu ğardabanı. gürcüce bu ğarêubani kanar demêhdi, merkezden kanar, kanar sâhe. ancağ ğarayazı'nın_öz_adı variydi, ğarayazı
5 uvêzdi variydi, borçalı zad vubêrniyası variydi. indi oldu ğarayazı'nın_adı dēiştiriler. kentlerimizin_adı değşirilir, yavaş yavaş itib gèdir tārihden, olmaz. ğarayazı'nñ_özünün tārihî var_onuñ, ğarapapağları var. onun burda böyüh ğarapapağ türklerde bilêrsiz siz de biz de ki bu kişiliğ simoludu. asıl kişiliğ simolu papağ, papağ daşıyan o ğarapapağlar_êle kişiydiler. o ğarapapağlar şah ğacar'ın, şah_abbas'ın_ordusunu burda dayandırdılar.
10 gürcülernen çigın çigine vuruşub_burda dayandırdılar. bağ indi bizim meşsedimiz nedi siznen; bu çoğ yahşı bir meseledi ki siz bunnan meşgul_olursuz, araşdırırsız. gâlecehde men hazırtaşaram. indi yoldaş gelejeğ_o da hazırtaşar. bizde çoğlu yahşı tārihî fahtlarnan dolu olan matiryallar vèrerih. elegendiz yağın ki olajñ, sora eleğe yaradarñ ve siz_elbetde

kı bu işlere gelejehde bizim böyüh türk ğardaşımız... biz_öz ğardaşımızı orda ğoyuf
15 diyerih böyük_ğardaşdı. bağ_indi böyüh ğardaşım budū. yolumuz_açılıb, izimiz_açılıb,
serhedimiz_açılıb ğedirih, ğalirih. dediz ki nece dolanıllar? türhlerin ğanındadı;
teserufatnan, äkinçiliğnen hemişe meşur_olufllar. maldarlığnān meşgul_oluf dolanırh.
şükür gürcülerden hēş de pis dolammırh. çünkü zehmetkēş, bizim ğalgımız, milletimiz
zehmetkēş türklerdi. ona ğöre de pis dolammır. indi men size söz verirem ki men_yağşı
20 hazırlaşaram, yağşı mēlumatlarnan oturuş söhbət_ēliyerih. ğälerseñ bizim_ēvimizde
oturarh, buyruñ hoş gelmişsiz diyerih. biz_isdiyerdih ki siziñ vasteñizle de biz
ğäleğ_orya, biz öz_arzularımızı bildirēh. ğäleğ ğedeh ve bilesiz ki burda siziñ bir
dayağñız var. bu dayağ da hāmşe siznen, birce siznen. indi onū da demeh lazımdı hēç
vahit ğöğden allah bağır, bu bizim ki bu sağat kı başğanımız var, çoğ yağşı işler ğörür.
25 burda murat melim çoğ düzgündü. baş_alıb ğedirdi burda oğurluğ, banditizim her bişē
bağ_alıb ğedirdi. bu ğaldi, her bi şey beke de bu sağat_ēle dövlet yoğdu kı orda
ğarrupsıya olmasın. ancağ men diyerdim ki ğarrupsya ān az şakilde burdadı. çünkü
başğanımız, bizim pirēzident sāğaşvili o ğarrıpsyanı kesmeğ_isdiyir. hele tam kesmiyif
ama kesib_atajağ. bağ bu diyiller kı bu adamları tutur, dama salır, bēle ēliyir, neblēm
30 ğorğudur; lazımdı. oğru geliş meni ēvden_aparır. oturur yanımda, dēyēr çay ğoy_ıçım.
birleşillēr, dağıdıllar, dövletin_büccesini dağıdıllar, dövletin_var dövletini dağıdıllar. bağ
ğarunpirivın_adamlar bēledi. ama bu kāsdi, ğarşısın_aldı. böyüh bir şiverban ğoydu kı
olmaz bēle şey. bu az_ış döğü. banditizmi ğarşısına aldı. azerbaycannılara çoğ pis
bahırdılar. ğamsağlıdyan dövründe biz türklere diyirdiler, bız dede babamız ğarapapağlar
35 burda yaşıyıb yaradıf ve birce vuruşuşlar. birce dövletin dövletçiliğini sağlıyıflar. ama

ziyad ğamsaħurdé ğälende dēdi kī siz ğälmesiz, siz ğonaħsız; çıħıñ ğēdin. şākaşvili ğälende dēdi ki sīz buranın vetandaşısız. siz de bizi kim, ğürcüler kimi vetandaşısız. o az döğüñ. onu ğıymetlendirmēñ lazımdı. ancaħ bununla bēlē bir pırablēmlerimiz çoħdu. bu pırablēmlerin de ğellī bizim böyüh ğardaşdan çoħ_asıldı. indi bizim pırayēhler var, yaħşı pırayēhler, 40 ğēdende eger lāzım_ısa sizne yáğınki bir ğudafisleşende, ayrılanda bir ğörüşmeğimiz de olar, pis_olmaz. siziñ ğalışıñız çoħ yaħşıdı; ordan ğälifsiz. bizim fikirimiz var kī elçinin_yanına ğēdeğ_öz söhbetlerimizi ēliyek_ki burda bir_ış açañ. bir de ne üçün borçalı'da medeniyet merkezi var biz_āzeri türklerin_orda; bizde, ğardabanı'de olmasın.

45

(5-ç)

burda evvel altmış Bayız ğürcüsdan türkleri vār. men_özüm rayon partiya komıtesinde işdemişēm, pırapağanda şúbesinde. başkēçit, bolūs, borçalı, ğarayazı, sora bu terefe ğēdirseñ, ğürcü rayonlara ğaraçöb, telavi rayonu, ğaracalār, buların dilī, ğazaħ, toğüz, şemçir tā ğenciye ğeder ēyni dilde. buların_yas yerinde ēdi diye dil 5 diyiller_ağlayanda, ēyni dilde. bayatılarımız ēyni, onnan sōra toylarımızda ādetimiz hamsı ēyni. yaslarımız_ādetimiz ēyni, hamsı birdi. ancaħ ğence'den_o yanā kēçende tamam diyelēħ_değışir. ğürcüsdan azeri diyalēkdi edebi dil bunu bizim dilçiler de tesdīğ_ēliyir; edebi dil fonduna dāħildi. ancaħ baki'nin_öz diyalēkTi edebi dile dāħil dēğil. ona ğöre diyērem. meselçün zad var dā o yanda cábrayil rayonu vār, sōra fizuli rayonu var. o diller 10 de ğene edebi dile dāħildi. tā ğenciye ğeder... baħ biz bēle. ona ğöre ki hemişe burda kampaħ bir bir olmuşuħ, birbirimizden çoħ şey ğötürmüşüh. folklorumuz çoħ zengin_oluş burda. aşıħlar size nēce diyēm dasdannarımızı yaşadān koroğlumuzu yaşadān bizim aşıħlar_oluş esesen. bizde aşıħ āmrahımız_olūf, aşıħ kāmandarımız_oluf, aşıħ sādıħ

olufdü. çoĥ aşıĥlar men_esás meşşurların_adını çekirem. burda da bizim_indi
15 aşıĥlarımız var. zadın_adı no_oldu? aşıĥ_asdān. sōra bu ġardaban aşıĥda o aşıĥ bilāl.
aşıĥ_asdan yaĥşı aşıĥımızdı bizim baĥ bēle. bir de son vās bizim aşıĥ seneTini birez
kōrluyufklar, niye? o da azerbaycannan gelif. aşıĥ diyende ozan diyēriĥ dā aşıĥa.
bunun_bir sazı olūr, sazı çalır. bu sazın_o tēlleri ki vār bēle çalırsañ, o bir arkēsdirdi.
buna lazım dōġū başġa bōürde, başġa arkēsdirler lazım dōġū ona. bunun_özü bir
20 arkēsdirdi. üzēyir hajıbeyof diyip_bu ki saz bir bōyüġ_arkēsdirdi. onun_yanına ġoşuĥlār
damvır dumbur, onun_yanına ġoşuĥlar zurna balabān; bu aşıĥ senetine yad_olan şeydi,
bu yaĥın gelmir_aşıĥa. zurna balaban_var, toy vurur. burda da zurna çalır belī. ancaġ_o
zurna balabān, sōra bu dambır dumbūr aşıĥ seneTine yad_olan şeydi. men baĥıram
türk_aşıĥlarımız oturūr, bēlece oturūr, ud diyiller, bilmerēm sizde ne diyiller, onu sinesine
25 alır_onu çalır. bunun_yanında bi şey görürsüz, yoĥ. baĥ senet budu; ozandı. bu ozanı
yaşatmaĥ lazımdı. ozanın da bōyüh tārīĥi var. o ozan ki borçalı'nın tārīĥi ēle bil ki
ozanlarnan baġlıdı. ġarayazı'nın tārīĥi ozanlarımıznan baġlıdı.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
6	R,za skenderov	1928	Karayaz,

(6-a)

vaḥdiylē ne ğeder sovyēt devleti ğurulmamışdı. sovyet devleti bilēseñ ki iyirmī birinci_ildē burda ğuruldu. ona ğeder bizim vālidēynlerimiz hamsı türkūye'de falīyet gösderiller, kış yāz orda işdeyērdiler, soñra gelērdiler. sovyet devleti ğurulannan soñra tamamıyile onnan_elēĝe kesildi. sovyet dēvletī ne tēri diĝdator yaratdı. imkān vērmērdi ki müsteĝil... neye ğöre sovyet devleti daĝıldı? ona ğöre daĝıldı kī hamsını yuḥardan āmir vērērdi. imkān vērmēller ki ḥalḥ öz fikirni ifāde ēllesin, danıssın. mesele soĝan ehmeḥ lazımdı. mosĝova nevlērdi ki yērde soĝanı ne tēri bēcerdiler, neje bēcerdiler. dēyer bir heḥdara bu ğeder soĝan vērejeḥseñ. bu da ğētdiḥcē sovyet devletinin işTimāyi ğuruluşunnan özünü doĝruldabilmedi. o da ğētdiḥce bozuldu. yuḥardan āmir vērme... o adamları sēçērdi ki hansı ki bunların iş ĝābilīyeti yoḥuydū. özderī diyērdī, özderi de ĝānun ĝebul_ēllyērdi. bu da ḥalĝın maddi vezīyetinde aĝıllaşmasına sebep_oldu. neticede de doḥsan birinci_ilde sovyet devleti daĝıldı. çūnkū orda diḥtator_oldu; müsteĝillih yoḥuydu. ḥalĝ_öz isdeḥ arzūsunu yērine getirebilmērdi. mesele birī maşın_almaĝ_isdērdi; soruşordu kī sen hardan_aldıñ pulu, ne tēr_aldıñ? ama indi zaral yoḥdu, gene müsdeĝillihdī; kim ne tēr_isdēr o...

(6-b)

min yēddi_üz sehseñ_üçüncü ildē muĝavle baĝlandı. burda şertler ğoymuşdu rusya'yla ğürcüsdan_arasında. o şertlerin hamısı pozuldu; rusya pozdu. ğürcüsdan'ın

müsdeğil devletçiliği ğalmalıydı, onun dāhili işlerine ğarışmamalıydı. ama min sekgiz_üz,
démeli seküz birinci ilde rusya devleti onun hamsını lāğv_elledi. mejburen qarğili ğahètini
5 birleşdirdi özüne. min seküz onuncu ilde imèriyètini özüne birleşdirdi. min seküz
on_birinci_ilde pütün gürcüsdan'ın kilselerini masğıva sinotuna birleřdirdi. dahă burda
müstègilli öz dillerindè ne tèri diyellèr kilsenèmeler oğummamalıydı, kilsè gürcü dilindè
sitāyiř olummalıydı. bunāın hamsı rus dilinde olmalıydı. veziyetı bu formadā olmağa,
bunun hamsı ğalğın maddi veziyetinin ağır olmasına ğetirif çığardı. onū da ğaldı sovyet
10 devleti özünü doğruldabilmedi. sosyalizmi qamnizmi diyèrdi, buna hamsı ne tèri diyeller
pu saTÇa ālimler çalışır. onu hamsı farmasya dāhil èllemeler. hamsı farmasya çünkü bu
cemiyet özünü doğruldabilmedi. bèle ğallarda olordu; yaşdı adamlar varıydı hamsı ki
türküye'de olmuřdulār. onlar türküye'nin ādet enenesini, türküye'nin dèvlet ğuruluşunu
möhgem tèriflèrdiler. ama gençler varıydı sovyet mārif sistèminde tèsil almıřdār. oğgeder
15 gençlerin bèyni yemişler ki ğocalardān bu balaca uşağların_arasında mubahasa tüşördü.
onlar o terefi... indi ğètdihce başa tüşülør kũ sovyèt devlet ğuruculuğu beyağları dèdiğim
kimi özünü doğruldabilmedi.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
7	Zahit Orucov	1957	Tezekent

(7-a)

ğarapapağ anlayışı hardan gelendi? azebaycannı tarihçi var bakılı memmedov, eslen burdandı; borçalı'dan, bolnisi rayonunnan. onun yazılarına göre, onun_izahatına göre ğarapapağ meselesi siz de güzel bilersiniz ki dönem vaħdıyla osmannı ve ğızılbaşdarın_ıdı. osmannı gelərdi sünnü elərdi, ğızılbaş da gelərdi şıye elərdi. buna 5 ėtiraz_elemeti olaraq burdaki toplum başdarına ğoyun derisinnen ğara renkli papağ goydular. dediler esdafurullah ne sünnüyüh ne şıyeyih hamımız müselmanıyih. bağ ğarapapağ_anlayışı bele izah_elər_o tarihçiler. benim bildiğim budü. ikinci, ğarapapağların tarihinnen keshmekeshdih dönemi başdeyif rusya'nın güney ğafğaz'ı işgalınnan sonra. min_yeddi_üz seysen_üçüncü_ilde men_bildiğim mellimlerin ikisi de 10 tarihçi ele burda daha güzel bileller. gergins kıtrağ bağlanannan soñrā min_yeddi_üz dohsan beşinci_ilde ğacar'ın gürcüsdan'a hücumü_öldü. hemen hücumnān da birağ sonra rusya ğurşun yeditdi ğeniral totilideryā_ıltında gürcüsdan'ā. vē rusya'nın gürcüsdan'ı, günöy ğafğaz'ı işgalınnan söüh sonra en çoğ eziyeti çeken toplumlardan biri de ğarapapağlar öldü. pütün buların neçesi ki men bilen türküye de çoğ bilər bu hağdā 15 mehralı paşa varıydı, mehralı_ağ; darvaz'dı. b_adam min sekgiz_üz altmış dört, min sekgiz_üz altmış sekgizinci illerd_olan rus türk muħaribesinde türküye osmannı ordusu terefinde vuruşdı. ğarapapağ könuelleri alayı yarammışdı, hemen_alayın komutanıydı. sonra ona osmannı sultanı'nın serencaminnān albay rütbesi verilifdi. muħaribedē türküye malub_olannan sora b_insān köşdü ğetdi türküyye. sonra onun neveleri men bilen

20 sivasođlu'nda vuruřdardā atatürk'ün döneminde böyüh faliyet gösderifler. on sekgizincĭ_ilin mayında günöy ğafğaz'da gürcüsdan, azerbaycan_ermenisdan özünün müsdeğilliđini ělan ěliyennen sōra, on sekgizincĭ_ilin mayınnan soñra günöy ğafğaz'daki türk_árazileri o beyanatı ğábul_ěleměller ve on sekgizinc_ilin noyabırında seyf_ěleměremse ğarıs'da cenubi ğafğaz halğ cumhūriyeti addı bir ğurum_ělan_olundu.

25 onun_esseriyatı da yēne borçalı'dan da ğars'dan_olan beyleriydi. gürcüsdan'da almannār, türküye'deysē ingilisdēr bir de böyüncü ěrmenisdan adlanan erázide tařnağisTan on sekgizincĭ_ilin noyabırinnān on dođğuzuncü_ilin yazına ğedēr hemēn cumhūriyeti ělan ěliyen_insannařın hamsına divan tutdular, ğan_uddurdular. soñra hōkūmetin pütün üSüFlerĭni de maltā_adasına sürgün ělěler. onnan sora oların hēç ne öldü ğavarı ne ğaldı

30 ğavarı gelif çatmadı.

(7-b)

menim_özüm ğele telebě_olanda azebaycannı telebe ğurup yoldařdařım varıydı. baķu'da oğuyurdum. orda birçoğ ifadelerde ferğ var. meselen bizde indi düzdü, yavař yavař gündemnen çihēr. biz_o vahdı ğalět diyěrdihĭ. měim_özümün řařsen yadıma tüşör. peçenya, azerbaycan'da peçěnya děyĭlerdi. orda bir nefer söhbet_ělěrdiler. men dil

5 sālیمیydı, benim söhbetim... dědi ki daha çoğ ğarapapařlara ayĭt těrmini. bu ifade hem de iřdenēr ğars'da, erzurum'da. yemeğ_adıdı peçěnā, řirniyat, bizde ğalět děrdihĭ. kēřKe kālmesi en çoğ bizde iřdenēr. bağ bula da ğarapapařlarā ayĭt těrmini. meselen azerbaycan'da kēçmiř_olsun děller ya kēçmiřde amā bizde kēřKe. azebaycan'da en çoğ kēřgi děllěr. ğuruř diyěrdiler bağ bu varıydı.

10

(7-c)

esás meşğuliyet men bilen evvelden maldarrih, hayvandarriğ olufdü. äkinçilih az miğdardä olufdü. esás göyunçuluğ olufdu. meselen bizim rayonün erezisinde sizde ilçe dèyeller da ğarayazı erezisinde eses ekinçiliği, cenubü azerbaycannan gelenner getirifler oturağ heyet tarzini. ama yèrri eħali... ğarapapağlar eses göyunçuluğdan meşğul oluflar.

5 erázilerde ğaraçöp dèyilen el var bizden bu terefde, ordan başdèyif tā indiki türküye sınırrarına ğeder, ğars'a, erzurum'a ğeder... kış ayları burdā, yaz yay ayları da hemen yaylağlardä oluflar.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
8	Ebulfez Halilov	1953	Birlik

(8-a)

biz bũ havasa  le ęarapapaęlar ęederih da yanı bizim kişilerin papağları da  le_oluf. ęara ęoyun derisinnen papağlar tikerdi.  le_ona ęore d yeller da. men erzurum'da, yoğsa ęars'da afTobuSdan ęel rdim, bir yola polisi var, trafık polisi; dayandırılır Őoferi, afTobuS s reni. pul m  isdedi ne isdedi   Őof r_ona dedi daş_atıf 5 ęoluņ mu yorulur? d im bu sizde de var mı? d r h  bizim meseldi. indi erdoğan baki'd ydi, bir mesel çekdi; d yv balığı atarsaņ deniz de bilmese balığ, bilmese h alik biler. yanı  yni Şeylerdi. t rk ye'de bezen bu erzurum'da, ęars'da h _iss lem rseler ki başęa y rdeseņ.  le danışığları bizim danışığlardı da.  yni lehçede danışırığ.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
9	Tanr,gulu Memmedov	1928	Kalenen

(9-a)

y tmiŐil ara kesilennen soġr  siz avrop ya yaġınnaŐıfsıġız, biz masġivıya yaġınnaŐıŐıġ. il danıŐıġları  ynidi indi; ama s zderde ferġler var.  yni zamanda avrop ya yaġınnaŐıŐıġ biz. s zderimize olardan s zder ġatılıf. y tmiŐil m ddetinde rusya'nın terkivinde olmaġımız ġalġın diline b y h t sir ledi. biz  z dilimizde  oġ s z  rus adı.

5 bizim dil fondumuz  rus s zderi de d h il olufdu. ekseren s hbet eliyen zaman o rusedariġ s z nнен istifade  liyirih. onuġ hamsı rusya'nın t siriydi. ona g re ki meġbur eliyirdiler. meġdeflerde altı s t, beş saat siniflerde rus dersi keġil rdi. ona g re de uŐaġlar tez onu menims y rdiler,  z dillerinde o ġeder danıŐabilm rdiler. neyin ki rus dilinde danıŐ rdiler. rusya'nıġ t siri mesele teh ce g rc sandan'a yoġ, b t n r gyonlarıġ hamsına; orta asyıya  le t sir led . za ġafġazya'nın p t n r sPuvliġalarına  le t sir  led .

10 olar her y rde rus ġayde ġ n nu yaratdılar, her y rd . iŐTim  yıġıncaġlar olordu. yıġıncaġlarda  z ana dilinde danıŐmaġ ıġıydıarıġ yoġuydu. meġbur el rdi sen rus dilinde  ıġıŐ ellemeliseġ, danıŐmalısaġ. indi bizim  ocuġlar da y rden ġalġan, oların hamsı t rk ye  anallarına baġır. yanı t rh ce, t rk lehcesinde danıŐıllar. yanı  analda o

15 diġdorun danıŐdıġını olar p t nl hde başa t Ő ller. yanı biz de başa t Ő r h. ama y rden ġalġan uŐaġlar... bizim mesele yadımdadı baġ yadımda. birinci sinifde oġuyand  biz pirus minus dem rdih. toplama dey rdih z yit,  ıġımya deyil rdi naġis, ġalġa deyil rdi b ġı. ġalıġ da b lmede ġalıġ gelmerdi mi? baġ ona dey rdih baġı. indi tamam ayırdı.

pirus minus, ruslar bize bunu örgetdi. ğalğa da biz_indi ğalığ d y rih. o b lg n n ğalğında
20 d  b le. ama indi başğa y rde ne t r d y l r_onu başğalar ne t r telef z_ liy r_onu
bilm rem men_indi. her y rde her y rin  z ne g re leh esi var. mesele burdan burya
tehliynen bizim birbirini tutmor. ğaracalar'nan bizim danışğımız tutm r. ğara f'nen,
soğannığ'nan bizim danışğımız tutmor. olar tamam ayrı leh ede danış ller, y rri
dial ktde. olar da ğarapapağdı; ancağ danışığ dilleri ayrıldı. yanı bu erazide t rk ye'den
25 gelenner var, azerbaycan'nan gelenner var. babaları ğars'dan geliFburda  vlenif, o
kişiden nesil_artıf. envergil  oydan geliFler mesel _orda bir nesil var, olara indi de  oylu
d y ller. iran'ın  oy eyaletinnen geliFler. benim şeğsen atam  m ilerim t rk ye'de
işd rdiler. olmadı dana ona g re t rk y ye nisbeten rusya'nın t siri daha  oğ oldu bize,
her sağade. ve  le bizim ata babalar  li_uzahlıydı. islam dinniğ merkezi t rk ye'ni
30 h sav_ l rdiler. olar da g z n  a ıF  oğu orda terbiye almışdılar. ordan burya ke ennin
s ra sav t bir de g ymadı olları orya ğayıtmağa. sav tiğ t siri_altında t şd l r ve sav t
terbiyesi aldığ_ le biz de olar da. mejvur_olduğ biz ğ n na t b _olağ. ğ nunnan kenara
 ığmağ_olmazdı da.  z  de sav tin ğ n nunnan ğırağa  ığmağ m mk n d ğ ld . ya seni
virağnaroT, halğ t şmanı addandırağeyd l r ya da bir bentğov bir_iş g reğeydiler sağa
35 ğarşı. mesele ciddiye_olan vağdı bizim ağ sağğallar diy rdiler ki t rk  h şkes
meğluv_ liyebilmez;  nk  islam bayrağı t rkdedi, allah t rk n_ sdedi. olar o eğidede
terviye olmuşdular. ama bizi tamamiyle başğa c r terviyelediler. biz ğaminisdere inandığ
d  o ğaldı kenarda.  nk  islama inammağ m mk n d ğ ld . indi bağışdıyığ;
s net_ lemeği gereğ dald yda  leydiğ ki h şkes bilm ydi. eğer bils ydiler savağ seni
40 tutaj yd l r. neye g re sen s nnet_ leyifseğ? oruş bayramını gen _ l ... n yruz

bayramını genē_élē... noyruz bayramınıñ_üsde bizim merkez gomütanıñ görkemli bir kātibi varıydı, o helek_oldu. neydi_o? oruş tutmağ mümkün döğüldü, bayram_élemel mümkün döğüldü. ama indi ná var her bir şeye indi azatdıñ vērīlif. kim ne isdēr, gētsiñ özü için şerayıt de yaratsiñ, bayramını da élesiñ nōyruzunu da élesiñ. hēs kes gadağ_ellemēr.

45 ama onda mümkün döğüldü. bütün türk adetleri ne varıydı hamsı gadağanıydı. bizi de terviyē_élērdiler ki türük bizim tüşmanımızdı. biz de nevlē balaca uşah, çocuğ_olan vahdı éle biriz doğrudan türüh tüşmandı. amā_ağ sağgallar dēyērdi yoñ, olara inammıyñ siz, olar gāvırdı.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
10	Nurehmet sayev	1934	So anl,k

(10-a)

yətmiş_altı yaşındayam. mehdəfde müəllim, kendimizde sekgiz_illigi
 qutarmışam. marnol'da dörd_il qutarmışam. tflis'də beş_illih inistütü qutarmışam,
 ferqlemme diplom_almışam. tarih, edebiyat müəllimiyem. ele qutaran kimi de burda işe
 başdamışam. böğün de gallektifide baravar... altı evlat sahibiyem. beşine ali mehdəf
 5 qutartmışam beli. pu sat baki'də nesreddin nesi tūsi adnan insda bir mēllim işdiyər. biri
 baki'de nēft burğunda işdiyər. gızımın biri mincəçevir'də azərbaycan dili ve edebiyat
 mēllimidi. gızımın kiçiciği azərbaycan'da toyzu rayonunda erdedi. aqşərqadı, gadın
 hekimidi. oğlumun_ikisi helelih' ursət'dedi. olar da ali tehsil...

10

(10-b)

bizim soğannığın altı yüz il yaşı var. özü de indiyene geder hemeşe kendin_adı
 oluf soğannıh. soğan çoh pitif bu yerde; ele onnan dā soğan piten yer kimi adını gábül
 edifler. bizim kentde bu sāt iyirmiye gedər tayfa var. o iyirmi tayfa esasında soğannıh
 kendinin ahalisi formulaşif. aparılan araşdırmalara görē, bizim kentde bir nēçe nesil
 5 garabağ'dan, borçalı'nın_özünnen, derbeht'den ve muhdelif yerrerden gelif çıhıflar.
 nesilleri araşdırarkán nēzlim_olur kú tēymürleNK azərbaycan'a hücum_eden devirde
 garabağ'dan ayleli gelifler. ve bizim kentde mesgen salıflar. başga tayfalar da geliv_olara
 yığşıflar ve burda yaşayıflar. en_böyük tayfa söyünnü'dü, pırmıratlı'dı, hajılı'dı,
 veliler'di. bu dört nesil hemi gedim nesildi hemi dē böyüh, uzun nesildi. onnan başga

10 bizim ğebir daşlarına, tārīhi sitatışkaya ğürçüsdan arhivine müracát èllyende
men_yeğinleşdirdim ki mün dörd_üz yetmişinc_ilde bizim kendin_adı... tebriz'den
uzun hesen tflis'e adam gönderif, orda meçit tihdirif. ollar soğannıh'dan kèçif. sonrā min
bèş_üz iyirm_ikinci ildē şah_ismaıl hetāyī yiran'nan dā, doğusu tebriz'den o dā
bektaşini gönderif ki ğet tflis'dē meçit tihdir. o meçitin birī sūnnü meçididi, biri şıye
15 meçididi. hemen_o bektāşi dē soğannıhdan kèçif gelif. baħ bunnān soğannığın
ğedim_olduğu müeyenleşdirif. sora bizim_ādetimiz, mesele toy_ādetimiz_olūf, yas
ādetimiz olūf, ğoħumluğa sādıklık olūf.

(10-c)

—toylar,ñ,z hancar, ol r?

toylarımız bizim_oluf yēddi ğün. bir yērdē ğız toyu_oluf; ğız, gelin, ğadın
toyu_olof, bir yērde kişilerin yığınağı oluf. ğadın olan_yērdē esāsen zurnaçılar, defciler
olupdu. kişiler olan yērde aşıhlar olūf. bizim aşıhlār; aşıh ağacan bizim kentde olūf. en çoħ
5 oluf aşıh sadıh. allah_ona irehmet_ellesin; çoħ yahşı kişi_olūf. bizim kendin hēr cür
toyunu yola salıfdı. hetda ağacān bizim kende mahnı ğoşuf. orda dēyēr ki ğüleyşē ğanımu
ğördüm, çoħ ğüzel ğanımydī, yaraşılı ğanımydī. ona da bir mahnı ğoşuv_onu da kitabā
salmışam. sorā dā ne diyēm ki mesele yahşı ādetlēmizden odu kú ğoħumluħ çoħ
mōhkem_oluf. ğoħumluħda ağ sağğallarımız_olūf. o ağ sağğal isder baba isder nene ō
10 dēyilen bizim hamımız_üçün ğānun_olufdu, çoħ yahşı olufdü. sorā vefat_ēdençen
herhansı bir şeħs hetda ğesde olarken onun yoğun dōşehde ğesde olan zaman pütün
tayfanın ağ sağğalları o adamı yoħluyardī, o adamın ğal eħvalınnan ğal_olardılar. çoħ
ğözel_ādetlerimiz var. sorā ādetlerimizden mesele ğız toyu_olufdu, oğlan sūnnet

toyu_olufdu. bular da yēddi gün davam_ēliyifdi. ama artıh bir_elli ildi kī aşıhlar, o
15 zurnaçı toylar yoḥ. oların muğenni olan toylardan kēçen iki günnüĥ toylar_olor. sorā
gözel_ādetlerimizden mesele onu dēmeğ_olar kī hardan ğız_alırsan, hara oğuldan
ğoḥum_olursañ çoḥ möĥgem dostlūḥ, ğoḥumlūḥ elāğelerimiz çoḥ möĥgem_olufdu.

halhazardā bir_oğlum nişannıdı. hele düğün_ëllememişem, teze nişannamışam. allah
goysa yazda ëllyecih.

—*tehle ad, hardan gel r?*

15 tehle gedim türk tayfasıdı; tekle tayfası, tehle tayfası çin'de de var;
teklemákan_ëşitmiş_olarsañ. azerbaycan'ın çoğ hissesinde var. burda bizim buradı.
türküye'de máña ële gelér ki bolu terefdë_olmalıdı. köçeri biz terekeme tayfasiyih,
terekemih. bizde belë_olufdu; nevlém bizim gedim ejdatdarda néce türüklerin hun
tayfaları_oluf, tehle tayfaları_oluf. nevlém muhdelif tayfalardı. biz de onun oğuz
20 tayfası_oluf. biz_eslinde oğuz tayfasının bir hissesiyih. ama terekemih, yanı köçeri.
yayda mesele bir gelif gêtmişih, kışda bir gelif... terekeme, köçeri...

—*tekle ne d mehdi?*

tekle, biz sürüyü_aparanda tekë, teke de kèçi demehdi da. tekeliğ_eslinde biz. tekle, yoğ,
tekeli. türküye'de var tekeli. máña ële gelér ki gárs, erzurum terefde, bağ o terefde; çünkü
25 bizim_orda çoğ böyüh tayfalarımız var.

—*asgerri i harda yafd,ñ?*

men_esgerrih yapmamışam. men_ünüvërstët kıtarannar bizdë esgerrih yapmır. bizim
vahdımızda ëleydi. çünkü biz bëshil ünüvërstëtini oğuyanda hefdenin bir günnü
esgerrik_kimi çekërdih. seherden aışamatan formada ancağ tëlim ders kèçërdih. meim
30 herbi rütbem mayordu. mayor, böyük_ulduz.

(11-c)

evvele baħanda indiki yaħşıdı. indi bu sākāşvili'nin apardığı siyaset evvelkinnen
çoh ē iyidi. bunun bir şey iyidi ki milletder arasında o ğeder fārķ yohdu. amā evveller
çoh varıydı, heĝĝı çoh varıydı. sıhışdırêrdılār, ğēif mesele ğürcüler oĝurruĝ ēliyêrdi,
nevlēm néyliyêrdi, bēle işder. özbaşnalıĝıydı; ama indi yoh. ğōŭn sürüsünü
5 elinnen almāħ bēle şeyler çohıydı; indi yoh. çetiniydi, çoh çetin; heĝĝeten. indi ğapıñı
açıħ ğoy yat. milletder arasında ferķ ğoymor; baħ bu yaħşıdı.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
12	Aslan Kosal,	1929	Kosal,

(12-a)

türüh dünyasında ná vār, hası aşıḡ var men_ona bälädäm. desdan dā ğarapapaḡlar, ğara dolahlar, ağğoyunnulār, ğarağoyunnulār bunların hamısı bizim ejdaddarımızdı, keçmişderimizdi; ancaḡ biz para para oluv_aralanmışıḡ. baḡ bu gürcüsdan'ın tıflıs'den beri, tıflıs'den misğeta'dan beri türkün torpağıdı hamısı. ancaḡ biz uce paralanmışıḡ. burya

5 gürcüler yēlenif. biz ğedende türüh diyende bizim burnumuz göynör kü biz havaḡ, hancarı türküh? ğadimmen ğebrisdannıḡlarımız çıḡēr, üsdünü örtöller, basırēller; bura türkün döğül. bële şeyler ajıdı. indi bizim men saznan ne isdērseñ diyebilerem, dasdannen ne isdēyırseñ diyebilerem. ne lazımdı men saña onu açıḡıyabilerem.

—has, desdannar, bil rseñ?

10 ğurvan'ın dasdanınan danıḡarām, tufarğannı abbas'dan... tufarğannı abbas'dan başdēm. tufarğannı abbas dēyēr, her bir sözü onun atalar sözü, babalar nesiyetidi, nesiyetdi, böyüh bir_oḡuldu, böyüh bir meḡdefdi. tufarğannı abbas'ın sözderi çoḡdu, dēyēr;

könül bir canānın sēvdasındadı
misilde meleḡdi māh_ı emberdi

15 camalın yanında tuyınan fayıl
bilmērem elifdi ya senöyberdi.

bunu ğereḡ türühce aşılyasañ; senöyber ne dēmēḡdi bilēseñ? bizim dillerde ferḡ var. hamısı türkün sözüdü. senöyber de türkün sözüdü, yāsemene de türkün sözüdü. ancaḡ bir ğoḡumda ayrı cur danıḡıllār; yāsemene cesemen dēyēr, özbēḡler cosemen dēyēr, biz

20 yāsemene dēyēriḡ, türühler cesemen dēyēr; ğörörseñ bu dil birdi. soḡrā ğurbāni'den

isdiyërseñ danışabillēm, şah_isméyil'den danışabillēm, irbaham asdan'nan danışabillēm,
noyruz'dan danışabillēm, leyli mecnun'nan danışabillēm... saña ne isdiyërseñ türüh
dünyasında esli kerem'nen danışabillēm, ne isdiyërseñ benim sinemde her bir şey var.

25

(12-b)

tufarğannı abbas'ın dasdanı... mesele tufarğannı abbas tufarğan'da oluf. duvarğan
iran'dadı, bu sāt iran_azarbaycan, iran türühlerindedi. o peri adında bir ğıza āşığ_oluf.
uzun müddetden soñra, çoğ_uzun müddetden soñra o öz muradına çatıf. onuñ güzel
şeyirleri var, güzel sözderi var; çoğ böyüh işder var_onun bèle anlatmağnan bir gün, iki
5 yün, beş gün o uzun vaht lazımdı onu anlatmağ_üçün. bèle anlatmağ mümkün döğül bala.
duvarğannı abbas'da bèle bir épézet var; duvarğannı abbas'ı ğuyuya salıllār,
ğuyunuñ_ağzına da bir yēke değirmen daşı ğoyullar ki bu çıhmasın. ğuyüya salıllār fikir
vërerseñ mi? bu beş_altı gün ğuyuda ğalanda allah'ı çoğ mürācat_élér; allahım meni bu
beladan kıtar diyē. soñra bu daş_açılır, bunu kimse kendirnen çıhardır. ğaşa ğuyunuñ
10 ğırağına çıhardanda dèyér oğul dèyér harya gidèrseñ? dèyér peri hanımın dalınnan
gèdèrem. dèyér_ay balā gel gèdeh, saña ayrı yèrden güzel ğız tapèm vèrèm, onun dalınnan
gètme dā. burda dèyér fikir vèr sözē;

könül bir cananın sèvdasındadı
misilde melehdı māh_i emberdi

15 —ikinciye isdemèr bu hā.

camalınn_yanında tūyinen fayıl
bilmèrem elifdi ya senöyberdi.

fikir vër; sin hârfi var mı, sin hârfiniñ güzelliğini, mânasını ifade elemeğ_isdēr. bilmèrem
âlifdi; âlif, allah'ın_adinı ayinnen yazabilmèrseñ, görürseñ mi? âyinnen yazmağ_olmor.

20 âyin_eğridi, âlifnen yazırsañ. bilmèrem elifdi yâ senöyberdi. elif oğğeder gözeldi ki bu
hêşbir_etir, hêşbir çiçeh'ı bunu açabilmez. diyèr_oğul gèdeh'ı saña cennetden hürüler
getirèm, periler getirèm. hası gözeldi? diyèr baba, yoğ baba èle döğü. benim_isdediğim
ğurèyş'in nuri, ğurèyş bilèrseñ, tayfa. benim sevgilim ğureyş'in nuru.

kenân'ın yūsifi çin'in fehuru

25 dèyèller cennetde çoğ_olor hürü

ollar ğocalıv_olların_yaşını bilmeğ_olmor. ancağ benim perim tezedi, yèñidi. oğul_on
dört om_bèş yaşif burda mēna var. dèyèr_oğul dèyèr seni öldürejeñler. gètme, bũ işin
dalınnan gètme. diyèr yōğ gèdejem, men dèdiğimnen dømmerem. dèyèr ne tēr
dømmezseñ? orda götürüb_bèle dèyèr;

30 çoğları âşihliğı hasand şey sandı

âşiklih'ı hasand döğü çetindi.

çoğı âşikliğı hasand şey sandı

cefāsını gördü soñra ósandı.

—oysandı, usandı da dèyèrih'ı oysandı da dèyèrih'ı da onnan bèzèr. cefāsını gördü

35 soñra oysandı.

bir canım var ħan perime ğurbandı

ğoy dèsiner_abbas_üçün çoğ_ardı.

hè ona göre de dèyèr_oğul gèt saña uğur_olsun dahâ. görörem sēn meħebbet_ehliseñ,
onu çoğ sevirseñ. gèd_allah_işiniñ düzelssin. bunuñ_arħasınnan gèder. ħures çoğ uzun

40 söhbetderden bēş_altı gün lāzımdı ki bunu oñuyasañ, danışasañ, ğavağında de seni ğulağ_asa. dasdan böyühdü.

(12-c)

soñra ğurbani'den, ğurbani desdanınnan... ğurbani peri hanımı sevíf. gence'de oluf, bizim burdā. indi bunu ğara bezir, peri hanımı öz_oğluna isdeyér. ancağ ğurbani'ynen bullar da allah vérgisidi, birbirine vérilifdi. bu vaħdı ğurbani deyér ğara vezir deyér kī sen bu işden dōn, ğoy peri'yi, men_oğluma_além. deyér yoğ, dömmüyüjem. ona göre dē

5 ğurbani'yī zindana salır. bir_ay, bēş_ay zindanda ğalan vaħdı, burda peri hanım ğesdelenér ğurvani'nın derdinnen. bu vaħdı ğurvani'niñ... peri hanımıñ_anası deyér ğızım niye bēle ğesdelenifseñ? deyér_ana deyér men sevgilim bēle zindandadı. o vaħdı arvat, peri hanımıñ_anası, padişahıñ_anası zindanbanı çağırér. diyér bala sende bēle tusdağ var mı? deyér_onu görmeğ_isdeyirem, men ğedif_onu görmeğ_isdeyirem. bezenér, yollar

10 açılır da padişah_anasıdı. padişahın gelen vaħdı çır çırağvan ğadın_içeri girende görör kü çoğlu meħbusdar var, tusdağ deyérih biz da. meħbus da var, bullarıñ hamısını eşiye çıhardannan soñra, ğurvani'yi de bēle çıhardanda bahér; gözel bir_oğlandı; ancağ içeride ğalíf solufdu. oğul niye burda ğalıfsañ? orda deyér;

ay hezerét ay cemahāt

15 yar yaman_aldatdı meni

el_uzatdım eteğine

aldı kánar_atdı meni

—oğul kim? diyér yār. diyér_o kimdi, o yār? diyér;

daş_atdım çeşm_i eşğın gölüne

20 daş_atdım eşğın gölüne
dolaşdı tērim tēline
düşdüm dellallar_elinē
ucuz_aldı satdı meni
—bu alış_veriş_ēliyenin_orasındaki... düşdüm dellallar_elinē, ucuz_aldı satdı
25 meni.
ğurvānıdır benim_adım
ādem atadı beyyadım
zer_atdım şēş bēş_oynadım
ğara vezir_uddu meni
30 —fikir_vērerseñ mi? onnan hancarı ğara vezir nē_işi var seni ğara vezir udōr? niye
bēle danışerseñ? dēyēr;
ğaşın ğurēyşindi camālın güneş
küllü şeyin şāyiliñe illa dēyihdi
iki çeşm_i cādı canıma ahetdi
35 bilmērem ğanıma ne yusdoyufdu
—dēyēr_oğul kim? dēyēr, men dēdīm. dēyēr oğul dinnen, pēygāmberden,
müselmançılığdan bir şey bilēreseñ mi? dēyēr,
pēygāmber gēdende erş_ı elāya
kime nāzer ğıldı kim saldı sāye
40 melehl̄ler durdular ol temaşāya
dēdiler ne nurdu ne ecāyıfdı
pēygamber dönende erş_i eladan

mömünneri ھاھ sahladı beladan
ahu ھeber getdi ol hubeydadan
45 dèdi ki sirridi èlmi ǵayıfdı
—oǵul be ik_üş sahatdı men sennen söhbət_èlèrem, benim_üzüme niye başıñı
ǵaldırıp bahmirsañ? dèyèr_ana dèyèr;
nèynèrem sultanı nèynèrem ھanı
yar yolunda ǵoydum bu şirin canı
50 èy ǵurbān başarseñ heddiñi tanı
melèyke üzüne bahmaǵ_ayıfdı
yānı men seniñ_üzüñe melèykesen bahabilmerem. bèle nesihetdernen, bèle güzel
sözdernen meclisi, ھalھı elimize alèrdiھ. o düǵün_o toy, o sünnet, o meclis_o şadlıھ uzun
sürördü, ǵeje savaǵaten çekèrdi. bah böyüh bèle güzel dásdannar... ǵarapapaھlar bèle
55 oyunçaھ döǵül. ǵarapapaھ türküñ canıñıñ_özeǵidi, şaھ damarıdı. ǵarapapaǵıñ mèھralısı
vār, ǵarapapaǵıñ semedi vār, ǵarapapaǵıñ ismèyil vār, ǵarapapaǵıñ tahar_oǵlu hajısı vār,
ǵadır_oǵlu abbası vār, abdıllası vār... ǵarapapaھ çoھ böyüh, böyüh burda. borçalı'da
azarbaycan'ı tā kerküh türkülerine ten ǵèdèr ǵarapapaھlar çıher_ay bala. söhbət burdadı.
oǵgeder dásdannar var sinemizde söylemeھnen ǵeje günüz ھutaran, biten döǵü. bu
60 benim_özümüñ tercümeyi ھalımdı, ǵörörseñ mi? bunu anlıyabilseñ çoھ güzel_olar.
menimce ǵereǵ_anlıyasañ.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
13	Zahit Elempaşallı,	1934	Kosal,

(13-a)

men zāhit ālāmpaşallı, ğarayazılı ğarapapāh... eslim, köküm türhdü, izmir'dendī;
 elempaşa... orda dēyilene görē otuz sekgize kimi izmir'de ēv var elempaşallı. olardan
 maña çoĥ salamlar gelēr; ancaĥ görüsmemişik. benim nenem diyērdi ki ēy ğırmızı fes
 bēl_olsun. ğırmızı fes yanı kökümüz zad türühden gelmedi. isdambul'da nēçe oĝlannar,
 5 gelinner_oluf. ğadınnar dēyēm_men elempaşallı gelniyem. bizim ğarayazı'da elempaşallı
 var. niĥayış_ēliyerdim orda, örgenejeh'siñiz o sat siz. indi men isdēyirem çoĥ vaĥdıñızı
 almiyām. türh ĥaĥda şeyirim var efendim diye, onu diyēm size. sōra bir de vücutnāme var,
 o da çoĥ gelirridi. evvelden yazıflar, sōra men de yazdım. indi bu efendim sözünü diyejem
 size;

10 sonu görümmeyen bir yol ğedirem
 ēy benim türh soyum paşa efendim
 ğanlı döĝüşlerden zaferle çıĥdıñ
 sınaĥda sınımadıñ yaşā efendim
 —tāriĥde sınaĥdan ēle çıĥıfsañ ki ēle ayrı cür...

15 şimşek teĥ parladıñ yıldırım çāĥdıñ
 islam_āleminde zirveye çıĥdıñ
 ülkeler fet_ētdiñ ğayalar yıĥdıñ
 eliñizden çekdiler paşa efendim
 —çoĥ_ülkeler neler ēledī...

20 dömme sen ğeriye ğeriye deysin sineñe

—dömme sen gèriye, yanı döğüşde dömme sen gèriye, değsin sineñē.

gülle arħañdasā heberdir meñe

südüm haram_olar o zaman senē

ana türh' gelmez mi hoşā ěfendim

25 döğüşü diyèr hā, bunu türk_anası dèyif oğluna, muħaribèye yola salanda. ana türkñ gör,
sözüne bah; o hoşā gelmez mi ki gülle sineñnen göy deysin. arħañnan deye südüm saña
haram_olsun.

menim_oğuzlarā çoħ salamım var

yā allah dèyiler dür kalamım var

30 ğılışdan da itī bir kalamım var

hèç vede ènmeyib_boşa efendim

zāhidi döğüşdē çağır savaşā

āzer_oğulları vuruşsun ğoşā

dāhī siyāseççi ō kamal paşa

35 hēydarla çekildi başā efendim

—bunu bunlara hesir_èlemişēm, türkñ_igittliğinnen tārīhini oħuyuf yazmışam
bēli.

(13-b)

indi kèçeh' vücutnāmiye. insanın_emele gelmesi ne cür_olor bunu... koroğlu'da
da var, koroğlu dasdanında. bir neferde gene vār amma men en binövreden götürmüşēm.
vücutnāme helē;

bir ğetre māyèden emele geldih'

5 yēni uyuşursañ candasañ helē

gözüñ titesinnen ğuruluf gelèr

yène bulanlıhsañ ğandasañ helë

—insanın_yarammasıdı hâ. bir ğetre mâyeden emele geldik.

insan şeklinë geldiñ durulduñ

10 doğğuz_aya doğğuz güne ğurulduñ

atıldıñ dünyaya èlde sorulduñ

belke beleyë pükümdë dondasañ helë

—analar üşaĝını belemër mi, beleh pükümdeseñ helë. hele saña don ğeyindirifler.

yaşında başladıñ imeĝe döndüñ

15 iki yaşında ğalîhdî èndiñ

üç yaşa çatandâ söylediñ dindiñ

bëşiñde insansañ sandasañ helë

—bëş yaşında dahâ adam sayılırseñ.

om_bëş_on sekgizde at da çapırsañ

20 ğardaşlıĝ işledif doslar tapırsañ

iĝirmi yaşında könül yapırsañ

toyuñ_olor can hâ candasañ helë

—yanı sevişmehdeseñ, toyuñ_olor.

otuzunda zeĝmet nedi bilerseñ

25 külfet yanâ âli dolu gelerseñ

bil ğırhındâ aĝ saĝgallıĝ èlerseñ

bil ki âllisinde kandasañ helë

—ĝırĝ yaşında âli dolu gelërseñ, külfetiñ var_uşaĝıñ var_amma ellisinde hele bu

dünyadasañ.

30 atmışındâ tor gelejeh gözüñe

yètmişîndë aĝrı gelër diziñe

diş tókülér gırışıh gelér üzüne

karvaniñ sürülür sandasañ helë

—yanı karvan gèdejeñ, sen_o sandasañ.

35 seh'seninde heyalları yozansañ

dohsanında gezemmèrseñ uzansañ

āhiretiñe hetm_èledif gazansañ

ömür çatıf ahır andasañ helë

—dohsanında yahınnaşıfsañ gèdesiseñ ahır_anıñdı.

40 yahınnaşıfsañ dèyèr yüz yaşında sönerseñ

èl yığılār mezar_atına minerseñ

yèl apararı ketiyene dönerseñ

meşeri gözleyen yandasañ helë

o dünyeye gèdejeñseñ, o gebrisdanıñda meşeri gözdöller. sen de sen de olarıñ_yanında

45 olajañsañ. yèl_apararı ketiyen de bir komadı. bir mesel var, dèyèr tapmacadı; o nedı cavan

vañdı duror, goca vañdı gaçer? cavan vañdı duran, o ketiyen komasıdı; gocalanda küleñ

vuruv_aparıf gèder. yèl apararı ketiyene dönerseñ... gèdejeñseñ hē... meşeri gözleyen

yandasañ helë; meşeri gidiv_orada gözdüyejeñseñ. bañ bu çoñ vücütname insanıñ emele

gelmesini, ne tēr olor emele gelér... yañşı bu da belë.

50

(13-c)

şindi efendimiñ size men gaçañ iseñan dasdanı, zahit_elempaşallı... burda türk_ülkesine gırğınar_oluf. gızıl_orduynan vuruşan_iğit oğlannār bu sāt türküye'dedi.

o vaḥdı neler_oluf olların hamısını seçif dasdan yazmışam. burda esas söz gēdēr
iseḥan'nan. türküye'de bunu gözdüyüfler ki ğaraḥan bu yaḥınnan gelejek. bunu da dövleti
5 varı olufdü. çoḥ béle varrı tayfā, emisi uşahları türküye'de oluv_ēndi. orda ölüfler_oların
tayfaları var. neleri burda çoḥ yēnilihler var, çoḥ yēnilihler. burdan çoḥ şey
götürmeğ_olar; baḥ bu dasdannān. özü de çoḥ maraḥlıdı. savet ğurulan vaḥdı burda
neler_oluf, ğızıl_orduynan kimlēr, ne cüre döğüşüf çoḥ şeyler var. burda mesele divāni
vār, men bunu neye oḥuyum? burda usdatnāme vār, burda cığalı dodaḥ deĝmez tecnis var.
10 onu her_aşıḥ, her_usdat yazabilmēr. baḥ bunu burdan götürebilērsiñiz. indi men_bunu
oḥuyabilerēm. sen_menim dodaĝıma baḥarsañ görersen kī dodaḥ doğrudan dā dodaĝa
deĝmēr. köhne vaḥdı aşıḥlār diyende bu sözü iĝne göllarmış dodaḥlarınıñ_arasına kī
dodaḥ dodaĝa gelse iĝne bassın. ēle sözder var kī ayrı cür, bilmērem indi türküye'de var
mı? indi bunu da oḥuyajam;

15 tārıḥler danışır ğārīnelerden
yazını yazdılar ne sinēsine
aşıḥ déyer nesinē
yaḥa açıḥ ne sinē
cehdiyle ğıssa salān
20 ras geldiñ nesinē
seyyadiñ ğarşıñda atajaḥ senī
gēdirseñ izinnen ne sine sine
nāşıyi şārenin ye kalandı
ĝandırannar ĝanannarı kal_andı
25 kal_ēşitdi kal_andı

zergerler zer_ahdarır

hirdarında kalandī

aslan ġarşısını yene kal andī

kêşse de yihajaḥ ne sinē sine

30 —bir var bêle sine sine êdêrseñ bir de sinē...

hesisler de dinārını ha sayā

artıḥ eksih her ne çıḥsa ha sayā

aşıḥ dêyer ha sayā

eğyar senden ha sayā

35 sinniñ kêşse êy harāy

direnerseñ hasaya

—esa dêmelđi hasaya.

yazıḥ zahid illerini ha sayā

yığşırdı ġalada ne sinē sine

40 burda çoḥ şeyler vār; kimler türküyüye ġedif, ne işder_oluf oların nesili de ordadī, töreme
êvlatdarı da ordadī. ne tēr ġızıl_orduynan vuruşflar, ġarayazı mêşesinde ġızıl_ordu

ġırıflār... bo anda bizim dağlar var, orda ġızıl_orduynan_üc_üce gelif ġacaḥlar ġırif.

burdan ḥolis_idaresi köçuf ġaçahlarıñ_elinnēn. eşidifler ki burya getirif tusdaḥ

dolduruflār, zindana adamlar dolduruflar. ġaçahlar gelif ġapıyı ġırıv_oları azad_eliyif.

45 polisderiñ at toylasınā talvarına od vuruflar, yandırıflar. ne işder, burda çoḥ şeyler var,

bunnan istifade êler, burda her şey tapabilersiñiz.

5

(13-ç)

dèyèr ya o vaħdı burda birinci kátib_adam o dar ğuruf kú harda onu tutdum
asdırajam. onuñ orda bizim dili yahşı oħuyan_ola...

sarıveri evniñ yasın

alovdan gèyif libasın

5

ħağğaların bir_alı var

yèrni tutuf şah_abbas'ın

borçalı'dan aşıħ sadıħ

her ne dèse ğulaħ asıñ

ğasdanoğlu o ise'niñ

10

ğanlı görersiz cidasın

üç_aydı dövleti yıħdı

adıñ_oluf çar isaħan

—üç_ay burya hès kes gelmiyif. èle ğalħ öz başına oluf. ğızıl_ordu ğorħuf

ğälmeğe.

15

firdinnen dèyim veli'niñ

ğeyretlidi pat vijdandı

deli eħmet, ğaçah maħmut

ètdih'leri tamam ğandı

ceferrı yunis, şemisTan

20

atıcıdı, düz_atandı

imanı èlniñ imanı

eħmetli dada çatandı

halal_olsun o desdenè

düşmeniñdi ħar isáhan
25 o atlıdan ġıyas gelif
mētem ġalif bu hünere
temen_oğlü dıngır musa
döğüşde benzeyir nere
dehnedn şekili söyün
30 koroğlu tek çekir nēre
—temenoğlu, o d_ordadı. olara orda odlar yurdu dēller.
göğçeli'den ġurban_ağā
pusğudadı kesib_bērē
obalardan algış gelir
35 tālı olsun yar isáhan
—pütün ēl, oba algış_ēlēr ki iseħan ne yahşı bu igitderi başına yıħşırđı.
ġızıl_orduya ġālip ġālēr. bu yēr_addarđı.
hem madaş'da sağ dağında
cēyran çölde oylağın var
40 göğ tontu kēşiş dağı
cahangir'de bulağın var
tēymur dağı ēmin düzü
ġara haşda yaylağın var
kürden ħıranınan kēçifseñ
45 nēçe nēçe çaylağın var
zülmet ġejeler döğüşdüñ
yağa yağa ġar isáhan
—yanı ġar yağa yağa döğüş_aparıfsañ.

gelem_elde dertli zāhit
50 zamanıñ sirrini açır
zülmetlerde döğüşenlēr
geleceğe ışık saçır
menem dēyen o nāmertlēr
daldalanıf daha ğaçır
55 bakımızdan_öykelerē
nēce min tēyyāre uçur
sazlı sözlü söhbetiñ var
sennen dēyir tar isaħan

—yanı seniñ_adiñ yayılıf; aşılhar sazda, tarda adını oħuyullar.

(13-d)

bunuñ_emişi ođlu gimnazēyi ğutarıf burda. savēt hōkūmeti ğurulanda on_iliş vērif
sibir'e sürgün_ēliyif. sibir'de ğörüFler ki ēy ğeje yatēr, seher_elli nefer yüz
nefer_ölör_ajınnan, sóyuħdan. dēyer bu ölenin biri de men_olajam. meñá odu kü
5 ğaçmaħ. oranıñ ğenirali aħşamlar ğelif çöreh yēmeğe ğedērmiş. onuñ ğözeççisi varıymış.
bullar ğözeççiyen_orya ğedende bu ğeniral yatan yere ğirēr. baltēyi ikilēr. bu
ğelēr_ıçgili olur. yatan vaħdı başını kesēr ğeniraliñ, paltarını ğötürör. tüşör_aynadan,
ğeniral yatan_yerden zeng_ēlēr; bir nefer gelsin, yanıda da bir_at ğetisñ. ğeniral
seyahatdedi, yanı masğıvıya ğeğejeh. ğetirif ğelēr, atı da minēr ğeder. harda sibir yolunuñ,
10 sibir'in demir yolu var, tusdaħlar dolduror vağonnarı. burda hemen maşınisdin yanna
minēr, ğelēr çihēr zada, ğarğov'a. ğarğoF'da o değornun neçenniye diyēr ki vazğalda,
ışdansıyada, men baki'ye itmeliyem, bizim burda müşavēremiz var. poyēzi eyledēr, ğırmızı
yandırēr_eyledēr, maşınisdin yanna minēr baki'yá çihēr. baki'ye yaħınnaşanda ğörör kü

gênral paltarında hamı buna bahêr. bu balac_adamdı, paltar yekedi. bu gèdêr demir
15 yolünün_yanında bir dene fehle putğası tapêr. günüzder_ışdiyeller, ahşam çıhanda köhne
paltarı asellâr. bu üsden bunu gèyînêr, baki tıflis'e minêr gelêr. gelêr_aķısdafa'da tüşör,
ğazağ'ın_aķısdafa'da. ajım_ısdêr, gèdêr çöreh' yêe. gèdêr tırahdóna bahêr, görör
nêç_adamlar oturuf çöreh' yîe. bu gözünü gezdirêr ki bir yêrde otusun, bu da çöreh' yêsın.
bahanda görör çekıs şannı bir nefer buna yaman bahêr. bu dèyêr_ā bu nese meni tutajağ.
20 tutdular_ölümdü. gèri çıhêr, bağa atılêr. dèyêr_arhamca gelse vurajam.
gênralın_üsdüdedi hına ğanı, paltarnın_üsdöydü. götüruf şahın_arasınnan bele
gözetdêr. dèyêr ğoy gelsin, yahınnaşsın. onnan sō da benim_ölümdü. yahınnaşanda görör,
dèyêr ki ayā ğurban menem, hazèyîn'em. bunun leģebi hazèyîn'di, adı ğurban'dı. ona göre
burda işdiyenner bunların_eline olannâr; hazèyîn gelêr, bize para vèrejeğ... êle adı
25 hazèyîn ğalêr. gèdêr bu türküye'de he gelêr buryā. o vahdı görör kü isaħan başına desde
yihşıruf, ğızıl_orduynan vuruşor. geh bizim bu teref dağda geh ğarayazı mêşesinde
hard_olor_olsuñ ğızıl_ordunun güjü çatmêr. ahır bu çoğ uzun söhbetdî. bu danışmağa
değer mi, danışem mı? bahanda görör kü bu ğalada, mısğêt ğalasında yatan tatılı
bayram'dı. indi o çekısT_oluf. aya ğurban diyende bu dèyêr ki hē bu meni tanıyandı.
30 gelêr, öpüşüf görüşöllêr. diyêr men ölümü boğazıma yığmışām, yahşı kı atmadım. aparêr
évînê, yahşı bunu üç gün sahlêr. sōra getirêr kür'ün körpüsünnen_addadêr ğarayazı
mêşesine. poylu körpüsü dèyêller. dèyêr ğardaşım men çekısdem. seni bilseler ki men
sahlamışam menî de seîñ günüñe salallar. benim hōrmetim saña bu ğeder. gelêr, isaħan'a
dèyêr türküyeye kèçmeğ lazımdı. diyêr yoğ men ölsem de vetenimde ölejem, getmiyejem.
35 ğızıl_orduynan vuruşajam. kendin_ıģitderi yığrışêr başına nağgader ğızıl_ordu ğirêllâr.

aħır el_olor kú bunlar dèyèr filan vaħdı kim_isdèr mennen türküyye gelsin kèçèh.
gelèller, burda kèçit var, kèçide yığılèllár. şemisdan ulukişili dèyèller, ğaçah şemisdan.
bunuñ dayıları da çoħ igiT_oluf. üş èrmeninin ğavağını kesifler. èrmeni müsülman davası
oluf o vaħlarī. èle igid_aticı oluflar ki aħırda padron ıutarıf, halı arhasınnan ğaçıf.
40 èrmeniler gelende aħırınıcı badronu özüne vuruf. hemen_olar bu şemisdan kişiniñ dayısı
oluf hemen_adam. bñ anasınıñ_üsdüne gelif görüşüF. anası yène bir torbada buna yemeh
ğouf. ğaç_özünü mēşıye sal, indije gelejehler. ağlıyıf ğapıda; èy nāmerd_oğul, men seni
bèle doğmamışdım, niy_ağladıñ? bir ğaşıh ğanıñnan ğorıduñ; ölerseñ de ölerseñ. anası
diyèr hā. hemen_o üsdig_èrmenileri saħlıyanın_bajısidı bunuñ_anası. èrmeniynen
45 vuruşuf üşisdğa ğardaşdarı. oluñ_orde başını kesifler. öz_özünü öldüruf. ğol bud_èliyif
kesiv_èrmeniler. bir nefer dosdū atı süruf gelif. havar_èleyif ki masıyı filan sengerde,
işhlınıñ ğarşısındaki sengerde öz_özünü vurduğunu. ğol buT doğrollar. onuñ meydini
ğoymor. kişiler ğorıuf ğetmèyif. hemen bu şemisdan kişiniñ_anası atı yeħerrèyif
yühennèif minif kür'ü kèçif, ğardaşının ğol bud ğurcunu yığsırıf ğetirif. anaħanıñ_arvāt
50 yüz beş yaşında öldü. aħır hemen ğadın oğlunu dañlèr; niy_ağladıñ? dèdi ana men ebedi
olarah türküyye kèçèrem, bir de seni görmüyejem; ona ğöre ağladım. men_ölümümnen
ğorıhan döğlem, diyende dèyif südüm saña haram_olsun meni ğouf türküyye kèşseñ,
aparèrseñ meni de apar. diyende ki dört terefi polisder kesèr. kesen vaħdı bñ, atı minèr
ğaçèr, özünü ğarayazı mēşesine... atısmā_olor kèçitde de gözdöller. nağı'dī, ğazèyin'dī...
55 bunlar gözdör kü bullar yığılajaħlar, ğaçahlar addıyjaħlar türküyye. göröller_atışma oldu
ğarayazı mēşesi terefde. baħıf göröller şemisdan_atını sürdü ğeldī. aya şemisdan nedi?
dèdi bèle bèle. anam maña dèif, meni ğouf türküyye kèşseñ südüm saña haram_olsun,

meni de apar eğer türküyye gèderseñse. men dözemmedim, ağladım_anamnan_ebedi
ayrılèrdim diye. getirdi nèse kèşdiler. ğarannıķ_ğarışanda ğaraħaç_eldiler. ğaraħaş'da
60 dolay yolu var, onuñ başına gözeçci ğoydulār. özderi dinceldi ki aħşam_olsun türküyye
addıyah. bir de ğördüler kī gözeçci geldi kī dolay yolunuñ_eyağınnan bir èmadin_gelèr,
maşın_gelèr, araba. o sat_emrèledi ğazèyin ğurban. yol var ğaraħaç'ıñ, yolun alt terefini,
üs terefini uzandılar, kesdiler. èmadin gelende bāħ burda èrmenisdan'ın birinci kátibi,
ğürcüsdan'ıñ masğıva'dan gelif ğenīraldī. esas_adamlardı da burda. beyaħ göĝe
65 silah_atan kim hamsı silah_ellerinde. èmadin_èle ordaja ğaldı. ğürcüce, rusca bularnan
danışdı ğazèyin ğurban. dèdi, siz bizim en ğedder tüşmannarımızsıñız. bizim dedè babalār,
ĝoħumlarımızıñ hamsını sürgün_èliyen sizsıñız. deryalardā ort_asya'nıñ o gemiyen
kèçende na ğeder cocuħlar_ölüf, neler_olüf, bunlarıñ hamısını èliyen sizsıñız. yaħşı
yèrd_elimize kèçıfsıñız, diyende şemisdan maşınını daşa söykör, arħasını èmadine. gelèr
70 dèyèr ki ğazèyin, buları öldürejeħseñse, vuraħaşsañsa meni de vur ya da meni bulara tafşır.
belke meni üçe salalar. bular böyüĝ_adamlardı. men ki size dèdim, sizi aĝbavıya kimi,
türkün ĝiranisyasına kimi aparajām, men anama ğöre ĝāyıdajam. ya budu meni bulara tafşır
ya budu meni de bularnan_öldürüñ. bu çoħ cesaretdi bir_adam oluf, naĝĝāder ğızıl_ordu
ĝırf, isaħan'a arħā_oluf. dēr ē ĝaçahlar ne dèyırsıñız dèyiñ şemisdan kişi
75 iĝiT_adam_oluf, onu baĝışdamaĝa deĝer, o deĝerri adamdı. ğèder gelèr dèyèr ki sizi biz
bu adama baĝışdèriħ. bu adamıñ anası dèif ki meni ĝoüf türküyye kèşseñ südüm saña
haram_olsun. indi oydu kú bu adamıñ ğetiresi üçün sizi öldürmörük. siz en ğedder
tüşmanımızsıñız. eğer sizde ĝeyret kişilih varsa da bu adamı üçe salıñ; ĝöüñ anasınnan
āsuda yaşasıñ. dèller gelif şemisdan kişiyen_el tutuf, ğedif atdarnı ğıramnan minif

80 türküyüye doğru gédeller. şemisdan kişi tûfengini götürör daşñ_üsdēn emadine gör. bular
ujē nihdı tutuluf, şofere dēyēr geri herre. şofēr geri herrēr. gelēller çayda el_üzderni
yöennen soñra şemisdan kişiyi öpöller, ğucahlıyıllar. seni allah hardan yétirdi? sen ne
ğıyretti, ne yahşı adamıymıssāñ. seniñ_anaña biz ğurban_olāh, ne yahşı anañ saña bu
sözü dēyif. getirēller tiflis'e. tiflis'de bunu ğılışğa yazēr, bēr ya da ğol çekēr. naçēnnık
85 atıryat ğarayazı, bu ğarayazı'nıñ, o gelēr. onnan sōra üze tüşör, bütün halh mehetdel ğalēr
ki ēya bu nēçe illerdī savēt ğızıl_ordusunnan vuruşan_adām indī_üze tüşüf. bağ bēle
eħvalatdar_oluf. çoğ şeyler var, burdan örgenejeñsiñiz.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
14	Afik Muhtarolu	1963	Nazarlı,

(14-a)

şimdi biz_en çoğ ğonağ, müsafir evezinnen, ğonağ sözünnen istifade elerih, ğonağ sözünnen ğullanerih. sonra bu ğonağ seven_adamlara, tez tez evinde ğonağ sahlıyan_adamlara ğonağcıl deller. sora bir adama verilen bir ğonağ ağırlananda ona süfre açılır. o süfreye açılan yemehlerdi, sora orda işdirahcı olan_adamlardı, onların hamsına ele

5 ğonağlıh deller. sora bir_adamı, diyeseñ_esgerden dönen_adamı, yeni ayle ğuran_adamı teze evlenen_adama ğonağlıh vereller. ona ğonağlıh deyeller veyat da ona ğonağlamağ deyeller. sora tez tez evine ğonağ gelen_adamı ğonağlı ğaralı ev deyeller. sora ğonağ_üçün ādeten genelde evin en yahşı odasını ayıreller. ona ğonağ_otağı deyeller. bizlerde ğonağa, müsafire allah'ın armağanı kimi baheller, allah ğonağı deyeller_ona. sora

10 bele deyimler de var; genelde ğonağdan, müsafirinden geldiğini sormazdar. ne için geldiğini, niye geldiğini sormazdar. yanı bu ayıv_olar sormağ sen ne için gelirseñ_a ğonağ. veyahıt da a ğonağ yemeh yeyirseñ mi, a ğonağ çay içerseñ mi, a ğonağ saña filan şeyi hazırriyah mı? onnan o soruyu sormağ ayıf sayılar. sora ādeten genelde evlerde ğonağ_üçün sahlanc_olar. evin hanımı ev adamlarınnan neleri sahlıyar ki birden eve

15 ğonağ gelir onun_üçün, ğonağ_üçün, armağan elemeğ_üçün. sonra bele bir deyim var; eziz ğonağ. yanı sevgili ğonağ, istehli ğonağ. meseleğ ğonağ tanımadığı bir evin ğapısını döğerse ev_ıyesi soruşar; kimdi? onda diyer ki allah ğonağıyam. ha diyer allah'a da ğurvan_olöm ğonağına da ğurvan_olöm, gözüm_üsde yerin_var, sonra başım_üsde yerin_var diyer, onu ağırramağa çalışar. sonra bezen heç ğonağ sözünü ğullanmadan da

20 mesen d y eller gelen g den_olar.  le gelen g den de gonağ_anlamındadı, mis fir
anlamındadı. sonra  z_aallarda oğ ufağ tefeğ b le Őeylerde m s fir de diyerik
gonağlamağ y rine ziy fet v rmeğ, ziy fet h resen genelde b y l  sofralara d y eller.
mesele d ğ nnerde açılan sofralara. gelen gonağlara bağ bu ziy fet v riler. sonra burda
25 gonağın geldiği y rde, geldiği  vde  z n  nec_aparması o nasıl o  tik tder var yan  gonağ
gonağın da bir sınavı var. o Şeyleri eger gonağ bu Şeylerden ığarsa,  tik tten ığarsa onda
bağ bu d yimler var; yan  irah sennen de Şey bir_ z n  aparabilmiyen, id re  lebilmiyen,
 v_ıyesinin_iŐderine đariŐmađ_ısdıyen gonağlar hađđında d yer;  le gonağın  z ne
bağancağ izine bağ, yan  g ssin. sora eger bir  ve aynı g nde diyek_ki iki   gonağ ayrı
ayrı adamlar, birbirni tanımyan gonağlar gelende onda gonağın biri diy r ki gonağ gonağı
30 sevm z,  v_ıyesi h birini. sonra b le bir d yim de var; gonağ gelir g der đuŐ kimi neyin
ki oturur bayđuŐ kimi. yan  gonağ_ le gommah gonda, gonağ k er yan  bir g n beş g n
oturur k er, bu gonağ hađđındadı. sonra b le bir d yim var; gonağın_eceli gelende
 v_ıyesinin işine đariŐar, bağ b le bir d yim de var. sonra bizde bir b le m ni, m ni mi
diyeh , bir b le s z var. bunu d yer  deten gonağ  v_ıyesinnen r z  đalmıyanda, g tdiği
35 y rden r z  đalmıy f  vine d nende kimese s yl r k ;

ağır ha ağır_oldu

yollarda yağır_oldu

ardımızda ɡoyun_ ld 

y diğimiz bağır_oldu.

40 bağ b le bir d yim de var. sonra burda men b le bir t zder ɡoymuŐam; gonağ kimd  yan 
bullar bir meğalat  alına. burda bir dağısdan  alđlarınnan lezgiler var. o lezgilerde b le bir

şey olör; âdeten lezginin evine gonağ gelende eger lezgi gan davasındadısa onu hörmetden salmağ_üçün, bèle o adamı aşığılamağ_üçün onun gonağını ya aşığılamağ ya da öldürmeğ hetde öldürmeğ isdeyiller. onda bèle bir fırça var deyèr, lezginin_evine gonağ
45 gelèr, misafir gelèr, misafir bağèr ki evin etrafında silahlı adamlar var. gonağ_endişiyè
tüşör, endişelenèr ki vahimiye tüşör ki bu nesi olabilir, bunun başına nesi bir_iş gelir?
onda ev_iyesi diyèr ki gonağ gardaş gorğma goy_ollar seni öldürsünner men de onların
en eziz gonağını öldürececem. yanı bağ bèle şeyler bizim türklere aid_olan şeylerdi. başğa bi
halklarda gonağa ilgi, gonağa münasibet buğnarı aydınlatmağ bağımınnan bağ bèle
50 şeyler...

(14-b)

bağ burda küfürer var, indi men saña diyèm. kem fırça tut it_oğlu, guluğuna köpeğ gızı, ara vuran gıryatsız, kişi olmaz köpög_oğlu, boğaz_otaran köpeğ_oğlu. boğaz_otaran yani gedif etmeğ çöreğì ğarnınnan başğa, midesinnen başğa heç ne tüşümmüyen kimsiyè deyèller. sonra ğarın gezdiren köpeğ_oğlu. sèfğa deyèller
5 köpeğ_oğlu da dèmeğ_olar, it gızı da dèmeğ_olar. sumbatsız köpeğ gızı; yanı sirden süfetden suratsız bir şey. bèle bir şey var, oğursağ tülküdü köpeğ_oğlu. oğursağ hırsız tülküdü. dambağ köpeğ_oğlu, yanı bir berri bezeli ancağ anlamsız bir_adam. deyèr bir gelin eger özünü pis_apararsā, ayleynen keçimsiz_olarsā, ğaynanasına, ğaynatasına diyeh ki gonu ğomşuynan keçimsiz olarsa ona deyèller ki seniñ başını beziyif gönderen bèle bèle
10 olsun. söyèller ona, küfür eliyeller. sora bizde indi bèle bi şey var; aj_it uşağı, vayız köpeğ_uşağı. bir adama bir pisdih yapan ona bèle söyèller. bezeli ğurumşağ yène aynan o dambağınnan èyni anlamdadı. bezeli gezèr, içi boş bir_adamdı. arvat yosunnu ecvaf;

yani bir erkeğ ğadın kimi herakat_eliyense ona deýeller sen_arvatsañ, ğadınsañ. ğırağına ğaytan tutan köpeğ ğızı. yani bir_elbise hazırrıyanda, genelde evlerde tikilerdi o elbiseler, 15 kumaşın kıyısına bir ğaytan tikerdiler, kenarına kenarlığ tikerdiler. ona diyeller ğırağına ğaytan tutan köpeğ ğızı. kirri ğancılığ. kirri yani pinti, çirkın. sonra saña dada verenin_anasını... sora sınağcıl köpeğ ğızı; sınağcıl köpeğ ğızı küfüründe bilersen ne var, anlamı nedi? bezi adamlar islam ğayide ğanunlarına, müselman ğayide ğanunlarına bir ehemmiyet vermeller. neler_ise sınağ_eliyeler. bednezer nezere inanan kimi, bađ bele 20 şeyler. diyeh ki benim önünnen bir ğara pişil kedi keşdi, işim ras getirmiyeceğ, bađ bu anlamda. başa tüşürmelidi ki o adamlar hemişe her şeyi sınağ_eliyiller, her şeyi inanellar. mesele ğaltavan köpeğ_ođlu; ğaltavan_ādeten bele ğosğocaman, iri, yöndemsiz... bu yöndemsiz sözü, tıpsız... bu yöndemsiz de yor yöndem sözünnen gelen bir sözdü. biz yönmem kimi deýerih. sonra ara ğatan it_uşağı, yani ki arabozan. deli köpeğ_uşağı, ğaraçı 25 uşağı ğaraçı; ğaraçı çingeniye diyerih. ğırçı eclaf; ğırçı genelde evlerin damına ğır, bityum, asfalt döşüyen adamlara deýeller. onların sanatdarı toplumda en tüşüh bir sanattı. pitiniñ_etini yiyen eclaf; yani bu cimri. eclaf_ođlu eclaf; yani eclaf da insafsız, mürvessiz anlamında bir şey. maytaf köpeğ_ođlu. maytaf; ağsağ, ayağını çeken, yani elil kimi bir şeydi. çer haya köpeğ ğızı; yāni çođ danışān, ğonu ğomşuyunan umu küs eliyen, döğüşen, 30 savaşan, dava eliyen adamlara bele deýeller. damđalı köpeğ ğızı; yāni bir pis isimnēn, kötü bir_adnān adı çılmış bir_adama deýeller. sonra demoğoğ köpēy_ođlu; çođ_ğonuşan, şer_atan kimlerese ğara yahān adamlara deýeller bunu. sonra deleduz eclāf; deleduz, yani babasınnan habersiz kimi bir şey. arvad_ağız binamus; yani bu kişi, erkeğ genelde ğadınnar, hanımlar kimi ğonuşanda ona arvad_ağızdı deýeller. ğıl ğuyruğ_it ğızı; ğıl

35 gıyruh, yāni ara vuran, arabozan, söz_aparif söz getiren bu ğadinnara ünvanı. harda ğadinnara unvan, orda it ğızı, köpeh ğızı; êrkehlerê ünvananda köpeğ_oğlu... bedğur köpeğ_oğlu; bedğur, bed_uğur. salaħana köpeğ_oğlu; salaħana genelde bu maliñ, ħeyvaniñ kesildiye yere dèyeller. salaħanada gezen köpeh nolar? bu anlamda. boğaz_ortagı köpeğ_oğlu; yāni genelde özüne bir seçim_eliyif ki men diyeħ ki qomşu

40 etmeğini tuzuna basif yemeğ_isdiyende o da ordadı. gümacaħ köpeh ğızı; gümacaħ, çoħ bilmiş, ara vurān, politğacı bir ğadın anlamındadı. yalançı köpeh ğızı; yāni genelde yalan söylüyen bir_adam. tula sufat ğancıħ; tula bizde köpeğini kıçciğine, genelde avçılarını_ava apardıħları köpehlerê tula dèyeller. bizde baħ bu köyde en çoħ it dèyeller. köpeh de dèyenner var. bir erefceden gelen bir kelf sözünnen kelp köpeh demehdi. onu ādeten

45 yaşdılar bu merifat_anlamında köpeh dèyeller. soñra bizde birez sergerdān, avarā itderē meçği dèyeller. devam_eliyeh mi? he, gezeğen ğancıħ dèyer. yanı çoħ konu qomşuyu tēz tēz gezen ğadinnara dèyeller onu. soñra ğımır ğulaħ éclaf; ğımır ğulaħ, ğulaħları Tik_olan ğoyūna dèyeller. bunū da bir_insana benzedeller ki yanı ğulağı dik_oluf etrafı dinniyēn, tēz duyān, tēz ħeber_alān, baħ bu anlamda işdenēr. soñra burda bir seme köpeğ_oğlu,

50 seme ādeten avara bir_adama dèyeller seme bizde. soñra sıyılıcım köpeh ğızı; ādeten boyu küçüğ_olan, ufağ_olan ancaħ çoħ bilmiş bu ħanımlara yōneli bir sözdü. soñra ğayıħlı köpeh ğızı; yanı bezeh vuruf ancaħ ara ğarışdıran, arabozan adamlara baħ bu sözü dèyeller. soñra dodaħlı köpeh ğızı; dodağ_ādeten dodaħdı, yanı çoħ danışān, ara vurmağ_isdiyēn, kötü, şer söylüyen adamlara dèyeller. soñra iki üzdü köpeh ğızı, yanı ğah beħe ğah_ēle

55 danışan adama dèyeller. tüşme köpeğ_oğlu; ādeten bu köye kenardan gelif yurt yuva salmış adamlara tüşme dèyeller. yāni sizde buna bir yağın oħşar bir ğullaneller. tumarrı

gancıh; tumarrı, yanı süsdü püsdü gancıh. yanı ne geder tumarransañ da seniñ_ıçıñ tışıñı
ört basdır eliye bilmeğ_ıçıñ harafdı, içıñ bele diyeh, boşdu bu anlamda. havalı
köpeğ_oğlu; havalı, yanı deli, tız tız davār, savār, sever_adamlara dıyeller. soñra
60 garihmışıñ_oğlu; bu garihmışıñ_oğlu, bu küfürü biz hansı adamlara dıyeler; birden
bir_adam heç neyi egnine almadan, heç neyi göz_altı elemeden kimisi üsdüne gan
töhmeğe gedēr, yoñ yerden bir dava ahdarēr, yoñ yerden bir savaş_ahdarēr bu adamlara
dıyeller. soñra gudurğan köpeğ_oğlu yāni bu ādeten it, köpeh gudurār, özünü gudurmuş
kimi aparān_adama gudurğan_adam dıyeller. soñra gırmızı sufat köpeh gızı; gırmızı
65 sifet, gırmızı esgi türh geleneğinde, esgi türh inaşdarında gırmızı, al renh kıtsal bir
renhdi. soñra gırmızı soñradan islam dıniñ, müselman dıniñ türhler arasında
yayılmassınan soñra, öz kıtsallığıñı itirdihden sora insannara bunu ünvanadılar. türh
and_ıçer ki gırmızı guran hağğı, gırmızı çöreh hağğı; yanı o gırmızınıñ guran muğeddesdi,
kıtdudu. ancañ onun dahā kıtdu olduğunu göstermeğ_ıçin bir gırmızı sözcüyünnen de
70 istifade eler ancañ burda biz bunuñ tersini görörüh. bir de bele bir şey var sötürgulu
it_oğlu; sötürgulu ādeten yön keçimi kötü olān ancañ iddiyası böyü_olan adama
dıyeller. ālbisesi, geyimi heç näye yaramıyan bir_adam özünü filosof kimi aparanda,
özünü ağıllı aparanda ona da bañ bu sözü yöneldeller. çığal köpeğ_oğlu; yāni, hāyin,
pañıl... bizde ādeten gadınnarın, hanımların saş tellerinin saş düzümünde bir cığa dınilen
75 bir şey var. ancañ burda çığal, el de var. çere göz köpeh gızı; yāni, gözü çere olan, bele
böyüh gözdü köpeh gızı. yanı o gözdü adamlara ādeten adama bir pis, kötü bir bañşdarı
olan...

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
15	Mehemmet Ömerov	1927	Voyefka

(15-a)

lap yaḥşı kēçēr, günnerimiz lap yaḥşidī, dolanērīḥ, hamīmızın háyatı yanı torpağımız vār, çólde toprağımız vār; onu bējerērīḥ, mal saḥlıyērīḥ bēle. ēle adam var iş tapıv_ışdiyēr, ēlesi de var iş tapmıyıv_ışdiyemmēr. ā bēle dolanērīḥ. men_yaḥın vaḥītda gelmişēm, altmış dördüncü yilde. mem_müsellimēm, azərbaycan'da işdiyērdīm. ind_o
5 şirvan şeheri var, álbayramın_orda işdiyērdīm. sonra burda benim göḥumlarım varīdī. orda aran yērdi, isdiyidi, aran_isdi yērdi. onlar dēdiler bura yaḥşı yērdī, gel burya. burda geldim, men de burda yēr_aldım, öy_aldım, işde düzeldim, altmış dördten beri yaşıyirem. bēş_oğlum var; biri burdadī, biri hemen o men işdediğim álbayramındadī, müellimdī. biri bılodbasduḥ'dadı, ũrusya'da miliscisididi, polis hē. ikisi baku'dadı. ḥanımım yoḥ, gēdif,
10 ĩrehmede gēdif.

(15-b)

bizim bir ğazağ'ın ince deresi var, ince soy var_ordā, ben ordanam. orda bizim bir göjaman aşıḥ var_idī, o güzel úsdad_idī. o bir saz havası besdelemişdi, özü besdelemişdī. o derenin_adı ince dere idī. üç kent var_orda hē, üç kent var_orda, bir türfe vār, hajī_efendi türfesi vār. türküye'de teḥsil salıf hajī_efendi. min sekgiz_üz_otuzuncu ilde
5 o kentden_ozan olūf, sonra gēdif türkiye'de teḥsil_alıf. ğayıdıf gelif, orda yaşıyıv_orda. ēle orda da altmış bir yaşında dünyasını deĝiřif. ind_ona göre kentder, tanınan kentderdī. o aşıḥ da tanınan_aşığ_idī. o da bir hava besdelemişdi özū, aşıḥ havaları. bizde

yètmiş_iki diyillēr. o da birini besdelemişdi. ēle ona ince gŭlŭ diyērdiler, ince gŭlŭ havası diyērdiler. saz havası dā. o hemi de onun bir ğoşması var_idi, ona oşuyurdu. men de ona

10 bir nezire yazdım. nezire bilēsēñ? benzetme. bu bēlēyidi ğoy ğorŭm;

bir gŭn durdum ııhdım emen sēyrinē

ğordŭm ki iehler çöle yalvarēr

ğulaılar ğoynunda dereden kenār

yāřılbař turnalar göle yalvarēr

15 dereler derindi dağlarsa ũjē

kim gezif kim ğorŭf ğören doyunca

yŭzŭnŭ kēirmiş bir nēe ğojā

gelejeı ğŭnnerē ēle yalvarēr

mehemmet ğojaldı sōz dēye dēyē

20 pŭnhan'ın hijrine dōz dēye dēye

aşığ_abdı dēsın bir ğorōm niyē

sinesinde sazā tēle yalvarēr

(15-c)

şehidliı ũlŭlmez ğoca zirvedi

tāriıleřif tāriı oldu şehiTler

ana nāmusudu ğız_ismetidi

azatlığa ğeden yoldu şehiTler

5 yenilmez, dōmmez er_oğlu erdiler

vetene torpağa sine gerdiler

canlarını ēle ğurvan vērdiler

dŭřmeni ğēyrete saldı şehiTler

mehemmedem haḥdan ḡaçabilmedim

10 şehidlik sirrini açabilmedim
onlarla cennete kéçebilmedim
sorḡusuz cennetde ḡaldı şehiTler

(15-ç)

ḡışın da öz gözelliḡi var

ḡar yaḡarsa eger ḡar vedesinde

şeyda bülbül güle çoḥdan_aşıḥdī

o da sévmēr_onu ḥar vedesinde

5 ḡış_olanda daḡlar ḡardan don géyēr

geler payız sesili bar budaḡ_äḡer

atalar dèyif ki ḥesde telesēr

amma nar yètişer nar vedesinde

meclise girende özüñü öḡme

10 her yètene beli dèyif baş_eḡme

hèş kimi incidif ḡelbine deḡme

ḡelbinin sebrinin dar vedesinde

meḥmet danışma gel_artıḥ kelme

pisliḡi özüñe bir pèşe bilme

15 ḡocaya ḥäsdeye dāliye gülme

yaşınla aḡlıyıñ_ar vedesinde

(15-d)

bülbül_özü uysa sara
çemene ne ay güle ne
eken yèyer tembel yatar
torpağa ne ay çöle ne
5 kamlı_oldur bälädä
tanı şiri bil nerede
kim tikerse év deredē
yağışa ne ay sële ne
ayrı gündü kèçif öten
10 ğedir bilmez vara yèten
ne oba var ne de veten
arsız arsız ay gülene
mehemmedem èldi dağım
ana torpağ_ucalığım
15 bîğeyretler sine dağım
leldi veten_ay bilene

(15-e)

ezziñem ince düz
hallarıña ince düz
kim dèse ki gözelem
o yalandı ince düz
5 ezizim_incede ğaldı
èl_obam_incede ğaldı
mehemmet düşdü yad_èle

göz_üse incede ğaldı
ezizim_ince gülü
10 ince der_ince gülü
inceniñ_incesidī
avdı'nın_ince gülü
ezizim_ince gāzdī
ince kes ince gāzdī
15 mehemmed_uzah tūşdū
yēne de ince gezdi

(15-f)

bulağ_üsde yāşıl talā
o talada izim ğalā
oñu sadıñ bala balā
bālke men de cevannaşam
5 yaz_ahşamı doğanda ay
şalaleden tōkülende çay
çala sadıñ sala haray
belke men de cevannaşam
ol ğonağı mēşelerin
10 çek_etrini çiçeh'lerin
çala sadıñ serin serin
belke men de cevannaşam
gezebilem geniş çölü
doğma yurdu doğma eli

- 15 sadıh çala ince gülü
 belke men de cevannaşam
 pünhan çoğdan_ene aza
 tāli mehemmede yaza
 sadıĝ_el_at telli saza
- 20 belke men de cevannaşam

(15-g)

pünhan meniñ_ilh_isdeh'lim ĝız, esil_adı döĝül, adı ayrıldı. bu pünhan'dı, adı gizdin_olandı. bu aşıh sadıh mennen hever_aldı kī bir gün kimdi pünhan? men de dēdim ki yoĝ dēmerem. dēdi yoĝ men_aşıĝam gereh' bilem denē sözderi oĝuyam. dēdim yoĝ dēmerem. geldim, burdan_ona bu ĝoşmanı yolladım;

- 5 hever_aldıñ kimdi pünhān
 bedirlenmiş_aydı pünhān
 ĝarlı daĝdan_aĝıf gelēn
 şalaleli çaydı pünhān
 ĝış_olanda ĝarın_aĝı
- 10 payız vaĝdı baĝın barı
 fesillerin gözel çaĝı
 yazdı pünhān, yaydı pünhān
 çiçe'hlerin gövheridī
 incilerin gövheridī
- 15 incede te'h bir peridī
 mele'hlere taydı pünhan
 her ĝayĝıma ĝalabilēn

ehval tutuβ heber_alan
mehemmede kısmet_olan
20 şirin şirin paydı pünhan

(15-)

seda düşürdán yèrine
èle bildim pünhanımdī
üz gözüme şèh çelendi
èle bildim pünhanımdī
5 dağlar ğızı o lala
saldı meni yaman ğala
dağdan_aşan o şalāle
èle bildim pünhanımdı
mehemmet çıhma dağa daşa
10 bèleje gez bèle yaşa
bağdım gelen ğara ğaşa
gördüm gelen pünhanımdī

(15-h)

gözelliğin sen tacısañ
gölde üzen sunam pünhan
èşğın_odu sinemdedī
yan dedihce yanam pünhan
5 sen könlümün din_imanī
gece ayı gündüz günū
ğapıñda bülbül kimi

ğon dèdihçe ğonam pünhân
ğör bir nèce kem heyalam
10 dönüf yène cavan_olam
oğrun doğrun size gelēm
èlçi gède anam pünhan
yoğdu tayıñ bir deneseñ
meleħseñ yère èneseñ
15 ğörüşüme ğej geleseñ
ola ayāz donam pünhân
ğün çatar mı kèçen çağa
yolum tüşe çılpağ dağa
yène ğèdif o oylağa
20 baħıf seni anam pünhan
yanar_ojah yanar sömmez
ğoja ğartal dağdan_èmmez
meħemmet de sennen dømmez
èdif saña inam pünhan

(15-,)

sen_ömrümün şah tacısañ
ğoçalma pünhan ğoçalma
hürü meleğe baçısañ
ğoçalma pünhan ğoçalma
5 sen ğoçalsañ_ālem yanār
ay tutular güneş söner
dünye pütün zülmet_olar

ğocalma pünhan ğocalma
ğocaltmasın_iller seni
10 ter sahlasin çöller seni
ahdarajağ_eller seni
ğocalma pünhân ğocalma
mehemmet sevmedi pünhân
bildi âlem bildi cahân
15 ne tüz keshdi dövran zaman
ğocalma pünhân ğocalma

(15-i)

gel dönöm başına a pünhan hanım
mâni bu dünyada yaşadan senseñ
sinemde ürehiseñ damarımda ğan
ömrümü ücaldıf yaşadan senseñ
5 men_ële dağam ki zirvemde sen ğār
men bağam bahÇeyem sen bağımda kār
seniñ hesdenem dermanım sende var
mene derman verif yaşadan senseñ
saz kimi ötürem zilde hemi bende
10 çıhmırsan_yadımnan sevinşde ğemde
pünhan bir sevgi var pünhan sinemde
o pünhan sevgimi yaşadan senseñ
hêş seçebilmèrem melehiseñ neseñ
ya havasañ susañ dermansañ neseñ
15 dayanar_üreğim eger ki dönseñ

döğünen_üreğimi yaşadan senseñ
hayatda sen varsa mehemmet de var
sensiz yoħdu onda hêşbir_ıñdiyār
kêçir_ömrüm günüm a pünhan niğar
20 ömrümü ömrüñde yaşadan senseñ

(15-j)

pünhanım meleğim baħım gözüñe
gözümün ziyası gözüñde ğalsın
eğilib toħunum gül yanağıña
üzümün_ısdısı üzüñde ğalsın
5 neçe iller kêşdi o illerden
gel görüş yérine görüşeh her dem
danışah güleħ her_ikimiz birdēn
ğarışsın sözüñde ğalsın
cávanlıħ şerbetdī goçalıħ ağı
10 bir de ēle tüşmez_ömrün o çağı
gel goşa gezeħ bu aranı dağı
izimin_izleri iziñde ğalsın
dünya dayımdır insansa gonaħ
bu heğıgeti hêş_olar mı dammaħ
15 mehemmet dēyer gel birliħde yanāħ
ğoy ğarışsın közüm közüñde ğalsın

(15-k)

biri var, bilmèrem onu dèyèm mi, dèmiyèm mi? bunū onun_üzüne oħu... ind_o
reħmede gèdif. iki yildi, iki yildi reħmede gèdif. ğábrinin_üsde gèderem her_il. gèdirèm,
ğábrini ziyered_èllyif gelirem. orta mehídefde, om_bèş on_altı yaşında bële. altmış
bèş_il o gèdiv_ärē, men_aylem... äma dosduğumuz dāvam_èliyifdi. həc_ilden
5 bir_on_ilden bir rast gelif gètmişem, görmüşem. sora ğoçalıf men de ğoçalmışam.
öylerine gètmişem, oturmuşam ğoça kişi kimi sóhbet_èlemişih. iki baçı bir_évde
gelin_idilēr. bajısı da bilèrdi.

pünhanım hesretim gözel meleğim
gel ğábrim_önüne tek_ağla meni
10 hayātım varlığım arzum dileğim
gel ğábrim_önüne çok_ağla meni
üzüñü söyköyner ğábrimiñ_üzünē
dèyinen ki yammışam yanan közüñē
yaşıñ cıgır salsın göğşeh üzüñē
15 leysan kimi ğan yaş tök_ağla meni
ağla meħemmedi pünhanca dildī
hesretiñnen yanıf tēz solan güldī
derebilmediğim saralmış güldī
elinle ğábrimi sōk_ağla meni

(15-I)

diyersen ki men seni ağlıyaçam. yammışam dā, men_ona ağladım. afik bilër
böyüğ_oglum irehîmete gëtdi sehîsen doğğuzda, sehîsen doğğuzda irehîmete gëtdi. onnan
sora men şeyir yazmadım. onun_özüne bir şeyir yazdım. onnan sora yazmadım.

bilmërem ne yazëm tapëm tesellî

5 ölümünle bêlimi püken_oğul

işe bağ_olmadı yaşın hêç_ällî

gözümnen sël kimi yaş töken_oğul

vasîf'e zavîr'a baħabilmërem

bu dertden hêş yana ğaçabilmërem

10 vallah daha oynamıram gülmürem

ğoca sineme dağlar çeken_oğul

meħemmedem gören neydi günahîm

yeri göğü tutuf amanım_ahîm

geceye döndü gündüzüm sabahım

15 gizli gizli ömrümü söken_oğul

bağ bu dedîğim aşîğ_abdı'nın_oğludu. indi durör, birez hesdedi. ama men hër kende
gëdende gëdiF_onu yoħluyuram. onun da bir aşîğın sêvgilisi olar dā. benim sêvgilim
olanda aşîğın sêvgilisi olmaz mı? onun da bir Tene sêvgilisi vār. o da ona gözël bir ğoşma
yapıf düzeldif; èl ğızı. aşîhlar oħuyör. èl ğızı çoħ yaħşî sesdenër. gëtdim
20 men_onun_yanînā. men buna dedim ki ay_aşîh sadîh be sen maña diyersen ki pünhan
kimdi, pünhan kimdi. men bunu yazdım. sen tafdiñ, bildiñ. indi seniñ bu èl ğızıñ kimdi?
dedi pünhan bilër ki dedim men bilmërem. adını demër dā; eliñ ğızı adı nedi bilmërih. bu

èl ğızı ğoşması onun çoğ yaĥşı ğoşmadī. burda mende vār. benim kitafda şeyirrerim çihīf.
bu baki biraĥīf_onu. bizim_o ince deresinin yazarġarīnīn... mennen ikisini ğötürüflēr.
25 afih'den ikisini... dergidi bēle, hamīsı burdadı. iki şeyir var_orada ama bir kitafdı bēle. o
ince deresiniġ dergisidi. orda o ġāder yazār var ki; yaĥşı yazannarnın, pis yazan baki'de o
ġāder şayirrer var. onlardan da birini ikisini, benimkisinnen de birini ikisini bir toβlu
ġayırıflār. onnan men bunu ona, aşıġ sadıġa dēdim. indi sen de ğorōm o kimdi, ne dēyēr?
bunū da oġuyacam.

30 aşıġ sadıġ benim arzīhalımī
èl ğızına dēyīnen pūnhan'a dēsin
ēfsāneye dōmmüş put ġeyalımī
èl ğızına dēyīnen pūnhan'a dēsin
bir ġün piten çiçeh bir ġün solandī
35 dūnyā ētibarsız ōmūr yalandī
tehīde ilk meġebbet dayīmi ġalandı
èl ğızına dēyīnen pūnhan'a dēsin
her sēvenkesi bir meleġ yandırdı
çatmadıġı arzū dileġ yandırdı
40 meġemmed_iyse feleġ yandırdı
èl ğızına dēyīnen pūnhan'a dēsin

(15-m)

diyeh bir cāvan ġız bir_oġlanı isdēr, onuñ haġġında ġımgıma diyēr. biz var_idi,
bir ġemlalı var_idi ġemlalī. yaĥşı cāvan_idī. ona yazmışdılar;

seni göröm yoh_olasañ_e ğemlālı.

seni göröm lal_olasañ_e ğemlālı

5 ğonçeler o incede yene ğonağ_oloydum

geze geze çihım dağlar ğoynuna

elçim_elçim ğuz ğulağı yoloydum

yètebilem_èl_obanın hoyunā

nemer vèrem ğoğum ğardaş toyuna

10 ğarışéydim buz bulağın suyuna

dolçalarnan seneh'lere doloydum

—dolça bilèsēñ? su ğavı. seheng, bulağdan su götürüf getirersen. dala alèrdiler getirer. dalça da balaca, bulağdan suyu götürüf sehenge tökörseñ.

(15-n)

orda bir çay_ağēr, o çayıñ_adı èle ince çayıdī. ince dere de ince deresidī. orda kentderde èle ince diyeller. men de o çaya bir yazmışam.

damarıñdı buz bulağlar

ince sulu ince çayım

5 atañ_anañ göğ yaylağlar

ince sulu ince çayım

gör dünyada neler_olōr

bir gün piten bir gün solor

sen daşanda kür lal_olor

10 ince sulu ince çayım

daşıñ çingıl suyuñ_ayna

- ğayalarıñ_oyma oyma
inamma sennen doyanā
ince sulu ince çayım
15 sendeki hikmete bir baħ
kim ki içèr olmor naçaħ
var_ol seni aħdihca aħ
ince sulu ince çayım
meħemmedem saña heyrān
20 senseñ bedenimdeki ğan
biz gèderih senseñ ğalan
ince sulu ince çayım
gele görem yène pünhan meleĝim
saya salsın onuñ_üsde feleĝim
25 meħemmedem budur arzum dileĝim
ĝismet_ola o incede hemişe oloydum

(15-o)

- körpeliħden dil_açandā
meme dèdim_ana dèdim
ayaĝıma daĝ deĝendē
ana dèdim_ana dèdim
5 biná ètdim nèçe daĝı
sèyre çıhdım baħÇe baĝı
ħesdelenif yatan çaĝı
ana dèdim_ana dèdim

mehemmedin çoħdu ğámī

10 çekebilmez néçe ğemī

bu günümde anam meni

ana dèdim ana dèdim

(15-ö)

ğoy birini de diyem. burda bir şey var onu aħdarèrdim, tafTım. men gene o aşıħ
sadiğa müracat_ëlemişem. mennen cávandı; on_yaş_aramızda ferħ var. èle cávan
diyèrem men yanı benim taytuşum döğül. o aşılıħ senesine göre men_ona atasınñan
dosTuğ_ëliyirdim. atası irehmete gedennen sonra oynan dosduğ_ëledim. o durór_indi.

5 mennen bir_on_yaş diyem da...

ășıħ sadiħ her dem bir meni yada sal

men seni her dem yada salana kimi

ğojalmışam áhvalımı gel háber ál

men áhvalını háber_alana kimi

10 ağlı olan kes_atmāz öz elini

dağıtmaz atā ocağının külnü

abdi'nın_yadığarı ince gülünü

özün çal naşı onu çalana kimi

atā babalar sévif işi emeği

15 haşam bilifler möhTeÇ tike yemeği

ğonceyiken beslè bejer gülü çiçeği

gözleme yanif yanif solana kimi

vèr üreğini dosduñā bõl tån yarī

isTese èndir getir dağdaki ğarī
20 görseñ sene ğarşı gelen şáhmarī
ez_onu gelif seni çalana kimi
háyat da dêvran da var torpağ_üsTünde
yaşşı da yaman da var torpağ_üsTünde
meħemmeT_adla yaşa torpağ_üsTünde
25 torpağ seni ğoynunā alana kimi

(15-p)

dèdim_ële yadıma gelen_oldu dèdim. men_işdiyende, men_on_il meħdefde
işdemişem. meħdeve bir cávan_ođlan geldi bełe, dèdi ki men folklorçuyam, söz yığèrem,
ağız_edebiyatı yığèrem. toyuz'dan_idi. bir_iki ğoja çağır dèdi, burya gelsin_onnarı men
danışdırèm ve yazèm. men bir_iki ğadın çağırdım, bir_iki ğoja kişi çağırdım geldi. indi
5 bunları danışdırèr ki cávan vahdı nağardıñız, nèylediñiz, hèç_isdediđiñiz ğız filan behmen
varıydi mi? dèdi ki niye yoħuydu be èle şey_olar mı? dèyer_o isdeğe ne dèyerdiñiz?
diyèrseñ da isdehı diyèr. yaşşı bu isTehı alma da isdehıdī, meyve de isdehıdi. yoħ ğadma
olan isdeđiñiz neydi? dèyer ki möħübbèt. dèdi neydi? dèdi möħübbet. dèdi bir de dē, bir
de dèdi. dèyer niye diyèrseñ ki? dèyer baħ_o möħübbet sözünü aħdarèrem mèn. indi biz
10 meħebbet dèyerihı. bu möħübbet kökü ordan gelèr. dèyer ğoja filankes filankesin
möħübbetdisidi. biz_onu özümüzünküleşdirmişihı dā indi. èle bayağ men dèdim pünhan da
möħübbetdi dā, o da bir möħübbetdi.

(15-r)

bizim bu aşığ_adalet vār, meşur_aşığ_adalet. saz çalandı o indi. baki'de yaşıyēr.
o çalanda hamı o èle şey_olmaS ki onun çağlısınā ğulağ_asmıyan_adam tapıla da bèle.
özü sesi yoħdu, oħuyabilmēr, saz çalēr. indi men de ona bir söz yazdım bèle;

dayandı şálāle çaya yalvardī
5 dēdi bir ğulağ_as edeleç_çalēr
benöyşe nergizī oyatdı tēzcē
dēdi bir ğulağ_as edeleç_çalēr
ay güneşe baħdı güneşse ayā
halay tüşdü dağa çöle sáħrayā
10 yaralı maral da zalım_ovçuyā
dēdi bir ğulağ_as edeleç_çalēr
nifretim_olsa da möhnete ğámá
háyatda düşürem ğah zile ğah ğámá
meħmedem men de meftun ğálbimle
15 dēdim bir ğulağ_as edeleç_çalēr

(15-s)

—bu aşıħ yahya, aşığ_abdı'nın bajısı oğludu.

aşıħ yahya her den her den
meni yola salarsañ mı
ğálbiñ saña güj gelendē
5 deryá kimi dolarsañ mı
özül_oğlu edebazdān

başı boşdan_ağlı azdan
abır haya annamazdan
vêrse nemer_alarsañ mı
10 etiḃarsız bu dünyada
ğojalêriḃ gède gède
ömer_oğlu meḃemmedē
ince gülü çalarsañ mı

(15-)

almanar muḃārebe başdıyanda gētdi. sürgün_olunuḃ almanar çoḃuydu. alman
kentleri gürcüsdan'da da azerbaycan'da da oḃlar tariḃde min sekgiz_üz ğırḃ
sekgiz_ellinci illeriḃ máḃsúlúdu bũ. burıya gelenner ũrusya ki azerbaycannan ğafġaS bu
hisse ũrusya'nıñ_eline kēçennen soḃra ũrusya burıya ahali köçürdü. ũrusya maraḃannarı
5 köçürdü. o vaḃdıda ũrusya dēvletiyen_alman dēvleti dost_idi. ũrus ordusuna
ḃıdmet_ēliyenneriḃ, rehberriġ_ēliyenneriñ_eksereti almanar_idi. onda da almanar dā
o dini teriġeT_olar. o dini teriġetlerden malaḃan dini teriġetdi, bilēÇcilerdilêr bunlar. o
almanarda da varıydı, bunlarda da. bunlar bir gülleye iki doyḃan vurırdulār. hem_o
teriġeÇcilerden, bilēÇcilerden yaḃalarını ḃurtarmaġ_üçün hemi de ğafġaS'da
10 yerleşmeġ_üçün köçürdülêr. baḃ burda torpaḃ vêrdiler oḃlara. her yerde, ora o zadda
bolnis, onuñ_adı lüksembörġ_udũ. ḃannarın_adı ğoy görôm lutêndorf, ḃannarın_adı
lutêndorf'dũ. baḃ bēle bēle çoḃ_idiler. bu marlı başdıyanki bunnarın hamısı köçürdüler.
burda cemisi dört bēş_ayle āzerbaycannı ğalıḃ. nimēsdernenḃ bir yerde yaḃıyān cemisi
burda dört bēş āzerbaycannı ayle oluḃ. kosalı'dan geliflêr, nazarrı'dan geliflêr bunlar.

15 candar'dan gelenner_olūf. ahā az_oluf. almannarı köçürennen sōnrā, onnar boşalannan
sōnrā nazarrı'dān, Kosalı'dān gelen ve burda sabhoz var_ıdı. bu mēşe ğarayazı mēşesinde
çoĥlu sabhozdar var_ıdı. sābēz sabhoz asmış. o sabhozdar bağlanandā ordan_olan
βehleler, ışılı'dan_olan βehleler hamısı geldi buriya. hamısı geldi, buriya, doldu buriya
yērreşdi. çünkū burda βehliye ēhdīyac_oldū, ğalhoza... rusdavi tikilerdi oriya gētdiler, o
20 hēç... ama burdaki bu dōrt bēş salhoz varıydu bu ğarayazı mēşesinde. bunları birden
baĝladı hōkūmet neyse. baĝlıyan kimī dā onlar kenTe ğayıtmadı. burda da almas kişi
varıydu. uzum_müddet ğalhoz sādri olmuş. onların hamısını gelende ğábúl_ēledi ğalhoza.
çünkū ğalhoza işÇi lāzımıydı. o yērde işde bēle bēle bēle bēle gētgide burda
azerbaycannıların sayı, mūselmannarın sayı artdı. burdaki urus_azdī, malaķandı bunlar.
25 malaķandı, ğazahdı. baĥ mēn_ōy ğazaĝ_ıdı. ikisi öldü, arvat da öldü. uşahları
ürusdavediler. onnan sonra burda gētgide azerbaycannı artdı. gürcü yanısı
diyērem_on_om_bēş öy ğalıf. baĥ_o vaĥit ki o ürus burıya ki yiyelenif hā. ürusu burıya
yiyelenendē bu yanı ğafĝaS ürusun_eline kēçende onda bura ürus geldi, aldı. voyoF,
voyeF'ın_adıdı. ona vērilif bu torpaĥ. o burda torpaĥ salannan sorā dēmeĥ burda üş
30 aşāĝıda almannar yērleşdirilif. gör ne yadımnan çıĥdı bir_allahını idsēn, evvelki yōĥ ēle
bu voyoFĝa'dan ğavaĝ_adı nedi bunuñ? vahdengisi, vahdengisi. buranın dēmeĥ o ğoyarsā
o aşāĝı orda nēmēşder yaşıyēr. ğalhoz_oluf, burda malaķannar yaşıyif. orda ind_on dōrt
dēdiĝimiz yērde gürcüler, gürcüsdan baĥıf görüf kü á bunnar burda yērreşdi, bu da burda
yērreşdi. bunlar birez fikirreşifler bēş_on gürcü aylesi getireĥ. getirif on dōrtde gürcü
35 aylelerini yērleşdirifler. burda indi ğaynıyif ğarışiflar. indi burda çoĥdu; om_bir ĥalĥ
yaşıyıp_burda om_bir. ayrı ayrı dilde danışan ĥalĥ... gēdiFler ēliyiFler, gene de var.

alman vār, érmeni vār, gürcü vār, malağan vār, ğazağ vār, äzerbaycannı vār, ũrus vār, litvalı vār, tat vār; tat irannan gelenner, tatlar vār. bağ bële bu kenTde om_bir halğ, kürt vār. özderi de bilmëller hardan gelifler, addıyıf gelifler. bilmëller_o dili zadı, biz

40 diyëriğ_onnara kürt, onlar da ajiğları tutör, dëyer bize niye kürt dëyersiñiz? dëyeriğ kürssüñüz dā. buranıñ türhce adı yoğdu. buranıñ türhce adı pütün bële ğarayazı'dı. son dönemlerde on doğğuzuncu yüz_ilde yarammış bir köydü. bir ũrus genıralı olufdü voyëF. bu köye evveller indi de ële köydeki adamlar burya vahdengisi söylemezder, vayoFğa, yanı vöyev'in köyü. bũ bële çihif, burdan torpağ verifler_ona, gelif verifler. onnan sonra da

45 başdëyif köçürüfler hem malağanları, ğazağları bir de almannarı getiriF yerreşdirif. bir bële ğonağ getiriFseñ ne danışerseñ sen? bağdılar ki kıpcağa ğarşı türke ğarşı kıpcağın ğılını durabilër, kıpcağın_atı yëriyebilër? o yüzden onnarı paraynan pulnān el_aldılar. sonradan da zorën zoren onları ũrusdaşdırdılar. yanı bugün ğazağısdan'da yaşıyan ğazağlarnan onlar uzağ_ağrabadılar. uzağ dönemlerde ağraba olmuş insanlardılar. bir şey var ki bu ğazağlar

50 müellimin konu ëlediği ğazağlar özderinin türk_olduğunu unudular çoğdan. bunu ũrus tarihçileri de hësafda bulunollar ki bunların kökü kökeni türhdü. o ğazağlardan mâlesef gelif burda da yaşıyanlar da oluf. burda benim ğomşumuydu. bu kişi bu meluf diyërdiler buna, meluf. üzü beñli kişiydi. bu bir dönördüñ_öz bayramlarında, öS_sünëlini, papağını oydu bayramını... dëyerdi men ğazağam, dëyerdi men ũrus doğğulem. memët, hündür_iri,

55 cannı adam_ıdı. dëyerdi men ğazağam, men_ürus doğğulem. ancağ ħirisdiyannığı ğábül ëlemişdiler. indi lazdar_özderini gürcü hissëlemër ki. gürcüler dëyer ki lazdar kökenneri gürcü olufdu. lazdar bugün müselandılar, türhÇe ğonuşollar. aynı şey de ğazağların başına gelif.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
16	Ulhan Guliyev	1950	Candar

(16-a)

adım ulhan'dı benim, soy_adım gúluyéf. bizim bu kent burda teħminen yüz_on, yüz_om_bêş il bunnan ğavaħ gelifdi. bizim_ilk ğebrisdanniħ buradı görörseñ bağlıyıflar. o vaħtdan ğalandı. indi kent ğetdiħce böyüyüf, gelende az_oluf lar. meseçün om_bêş_ayle olufdu. ğetdiħce çoħlanıf ğalıħ. indi ğebrisdanniħ ayrı yêrdedi, ayrı yêrden 5 düzeldifler. orda ğebrisdanniħ, her şey_ordadı. bũ köhneden ğalandı, onu da indice bizim keçmişler kimi dört yanını bağlıyıflar. bireS yahşı döğül, ancaħ ğalıħ hürmet_eliyêr da içinde bir ğebir var_orda. burda bir dene adam_olor o vaħdı, hecce ğetmiş_olor da birce o adam_oluf o vaħtda hece ğetmiş. o vaħıt birez varrı olufdu. onuñ_içinde kũmbezi var_indi kũmbez ğuruf lar; onuñ_êvlatdarı ğurdu kũmbez. özge de bizim kent temiz 10 azerbaycannılardandı, köhnê oğuz türklerinnendi, oğuz türhleriniñ neslinnendi burda yaşıyannarıñ hamsı. kent_iki hissedenden ibaretdi; bir terefinde bu hissesi sũnnülerdi, o terefindeki ama ğızılbaşdardandılar. ollar şeyelerdi, ollar çoħluħ teşğil_eliyir. çũnkũ bizim bu terefe iran'nan o vaħtdar çoħ hücumlar_olduğuna ğöre sũnnüler azdı. çũnkũ iran meçbur_eliyiv_o vaħdı, meçburiyet şeklinde şeyeliği ğábul_eliyif ğalıħ. 15 meçbur_eliyifler. sora özge de meħdevimizde, kendimizde meħdef vār, oğul vār; on_illih teħsildi bizdê. indi on_iki olufdu, teze bu ğaydıynān on_iki il eliyifler. köhnelerden, irelden kentde oluf, balaca oğul olufdü, yêdd_illig_olufdu, yêdd_il. sorā bir vaħtdan sorā sekgiz_illig_êledilêr. savêt ğānunnarınnan bêle düzeldêrdiler, soñra onu ortāoğul diyêrdiler. o vaħdı orta êllediler. bizde çoħdan_ortāoğulu mejburi têsil ortāoğul sisdemidi.

20 meseļçün sizde, türküye'de azdı bu şeyler. türküye'de yeni yeni ğānun ğābul_ēliyifler ki hamı mejbür_ohusun; ama burda çoĥdandı o, belki de yirmi otuS_ıl dēmeĝ_olar ki kendin veziyetī... meseçün o başğa kapitalis sisdēmine baĥanda çoĥ çoĥ yahşıdı, yüz defelernen... ona göre ki bizim sisdēmi düzdü. dañlıyrıñ, dalınnan söĝöllēr; diyēller bēledī ēledī ama yalandı. ēsil ĥalĥ_üçün esil cumhuriyet, savēt cumhuriyetydi. bunu bil onu hēç

25 yerde dēmēller, ama heĝiĝeten ēledi. bu köhneden bizim kenT burda olanda o vaĥdı esāsen kenTçilēr, köçeri tayfalar olufdulār. yaidā daĝ hisselere ğedifdilēr, yaylaĥlara ğediflēr; kış da gelifler ekinnen az az meşĝul_olan adam_olufdu. esas mal, ineh, ğoyun bēle şeyler saĥlıyıflar dā köçeri tayfalar. sōra yavaş yavaş yavaş yavāş bu köçeri tayfalar oturaĥ ĥala kēçifdi. burda çoĥ vaĥdı, o vaĥdı köçeri olduĝuna göre ēvleri olmuyuf, bu malĝaraları

30 saĥlamaĥdan ötürü ğara damlar_olufdü. torpaĥ, torpaĝın_altına ğazērdiler bēle, ēle mi orda yaşıyırdılar. adam da orda yaşıyırdī. baĥ bu savēt hōkümetinin, onuñ_işidi, doğrudan_ēledi. dünyenin hēşbir yerinde yoĥdu ki yetmiş_ıl erzinde pütün insanlar topraĥdan çihşin, özü de yeriñ_üsdünde yaşasın. hele malını, hayvanını da daha bizde torpaĝın_altında saĥlıyan yoĥdu; hamsı bēle ēv tikēller, mala da ēv tikēller. o köçeri

35 tayfalar sora yavaş yavaş oturaĥlaşıflār. sōra bir müddet o ğediş geliş_olan vaĥdā yarı oturaĝ_oluf, camaĥat yarı köçerī... ona görē burda hamı yaylaĝa köçen vaĥdı burda adamlar āyliyiflēr torpaĥnan meşĝul_olmaĝā. ollar ekiflēr taĥıl esas, esas taĥıl çōrehnen meşĝul_olufılār. özler_üçün dā ekiflēr, sepiflēr, topraĥda taĥıl ekiflēr. çōreh yēmeĥden_ötürü ĝış vaĥdı ollar ot vaĥdı malĝara daĝdan gelifdi. burda da ekinner

40 tikinner_olufdu. onnan sora yavaş yavaş yavaş yavāş ĥalĥ oturaĥ_ala kēçif, hamı ēv tiĥdirifdi. indi allah'a şükür her şey, hamsınıñ_ēvi bēledī. torpaĥ damlardan ğētdi hamı.

vezîyet yahşılaşdıhca hamı yahşı évler tih'dirdi. bahêrseñ dā indi men bahêrem siziñ türküye de düzdü. o ÷anallarda görörem, sizin köylernen bizim köyler çoğ böyük ferqlidi. çünkü siziñ köylerde éle yêrler var hele élêktirik yoğ. burda éle yêrler yoğdu hêç. éle
45 köy_olabilmez ki orda élêktirik olmasın. pütün hamıda bizde meseğ ki télêvize işdiyifdi. älli dörtde mi işdiyif, älli altıda mı? älli üşde älli dörtde, o vahıtdan älli üç älli dördüncü illerde télêvizya oluf, ÷anal olufdu gösdermeğe. radyo onnan birez ğavağ_olufdü. o vahdı élêktirik_olmuyandā bñ daşnan_ışdiyien radyolar_olufdu; onnan istifade éliyêrdih. şeşsen bizim varıydı daşnan, aqulletorman ğoyordulār, ona tağêrdih radyo danışêrdi,
50 nevlêm bêle işder vêrêr, ÷ansêtder olordu, oğuyurdular danā. bêle şeylernen heberler olêr bêle şeylernen. sora yavaş yavaş telvizya sisdemi başdadı çoğdān. dêmeğ_olar ki kentde hêç_éle év yoğdu ki ordā télêvizya, radyo veyahut soyüducu, biz soyüducu diyêriğ, siz ne diyêr buzdolabı, buzdolabı olmasın, hêç_éle ayle yoğdu. bizim kentde şeysin su êhtiyatı o vahdı olmuyuf. içmeli su biz ğuyu ğazêriğ dā ğuyu. indi her heyetde dêmeğ_olar ki her
55 heyetde teh tek_olar ki êvde yoğdu. her heyetde ğuyular var, su ğuyuları... kaski onnan su kimi istifade élêriğ. indi ğuyular ğazılannan sora herkes de banyolar yapıfdı, her şey şehir ğaydasında, dêmeğ_olar her şey gözel. o ğuyular éle yer var yirmi bêş mètre ğazêriğ. halğ o ğeder ağıllandı ki gör_onu éle ğazêllār ki ğazdıhca bunu berkide berkide gidêller_ashağı yirmi bêş mètre, om_mètre, on_altı mètre bêle derinnihde olan ğuyular var. içmeli suyu
60 ordan istifade élêriğ. ancağ başğa ğomşu kentlerde çoğunda su gelêr içmeli, o turğuyann, boruyann gelêr.

(16-b)

kôhneden bizde toy_âdetleri vār. bizde de oluf, ğız ğaçırmağ zad_olufdü. burda soñradan çoğ ğanlı hâdiseler olufdu; vuruşmā, sōra birbirni öldürmeler olufdu.

onuñ_üsdünde bële bële şeyler_olufdu. soñradan gëtdihçe halh ağillanîf. indi toy_olor dā
gidësen_ëlçi, gidërsën birine. oğlan ğız birbirni sevër ege sevmeği şartdı. bizde olabilmiz
5 ki mejburi vëreseñ; ama irelden ële döğöldü. irelden meselçün vāldëyn, ata ana diyërdi ki
gëtmelisëñ gëtmeliseñ veyahut almalisañ almalisañ. indi yoħdu ële şey, indi ħökmen şart
sevmelidiler birbirni. ikisi birbirni sevërse da ëliñ_ādetinnen ëlçi gidëriħ. biz_ëlçi
diyëriħ, sizde bilmërem ne diyëller. biz_ëlçi gidëriħ. ordan orda danışılër da danışër ki
bële bële sizin ğızıñızı allah'ıñ_emrinnen pëyğemberin ğoyduğu ğānunnan ëvladımıza
10 isdiyëriħ; razılaşëllër. soñra aradan bir vaħit këçennen sora bu ëlçiliy_olor. sorā bizde
belge dëyilen bir şey var; meseçün oğlan yësi iki dene üş dene ğoyun_aparër. nevlëm men
orda ayrı ayrı şeyler, isdollar ğurulör, içgi miçgi olör, her şey_olör. bizde bilëseñ savët
sisdëminnen ālāğādër müselmançılıh düz duvār; ama õ teref inkışaf ëliyifdi. içmeh de var
hë her şey var. gidëller o belge olor_oğlan terefinde, ğoħum ekrabaları olör ğız terefinde,
15 ğız terefinde ğoħum egrabaları yığılër. böyüh şenliğ_olor, toy_olör; çal_oynasın vur
çatdasın kıtarër. bunnan hamı pütün köy bilër ki bu oğlan bu ğıznan nişanlıdı. ël_olor
bir_il këçër, ël_olor ik_ay këçër, ël_olor altı ay këçër. sora toy_olor, toy da bizde ne
tëri di irelden bir vaħdi sizdeki kimi başlıh parası varıydı, o az müddet davam_ëledi. indi
yoħdu ële şeyler, daha götürülüfdü her şey; para mara yoħdu. oğlan ğızı sevdi... bizde bële
20 bir ğānun_var ki meselçün ğız yësi, ğızıñ vālidëynleri ğız_üçün, ayles_üçün lāzım_olan
ne var her şeyi alër. baħ mēbēldi, sora buzdolabıdı, tēlëvizē daha ne tēr diyëm da bir ayle
üçün ne lāzımdı iğneden sapa ğeder her bi şeyi ğız yësi alër, hazırırıhdı vërër, oğlan terefe
ğavaħca aparëller. vëji yığëller, her şeyi... sora toy başdiyër, ğavaħca ğız_ëvinde olör.
gene burda gene diyërem ne tēr bizde bu içgi miçgi debdedi. ona ğöre ki bizim ğānımızı

25 zehirriyif bu rusdar. o vaħıtdan bu içgi sisdemi var. her şey_olor usdolun_üsdünde da
görerseñ_ındi. yáğın ki ğardaşdar aparajaħlar seni toyu görejekıseñ. her bir şey_olor;
yemeğ_ıçmeħ, hay haray... burda ğız_öyünde ğavaħca toy_olör, sora köçüröller
oğlan_öyüne. bir gün de oğlan_öyünde olor. gene hemen_o ğaydıynan yekē, biz buğa
diyèriħ, siz ne diyèrsiz bilmèrem, kesèller. hele bir dene yüz külo yüz_alli külo el_adam
30 var iki yüz küloluħ kesèr. onun da yanında kebabı olör, nevlēm neyi her bir
mezemeler_olör, mèyve olör, içgi bir nèce formadā. onnan sora bũ sular var ya sular; bu
koladı nevlēm men fanta bèle şeyler... baħ bullar bir nèce çeşit_usdollarda olor. onnan
başğa yemēħ, bir nèce cüre yemehler_olör, onu hazırıyıllar. olor oğlan_öyünde toy, o
gèje oğlan öyünde toy_olor, onnan kıutarèr. onnan sora bizde bèle edat var; ğızı görmeğe
35 gèdèller. köhne adetdi bu. göreħ vālīdeynneri, ğızın_vālīdeynneri, ğoħum_aķrabaları
yığılèr, görmeğe gèder. gene orda gene masalar, usdollar_açılèr, gene yemeğ_ıçmeħ her
bir şey_olör. görörseñ tanış_olarsañ neyin nesidi, çıħersen_gelèrseñ. baħ toy bèle
kıutarèr.

—siziñ burda ğız ğaç,rma çoħ ol r mi, ğız ğaçanda neler ol r?

40 tutollar, elinnen alèllár. onnan sora tutollar, bizde hökümet tutor. ona iş verèller, ceza
kesèller da āha bèle şeyler... aynán türküye'deki kimi da türkler de èledi. ğan davāları
olufdu. o ğan davāları uzum_müddet gèdifdi. soñra gètdiħce bu savètler sisdemi
ğurulannan sora èle şeylerin çoħuna yasaħlar ğoyuldu. ğalħ da hamsı oħudũ. o vaħıt
savassızdığıydı, yoħuydu. indi gètdiħce ğalħ oħudu, savatdarı çoħlandı. indi ğalħ aynı
45 birez açıħ gözdüdü. açıħ göznen her şeye baħèllár. bir de ğoşluf ğaçma var. yanı ğız
oğlanıñ, bāyin_elinnen tutār, dālīgannının_elinnen tutār, gèder. yanı ikisi birbirni sevér,

eger ayleler buna razılığ vèrmèrse onda goşuluf gacma var. o goşuluf gacmada da bizim düzdü validèynner, ekrabalar birbirinnen yahşı veziyetde olmollar; ancağ gene olabilsin gan davası tüşer. bu savètler sisdèminde bu gānun èle möhkemlendirdiler ki eger ikisinin 50 razılığınnan bñ iş olufsa da hēckesin heddi döğğü ona tohuna. bu adama tohunmağ_olmaz. bu şertnēn; heddi bulğuh yaşına çatmış olsun, on sekgiz yaşına çatmış_olsun.

(16-c)

indi galdī yas merasimleri... bizde müselmançılığdı, düzdü. ancağ bēzi şeyler vār biz ifratdı, artıhlığdı. ona göre ki bu da zamaniyenen eleğederdi, bir de halğın dolammasınnan eleğederdi. bizde yaşayış seviyesi savètler dövründe oğğeder yahşıydı ki oğğeder yahşıydı ki hēc inammazsañ, heyalıña getirebilmezsen ki insan bèle yaşiyabilēr. 5 ancağ her vaht gene dañlıyırırğ ki bu bëledi bëledi bëledi; ama yalan şey... o vaht yas merasimleri adam ki öldü orda üç gün çoğ vaht sahlıyıllar bir_iki gün. eger onun yahın ahrabası varsa, uzağda gelif çatabilmèrse de gözdüyüller. yoğ yoğdusa da onu götüröller. götüröller gebre aparèller. o götürölen günū orda yemeh vèrilēr. yeke gene buğa kesèller veyahut da kimin imkani ne tēr çatēr da veyahut goyunlar kesèller, orda yemeğ_olor, 10 halva olor. halva diyerih biz şirin, tatlı. vèrèller, yèdirdèllēr, halğ yola tüşör gidēr. sōra eger hemen günü götürülufsa da o adam üçüncü günü üç dèyilen şey var, üç ādet var; üç vèrilēr. o üşde hökmen tatlı pişirilmelidi, halva dèdiğimiz şey. sōra yèddisi var... yèddisinde de gene aynı gaydadā daha arı vağdı halğ gètmir orya. yèddisinde hamī bilēr ki yèddisidi. kimler gètmiyiv_orya tekrar bir ekraba yığlanēr, bir de o gelmiyen_adamlar 15 kimler ki gelmeğ_isdıyēr ollar gelēr. gene orda gene yemeğ_ıçmeh hamısı vèrilēr. mal kesèllēr ya heyvan kesèllēr, yemeğ_ıçmeğ_olōr her şey her şey... gene tatlı da pişirèllēr, o

da olur. onnan sora kêçer hefdede bir defe adına diyerih biz. hefdenin dördüncü günneri, cuma ahşamı... her cuma ahşamı o ayle gırhı çıhana geder onuñ o ölüyü yad_eliyêr. gene agrabalar yıǵlanêr, birez yad_eliyêller. nevlêm men bizde bilêrseñ bu âdetdi. ağlaşma oluf, 20 ağı dêmêh ya ne dêmêh bêle şeyler diyêller. sorâ ollara gülvâri yemeğ_ıçmêh vêrêller, halh daǵılêr gidêr. bû gırhına geder... sôra gırhı olanda böyüh êhsan vêrilêr gırhında. pütün halh yıǵnalêr. gene ò ölende olan kimi gene böyüh mal kesellêr, gene yemêh her şey_olôr. molla da yahşı bir kıran oıuyur. onnan kırtarêr; o gırh gêtdi. gırhınnan sora bir de âll_ikisindê yüngül bir yıǵnağ_olor gene. âll_iki kêçirêller. onnan sora kıtarılı. bir de 25 gêdêr bir_ili tamam_olanda, bir_ili tamamlananda. her bir ayle ili tamamlananda onu gene yad_eliyêller. böyüh böyüh pütün kendi yıǵêller, köyü yıǵılêr, hamı yıǵılêr da. gene hemen_o yemeğ_ıçmêh, molla gelêr gene orda yahşı bir kıran oıuyur filan fêhman, onnan kırtarêr gêdêr. onnan da ölü merasimleri bêle kırtarêr.

(16-ç)

bizde hem hayvançılıh var indiki vaııtta hemi ekinçilik var. bizde bêle êlediler; bu torpağı halha payladılâr. indi bu birez gânunnu gânunsuz oldu. ama her bir adamıñ bir hêkdar torpağ sahyası var. onnan başga her adamıñ heyetinde, êvi olan_yêrin heyetinde 5 yıirmi sotuğ yıirmi bêş sot diyerih biz da ona, torpağ sahyası var. o onuñdu pulsuz, hêçbir şeysiz. ama o bir hêkdar ki köyüñ_erazisinnen böyüh torpağ vêrilifdi. o da gene kêçiriflêr şeysi mülküyet kimi indi kıpıtalizmin sisdeminde bu dêmokıratıynan alağadar bêle. o bir hêkdar da ekêrseñ, ne isdiyêrseñ_ekebilêrseñ. meseçün bizim burda en çoğ ekilen bağ görêrseñ bu süpürge dêyêller, nedî bağ süpürge, esas budu ekilen. ancağ başga yêrlerde başga köyler var_ollar ayrı şeynen meşguldu. kimisî tembeke ğayirêr kimi ne têr bu

10 bosdan bitgileri ekër; pamidör, siz tamatès diyèrsiñiz, badrijën, badricán diyèrih sizde
bilmèrem ne diyèller. kelēm, kartōf... sora bir de şey özge ne ekèrih biz, bèle
şeyler_ekilèr da. onun da indi bizder nağayrèrih bizler; o süpürgüyü ekèller_ama öz
heyetiñde, özüñ_üçün, yemeğ_üçün o şeylerden az az özüñ_üçün, almamağ_üçün
ekèrsen özüñe göre. ğalan şeyler de ki sora el_adamlar var bosdan ğayirèr, ğarpiz, bu
15 yemiş, biz yemiş diyèrih, ğovun diyèrih bèle şeyler nevlèm men bèle bèle şeyler...
ekinçilihde bunnan meşguluğ. bir de ki həc èle ev yoğdu kü orda üç ya dört tene
ineğ_olmasın. südü özünnen, pëndiri özünnen, ğatıh, ğaymağ bèle şeyler özümüzden
emele gelèr. onun da balası da yèkelenèr, satèrih. et kimi istifade èlèr. ğoyun da sahlıyerih,
ineh de sahlıyerih. ğoyunlar ne tèrdi bir yere yıgnalèr; herenin on tene, om_bèş tene, bèş
20 tene... bir adam vār, pulunu vèrèriğ_o adama o sahlıyer o heyvanlarī. ilde bir sefer
yaylağa aparèr. yaylağdan getirèr pul vèrèrih biz_ona. olor herkeşin_özünüñ. onda
balasını satèrih, yununnan bir vahit yahşıydı, bu yununnan yahşı şeyler tikilèrdi. indi bu
sünüyü, sintetiğa çıııfdı ya o hès pişeye yaramèr. o vahdi yahşı ğıymata gidèrdi.
onnan_yahşı halılar toğuyurdular. böyüh ğıymata indi o köhne halılar var ya muzèlerde
25 duror. hamısı onuñ_o ğoyunlarıñ yununnan toğuyufıar. bizim yerri halıda varıydı bu
irelden. indi götürülüfdü. ona göre ki lazım gelmèr. indi bu sintetik o ğeder ucuzdaşif ki
onun ğıymatını saldı, həckes ğayirmèr. o da böyüh zehmeti başa gelèr, indi yoğdu.

(16-d)

o vaḥdī bu torpaḥları biz öküznen sürerdih̄ yā o vaḥıt hıṣ dēyīlen bir ālet var; adam bēle tutor, öküz çekēr, sen de arḥasınca gēdērseñ. o ekēr yeri. o da çoḥ ağır zeḥmetnen başa gelen şeydi. kimi öküz ḡoṣōr kimi coñuş ḡoṣōr. biz coñuş diyerih̄, siz camış. kimi ineh̄ ḡoṣōr kiminin de hēç neyi yoḥdu at ḡoṣollarmış. kimī de yoḥdu mecbur_olormuş da
5 özü ḡoṣulormuş. ne ki çöreh̄den_ötürü bir geder yer eksin ki bunu geleceḥde çöreh̄ lazımdı buna. soñradan yavaş yavaş yavaş yavāş her şey inkīşaf_ēledi. bu tıraḥdorlar çıḥdı dā. bizde o şey yoḥdu ama mem_bilērem türkūye'de var gene de hıṣdan istifade ēliyiller. var_ēle köyler var istifade ēliyiller. men_bilērem çünkū aḥşamacaḥ tēlēvizyā baḥērīḥ, biz görörüh̄, var_orde bilērseñ ne diyēr. özūñ_ohuduñ izversde, ḡazētdē yazmışdılār ki
10 türkūye'de diyēr en savrēmēnni teh̄noloḡuynan işdiyen teh̄nīka var, nā ḡadar_ısdıyırseñ; ama onnan baravar diyēr yüz min yüz min cüt var diyēr. lazım_olan yerde işdedēller_onu; ama bizde yoḥdu, bizde tamayınā kesildi oḻar. biz bēlnen, bēlnen_ekēriḥ_ē. nazarrı, kosalı indi yüngül varı, az yeri ēle özūñ_ekērseñ. indi tıraḥdorlardı burda, tıraḥdorraranan ḡayrılēr oḻar hamsı.

(16-e)

ô gündeliḥy mehleriñiz nelerdi?

gündeliḥ yemeh̄ler ne tēr diyēm saña; gündeliḥ yemeh̄ köy yeridi da bizde eses bu heyvanı mēsullardan çoḡ_istifade ēlērīḥ. yağdī, ḡaymaḥdī, ḡatıḥdī, şor diyerih̄ biz, sizde bilmērem ne diyēller. pēynirdi, baḥ bullardan istifade ēliyeriḡ_onnan başḡa olor iki günnen bir, üç
5 günnen_bir meseçün aylenin durumuna baḥēr da bir hefdede bir at_alērīḥ. at de ki kimiñ

hayvanı var keser, satër. alèriḡ et_olör, onnan sorā bu bosdan pitgileridi da. bu badricandı, tamatèsdi bu yumurtā bèle şeyler... çünkü hamīniñ_özünün tovuḡu var. olor hefdefe bir defe iki defe özüñ toyuḡ_alèrsen kesèrseñ veyāḡut da özüyün_vār, saḡlıyıfsañ kesèrseñ. sora bu hindi, hint toyuḡları var. baḡ görèrseñ ona biz hinduḡa diyèriḡ_ama hint toyuḡu
10 diyèller. azeri dilinde hint toyuḡu diyèller; ama ollar rusca hindoḡa, indoḡa diyèller. sora ḡaz vār, nevlèm bèle şeyler...

—ḡaz, hancar, pi ir rsiñiz?

ḡazı kesèllër, sora ḡavaḡca suda pişirèller, suda ḡaynadèllár. onu suda ḡaynadannan sora o suyu tókøller. sora tezeden yaḡ tøkør, onu isdediḡi şekilde pişirèller. bizde ḡurutmaḡ
15 yoḡdu. meseçün burya köçgün türkler varıdı, özbekisdannan gelmişdiler. ollar ḡurudordular, ḡış vaḡdı saḡlıyırdılar. èvlerin damına yığèrdılar. onu ḡurudordular. sora onu istifade èliyir ama bizde yoḡdu èle şey. biz_azerilerde yoḡdu; hamısını teze teze kesèriḡ biz. bir de burda çöreḡ yapèllár. indi görejeḡseñ ne yapèller. bu bilèseñ nedi? çöreḡi her şeyde yapmaḡ_olar; ama bunuñ bir_üsdünnüḡü var da heçbir şeyden istifade èlemèrseñ.
20 baḡ orda ot enzer, lazımsız tullangı pi şeylerden... tendirdi, tendir ya fırın diyèriḡ, türçe de aynı şeyi da fırındı. indi orya baḡ onu çöreḡ ḡoyajaḡlar_ona. o ḡızarajaḡ da çør çöpnen da heçbiş şeynen, tullangı biş şeynen ḡızdırèller. sor_o da çöreḡ_emele gelejeḡ. indi pu saḡat hazırıyajaḡlar çöreḡ pişirèller. bu da èle zaman_var pişirili gelèr şeḡerden. bu maḡazalarda olor, hazır_olor. kimi alër kimi èle pişirèr. çünkü o serf_èliyèr bize.
25 meseçün biz_unu alèriḡ ucuz. pişirende bize iki ḡat_ucuz tüşør. neyin ki o hazırı almaḡ, ona göre ki ona mesref de o zibilden hazırèr. çør çöpdü da tullanèr hası ki onu orda yandırèr, onnan çöreḡ pişirèriḡ. baḡ bu üsdünnüḡü budu.

(16-f)

anam Һалча тоһуyabil r. bir varıydı, bir Һалçasınnan ғalmıřdı  vde, s ra değişdim.
getirif değiş ller nedi? sora bu vağdı   k çerilik olduğuna g re farmaş diy ller bizde b le
gab toһuyullar  le mi, yuňnan toһuyullar. yannarını da b le yuҺarı toһuyullar, sora ağzını
 rt ller. bu daęa g den mezemeler  onuň_ ine yıę ll r. o vađdı atıň matım_b line
5 yığm ll r mı veyahut da arabalara yığ ll r mı o vağdı,  k z_arabalarınna. onu  ine
yığmağdan  t r   le şeyler varıymış o vağdı. kilim toһuyullarmıř, kilim diy ller. kilim,
Һalı ayırđı; Һalınyň_ z  b le t kl  ol r bu g der; ama kiliml r d z_olor. bullar
toһuyullarmıř, burda varıymış. k çe de hazırıyıflar, oluflar he. men g rmedim am  varıydı
o k ceciler olufdu o vağdı. onu da ne t r ęayir ll r mı, o da yunnan ęayırıl r. yunu ęaynar
10 suya sal ll r, onu sıcağ suya b le d z ll r, eyağlıyılarmış. bağ bu yolnan k çe
ęayırılarmıř. o vağdı yoğuymuş da bu  rt hler. indi bu  adır  ek ller ya onda o vağıt
k c ler ęayırılarmıř. yaylađlara gidende k ciynen  rt llermiř olarınyň... k ceden istifada
 leller da o vağdı. bizde tağdadan usdol zad b le şeyler olmuyufdu da. y rde oturanda k çe
salarlařmıř, k ceninyň_ s d nde... kimde faęırlar k çe sal r mı ya kilim_olarmıř; zenginler
15 Һalı sar r mı. b le o vağdı indi bizdeki b le d g l; indi bizde Һalđ medenileşiv_ o vağıt
ekseren y rden oturallarmış.  rehi de y rde y yil r mı; ama indi daha şeyde
masaninyň_ s d nde... indi y rden oturanda adama bireS pis gel r. o vađdı  liyemiř da edaT,
Һalınyň_ deti. sora bu b zi řeyler, bu y mehler var ya, bu Һamır y mehleri; o vađdı bizde
bu  eng l, pi ağ b le şeyler_olmuyuf da y gın ki t rk ye'de de olmuyuv_ o vağıt. o vağdı
20 elnen yiy llermiş b le. sora pulov diy rihi bizde, sizde olar y gın ki pilov, yağrı pilov
pişirellermiş. gene de bizim pilov debdebeli y meğimizdi. pilov pişir r, onu da  lnen

25 yiyeller. elnen_yiyilermiş. sora o ğuru ğengel diyërem ki ğengeli, onũ da elnen yiyërdilër.
bële forma ëliyiller ële mi, yahşı yiyiller onu adamlar yiyif. indi yoğ_indi hamı
medenileşiv_indi; hamı çengeldi pıçaĥdı bële şeylerden istifade ëliyir. o ğengel de
30 bilërseñ ne tër pişirëller? bu ğadınnar ğavaĥca ğemiri ğayırılłar. sora bunu açëllár, ğeniş da
bu yayëllar. biz oĥloy diyëriĥ, oĥloynan yayëllár, böyüdöllër. sora bunu kesëller bële dilim
dilim da. sora onu suya tøköllër. su ğaynıyır, suya tøköllër. sora onu çıĥardëller,
çıĥardannan sora bële yeke ğablarda tøköllër yuĥa. sora onuñ_üsdüne bizde bu ğurut
diyëriĥ bilërseñ neden, ğatıĥdan aynan ğayırılłar. bu ğurutnan ğurut tøköllër. sora yağı
35 soğannan ğızardëllár. ne tër diyëm saña, soğannan ğaynadëllár. sora üsdüne de onu
tøköllër; baĥ o ğengel diyëriĥ, ğuru ğengel. onu ële yiyëriĥ. ätdi ğengel bu bizde bizim
interağëtimizde yoĥdu, bu ğavırrardan almadı, bizde olmordu ële şeyler. bu ğavırrardan
alma şeylerdi. kesdiği parçalarıñ_ıçine äti ğoyör, bağlıyır başını onu suya salërseñ. hemen
ğaynıyar suya salërseñ. sora çıĥardërseñ onuñ da üsdüne isdot diyëriĥ biz, siz ne
35 diyërsiñiz? biber, ğara biber. büber tøköllër, onnan_yiyëller. hele ki sudu ğaynıyër; o
ğengel pişennen sora ğengeli çıĥardërseñ, o ğeride ğalanı hãlim diyëller. hãlim bilërseñ ne
tër? diyëm hãlim yanı o ğengeliñ bir ĥissesi, o tøkülen hissesi. ĥamırın bir ĥissesi suda
hell_olor. ona ğöre su rengini değişër. birazca ĥamır rengi kimi reng_alër, ona ğöre hãlim
diyëller_ona; çünkü hãll_olor da. hãll_olmaĥ bilërseñ ne tërdi? yanı meseçün aynan
40 şeker tozunu suya ğatërseñ, ğarışdırërseñ_yoĥ_olor mu, bu da onu kimi. o hãll_olma
demeĥdi. o içine ğarışdığına ğöre ona hãlim diyëller. o helimi de o vaĥıtdarı hele
ël_olormuş kü meseçün etdi ğengelin zadın hãlimini içëller çoĥ vaĥdı. bezan ğötürör içër
kimse da ĥoşuna gelër. sora bu ğoyunuñ balaca ğuzusu var yã, ğuzusu olor yã, biz ğuzu

diyêrih. ğuzuyu kesendē onu pişirērsēñ. pişirende onun suyu onū da forbada dolduruf,
45 bardaĥlara dolduruv_ıçēllēr.

(16-g)

türke çāre... ona göre kī bū ilaçlar olmuyuv_o vaĥdı. bu ilaçları bēzi
bilen_adamlār, aĥıllı adamlar ki olufd_ollar. bu otlardān, nevlēm men bēzi şeylerden,
bitgilerdēn bullar_ilaç hazırrıyıflar özderi. ona göre türke çāre dēyiller_ona. yanı bu türh
ġaydasınnan, yanı daha doġrusu milletiñ_özünün ġaydasınnan yanı bunu ālim yōĥ, bir iki
5 keşfolunmuyuf da ĥalĥ özü keşfeliyifdi. bu da bizim türk milleti olduġumuza göre türke
çāre dēyifler. o ilaşdardan ēle şeyler vār; bu bēzi otdarı ġaynadēllār, adamın derisinin
üzērine ġoyollar. ēle şeyler vār bu ilaşdardan; ezēllēr, bunun suyuğan melhemini alēllār,
hell_ol_ēliyiller, melhemini içēller. bēle şeyler var. sora ġan_almalar olufdu o vaĥıtdarı.
meseçün tansiyonu yühseĥ olan vaĥıtdar, o vaĥt bilmēller dā başı aġrıyēr, bilmēller bu
10 nādi. o vaĥdı ġan_alma dēyilen bir şey olufdu. ēle türke çāre hekimlēr onu bu başdān sora
bēl ĥissesinnen, nayĥesinnēn bēle çertifler. çertmeĥ, balaca kesēllēr, ordan ġan_alēllār,
ġan çıĥēr ġan çıĥēr, o tansiyon tüşörmüş_onnan. o vaĥdı o ġayde ġānun ēle varıymış. sora
zāli ġoyollar, o zāli diyēller bizde, suda olur, duran sularda olur. bēle şeydi, ġurtdu. bēle
yēkelenēr balaca. soġulcana benzer şeydi; ama bu suda olōr. rusca piyafġa diyēller hē. onu
15 bedende zadda yara zad_olanda onu ġoyollar. ō gezer, harda ĥaraP yēr var, ordan tutor.
tutor o ġanı soror. aynı vaĥıtda onu tişderinin dibinde bir cürē adı yadımnan çıĥıf, olları
muālcevi tişinin divinde ne sada var, o onu sarammalar. o özünnen_orya hemen_maddiyi
bıraĥēr, ifraz_ēler. o da saġalmiyā getirif çıĥardēr. o çoĥ ġeniş, dajē indi
hekimlerin_meslehetinnen aptēklerde de satılēr, aptēklerde, ecizĥanalarda satılēr,

20 kim_ısdıyer alıf istifade  liy r. d nyeni  her y rinnen de var. k pen va dı hayvannarı 
b le  ulağını kes ll r veyahut burda damarları var, o damarları b le kes ll r,  an  ı  r. ba 
b le  eyler  yliy ller. sora indi son va dı  ı ıfıdı da burasınnan b le hortum so oll r,
k p nde onnan  liy ller_ama k hne va dı olmuyuv_o.  lece  an_el ll rmi . sora b zi ki
tansiyonu hem ol r bu tansiyon da yaz va dı y ksel r. bu il bahar va dı y ksel r. bu
25 il bahar va dı y kselende ollardan  an_alma her il derdi  alına t   rm  , al ll rmi  dajı
b le bir  ey var. bu b l  b l  issesinnen kes ller.  z  de indi banka diy ri  biz, o va dı
 lg n n kes ll rmi . banka  oyollar ya k p  oyollar_ le mi? jilet, indi bu bir tva diy ller
rusdar; ama  lg    va dı b le  uyruğu olor  lg , usdura. o bil rsen  na ayr ller? indi
sizderde de olmalıdı. bu adam soyu luyanda  liyende b line bizde banka d y ri  veyahut
30 isd k n bardağ. bunu alovnan b le b le  liyiller, b le d z ller onu. o va dı
 an_almağ_ c n  le bir m totdan istifade  liyifl r. ya bunu  k p   ızdırıfl r  ızdırıflar,
 ouflar b lin   le mi,  ızdırıflar_ le mi, onu  ızdır ller  oyollar b line.  ızdırıf  oyand  o
ba dıyr sormağa, g z n  sormağa. o  anı  o   ı hard r_ordan,  ek r  ı hard r.  o  y kse 
tansiyonu olanlara,  detgerde olanlara daha doğrusu. her_il o formun b lden
35  an_al ll rmi  bu t rke   reler. s ra b zi bu bizde bu  sg re  diy ller, birez
g  _ sg re  d y ller. u a larda bu  sg re  o va dı  o  yayılıf veyahut  i e   esdeliği
diy ller. bullar yayılıfd . olları o va dı hemen_bu  ammamm bıynan mu alce  liyill rmi .

(16-)

siz de epmeħ diyersiñiz, bizde de epbeħ diyeller. ya baħ men bir şey maraħlandırerem. yanı türh elifbasında e sesi yoħ, elif iran'da var. türhler e ye yazellár. ekmeħ diyeller yā; ama epmeħ niye e sesi yoħdu men_bunu maraħlandırér. bir de ħı sesi yoħ; ğünkü bullar sırf türh dillerinde işlenen sözderdi. tā ğazaħisdannan, ğazaħlardan
5 tutmuş; ğazaħ, özbeħ, türhmen, ğırğız, uygur, tatar, āzeri hamsında var. ħı sesi de var, e sesi de var. hep türküñ alfafetine salmamışdar. äkmek, āli, ali diyeller. eli e sesi yoħdü, danışıħda işdenér, yazıda yetmér. ħeber diyerih; ollar haber diyeller; ħı sesi yoħdu. türh sözderinin hamsında var. o elif bıynan elāğádardı, oħumaħnan vallah_onnan.

(16-h)

—candar ad, hardan gel r?

ćandar_adı burda kenT köy_ikidi. bura candar döĝü, bura zerger'di. sünnüler yaşıyan yere zerger diyeller. şeyeler yaşıyan yere candar diyeller orya. bu da neye ğöre ćandar diyeller? ćandar men kitaflarda oħuduĝuma ğöre bu cānidarrar dēyilen bir tayfa olufdu,
5 cānidarlar. bu indi bizde rusća teleħanitin dēyeller ele mi, cangüdenner. o vaħdı bullār köhne şah neslinde cangüdenler olan bir tayfa olufdu. bu şahı kı deviriflēr, o cangüdenler ğaçıflar, geliv_ayrı yerde bir köy salıflar. bu da borçalı'da bir böyüh köy var; candar dēyeller, lök candar. bullar_ordan gelmediler burya. ama bu zergēr köhne kepeħÇi kenT var narnoql terefde, gene borçalı'da kepenehÇi kenT var. bullar bu bilēseñ neynen
10 meşur_olufklar? baramı bilērseñ ne demehdi? ğurt. bu ipeħ, ipeħÇiliñnen meşur_olufklar, bullar ğurt saħlıyıflar hemeşe. ona ğöre kepenehÇi ğalıv_adı. o ğurtdan kepeneg_emele gelér ya o ğor. ona ğöre kepenehci, kenTiñ_adı kepenehÇi'di. bulların da kökü, ad ordan

gelmedi. āma sırf türh sözderidi; kepenéh yapıncıynan çünkü dedem görğut dasdannarında kepenéh, çovannarın geydiği yapıncıya dèyèrdiler. onū da kepenèğe oħşadıflar. o da
15 kepenéh formasında olduğuna göre, kepenéh formasında...

—zerger ad, hardan gel r?

buranın zerger adı, bunu men o ğeder deylı bilmèrem. bu zerger tayfasınnan türküye’de de ğolu var. men_bildiğime göre orda ğolu vār. çünkü bizim burda bir ğoħum varıdı, o orda yaşıyır, türküye’de yaşıyır. onuñ leğebi zerger’iydi. o dèdi ki orda zerger tayfası var. var
20 dèdi, èle dèdi. ama indi özü hardan geldiğini bilmèrem. buranın kendi hemı zerger diyèller hemı kepenéhçi diyèller. kepenéhçi kendinnen köçüf bu köy burya geldiğine görè kepenéhçi diyèller. ama ümmülühde kendiñ_adını zerger ğoħflar. zergerler tayfasınnan başdıyıfı. bu da zerger de neynen elágáderdi da bū zerger bilèrseñ? bu kıyımçular da bu
25 vedine dūz bu hissedeki olan ğalħı. ona göre zerger addandırırflar.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
17	Yolçu Yolcuyev	1950	Marneuli

(17-a)

indi biz éle ğarapapağ türkleriylí da; ama bu yoldaşım buralıdı. sarvan dēller burya, sarvan kendinde. ordan bu şehir, marnol şeherni gürcüler yaratdılar; ama adı bunun ğedim_adı sarvan'dı. men burya geldim, men_ınisttu kıutardım. sora men murséd'de, rasiyéd'de, ğazasdan'da işdedim. yetmiş sekgizinci ilde geldim; otuz iki ildi. men_özüm

5 iħdisasım ğoca, müellimlíħ kıutarmışam, yetmiş_üçüncü ilde ünıvėrstét kıutarmışam. sora ünıvėrstétde ğoca da meım ğoşuma gelmedi bireS, işdedim. sora éķonomiķa zadda işdedim, tikitdide zadda işdedim. bü_öyleri zadı hamısı biz yapėrdih tikiT_işderi zadı. yirm_ildi de işdemėrem. havağ kí sovyetler birliği dağıldı, parçalandı, yoğ oldu, işdemėrem_éle o vaħtdan bu vaħda işdemėrem. iki ğızımız vār. éle birez ğırda ğuruş al vėr

10 zad yafdığ_éledih. sora da ğesdelih mesdelih ğoymadı. indi bėle başımızı herrėriħ. ğökümetden heğbir imtiyaz yoğdu. burda hel_éle bir ğanun yoğdu kũ mesele ğesdelihleri komeğ_éliyeseñ. éle bėle bazanca parañ_öldü o yan bu yan ákime zadda ğedėrseñ. onnan sor da dā diyėtde zadda oturoruğ, yemeğimizi zadı ğarışdırmėriħ musafirnen. yoldaşım da keğen_il infakt öldü. başına vurdü_onun, başınnan infakt... infaktı bilėrseñ da nedi.

15 infakt insanın sinir sisdėmine vurör. bir_ürekde infakt vėrėr, bir bėyinde, başda. bunun başında öldü. yanı bunun baş damarrarında oķsigėn çatışmadı, danışığını telefüsünü itirdi, danışabilmedi. nağğader hekim muālce zad_éledi... indi bir_állı fayız danışėr, állı fayız danışabilmėr. başınnan ifliğ keğer da ifliğ.

(17-b)

menim nene bava öyü, ana terefim olar çoĥ varlı_oluflar, bey_oluflar. o vaĥıtdar
oları sıtalın'ıñ vaĥdında, o rëjimin vaĥdında o kişiyi aparër, gülleliyër, naĥarër yoĥ_èledi
gètdi. oları aparanda ollar hamsı on sekgizinci_ilde dëmeĥ_olar ki ĥaçëllar, türküyye
addëllar, ĥars zonasına addëllar. sarıĥamış, ĥars nëlëm ordä èle nese köyler var
5 dumanisî'den, dımanisî'dán. bizim rayon érmanısdan'nan sınırda, mëm ana terefim
érmanısdan'nan_olduĥuna göre o vaĥdı ĥıranisyë èle ĥöüflar ki bizim türk kentderin,
köylernin çoĥu érmanısdan'da ĥalıv_orda, o vaĥtda. dëller rayon var, ĥalının rayonu,
varansofĥa, sitëpemavan, sitëpan şamyán'ın adınnan sitëparavan şeheri vardı. yaĥşı bèle
daĥda, gözel şeheri_idi. onun indiki gene biz kimi de celaloĥlu dëriĥ, şeheri celaloĥlu
10 diyërdiler. baĥ orlarda yaşıyırdılar. olar on sekgizinci_ilde hamsı ĥaşdılar, türküyye gëtdiler.
indi mëm ana terefimnen_orda çoĥdu. ĥars'da yaşıyıllār, anĥara'da yaşıyıllār. sora men
ısdanbul'dan añırda bu yunanısdan'a terev_orda balanca şeheri var, özü bèle turis şeheri;
orya köşdüler, gëtdiler dana olar. yëtmiş_ikinci_ilde, yëtmiş_birinci_ilde hele sovët'in
vaĥdıydı. olarıñ_çiçinde yaĥşı, güjlü oĥlan varıydı_èle yëtmiş_bëş_yëtmiş_iki_savët'in
15 vaĥdı, ĥagebenin vaĥdında sed sedoĥlu ĥälmişdi burya. burya tıflız'e ĥälmişdi. ĥaldi burda,
on gün zad ĥaldı. sora biz_apardıĥ_onu gümrü'den, bu érmanısdan'nan poyunduruza
saldıĥ gëtdi. orda var, bizim ĥoĥumlar çoĥdu türküyye'de. sen de bu terefe yaĥınsañ dá ná. o
dëdi sedi men görebilmedim. sora o vaĥtdar men oĥuyurdum inistüt, ünverstëtde. onda
dëdiler ki, sedi dëdi kī orda bir sarıĥamış'di nedise èle bir köy vār. olar orda kürtder
20 yaşıyırmış ki ĥampaĥlı bir yërde. kürtdernen yola gëtmeyifler. sorā olar nese başĥa yëre
köçüf gëdifler. baĥ èle bir söĥbet_ëşitdim o vaĥıtdar. kendiñ_üsdünde o vaĥtdar on

sekgizinci ilde türk_ermenî muh aribesî vah dı on sekgizinci ilde oluf da  le
bir_uğraşmağ_oluf t rk ye'nin dahilinde başdıyanda. d nen bizim_orda toy meclisiydi.
orda s hbet_eliyirdi. orda bizim dağlığ bir yer var, dağın_başında ğebirler var
25 birbirinnen aralı aralı h . orda dediler ki h  orda atışma_olufdu  rmenlennen
t rhler_arasında. orda bir dene ğabrı, ğebir var  s nde yazılıf t rk kiziri ni enci ilde
olmadan olma şherde_oluf orya da basırıflar. onu h cbir d vlet, h cbir t riği bilm r.
mesele onnar, sis kimi olannar t riği yazan ğedesen_yazasan, bağasan ki doğudan_orda
t rk_esgeridi, ş hid_oluf. o mezarı bizim kent var yığan ağ. yığan ağ'dan bir_  
30 kilom tir_aralı, dumanisi'de h  orda dağ, dağdı. orda ğavıl yezdeği diy ller o yere, ğavıl
yezdeği. b le bir s z d y ller. y ni orda ğavıl_olan bir yer. bağ orda d r ki t rk kiziri
filankes_oğl  burda ş hed_olmuşdu. yan  d meğ_ısdirem ki t rhler vuruşa vuruşa
bur lara kim gelifler. burda da ş hid_olannar_orda basırıflar.

(17-c)

buranın halı, ehali um miyetle d meğ_olar marnol'da  le zavot, fabrik yohdu.
ancağ sov tler birliği d r nde bura senayi şheriydi, burda her şey varyıdı. o k  sovyetler
birliği d sek ki doğsaninci ilde, doğsan_ikide dağıldı b le p t n zavotlar, fabrikler,
yerin_altında olan ğaz kemerreri, boru kemerreri ne ki hamsını s hd ler, iran'a t rk ye
5 g nderdiler. demirdi, amm n nd , misdi hamsını toflatdılar. bir dene zavot fabrik ğalmadı.
burda ehali esasen meşgul_olor kent teserufatınnan, yan  torpağılığnan. buranın  oğ
m nbit, bereketdi torpağı var. burda  le torpağı yağşı, go ağ_ınsannar ilde d rt defe
mehs l g t rebiler.  le yağşı torpağı var buranın. burda asında kent teserufatınnan,
torpağılığnan, maldarlığnan meşgul_olor. bizde ki kim ki balanca para zad_ lerdi olar

10 da nevl m t rk y ye g t d diği zaman gidil rdi. kitay'a gidil r,  in r spulikasına. orya
burya gid r, al v r mal v r yap llar da b le biznisnen meşul olollar. onların sayı azdı.
ancağ esas  al  k tlesi torpa nna, malđarıynan meşul olor. d meğ olar ki diy m da
size g rc sdan'ın dig r r gyonnarınna en yağı r gyon buradı.   nk  buranın hem  al ı
z hmetk řdi. buranın  le eđalisiniň marn ul rayonunun eđalisiniň dođsan fayizi azeri
15 t rl ridi. bu  al   arapapağ bu dilde danış r da. ekseriyeti buların şiyediler.
marn ldakiler şiyediler. biz; başk  it, yani o taraf, dumanis biz hamımız s nn y h. bular
 le bağ bu torpa nna, malđarıynan yağı dolan llar. d meğ olar p t n g rc sdan'ın
diđđer rayonnarınna, şeherr rinnen bura yağı dolan r. bağ marn l' n indi beki savağ
g rejh seň burdan bir  c z metir aralı bazar var da, t tir pazarı var. burda da   ntir var da
20 orda bazar var. iki Pazar var birbirinnen aralı. d meğ olar k  orda  le meşul olan
insannar hamsı alđı satđı, p t n mark td r, p t n t kenner her y rden, g rc sdan'nan
d meğ olar bury  gel ll r. etraf rayonnarınna bury  gel ll r, etraf kentlerden bury 
gel ll r. p t n aftobuzdar gel r, gel r  le burdan  h len ll r, gid ll r. yan  bura  le bir
y rdi ki  oğ sıtrat ji bir y rdi bura, sıtrat ji bir y rdi. bu rayon  rmanisdan, azarbaycan,
25 g rc sdan  c n n arasında y rleş r. bur   oğ hem yağı sıtrat ji y rdi hem bereketdi
y rdi hem varrı y rdi. ona g re bu rayonda hamsının g z  var.  rm nner mesele pisat
d y ll r ki burda bizim bir  ıram  ay  ağ r diy r ki  ıram  ayınınna bu terefi hamsı
bizimdi, biz isd rih, yeni bizim torpağlardı. em  dede babadan eslen burda hemmeşe
 arapapağ t rkleri yaşamışdı. burda h   g rc ler yaşamıyıflar. g rc ler s radan soradan
30 geldiler. burda cemi bir on fayiz ehalinin burda teşgil eliye, ola olmuya.  alan gene
hamsı bizim  al dı. yağı y rdi,  oğ varrı y rdi bura. şehere yağındı, mesele bize yağındı.

bir_otuz kilométer mesafe gèdif gelmeñ. onnan başğa bizim burda herbi baza var. türkÿye,
siziñ dövlet ğararı. burda aynı durum var, herbi aynı durum da bilërseñ herbî aynı durum
da samaylotdar, mayënis samaylotdarı, esger samaylotdarı tüşör ğalhër. bizim_ële
35 burdadı. bir yüz mètir burda. orya gèdirseñ orda qazıyarmallā türkÿyen bayrağı var,
ğürcüsdan'ıñ bayrağı var. iki min sekgizinc_ilde biznen, türkÿyenen, rusya arasında
muharibe oldü. hemen_muharibedën iki min sekgizi ağıst doğıuzu ağıst,
ağıstun_onunda ağışam üsdü de döğüdü saat dört beş_olardı rusya'nıñ samaylotdarı geldı
bomba da atdı. uçağlar geldı, harbî uçağlar geldi. ğırıcı bomba atan samaylotdar geldi,
40 pütün bu ayrodromu hamsı pütün bambit_ëlediler. töhdü, ğoydu, dağıtdılar. ne ğeder adam
yolda saldı esgerrer. yeni dëmeğ_isdërem ki çoğ yağış yërdi; ancağ hamı gözü olan yërdi.
ama dede babadan burda biz yaşamışlı, bizim köhlerimiz.

(17-ç)

—toylar,ñ,z hancar, ol r?

toyumuz, düğümümüz èlin, obanın_âdetinnen enenesinnen... men mesele gëtmişdim
bizim başkëçide, bizim mëjim kend_ordadı. atā ana yurdum_ordadı. ğardaşım ğızına èlçi
gelmişdiler. mesele toy düğün bële yapërdiler; mëjim oğlum sëjñ ğızını isdiyër. bir ki ğadın
5 gidër, diyër ki bële bële siziñ ğız_isdıyırılı biz_alāğ. oğlar da meslehetdeşëller
öz_öylerinde biz de meslehetdeşëriñ. oğlar biz teref örgenëller göreh bular kimdiler, ne
tërdiler, tayfaları necë, atası kim_oluv_anası kim_oluf. biz de örgenërik_ki onuñ anası
kim, soyu hardandı. bële şeylere marağlanëriñ, köküne gidër da örgenëriñ. bekë atası
yağış, anası pısdı; bekë anası yağış, atası pısdı. pütün bële şeyleri örgenilër, soñra barışılër.
10 sonra dëller ki mesele savağ size üzüh getireçih. beş_altı nefer ğadın getirër, dene üzüh

taħer. onda bizde şirinnih vèreller, çay sùrfesi vèreller. yahşı şirin çörehler pişirèller, tort pişirèller, piçyon ğayirèllār, nevlèm çay vèreller. mürebbè, hayk hük... otuollar, yiyèller, içèller. ğıza bir_üzüh taħèllār, ğedèllèr. sora toyun vaħdını müeyyen_èliyiller. mesele bir_aydan sora, bès_aydan sora, belke bir_ilden sonrā baħ bèle. bu toy merasim̄inin arası
15 çeksè, mesele bès_ay, altı ay çekse bũ mesaf_arasında müeyyen, mesele bizim èl bayramlarĩ olor. mesele diyèller ki novruz bayramĩ, bir may bayramĩ nevi bayramlar... hemen bayramda oğlan_öyü mutlèķ ğız_öyüne ğètmelidiler, orya bir şiriniyet_aparmalidılar. birez gelnine paltar palaz_aparmalidilār. yanı bèle şeyler. tèt de olsa barışésañ, danışésañ. toydü, düğündü; vaħdını müeyyen_èllyèsèñ. sora da
20 üsdollar_açılèr, oturorsañ, yiyèsèñ. içği_usdolu olor bizde çoħ; arağ_olor, çahır_olør. yimekler ne ğeder isdeseñ pişirèllèr. lüle kavavi_olør, balıħ kavavi_olør, haşlama et, yahşı mal etinden_olør. gürbegür her ğün çoħlu zapasğalar_olør. baħ bèle bollu, yahşı, etrefli, her terefli toy_olor. sora muzikantdar_olør. toyü oğlan_öyünde, ğız_öyünde bir en_aşağsı en_aşağsı bir_üç dørt ğün çekèr da èle döğ mü? üş dørt ğün toy_olør;
25 oğlan_öylü, ğız_öylü bèle. sora da gelindi, süröller fatada, maşınna mindirèller, aparèller, yèrreşdirèllèr.

(17-d)

—cenezeleriñizi hancar, ğald,r rsiñiz?

ölü onda burda biznen mesele biz sünnülernen şiyeler_arasında ferķ var, tamam ferķ var. mesele bizdè, sünnülerde bugün öldü, mesele bizim kentde, dımanis'de èledi, bugün_öldü savaħ götürörüh. birden_uzahda mesele osèt'de zadda adamlarımız_olsa, kıovanel'de,
5 ğazah'da zadda orta asya respulikalarda zadda adamlarımız_olsa ki gelmeğ_isdıyer ki

têlfon açêrseñ, danîşêrseñ diyêr ki gôtürme mesele, gelêrem. bir gün de gêjih'direbilêrih
bêle; ema burda üç gün temiz saħlanêr. baħ marnôl şehêrinde üç gün temiz saħlanêr.
mesele bûğün öldü, bûğün savaħ mütlek ğalêr, bürsüyn gôtürülör. saat birde gôtüröseñ.
burda bizde tabuta ğoymollâr. indi kimi vesiyet_êliyêr ki meni tabuta ğör, onu ğörlar. kim
10 de ki êle vesiyet_êlemêr, êle kefenere pütöllêr, üzünü ğıvlıya çöyröllêr. burda marnôl'dâ
üsdüne bêle bêle armatro dâmir ğöllâr, üsdünü bêtonnuyullâr, ğöllar. soñra üsdüne daş
ğöllar; ama bizde, biz yanî sünnülerde êle döğü. ğabir ğoylor kefende üzü ğıvlıya. demêh
ğaburun daşının ğabırın içinde bêle at ğozuna taħtalar ğoyulor, üsdünnen torpaħ tökülör.
burda bêle bêle ğoyülordü, bir_uju yuħarda olör, bir_uju yandâ olor, içerde olor. şiyelerde
15 dedîğim kimi da bêlê burda bêlê bizi kimi gôtümöllêr. bir de bizde mesele bularda mesele
ölü ölende ğapıya kim gelêr, mesele biz sünnülerde kim ğapıya gelêr baş sağlığını
vêrmeğe, onlar gelen kimî bizde hemîşe iki üç mollâ_oturur_orde. ollar o çêrêtnen hamsı
dua vêrêller. bir_adam da gelendê dua vêrêr mollalar. ancaħ bularda êle döğü. bularda êle
mesele biz sünnülerde aha mêm kêçen_il anam reħmete ğêtdi. doħsan yaşı varıydı. ğabar
20 ğeldi, men ğêtdim. ğêtdim kijî öznü bilmêr. biz de molla çağırđıħ. molla gelêr hey
bunun_üsdünde oħuyur oħuyur, aħır nefesini alêr; bizde bêledi. eğer bizde, biz sünnülerde
orde molla ölünüñ_üsdünde oħuyub_onuñ aħır nefesini almasa onu bir mula kim bi şe
sayêllar. o sat mesele êlde, obada, ketde diyêller ki filankesin_ölsü öldü, belê öldü.
ğebul_olmor. ama burda êle şey bilimmêr, şiyelerde êle şey bilimmêr. burda ölsü ölör hêç
25 yadına tüşmez ki mesele dêrseñ ki ğêde molla getirêm gelsin, bêl_êlesin, êl_êlesin yoħ.
sabaħsı günü molluyu çağırajaħlâr, molla gelejêh. gelêr mesele oturör, sôra diyêr işim var.
bir de baħđın ğoydu, vardı ğêtdi. buralarda da dua vêrmeħ tek tek hallarda olabiler ki

birden iğirmi otuz adam gele tek tek hallarda dua vèreller. dad başğa vağlarda dua vèrmèller. yani ferq bèle şeyler var.

(17-e)

—*buran,n pazar, harda ğurul r?*

afdobuzdar kentdere gèden hē, burdā yaħıncadı. savaħ men gösdererem. èle ayaħnan gèdejeħseñ, bir on dēĝgelih, bēş deĝgeye gèdilèr. èle belke de baravar gèderih, èle pırablem dōĝul. èle burdan gèdejeħseñ èle arabalar duran hem bazarıñ arħasında durōr hem

5 İki bazar var dā arasınna yol kèçer. savaħ görejeħsiñiz çoħ gelèr. hamsının ğavaĝında bèle terefaret var da yazılıfdı. kentderin köylerin hamsının_adı yazılıdı. hem beride yolun_ortasında duror èlè hem gèride bazar var, opTaĝoy bazarı, opTan bazarı. bilèrseñ da opTdavoy bazarı... opTovan, opdovoy... orda hamsı nevlèm her şey satèllár dā; méyve satèllár, paltar satèllár, nevlèm topdan satış bazarı. topdan satış_orda, topdan satış. orya

10 gidèseñ orda da afdobuzdar durōr. hamsınıñ_üsünde yazılıdı; hası köylerden gelifdi hamsın yazılıfdı orya. bir de gèrki bazarın içindè duror. hası k1 o arabaların hamsı kentdere gèdèller. pütün marnōl'un kentderne gèdèller. bolnis'den de gelèr buryā arabalār, burda ağbulaħ rayon diyèller tètrishar, ordan da gelèr, ğardaban'dan da gelèr, tifliz'den de gelèr. marnōl'un pütün kentderinnen gelèr, dımanis'in kentderinnen gelèr dèmeĝ_olar. çünkü

15 dımanis orada birez daĝ zonasıdı. olara na lazımdısa her şey gelèller, burdan_alèller. burdan dımanis'in_özüne bir_altmış kilmètirdi dā, asFalt yoldu. kentdere gèdende uje ğara yollardı hamsı. bizim kent meselè ordān añrı bizim kent yıĝançaħ kent diyèllèr. bir_altüz_älli öy var böyük_kentdi bizim kent. ermanısdan'nan sınırda yerreşer. bir altiyüz_älli ev var_ordā. yol zad orya bèle daĝ, pèralaz zad, eĝiş_üĝüş yollardı. çoħ

20 çetindi, kıış ğar mar yağanda mesele bizim kentden hêç gèdif gelmeħ çoħ vaħtdar yol
bağlanêr, mümkün_olmor. bizim kentden o terefê savaħ têzden ata minêsêñ, gèdêsêñ siziñ
ğiranêsîye çihêr, türküye'nin ğiransına. balanca vaħdı yaşdı adamlar aparêrdılar. tıraħdor
minêrdih, gèdêrdih türküye'nin ğiranisesine kimi, gèdêrdih o terefe. siziñ o tehminen ğars
zonasına çihêr bizim kentden gêtseñ. êle bêle tük yuħarı bêle şerĝe gèdende êle siziñ ğars
25 zonasına çihır.

(17-f)

—bu yörenin ğonu malar, birbirinnen çoħ ayr,d, m,?

demeğ_olar ki bizim_olların hamsı êle mē kimi ğonuşor; ama marnōl'da êle kentder var
ki, köyler var ki o köylerin mesel danışılharī bizi kimi danışır. mesele men diyêrem ki men
gèdêrem, o diyêr gèdirāñ. burda mesele bir arafılı kendi var, arafılı. ğarapapaħdılar, araβlī.
5 orda savağ_afdobuz boğulaçaħdı. maraħlanarsañ danışdırarsañ. arafılı kendī marnōl
rayonnun kendidi mesele onların danışığı... sora saraşlı kendi var onların da o bolnisi
rayonnundu. onların danışığında da diyalêkđinde baħêseñ bêle nese var. tağ_êle biz terefiñ
hamsī êle mēnī kimi danışêr da bêle.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
18	Rızvan Mehammedov	1963	Kepenekçi

(18-a)

men rızvan mehemedoğlu, yanı ğonuşuram, danışırım bu eğvalatı, bu söhbeti. demeli ki bizim nesil ulukişili nesli olufdu. bunlar yaşıyıldı indiki urusdavi şehrini ğarasıkoy banıdanın yeri, hesdehananın yeri. benim babam uzun abduallah, ulukişlioğlu uzun abduallah olufdu. onlar ğarapapağlıdı. o ilşe ğalası deyiilen bir ğalada yaşıyıldılar

5 uzum_müddet, kür'nen urusdavi şehriniñ arasında. bu yağılca dediğimiz bu erazi de, bu tepelikler de babam_abduallah'ın_olufdu, demeli babam_abduallah'ın. uzun_müddet burda yaşıyılar; çoğlu malları, malğaraları, hëyvani, ilhisı olufdu. comuşdarı olufdu, camuşdar onlar_olufdu. kür boyu, kür'ün ğırağınnan onlar yaşıyıldılar hë bir müddet. onlarıñ, abduallah babamıñ iki oğlu olufdu; biri isgender, biri de ğehraman_adında. ve bir

10 ğızı olufdu, peri adında da bir ğızı olufdu. bu bir tavar deyiilen bir gürcü ğahëtdi, gürcüynen ancağ gürcü adınnan ğedëllermiş; ancağ onlar ermeni olufdu. ama onlar isimlerini değışdirif. gürcü isminnen fâlet gösderëllermiş. o gürcü tavar deyiilen gürcü davarrarı oluf. onlar babamnan bir müddet dosduğ_eliyifdi. bu dostuğ esnasında babamın da erazisi, tobrağ erazisi çoğ_olufdü. demeğ_olar ki hëkdardan artığ arhaşan'da torpağı olufdü. min

15 hëkdardan artığ yağlıcā, kür'ün ğırağı; bu indiki tehle kendinin erazileri babam_abduallah'ın_olufdu. o tavar gürcü ğünlerin_bir ğünü gelër, bu yerrerde gözü ğalër. isdiy ki bu yeri älne keçire. bu yeri älne keçirmeğ_üçün, bizim ğarapapağlılar da türk_oğulları da hemmeşe merd_olufılär, sözderni mert deyiiflër, emelleri mert olufdu.

gelér söylür kü bese abduallah diyér sennen bi şe isdesem yoğ dèmeSseñ mi? abduallah
20 babam da düşünör, götürüb hoy_èllér. yáğın ki bu mennen mal_isdiyejeğ, ilıdan
at_isdiyejeğ. bès_üz heyvan isdiyer vèrrem, yüz mal_isdiyer vèrrem. bu cür dörtül
goynan; ama bunlâr, bu tavar gürcü dedigimnen bunlar aylevi dosT_olufnar, gediş
gelişderi olufdu. bu nehletdemmiş érmeni milleti de hemmeşe müselmanı yanı gılıhnân,
onlarnan yanı mehribancasına onlarıñ eléhine işdiyifler. yanı hemmeşe arıadan vurufnar
25 érmeniler. merdi merdene bir şey èllemiyifler, demiyifler. söhbet esnasında deyér ki bes
sennen bir şey_isdesem yoğ dèmeSseñ mi? babam da bu tüşüncüynen deyér ki yoğ
dèmerem; biz dosdúyuh, dut_çöreğ kesmişđ. çöreği basmaram, dèmerem. deyér onda
deyér; bu erazi, bu torpağı maña vèr. diyér e ne danışerseñ? benim diyè bu geden_malim,
gallahim, atim, ilhim nèlem, heyvanim, comuşum harya sığandı? men_bu yeri saña vèrem
30 harya gèdem, bu malı harya sığışdırèm? yanı varı dövleti, şenniği harya sığışdırèm? bunu
onda hemán_o gürcü deyér ki bes deyér sen deyér benim deyér önce dediñ hē, sonra da
dediñ yoğ. men diyér saña diyér bir hefde vağıt vèrèrem. bir hefdiye geder burdan çıđdıñ
çıđdıñ çıđmadıñ gözüyün birni çığardajam. bèle de olör. bir hefdeden sora adamlarnan
baravar, atdılnan bir desde hemen_o érmeni dediğimiz gürcü adında adam galér. hemen
35 dediği emeli de èllyir. dediği emeli èllyende, bunun gözünü çıhatdıranda
bavam_abduallah deyér ki benim bir ahsah puçağım var. o ahsah puçağı da heyvannarın
eyağının_altını temizdiyen ahsah puçağı, ona ahsah puçağı deyèller. he o piçahnan
deyér_onda mēim gözümü oydu, o piçahnan. o piçah da gızıldanıymış. o piçahnan
bağamın gözünün birni oyollar, çıhardèller. çıhardèr, bavam gözsüz galèr. ama tavar gürcü
40 gene deyér ki bir_ay müddet vèrèrem bir_ay erzinde burdan çığdım çıđdıñ çıđmadıñ

pütün adamlarıñı da, nökerleriñi de hamıñızı ğılınşdan keçirejem. bavam götür
ğoy_ëlliye; zekalı, ağıllı adam olör. tezdin bu indiki ermenisdan'da olan bizim orda da
hemen ağır dağı'nın bari yanında ilmezdi deyilen bir kent var. bizim o iravan'da pütün
ğarapapağlar yaşıyır_uzun müddet. soñradan bu yanı muharibeden önce otüz_altıncı,
45 otüs_ikinci illerden on sekgizinci illere, on sekgizinci illerden, beşinci illerden
otüz_altıncı illere ğeder... bağ orüyü urusdarıñ aliñnen ermeniler fetğ_ëlledi, aldılar.
hemen_o erázide, ilmezdi kendinde ömer deyilen bir adam yaşıyır. yağışı ağaç vuran,
ğılınç vuran bir oğlan_olör, başında desdesi_olör. bari ğara iseli deyilen bir kentde de
ğarakelliöğlü şemil yaşıyır. ğarakelliöğlü şemil deyillermiş_ona da. o da öz desdesinnen
50 burdan bavam abduh nöker ğönderer atnan ki çapar, ğet olara denin ki avdulla çağırer
sizi. adamıñıznan, başıñızın_adamıñnan ğaliñ burya. buların ğalmeği bir_on ğün çaker
bular yığışırır gelmeğleri. ele meğamda ğaleller ki hemen_o ğürcünün_vahdı
tamam_olör. deyir aha bir_iki ğüne hemen_adam ğelejeğ. ele de olar bunlar_öz
desdelerinnen bir ğırğ nefere ğeder adam ğaler. irmisi ğarakelliöğlü şemil'in_yanında
55 iğirmisi de ömer, hel_ömer deyillermiş. o ğeder hündür_adamıymış ki hel ömer
deyillermiş. geleller geleller, çateller burya. bavamnan ğörüşöller ki abduh_emi
ğözüñe... bele deyir_aya bağ başıma bele bir_iş ğeldi. heye diyer be bullar havağ ğelejeğ
diyir. bir savağı birsügnü gelesidiler. ele d_olor. ğürcüler de bir yüz nefere ğeder adamlar
gelir atdı. o ğırğ nefir bu yüz ğürcüyü yerinen yerisat_ëller. öldürdühlerini öldüröllir,
60 ğaçannar da ğaçer. o cümleden o pari nenem dediğim o bavalarıñın, ğeğraman bavamnan
isğender bavamın bajıları, abduh'ın ğızı. o da oğlan paltarı ğeyner, kişi paltarı ğeyner. bu
da vuruşor olara ğarşı. vuruşor, soñra da bu muharibe yatir, yat_üt_olor. buların da hamsı
perem perem_olör, ölen_ölör he. söra yığışöller bele yağışı bavam mal kesir. yiyillir allah

vèrennēn, şükür_ëlliyyiller, hemd_ëlliyyiller. dèyèr ki ömer indi ne isdiyiseñ mennen, ne
65 vèrēm saña? mal vèrēm, at vèrēm, pul vèrēm nedī isdiyiseñ? ömer hêş det dèmèr, hêş
ses_isdemèrem. dèyèr abdulla ämi men gèdèrem. sōra inşallah kısmet_olar gälerem. o
ğarakellioğlu şemil de görör kü ömer hêş det isdemedī. dèyèr burda nese var. bu da dağa
dèyèr yoh, hêş det_isdemèrîh. bular da haqlarını da hêş det almèllar, gèdèller. sora ömer
adam gönderèr, èlçi gönderèr ki bes seniñ o mesnen ağaç vuran ğızıñı men isdiyrem.
70 bavam da fikir oy èlliyyir, götür ğoy_ëlliyyir. sōra adam ismarış gönderèr, dèyèr geliñ diyèr,
vèrdim diyèr ğızı. ğızı vèrèlèr baħ_emen o hël_omar'a. ollarnan da bizim ğoħumluğumuz
ordan başdıyyir. baħ benim nesilim, babamgil baħ bu cür yaşıyyır. sōra uzun_müddetden
sonra yavaş yavaş yavaş yavaş biz köçürüģ_o kür'ün ğırağınnan bèle bèle bèle indiki baħ
bu ulukişili kendine. bu ulukişili kendidī. sōralardan bu savètder gelennen sora kepeneh'Çi
75 adı vèrifler, kepeneh'Çi kendi adı ğoñflar. ancaħ mesele demirçi, hasanlı dèdiğimiz mesele
kōhne bir erāzi demi salsañız baħ burdadı. o da demirçi, hasanlı sālèr ħemi kür'ün bu üzü
de añarı üzü de. indi bura ğarayazı bölgesidi, o teref de borçalı bölgesidi. ğarayazı maħalīdi
da bura. burda ğaratepe dèyèler, baħ bu indi durduğumuz yère ğaratepe dèyèller.

(18-b)

edet eneneden de söhbet açèm mī? edet enenemiz de bizim esla indi pu sat çoħ
cılızdaşdı. yanı bizim gözel edet enenelerimiz vār, gözel düğüm_merasimlerimiz... yanı
düğüm_merasimlerimiz de ne tèrdi meselán bir oğlan biz ğızı isdiyèr. ğız da oğlanı
isdiyèrse de bunlar ehd_eman bağlıyyār. he oğlanın terefleri gèder ona èlçi, ğızā. alallār
5 sōnra bir nişan_ëlliyyeller. yanı cemaħatın bir şehitdiği olmaħnan nişan merasimi
keçirellèr. nişam_merasiminnen sōnra da bir müddet indī hazırriħ olmalidī. sōnra da yanı

niğah nişannan soñra oğummor, niğah düğüm_merasiminde oğunõr. onnan sora yanı üş
gün toy_olor. önce gız_öyünde olor toy, düğün. soñra ikinci günü gèdilêr, gelni gätirilêr.
sora da gälin gälen êvde yanı bey, oğlan êvde düğüm_merasimi keçirilêr. cemahatnen
10 oynuyûr, hediye vèrenner hediye vèrêr. bizde nemer salèllár, para pul salèllár; nevèm älli
manat, yüz manat kimin imkanı çatêr o gèder. ancağ bizim merasimleri men hêç
beğnemêrem. yanı ki dini yanı dinnen kânar yanı şerap, içgi düzöllêr, bèle şeyler_ıçellêr,
gälni gözel gèyindirmèller yanı ki keçmiş edet bizden uzağlaşır dèmeğ_olar k1. biz de
çalışêriğ yas merasimlerinde, mescitlerde de biz vâzımızda, söhbetimizde de hemmeşe
15 onlara toğunoruğ kú he yanı gözel edetimiz var, enenemiz var; bunlara gâйдаğ, bunları
èllyeh1. bu içgi meclisi gurmuyun, bunlar haramdı. insanlara çatdırêriğ_inşallah. yâğın ki
he imana gelenner de vâ, gelejehlêr. indi bir üş, dört, bês il erzinde meselen çoğ
meclislerde, düğüm_merasimlerde içgi vèrmèller. dindar adamlâr meğÇe içgi bèle şeyler
vèrmèller. o içgi içenner, içgiyi sevenner de ve onların_elêhine danışèller ki ê siziñ
20 imkanıñız yoğdú. he biz de onlara tábliğ_èllèriğ ki yoğ gârdaşım imkan da var her şey de
var. bu içgiye vèrdiğimizi aparıp_bir yoğsula vèrêriğ, ona imkan, yol_açeriğ k1 bir
aylesini dolandırsın. yanı düğüm_merasimlerimiz bu cür_olor, bèle bir edetdi. ancağ
zeman zeman yanı vağt lazımdı buna ki hemen_o keçmiş, gözel edetderimizi
berpay_èllyeh1, yerine goğğ. keçmişde as_sürerdilêr, aç_çapardılâr. gälni oynatmağ nedi,
25 gälniñ_üzü bağı olârdı. tã düz bãyini_êvine gelene gèder, otağında otûrana gèder.
bey_açardı onuñ üzünü. gırmız kálağey bağlanêrdı keçmişde. bèle gerdeğ tutulordu, bèle
nemhramdı, hêç kim görmesin. ama indi yoğ, indi gızdarımızın bèle gölu açığ, sine açığ,
arğası açığ nevm diyêr yèvropalılara... ama yèvropalılar da êle gözel bir şeyler var ki

onları biz hemen hezm_ellemek isdemek. onların pis edetlerini biz çok daha
30 diğget_ellerik. çünkü gardaşım bu divara iki cız çekek, birni eğri birni düz, hamının
diğgeti o äyriye yönelejek. düze hiç kim bahmer. düze de insannarı çok çetindi
celb_ellemek. yanı zaman lazımdı. düyünnerimiz de bah bu cür keçer. neyse söhbetimizi
de tamamlıyah, he sağol.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
19	Zehra Hüseyinova	1947	Gaçan

(19-a)

adım zehra, men_özüm namaz ğılanam, hece gêtmişem, kárbalıya gêtmişem, mēşedi'ye gêtmişem. özüm de namaz ğılıram. sen türksēñ? lap yahşı. sen ne yahşı burdasañ, oñuyursañ, yoñsa ne... onda ne yahşı geldiñ burā? türküye'nin ğırağınnan gêtдим gèdende kárbalaya. kēçen_ıl gêtдим. uşahlarım var bakı'de, dört uşagım var. indi 5 gèdirem bakı'ye. kış gèdirem, yay gelirem. yahşı yèrdi işih var burda bağ var. gel ğonağ_olginen, vallā adrès vèrèm. uşahlar var, neveler var oğlumun, ğızımın. hamsı ünstüt kutarıflar yahşı. burda tek ğılıram, ğonşuynan ğalırām. çoğ bağım var; almā, qararnōt her şey her şey. indi vèrdim zabağda bir son ğapıda. indi ayın birinde gèdejem. bizim kentden birce men gêtдим kárbalayya, mēşedi'ye; hēç kim gètmedi. geldim burda yahşı imam 10 eh̄san vèrdim ordan gelennen sora. ğoyun kesdim, hağı yığdım. namaz ğılan men_olmuşam bizim kentde birce. benim de ğızımın yoldaşı dā, ğocası namaz ğilandī, oruç tutandī, hece gèdendi. olar meni zaft_èledi ki örgemmeliseñ. indi ğızdarım da ğılır, nevelerim de ğılır namaz; hamsı ğılıllar. oruş tutullar, namaz ğılıllar. üş defe ğılırıñ biz namazı, üş defe. bu sünnüler beş defe ğılır. üş defiyi zornan çatdırırıñ. tēzden durüram, 15 yèddim yaşımnda da ğılıram süPh namazını.

(19-b)

buranın havası bakı'dan yaşıydı. uşahlar yayda geliller, benim uşahlarım. bir_ay, ik_ay geliller, galıllar. orā isdidi ama zavot vār, neft vār hamsı pütün gèdir da. hele tibîlisi görüfsēñ? yaşı şeherdi, gādım şeherdi, lap yaşı şeherdi.

- 5 -evlisēñ?
-yoh, nişannı.
-havañ toy_allah goysa?
-yazın.
-allah goysun. nēçe yaş var seniñ?

10 -yirmi altı.

menim de torūnum yirm_üç yaşı var. nişanlıdı, onun da aprèlde toyüdü. bir tornum da kutardı unvèrstèti, harıci dilleri. özünü orda äyledèller, orda ders dèyer. onun da yirm_iki yaşı var. o hele gètmèr, isdemèr, hēç kimi isdemèr. nevem bi yıl gábúl_öldu narhozda. benim tornum narhoza girdi. gábúl oldu dā. bakı'de işdiyèr_indi. bange
15 göyduñ, öz_ıhdıasına göre bangiye yerreşdirdih. o tornumu türküye gönderillerdi goymadı atası. nevlèm dèdi gıS şağı gèder... dèyer dağ dağa govuşmasa insan insana govuşur. adıñı yaşı yazgınan dā. benim nömrem baki nömresi yaşıydı saña. benim nömrem évde galıfdı. gürcüsdan işdemir dā orda. sağıol hoş gètdiñ.

mən burda_olmuşam bəli, f̄ox_olmuşam. mənim arzum nədi bilersən mi? bir tyrc
dynjasunu Jærməj_isodejrem, onun dyjynny Jærməj_isodejrem, onun tojunu
Jærməj_isodejrem. o nəmər zaṭ hamsu icində f̄ynṭy dəreṭeli şejlerdi. bilsinner ki:
Jyrṭysdanda jasūjan_bir tyrc balasu, bir garapapa:χ anadolūja_elif. orda tojda pu
sartda iṣdirac_edif. allah_onu maṇa melliṃ kusmat_ələsi:n. and_olsuṇ_allaha orda
iṣdirac_ələdim bir Jynym burdaki bir jilmə_ik_ilmə evəz elijəbilər. bircə_aparduryum
odu, onū da allah maṇa kismet_ələsij.

min aja dejer

χallaruy min aja dejer, bənnərij

il var bir Jynə dejməz

Jyn var min_aja dejer.

heṭ_olmazsa o dynya kəṭfəndə dejem ci mən tyrc_ələsində, tyrc torpayunda,
tyrc_ərazisində, tyrc_χalyunun iṣində, bir tyrc toj pu satunda mən də iṣdilac_ələdim.
f̄ox say_oluṇ. o taṇru allah bizə kusmet_ələsij_onu. allah_akgu taṇrudan birṭə
arzum_odu. hər sej verif; oṇul da verif, guz da verif, nəvə de verif, nətiṭṭə hər sej verif.
birṭə o tyrc_obasunda, tyrc_əjaletində, tyrc torpayunda, bir tyrc toj usatunda,
tyrc_oṇlunun tojunda biz də iṣdirac_elijəbileç. allah_onu kusmet_ələsin.

Metin Numarası,	Konu an	Do um Tarihi	Derleme Yeri
20	Gabil Esedov	1942	Nazarlı,

IPA LE YAZILMI ÖRNEK METN N ÇEV R YAZILI KAR ILI I

ismayılı rayonuna toya gëtdik. her şey gözeldi. o zaT arabasınnan bizı_apardı. ğadın çağırdı bizi tehle vërdi ve ğayıtdı hë. bir de toy geldi. sen dëme ğızı ğatimeye ğedifler ve geldi öpüşdük, ğörüşdük. esen dadaşov çalër. e ğardaş al_açıhdı bële. bunnar koluñ_alda bir_isdol var. bir nefer tüşüF_üsdümüze. mellim bir nefer diyër nemer yazdırım. á kişi diyërem biz ğürcüsdannan ğelmişih, ayrı yazdırajëyih. yoğ burya yazdırmalısañ. bir de döndüm dëdim ki sen kimseñ, kimseñ_ëy sen? men_burya ğonağ ğelmişem, ille yazdırmırım. aya ğeldi men ne tanërdi? mellim mellim, dëdim ne mellim? altı yüz kilomëtir ğelmişem ëy kişi benim yağamnan yapışif ki sen puluñu vëriylen. pulum yoğdu. onu bir_avır_ëlediler gëtdi. tezeden nemer zaT yazdırdih. ehzen dadaşov çalër. biz de ne bilëh, sen dëme bir manat vërërsëñ. biz de onnuğ tulloruğ, ğırmızı onnuğ. bir de bey ğeldi, ğabil mellim dëdi, dëdim belı. dëdi bilërseñ ná var? dëdi sizi öldürejekhler burda. dëdim be niye? biS_sëvërih beyi ğelni. dëdi sëvmeyiñ_özünde olsuñ. sen ğidennen sora hamı onnuğ tullamalıdı. bir manatıñı vër, bir säd_oyna, hoğ ğaldiñ. ehzen dadaşov_ağzını da danışmışih dëdi. âdet_enën dëyërem dana. indı_allah ğoysa biz türkiye ğedendë infârmasıyanın yanı mëlumatı ğavağa toplamalıyih. nemer var mı? men_onu dëmey_isdërdim. mellim men neyi dëmey_isdëyrem bilërseñ mi? siS sağ_oluñ, siz cavansıñız. men_altmış sekgiz yaşındā. men_ele türk ölkesinde, türk dünyasında allah_ağğı olmamışam. men burdā_olmuşam bëli, çoğ_olmuşam. benim_arzum nedi bilërseñ mi? bir türh dünyasını ğörmey_isdëyrem, onun düğününü ğörmey_isdëyrem, onun toyunu ğörmey_isdëyrem. o nemer zaT hamsı ikinci çüncü

dereceli şeylerdi. bilsinner kī gürcüsdanda yaşıyan bir türk balası, bir ğarapapāh
anadolüya elif. orda toyda Pu sātda işdirak edif. allah onu maña mellim kısmát elesin.
and olsun allaha orda işdirak ededim bir günüm burdaki bir yilme ik ilme evez
eliyebiler. bircē apardıđım odū, onū da allah maña kısmet elesiñ.

min aya değer

hallarıñ min aya değer, benneriñ.

il var bir güne değmez

gün var min aya değer.

hēç olmazsa o dünyá köçende deyem ki men türk ölkesinde, türük torpağında,
türk erāzisinde, türk halđının içinde, bir türh toy pu satında men de işdilak ededim. çoğ
sağ oluñ. o tañrı allah bize kısmet elesiñ onu. allah ađđı tañrıdan birce arzum odu.
her şey vèrif; oğul da vèrif, ğız da vèrif, neve de vèrif, netice her şey vèrif. birce o
türk obasında, türk eyaletinde, türk torpağında, bir türk toy usatında, türk oğlunun
toyunda biz de işdirak eliyebileh. allah onu kısmet elesin.

SÖZLÜK

ab,r haya	(15-s/8)	: edep haya, utanma; haysiyet, şeref.
ac, , tut-	(15- /40)	: kızmak, küsmek.
addad-	(13-d/31)	: geçirmek, yolcu etmek.
deten	(14-a/13)	: (<i>Ar. âdeten</i>); âdet olduğu üzere, genelde.
detgerde	(16-g/34)	: (<i>Ar. âdet + Far. gerde</i>); âdet edinmiş, alışmış; hastalıklı.
ad,n, çek-	(5-ç/14)	: adını anmak, adını söylemek.
aftob s	(2-a/32)	: (<i>Fr. autobus > Rus. avtobus</i>); otobüs.
ağust	(17-c/37)	: (<i>Lat. august > Rus. agust</i>); ağustos.
a b çehli	(1-a/18)	: ak bürçekli; ak sakal, ileri gelen, sözü geçen.
a	(15-j/9)	: zehir.
a , d -	(16-c/20)	: ağıt yakmak.
a ,ll,	(14-b/73)	: akıllı.
a la ma	(16-c/19)	: ağıt yakma, cenaze evinde topluca ağlama.
a r,-	(2-a/42)	: canı yanmak, hastalıkla uğraşmak.
a sakğal	(1-a/18)	: ak sakal; ileri gelen, bilgili, tecrübeli.
ağdar-	(14-b/62)	: aramak, araştırmak.
ağ,r	(13-b/38)	: (<i>Ar. âğir</i>); son, velhasıl, kısaca.
ağ,r nefesi	(17-d/21)	: son nefes, ölmeden önceki son nefes.
ağ r,nc,	(13-d/40)	: sonuncu.
ağsağ	(14-b/28)	: aksak, topal.
ağ amacağ	(16-d/8)	: akşama kadar.
ahu	(12-c/44)	: (<i>Far. âhû</i>); ceylan, karaca.
aj,t-	(3-a/31)	: acıtmak, ekşitmek.

aķad miĥ	(2-d/1)	: (<i>Fr. acadmique</i>); en yksek unvanlı niversite hocası.
aķulletor	(16-a/49)	: (<i>Fr. accumulateur</i>); akmlatr, ak.
lgd r	(16-b/13)	: (<i>Ar. alka + Far. dr</i>); ilgili, ilişkili.
alfaf t	(16- /6)	: (<i>Fr. alphabet > Rus. alfavit</i>); alfabe.
alg satĝ	(17-c/21)	: alıp satma, ticaret.
alm	(19-a/7)	: elma.
alov	(13-ĉ/4)	: alev.
al v r	(17-a/9)	: alışveriş, ticaret.
ammnn	(17-c/5)	: (<i>ng. aluminium</i>); aliminyum.
aņar,	(18-a/77)	: o taraf, o yan.
aņ,r	(17-b/12)	: o taraf, o yan.
aņr,	(17-e/17)	: o taraf, o yan.
apar-	(1-a/28)	: alıp gtrmek; yerine getirmek; gstermek.
apr l	(19-b/11)	: (<i>ng. april > Rus. april</i>); nisan.
apt k	(16-g/19)	: (<i>Rus. apteka</i>); eczane.
r	(12-b/37)	: (<i>Ar. ar</i>); utanma.
ara ĝat-	(14-b/24)	: insanların arasını bozmak, fitne salmak.
arah	(17-ĉ/20)	: (<i>Ar. arak</i>); ispirotlu iĉki.
aralan-	(12-a/3)	: birbirinden ayrılmak, uzaklaŐmak.
aran	(4-a/7)	: yaylalara gre daha alĉak ve sıcak olan yer.
ara vur-	(14-b/2)	: insanların arasını bozmak, fitne salmak.
arĥ ol-	(13-d/74)	: destek olmak, yardım etmek.
arĥiv	(10-b/10)	: (<i>Fr. archives > Rus. arxiv</i>); arşiv.
ar,	(16-c/13)	: tenha, rahat, sakin.
ark sdir	(5-ĉ/18)	: (<i>Fr. orchestre</i>); orkestra, mzık topluluĝu.
armatro	(17-d/11)	: (<i>Fr. armature</i>); inŐaat işlerinde betonu saĝlamlaŐtırmak iĉin kullanılan demir.

art,ḥ	(18-a/14)	: çok, fazla, ihtiyaçtan fazla.
art,ḥl,ḥ	(16-c/2)	: çokluk, fazlalık, aşırılık.
arvad_a ,z	(14-b/33)	: karısının sözüyle hareket eden, cesaretsiz, aciz erkek.
arvat yosunnu	(14-b/12)	: kadınsı davranışlar sergileyen erkek.
arz hal	(15-l/30)	: (<i>Ar. -arz-, ḥâl</i>); halin bildirilmesi, dilek, istek.
as,l,	(5-c/39)	: bağlı, bağlantılı, ilgili, bir sebebe bağlı.
asimilasya	(5-a/26)	: (<i>Fr. assimilation</i>); dönüştürme ve yok etme süreci.
suda	(13-d/79)	: (<i>Far. âsûde</i>); rahat, dinç, kaygısız.
ata	(2-a/3)	: baba.
at çap-	(18-b/24)	: at sürmek, at yarışı yapmak.
at, ma	(17-b/25)	: karşılıklı ateş açma, vuruşma.
avar	(14-b/45)	: (<i>Far. âvâre</i>); işsiz güçsüz, boş gezen kimse.
ayna	(13-d/7)	: (<i>Far. âyîne</i>); ayna, pencere, pencere camı.
azatd,ḥ	(9-a/43)	: azatlık, özgürlük, serbestlik.
âh ta	(5-a/3)	: (<i>Ar. iḥâta</i>); etrafını çevirme, sarma, kuşatma.
badricân	(16-ç/10)	: (<i>Ar. bâdincân</i>); patlıcan.
badrij n	(16-ç/10)	: (<i>Ar. bâdincân</i>); patlıcan.
badron	(13-d/40)	: (<i>Fr. patrón</i>); bir çeşit silah, mermi.
b ğ,	(9-a/18)	: (<i>Ar. bâḳî</i>); matematikte bölme işleminde kalan.
ba ,r	(14-a/39)	: karaciğer.
ba la-	(15- /17)	: bağlamak, kapatmak, iptal etmek.
ba lan-	(6-b/1)	: yapılmak; kapanmak, iptal edilmek.
ba l,	(5-ç/27)	: bir sebebe dayalı, ilgili, alakadar.
baj,	(15-s/1)	: bacı, kız kardeş.
bala	(4-a/20)	: çocuk, evlat.
balab n	(5-ç/21)	: kamıştan yapılan nefesli çalgı.

balaca	(2-a/43)	: küçük.
balacalah	(2-a/51)	: küçücük, çok küçük.
balanca	(17-b/12)	: balaca, küçük.
bambit_ le-	(17-c/40)	: bombalamak.
banditizm	(5-c/25)	: (<i>t. banditizm</i>); hırsızlık, zor kullanma, adam öldürme.
bang	(19-b/15)	: (<i>ng. bank</i>); banka.
banisdan	(18-a/3)	: (<i>Far. bân-istân</i>); koyun, kuzu gibi hayvanların barındığı yer.
banğa	(16-g/26)	: (<i>Rus. banka</i>); hastanın sırtına tedavi amaçlı konulan silindir şeklinde şişe, kavanoz.
bar	(15-ç/6)	: (<i>Far. bâr</i>); meyve, mahsul.
baram,	(16-h/10)	: ipek kurdu.
baravar	(4-a/18)	: (<i>Far. berâber</i>); birlikte.
bas,r-	(12-a/6)	: gömmek, saklamak.
ba a çek-	(13-a/35)	: saygı göstermek, ağırlamak.
ba ,na dön-	(15-i/1)	: hizmet etmek için etrafında dolanmak.
ba a gel-	(16-ç/27)	: yetmek; tamam olmak; emele gelmek.
ba a tü -	(2-c/8)	: anlamak, idrak etmek.
bayat,	(5-ç/5)	: Azerbaycan sözlü halk edebiyatında bir nazım türü.
bed ur	(14-b/36)	: (<i>Far. bed + T. u ur</i>); uğursuz.
bedir	(15-g/6)	: (<i>Ar. bedr</i>); ayın on dördüncü gecesı, dolunay.
bedirlen-	(15-g/6)	: ayın tam bir daire şeklinde olması, dolunay olmak.
bednezer	(14-b/19)	: (<i>Far. bed + Ar. nazar</i>); kötü bakışlı, nazar eden kimse.
beke	(5-c/26)	: belki.
b l	(16-d/12)	: (<i>Far. bel</i>); toprağı işlemeye yarayan kürek biçiminde, uzun saplı bir tarım aracı.
b le	(1-a/15)	: böyle; bu tarafa doğru.
bele-	(13-b/13)	: küçük çocuğı sargı ile sarmak, kundaklamak.

bäläd	(12-a/1)	: herhangi bir işi iyice bilen, yetkin, vâkıf.
beleh	(13-a/12)	: belek, kundak.
belge	(16-b/11)	: oğlan tarafından kız tarafına gönderilen birinci nişan, yüzük.
beli	(1-a/46)	: (<i>Ar. belî</i>); onaylama ifadesi, evet.
benöy e	(15-r/6)	: (<i>Far. benef e</i>); menekşe.
b r	(13-ç/33)	: bere; av beklenen yer, pusus; köprü.
beri	(12-a/4)	: bu taraf, bu yan.
berpay	(18-b/23)	: (<i>Far. berpâ</i>); ayakta olan, yıkılmamış.
berpay_ lle-	(18-b/23-24)	: (<i>Far. berpâ + T. eyle-</i>); bir şeyi önceki hâline getirmek, yeniden kurmak.
berp_ol-	(4-b/11)	: meydana gelmek; ayağa kalkmak.
bes	(18-a/25)	: (<i>Far. bes</i>); tamam, peki, yeter, kâfi.
beyah	(3-a/18)	: az önce, biraz önce.
beyyad	(12-c/27)	: (<i>Ar. beyâat / bîâat</i>); bağlılık, kabul ve tasdik.
bezh	(14-b/7)	: bezek, ziynet, süs.
bezh vur-	(14-b/52)	: bezenmek, süslenmek.
b,rah-	(1-a/5)	: çıkarmak, yayımlamak.
b r tva	(16-g/27)	: (<i>Rus. britva</i>); ustura, jilet.
bîğ yret	(15-d/15)	: (<i>Far. bî + Ar. gayret</i>); gayretsiz, dayanıksız, hareketsiz.
bil Çci	(15- /7)	: Malakanların oluşturduğu tarikata bağlı kimse.
birce	(2-c/25)	: sadece, tek, yalnız.
bityum	(14-b/25)	: (<i>ng. bitumen</i>); katı veya yarı katı durumda, ağır hidrokarbon karışımları ile asfalt vb. maddelerin genel adı.

biyologya	(2-d/11)	: (<i>Fr. biologie</i> > <i>Rus. biyologiya</i>); biyoloji; bitki ve hayvanların köken, yapı ve gelişimini inceleyen bilim dalı.
biznis	(17-c/11)	: (<i>ng. business</i>); iş, ticaret.
bo az_orta ,	(14-b/39)	: başkasının yemeğine ortak olmayı âdet edinmiş kimse.
bo az_otar-	(14-b/2)	: bedavacılık yapmak, yemekten başka bir şey düşünmemek.
böür	(5-ç/19)	: böğür; yan, taraf.
budağ	(15-ç/6)	: budak; ağacın dal olacak sürgünü.
budura	(1-a/30)	: “işte burada” anlamına gelen gösterme edatı.
bu a	(16-b/28)	: boğa.
bulah	(13-ç/41)	: kaynak, çeşme, yerin altından sızarak çıkan su kaynağı.
bul uğ	(16-b/51)	: (<i>Ar. büülûğ</i>); gelişme, erginlik çağı.
bürsüyn	(17-d/8)	: öbürsü gün, yarından sonraki gün.
cemah t	(12-c/14)	: (<i>Ar. cemâhat</i>); topluluk.
camal	(12-a/15)	: (<i>Ar. cemâl</i>); yüz güzelliği.
camu	(18-a/8)	: (<i>Ar. câmûs</i>); camız, manda.
cann,	(15- /55)	: canlı, diri, sağlıklı.
cávan	(13-b/45)	: (<i>Far. cevân / cüvân</i>); genç.
cehd	(13-c/19)	: (<i>Ar. cehd</i>); çalışma, gayret etme.
celb_ lle-	(18-b/32)	: (<i>Ar. celb + T. eyle-</i>); celp etmek, kendi tarafına çekmek.
cem si	(15- /13)	: (<i>Ar. cemîf</i>); tamamı, hepsi.
cenub	(7-a/24)	: (<i>Ar. cenûb</i>); güney.
cevanna -	(2-d/2)	: gençleşmek.
c yran	(13-ç/39)	: (<i>Mo . cegere(n)</i>); ceylan.
c, al	(13-c/9)	: oyunun kurallarını bozmaya çalışan, oyunbozan.

c, ,r	(15-k/14)	: dar yol, patika.
c,z	(18-b/30)	: çizgi, çizik, hat.
cim irlih'	(4-b/20)	: hırsızlık, yankesicilik.
comu	(18-a/7)	: (<i>Ar. câmûs</i>); camız, manda.
coñu	(16-d/3)	: (<i>Ar. câmûs</i>); camız, manda.
cüce	(3-a/1)	: tavuk, tavuk civcivi.
cur	(12-a/19)	: tür, çeşit, şekil.
cür	(4-a/22)	: tür, çeşit, şekil.
cüt	(16-d/11)	: çift, ekin ekmeğe yarayan ilkel alet.
çadra	(2-c/15)	: kadınların bedenlerini örtmek için kullandıkları çarşaf, peçe.
ça l,	(15-r/2)	: çalgı, musiki aleti.
çaḥ,r	(17-ç/20)	: şarap.
çal-	(15-ö/21)	: vurmak, ısırarak, yaralamak.
çap-	(13-b/19)	: kesip doğramak, parçalamak.
çapar	(18-a/50)	: bir yerden bir yere haber götüren kişi, elçi.
çap_ le-	(1-a/26)	: yayımlamak, neşretmek.
çar	(13-ç/12)	: (<i>Rus. çar</i>); Rus padişahı.
çat-	(5-b/22)	: varmak, erişmek, ulaşmak.
çatd,r-	(4-a/24)	: ulaştırmak, yetiştirmek.
ç kıs	(13-d/19)	: (<i>Rus. çekist</i>); Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında devrim karşıtlığı, vurgunculuk ve sabotajla mücadele eden kuruluş.
çelen-	(15- /3)	: nemlenmek, ıslanmak, çiselemek, serpmek.
çeng l	(16-f/19)	: çatal.
çere göz	(14-b/75)	: büyük gözlü, kem bakışlı kimse.
çer haya	(14-b/29)	: hayasız, edepsiz, kavgacı.
çert-	(16-g/11)	: çentmek; kertmek, azıcık kesmek.
çe m_i c d,	(12-c/34)	: (<i>Far. çe m-i câdû</i>); büyüleyen göz.
çetin	(4-a/27)	: zor, güç.

çetinnih	(4-a/27)	: çetinlik, zorluk, güçlük, sıkıntı.
ç, al	(14-b/73)	: içten pazarlıklı kimse.
ç,h-	(13-d/13)	: çıkmak; varmak, ulaşmak.
ç,lpaḥ	(15-h/18)	: çıplak, yalın.
ç,ng,l	(15-n/11)	: yapı işlerinde kullanılan küçük taş, taş kırıntısı.
ç,rahvan	(12-c/10)	: (<i>Far. çerâğ-bân</i>); ışıkçı, ışık tutan.
çi in	(5-c/10)	: omuz.
çoḥlan-	(16-a/4)	: artmak, çoğalmak.
çor	(16-h/12)	: tür, şekil.
çöreh	(4-b/4)	: ekmek.
çöyür-	(17-d/10)	: çevirmek, döndürmek.
dada	(14-b/16)	: mama, çocuk maması; yemek.
dada çat-	(13-ç/22)	: yardıma gelmek, yardım etmek.
da	(15-d/15)	: (<i>Far. dâğ</i>); kızgın demirle vücuda vurulan nişan, yara.
da _ le-	(3-a/42)	: sonuna kadar doğramak, bitirmek; yığmak.
dal	(2-b/31)	: geri, arka, sırt.
daldalan-	(13-ç/54)	: sığınmak, siper almak.
dald y	(9-a/39)	: sığınak, gizli yer.
dam	(16-e/16)	: evin çatısı.
dambaḥ	(14-b/7)	: süslü; fakat niteliksiz, faydasız kimse.
damğal,	(14-b/30)	: adı kötüye çıkmış kimse.
dan-	(15-j/14)	: inkâr etmek.
dan, -	(1-a/8)	: konuşmak, demek, söylemek.
dan, ,ḥ	(1-a/8)	: konuşma, konuşma dili.
dañla-	(13-d/50)	: ayıplamak, suçlamak, kötölemek.

dasdan	(5-ç/12)	: (<i>Far. destân</i>); destan.
davam	(4-b/22)	: (<i>Ar. devâm</i>); devam, devam etme, sürme.
dayah	(5-c/23)	: destek, dayanak.
dayahlan-	(2-b/7)	: sığınmak; destek, dayanak istemek.
dayan-	(15-i/15)	: durmak.
dayand,r-	(5-c/9)	: durdurmak, kesmek.
dayand,rağç,	(1-a/49)	: durduran, son veren, engelleyen.
day m,	(15-j/13)	: (<i>Ar. daîmî</i>); sonsuz, ebedî.
debdebeli	(16-f/21)	: önemli, değerli, gösterişli, görkemli.
d ğa	(10-b/11)	: (<i>Ar. dağîka</i>); dakika.
değik	(16-h/24)	: (<i>Ar. dağîk</i>); sözünün eri.
dejornun	(13-d/11)	: (<i>Rus. dejurniy</i>); nöbetçi.
deleduz	(14-b/32)	: babası belli olmayan kimse.
dellal	(12-c/22)	: (<i>Ar. dellâl</i>); satıcı, alışverişte aracı.
dem	(15-j/6)	: (<i>Far. dem</i>); an, zaman, saat.
d meli	(6-b/4)	: denilebilir ki, yaklaşık, aşağı yukarı.
d moğog	(14-b/31)	: (<i>Fr. démagogue</i>); çok konuşan, başkalarına iftira atan kimse.
d moğrati	(16-ç/6)	: (<i>Fr. démocratie</i>); demokrasi.
dene	(13-d/15)	: (<i>Far. dâne</i>); tane, adet.
ders d -	(19-b/12)	: (<i>Ar. ders + T. de-</i>); ders anlatmak.
ders k ç-	(9-a/7)	: (<i>Ar. ders + T. keç-</i>); ders işlemek, anlatmak.
desde	(5-a/22)	: (<i>Far. deste</i>); asker, birlik, özel savaş birliği.
det d -	(18-a/65)	: sessiz kalmak, cevap vermemek.
dey,h	(16-h/17)	: ayrıntılı, belirli.
diroj	(3-a/31)	: (<i>Rus. drojji</i>); maya, hamur mayası.
dívah	(3-a/33)	: hamur açmakta kullanılan bir mutfak aleti.
diğdor	(9-a/15)	: (<i>Rus. diktör</i>); spiker, sunucu.

dil de-	(5-ç/4)	: ağıt yakmak, bayatı söyleyerek ağlamak.
din r	(13-c/31)	: (<i>Ar. dînâr</i>); bazı Balkan ve Arap ülkelerinde kullanılan para birimi.
dincel-	(4-a/6)	: dinlenmek, rahatlamak, sağalmak.
divan tut-	(7-a/28)	: eziyet etmek, baskı yapmak, zor kullanmak.
divar	(18-b/30)	: (<i>Far. divâr</i>); duvar, set.
diyeseñ	(14-a/5)	: sanki.
dodağ	(13-c/9)	: dudak.
dodağl,	(14-b/53)	: çok konuşan, arabozan, boşboğaz kimse.
do ma yurt	(15-f/14)	: doğum yeri, memleket.
dolan-	(4-b/22)	: geçinmek, yaşamak.
dolça	(15-m/11)	: alt tarafı geniş, yukarısı dar küçük su kabı.
don	(15-ç/5)	: giyecek, elbise.
donor	(1-a/35)	: (<i>Fr. donneur</i>); gönüllü, yardımsever.
dóy a	(3-a/10)	: ayran ve yeşil sebzelerle yapılan bir çeşit yemek.
doy an	(15- /8)	: tavşan.
dö ü _apar-	(13-d/46)	: dövüşmek, vuruşmak, savaşmak.
dön-	(15-h/23)	: vazgeçmek, sözünden dönmek.
döz-	(13-d/58)	: katlanmak, dayanmak, sabretmek.
dua v r-	(17-d/27)	: (<i>Ar. duâ + T. ver-</i>); dua okumak, ölmek üzere olan kişinin üzerinde Kur'an okumak.
dut_çöreh kes-	(18-a/27)	: aynı ekmeği paylaşmak; hatır gönül saymak.
dü ü	(3-a/2)	: elenmiş ince bulgur ve ondan yapılan bir çeşit çorba.
dünen	(2-a/64)	: dün, bugünden önceki gün.
dünyas,n, de i -	(15-b/6)	: ölmek, vefat etmek.
dür	(13-a/29)	: (<i>Far. dürr</i>); inci.
düz	(2-d/8)	: doğru, düzgün, uygun.
düz-	(15-e/1)	: dizmek, düzenlemek, söylemek.
düz duv r	(16-b/13)	: herhangi bir şeyin hiç olmaması.

düzel-	(15-l/19)	: düzenlemek, hazırlamak, ortaya koymak.
ec y,f	(12-c/41)	: (Ar. <i>ʿacâib</i>); acayip, tuhaf.
eciẓhāna	(16-g/19)	: (Ar. <i>eczâ</i> + Far. <i>hâne</i>); eczane.
eclaf	(14-b/27)	: (Ar. <i>eclâf</i>); mürüvvetsiz, alçak, rezil.
ecvaf	(14-b/12)	: (Ar. <i>ecvef</i>); içi boş, alçak, rezil.
edet	(18-b/23)	: (Ar. <i>ʿâdet</i>); görenek, usul.
di	(5-ç/4)	: ağıt.
ege	(16-b/4)	: (Far. <i>eger</i>); eğer.
eğide	(9-a/36)	: (Ar. <i>ʿakîde</i>); iman, dinî inanış.
eğyar	(13-c/34)	: (Ar. <i>ağyâr</i>); başkaları.
in	(14-b/61)	: eğin, sırt, beden.
e i _ü ü	(17-e/19)	: eğri büğrü, şekilsiz.
ehd_eman ba la-	(18-b/4)	: söz vermek; düğün için söz kesmek.
h̄san	(16-c/21)	: (Ar. <i>ihsân</i>); lütuf, bağış.
h̄tiyat	(16-a/53)	: (Ar. <i>ihtiyât</i>); sistem, teşkilat.
eḥvalat	(13-d/87)	: (Ar. <i>aḥvâl</i>); hâller, durumlar, olaylar.
ekin	(11-a/1)	: ekin ekme işi, tarla, tarım.
ekseren	(9-a/5)	: (Ar. <i>eksereriyâ</i>); ekseriyetle, çoğunlukla.
ekseret	(15- /6)	: (Ar. <i>ekseriyet</i>); çoğunluk.
l	(1-a/5)	: il, ülke, memleket.
laç,	(2-ç/3)	: iyi eğitim almış, çok akıllı, bilgili kimse.
l bayram,	(17-ç/15-16)	: bölgede kutlanan nevruz vb. bayramlar.
lçi	(11-b/7)	: erkek tarafından olup kız istemeğe giden şahıs, görücü.
elçim	(15-m/7)	: bir tutam.
le	(1-a/36)	: öyle, o şekilde.
eleğe yarat-	(1-a/32)	: (Ar. <i>ʿalâka</i> + T. <i>yarat-</i>); ilgi, bağlantı kurmak.
el h	(18-a/24)	: (Ar. <i>ʿaleyh</i>); karşı, karşıt.

elil	(14-b/28)	: hasta, düşkün.
liñ deti	(16-b/7)	: töre, bölgenin örf, âdet, geleneği.
äli uzahl,	(9-a/29)	: muhtaç, ulaşamayan, yetişemeyen.
älliki k çir-	(16-c/24)	: vefatın üzerinden elli iki gün geçmesiyle birlikte cenaze evinde yemek vermek ve Kur'an okutmak.
el tut-	(13-d/79)	: el ele tutmak, tokalaşmak, anlaşmak.
ember	(12-b/14)	: (Ar. <i>ʔanber</i>); misk gibi kokan güzel koku.
emele gel-	(4-a/35)	: (Ar. <i>emel</i> + T. <i>gel-</i>); ortaya çıkmak, meydana gelmek.
ämin amanl,h	(5-b/32)	: kanun ve düzenin hâkim olduğu durum.
ensıklap dya	(5-a/15)	: (Fr. <i>encyclopédie</i>); ansiklopedi.
epbehí	(16- /1)	: ekmek.
p zot	(12-b/6)	: (Fr. <i>épisode</i>); epizot, olay.
epmehí	(16- /1)	: ekmek.
pos	(5-b/3)	: (Fr. <i>epopeé</i> > Rus. <i>epos</i>); destan.
er	(10-a/7)	: eş, koca.
erefce	(14-b/44)	: Arapça.
ere g t-	(15-k/4)	: evlenmek, kocaya varmak.
ers l g t-	(1-a/40)	: (Ar. <i>irsâl</i> + T. <i>git-</i>); yayımlamak.
er ı, el	(12-c/38)	: (Ar. <i>ʔar ı, adâ</i>); göğün en yüksek tabakası.
erz	(16-a/32)	: (Ar. <i>ʔarz</i>); zaman, süre.
esa	(13-c/37)	: (Ar. <i>ʔasâ</i>); asa, el ağacı.
esger	(14-a/5)	: (Ar. <i>ʔasker</i>); asker, nefer, er.
esseriyyat	(7-a/25)	: (Ar. <i>ekseriyyet</i>); çoğunluk.
ğ	(12-c/19)	: (Ar. <i>ʔa ğ</i>); sevgi, muhabbet.
ihí	(12-c/11)	: eşik; dışarı.
ētibars,z	(15-l/35)	: itibarsız, değersiz.

etir	(12-b/21)	: (Ar. <i>ʿitr</i>); itır, güzel ve hoş kokulu bir bitki.
etmeħ	(14-b/3)	: ekmek.
evaz	(14-a/1)	: (Ar. <i>awâz</i>); karşılık, bir şeyin yerini tutan unsur.
eyah	(16-f/10)	: ayak.
eyahla-	(16-f/10)	: ayakla ezmek, çiğnemek.
äyle-	(16-a/37)	: durmak, durdurmak.
yni	(5-ç/4)	: (Ar. <i>aynî</i>); aynı, tıpkı.
fabr k	(4-b/14)	: (<i>t. fabbrica</i>); fabrika.
fağ,r	(16-f/14)	: (Ar. <i>fağîr</i>); yoksul, zengin olmayan.
faħt	(5-c/12)	: (<i>ng. fact</i> > <i>Rus. fakt</i>); gerçek hadise, gerçeklik, olgu.
f let	(18-a/12)	: (Ar. <i>faʿâliyyet</i>); çalışma, etkinlik.
familya	(2-a/2)	: (<i>ng. family</i>); aile, soyadı.
farmasya	(6-b/11)	: (<i>Fr. formation</i>); yetişme, oluşum.
farma	(16-f/2)	: eşya taşımaya yarayan ağız bağlı yün hurç.
fata	(17-ç/25)	: (<i>Lat. fata</i>); duvak.
fay,l	(12-a/15)	: yüzün iki yanında çıkan saçın devamı niteliğindeki tüyler.
fay,z	(17-a/17)	: (Ar. <i>fâʿîz</i>); oran.
feh̄fur	(12-b/24)	: (<i>Far. fağfûr</i>); eskiden Çin imparatorlarına verilen unvan.
feh̄le	(13-d/15)	: işçi sınıfına mensup kimse.
feh̄r	(2-b/8)	: (Ar. <i>fağr</i>); övünme, gurur.
feh̄r_ le-	(2-b/8)	: (Ar. <i>fağr</i> + <i>T. eyle-</i>); övünmek, gurur duymak.
ferħ	(15-ö/2)	: (Ar. <i>farħ</i>); ayrılık, başkalık.
fesil	(15-g/11)	: (Ar. <i>fasl</i>); mevsim.

f,lanke	(15-p/10)	: (<i>Ar. fülân + Far. kes</i>); filan kimse, herhangi biri.
fikir oy ile-	(18-a/70)	: düşünmek, muhakeme yapmak.
fikirre -	(15- /34)	: düşünmek, ölçüp biçmek.
fikir v r-	(12-b/6-7)	: (<i>Ar. fikr + T. ver-</i>); dikkat etmek, dikkate almak; anlamak; ilgi göstermek.
fond	(5-ç/8)	: (<i>Fr. fond</i>); esas unsur, zemin.
forma	(3-a/20)	: (<i>ng. forma</i>); tip, şekil, biçim.
formula -	(10-b/4)	: oluşmak, meydana gelmek.
ğab	(16-f/3)	: kap, kap kacak.
ğabağ	(3-a/29)	: ön.
ğabir	(17-d/12)	: (<i>Ar. kabr</i>); mezar.
ğaçah	(13-c/1)	: kaçak, herhangi bir sebeple kaçan kimse.
ğada an	(9-a/45)	: yasak, yasaklanmış.
ğada _ ile-	(9-a/44)	: yasaklamak, izin vermemek.
ğagebe	(17-b/15)	: KGB; Rus istihbarat örgütü.
ğala	(1-a/36)	: (<i>Ar. kalaa</i>); kale, düşmana direnmek için yapılmış korunaklı yapı.
ğal t	(7-b/3)	: (<i>Fr. galette</i>); poğaç, peksimet.
ğalhoz	(15- /19)	: (<i>Rus. kolhóz</i>); ortak mülkiyet, sahiplik; SSCB'de tarımla uğraşan birlikler.
ğal,ğ	(9-a/18)	: bölme işleminde kalan, artan.
ğallektif	(10-a/4)	: (<i>Fr. collectif</i>); birçok kişiyi veya nesneyi içine alan unsur, ortaklaşa.
ğaltavan	(14-b/22)	: (<i>Far. kaltabân</i>); namussuz; iri, tipsiz.

ğaminis	(9-a/37)	: (<i>Fr. communiste</i>); komünist, komünizm yanlısı.
ğanacağl,	(2-ç/1)	: akli başında, düşünceli, edepli.
ğan_alma	(16-g/8)	: tedavi amaçlı damardan kan çıkarma; halk arasında eski bir tedavi şekli olarak tansiyonu yükselen birisinin sırtına küçük bir kesik atarak kanını akıtma; çok ot yiyerek şişen hayvanların kulak vb. yerleri kesilerek kanını akıtmak suretiyle rahatlamalarını sağlama.
ğan_uddur-	(7-a/28)	: ağır zahmet ve eziyet çektirmek.
ğanun	(14-b/18)	: (<i>Ar. kânûn</i>); kural, düzen.
ğap,	(17-d/16)	: kapı; evin önü, evin bahçesi.
ğaraç,	(14-b/24)	: çingene.
ğara yah-	(14-b/32)	: iftira atmak, lekelemek.
ğar,hm,	(14-b/60)	: kendisini kaybetmiş, yoldan çıkmış, belalı.
ğar,n gezdir-	(14-b/4)	: başkalarının sofrasında karnını doyurmak, başkalarının sofraya oturacağı anı kollamak.
ğârîne	(13-c/15)	: asır, yüzyıl.
ğaroh	(3-a/18)	: yemeği de yapılan taneli bitki türü.
ğarp z	(16-ç/14)	: (<i>Far. ħarbüz</i>); karpuz.
ğartof	(2-d/18)	: (<i>Rus. kartofel</i>); patates.
ğa	(12-b/9)	: dağ, tepe yamacı.
ğatdama	(3-a/22)	: yağda pişirilip üzerine şeker tozu da serpilene kat kat ekme.
ğat,h	(3-a/10)	: yoğurt.

ğav	(15-m/12)	: kap, kap kacak.
ğavaḥ	(2-d/16)	: ön, önce, önceden.
ğavaḥca	(16-b/23)	: evvelce, önceden, ilk önce.
ğavağ_ğaytar-	(3-a/30)	: nişan töreninde misafirlere ikramda bulunmak, önlerine sofraya koymak.
ğav,l	(17-b/30)	: (Ar. <i>ḵabûl</i>); onay, razı olma.
ğav,r	(9-a/48)	: (Ar. <i>kâfir</i>); Müslüman olmayan.
ğavuh	(3-a/19)	: kabuk.
ğayda	(4-a/25)	: (Ar. <i>ḵâḳide</i>); kanun, kural, usul.
ğay ,	(15-g/17)	: kaygı, endişe.
ğay ,ya ğalabil-	(15-g/17)	: kaygılanmak, başkasının rahatı için çaba göstermek, onun derdini paylaşabilmek.
ğay,f	(12-c/45)	: (Ar. <i>ġâḳib</i>); görünmeyen, kayıp.
ğay,h,l	(14-b/51)	: süslü, araboza kadın.
ğay,n	(2-a/34)	: birbirinin eşi olan kadın veya erkeğin erkek kardeşi, kayınbirader.
ğay r-	(15-l/28)	: yapmak, hazırlamak, meydana getirmek.
ğay t-	(4-a/6)	: kayıtmak, dönmek, geri dönmek.
ğaytan	(14-b/14)	: elbisenin kenarına dikilen, yumuşak iplikten örülen bağ.
ğaytarmaḥ	(1-a/39)	: döndürmek, geri çevirmek.
ğazaḥ	(15- /25)	: Kazak, Kazakistanlı.
ğaz t	(1-a/23)	: (t. <i>gazzetta</i>); gazete.

ğebir	(10-b/10)	: (Ar. <i>ğabr</i>); mezar.
ğedder	(13-d/66)	: (Ar. <i>ğaddâr</i>); zalim, kötü, merhametsiz.
ğeden	(18-a/28)	: (Ar. <i>ğadar</i>); dek, değin.
ğelb	(2-a/65)	: (Ar. <i>ğalb</i>); kalp, yürek, gönül.
ğelem	(13-ç/49)	: (Ar. <i>ğalem</i>); yazı yazma aracı.
gelen g den	(14-a/20)	: misafir, yoldan geçen herkes.
gelirri	(13-a/8)	: anlamlı, zengin.
gällah	(18-a/29)	: camız sürüsü, manda sürüsü.
gälme	(5-c/36)	: dışarıdan gelen, misafir, yabancı.
ğem	(15-i/10)	: (Ar. <i>ğam</i>); gam, keder.
gerdeh tut-	(18-b/26)	: düğünde oğlan evinde gelin için perde ile özel bir bölme yapmak.
ğesebe	(2-a/34)	: (Ar. <i>ğasaba</i>); kasaba, ilçe.
g t-	(16-b/42)	: gitmek; sürmek, devam etmek.
ğetre	(13-b/4)	: (Ar. <i>ğatre</i>); damla.
ğeyret	(13-ç/16)	: (Ar. <i>ğayret</i>); gayret, çaba; asil, temiz duygu.
ğezeb	(2-a/33)	: (Ar. <i>ğazab</i>); hiddet, öfke, kızgınlık.
ğezebe tü -	(2-a/33)	: (Ar. <i>ğazab</i> + T. <i>dü -</i>); kazaya uğramak, kaza geçirmek.
geze en	(14-b/46)	: gezmeyi çok seven kadın.
ğ,l güyruğ	(14-b/34)	: kılkuyruk, arabozan, yalancı.
ğ,l,ğ	(18-a/23)	: kandırma, ikna etme.
ğ,l,	(13-a/30)	: kılıç.
ğ,mğ,ma	(15-m/1)	: kızın sevdiğine söylediği türkü, atma türkü.
ğ,m,r	(14-b/47)	: hırs.

ğ,m,r ğulağ	(14-b/47)	: kulakları dik duran koyun; her şeyden haberdar olan, etrafı dinleyen kimse.
ğ,r	(14-b/25)	: petrolün işlenmesiyle elde edilen ve evlerin çatılarına vs. dökülen koyu renkli katı madde.
ğ,r-	(13-d/35)	: kırmak, öldürmek, yok etmek.
ğ,rağ	(9-a/33)	: kenar, sınır, yan.
ğ,ranisya	(13-d/72)	: (<i>Rus. granitsa</i>); sınır, hudut.
ğ,rç,	(14-b/25)	: petrolden elde edilen ve “ğır” denilen maddeyi evlerin çatılarına vs. döşeyen kişi; düşük statülü insan.
ğ,r ,n	(13-c/2)	: kırgın, afet, büyük savaş.
ğ,r,c,	(17-c/39)	: öldürücü, yok edici.
ğ,ryats,z	(14-b/2)	: dayanıksız, güçsüz, tembel.
ğ,ssa	(13-c/19)	: (<i>Ar. ş,ssa</i>); fıkra, hikâye, rivayet.
ğ,vla	(17-d/10)	: (<i>Ar. ş,ble</i>); namaza başlarken insanların yöneldiği taraf.
ğ,yas	(13-ç/25)	: (<i>Ar. ş,yâs</i>); karşılaştırma, hüküm verme.
ğ,ymat	(16-ç/23)	: (<i>Ar. ş,ymet</i>); değer, paha, tutar.
ğıyretdi	(13-d/83)	: gayretli, çalışkan.
ğ,z,l	(18-a/38)	: kızıl; altın.
ğ,z,lba	(7-a/4)	: Şah İsmail’in yolundan giden.
ğ,z,l_ordu	(13-c/2)	: 1918-1946 yılları arası Sovyet ordusuna verilen ad.
gimnaz	(13-d/1)	: (<i>Yun. gimnaziya</i>); klasik dillerin öğretilmesine yönelik eğitim veren okul.

gizdin	(15-g/2)	: gizli.
ğoca	(15-ç/15)	: yaşlı, tecrübeli; büyük, yüksek; eş.
ğoçağ	(2-b/12)	: atılğan, cesur, yiğit.
ğoğum	(10-b/17)	: akraba.
ğoğumluğ	(10-b/17)	: akrabalık.
ğoj	(15-b/17)	: koca, yaşlı.
ğojal-	(15-b/19)	: yaşlanmak.
ğojaman	(15-b/2)	: kocaman, büyük, görkemli.
ğol bud_ le-	(13-d/45)	: kesmek, doğramak, parçalamak.
ğol çek-	(13-d/84)	: imzalamak.
ğona _ota ,	(14-a/8)	: misafir odası.
ğonağ	(5-c/36)	: misafir.
ğonağc,l	(14-a/3)	: misafirperver.
ğonağl,ğaral,	(14-a/7)	: sık sık misafir ağırlayan kimse.
ğonağl,h	(14-a/5)	: misafir için hazırlanan yemekler; misafirle birlikte olan kişiler; ziyafet.
ğonçe	(15-m/5)	: (<i>Far. ğonçe</i>); gonca, açmamış gül.
ğon u	(4-a/33)	: komşu.
ğorğ-	(2-a/60)	: korkmak.
ğor a-	(4-a/43)	: korumak, kollamak.
ğo a	(15-j/11)	: çift; yan yana, birlikte.
ğo -	(5-ç/20)	: eklemek, birleştirmek; at veya başka bir hayvanı çekmesi için arabaya bağlamak.

ğo luf ğaçma	(16-b/45)	: kızın, oğlana kaçması.
ğovun	(16-ç/15)	: kavun.
ğoy-	(2-a/45)	: izin vermek; bırakmak, bırakıp gitmek.
gö	(3-a/32)	: yeşil, yeşillik.
gö	(13-d/64)	: gök, gökyüzü, mavi.
gö eh	(15-k/14)	: gökçek; güzel, sevimli, hoş.
gömür-	(5-b/6)	: bozguna uğratmak, yenmek, mağlup etmek.
gören	(15-b/16)	: soru, endişe, merak bildiren bir söz; acaba.
götür ğoy_ lle-	(18-a/41-42)	: etraflica düşünmek, ölçüp biçmek, müzakere etmek.
götürül-	(16-b/19)	: ortadan kaldırılmak, yürürlükte olmamak.
gövher	(15-g/13)	: (<i>Far. gevher</i>); cevher, elmas.
göyne-	(12-a/5)	: yanmak, sızlamak.
göyüh	(3-a/15)	: yemeklere de katılan bir çeşit bitki, yeşillik.
gözde-	(13-d/54)	: gözlemek, beklemek.
gözeççi	(13-d/5)	: gözetici; bekçi, koruyucu.
gözü ğal-	(18-a/16-17)	: bir şeyde gözü olmak, bir şeyi çok istemek.
ğudur an	(14-b/63)	: kudurmuş, azmış, haddini aşmış, kavgacı.
ğula _as-	(12-b/41)	: kulak asmak, dinlemek.
ğulağ	(15-b/13)	: kulak; bir şeyin kenarı, yanı, ucu; su kenarı.
ğurdala-	(1-a/21)	: araştırmak, yoklamak.
ğurum ağ	(14-b/11)	: faydasız, alçak, onursuz.
ğurut	(16-f/28)	: kurutulmuş süzme yoğurt.
ğuz ğula ,	(15-m/7)	: kuzukulağı; uzun yapraklı, ekşi bir bitki.
ğümacağ	(14-b/40)	: çokbilmiş, araboza kadın.

günöy	(7-a/13)	: güney.
gür	(4-a/21)	: tür, çeşit, şekil.
gürbegür	(17-ç/22)	: dolu dolu, bol bol, çok.
ḡaḡ	(12-c/43)	: (Ar. <i>ḡaḡḡ</i>); Allah; doğruluk.
ḡaḡ	(19-a/10)	: (Ar. <i>ḡalḡ</i>); insanlar, komşular.
ḡaḡda	(7-a/14)	: hakkında.
halay	(15-r/9)	: daire, yuvarlak.
ḡalça	(16-f/1)	: yere veya duvarlara döşemek için örülen halı.
ḡalḡazar	(11-b/12)	: (Ar. <i>ḡâl-i ḡâz,r</i>); şimdiki durum.
halva	(16-c/10)	: (Ar. <i>ḡelvâ</i>); helva.
ham,	(1-a/37)	: hepsi, tamamı.
ḡam,r	(16-f/18)	: (Ar. <i>ḡamîr</i>); hamur.
hams,	(1-a/6)	: hepsi, tamamı.
hancar,	(12-a/5)	: nasıl, ne tür, ne şekil.
hans,	(6-a/10)	: hangi, hangisi.
ḡar	(13-ç/24)	: (Far. <i>ḡâr</i>); hor, hakir, bayağı.
ḡar	(15-ç/4)	: (Far. <i>ḡâr</i>); diken.
hara	(2-d/26)	: nere, hangi yer, hangi taraf.
ḡaraf	(2-d/5)	: (Ar. <i>ḡarâb</i>); harap, çürümüş; hasta.
har y	(13-c/35)	: feryat, imdat, yardım.
haray sal-	(15-f/7)	: bağırıp çağırmak, yardım istemek.
harda	(2-d/1)	: nerede, hangi yerde, hangi tarafta.
hardan	(7-a/1)	: nereden, hangi yerden, hangi taraftan.
harya	(12-b/10)	: nereye, hangi tarafa, hangi yere.
hasa	(13-c/36)	: (Ar. <i>âsâ</i>); asa, baston, değnek.
hasand	(12-b/30)	: (Far. <i>âsân</i>); kolay.
has,	(12-a/1)	: hangi, hangisi.

hava	(15-b/7)	: (Ar. <i>ḥavâ</i>); müzikte seslerin oluşturduğu ahenk, melodi.
havaḥ	(12-a/5)	: ne vakit, ne zaman.
ḥavar	(7-a/29)	: (Ar. <i>ḥaber</i>); haber, bilgi.
havas	(8-a/1)	: (Ar. <i>ḥavâss</i>); farklı özelliklerde olan.
hay haray	(16-b/27)	: bağırıp, çağırma, gürültü.
hayvandarr,ḥ	(7-c/1)	: hayvancılık.
hec	(16-a/7)	: (Ar. <i>ḥacc</i>); hac; İslam'ın beş şartından biri.
hedele-	(1-a/49)	: kokutmak, tehdit etmek.
hefde	(18-a/32)	: (Far. <i>hefte</i>); hafta.
heḡḡí	(11-c/3)	: (Ar. <i>ḥaḳîḳî</i>); hakiki, gerçek, doğru.
hele	(16-a/33)	: artık, ilave olarak, dahası.
helek_ol-	(9-a/42)	: (Ar. <i>helâk + T. ol-</i>); helak olmak, yok olmak.
helelîḥ	(10-a/8)	: şimdilik, bir müddet.
hâlim	(16-f/36)	: (Ar. <i>helîme</i>); içerisinde mantı vs. pişirilmesiyle ortaya çıkan katışık su.
hell_ol_ le-	(16-g/8)	: özünü almak, özünü çıkarmak.
hemen	(7-a/11)	: (Far. <i>hemîn</i>); o; bir şeyin aynısı, kendisinin benzeri.
heme e	(2-a/59)	: (Far. <i>hemâ e</i>); her zaman, daima.
ḥemîr	(16-f/25)	: (Ar. <i>ḥamîr</i>); hamur.
hemin	(5-b/11)	: (Far. <i>hemîn</i>); bu; aynı, aynısı, benzeri.
ḥengel	(16-f/22)	: mantı.
herakát	(14-b/13)	: (Ar. <i>ḥareket</i>); tavır, davranma, tarz.
herbi	(17-c/32)	: (Ar. <i>ḥarbî</i>); harple, savaşla ilgili.

herbi baza	(17-c/32)	: (Ar. <i>ħarbî</i> + Rus. <i>baza</i>); savaş üssü, askerî üs.
herÇ merc	(4-b/20)	: (Far. <i>herc ü merc</i>); altüst, darmadağınık.
here	(16-ç/19)	: her biri, her bir kimse.
herre-	(13-d/81)	: dönmek, dolanmak.
hesde	(2-d/6)	: (Far. <i>ħaste</i>); hasta, sayrı.
hesir_ le-	(13-a/36)	: (Ar. <i>ħasr</i> + T. <i>eyle-</i>); hasretmek, birine vermek, ona ayırmak.
hesis	(13-c/31)	: (Ar. <i>ħasîs</i>); hasis, cimri.
h	(2-a/46)	: (Far. <i>hîç</i>); hiç.
h kes	(9-a/44)	: (Far. <i>hîç-kes</i>); hiç kimse.
hetda	(4-b/4)	: (Ar. <i>ħattâ</i>); bundan başka, üstelik.
heyet	(4-a/25)	: (Ar. <i>ħayât</i>); hayat, yaşam.
heyet	(16-a/54)	: mahalle, bölge, arazi.
h yret	(15-c/8)	: (Ar. <i>ħayret</i>); şaşma, şaşkınlık.
hezer t	(12-c/14)	: (Ar. <i>ħazerât</i>); hazretler, büyükler.
hezm_ lle-	(18-b/29)	: (Ar. <i>ħazm</i> + T. <i>eyle-</i>); hazmetmek, özümsemek.
h,na	(13-d/21)	: (Ar. <i>ħ,nâ / ħ,nnâ</i>); kına.
h,rda ħuru	(17-a/9)	: hırdavat; küçük, önemsiz.
h,	(16-d/1)	: ekin ekmeğe yarayan ilkel tarım aleti.
ħidmet	(15- /6)	: (Ar. <i>ħidmet</i>); hizmet, görev.
ħimy	(2-d/11)	: (Ar. <i>kimyâ</i>); maddelerin yapısı, bileşimi ve dönüşümü gibi konuları inceleyen bilim dalı.

hindu ğa	(16-e/9)	: (<i>Rus. indo ka / indeyka</i>); Hint tavuğu denilen bir tavuk cinsi.
ħirdar	(13-c/27)	: (<i>Far. ħ,rîdâr</i>); müşteri, alıcı, sarraf.
hisdi	(4-a/43)	: sıcak, ısıtılmış.
hisse	(16-a/11)	: (<i>Ar. ħisse</i>); bölüm, parça.
ħóreh	(3-a/17)	: yoğurtla yapılan bir çeşit yemek.
ħo da-	(2-a/1)	: hoşlanmak, sevmek.
hoy	(15-m/8)	: (<i>Ar. hû</i>); imdat, yardım.
hoy_ le-	(18-a/20)	: (<i>Ar. hû + T. eyle-</i>); yardım etmek, yardım istemek.
ħökmen	(16-b/6)	: (<i>Ar. ħükmen</i>); hüküm vererek, mutlak.
hörmet	(2-b/18)	: (<i>Ar. ħürmet</i>); hürmet, saygı, ihtiram.
hörmetden sal-	(14-a/42)	: gözden düşürmek, nüfuz, itibar kaybettirmek.
ħudafisle -	(5-c/40)	: (<i>Far. ħudâ + Ar. ħâf,z</i>); Allah'a ismarladık demek, birbirinden ayrılmak.
ħurc	(13-d/49)	: (<i>Ar. ħurc</i>); büyük heybe.
ħuru	(3-a/5)	: (<i>Far. ħurûs</i>); pilavın yanında yemek için yapılan et, tavuk vb. yemek.
hündür	(4-a/43)	: yüce, yüksek, uzun boylu.
hürü	(12-b/21)	: (<i>Far. ħûrî</i>); cennet kızı, sevgili.
,ħd,yar	(9-a/12)	: (<i>Ar. iħtiyâr</i>); seçme, seçenek.
sdans,ya	(13-d/12)	: (<i>Fr. station > Rus. stantsiya</i>); istasyon, tren garı.
isdol	(16-b/12)	: (<i>Rus. stol</i>); masa.
ifliç	(17-a/18)	: (<i>Ar. felc</i>); felç, inme, organizmanın herhangi bir uzvunun işlevini kaybetmesi.

ifrat	(16-c/2)	: (Ar. <i>ifrât</i>); aşırılık, aşırı gitme.
ifraz_ le-	(16-g/18)	: (Ar. <i>ifrâz</i> + T. <i>eyle-</i>); akıtmak, dışarı çıkarmak.
igit	(13-a/36)	: yiğit, cesur, kahraman.
îhdisas	(17-a/5)	: (Ar. <i>ih̄tisâs</i>); uzmanlık.
ikile-	(13-d/6)	: tekrarlamak, bir şeyin üstüne başka bir şey koymak.
il	(1-a/5)	: yıl, sene.
ilh,	(18-a/7)	: yılka, at sürüsü.
ili v r-	(13-d/1)	: belaya bulaşmak, başına kötü bir iş gelmek.
imeh́	(13-b/14)	: emekleme, emeklemeye başlama.
im riy t	(6-b/5)	: (Ar. <i>imâret</i>); umran, bayındırlık.
imtiyaz	(17-a/11)	: (Ar. <i>imtiyâz</i>); ayrıcalık.
inam	(15-h/24)	: inanma, güven, itimat.
indi	(1-a/17)	: şimdi.
infakt	(17-a/14)	: (<i>ng. infarct</i>); değişik sebeplerle kan akışının kesilmesi sonucu bedenin herhangi bir uzvunda görülen ölüm.
inisttu	(17-a/3)	: (Fr. <i>institut</i>); enstitü.
inkî af	(16-b/13)	: (Ar. <i>inki âf</i>); meydana çıkma, ortaya çıkma.
ireh́met	(15-l/2)	: (Ar. <i>rah̄met</i>); rahmet, esirgeme, koruma.
irelden	(16-a/17)	: ileriden; önceden, eskiden.
isdák n	(16-g/30)	: (Rus. <i>stakan</i>); bardak, cam bardak.
isde-	(15-m/1)	: istemek; sevmek, sevgi beslemek.
isdeh́	(15-p/7)	: sevgi, arzu, dilek.
isdeh́li	(15-g/1)	: sevgili, yar.
isdi	(2-d/21)	: sıcak, ısıtılmış.
isdot	(3-a/44)	: isot; biber, acı biber.

ismar,	(18-a/70)	: sipariş, birinden bir şeyin yapılmasını isteme.
ismet	(15-c/3)	: (<i>Ar. ʾismet</i>); namus, ırz.
isTeḥkām	(5-a/23)	: (<i>Ar. istiḥkām</i>); kuvvet, asker.
i banah	(3-a/32)	: (<i>Rum. spinach</i>); ıspanak.
i de-	(2-a/17)	: bir işle meşgul olmak, çalışmak.
i dirahc,	(14-a/4)	: iştirak eden, ortaklık eden, birlikte olan.
i güzar	(5-b/28)	: (<i>T. i + Far. güzâr</i>); becerikli, iş yapan.
i ,ḥ	(13-ç/52)	: ışık, aydınlık.
i Tim yi	(6-a/8)	: (<i>Ar. ictimâʾ</i>); toplumsal, cemiyete özgü.
itī	(13-a/30)	: keskin.
itir-	(14-b/67)	: yitirmek, kaybetmek.
iye	(14-a/17)	: sahip, ev sahibi.
iyirmi	(10-b/3)	: yirmi.
jurnalis	(2-a/68)	: (<i>Fr. journalist</i>); gazeteci, gazetede yazı yazan kimse.
ka ,z	(1-a/19)	: (<i>Far. kâğaz</i>); kâğıt.
kal	(13-c/24)	: olgunlaşmamış, inkişaf etmemiş.
kala y	(18-b/26)	: değişik renklerde olan, kenarlıklı, büyük ipek başörtüsü.
kalam	(13-a/29)	: (<i>Ar. kelâm</i>); kelam, söz.
kalan	(13-c/23)	: varlıklı, zengin, bereketli.
ḳampah	(5-ç/11)	: (<i>ng. compact</i>); birlik, anlaşma, sözleşme.
ḳampaḳl,	(17-b/20)	: bir arada, birlikte, toplu.
ḳampitur	(2-ç/10)	: (<i>ng. computer</i>); bilgisayar.
kan	(13-b/27)	: (<i>Far. kân</i>); bir şeyin kaynağı, menbaı.
kanar	(5-c/3)	: (<i>Far. kenâr</i>); kenar, kıyı.

ķans t	(16-a/50)	: (<i>ng. concert</i>); bir musiki eserinin alımp söylenmesi, konser.
ķapitalizm	(16-/6)	: (<i>Fr. capitalisme</i>); kapitalizm, Őahsi mülkiyet modeli.
ķ r	(15-i/6)	: (<i>Far. kâr</i>); kazanç; ürün.
ķarispan d ns	(2-a/68)	: (<i>Rus. korrespondent</i>); muhabir, muhbir.
ķarrupsiya	(5-c/27)	: (<i>Rus. korrupsya</i>); yolsuzluk, rüşvet.
ķart f	(16-/11)	: (<i>Rus. kartofel</i>); patates.
ķarvan	(13-b/33)	: (<i>Far. kâr vân</i>); kervan, kafil.
ķasad	(4-a/26)	: (<i>Ar. kesâd</i>); az, kıt, yokluk.
ķavaf	(17-/21)	: (<i>Ar. kebâb</i>); kebab.
k e	(16-f/8)	: yün dövölerek elde edilen kaba kumaŐ.
kelem	(3-a/38)	: lahan.
kelem s pu	(3-a/38)	: lahanayla yapılan bir tür yemek.
kelen ğ ru u	(3-a/38)	: lahanayla yapılan bir tür yemek, lahan kavurması.
kelf	(14-b/44)	: (<i>Ar. kelb</i>); köpek.
kem	(14-b/1)	: (<i>Far. kem</i>); kötü, fena.
kend	(1-a/10)	: genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların yaşadıkları yer, köy.
kenTçi	(16-a/26)	: tarım ve hayvancılıkla uğraşan, köylü.
kes	(15-e/14)	: (<i>Far. kes</i>); kimse.
k -	(13-c/29)	: geçmek.
k mek	(7-a/8)	: (<i>Far. ke meke</i>); çekiŐme, mücadele.
kete	(3-a/31)	: bir tür içli çörek.
ketiyen	(13-b/42)	: yabancı bir bitki türü.
kiçih	(10-a/7)	: küçük.
kimi	(3-a/8)	: gibi, benzer.

kinzi	(3-a/32)	: yemek yaparken kullanılan bir bitki türü.
ki i	(4-a/21)	: erkek, adam.
kizir	(17-b/26)	: bekçi, asker.
kol	(20-a/4)	: ormanlık, ağaçlık alan.
komá	(13-b/45)	: küme, yığın, topluluk.
korla-	(5-ç/17)	: köreltmek, arka plana atmak.
köç	(4-a/22)	: göç, bir yerden başka bir yere taşınma.
köçeri	(4-a/8)	: göçeri, göçebe, yerleşik olmayan.
köçgün	(16-e/15)	: göç etmiş, göç edip gelmiş kimse.
köçür-	(15- /4)	: göç ettirmek, yaşayış yerini değiştirmek.
köhne	(13-c/12)	: (<i>Far. köhne</i>); eski, önceki, kadim.
kömeh	(5-a/29)	: yardım, destek.
köme _ le-	(2-a/41)	: yardım etmek, destek olmak.
könül	(7-a/17)	: gönül.
köp-	(16-g/20)	: şişmek, kabarmak; büyük ve küçükbaş hayvanların çok ot yiyerek şişmesi.
köz	(15-j/16)	: ateş parçası, kor.
kutár-	(2-a/49)	: kurtarmak; bitirmek, tamamlamak.
kutdu	(14-b/69)	: kutlu, uğurlu.
küleh	(13-b/46)	: külek; yel, rüzgâr.
küllü	(12-c/33)	: (<i>Ar. küllî</i>); sayısız, çok.
kümbez	(16-a/8)	: (<i>Far. kümbed</i>); kümbet, kubbe.
lap	(2-a/8)	: çok, en, tamamıyla.
lari	(2-a/40)	: (<i>Gür. lari</i>); Gürcü para birimi.
leğeb	(13-d/23)	: (<i>Ar. lâkab</i>); lakap, takma ad.
leğís	(4-a/29)	: (<i>Fr. lexical</i>); sözlüksel, söz dağarcığı.
lel	(15-d/16)	: (<i>Ar. laðl</i>); kırmızı, değerli taş.
leysan	(15-k/15)	: nisan yağmuru, iri taneli sağanak yağmur.

libas	(13-ç/4)	: (<i>Ar. libâs</i>); giysi, kıyafet.
liç nye	(2-d/7)	: (<i>Rus. leçeniye</i>); ilaç, tedavi.
lobya	(3-a/2)	: baklagiller ailesinden bir bitki.
lobya amad,s,	(3-a/38-39)	: loby bitkisiyle yapılan bir çeşit yemek.
lüle kavav	(17-ç/21)	: lüle kebabı; dövülmüş etten yapılan bir çeşit kebab.
ma aza	(16-e/24)	: (<i>Fr. magasin > Rus. magazin</i>); büyük dükkân, market.
m h_, ember	(12-a/14)	: amber kokulu, ay gibi güzel sevgili.
mahn,	(10-c/6)	: nağme, türkü.
mahn, ğo -	(10-c/6)	: birine veya bir yere nağme, türkü bestelemek.
mağarnun	(3-a/2)	: (<i>t. maccherone</i>); makarna.
malakan	(15- /7)	: (<i>Rus. malakan</i>); Hristiyanlığın bir kolu olan malakanlığa bağlı kimse.
maldarr,h	(2-b/11)	: hayvancılık.
malğara	(16-a/29)	: hayvan, büyük ve küçükbaş hayvan.
m lice	(2-d/3)	: (<i>Ar. muğâlece</i>); tedavi, ilaç.
m lice le-	(2-d/3)	: (<i>Ar. muğâlece + T. eyle-</i>); tedavi etmek.
mal saħla-	(15-a/2)	: (<i>Ar. mâl + T. sakla-</i>); hayvan beslemek, hayvancılık yapmak.
manat	(18-b/11)	: Azerbaycan'da kullanılan para birimi.
marahan	(15- /4)	: malakan, malakanlığa bağlı kimse.
marahland,r-	(16- /2)	: merak etmek, ilgisini çekmek.
marahl,	(13-c/7)	: ilgi çekici, merak uyandıran.
maral	(15-r/10)	: (<i>Mo . maral</i>); ceylan, dişi geyik.
ma ,n	(2-a/4)	: (<i>t. macchina</i>); araba, otobüs.
ma ,nisd	(13-d/10)	: (<i>Fr. machiniste > Rus. ma inist</i>); makinist; tren lokomotifini işleten kimse.

ma t	(3-a/4)	: baklagiller ailesinden bir bitki.
may	(7-a/21)	: (<i>Lat. may</i>); yılın beşinci ayı, mayıs.
m y	(13-b/4)	: (<i>Far. mâye</i>); maya, kök, tohum, öz.
mayor	(11-b/30)	: (<i>Lat. mayór</i>); askerî bir rütbe, binbaşı.
maytaf	(14-b/28)	: aksak, topal.
m b l	(16-b/21)	: (<i>Rus. mebel</i>); mobilya.
meclis ğur-	(18-b/16)	: (<i>Ar. meclis + T. kur-</i>); bir araya toplanmak, ortam hazırlamak.
m çit	(10-b/12)	: (<i>Ar. mescid</i>); mescit, cami.
m ditsiná	(2-d/11)	: (<i>Rus. meditsina</i>); tıp, tıp ilmi.
mefTun	(15-r/14)	: (<i>Ar. meftûn</i>); tutulmuş, tutkun, vurgun.
meĝam	(18-a/52)	: (<i>Ar. maĝâm</i>); zaman, uygun zaman.
m ħaniĥ	(2-a/9)	: (<i>Fr. mécanique</i>); mekanik uzmanı, makine mühendisi.
meĥbus	(12-c/11)	: (<i>Ar. maĥbûs</i>); tutsak, hapsedilmiş, tutuklu.
meĥdef	(2-a/7)	: (<i>Ar. mekteb</i>); mektep, okul.
meĥebbet	(12-b/38)	: (<i>Ar. muĥabbet</i>); aşk, sevgi.
mehetdel	(13-d/85)	: (<i>Ar. muĥattal</i>); ne yapacağını bilememe.
m hribancas,na	(18-a/24)	: sevgiyle, muhabbetle.
meĥalat	(14-a/41)	: (<i>Ar. maĥalât</i>); sözler, yazılar.
mel yke	(12-c/51)	: (<i>Ar. melâĥke</i>); melekler; melek kadar güzel kimse.
m llim	(10-a/5)	: (<i>Ar. muĥallim</i>); öğretmen, hoca.
m lumat	(5-c/20)	: (<i>Ar. maĥûmât</i>); bilgi, açıklama.
m na	(12-b/27)	: (<i>Ar. maĥnâ</i>); anlam, içerik.
menem d -	(13-ç/53)	: övünmek, kibirli olmak.
menimce	(12-c/61)	: kanımca, bence.
menims -	(9-a/8)	: benimsemek, özümsemek.
menniĥ	(4-a/28)	: benlik, kişinin kendi varlığı.

men er	(13-b/48)	: (<i>Ar. maḥ er</i>); kıyamette ölümlerin dirilerek toplanacakları yer.
merasim k çir-	(18-b/5-6)	: (<i>Ar. merâsim + T. geçir-</i>); tören yapmak.
mercime	(3-a/3)	: (<i>Far. merdümek</i>); mercimek, bu bitkiden yapılan yemek.
merdene	(18-a/25)	: (<i>Far. merd-âne</i>); mertçe, yiğitçe.
merifat	(14-b/45)	: (<i>Ar. maḥrifet</i>); marifet, edep.
mes	(18-a/69)	: (<i>Osm. T. mest</i>); deriden yapılarak ayağa giyilen hafif ayakkabı.
meselçin	(3-a/22)	: (<i>Ar. mesel + Far. çûn</i>); mesela, örneğin.
meselen	(3-a/4)	: (<i>Ar. meselâ</i>); mesela, örneğin.
mesgen sal-	(10-b/7)	: (<i>Ar. mesken + T. sal-</i>); yerleşmek, bir yerde yaşamaya başlamak.
meslehet	(16-g/19)	: (<i>Ar. maslaḥat</i>); iş, husus, emir.
meslehetde -	(17-ç/5)	: görüşmek, fikir alışverişinde bulunmak.
mesref	(16-e/26)	: (<i>Ar. masraf</i>); harcanan şey, gider.
m sul	(16-e/3)	: (<i>Ar. maḥsûl</i>); ürün.
m e	(13-c/41)	: ağaçlık, ormanlık alan.
me ur	(5-c/17)	: (<i>Ar. me hûr</i>); şöhretli, bilinen.
m tem	(13-ç/26)	: (<i>Ar. mâtem</i>); yas, hüzn.
metir	(17-c/19)	: (<i>Fr. mètre > Rus. metr</i>); metre, yüz santimetrelik uzunluk ölçü birimi.
mevzel h	(2-c/13)	: (<i>Fr. mausolée > Rus. mavzoley</i>); türbe, mezarlık, mozole.
m yd	(13-d/47)	: (<i>Ar. mevt</i>); ölü, cenaze.
mezar_at,na min-	(13-a/41)	: ölümü yaklaşmak.
mezeme	(16-b/31)	: (<i>Ar. malzeme</i>); malzeme, gereç.
miliscis	(15-a/9)	: (<i>Fr. milice</i>); polis, güvenlik kuvveti.
min	(5-a/21)	: bin (sayı).
min-	(13-b/41)	: binmek.
minus	(9-a/17)	: (<i>ng. minus</i>); matematikte eksi.

mis	(17-c/5)	: bakır.
molla	(2-b/1)	: (<i>Ar. mollâ</i>); hoca, imam.
möhğem	(6-b/14)	: (<i>Ar. muḥkem</i>); sağlam, kuvvetli.
möhkemplendir-	(16-b/49)	: sağlamlaştırmak, güçlendirmek.
möhnet	(15-r/12)	: (<i>Ar. miḥnet</i>); acı, üzüntü.
möhübb t	(15-p/8)	: (<i>Ar. muḥabbet</i>); sevgi.
möhübbetdi	(15-p/11)	: bir kimsenin sevdiği kişi; sevgili, yar.
mömün	(12-c/43)	: (<i>Ar. müömin</i>); mümin, Allah'a inanan kimse.
muälce	(16-g/37)	: (<i>Ar. muḫâlece</i>); ilaç kullanma, tedavi etme.
muälce le-	(16-g/37)	: (<i>Ar. muḫâlece + T. eyle-</i>); ilaç kullanmak, tedavi etmek.
muälcevi	(16-g/17)	: tedavi ile ilgili, tedavi amaçlı.
muassır	(4-a/26)	: (<i>Ar. muḫas,r</i>); asri, çağdaş.
mubahasa	(6-b/15)	: (<i>Ar. mübâḥase</i>); karşılıklı konuşma, tartışma.
mubarize	(5-b/14)	: (<i>Ar. mübâreze</i>); mücadele, uğraş.
muğavle	(6-b/1)	: (<i>Ar. muḫâvele</i>); sözleşme, yazılı anlaşma.
mu enni	(10-c/15)	: (<i>Ar. muḫannî</i>); törenlerde şarkı, türkü söyleyen kimse.
muḫaribe	(5-b/14)	: (<i>Ar. muḫârebe</i>); savaş, silahlı mücadele.
musafir	(17-a/13)	: (<i>Ar. müsâfir</i>); konuk.
muzē	(16-ç/24)	: (<i>Fr. musée > Rus. muzéy</i>); müze; bilim ve sanat eserlerinin saklandığı, sergilendiği yer.
muzikant	(17-ç/23)	: (<i>Fr. musicien > Rus. muzikant</i>); çalgıcı, müzisyen.
müeyyen	(1-a/22)	: (<i>Ar. muḫayyen</i>); belirli, tayin edilmiş.
münbit	(17-c/7)	: (<i>Ar. münbit</i>); verimli, bereketli.
mürebb	(17-ç/12)	: genellikle çayın yanında ikram edilen bir çeşit reçel.

müsafir	(14-a/1)	: (Ar. <i>müsâfir</i>); konuk.
müsdeğillih	(6-a/15)	: bağımsızlık, özgürlük.
müsellim	(15-a/4)	: (Ar. <i>müsellim</i>); teslim eden; idari bir unvan.
müselman	(2-a/15)	: (Ar. <i>müslimân</i>); Müslüman, İslam dinine inanan.
müselmanç,ı,ı	(12-c/37)	: Müslümanlık, İslamiyet.
naç nnık	(13-d/84)	: (Rus. <i>naçálnik</i>); bir müesseseye rehberlik eden görevli, müdür, şef.
nağis	(9-a/17)	: (Ar. <i>nağıs</i>); eksik, eksi, noksan.
naho da-	(2-d/14)	: hastalanmak.
narmal	(11-b/7)	: (Fr. <i>normal</i>); doğal, olması gereken.
na ,	(15-ö/13)	: tecrübesiz, ham.
n ,yi r	(13-c/23)	: (Ar.-Far. <i>nâ i-i âr</i>); şehrin ileri geleni.
nayhe	(16-g/11)	: (Ar. <i>nâhiye</i>); bölge, civar, taraf.
nâzer	(12-c/39)	: (Ar. <i>nazar</i>); bakış, iltifat.
n ce	(2-a/58)	: nasıl, ne derece.
ne cür	(13-b/1)	: nasıl.
n çe	(2-a/51)	: ne kadar, kaç.
n çe min	(13-ç/56)	: binlerce.
n çenci	(2-b/20)	: hangi, kaçınıcı.
nefer	(5-a/22)	: (Ar. <i>nefer</i>); şahıs, asker, er.
n ft	(2-a/23)	: (Rus. <i>neft</i>); petrol.
nehletdemmi	(18-a/23)	: lanetlenmiş, lanetli, kötü, pis.
nemehram	(18-b/27)	: (Far.-Ar. <i>nâ-mağrem</i>); namahrem, nikâh düşmeyen.
nemer	(15-m/9)	: düğünde kuruyemiş yenerek, para toplanarak yapılan tören; bu uygulamanın genel adı.
n m s	(15- /32)	: (Rus. <i>nemeç</i>); Gürcistan sınırları içinde yaşayan Almanlara verilen ad.
ner	(13-ç/28)	: (Ar. <i>nâr</i>); nar, kızgın ateş.

n re	(13-ç/30)	: (Ar. <i>naçra / naçre</i>); nara, yüksek sesle bağırma.
nesiyet	(12-a/11)	: (Ar. <i>nasîhat</i>); öğüt, nasihat.
ne t r	(2-a/39)	: ne tavır, nasıl.
netice	(2-a/7)	: (Ar. <i>netîce</i>); torunun çocuğu.
neve	(2-a/6)	: (Far. <i>neve</i>); torun.
nevleñ	(9-a/46)	: ne bilelim, nereden bilelim.
nezik	(3-a/25)	: (Far. <i>nâzik</i>); ince, hafif.
nezîre	(15-b/10)	: (Ar. <i>nazîre</i>); bir şairin şiirine karşılık aynı vezin ve kafiye ile yazılan şiir, benzetme.
nifret	(15-r/12)	: (Ar. <i>nefret</i>); iğrenme, tikslenme, kin.
niğah	(18-b/7)	: (Ar. <i>nikâh</i>); kanuni evlenme töreni.
niğah oku-	(18-b/7)	: (Ar. <i>nikâh</i> + T. <i>oku-</i>); nikâh kıymak.
niğar	(15-i/19)	: (Far. <i>nigâr</i>); güzel, güzel kadın.
nîhd, tutul-	(13-d/81)	: (Ar. <i>nutk</i> + T. <i>tutul-</i>); nutku tutulmak, konuşamamak.
nitk	(2-c/19)	: (Ar. <i>nutk</i>); nutuk, hitabet, konuşma.
noyab,r	(7-a/23)	: (Lat. <i>noyâbr</i>); yılın on birinci ayı.
n yruz	(9-a/40)	: (Far. <i>nev-rûz</i>); baharın ilk günü, nevrüz bayramı.
nöker	(18-a/41)	: (Far. <i>nûger</i>); hizmetçi, erkek hizmetçi.
nömre	(19-b/17)	: (Lat. <i>numerus</i> > Rus. <i>nomer</i>); numara, sayı.
od	(13-c/45)	: ateş.
o run	(15-h/11)	: uğrun, gizli, gizlice.
o urluğ	(4-b/5)	: hırsızlık.
o ursah	(14-b/6)	: hırsız.
ohloy	(3-a/33)	: oklava.

oĥ a-	(14-b/56)	: benzemek.
ojah	(15-h/21)	: ocak, ateş; ateşin yakıldığı yer.
oksig n	(17-a/16)	: (<i>Fr. oxygene</i>); oksijen, havada belli bir oranda bulunan, nefes almak için zorunlu olan element.
onda	(1-a/46)	: o anda, o zaman, o hâlde.
opTan	(17-e/7)	: (<i>Rus. optom</i>); toptan, toplu.
opTdavoy bazar,	(17-e/8)	: toptan satış pazarı.
opdovoy	(17-e/8)	: (<i>Rus. optovaya</i>); toptancılık, toptan satış.
oru	(9-a/40)	: oruç; İslam'ın beş şartından biri.
oru bayram,	(9-a/40)	: ramazan bayramı.
osan-	(12-b/33)	: usanmak, bıkmak, sıkılmak.
otaĥ	(18-b/25)	: otağ, oda, evin bölümlerinden her biri.
oturaĥ	(7-c/4)	: göçebe olmayan, yerleşik.
ot vaĥd,	(16-a/39)	: kışın gelmesiyle hayvanların ahırlarda ot yeme zamanı.
ovçu	(15-r/10)	: avcı.
oyat-	(15-r/6)	: uykudan uyandırmak, harekete getirmek.
oylaĥ	(13-ç/39)	: yer, mekân, geniş alan.
ölke	(20-a/17)	: ülke, memleket.
ölümü bo az,na y, -	(13-d/30)	: ölümü göze almak, kelleyi koltuğa almak.
ömür çat-	(13-b/38)	: ömrün tükenmesi, sona yaklaşmak.
ört basd,r le-	(14-b/58)	: örtbas etmek, gizlemek, üstünü kapatmak.
örtül'	(16-f/11)	: örtü; herhangi bir şeyin üzerini kapatmaya yarayan bez.
ösgüreh'	(16-g/35)	: öksürük, öksürme.
öt-	(15-i/9)	: ses çıkarmak, cıvıldamak.
öt-	(15-d/9)	: geçmek, geçip gitmek.
ötür-	(4-a/25)	: geçirmek, ulaştırmak, göndermek.

öy	(15-a/7)	: ev.
öyke	(13-ç/55)	: ülke, memleket.
öz	(1-a/39)	: kendi; bir kişinin şahsına, kendisine ait olan.
özba ,nal,h	(11-c/4)	: başıbozukluk, düzenin, güvenliğin olmaması.
özeh	(12-c/55)	: esas unsur, bir topluluğun özünü oluşturan temel yapı, çekirdek.
özge	(16-a/9)	: başka, diğer.
özümüzünküle dir-	(15-p/11)	: kendisine benzetmek, kendisine ait kılmak, dönüştürmek.
padron	(13-d/39)	: (<i>Fr. patrón</i>); bir çeşit silah, mermi.
pağ l	(14-b/74)	: (<i>Ar. bağl</i>); içten pazarlıklı, hasid, cimri.
pağlava	(3-a/3)	: baklava.
paltar	(2-a/45)	: çamaşır, elbise.
pamidor	(2-d/19)	: (<i>Rus. pomidor</i>); domates.
papağ	(4-a/42)	: börk, tüylü deriden dikilen başlık.
para	(5-b/18)	: (<i>Far. pâre</i>); parça, kısım.
PaT,ncan	(3-a/3)	: (<i>Ar. bâdincân</i>); patlıcan.
pay	(15-g/20)	: nasip, kısmet, parça, hisse.
pay,z	(15-ç/6)	: (<i>Far. pâyîz</i>); sonbahar, güz.
payla-	(16-ç/2)	: paylaştırmak, bölüştürmek.
p ç nya	(3-a/22)	: (<i>Rus. peçenøye</i>); kurabiye.
p ndir	(16-ç/17)	: (<i>Far. penîr</i>); peynir.
p nsiya	(2-a/39)	: (<i>Rus. pénsiya</i>); emekli maaşı.
perem perem	(18-a/63)	: parça parça, dağınık, birbirinden ayrı.
p r vod	(2-c/8)	: (<i>Rus. perevod</i>); tercüme, çeviri.
p e	(15-ç/14)	: (<i>Far. pî e</i>); huy, âdet, alışkanlık, sanat.
p tru ğ	(3-a/36)	: (<i>Rus. petru ka</i>); maydanoz.
p,çağ	(16-f/24)	: bıçak.
p,raf s	(2-d/13)	: (<i>Fr. professeur</i>); profesör, öğretim üyesi.
p ray kt	(5-b/24)	: (<i>Fr. projet > Rus. proyekt</i>); proje.

p rizi d nt	(2-c/16)	: (<i>ng. president</i> > <i>Rus. prezidént</i>); cumhurbaşkanı, devlet başkanı.
piç a ğ	(18-a/36)	: bıçak.
piçyon	(17-ç/12)	: bir tatlı çeşidi.
pirus	(9-a/17)	: (<i>ng. plus</i> > <i>Rus. plüs</i>); matematikte artı.
pis	(2-a/59)	: kötü, olumsuz.
pisğaj t	(4-b/18)	: psikolojik sorun.
pi ih	(14-b/20)	: kedi.
pit-	(10-b/3)	: bitmek, sona ermek; yetişmek, büyümek.
pitiniñ_etini yiyen	(14-b/27)	: cimri, çok cimri kimse.
piyafğa	(16-g/14)	: (<i>Rus. piyavka</i>); sülük.
poy z	(13-d/12)	: (<i>Rus. poezd</i>); tren.
puç a ğ	(18-a/36)	: bıçak.
pul	(2-a/39)	: (<i>Far. pûl</i>); para, maaş.
pulov	(3-a/1)	: (<i>Far. pelâv / pilâv</i>); pilav.
pusğu	(13-ç/33)	: pusu, saldırmak için beklenen yer.
putğa	(13-d/15)	: (<i>Rus. putyovka</i>); bir iş için görevlendirilen kişiye verilen resmi vesika.
pük-	(3-a/33)	: bükmek.
pünhan	(15-f/17)	: (<i>Far. pinhân</i>); gizli, saklı.
püt-	(17-d/10)	: bükmek, sarmak.
pütün	(2-a/29)	: bütün, tüm.
rayon	(2-a/24)	: (<i>Fr. région</i> > <i>Rus. rayon</i>); kaza, ilçe.
raz la -	(16-b/10)	: anlaşmak, anlaşmaya varmak.
razvirat	(2-b/25)	: (<i>Rus. razr,vat</i>); yiğit.
r dyon	(2-a/62)	: (<i>Fr. région</i> > <i>Rus. rayon</i>); kaza, ilçe.
r gyon	(9-a/9)	: (<i>Fr. région</i> > <i>Rus. rayon</i>); kaza, ilçe.
reħmete g t-	(2-a/4)	: (<i>Ar. raħmet + T. git-</i>); ölmek, vefat etmek.

r spiķa	(4-b/2)	: (<i>Rus. respublika</i>); cumhuriyet.
r sPuvliķa	(9-a/10)	: (<i>Rus. respublika</i>); cumhuriyet.
risidatil	(2-b/28)	: (<i>Rus. predsedatelø</i>); reis, başkan, padişah.
sabħoz	(15- /16)	: (<i>Rus. sovhoz</i>); SSCB’de devlet elindeki tarım işletmeleri, devlete ait çiftlikler.
sádr	(15- /22)	: (<i>Ar. sadr</i>); başkan, reis.
sa al-	(16-g/18)	: hastalığın veya yaranın iyileşmesi.
sahat	(2-a/30)	: (<i>Ar. sâḩat</i>); saat.
sahat yar,m	(3-a/40-41)	: bir buçuk saat.
saħla-	(5-c/35)	: saklamak, korumak; beslemek, yetiştirmek; bekletmek.
saħlanc	(14-a/14)	: misafir için ayrılan yiyecek <i>vb.</i> şeyler.
sáħra	(15-r/9)	: (<i>Ar. saħrâ</i>); çöl, ova, kır.
sahya	(16-ç/3)	: (<i>Ar. sâħa</i>); saha, meydan, alan.
s kitdiħ	(4-b/19)	: sakinlik, dinginlik, rahatlık.
sal-	(13-d/33)	: yere düşürmek; bir duruma düşürmek; bir yere yerleşmek, yerleşim yeri oluşturmak.
salahana	(14-b/37)	: hayvanların kesildiği yer; ortalıkta başıboş dolaşan insan veya hayvan.
salam	(13-a/3)	: (<i>Ar. selâm</i>); selam, eminlik dilemek.
samaylot	(17-c/34)	: (<i>Rus. samolöt</i>); uçak.
san	(13-b/17)	: hürmet gösterilen, sayılan.
sap	(16-b/22)	: iplik, ince ip.
sar	(15-d/1)	: (<i>Far. sâr</i>); bir tür yırtıcı kuş.
sarammala-	(16-g/17)	: sarıp sarmalamak, kaplamak.
savaħ	(9-a/39)	: (<i>Ar. sabâħ</i>); sabah, yarın, ertesi gün.
sava _al-	(2-a/7)	: eğitim almak.

savass,zd,h	(16-b/44)	: cahillik, eğitimsizlik, bilgisizlik.
savat	(2-c/15)	: okuryazarlık, eğitim, bilgi.
savatd,	(2-ç/5)	: okuryazar, eğitilmiş, bilgili.
sav t	(16-a/18)	: (<i>Fr. soviet</i>); Sovyet, Sovyetler Birliği.
savla-	(3-a/18)	: söylemek, demek.
saya sal-	(15-n/24)	: (<i>Far. sâye + T. sal-</i>); gölgesine, himayesine almak.
s ye	(12-c/39)	: (<i>Far. sâye</i>); gölge.
s fğa	(14-b/4)	: (<i>Rus. sobaka</i>); “köpek; it oğlu it” şeklinde küfür.
sehng	(15-m/12)	: bakır veya kilden yapılmış su taşıma kabı.
seme	(14-b/49)	: akılsız, avare kimse.
seneh	(15-m/11)	: bakır veya kilden yapılmış su taşıma kabı.
senger	(5-b/9)	: siper, mevzi, barikat.
serencam	(7-a/18)	: (<i>Far. ser-encâm</i>); emir, buyruk.
serf_ le-	(16-e/24)	: (<i>Ar. sarf + T. eyle-</i>); sarf etmek; hayırlı, uygun olmak.
sergerd n	(14-b/45)	: (<i>Far. ser-gerdân</i>); avare, başıboş.
serhed	(5-a/20)	: (<i>Far. ser + Ar. ħadd</i>); hudut, sınır.
serkerde	(4-a/19)	: (<i>Far. ser-kerde</i>); bir topluluğun başı.
seyf	(7-a/24)	: (<i>Ar. sehv</i>); yanlış, yanlışlık.
seyyad	(13-c/21)	: (<i>Ar. sayyâd</i>); avcı.
s,n-	(13-a/13)	: kırılmak, zedelenmek.
s,na _ le-	(14-b/19)	: büyü, nazar vb. konularla ilgili hurafelere inanmak.
s,nağ	(13-a/13)	: sınav, imtihan, sınav.
s,nağ	(14-b/19)	: batıl inanç ve buna bağlı uygulamalar.
s,nağc,l	(14-b/17)	: batıl inançlı, hurafelere inanan kimse.
s sponsor	(5-a/29)	: (<i>ng. sponsor</i>); destekleyici, maddi destek.

s,trat jī	(17-c/24)	: (<i>Fr. stratégique</i>); stratejik, önemli.
s,y,lc,m	(14-b/50)	: kısa boylu, çokbilmiş kadın.
simol	(5-c/8)	: (<i>Fr. symbole > Rus. simvol</i>); sembol, simge.
sin	(13-c/35)	: (<i>Ar. sinn</i>); yaş, ömür.
sin-	(13-c/22)	: gizlenmek, saklanmak.
sinif	(2-a/54)	: (<i>Ar. s,nf</i>); sınıf, derece.
sinot	(6-b/6)	: (<i>t. senato > Rus. senát</i>); sektörlerin toplandığı yer.
sintetiķa	(16-ç/23)	: (<i>Fr. synthétique</i>); sentetik, yapay.
sir	(13-ç/50)	: (<i>Ar. s,rr</i>); sır, gizli tutulan şey.
sitatisķa	(10-b/10)	: (<i>Fr. statistique > Rus. statistika</i>); istatistik, belli bir konuyla ilgili verilerin toplanarak sayısal sonuçların çıkarılması.
sit yī	(6-b/8)	: (<i>Far. sitâyi</i>); ibadet, tapınma.
so uz	(3-a/3)	: bir çeşit yemek.
sor-	(16-g/16)	: emmek.
sora	(1-a/1)	: sonra, bundan başka.
sor u	(15-c/12)	: sorgu, sual.
sot	(16-ç/4)	: (<i>Rus. sótok</i>); dekar, dönüm.
sotuķ	(16-ç/4)	: (<i>Rus. sótok</i>); dekar, dönüm.
soytuļma	(3-a/8)	: suda pişirme, kaynatarak pişirme.
soy ducu	(16-a/52)	: soğutucu, buzdolabı.
soyuķ	(4-a/7)	: soğuk.
soyuķla-	(16-g/27)	: soğuk almak, üşütmek, hastalanmak.
sōhbet k çir-	(5-a/1)	: (<i>Ar. soħbet + T. geçir-</i>); sohbet etmek, fikir alışverişinde bulunmak.
sōn-	(13-b/40)	: ölüme yaklaşmak, ölmek.
sötürģulu	(14-b/70)	: imkânları sınırlı olup iddiası büyük olan kimse.

söy-	(14-b/10)	: sövmek, küfretmek.
söyke-	(13-d/69)	: yaslamak, dayamak.
sumbats,z	(14-b/5)	: suratsız, çirkin.
sunā	(15-h/2)	: ördek; güzel kız, sevgili.
süfre	(14-a/3)	: (<i>Ar. sufre</i>); sofrā, yere veya masaya serilen örtü.
sünnü	(7-a/4)	: (<i>Ar. sünnî</i>); Sünniliğe bağlı kimse.
sünü	(16-ç/23)	: (<i>Ar. sunâ</i>); yapay, doğal olmayan.
süPḥ	(19-a/15)	: (<i>Ar. subḥ</i>); sabah, sabah vakti.
sür-	(16-d/1)	: ekmek, tarlayı ekmek.
ah	(13-d/21)	: (<i>Far. âḥ</i>); dal, budak.
âhmar	(15-ö/20)	: (<i>Far. âh-, mâr</i>); yılan şahi, yılan padişahi.
h	(15- /3)	: şebnem, su damlacıkları.
âhed	(17-b/32)	: (<i>Ar. ehîd</i>); şehit.
eher	(17-a/2)	: (<i>Far. ehr</i>); şehir, il.
rin	(11-b/9)	: (<i>Far. îrîn</i>); tatlı, şekerli.
rinnih	(11-b/9)	: şirinlik; nişan töreni, bu törende içilen şerbet.
erayît	(9-a/44)	: (<i>Ar. erâît</i>); şartlar, gerekli unsurlar.
erayît yarat-	(9-a/44)	: (<i>Ar. erâît + T. yarat-</i>); uygun ortam veya şartlar oluşturmak.
erḳ	(5-a/18)	: (<i>Ar. arḳ</i>); doğu.
amad,	(3-a/39)	: baklagillerle yapılan bir çeşit yemek.
yda	(15-ç/3)	: (<i>Far. eydâ</i>); âşık, divane, tutkun.
yir	(12-b/4)	: (<i>Ar. iør</i>); şiir.
ir	(15-d/6)	: (<i>Far. îr</i>); aslan.
irîniyet	(17-ç/18)	: (<i>Far. îrîn + Ar. (y)ât</i>); gelin görmeye giderken götürülen hediyeler.
iverban	(5-c/32)	: set, engel, duvar.
iyē	(7-a/4)	: (<i>Ar. îæa</i>); Şiiliğe bağlı kimse.
ôa	(4-a/43)	: (<i>Ar. uâø</i>); ışın, güneşten gelen zararlı ışık.
irniyat	(7-b/6)	: (<i>Far. îrîn + Ar. (y)ât</i>); tatlı yiyecekler.

or	(16-e/3)	: lor peyniri; süzme yoğurt.
üyüt	(3-a/36)	: yemek yapımında da kullanılan kokulu bitki, dereotu.
tábl,ğ le-	(18-b/20)	: sabretmek, tahammül etmek.
taf ,r-	(13-d/70)	: tembihlemek, emanet etmek.
tal	(15-f/1)	: ağaçsız, açık alan.
t lí	(13-ç/35)	: (<i>Ar. tâlið</i>); talih, kısmet, baht.
talvar	(13-c/45)	: çardak, gölgelik.
tamam	(5-ç/6)	: (<i>Ar. tamâm</i>); tamamen, tamamıyla, bütün.
tamat s	(16-ç/10)	: (<i>ng. tomato</i>); domates.
tamayıná	(16-d/12)	: tamamıyla, bütünüyle.
tansiyon	(16-g/9)	: (<i>Fr. tension</i>); tansiyon, gerilim, kan basıncı.
tap-	(1-a/13)	: bulmak, anlamak, ortaya çıkarmak.
tapanim	(5-b/4)	: (<i>Fr. toponomastique</i>); bir yerin coğrafi adlarının tamamı.
tapmaca	(13-b/45)	: bulmaca, muamma, üstü kapalı söz.
tat	(15- /38)	: İranlı, İran asıllı.
tay	(5-b/13)	: taraf, yön.
tay	(15-g/16)	: eşit, emsal, denk.
tayfa	(10-b/3)	: (<i>Ar. tâîfe</i>); kavim, kabile, topluluk, halk.
taytu	(15-ö/3)	: yaşıt, emsal, akran.
tecnis	(13-c/9)	: (<i>Ar. tecnîs</i>); cinas sanatına bağlı olarak söylenen üç veya beş bentlik şiir türü.
teğauıt	(4-b/18)	: (<i>Ar. teğâüd</i>); emeklilik, emekliye ayrılma.
teh'Çe	(5-a/6)	: yalnız, yalnızca, sadece.
tehníça	(16-d/10)	: (<i>Fr. technique > Rus. téxnika</i>); bilim, sanat ve meslek dalında kullanılan yöntemlerin tamamı.

tehnoloğu	(16-d/10)	: (<i>Fr. technologie</i>); teknoloji, mal ve hizmet üretiminde kullanılan araç ve yöntemlerle ilgili bilgi bütünü.
tehsil sal-	(15-b/4)	: (<i>Ar. taħsîl + T. sal-</i>); tahsil yapmak, eğitim almak, okumak.
tek	(2-a/19)	: yalnız, sadece; gibi, benzer.
teke	(11-b/23)	: erkek keçi, dağ keçisi.
telefüz	(9-a/20)	: (<i>Ar. telaffuz</i>); söyleyiş, söyleme.
teles-	(15-ç/7)	: acele etmek, çabuk davranmak.
t l vize	(16-a/45)	: (<i>Fr. téléfision</i>); televizyon.
t levizya	(16-a/47)	: (<i>Fr. téléfision</i>); televizyon.
t l fon	(17-d/6)	: (<i>Fr. téléphone</i>); telefon.
t lim	(11-b/29)	: (<i>Ar. tağîm</i>); öğrenme, öğretme, ders alma.
tema	(12-c/40)	: (<i>Far. temâ â</i>); seyir, seyretme.
tembeke	(16-ç/9)	: (<i>Far. tenbâkû</i>); tütün, nargile tütünü.
t mir	(2-ç/10)	: (<i>Ar. taqmîr</i>); onarma, düzeltme.
temiz	(2-a/26)	: (<i>Ar. temyîz</i>); kirlî olmayan; katışksız, tamamen, tamamıyla.
tendir	(16-e/20)	: (<i>Ar. tennûr</i>); tandır, ekmek pişirilen ocak.
tän	(15-ö/18)	: eşit, tam ortadan.
ter	(15-./10)	: (<i>Far. ter</i>); taze, yeni.
tercümeyi ħal	(12-c/60)	: (<i>Ar. terciime-i ħâl</i>); bir kişinin hayat hikâyesi, biyografi.
teref	(4-a/24)	: (<i>Ar. taraf</i>); yan, yön, yer.
terîġet	(15- /7)	: (<i>Ar. tarîġat</i>); belli bir dine mensup topluluk.
terviye	(9-a/37)	: (<i>Ar. terbiye</i>); eğitim, edep, davranış kuralları.
terviyele-	(9-a/37)	: terbiye etmek, eğitmek.
t rmin	(7-b/5)	: (<i>Rus. termin</i>); terim; bilim, sanat ve meslek dalıyla ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime.

teserufat	(5-c/17)	: (<i>Ar. tasarrufât</i>); geçinmek, yaşamak için gerekli olan şartların bütünü.
tesevür	(4-b/6)	: (<i>Ar. tasavvur</i>); zihinde şekillendirme, kurma.
t yy re	(13-ç/56)	: (<i>Osm. T. tayyâre</i>); uçak.
t z	(2-b/3)	: (<i>Far. tâz</i>); çabuk, hızlı.
t zden	(17-e/21)	: erkenden.
teze	(14-a/6)	: (<i>Far. tâze</i>); yeni.
tezedden	(16-e/14)	: yeniden, tekrar, bir daha.
t,rahdor	(16-d/6)	: (<i>Fr. tracteur</i>); traktör, tarımda kullanılan motorlu taşıt.
t,	(14-b/54)	: dış, dışarı, dış taraf.
tik-	(8-a/2)	: dikmek, dikiş dikmek, işlemek.
tike	(15-ö/15)	: dilim, parça, lokma.
tikit	(17-a/7)	: yapı, bina, ev.
tik-	(2-ç/4)	: kurmak, yapmak, inşa etmek.
ti	(16-g/16)	: dış.
tite	(13-b/6)	: (<i>Far. dîde</i>); göz, gözün karasına düşen ak leke.
tohün-	(15-j/3)	: temas etmek, dokunmak, değinmek.
toplü	(1-a/5)	: dergi, mecmua.
toponim	(5-a/11)	: (<i>Fr. toponomastique</i>); bir yerin coğrafi adlarının tamamı.
tor	(13-b/30)	: göze gelen perde, karartı.
torpağç,l,h	(17-c/6)	: tarım, toprak işleri.
torpağ sal-	(15- /29)	: toprak almak, fethetmek; yerleşmek.
tort	(3-a/21)	: (<i>Rus. tort</i>); pasta, tatlı hamur işi.
tovuğ	(16-e/7)	: tavuk.
toy	(1-a/2)	: düğün.
toyuğ	(16-e/8)	: tavuk.
töreme	(13-c/40)	: nesil, soy sop, akraba.

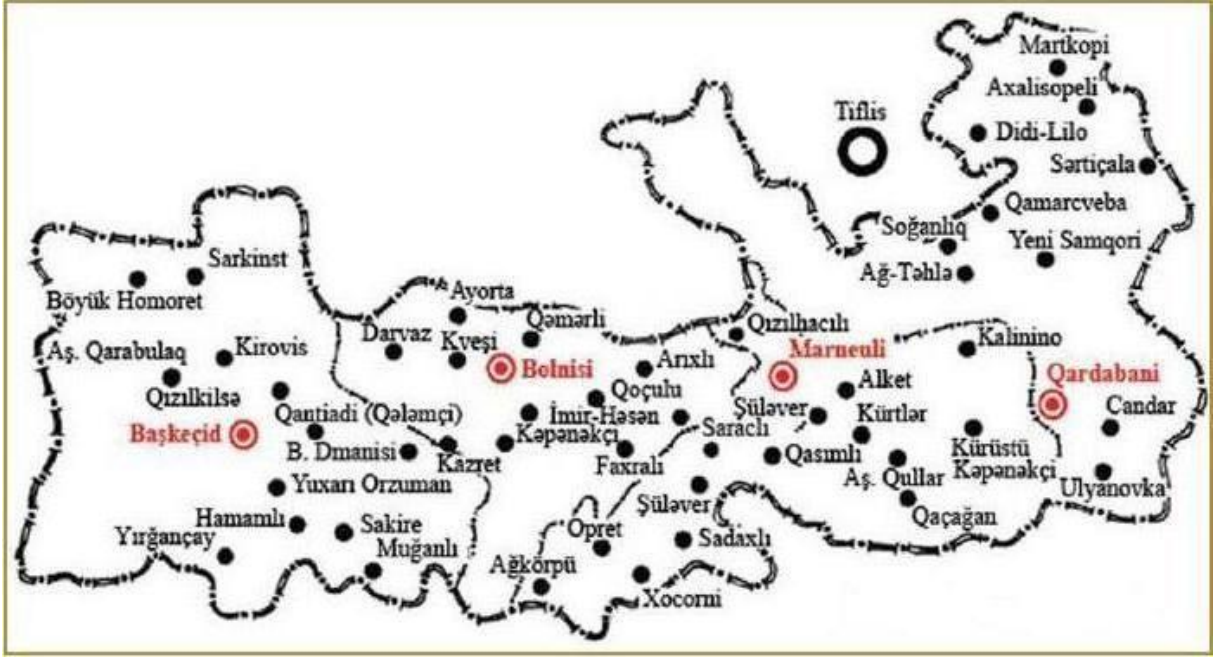
tula	(14-b/42)	: köpek yavrusu, av köpeği.
tulla-	(16-e/26)	: atmak, fırlatmak.
tullanğ,	(16-e/20)	: döküntü, süprüntü, çör çöp.
tumarr,	(14-b/56)	: süslü, süslenmiş kimse.
tur u	(16-a/60)	: (<i>Rus. truba</i>); boru, su borusu.
tusdağ	(12-c/8)	: tutsak, esir.
tut-	(13-d/19)	: yakalamak, almak, ele geçirmek, işgal etmek; uymak, uygun olmak.
tuy	(12-a/15)	: tüy, kıl.
tük	(4-a/42)	: tüy, kıl.
tüken	(2-a/43)	: (<i>Ar. dükkân</i>); bakkal.
tülkü	(14-b/6)	: tilki.
türfe	(15-b/3)	: (<i>Ar. türbe</i>); kabir, mezar.
türke ç re	(16-g/1)	: halk hekimliğine dayalı bir tedavi yöntemi; bu tedaviyi yapan kişi.
türüh	(12-a/1)	: Türk.
tü me	(14-b/55)	: bir yere dışarıdan gelen, sonradan yerleşen.
tü -	(2-a/33)	: inmek, araçtan inmek; denk gelmek.
uca	(15-d/14)	: yüce, yüksek, ulu.
ud-	(12-c/29)	: oyunda veya yarışta yenmek, üstün gelmek.
új	(15-b/15)	: yüce, yüksek, ulu.
ulduz	(2-b/5)	: yıldız.
usdatn me	(13-c/9)	: (<i>Ar. ustâd + Far. nâme</i>); Azerbaycan halk edebiyatında bir şiir türü.
usdol	(16-b/25)	: (<i>Rus. stol</i>); masa.
u ağ	(2-a/6)	: çocuk.
uv z	(5-c/5)	: (<i>Rus. uy zd</i>); küçük yerleşim birimi, kaza.
uyu -	(13-b/5)	: uygun hâle gelmek, oluşmak.
üçalt-	(15-i/4)	: yüceltmek, yükseltmek, uzatmak.
üç_üce	(13-c/42)	: uç uca.

ühle-	(17-c/23)	: yüklemek, doldurmak.
ülgüç	(16-g/27)	: ustura.
ümmülüh	(16-h/22)	: ümmilik, okuryazar olunmayan, eski dönem.
üniv rst t	(17-a/5)	: (<i>Fr. université</i> > <i>Rus. universitét</i>); üniversite.
ünvanna-	(14-b/67)	: unvan vermek, ad vermek.
üreh	(5-b/18)	: yürek, kalp.
üSüF	(7-a/29)	: (<i>Ar. ʾuzv</i>); uzuv, organ, parça, unsur.
üz	(12-c/46)	: yüz, sima; yüz (sayı).
üz-	(15-h/2)	: suda yüzmek.
üz be üz	(2-a/11)	: yüz yüze, karşı karşıya.
üzüh	(17-ç/10)	: yüzük.
üzür y ri	(3-a/16)	: cenaze evi, ölü yeri, taziye evi.
vahimiye tü -	(14-a/46)	: (<i>Ar. vehm</i> + <i>T. dü -</i>); korkmak, korkuya kapılmak.
v ld yn	(16-b/5)	: (<i>Ar. vâlideyn</i>); anne ile baba.
var	(5-c/31)	: zenginlik, servet, mal mülk.
varl,	(2-b/11)	: varlıklı, zengin, bolluk ve refah içinde olan.
vay,z	(14-b/10)	: (<i>Ar. vâʾiz</i>); başkalarına kötülük yapan kimse.
vazğal	(13-d/11)	: (<i>Rus. vokzal</i>); istasyon, tren garı.
vede	(13-a/31)	: (<i>Ar. vaʾde</i>); zaman, süre.
v j	(16-b/23)	: (<i>Rus. véçe</i>); topluluk, halk topluluğu.
verák	(3-a/26)	: (<i>Ar. varağ</i>); yaprak, sayfa, parça.
v rm il	(3-a/18)	: dışarıdan hazır alınan bir tür erişte.
v rtałot	(2-d/20)	: (<i>Rus. vertolöt</i>); helikopter.
veziyet	(4-b/1)	: (<i>Osm. T. vazʾiyyet</i>); durum, ekonomik durum.
v,rağnarot	(9-a/34)	: (<i>Rus. vrag</i> + <i>narod</i>); halk düşmanı.
vub rniya	(5-c/5)	: (<i>Rus. guberniya</i>); il, vilayet, şehir.
yad	(2-a/18)	: (<i>Far. yâd</i>); hatırlama, hatıra.

yad	(5-ç/21)	: yabancı, uzak.
yada sal-	(15-ö/6)	: (<i>Far. yâd + T. sal-</i>); hatırlamak, hatıra getirmek.
yağın	(14-b/56)	: yakın, benzer.
ya ,r	(14-a/37)	: yara.
yağ ,	(2-a/8)	: iyi, güzel, olumlu.
yaman	(12-c/15)	: kötü, fena.
yap,nc,	(16-h/13)	: kalın aba; çobanların giydiği kalın aba.
yarana-	(4-b/13)	: meydana gelmek, oluşmak.
yara ,hl,	(10-c/7)	: yakışıklı, güzel.
yá ,l	(15-b/14)	: yeşil, yeşil renkli.
yat_üt_ol-	(18-a/62)	: bitmek, sona ermek.
yay	(4-a/5)	: yaz, bahar.
yeğínle dir-	(10-b/11)	: yakınlaştırmak; anlamak, idrak etmek.
yeğer	(13-d/48)	: eyer, atın sırtına konulup üzerine oturulan nesne.
yeğerre-	(13-d/48)	: eyerlemek, ata eyer vurmak.
y ke	(13-d/14)	: büyük, kocaman, iri.
y len-	(12-a/5)	: iyelenmek, sahiplenmek, sahip çıkmak.
y ne	(4-b/9)	: yine.
y ri-	(15- /47)	: yürümek, ilerlemek.
y rnen y h́san	(18-a/59)	: yer ile yeksan, yerle bir.
y siz	(4-b/3)	: iyesiz, sahipsiz, kimsesiz.
y t-	(15-ç/10)	: erişmek, ulaşmak, varmak.
y vropal	(18-b/28)	: Avrupalı.
y zne	(2-a/31)	: enişte, damat.
y, -	(15-p/2)	: toplamak, bir araya getirmek.
y, ,nah	(10-c/3)	: topluluk, kalabalık, meclis.

y, ,ncağ	(9-a/11)	: topluluk, kalabalık, meclis.
y, nal-	(16-c/22)	: toplamak, toplanmak, bir araya gelmek.
y, r -	(13-d/35)	: yığılmak, toplanmak.
y,ğ ,r-	(13-ç/36)	: yığmak, toplamak, bir araya getirmek.
yiran	(10-b/13)	: İran.
yyiyelen-	(15- /27)	: sahiplenmek, sahip çıkmak.
yola g t-	(17-b/20)	: anlaşmak, geçinmek.
yola sal-	(10-c/6)	: yolcu etmek, uğurlamak; yapmak, yerine getirmek.
yola tü -	(16-c/10)	: yola çıkmak, hareket etmek.
yolÇa polisi	(8-a/3)	: trafik polisi.
yolda	(19-a/11)	: koca, eş.
yomur-	(5-b/6)	: bozguna uğratmak, yenmek, mağlup etmek.
yoz-	(13-b/35)	: yorumlamak, açıklamak.
yönnem	(14-b/24)	: yöntem, metot, kural.
yuğa	(16-f/28)	: yufka, ince açılmış hamur.
yumurta sök-	(3-a/11)	: yumurta kırmak.
yun	(16-ç/22)	: yün.
yü-	(13-d/82)	: yumak, yıkamak.
yüğenn -	(13-d/49)	: ata gem vurmak.
yüngül	(16-c/24)	: hafif; az; kolay.
yüzünü k çir-	(15-b/17)	: yaşı yüzü geçmek, yaşlanmak.
zad	(2-c/15)	: (Ar. <i>zâd</i>); şey, filan, kadar.
zaft le-	(19-a/12)	: zapt etmek, kontrol altına almak.
zaral	(2-ç/6)	: (Ar. <i>zarar</i>); ziyan, eksiklik, kayıp.
zavot	(17-c/1)	: fabrika, büyük sanayi tesisi.
z yiT	(9-a/17)	: (Ar. <i>zâid</i>); matematikte toplama işlemi.
zehmetk	(5-c/18)	: (Ar. <i>zağmet+Far. ke</i>); eziyet çeken, emekçi.
zâli	(16-g/13)	: bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan bir tür solucan, sülük.

zeng_ l -	(13-d/8)	: çağırmaq.
zer	(12-c/28)	: zar; tavlada vəya başqa oyunlarda kullanılan, üzərində birdən altıya qadar rəqəmlərin olduğu küp şəklindəki oyun aracı.
zer	(13-c/26)	: (<i>Far. zer</i>); altın.
zenger	(13-c/26)	: (<i>Far. zer-ger</i>); kuyumcu.
zibil	(16-b/26)	: (<i>Ar. zibl</i>); çöp, süprüntü.
zil	(15-i/9)	: (<i>Far. zil</i>); eğlence, sefa.
zindanban	(12-c/8)	: (<i>Far. zindân-bân</i>); zindancı, hapsedane görevlisi.
ziya	(15-j/2)	: (<i>Ar. ziyâ</i>); ışıq, aydınlıq, nur.
zona	(17-b/4)	: (<i>ng. zone > Rus. zona</i>); bölge.
zoren	(15- /48)	: zorla, zorlayaraq.

Ana yerle im bölgeleri ve bu bölgelere ba l, köyler

EK 2: Foto raflar

Karayaz,øda bir okulun bahçesinde

Borçal,ada Karapapak / Terekeme Türkleri taraf,ndan misafir edilirken

Nazarl, köyünde derleme öncesi dedelerimle sohbet ederken

Karapapak / Terekeme Türklerinden derleme yaparken

Derleme için yola ,kmadan önce Afik Muhtarolu (sa dan ikinci), Sahip Mustafayev (sa dan birinci) ve bir  retmen arkada ile

Ekmek pi iren bir Karapapak / Terekeme kad,n,

Mehmet Ömerov adl, kaynak ki imizden derleme yaparken

Candar köyünde Karapapak / Terekeme Türkleriyle

ÖZ GEÇM

Bahadır GÜNEŞ 1984'te Ardahan'ın Çıldır ilçesine bağlı Âşık Şenlik Kasabası'nda doğdu. İlköğrenimini Âşık Şenlik Kasabası'nda tamamlayan Güneş, İstanbul / Avcılar Süleyman Nazif Lisesi'nden 2001 yılında mezun oldu. 2002 - 2003 eğitim - öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yükseköğrenimine başladı. 2006 yılında bu bölümden dereceyle mezun oldu. 2006 - 2007 eğitim - öğretim yılında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda lisansüstü eğitimine başladı ve bir yıl KTÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda İngilizce eğitimi aldı. 27 Kasım 2007'de KTÜ Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atanan Güneş, 2010 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi bünyesindeki Fen ve Edebiyat fakültelerinin ayrılması sonucu bu görevini Edebiyat Fakültesinde sürdürmektedir. Güneş, yüksek lisans eğitimini Temmuz 2009'da *Belagat Ekseninde Retorik / Dil Bilimi Terimleri* adlı teziyle tamamlamıştır.

Bahadır Güneş evli olup yabancı dili İngilizcedir.